

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

تفسیر نور

تألیف
مجلس المدینة العلمیة
مجمع المدینة العلمیة

جلد اول

مرکز فرهنگ و مباحث اسلامی از قرآن

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تفسیر نور

نویسنده:

محسن قرائتی

ناشر چاپی:

مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۴۱	تفسیر نور جلد ۱
۴۱	مشخصات کتاب
۴۳	اشاره
۵۱	[مقدمات پژوهش]
۵۱	اشاره
۵۱	پیشگفتار
۵۱	اشاره
۵۲	همکاران
۵۲	امتیازات
۵۴	تقریظ آیةالله حاج سید مهدی روحانی «رحمه الله علیه»
۵۷	مقدمه ناشر
۵۷	اشاره
۵۸	شیوه کار
۵۸	شیوه ارائه
۵۹	تذکرات لازم:
۶۰	مقدمه چاپ جدید
۶۱	سیمای سوره حمد
۶۱	اشاره
۶۴	نکته ها:
۶۶	سیمای «بِسْمِ اللّٰهِ»
۶۷	پیام ها:
۶۸	نکته ها:
۶۹	پیام ها:

۷۰ نکته ها:

۷۰ پیام ها:

۷۱ نکته ها:

۷۳ پیام ها:

۷۴ نکته ها:

۷۴ پیام ها:

۷۵ نکته ها:

۸۲ پیام ها:

۸۲ نکته ها:

۸۵ پیام ها:

۸۸ سیمای سوره بقره

۸۸ اشاره

۹۰ نکته ها:

۹۱ نکته ها:

۹۲ پیام ها:

۹۳ نکته ها:

۹۴ پیام ها:

۹۵ نکته ها:

۹۵ پیام ها:

۹۶ نکته ها:

۹۸ پیام ها:

۹۸ نکته ها:

۹۸ پیام ها:

۹۹ نکته ها:

۱۰۳ پیام ها:

۱۰۵ نکته ها:

۱۰۵ پیام ها:

۱۰۶ نکته ها:

۱۰۷ پیام ها:

۱۰۷ نکته ها:

۱۰۸ پیام ها:

۱۰۹ پیام ها:

۱۰۹ نکته ها:

۱۱۰ پیام ها:

۱۱۰ پیام ها:

۱۱۱ نکته ها:

۱۱۱ پیام ها:

۱۱۲ نکته ها:

۱۱۲ پیام ها:

۱۱۳ نکته ها:

۱۱۳ پیام ها:

۱۱۴ نکته ها:

۱۱۵ پیام ها:

۱۱۶ نکته ها:

۱۱۷ پیام ها:

۱۱۷ نکته ها:

۱۱۷ پیام ها:

۱۱۸ نکته ها:

۱۱۹ پیام ها:

۱۲۰ نکته ها:

۱۲۳ پیام ها:

۱۲۵ نکته ها:

- ۱۲۶: پیام ها:
- ۱۲۷: نکته ها:
- ۱۲۸: پیام ها:
- ۱۲۸: نکته ها:
- ۱۲۹: پیام ها:
- ۱۳۰: نکته ها:
- ۱۳۱: پیام ها:
- ۱۳۲: نکته ها:
- ۱۳۵: پیام ها:
- ۱۳۵: نکته ها:
- ۱۳۹: پیام ها:
- ۱۳۹: نکته ها:
- ۱۴۰: پیام ها:
- ۱۴۰: نکته ها:
- ۱۴۲: پیام ها:
- ۱۴۳: نکته ها:
- ۱۴۶: پیام ها:
- ۱۴۷: نکته ها:
- ۱۴۷: پیام ها:
- ۱۴۸: نکته ها:
- ۱۴۸: پیام ها:
- ۱۴۹: پیام ها:
- ۱۵۰: نکته ها:
- ۱۵۰: پیام ها:
- ۱۵۱: نکته ها:
- ۱۵۲: پیام ها:

- ۱۵۲ نکته ها:
- ۱۵۳ پیام ها:
- ۱۵۴ نکته ها:
- ۱۵۴ پیام ها:
- ۱۵۵ نکته ها:
- ۱۵۵ پیام ها:
- ۱۵۶ نکته ها:
- ۱۵۷ پیام ها:
- ۱۵۸ نکته ها:
- ۱۵۸ پیام ها:
- ۱۵۸ نکته ها:
- ۱۵۹ پیام ها:
- ۱۵۹ پیام ها:
- ۱۶۰ نکته ها:
- ۱۶۱ پیام ها:
- ۱۶۳ نکته ها:
- ۱۶۴ پیام ها:
- ۱۶۵ نکته ها:
- ۱۶۵ پیام ها:
- ۱۶۶ نکته ها:
- ۱۶۶ پیام ها:
- ۱۶۶ نکته ها:
- ۱۷۰ پیام ها:
- ۱۷۱ نکته ها:
- ۱۷۱ پیام ها:
- ۱۷۲ نکته ها:

۱۷۲: پیام ها:

۱۷۳: نکته ها:

۱۷۳: پیام ها:

۱۷۵: نکته ها:

۱۷۵: پیام ها:

۱۷۵: نکته ها:

۱۷۶: پیام ها:

۱۷۶: نکته ها:

۱۷۷: پیام ها:

۱۷۷: نکته ها:

۱۷۸: پیام ها:

۱۷۸: نکته ها:

۱۷۸: پیام ها:

۱۷۹: نکته ها:

۱۷۹: پیام ها:

۱۸۰: نکته ها:

۱۸۰: پیام ها:

۱۸۱: نکته ها:

۱۸۱: پیام ها:

۱۸۲: نکته ها:

۱۸۲: پیام ها:

۱۸۴: نکته ها:

۱۸۴: پیام ها:

۱۸۵: نکته ها:

۱۸۶: پیام ها:

۱۸۷: نکته ها:

- ۱۸۷ پیام ها:
- ۱۸۸ پیام ها:
- ۱۸۹ نکته ها:
- ۱۹۰ پیام ها:
- ۱۹۰ نکته ها:
- ۱۹۱ پیام ها:
- ۱۹۱ نکته ها:
- ۱۹۱ پیام ها:
- ۱۹۳ نکته ها:
- ۱۹۳ پیام ها:
- ۱۹۳ نکته ها:
- ۱۹۴ پیام ها:
- ۱۹۵ نکته ها:
- ۱۹۵ پیام ها:
- ۱۹۶ نکته ها:
- ۱۹۶ پیام ها:
- ۱۹۶ نکته ها:
- ۱۹۷ پیام ها:
- ۱۹۸ پیام ها:
- ۱۹۸ نکته ها:
- ۱۹۹ پیام ها:
- ۲۰۰ پیام ها:
- ۲۰۱ نکته ها:
- ۲۰۲ پیام ها:
- ۲۰۲ پیام ها:
- ۲۰۲ نکته ها:

۲۰۳: پیام ها:

۲۰۳: نکته ها:

۲۰۴: پیام ها:

۲۰۴: نکته ها:

۲۰۵: پیام ها:

۲۰۵: نکته ها:

۲۰۵: پیام ها:

۲۰۶: پیام ها:

۲۰۷: نکته ها:

۲۰۷: پیام ها:

۲۰۸: نکته ها:

۲۰۹: پیام ها:

۲۱۰: نکته ها:

۲۱۱: پیام ها:

۲۱۲: نکته ها:

۲۱۳: پیام ها:

۲۱۳: نکته ها:

۲۱۴: پیام ها:

۲۱۴: نکته ها:

۲۱۵: پیام ها:

۲۱۵: نکته ها:

۲۱۵: پیام ها:

۲۱۶: نکته ها:

۲۱۶: پیام ها:

۲۱۷: پیام ها:

۲۱۸: نکته ها:

- ۲۱۸ پیام ها:
- ۲۱۹ نکته ها:
- ۲۱۹ پیام ها:
- ۲۲۰ نکته ها:
- ۲۲۲ پیام ها:
- ۲۲۲ نکته ها:
- ۲۲۳ پیام ها:
- ۲۲۳ پیام ها:
- ۲۲۴ نکته ها:
- ۲۲۵ پیام ها:
- ۲۲۵ پیام ها:
- ۲۲۶ نکته ها:
- ۲۲۶ اشاره
- ۲۲۶ پیام ها:
- ۲۲۷ نکته ها:
- ۲۲۷ پیام ها:
- ۲۲۹ نکته ها:
- ۲۳۰ پیام ها:
- ۲۳۱ نکته ها:
- ۲۳۲ پیام ها:
- ۲۳۲ نکته ها:
- ۲۳۲ پیام ها:
- ۲۳۳ نکته ها:
- ۲۳۴ پیام ها:
- ۲۳۴ نکته ها:
- ۲۳۵ پیام ها:

- ۲۳۶ نکته ها:
- ۲۳۷ پیام ها:
- ۲۳۷ نکته ها:
- ۲۳۸ پیام ها:
- ۲۳۹ نکته ها:
- ۲۳۹ پیام ها:
- ۲۴۰ نکته ها:
- ۲۴۰ پیام ها:
- ۲۴۱ پیام ها:
- ۲۴۱ نکته ها:
- ۲۴۱ پیام ها:
- ۲۴۲ نکته ها:
- ۲۴۲ پیام ها:
- ۲۴۳ نکته ها:
- ۲۴۴ پیام ها:
- ۲۴۵ نکته ها:
- ۲۴۶ پیام ها:
- ۲۴۶ نکته ها:
- ۲۴۷ پیام ها:
- ۲۴۸ نکته ها:
- ۲۴۸ پیام ها:
- ۲۴۹ نکته ها:
- ۲۵۰ پیام ها:
- ۲۵۰ نکته ها:
- ۲۵۱ پیام ها:
- ۲۵۱ نکته ها:

- ۲۵۲ پیام ها:
- ۲۵۲ نکته ها:
- ۲۵۳ پیام ها:
- ۲۵۴ نکته ها:
- ۲۵۴ نکته ها:
- ۲۵۶ پیام ها:
- ۲۵۷ نکته ها:
- ۲۵۸ پیام ها:
- ۲۵۹ نکته ها:
- ۲۵۹ پیام ها:
- ۲۶۰ نکته ها:
- ۲۶۱ پیام ها:
- ۲۶۱ نکته ها:
- ۲۶۲ پیام ها:
- ۲۶۳ نکته ها:
- ۲۶۳ پیام ها:
- ۲۶۵ نکته ها:
- ۲۶۶ پیام ها:
- ۲۶۶ پیام ها:
- ۲۶۷ پیام ها:
- ۲۶۷ نکته ها:
- ۲۶۸ پیام ها:
- ۲۶۹ نکته ها:
- ۲۶۹ پیام ها:
- ۲۶۹ نکته ها:
- ۲۷۰ پیام ها:

۲۷۱ نکته ها:

۲۷۱ پیام ها:

۲۷۲ نکته ها:

۲۷۲ پیام ها:

۲۷۳ نکته ها:

۲۷۴ پیام ها:

۲۷۴ نکته ها:

۲۷۴ پیام ها:

۲۷۵ نکته ها:

۲۷۵ پیام ها:

۲۷۶ پیام ها:

۲۷۷ نکته ها:

۲۷۸ پیام ها:

۲۸۰ نکته ها:

۲۸۱ فلسفه تغییر قبله

۲۸۲ پیام ها:

۲۸۳ نکته ها:

۲۸۴ پیام ها:

۲۸۵ نکته ها:

۲۸۵ پیام ها:

۲۸۶ نکته ها:

۲۸۷ پیام ها:

۲۸۸ پیام ها:

۲۸۸ نکته ها:

۲۸۹ پیام ها:

۲۹۰ نکته ها:

- ۲۹۰ نکته ها:
- ۲۹۲ پیام ها:
- ۲۹۳ نکته ها:
- ۲۹۴ پیام ها:
- ۲۹۴ نکته ها:
- ۲۹۷ پیام ها:
- ۲۹۷ نکته ها:
- ۲۹۸ پیام ها:
- ۲۹۹ نکته ها:
- ۲۹۹ پیام ها:
- ۳۰۰ نکته ها:
- ۳۰۳ پیام ها:
- ۳۰۳ نکته ها:
- ۳۰۴ پیام ها:
- ۳۰۵ نکته ها:
- ۳۰۵ پیام ها:
- ۳۰۶ نکته ها:
- ۳۰۸ پیام ها:
- ۳۰۹ نکته ها:
- ۳۰۹ پیام ها:
- ۳۱۰ نکته ها:
- ۳۱۱ پیام ها:
- ۳۱۲ نکته ها:
- ۳۱۲ پیام ها:
- ۳۱۳ نکته ها:
- ۳۱۴ پیام ها:

- ۳۱۶ نکته ها:
- ۳۱۶ پیام ها:
- ۳۱۷ نکته ها:
- ۳۱۷ پیام ها:
- ۳۱۸ نکته ها:
- ۳۱۹ پیام ها:
- ۳۱۹ نکته ها:
- ۳۲۰ پیام ها:
- ۳۲۱ نکته ها:
- ۳۲۳ پیام ها:
- ۳۲۳ نکته ها:
- ۳۲۴ پیام ها:
- ۳۲۴ نکته ها:
- ۳۲۵ پیام ها:
- ۳۲۵ نکته ها:
- ۳۲۶ پیام ها:
- ۳۲۷ نکته ها:
- ۳۲۸ پیام ها:
- ۳۲۹ نکته ها:
- ۳۳۰ پیام ها:
- ۳۳۱ نکته ها:
- ۳۳۱ پیام ها:
- ۳۳۲ نکته ها:
- ۳۳۲ پیام ها:
- ۳۳۳ نکته ها:
- ۳۳۷ پیام ها:

۳۳۹ نکته ها:

۳۳۹ پیام ها:

۳۴۰ نکته ها:

۳۴۱ پیام ها:

۳۴۳ نکته ها:

۳۴۵ پیام ها:

۳۴۶ نکته ها:

۳۴۶ پیام ها:

۳۴۷ نکته ها:

۳۴۷ پیام ها:

۳۴۸ نکته ها:

۳۴۹ پیام ها:

۳۵۱ نکته ها:

۳۵۲ پیام ها:

۳۵۳ نکته ها:

۳۵۵ پیام ها:

۳۵۶ نکته ها:

۳۵۸ پیام ها:

۳۵۹ نکته ها:

۳۶۱ پیام ها:

۳۶۲ نکته ها:

۳۶۵ پیام ها:

۳۶۶ نکته ها:

۳۶۷ پیام ها:

۳۶۸ نکته ها:

۳۶۹ پیام ها:

۳۷۱ نکته ها:

۳۷۱ پیام ها:

۳۷۱ نکته ها:

۳۷۳ پیام ها:

۳۷۳ نکته ها:

۳۷۴ پیام ها:

۳۷۴ نکته ها:

۳۷۵ پیام ها:

۳۷۶ نکته ها:

۳۷۷ پیام ها:

۳۷۸ نکته ها:

۳۷۹ پیام ها:

۳۸۰ نکته ها:

۳۸۰ پیام ها:

۳۸۱ نکته ها:

۳۸۲ پیام ها:

۳۸۳ نکته ها:

۳۸۳ پیام ها:

۳۸۴ نکته ها:

۳۸۴ پیام ها:

۳۸۵ نکته ها:

۳۸۶ پیام ها:

۳۸۶ نکته ها:

۳۸۶ پیام ها:

۳۸۷ نکته ها:

۳۸۷ پیام ها:

- ۳۸۸ نکته ها:
- ۳۸۹ پیام ها:
- ۳۸۹ نکته ها:
- ۳۹۰ پیام ها:
- ۳۹۱ پیام ها:
- ۳۹۱ نکته ها:
- ۳۹۲ پیام ها:
- ۳۹۳ نکته ها:
- ۳۹۴ پیام ها:
- ۳۹۴ پیام ها:
- ۳۹۵ نکته ها:
- ۳۹۵ پیام ها:
- ۳۹۶ نکته ها:
- ۳۹۷ پیام ها:
- ۳۹۷ نکته ها:
- ۳۹۷ پیام ها:
- ۳۹۸ نکته ها:
- ۳۹۹ پیام ها:
- ۴۰۰ نکته ها:
- ۴۰۱ پیام ها:
- ۴۰۳ نکته ها:
- ۴۰۴ پیام ها:
- ۴۰۵ نکته ها:
- ۴۰۸ پیام ها:
- ۴۰۹ نکته ها:
- ۴۱۰ پیام ها:

- ۴۱۱ نکته ها:
- ۴۱۳ پیام ها:
- ۴۱۴ نکته ها:
- ۴۱۵ پیام ها:
- ۴۱۶ نکته ها:
- ۴۱۷ پیام ها:
- ۴۱۹ نکته ها:
- ۴۱۹ پیام ها:
- ۴۲۰ نکته ها:
- ۴۲۱ پیام ها:
- ۴۲۲ نکته ها:
- ۴۲۳ پیام ها:
- ۴۲۴ نکته ها:
- ۴۲۴ پیام ها:
- ۴۲۵ نکته ها:
- ۴۲۵ پیام ها:
- ۴۲۶ نکته ها:
- ۴۲۶ پیام ها:
- ۴۲۷ نکته ها:
- ۴۲۷ پیام ها:
- ۴۲۸ نکته ها:
- ۴۲۸ پیام ها:
- ۴۳۰ نکته ها:
- ۴۳۰ پیام ها:
- ۴۳۲ نکته ها:
- ۴۳۳ پیام ها:

۴۳۴ نکته ها:

۴۳۴ پیام ها:

۴۳۶ نکته ها:

۴۳۶ پیام ها:

۴۳۷ نکته ها:

۴۳۸ پیام ها:

۴۳۹ نکته ها:

۴۴۰ پیام ها:

۴۴۱ نکته ها:

۴۴۱ پیام ها:

۴۴۲ نکته ها:

۴۴۲ پیام ها:

۴۴۴ پیام ها:

۴۴۴ نکته ها:

۴۴۵ پیام ها:

۴۴۶ نکته ها:

۴۴۶ پیام ها:

۴۴۷ نکته ها:

۴۴۸ پیام ها:

۴۴۸ نکته ها:

۴۴۹ پیام ها:

۴۴۹ نکته ها:

۴۵۱ پیام ها:

۴۵۱ نکته ها:

۴۵۱ پیام ها:

۴۵۲ نکته ها:

- ۴۵۵ پیام ها:
- ۴۵۷ نکته ها:
- ۴۵۸ پیام ها:
- ۴۵۹ نکته ها:
- ۴۶۰ پیام ها:
- ۴۶۲ نکته ها:
- ۴۶۲ پیام ها:
- ۴۶۳ نکته ها:
- ۴۶۵ پیام ها:
- ۴۶۶ پیام ها:
- ۴۶۷ نکته ها:
- ۴۶۸ پیام ها:
- ۴۶۹ نکته ها:
- ۴۷۰ نکته ها:
- ۴۷۱ پیام ها:
- ۴۷۲ نکته ها:
- ۴۷۲ پیام ها:
- ۴۷۳ نکته ها:
- ۴۸۱ پیام ها:
- ۴۸۲ نکته ها:
- ۴۸۳ پیام ها:
- ۴۸۴ نکته ها:
- ۴۸۶ پیام ها:
- ۴۸۸ نکته ها:
- ۴۸۸ پیام ها:
- ۴۹۰ نکته ها:

- ۴۹۰: پیام ها:
- ۴۹۱: نکته ها:
- ۴۹۲: پیام ها:
- ۴۹۳: نکته ها:
- ۴۹۳: پیام ها:
- ۴۹۴: نکته ها:
- ۴۹۵: پیام ها:
- ۴۹۵: نکته ها:
- ۴۹۶: پیام ها:
- ۴۹۷: نکته ها:
- ۴۹۷: پیام ها:
- ۴۹۸: پیام ها:
- ۴۹۹: نکته ها:
- ۴۹۹: پیام ها:
- ۵۰۰: نکته ها:
- ۵۰۰: پیام ها:
- ۵۰۱: نکته ها:
- ۵۰۲: پیام ها:
- ۵۰۳: نکته ها:
- ۵۰۳: پیام ها:
- ۵۰۴: پیام ها:
- ۵۰۵: نکته ها:
- ۵۰۶: پیام ها:
- ۵۰۷: نکته ها:
- ۵۰۷: پیام ها:
- ۵۰۸: نکته ها:

۵۰۹: پیام ها:

۵۱۰: نکته ها:

۵۱۱: پیام ها:

۵۱۲: نکته ها:

۵۱۴: پیام ها:

۵۱۵: نکته ها:

۵۱۶: پیام ها:

۵۱۶: نکته ها:

۵۱۷: پیام ها:

۵۱۸: نکته ها:

۵۱۸: پیام ها:

۵۱۹: نکته ها:

۵۱۹: پیام ها:

۵۲۰: نکته ها:

۵۲۱: پیام ها:

۵۲۲: نکته ها:

۵۲۲: پیام ها:

۵۲۴: نکته ها:

۵۲۵: پیام ها:

۵۲۹: نکته ها:

۵۲۹: پیام ها:

۵۳۰: نکته ها:

۵۳۱: پیام ها:

۵۳۲: نکته ها:

۵۳۲: پیام ها:

۵۳۳: نکته ها:

پیام‌ها: ۵۳۴

سیمای سوره ی آل عمران ۵۳۸

اشاره ۵۳۸

نکته‌ها: ۵۳۹

نکته‌ها: ۵۴۰

پیام‌ها: ۵۴۱

نکته‌ها: ۵۴۱

پیام‌ها: ۵۴۱

نکته‌ها: ۵۴۲

پیام‌ها: ۵۴۳

نکته‌ها: ۵۴۳

پیام‌ها: ۵۴۴

نکته‌ها: ۵۴۴

پیام‌ها: ۵۴۴

نکته‌ها: ۵۴۶

پیام‌ها: ۵۴۸

پیام‌ها: ۵۴۹

نکته‌ها: ۵۴۹

پیام‌ها: ۵۵۰

نکته‌ها: ۵۵۰

پیام‌ها: ۵۵۱

پیام‌ها: ۵۵۱

نکته‌ها: ۵۵۲

پیام‌ها: ۵۵۲

نکته‌ها: ۵۵۳

پیام‌ها: ۵۵۴

۵۵۵ نکته ها:

۵۵۶ پیام ها:

۵۵۸ نکته ها:

۵۵۸ پیام ها:

۵۵۹ پیام ها:

۵۶۰ نکته ها:

۵۶۰ پیام ها:

۵۶۱ نکته ها:

۵۶۱ پیام ها:

۵۶۲ پیام ها:

۵۶۳ نکته ها:

۵۶۳ پیام ها:

۵۶۴ نکته ها:

۵۶۵ پیام ها:

۵۶۶ پیام ها:

۵۶۶ نکته ها:

۵۶۷ پیام ها:

۵۶۷ نکته ها:

۵۶۸ پیام ها:

۵۶۸ پیام ها:

۵۶۹ نکته ها:

۵۷۰ پیام ها:

۵۷۱ نکته ها:

۵۷۲ پیام ها:

۵۷۲ نکته ها:

۵۷۴ پیام ها:

۵۷۵ نکته ها:

۵۷۵ پیام ها:

۵۷۶ نکته ها:

۵۷۶ پیام ها:

۵۷۷ نکته ها:

۵۷۷ پیام ها:

۵۷۸ نکته ها:

۵۷۹ پیام ها:

۵۷۹ نکته ها:

۵۷۹ پیام ها:

۵۸۰ پیام ها:

۵۸۰ نکته ها:

۵۸۱ پیام ها:

۵۸۲ نکته ها:

۵۸۲ پیام ها:

۵۸۳ نکته ها:

۵۸۴ پیام ها:

۵۸۶ نکته ها:

۵۸۷ پیام ها:

۵۸۷ نکته ها:

۵۸۸ پیام ها:

۵۸۹ پیام ها:

۵۸۹ پیام ها:

۵۹۰ نکته ها:

۵۹۰ پیام ها:

۵۹۱ نکته ها:

- ۵۹۱ پیام ها:
- ۵۹۲ نکته ها:
- ۵۹۲ پیام ها:
- ۵۹۳ نکته ها:
- ۵۹۳ پیام ها:
- ۵۹۴ نکته ها:
- ۵۹۴ پیام ها:
- ۵۹۵ نکته ها:
- ۵۹۵ پیام ها:
- ۵۹۵ نکته ها:
- ۵۹۶ پیام ها:
- ۵۹۶ نکته ها:
- ۵۹۷ پیام ها:
- ۵۹۸ نکته ها:
- ۵۹۸ پیام ها:
- ۵۹۹ نکته ها:
- ۶۰۰ پیام ها:
- ۶۰۰ نکته ها:
- ۶۰۱ پیام ها:
- ۶۰۱ نکته ها:
- ۶۰۲ پیام ها:
- ۶۰۲ نکته ها:
- ۶۰۳ پیام ها:
- ۶۰۳ نکته ها:
- ۶۰۳ پیام ها:
- ۶۰۴ نکته ها:

- ۶۰۵ پیام ها:
- ۶۰۵ پیام ها:
- ۶۰۵ نکته ها:
- ۶۰۶ پیام ها:
- ۶۰۶ نکته ها:
- ۶۰۶ پیام ها:
- ۶۰۷ نکته ها:
- ۶۰۹ پیام ها:
- ۶۱۰ نکته ها:
- ۶۱۱ پیام ها:
- ۶۱۱ نکته ها:
- ۶۱۲ پیام ها:
- ۶۱۳ نکته ها:
- ۶۱۳ پیام ها:
- ۶۱۴ نکته ها:
- ۶۱۵ پیام ها:
- ۶۱۵ نکته ها:
- ۶۱۶ نکته ها:
- ۶۱۷ پیام ها:
- ۶۱۷ نکته ها:
- ۶۱۷ پیام ها:
- ۶۱۸ نکته ها:
- ۶۱۸ پیام ها:
- ۶۱۹ نکته ها:
- ۶۱۹ پیام ها:
- ۶۲۰ نکته ها:

پیام ها: ۶۲۰

نکته ها: ۶۲۱

پیام ها: ۶۲۱

نکته ها: ۶۲۲

نکته ها: ۶۲۳

پیام ها: ۶۲۳

نکته ها: ۶۲۳

پیام ها: ۶۲۴

نکته ها: ۶۲۶

پیام ها: ۶۲۶

نکته ها: ۶۲۷

پیام ها: ۶۲۷

نکته ها: ۶۲۸

پیام ها: ۶۲۹

پیام ها: ۶۳۰

نکته ها: ۶۳۱

پیام ها: ۶۳۲

نکته ها: ۶۳۳

پیام ها: ۶۳۴

نکته ها: ۶۳۵

پیام ها: ۶۳۵

نکته ها: ۶۳۷

پیام ها: ۶۳۸

پیام ها: ۶۳۸

نکته ها: ۶۳۹

پیام ها: ۶۳۹

۶۴۰ نکته ها:

۶۴۰ پیام ها:

۶۴۱ نکته ها:

۶۴۱ پیام ها:

۶۴۲ نکته ها:

۶۴۳ پیام ها:

۶۴۳ نکته ها:

۶۴۵ پیام ها:

۶۴۷ نکته ها:

۶۴۸ پیام ها:

۶۴۸ نکته ها:

۶۴۸ پیام ها:

۶۴۹ نکته ها:

۶۵۰ پیام ها:

۶۵۱ نکته ها:

۶۵۲ پیام ها:

۶۵۳ پیام ها:

۶۵۴ نکته ها:

۶۵۴ پیام ها:

۶۵۵ نکته ها:

۶۵۵ پیام ها:

۶۵۶ نکته ها:

۶۵۶ پیام ها:

۶۵۷ نکته ها:

۶۵۷ پیام ها:

۶۵۸ نکته ها:

۶۵۸: پیام ها:

۶۵۹: نکته ها:

۶۶۰: پیام ها:

۶۶۱: پیام ها:

۶۶۱: نکته ها:

۶۶۲: نکته ها:

۶۶۳: پیام ها:

۶۶۳: نکته ها:

۶۶۳: پیام ها:

۶۶۴: نکته ها:

۶۶۵: پیام ها:

۶۶۶: نکته ها:

۶۶۶: پیام ها:

۶۶۷: نکته ها:

۶۶۸: پیام ها:

۶۶۸: نکته ها:

۶۶۹: پیام ها:

۶۷۱: نکته ها:

۶۷۱: پیام ها:

۶۷۲: نکته ها:

۶۷۳: پیام ها:

۶۷۴: پیام ها:

۶۷۷: نکته ها:

۶۷۷: پیام ها:

۶۷۸: نکته ها:

۶۸۱: پیام ها:

- ۶۸۱ نکته ها:
- ۶۸۲ پیام ها:
- ۶۸۳ نکته ها:
- ۶۸۳ پیام ها:
- ۶۸۴ پیام ها:
- ۶۸۴ نکته ها:
- ۶۸۵ پیام ها:
- ۶۸۶ پیام ها:
- ۶۸۶ نکته ها:
- ۶۸۶ پیام ها:
- ۶۸۷ نکته ها:
- ۶۸۷ پیام ها:
- ۶۸۸ نکته ها:
- ۶۸۸ پیام ها:
- ۶۸۸ نکته ها:
- ۶۸۹ پیام ها:
- ۶۸۹ نکته ها:
- ۶۹۰ پیام ها:
- ۶۹۰ نکته ها:
- ۶۹۰ پیام ها:
- ۶۹۱ نکته ها:
- ۶۹۲ پیام ها:
- ۶۹۲ نکته ها:
- ۶۹۴ پیام ها:
- ۶۹۵ نکته ها:
- ۶۹۵ پیام ها:

نکته ها: ۶۹۶

پیام ها: ۶۹۶

نکته ها: ۶۹۷

پیام ها: ۶۹۷

نکته ها: ۶۹۹

پیام ها: ۶۹۹

نکته ها: ۶۹۹

پیام ها: ۷۰۰

نکته ها: ۷۰۰

پیام ها: ۷۰۱

نکته ها: ۷۰۲

پیام ها: ۷۰۲

نکته ها: ۷۰۳

پیام ها: ۷۰۳

نکته ها: ۷۰۴

پیام ها: ۷۰۴

نکته ها: ۷۰۴

پیام ها: ۷۰۵

پیام ها: ۷۰۶

نکته ها: ۷۰۷

پیام ها: ۷۰۷

پیام ها: ۷۰۸

نکته ها: ۷۰۹

پیام ها: ۷۰۹

نکته ها: ۷۱۰

پیام ها: ۷۱۰

- ۷۱۱ نکته ها:
- ۷۱۱ پیام ها:
- ۷۱۱ نکته ها:
- ۷۱۲ پیام ها:
- ۷۱۳ نکته ها:
- ۷۱۳ پیام ها:
- ۷۱۴ نکته ها:
- ۷۱۵ پیام ها:
- ۷۱۶ پیام ها:
- ۷۱۹ نکته ها:
- ۷۱۹ پیام ها:
- ۷۲۰ پیام ها:
- ۷۲۱ نکته ها:
- ۷۲۱ پیام ها:
- ۷۲۲ نکته ها:
- ۷۲۳ نکته ها:
- ۷۲۳ پیام ها:
- ۷۲۴ نکته ها:
- ۷۲۵ پیام ها:
- ۷۲۵ نکته ها:
- ۷۲۶ پیام ها:
- ۷۲۷ نکته ها:
- ۷۲۸ پیام ها:
- ۷۲۸ نکته ها:
- ۷۲۹ پیام ها:
- ۷۳۱ نکته ها:

۷۳۱ پیام ها:

۷۳۲ نکته ها:

۷۳۲ پیام ها:

۷۳۳ نکته ها:

۷۳۳ پیام ها:

۷۳۴ پیام ها:

۷۳۵ نکته ها:

۷۳۸ پیام ها:

۷۳۹ نکته ها:

۷۳۹ پیام ها:

۷۴۰ پیام ها:

۷۴۰ نکته ها:

۷۴۱ پیام ها:

۷۴۲ نکته ها:

۷۴۳ پیام ها:

۷۴۴ نکته ها:

۷۴۴ پیام ها:

۷۴۵ پیام ها:

۷۴۵ نکته ها:

۷۴۶ پیام ها:

۷۴۷ نکته ها:

۷۴۷ پیام ها:

۷۴۸ نکته ها:

۷۴۹ پیام ها:

۷۵۰ نکته ها:

۷۵۰ پیام ها:

۷۵۲ پیام ها:

۷۵۳ نکته ها:

۷۵۴ پیام ها:

۷۵۵ نکته ها:

۷۵۵ پیام ها:

۷۵۶ پیام ها:

۷۵۷ نکته ها:

۷۵۷ پیام ها:

۷۵۸ نکته ها:

۷۵۹ پیام ها:

۷۶۰ نکته ها:

۷۶۰ پیام ها:

۷۶۱ نکته ها:

۷۶۲ پیام ها:

۷۶۲ نکته ها:

۷۶۳ پیام ها:

۷۶۳ نکته ها:

۷۶۴ پیام ها:

۷۶۵ نکته ها:

۷۶۵ پیام ها:

۷۶۶ نکته ها:

۷۶۷ پیام ها:

۷۶۷ نکته ها:

۷۶۷ پیام ها:

۷۶۸ نکته ها:

۷۶۹ پیام ها:

۷۷۰ پیام ها:

۷۷۲ نکته ها:

۷۷۲ پیام ها:

۷۷۳ نکته ها:

۷۷۳ پیام ها:

۷۷۳ نکته ها:

۷۷۴ پیام ها:

۷۷۵ نکته ها:

۷۷۶ پیام ها:

۷۷۷ درباره مرکز

سرشناسه: قرائتی، محسن، ۱۳۲۴ -

عنوان و نام پدیدآور: تفسیر نور / تالیف محسن قرائتی.

وضعیت ویراست: ویراست ۲.

مشخصات نشر: تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۷-

مشخصات ظاهری: ۱۰ ج.

فروست: کتاب سال جمهوری اسلامی ایران؛ ۷۶.

شابک: دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱۰-۱؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۲؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۲: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۹-۰۱؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۳: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۲-۶؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۴: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۳-۳؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۴، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۵، چاپ چهارم)؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۵: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۴-۰؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۶: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۵-۷؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ دوم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۶، چاپ سوم: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۶-۱؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ ششم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال: ج. ۶، چاپ شانزدهم ۹۶۴-۵۶۵۲-۱۸-۹؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۷: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۶-۴؛ ۶۵۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ پنجم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ چهاردهم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۸: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۷-۱؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ ششم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ چهاردهم)؛ ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۸-۰۸؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ سوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ ششم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱۰: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۹-۵؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ ششم)

یادداشت: چاپ قبلی: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۵ (۱۲ ج.).

یادداشت: ج. ۱-۴، ۶-۸ (چاپ اول: ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۲ و ۵ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹).

یادداشت: ج. ۴ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹)

یادداشت: ج. ۶ و ۹ (چاپ سوم: زمستان ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۶ (چاپ دوم: ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ شانزدهم: بهار ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ هشتم : ۱۳۹۱).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ پنجم: ۱۳۸۹).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۷).

یادداشت : ج. ۸ و ۱۰ (چاپ دوم : ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۹ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۱۰ (چاپ ششم: ۱۳۹۰).

یادداشت : عنوان دیگر: تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

یادداشت : کتابنامه.

مندرجات : ج. ۱. سوره های (۱ تا ۳) حمد، بقره و آل عمران. - ج. ۲. سوره های (۴ تا ۶) نساء، مائده و انعام. - ج. ۴. سوره های (۱۱ تا ۱۶) هود، یوسف، رعد، ابراهیم، حجر و نحل. - ج. ۵. سوره های (۱۷-۲۱) اسراء، كهف، مریم، طه و انبیاء. - ج. ۶. سوره های (۲۲ تا ۲۷) حج، مومنون، نور، فرقان، شعراء و نحل. - ج. ۷. سوره های (۲۸ تا ۳۶) قصص، عنكبوت، روم، لقمان، سجده، احزاب، سبأ، فاطر و یس. - ج. ۸. سوره های (۳۷ تا ۴۵) صافات، ص، زمر، غافر، شوری، زخرف، دخان و جاثیه. - ج. ۹. سوره های (۴۶ تا ۶۱) احقاف، محمد، فتح، حجرات، ق، ذاریات، طور، نجم.....- ج. ۱۰. جمعه، منافقون الی فلق، ناس.

عنوان دیگر : تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

رده بندی کنگره : BP۹۸/ق۳۵ت۱۳۸۷۷

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : ۱۶۰۸۱۲۴

ص : ۱

اشاره

اشاره

پیشگفتار

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَي سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَاهْلِ بَيْتِهِ الْمَعْصومِينَ

دروس سطح و مقداری از درس خارج را در حوزه علمیه قم گذرانده بودم که به فکر آشنایی بیشتر با قرآن افتادم. با تنی چند از دوستان، هر کدام تفسیری را مطالعه و مباحثه و خلاصه آنرا یادداشت می کردیم، این کار تا پایان چند جزء قرآن ادامه داشت.

در آن ایام شنیدم که آیهالله مکارم شیرازی دامت برکاته با جمعی از فضلا تصمیم دارند تفسیری بنویسند. ایشان نوشته های تفسیری مرا دیدند و پسندیدند و من نیز به آن جمع پیوستم.

پانزده سال طول کشید تا تفسیر نمونه در ۲۷ جلد به اتمام رسید و تا حال بارها تجدید چاپ و به چند زبان ترجمه شده است. تقریباً نیمی از تفسیر نمونه تمام شده بود که انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی رضوان الله تعالی علیه به پیروزی رسید و من از همان روزهای اول بنا به فرمایش مرحوم علامه شهید مطهری به تلویزیون رفتم و الان حدود هفده سال است که هر شب جمعه تحت عنوان درسهایی از قرآن در سیمای جمهوری اسلامی ایران برنامه دارم.

همکاری بنده تا پایان تفسیر نمونه ادامه داشت ولی در این بین به فکر افتادم درس تفسیری را در سطح فهم عموم در رادیو شروع کنم. برای این کار، علاوه

بر تفسیر نمونه از ده تفسیر دیگر نیز یادداشت برداری شد و الان حدود هشت سال است که هر هفته یک روز و در ماه رمضان هر روز برنامه ای تحت عنوان «آئینه وحی» از رادیو پخش می گردد.

□
بارها پیشنهاد شد آنچه را که در رادیو می گویم به صورت کتاب منتشر شود. تا اینکه چند جزء از نوشته هایم را نزد آیةالله حاج سیدمهدی روحانی و آیت الله مصباح یزدی دامت برکاتهما خواندم و به سبک و برداشت های تفسیری خود اطمینان بیشتری پیدا کردم. یادداشت ها را برای بازنویسی در اختیار حجهالاسلام محمدیان و حجهالاسلام محدثی قرار داده و بعد از تدوین آنها را در اختیار مؤسسه در راه حق قم گذاشتم تا زیر نظر آیةالله استادی منتشر و در دسترس علاقمندان قرار گیرد.

همکاران

در چهار جزء اول قرآن کریم حجهالاسلام دهشیری و حجهالاسلام جعفری که نیمی از هفته را به تهران می آمدند، در تتبع تفاسیر مرا کمک کردند.

و از جزء پنجم تا شانزدهم - که تاریخ نوشتن این پیشگفتار است - حجهالاسلام سید جواد بهشتی و حجهالاسلام شیخ محمود متوسل در این کار مقدس همکاری داشته اند.

امتیازات

۱. این تفسیر از اصطلاحات فنی، ادبی، فقهی، کلامی، فلسفی که فهم آن مخصوص گروه خاصی است احتراز کرده و تنها درسهایی از قرآن را که قابل ترجمه به زبان های زنده ی دنیا و به صورت تابلو و پیام باشد آورده است.

۲. از تفسیر به رأی احتراز شده و تنها از متن آیات و یا روایاتی که از اهل بیت رسول الله صلی الله علیه و آله آمده استفاده شده است.

۳. بیشتر پیام ها و درسها از متون تفاسیر معتبر شیعه و سنی استفاده شده و برخی نکات از بنده یا همکاران عزیز بوده است.

از خداوند می‌خواهم به همه ما اخلاص و توفیق تدبیر و عمل و تبلیغ و نشر معارف قرآن را مرحمت فرماید و توفیق اتمام این کار مقدس را مرحمت کرده و قرآن را نور دنیا و برزخ و قیامت ما قرار دهد.

از مردم عزیز می‌خواهم که به آموزش قرآن تنها در سطح تلاوت و تجوید و ترتیل و توشیح اکتفا نکرده و مسأله‌ی اصلی را تدبیر و عمل به قرآن قرار دهند.

از علما و فضلا می‌خواهم که در تبلیغ و تدریس، قرآن را در متن و مقصد اعلی‌ قرار دهند و در هر منطقه‌ای در مراکز علمی و فرهنگی و مساجد و مدارس جلسات تفسیر قرآن برپا کنند.

از همه کسانی که در آشنایی من با اسلام و قرآن و اهل بیت پیامبر نقش داشته‌اند تشکر می‌کنم و برای آنان به خصوص اساتید و پدر و مادرم از خدای مَنان جزای خیر خواهانم.

همچنین از کسانی که در تألیف و تدوین و تصحیح و چاپ و نشر این تفسیر مرا یاری کرده‌اند و افرادی که انتقاد یا پیشنهاد سازنده و مفیدی برای تکمیل کار داشته‌اند تشکر می‌کنم.

محسن قرائتی

۷۴/۸/۳

۲۹/ جمادی الاول ۱۴۱۵/

ص: ۱۱

تقریظ آیه‌الله حاج سید مهدی روحانی «رحمه الله علیه»

قرآن مجید با تأثیر عظیمی که در زندگی بشر و تحول تاریخ و مخصوصاً مسلمانان داشته است، اما چنانکه شایسته و بایسته مقام قرآن بوده به آن توجه نشده و در بین مردم مهجور مانده است و با آنکه خود قرآن فرمود: «وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ» ما قرآن را برای پند گیری سهل و آسان قرار دادیم، باز عده ای از مطالب قرآنی مورد فراموشی و بی توجهی قرار گرفته است، همانطور که در باره ی امم سابقه در قرآن آمده است: «فَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ»

قرآن مجید از اول تا آخر پیام الهی برای بشر است و آگاهی و آشنایی با تمام پیام لازم است، خصوصاً پیامی که از جانب خدا و مربوط به سعادت دنیوی و ابدی انسان ها باشد که تدبیر در تمام آیات و مطالب آن لازم است:

«كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ»

این مقدمات مقتضی آن است که تفسیری برای همه قرآن مجید تدوین شود که عمده ی نظر بر فهم درک محتوای آیات باشد و روشن شود که این آیه یا آیات چه می خواهد افاده کند؟ و چه مطلبی را متعرض است؟ و به اصطلاح جدید تفسیر «بیانی» باشد.

کتاب های تفسیر بیشتر به تحقیقات فنی در علوم مختلفه مانند ادبیات و

شعب آن، و علم کلام، و مباحثات مذهبی و فرقه ای، و فقه و غیرها پرداخته اند، و هر صاحب فنی در دائره فن خود و با اصطلاحات رائج آن فن به بحث پرداخته، به علاوه آنکه بحث ها بسیار طولانی شده است که همین طولانی بودن بحث یکی از موانعی است که انسان با تمام قرآن مجید آشنا شود. بگذریم که بعضی آیات را دستاویز عقاید شخصی و یا احیاناً انحرافی خود قرار داده اند.

در نهضت امام خمینی قدس سره و انقلاب اسلامی طبعاً توجه به دین مقدس اسلام و مذهب تشیع که بزرگترین مصدر و منبع آن قرآن مجید است، این خلأ بیشتر احساس می شد و تدوین یک دوره تفسیر که وافی به نیاز دانشجویان و فرهنگیان فارسی زبان باشد به نظر لازم آمد.

امتیازاتی که در تدوین این مجموعه ی تفسیری باید مورد توجه بوده باشد این امور است:

۱. به زبان ساده و رسا باشد، اما سست نباشد.

۲. از اصطلاحات فنی علوم که باعث مشکل شدن فهم قرآن است دور باشد.

۳. به مطالبی که راه گشای زندگی و قابل عرضه در جامعه مسلمانان بلکه قابل ترجمه و انتقال به تمام جوامع انسانی بوده و به راستی «هُدًى لِّلنَّاسِ» و «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» باشد پرداخته شود چه آنکه مطالب قرآن محصور به عصر و زمان معین و یا فرد و جمعیت معینی نیست.

۴. برداشت از آیات از راه دلالت آیات باشد و متکی بر تفسیر به رأی و استحسان های دلخواه و روایات ضعیفه نباشد.

۵. روایات معتبره وارده از اهل بیت علیهم السلام که یکی از ثقلین - کتاب الله و عترت رسول خدا صلی الله علیه و آله - هستند و رجوع به آنها بر حسب دستور رسول اکرم صلی الله علیه و آله لازم است باید مورد نظر باشد.

این مبادی و اصول در گرد آوری این تفسیر - تفسیر آقای قرائتی - در نظر بوده و چنانچه تخلفی مشاهده شود از روی غفلت بوده و ان شاء الله تعالی

اصلاح خواهد شد.

امیدوارم که دانشمند گرانمایه حجه الاسلام جناب آقای قرائتی که علاوه بر جهات علمی، صاحب ذوق و قریحه ای سرشار در تفسیر می باشند و لطایف کلمات الهی را به خوبی درک می کنند، بر طبق این اصول و امتیازات، تفسیر خود را به اتمام برسانند.

اینجانب بیشتر از یک جزء تفسیر از این مجموعه را با خود ایشان به مذاکره نشستیم و ضمناً مطالبی را خدمتشان تذکر دادم.

مؤلف عزیز ما پس از ترجمه ی هر آیه به زبان ساده و رسا، به شرح محتوای آن آیه با بیان نکاتی که آنها را پیام های آیه نامیده، پرداخته است. این نکات در حقیقت روشنگر روح تفسیر و شرح و بسط آن می باشد و انصافاً در بسیاری از موارد نکات و برداشت های ایشان ابتکاری است و تازگی دارد.

به امید روزی که قرآن کریم در حوزه ها و دانشگاه های مسلمانان محور اصلی قرار گیرد، همانگونه که امام زین العابدین علیه السلام در دعای ختم قرآن در صحیفه سجادیه درباره قرآن می فرماید:

«و میزان قسط لا یحیف عن الحق لسانه»

قرآن ترازوی عدلی است که از بیان حقّ زبانش کوتاه نیست.

به امید آن که این شیوه تفسیر و روش ابتکاری که مؤلف عزیز ما در پیاده کردن مطالب عالیّه قرآن در پیش گرفته، گام اوّل و آخر نباشد و صاحب نظران و محققان در گام های بعدی این شیوه را تکمیل نمایند.

«جعلنا الله من المتمسکین بالثقلین بکتاب الله و عتره نبیه محمد صلی الله علیه و علیهم»

قم ۹ ربیع الثانی ۱۴۱۴

مهدی الحسینی الروحانی

ص: ۱۴

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که بخشی از مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می باشد، در جهت مهجوریت زادی از قرآن و ارائه پیام های انسان ساز کلام الهی به شیوه ای نو و قلمی شیوا، توسط حجّت الاسلام والمسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضیلاب حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می شود که خود نیز می تواند راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت های تفسیری باشد.

پس از انتخاب حداقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت های تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می دهند.

ایشان ضمن مطالعه ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به نیازهای دینی جامعه، پیام های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه ی دریافت مفاهیم قرآنی هستند، در قالب نکات و پیام های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می دهند. البته در برخی موارد نیز برداشت های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می دهند.

نوشته های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یکبار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب ۵ عنوان ارائه می گردد:

۱. متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲. ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه های موجود، (حداقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پراکنش آمده است.

۳. نکته ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش ها و پاسخ گویی به آنها.

۴. پیام ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه ی عصرها و برای همه نسل هاست. البته مستند برداشت های مؤلف، چنانکه در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می باشد:

الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرکب از چند کلمه.

ج: رابطه ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه ی هر آیه با آیات قبل.

۵. پاورقی که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته ها و پیام ها نمی گنجد، در پاورقی ذکر شده است.

تذکرات لازم:

۱. گاهی تعداد نکته ها و پیام های یک آیه، از یک مورد تجاوز نکرده است که به جهت حفظ قالب کار، بازهم عنوان نکته ها و پیام ها به صورت جمع آمده است.

۲. در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

در پایان از زحمات حجج اسلام آقایان سید جواد بهشتی، رحمت جعفری، حسن دهشیری و محمود متوسل که در تتبع و بررسی تفاسیر و آقای علی محمد متوسلی که در امر مقابله و تصحیح نهایی این جلد نهایت همکاری را داشته اند صمیمانه تشکر می گردد.

و همچنین اعلام می داریم: با همه ی تلاش هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تاپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران- صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن

مقدمه چاپ جدید

در سال ۱۳۷۸ برای تجدید چاپ جلد اول توسط «مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن» یک بار دیگر «تفسیر نور» را با دقت مطالعه کردم. مطالبی را حذف یا ادغام نموده و مطالب جدیدی را که خداوند به ذهنم انداخت و یا از «تفسیر راهنما» و «نخبه التفاسیر» استفاده کرده بودم به مطالب قبلی اضافه شد.

در یک لحظه به فکر فرو رفتم، نوشته ای را که بعد از دو سه سال به دست خودم تغییر می دهم، اگر به قیامت برسد و از نظر اولیای خدا و فرشتگان و از همه بالاتر خداوند بگذرد چقدر تغییر خواهد کرد. تازه این اصلاحات و تغییرات به شرطی مفید است که اصل کار با ریا و شمع و عجب، حبط و باطل نشده باشد.

به هر حال زحمت ها کشیدم، ولی نمی دانم حتی یک صفحه ی آن در قیامت سبب نجاتم خواهد شد یا نه!

البته قرآن نور است و نقص از کار و نوشته های ماست. به هر حال به لطف خداوند امیدوارم تا همانگونه که در گلستان، خاک به گل تبدیل می شود، در سایه ی آیات نورانی قرآن، نوشته های ما نیز به نور تبدیل شود.

اللهم آمین

محسن قرائتی

۷۸/۴/۶

ص: ۱۸

سوره ی حمد که نام دیگرش «فاتحه الكتاب» است، هفت آیه دارد (۱) و تنها سوره ای است که بر هر مسلمانی واجب است روزانه ده بار آن را در نمازهای شبانه روزی بخواند و در صورت ترک عمدی نماز او باطل است. «لاصلاه الا بفاتحه الكتاب» (۲)

بنا به روایت جابرین عبدالله انصاری از رسول اکرم صلی الله علیه و آله: این سوره بهترین سوره های قرآن است. و به نقل ابن عباس؛ سوره ی حمد اساس قرآن است. در حدیث نیز آمده است: اگر هفتاد مرتبه این سوره را بر مرده خواندید و زنده شد، تعجب نکنید. (۳)

از نامگذاری این سوره به «فاتحه الكتاب» توسط پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، (۴) معلوم می شود که تمام آیات قرآن در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله جمع آوری شده و به صورت کتاب در آمده است و به امر ایشان این سوره در آغاز و شروع کتاب (قرآن) قرار گرفته است.

همچنین در حدیث ثقلین می خوانیم که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «انّی تارک فیکم الثقلین

ص: ۱۹

۱- ۱. عدد هفت، عدد آسمان ها، ایام هفته، طواف، سعی بین صفا و مروه و پرتاب سنگ به شیطان نیز می باشد.

۲- ۲. مستدرک، ج ۴، ح ۴۳۶۵.

۳- ۳. بحار، ج ۹۲، ص ۲۵۷.

۴- ۴. عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۲۷.

کتاب الله و عترتی» (۱) من دو چیز گرانبها در میان شما می گذارم، کتاب خدا و خاندانم. از این حدیث نیز معلوم می شود که آیات الهی در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله به صورت «کتاب الله» جمع آوری شده و به همین نام در میان مسلمانان معروف و مشهور بوده است.

آیات سوره ی مبارکه فاتحه، اشاراتی در باره ی خداوند و صفات او، مسأله معاد، شناخت و درخواست رهروی در راه حق و قبول حاکمیت و ربوبیت خداوند دارد. همچنین به ادامه ی راه اولیای خدا، ابراز علاقه واز گمراهان و غضب شدگان اعلام بیزاری و انزجار شده است.

سوره ی حمد- همانند خود قرآن- مایه ی شفاست، هم شفای دردهای جسمانی و هم شفای بیماری های روحی. (۲)

ص: ۲۰

۱- ۱). بحار، ج ۲، ص ۱۰۰.

۲- ۲). علامه امینی قدس سره در تفسیر فاتحه الکتاب، روایات زیادی را در این زمینه نقل نموده است.

قبل از تفسیر سوره حمد سیمایی از درسهای این سوره را ترسیم نموده و در صفحات بعد به شرح آن می پردازیم؛

۱- انسان در تلاوت سوره ی حمد با «بِسْمِ اللَّهِ» از غیر خدا قطع امید می کند.

۲- با «رَبِّ الْعَالَمِينَ» و «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» احساس می کند که مربوب و مملوک است و خودخواهی و غرور را کنار می گذارد.

۳- با کلمه «عالمین» میان خود و تمام هستی ارتباط برقرار می کند.

۴- با «الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» خود را در سایه لطف او می داند.

۵- با «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» غفلتش از آینده زدوده می شود.

۶- با گفتن «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» ریا و شهرت طلبی را زایل می کند.

۷- با «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» از ابرقدرت ها نمی هراسد.

۸- از «أَنْعَمْتَ» می فهمد که نعمت ها به دست اوست.

۹- با «اهْدِنَا» رهسپاری در راه حق و طریق مستقیم را درخواست می کند.

۱۰- در «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» همبستگی خود را با پیروان حق اعلام می کند.

۱۱- با «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» و «لَا الضَّالِّينَ» بیزاری و برائت از باطل و اهل باطل را ابراز می دارد.

«۱» بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

نکته ها:

در میان اقوام و ملل مختلف، رسم است که کارهای مهم و با ارزش را به نام بزرگی از بزرگان خویش که مورد احترام و علاقه ی آنهاست، شروع می کنند تا آن کار میمون و مبارک گردد و به انجام رسد. البته آنان بر اساس اعتقادات صحیح یا فاسد خویش عمل می کنند.

گاهی به نام بت ها و طاغوت ها و گاهی با نام خدا و به دست اولیای خدا، کار را شروع می کنند.

چنانکه در جنگ خندق، اولین کلنگ را رسول خدا صلی الله علیه و آله بر زمین زد. (۱)

«بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ» سر آغاز کتاب الهی است. «بِسْمِ اللّٰهِ» نه تنها در ابتدای قرآن، بلکه در آغاز تمام کتاب های آسمانی بوده است. در سر لوحه ی کار و عمل همه ی انبیا «بِسْمِ اللّٰهِ» قرار داشت. وقتی کشتی حضرت نوح در میان امواج طوفان به راه افتاد، نوح علیه السلام به یاران خود گفت: سوار شوید که «بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرَاهَا وَ مُرْسَاهَا» (۲) یعنی حرکت و توقف این کشتی با نام خداست. حضرت سلیمان علیه السلام نیز وقتی ملکه سبا را به ایمان فراخواند، دعوتنامه خود را با جمله ی «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ» (۳) آغاز نمود.

حضرت علی علیه السلام فرمود: «بِسْمِ اللّٰهِ»، مایه برکت کارها و ترک آن موجب نافرجامی است.

همچنین آن حضرت به شخصی که جمله ی «بِسْمِ اللّٰهِ» را می نوشت، فرمود: «جودها» آنرا نیکو بنویس. (۴)

بر زبان آوردن «بِسْمِ اللّٰهِ» در شروع هر کاری سفارش شده است؛ در خوردن و خوابیدن

ص: ۲۲

۱-۱. بحار، ج ۲۰ ص ۲۱۸.

۲-۲. هود، ۴۱.

۳-۳. نمل، ۳۰.

۴-۴. کنز العمال، ح ۲۹۵۵۸.

ونوشتن، سوارشدن بر مرکب و مسافرت و بسیاری کارهای دیگر. حتی اگر حیوانی بدون نام خدا ذبح شود، مصرف گوشت آن حرام است و این رمز آن است که خوراک انسان های هدف دار و موحد نیز باید جهت الهی داشته باشد.

□
در حدیث می خوانیم: «بِسْمِ اللَّهِ» را فراموش نکن، حتی در نوشتن یک بیت شعر. و روایاتی در پاداش کسی که اولین بار «بسم الله» را به کودک یاد بدهد، وارد شده است. (۱)

□
سؤال: چرا در شروع هر کاری «بِسْمِ اللَّهِ» سفارش شده است؟

□
پاسخ: «بِسْمِ اللَّهِ» آرم و نشانه ی مسلمانی است و باید همه کارهای او رنگ الهی داشته باشد.

همان گونه که محصولات و کالاهای ساخت یک کارخانه، آرم و علامت آن کارخانه را دارد؛ خواه به صورت جزیی باشد یا کلی. مثلاً یک کارخانه چینی سازی، علامت خود را روی تمام ظروف می زند، خواه ظرف های بزرگ باشد یا ظرف های کوچک. یا اینکه پرچم هر کشوری هم بر فراز ادارات و مدارس و پادگان های آن کشور است و هم بر فراز کشتی های آن کشور در دریاها، و هم بر روی میز اداری کارمندان.

□
سؤال: آیا «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» آیه ای مستقل است؟

پاسخ: به اعتقاد اهل بیت رسول الله عليهم السلام که صد سال سابقه بر سایر رهبران فقهی مذاهب دارند و در راه خدا به شهادت رسیده و در قرآن نیز عصمت و پاکی آنها به صراحت بیان شده است، آیه «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» آیه ای مستقل و جزء قرآن است. فخر رازی در تفسیر خویش شانزده دلیل آورده که «بسم الله» جزء سوره است. آلوسی نیز همین اعتقاد را دارد. در مسند احمد نیز «بسم الله» جزء سوره شمرده شده است. (۲) برخی از افراد که بسم الله را جزء سوره ندانسته و یا در نماز آن را ترک کرده اند، مورد اعتراض واقع شده اند. در مستدرک حاکم آمده است: روزی معاویه در نماز «بسم الله» نگفت، مردم به او اعتراض کردند که «أ سرقتم أم نیست»، آیه را دزدیدی یا فراموش کردی؟! (۳)

□
امامان معصوم عليهم السلام اصرار داشتند که در نماز، بسم الله را بلند بگویند. امام باقر علیه السلام در مورد

ص: ۲۳

۱- ۱. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۴۳.

۲- ۲. مسند احمد، ج ۳، ص ۱۷۷ و ج ۴، ص ۸۵.

۳- ۳. مستدرک، ج ۳، ص ۲۳۳.

کسانی که «بِسْمِ اللَّهِ» را در نماز نمی خواندند و یا جزء سوره نمی شمردند، می فرمود: «سرقوا اکرم آیه» (۱) بهترین آیه قرآن را به سرقت بردند. در سنن بیهقی در ضمن حدیثی آمده است: چرا بعضی «بِسْمِ اللَّهِ» را جزء سوره قرار نداده اند! (۲)

شهید مطهری قدس سره در تفسیر سوره حمد، ابن عباس، عاصم، کسایی، ابن عمر، ابن زبیر، عطاء، ابن طاووس، فخر رازی و سیوطی را از جمله کسانی معرفی می کند که بسم الله را جزء سوره می دانستند.

در تفسیر قرطبی از امام صادق علیه السلام نقل شده است: «بِسْمِ اللَّهِ» تاج سوره هاست. تنها در آغاز سوره براءت (سوره توبه) «بِسْمِ اللَّهِ» نیامده و این به فرموده حضرت علی علیه السلام به خاطر آن است که «بِسْمِ اللَّهِ» کلمه امان و رحمت است، و اعلام براءت از کفار و مشرکان، با اظهار محبت و رحمت سازگار نیست. (۳)

سیمای «بِسْمِ اللَّهِ»

۱. «بِسْمِ اللَّهِ» نشانگر رنگ و صبغه ی الهی و بیانگر جهت گیری توحیدی ماست. (۴)

۲. «بِسْمِ اللَّهِ» رمز توحید است و ذکر نام دیگران به جای آن رمز کفر، و قرین کردن نام خدا با نام دیگران، نشانه ی شرک. نه در کنار نام خدا، نام دیگری را ببریم و نه به جای نام او. (۵)

۳. «بِسْمِ اللَّهِ» رمز بقا و دوام است. زیرا هرچه رنگ خدایی نداشته باشد، فانی است. (۶)

۴. «بِسْمِ اللَّهِ» رمز عشق به خدا و توکل به اوست. به کسی که رحمان و رحیم است عشق می ورزیم و کارمان را با توکل به او آغاز می کنیم، که بردن نام او سبب جلب رحمت است.

۵. «بِسْمِ اللَّهِ» رمز خروج از تکبر و اظهار عجز به درگاه الهی است.

۶. «بِسْمِ اللَّهِ» گام اول در مسیر بندگی و عبودیت است.

ص: ۲۴

۱-۱. بحار، ج ۸۵، ص ۲۰.

۲-۲. سنن بیهقی، ج ۲، ص ۵۰.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان و فخر رازی.

۴-۴. امام رضا علیه السلام می فرماید: بسم الله یعنی نشان بندگی خدا را بر خود می نهم. تفسیر نورالثقلین.

۵-۵. نه فقط ذات او، بلکه نام او نیز از هر شریکی منزّه است؛ «سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى» حتی شروع کردن کار به نام خدا و

محمد صلی الله علیه و آله ممنوع است. اثبات الهداه، ج ۷، ص ۴۸۲.

۶-۶. «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» قصص، ۸۸.

۷. «بِسْمِ اللَّهِ» مایه فرار شیطان است. کسی که خدا را همراه داشت، شیطان در او مؤثر نمی افتد.

□
۸. «بِسْمِ اللَّهِ» عامل قداست یافتن کارها و بیمه کردن آنهاست.

□
۹. «بِسْمِ اللَّهِ» ذکر خداست، یعنی خدایا! من تو را فراموش نکرده ام.

□
۱۰. «بِسْمِ اللَّهِ» بیانگر انگیزه ماست، یعنی خدایا هدفم تو هستی نه مردم، نه طاغوت ها و نه جلوه ها و نه هوس ها.

□
۱۱. امام رضا علیه السلام فرمود: «بِسْمِ اللَّهِ» به اسم اعظم الهی، از سیاهی چشم به سفیدی آن نزدیک تر است. (۱)

پیام ها:

□
۱- «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» در آغاز سوره، رمز آن است که مطالب سوره، از مبدأ حق و مظهر رحمت نازل شده است.

□
۲- «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» در آغاز کتاب آسمانی، یعنی هدایت تنها با استعانت از او محقق می شود. (۲)

□
۳- «بِسْمِ اللَّهِ» کلامی که سخن خداوند با مردم و سخن مردم با خدا، با آن شروع می شود.

□
۴- رحمت الهی همچون ذات او ابدی و همیشگی است. «اللَّهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ»

□
۵- بیان رحمت الهی در قالب های گوناگون، نشانه ی اصرار بر رحمت است. (هم قالب «رحمن»، هم قالب «رحیم») «الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ»

□
۶- شاید آوردن کلمه رحمان و رحیم در آغاز کتاب، نشانه این باشد که قرآن جلوه ای از رحمت الهی است، همان گونه که اصل آفرینش و بعثت جلوه

ص: ۲۵

□
۱- ۱). تفسیر راهنما.

□
۲ - ۲). شاید معنای اینکه می گویند: تمام قرآن در سوره حمد، و تمام سوره حمد در بسم الله، و تمام بسم الله در حرف (باء) خلاصه می شود، این باشد که آفرینش هستی و هدایت آن، همه با استمداد از اوست. چنانکه رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز با نام او آغاز گردید. «أَقْرَأُ بِاسْمِ رَبِّيكَ»

لطف و رحمت اوست. «الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ»

«۲» الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

سپاس و ستایش مخصوص خداوندی است که پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

«رَبِّ» به کسی گفته می شود که هم مالک و صاحب چیزی است و هم در رشد و پرورش آن نقش دارد.

خداوند هم صاحب حقیقی عالم است و هم مدبّر و پروردگار آن. پس همه هستی حرکت تکاملی دارد و در مسیری که خداوند معین کرده، هدایت می شود.

علاوه بر سوره حمد، چهار سوره ی انعام، کهف، سبأ و فاطر نیز با جمله «الْحَمْدُ لِلَّهِ» آغاز گردیده، ولی فقط در سوره حمد بعد از آن «رَبِّ الْعَالَمِينَ» آمده است.

مفهوم حمد، ترکیبی از مفهوم مدح و شکر است. انسان در برابر جمال و کمال و زیبایی، زبان به ستایش و در برابر نعمت و خدمت و احسان دیگران، زبان به تشکر می گشاید.

خداوند متعال به خاطر کمال و جمالش، شایسته ی ستایش و به خاطر احسان ها و نعمت هایش، لایق شکرگزاری است.

«الحمد لله»، بهترین نوع تشکر از خداوند است. هر کس در هر جا، با هر زبانی، هر گونه ستایشی از هر کمال و زیبایی دارد، در حقیقت سرچشمه ی آن را ستایش می کند. البته حمد خداوند منافاتی با سپاسگزاری از مخلوق ندارد، به شرط آنکه به امر خداوند و در خط و مسیر او باشد.

خداوند، پروردگار همه ی آفریده هاست. «وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ» (۱) آنچه در آسمان ها و زمین و میان آنهاست، پروردگارشان اوست. «رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا» (۲) حضرت علی علیه السلام می فرماید: «من الجمادات والحيوانات»؛ او پروردگار جاندار و بی جان است. «له الخلق والامر تبارك الله رب العالمين» هم آفرینش از اوست و هم اداره ی آن، و او مربی و

ص: ۲۶

۱- ۱. انعام، ۱۶۴.

۲- ۲. شعراء، ۲۴.

مراد از «عالمین» یا فقط انسان ها هستند، مانند آیه ۷۰ سوره حجر که قوم لوط به حضرت لوط گفتند: «أَوَلَمْ نُنهَكْ عَنِ الْعَالَمِينَ» آیا ما تو را از ملاقات با مردم نهی نکردیم؟ و یا مراد همه ی عوالم هستی است. «عالم» به معنای مخلوقات و «عالمین» به معنای تمام مخلوقات نیز استعمال شده است. از این آیه فهمیده می شود که تمام هستی یک پروردگار دارد و آنچه در جاهلیت و در میان بعضی از ملت ها اعتقاد داشتند که برای هر نوع از پدیده ها خدایی است و آن را مدبر و ربّ النوع آن می پنداشتند، باطل است.

پیام ها:

۱- همه ستایش ها برای اوست. «الْحَمْدُ لِلَّهِ» (۲)

۲- خداوند در تربیت و رشد هستی اجباری ندارد. زیرا حمد برای کارهای غیر اجباری است. «الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۳- همه هستی زیباست و تدبیر همه هستی نیکوست. زیرا حمد برای زیبایی و نیکویی است. «الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۴- دلیل ستایش ما، پروردگاری اوست. «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۵- رابطه ی خداوند با مخلوقات، رابطه ی دائمی و تنگاتنگ است. «رَبِّ الْعَالَمِينَ» (نقاش و بنا هنر خود را عرضه می کند و می رود، ولی مربی باید هر لحظه نظارت داشته باشد).

۶- همه ی هستی، تحت تربیت خداوند یکتاست. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۷- امکان رشد و تربیت، در همه ی موجودات وجود دارد. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۸- خداوند هم انسان ها را با راهنمایی انبیا تربیت می کند، (تربیت تشریحی) و هم جمادات و نباتات و حیوانات را رشد و پرورش می دهد. (تربیت تکوینی)

ص: ۲۷

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). الف و لام در «الْحَمْدُ» به معنای تمام حمد و جنس ستایش است.

«رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۹- مؤمنان در آغاز کتاب (قرآن) با نیایش به درگاه خداوند متعال، «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» می گویند و در پایان کار در بهشت نیز، همان شعار را می دهند که «آخر دعواهم أن الحمد لله رب العالمين» (۱)

«الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

(خدایی که) بخشنده و مهربان است.

نکته ها:

خداوند رحمت را بر خود واجب کرده است، «كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ» (۲) و رحمت او بر همه چیز سایه گسترده است. (و) رحمتی وسعت کل شیء» (۳)

همچنین پیامبر و کتاب او مایه رحمتند، «رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (۴) آفرینش و پرورش او براساس رحمت است و اگر عقوبت نیز می دهد از روی لطف است.

بخشیدن گناهان و قبول توبه ی بندگان و عیب پوشی از آنان و دادن فرصت برای جبران اشتباهات، همه مظاهر رحمت و مهربانی اوست.

پیام ها:

۱- تدبیر و تربیت الهی، همراه محبت و رحمت است. (در کنار کلمه «رب»، کلمه «رحمن» آمده است.) «رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۲- همچنان که تعلیم نیازمند رحم و مهربانی است، «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ» (۵) تربیت و تزکیه نیز باید بر اساس رحم و مهربانی باشد. «رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

۳- رحمانیت خداوند، دلیل بر ستایش اوست. «الحمد لله... الرحمن الرحيم»

ص: ۲۸

۱-۱. یونس، ۱۰.

۲-۲. انعام، ۵۴.

۳-۳. اعراف، ۱۵۶.

۴-۴. انبیاء، ۱۰۷.

۵-۵. الرحمن، ۱-۲.

«۴» مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

(خدایی که مالک روز جزاست.

نکته ها:

مالکیت خداوند، حقیقی است و شامل احاطه و سلطنت است، ولی مالکیت های اعتباری، از سلطه ی مالک خارج می شود و تحت سلطه ی واقعی او نیست. «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ»

با آنکه خداوند مالک حقیقی همه چیز در همه وقت است، ولی مالکیت او در روز قیامت و معاد جلوه ی دیگری دارد؛

*در آن روز تمام واسطه ها و اسباب نسبت به کفار قطع می شوند. «تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ» (۱)

*نسبت ها و خویشاوندی ها نسبت به کفار از بین می رود. «فَلَا أُنْسَابَ بَيْنَهُمْ» (۲)

*برای کفار مال و ثروت و فرزندان، سودی ندارند. «لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ» (۳)

*بستگان و نزدیکان نیز فایده ای نمی رسانند. «لَنْ تَنْفَعَكُمُ أَرْحَامُكُمْ» (۴)

*نه زبان کفار، اجازه عذر تراشی دارد و نه فکر آنها، فرصت تدبیر. تنها راه چاره لطف خداوند است که صاحب اختیار آن روز است.

لفظ «دین» در معانی گوناگون به کار رفته است:

الف: مجموعه ی قوانین آسمانی. «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ» (۵)

ب: عمل و اطاعت. «لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ» (۶)

ج: حساب و جزا. «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ»

«یوم الدین» در قرآن به معنای روز قیامت است که روز کیفر و پاداش می باشد. «يَسْتَلُونَ أَيَّانَ يَوْمِ الدِّينِ» (۷) می پرسند روز قیامت چه وقت است؟

قرآن در مقام معرفی این روز، می فرماید: «ثُمَّ مَا أَذْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ. يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَ الْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ» (۸) ای پیامبر! نمی دانی روز دین چه روزی است؟ روزی که هیچ کس

- ١-١. بقره، ١٦٦.
- ٢-٢. مؤمنون، ١٠١.
- ٣-٣. شعراء، ٨٨.
- ٤-٤. ممتحنه، ٣.
- ٥-٥. آل عمران، ١٩.
- ٦-٦. زمر، ٣.
- ٧-٧. ذاريات، ١٢.
- ٨-٨. انفطار، ١٨-١٩.

برای کسی کار آیی ندارد و آن روز تنها حکم و فرمان با خداست.

«مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» نوعی انذار و هشدار است، ولی با قرار گرفتن در کنار آیه ی «الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» معلوم می شود که بشارت و انذار باید در کنار هم باشند. نظیر آیه شریفه دیگر که می فرماید: «بَبْنِي عَبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ. وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ» (۱) به بندگانم خبر ده که من بسیار مهربان و آمرزنده ام، ولی عذاب و مجازات من نیز دردناک است.

همچنین در آیه دیگر خود را چنین معرفی می کند: «قَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ» (۲) خداوند پذیرنده ی توبه مردمان و عقوبت کننده ی شدید گناهکاران است.

در اولین سوره ی قرآن، مالکیت خداوند عنوان شده است، «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» و در آخرین سوره، ملکیت او. «مَلِكِ النَّاسِ»

پیام ها:

۱- خداوند متعال، از جهات مختلف قابل عبادت است و ما باید حمد و سپاس او را به جا آوریم. به خاطر کمال ذات و صفات او که «الله» است، به خاطر احسان و تربیت او که «رَبُّ الْعَالَمِينَ» است و به خاطر امید و انتظار رحم و لطف او که «الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» است و به خاطر قدرت و هیبت او که «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» است.

۲- قیامت، پرتوی از ربوبیت اوست. «رَبُّ الْعَالَمِينَ... مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ»

۳- قیامت، جلوه ای از رحمت خداوند است. «الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ»

ص: ۳۰

۱- ۱. حجر، ۴۹-۵۰.

۲- ۲. غافر، ۳.

(خدایا) تنها ترا می پرستیم و تنها از تو یاری می جوئیم.

نکته ها:

انسان باید به حکم عقل، بندگی خداوند را بپذیرد. ما انسان ها عاشق کمال هستیم و نیازمند رشد و تربیت، و خداوند نیز جامع تمام کمالات و رب همه ی هستی است. اگر به مهر و محبت نیازمندیم او رحمان و رحیم است و اگر از آینده دور نگرانیم، او صاحب اختیار و مالک آن روز است. پس چرا به سوی دیگران برویم؟! عقل حکم می کند که تنها باید او را پرستید و از او کمک خواست. نه بنده هوی و هوس خود بود و نه بنده زر و زور دیگران.

در نماز، گویا شخص نماز گزار به نمایندگی از تمام خداپرستان می گوید: خدایا! نه فقط من که همه ی ما بنده توایم، و نه تنها من که همه ی ما محتاج و نیازمند لطف توایم.

خدایا! من کسی جز [□]تو را ندارم «إِيَّاكَ» ولی تو غیر مرا فراوان داری و همه هستی عبد و بنده ی تو هستند. «إِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتَى الرَّحْمَنِ عَبْدًا» (۱) در آسمان ها و زمین هیچ چیزی نیست مگر این که بنده و فرمان بردار خداوند رحمان هستند.

جمله «نَعْبُدُ» هم اشاره به این دارد که نماز به جماعت خوانده شود و هم بیانگر این است که مسلمانان همگی برادر و در یک خط هستند.

مراحل پرواز معنوی، عبارت است از: ثنا، ارتباط و سپس دعا. بنابراین اول سوره ی حمد ثناست، آیه ی «إِيَّاكَ نَعْبُدُ» ارتباط و آیات بعد، دعا می باشد.

گفتگو با محبوب واقعی شیرین است، شاید به خاطر همین کلمه «إِيَّاكَ» تکرار شد.

پیام ها:

۱- ابتدا باید بندگی خدا کرد، آنگاه از او حاجت خواست. «نَعْبُدُ، نَسْتَعِينُ»

۲- بندگی، تنها در برابر خداوند رواست نه دیگران. «إِيَّاكَ نَعْبُدُ»

۳- گر چه عبادت از ماست، ولی در عبادت کردن نیز نیازمند کمک او هستیم.

﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ (۱)

۴- ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ یعنی نه جبر است و نه تفویض. چون می گوئیم:

﴿نَعْبُدُ﴾ پس دارای اختیار هستیم و نه مجبور. و چون می گوئیم: ﴿نَسْتَعِينُ﴾ پس نیاز به او داریم و امور به ما تفویض نشده است.

۵- شناخت خداوند و صفات او، مقدمه دست یابی به توحید و یکتاپرستی است.

﴿رَبِّ الْعَالَمِينَ، الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ، إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾

۶- از آداب دعا و پرستش این است که انسان خود را مطرح نکند و خود را در حضور خداوند احساس کند. ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ...﴾

۷- توجه به معاد، یکی از انگیزه های عبادت است. ﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ إِيَّاكَ نَعْبُدُ﴾

﴿۶﴾ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

(خداوندا!) ما را به راه راست هدایت فرما.

نکته ها:

در قرآن مجید دو نوع هدایت مطرح شده است:

الف: هدایت تکوینی، نظیر هدایت زبور عسل که چگونه از شهد گلها بمکد و چگونه کندو بسازد. و یا هدایت و راهنمایی پرندگان در مهاجرت های زمستانی و تابستانی. آنجا که قرآن می فرماید: ﴿رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى﴾ (۲) بیانگر این نوع از هدایت است.

ب: هدایت تشریحی که همان فرستادن انبیای الهی و کتب آسمانی برای هدایت بشر است.

کلمه ی «صراط» (۳) بیش از چهل مرتبه در قرآن آمده است. انتخاب راه و خط فکری صحیح، نشانه ی شخصیت انسان است.

ص: ۳۲

۱- ۱). ﴿وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ﴾ اگر هدایت الهی نبود ما هدایت نمی یافتیم. اعراف، ۴۳.

۲- ۲). طه، ۵۰.

۳- ۳). «صراط» در قیامت نام پلی است بر روی دوزخ که همه ی مردم باید از روی آن عبور کنند.

راههای غیر الهی متعددی در برابر انسان قرار دارد که او باید یکی را انتخاب کند:

*راه خواسته ها و توقعات های خود.

*راه انتظارات و هوس های مردم.

*راه وسوسه های شیطان.

*راه طاغوت ها.

*راه نیاکان و پیشینیان.

*راه خدا و اولیای خدا.

انسان مؤمن، راه خداوند و اولیای او را انتخاب می کند که بر دیگر راهها امتیازاتی دارد:

الف: راه الهی ثابت است، بر خلاف راه های طاغوت ها و هوس های مردم و هوس های شخصی که هر روز تغییر می کنند.

ب: یک راه بیشتر نیست، در حالی که راه های دیگر متعدد و پراکنده اند.

ج: در پیمودن آن، انسان به مسیر و مقصد مطمئن است.

د: در پیمودن آن، شکست و باخت وجود ندارد.

راه مستقیم، راه خداست. «إِنَّ رَبِّي عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (۱)

*راه مستقیم، راه انبیاست. «إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (۲)

*راه مستقیم، راه بندگی خداست. «وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» (۳)

*راه مستقیم، توکل و تکیه بر خداست. «مَنْ يَعْتَصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (۴)

*راه مستقیم، یکتاپرستی و تنها یاری خواستن از اوست. (۵)

*راه مستقیم، کتاب خداوند است. (۶)

*راه مستقیم، راه فطرت سالم است. (۷)

۱-۱. هود، ۵۶.

۲-۲. یس، ۳-۴.

۳-۳. یس، ۶۱.

۴-۴. آل عمران، ۱۰۱.

۵-۵. بنا بر اینکه الف و لام در «الصَّراطِ» اشاره به همان راه یکتاپرستی در آیه قبل باشد.

۶-۶. بنا بر روایتی در تفسیر مجمع البیان، ج ۱، ص ۵۸.

۷-۷. بنا بر روایتی از امام صادق علیه السلام در تفسیر صافی، ج ۱، ص ۸۶.

انسان، هم در انتخاب راه مستقیم و هم در تداوم آن باید از خدا کمک بگیرد. مانند لامپی که روشنی خود را هر لحظه از نیروگاه می گیرد. «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

□
در راه مستقیم بودن، تنها خواسته ای است که هر مسلمان، در هر نماز از خداوند طلب می کند، حتّی رسول الله صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام از خداوند ثابت ماندن در راه مستقیم را می خواهند.

انسان باید همواره، در هر نوع از کارهای خویش، اعم از انتخاب شغل، دوست، رشته ی تحصیلی و همسر، راه مستقیم را از خداوند بخواهد. زیرا چه بسا در عقاید، صحیح فکر کند، ولی در عمل دچار لغزش شود و یا بالعکس. پس هر لحظه، خواستن راه مستقیم از خدا، ضروری است.

راه مستقیم مراتب و مراحل دارد. حتّی کسانی که در راه حق هستند، مانند اولیای خداوند، لازم است برای ماندن در راه و زیاد شدن نور هدایت، دعا کنند. «وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى» (۱)

راه مستقیم، همان راه میانه و وسط است که حضرت علی علیه السلام می فرماید: «اليمين و الشمال مضلّ و الطريق الوسطی هی الجادّه» (۲) انحراف به چپ و راست گمراهی و راه وسط، جاده ی هدایت است.

راه مستقیم یعنی میانه روی و اعتدال و احتراز از هر نوع افراط و تفریط، چه در عقیده و چه در عمل. یکی در عقاید از راه خارج می شود و دیگری در عمل و اخلاق. یکی همه کارها را به خدا نسبت می دهد، گویا انسان هیچ نقشی در سرنوشت خویش ندارد. و دیگری خود را همه کاره و فعال مایشاء دانسته و دست خدا را بسته می داند. یکی رهبران آسمانی را همچون مردمان عادی و گاهی ساحر و مجنون معزّفی می کند و دیگری آن بزرگواران را در حدّ خدا می پندارد. یکی زیارت امامان معصوم و شهدا را بدعت می داند و دیگری حتّی به

ص: ۳۴

□
۱-۱. کسی که می گوید «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ...» مراحل از هدایت را پشت سر گذارده است، بنابراین درخواست او، هدایت به مرحله بالاتری است.

۲-۲. بحار، ج ۸۷، ص ۳.

درخت و دیوار، متوسل شده و ریسمان می بندد. یکی اقتصاد را زیر بنا می داند و دیگری، دنیا و امورات آن را نادیده می انگارد.

در عمل نیز یکی غیرت نابجا دارد و دیگری همسرش را بی حجاب به کوچه و بازار می فرستد. یکی بخل می ورزد و دیگری بی حساب سخاوت به خرج می دهد. یکی از خلق جدا می شود و دیگری حق را فدای خلق می کند.

اینگونه رفتار و کردارها، انحراف از مسیر مستقیم هدایت است. خداوند دین پا برجا و استوار خود را، راه مستقیم معرفی می کند. (۱) در روایات آمده است که امامان معصوم علیهم السلام می فرمودند: راه مستقیم، ما هستیم. (۲) یعنی نمونه ی عینی و عملی راه مستقیم و اسوه و الگو برای قدم برداشتن در راه، رهبران آسمانی هستند. آنها در دستورات خود درباره ی تمام مسائل زندگی از قبیل کار، تفریح، تحصیل، تغذیه، انفاق، انتقاد، قهر، صلح و علاقه به فرزند و... نظر داده و ما را به اعتدال و میانه روی سفارش کرده اند. (۳) جالب آنکه ابلیس در همین صراط مستقیم به کمین می نشیند. (۴)

در قرآن و روایات، نمونه های زیادی آمده که در آنها به جنبه ی اعتدال، تأکید و از افراط و تفریط نهی شده است. به موارد ذیل توجه کنید:

* «كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا» (۵) بخورید و بیاشامید، ولی اسراف نکنید.

* «لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَ لَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ» (۶) در انفاق، نه دست بر گردن قفل کن - دست بسته باش - و نه چنان گشاده دستی کن که خود محتاج شوی.

* «الَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَ لَمْ يَقْتُرُوا وَ كَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» (۷) مومنان، به هنگام انفاق نه اهل اسرافند و نه اهل بخل، بلکه میانه رو هستند.

* «لَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَ لَا تُخَافُ بِهَا وَ ابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا» (۸) نماز را نه بلند بخوان و نه آهسته،

ص: ۳۵

۱- ۱. «قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» انعام، ۱۶۱.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین، ج ۱ ص ۲۰.

۳- ۳. در این باره می توان به کتاب اصول کافی، باب الاقتصاد فی العبادات مراجعه نمود.

۴- ۴. شیطان به خدا گفت: «لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ» اعراف، ۱۶.

۵- ۵. اعراف، ۳۱.

۶- ۶. اسراء، ۲۹.

۷- ۷. فرقان، ۶۷.

۸- ۸. اسراء، ۱۱۰.

بلکه با صدای معتدل بخوان.

*نسبت به والدین احسان کن؛ «و بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (۱) امّا اگر تو را از راه خدا بازداشتند، اطاعت از آنها لازم نیست. «إِنْ جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي... فَلَا تُطِعُهُمَا» (۲)

*پیامبر هم رسالت عمومی دارد؛ «وَ كَانَ رَسُولًا نَبِيًّا» (۳) و هم خانواده خویش را دعوت می کند. «وَ كَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ» (۴)
*اسلام هم نماز را سفارش می کند که ارتباط با خالق است؛ «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ» و هم زکات را توصیه می کند که ارتباط با مردم است. «آتُوا الزَّكَاةَ» (۵)

*نه محبت ها شما را از گواهی حق منحرف سازد؛ «شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَ لَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ» (۶) و نه دشمنی ها شما را از عدالت دور کند. «وَ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ» (۷)

*مؤمنان هم دافعه دارند؛ «أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ» و هم جاذبه دارند. «رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (۸)

*هم ایمان و باور قلبی لازم است؛ «آمَنُوا» و هم عمل صالح. «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» (۹)

*هم اشک و دعا و درخواست پیروزی از خدا لازم است؛ «رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا» (۱۰) و هم صبوری و پایداری در سختی ها. «عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مَائِتِينَ» (۱۱) شب عاشورا امام حسین علیه السلام هم مناجات می کرد و هم شمشیر تیز می کرد.

*روز عرفه و شب عید قربان، زائر خانه ی خدا دعا می خواند و روز عید باید در قربانگاه با خون آشنا شود.

*اسلام مالکیت را می پذیرد، «الناس مسلطون علی اموالهم» (۱۲) ولی اجازه ضرر زدن به دیگری را نمی دهد و آن را محدود می سازد. «لَا ضَرَرَ وَ لَا ضِرَارَ» (۱۳)

آری، اسلام دین یک بعدی نیست که تنها به جنبه ای توجه کند و جوانب دیگر را فراموش کند، بلکه در هر کاری اعتدال و میانه روی و راه مستقیم را سفارش می کند.

ص: ۳۶

۱-۱. بقره، ۸۳.

۲-۲. لقمان، ۱۵.

۳-۳. مریم، ۵۱.

۴-۴. مریم، ۱۵.

۵-۵. بقره، ۴۳.

۶-۶. نساء، ۱۳۵.

٧-٧. مائده، ٨.

٨-٨. فتح، ٩.

٩-٩. بقره، ٢٥.

١٠-١٠. بقره، ٢٥٠.

١١-١١. انفال، ٦٥.

١٢-١٢. بحار، ج ٢، ص ٢٧٢.

١٣-١٣. كافي، ج ٥، ص ٢٨.

پیام ها:

۱- همه ی هستی، در مسیری که خداوند اراده کرده در حرکتند. خدایا! ما را نیز در راهی که خود دوست داری قرار بده. «إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

۲- درخواست هدایت به راه مستقیم، مهم ترین خواسته ی یکتاپرستان است.

«إِيَّاكَ نَعْبُدُ...»

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

۳- برای دست یابی به راه مستقیم، باید دعا نمود. «إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

۴- ابتدا ستایش، آنگاه استمداد و دعا. «الْحَمْدُ لِلَّهِ... إِهْدِنَا»

۵- بهترین نمونه استعانت از خدا، درخواست راه مستقیم است. «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

«۷» صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

(خداوندا! ما را به) راه کسانی که آنها را مشمول نعمت خود ساختی، (هدایت کن) نه غضب شدگان و نه گمراهان!

نکته ها:

این آیه راه مستقیم را، راه کسانی معرفی می کند که مورد نعمت الهی واقع شده اند و عبارتند از: انبیاء، صدیقین، شهدا و صالحین. (۱) توجه به راه این بزرگواران و آرزوی پیمودن آن و تلقین این آرزو به خود، ما را از خطر کجروی و قرار گرفتن در خطوط انحرافی باز می دارد.

بعد از این درخواست، از خداوند تقاضا دارد که او را در مسیر غضب شدگان و گمراهان قرار ندهد. زیرا بنی اسرائیل نیز به گفته قرآن، مورد نعمت قرار گرفتند، ولی در اثر ناسپاسی و لجابت گرفتار غضب شدند.

قرآن، مردم را به سه دسته تقسیم می نماید: کسانی که مورد نعمت هدایت قرار گرفته

ص: ۳۷

۱- ۱). «مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ»، کسانی که خدا و رسول را پیروی کنند، آنان با کسانی هستند که خدا آنها را نعمت داده است، از پیامبران، راستگویان، شهدا و صالحان. نساء، ۶۹ و آیه ۵۹ سوره مریم.

و ثابت قدم ماندند، غضب شدگان و گمراهان.

مراد از نعمت در «أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ»، نعمتِ هدایت است. زیرا در آیه ی قبل سخن از هدایت بود. علاوه بر آنکه نعمت های مادی را کفار و منحرفین و دیگران نیز دارند.

هدایت شدگان نیز مورد خطرند و باید دائماً از خدا بخواهیم که مسیر ما، به غضب و گمراهی کشیده نشود.

مغضوبین در قرآن

در قرآن، افرادی همانند فرعون و قارون و ابولهب و امت هایی همچون قوم عاد، ثمود و بنی اسرائیل، به عنوان غضب شدگان معرفی شده اند. (۱)

بنی اسرائیل که داستان زندگی و تمدن آنها در قرآن بیان شده است، زمانی بر مردم روزگار خویش برتری داشتند؛ «فَضَّلْتُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ» (۲) لکن بعد از این فضیلت و برتری، به خاطر رفتار خودشان، دچار قهر و غضب خداوند شدند. «وَبِأُوْءَابِغُصْبٍ مِّنَ اللَّهِ» (۳) این تغییر سرنوشت، به علت تغییر در رفتار و کردار آنان بوده است؛ دانشمندان یهود، دستورات و قوانین آسمانی تورات را تحریف کردند، «يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ» (۴) و تجار و ثروتمندان آنان نیز به ربا و حرام خواری و رفاه طلبی روی آوردند، «أَخَذِهِمُ الرَّبُّوا» (۵) و عامه مردم نیز در برابر دعوت به جهاد و مبارزه، از روی تن پروری و ترس، از رفتن به جبهه نبرد و ورود به سرزمین

ص: ۳۸

۱-۱. در آیات متعددی از قرآن ویژگی های گمراهان و غضب شدگان و مصادیق آنها بیان شده است که برای نمونه به موارد ذیل اشاره می شود: * منافقان و مشرکان و بدگمانان به خداوند. نساء، ۱۱۶ و فتح، ۶. * کافران به آیات الهی و قاتلان انبیاء الهی. بقره، ۶۱. * اهل کتاب که در برابر دعوت به حق سرکشی کرده اند. آل عمران، ۱۱۰-۱۱۲. * فراریان از جهاد. انفال، ۱۶. * پذیرندگان و جایگزین کنندگان کفر با ایمان. بقره، ۱۰۸ و نحل، ۱۰۶. * پذیرندگان ولایت دشمنان خدا و دوستان رابطة ی با دشمنان خدا. ممتحنه، ۱.

۲-۲. بقره، ۴۷.

۳-۳. بقره، ۶۱.

۴-۴. نساء، ۴۶.

۵-۵. نساء، ۱۶۱.

مقدّس، سر باز زدند. «فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِ دُونَ» (۱) به خاطر این انحرافات، خدا آنان را از اوج عزّت و فضیلت، به نهایت ذلّت و سرافکنندگی مبتلا ساخت.

ما در هر نماز، از خداوند می خواهیم که مانند غضب شدگان نباشیم. یعنی نه اهل تحریف آیات و نه اهل ربا و نه اهل فرار از جهاد در راه حقّ، و همچنین از گمراهان نباشیم، آنان که حقّ را رها کرده و به سراغ باطل می روند و در دین و باور خود غلوّ و افراط کرده و یا از هوی و هوس خود و یا دیگران پیروی می کنند. (۲)

انسان در این سوره، عشق و علاقه و تولّی خود را به انبیا و شهدا و صالحان و راه آنان، اظهار و ابراز داشته و از مغضوبان و گمراهان تاریخ نیز براءت و دوری می جوید و این مصداق تولّی و تبرّی است.

ضالّین در قرآن

«ضلالت» که حدود دویست مرتبه این واژه با مشتقاتش در قرآن آمده است. گاهی در مورد تحیّر بکار می رود، «وَوَجَدَكَ ضَالًّا» (۳) و گاهی به معنای ضایع شدن است، «أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ» (۴) ولی اکثراً به معنای گمراهی و همراه با تعبیرات گوناگونی نظیر: «ضَلَالٍ مُّبِينٍ»، «ضَلَالٍ بَعِيدٍ»، «ضَلَالٍ كَبِيرٍ» به چشم می خورد.

در قرآن افرادی به عنوان گمراه معرّفی شده اند، از جمله: کسانی که ایمان خود را به کفر تبدیل کردند، (۵) مشرکان، (۶) کفار، (۷) عصیان گران، (۸) مسلمانانی که کفار را سرپرست و

ص: ۳۹

۱-۱. مائده، ۲۴.

۲-۲. «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرِ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ» بگو: ای اهل کتاب! در دینتان به ناحق غلوّ نکنید و به دنبال خواهش های گمراهان پیش از خود نروید، که آنان افراد زیادی را گمراه کرده و از راه راست گمراه شده اند. مائده، ۷۷.

۳-۳. ضحی، ۷.

۴-۴. محمد، ۱.

۵-۵. «مَنْ يَتَّبِدَلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ» بقره، ۱۰۸.

۶-۶. «وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا» نساء، ۱۱۶.

۷-۷. «وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ... فَقَدْ ضَلَّ» نساء، ۱۳۶.

۸-۸. «وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ» احزاب، ۳۶.

دوست خود گرفتند، (۱) کسانی که مردم را از راه خدا باز می دارند، کسانی که به خدا یا رسول خدا توهین می کنند، آنان که حق را کتمان می کنند و کسانی که از رحمت خدا مأیوسند.

در قرآن نام برخی به عنوان گمراه کننده آمده است، از قبیل: ابلیس، فرعون، سامری، دوست بد، رؤسا و نیاکان منحرف.

گمراهان خود بستر وزمینه ی انحراف را فراهم و گمراه کنندگان از این بسترها و شرایط آماده، استفاده می کنند. بسترهای انحراف در قرآن عبارتند از: ۱. هوسها، (۲) بت ها، (۳) ۳.

گناهان (۴) ۴. پذیرش ولایت باطل، (۵) ۵. جهل و نادانی. (۶) ۶.

پیام ها:

۱- انسان در تربیت، نیازمند الگو می باشد. انبیا، شهدا، صدیقین و صالحان، نمونه های زیبای انسانیت اند. «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ»

۲- آنچه از خداوند به انسان می رسد، نعمت است. قهر و غضب را خود به وجود می آوریم. (۷) «أَنْعَمْتَ، الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ»

۳- ابراز تنفر از مغضوبان و گمراهان، جامعه اسلامی را در برابر پذیرش حکومت آنان، مقاوم و پایدار می کند. «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ» (۸) ۸.

ص: ۴۰

۱- ۱) «لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ... وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ» ممتحنه، ۱.

۲- ۲) «اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ» جاثیه، ۲۳.

۳- ۳) «جَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَاداً لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ» ابراهیم، ۳۰.

۴- ۴) «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» بقره، ۲۶.

۵- ۵) «أَنَّهُ مِنْ تَوَلَّاهُ فَإِنَّهُ يَضِلُّ» حج، ۴.

۶- ۶) «وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ» بقره، ۱۹۸.

۷- ۷) درباره نعمت «أَنْعَمْتَ» بکار رفته، ولی در مورد عذاب، نفرمود: «غَضِبْتَ» تو غضب کردی.

۸- ۸) قرآن سفارش کرده است: «لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» هرگز سرپرستی گروه غضب شدگان الهی را نپذیرید. ممتحنه، ۱۳.

این سوره که دویست و هشتاد و شش آیه دارد، در مدینه نازل شده و بزرگترین سوره قرآن است.

علت نامگذاری آن به بقره، داستان بسیار زیبای گاو بنی اسرائیل است که در آیات ۶۷ تا ۷۳ بیان شده است.

محتوای سوره به علت طولانی بودن، در بردارنده مطالب گوناگون اعتقادی، فقهی، عبادی از قبیل توحید و هستی شناسی و معاد و حیات پس از مرگ، تشریح قوانین عبادی، اخلاقی و فردی و اجتماعی بسیاری است. همچنین مسائل مربوط به وحی و اعجاز کتاب آسمانی و خدمات اجتماعی از قبیل بخشش و انفاق و احسان و جنگ و جهاد با دشمنان و قانون قصاص را در خود جای داده است.

در این سوره آیه الکرسی و آیه دین که بزرگترین آیه قرآن است، ماجرای تغییر قبله، بهانه تراشی های بنی اسرائیل، آفرینش حضرت آدم و نافرمانی شیطان

و فرازهایی از تاریخ تعدادی از پیامبران مانند حضرت آدم و ابراهیم و موسی علیهم السلام و داستان هاروت و ماروت و طالوت و جالوت بیان شده است.

از آنجایی که دو سوره بقره و آل عمران احکام فقهی و اسماء و صفات نورانی الهی بسیاری را در خود جای داده اند، به آنها «زهرآوان» یعنی دو سوره بسیار درخشان گفته اند.

از رسول خدا صلی الله علیه و آله پرسیدند کدام سوره های قرآن از همه برتر است، فرمودند:

سوره بقره و سؤال کردند کدام آیه برتر است؟ فرمودند: آیه الکرسی. (۱)

ص: ۴۴

۱- ۱). تفاسیر نورالثقلین و مجمع البیان.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

«۱»الم

الف لام میم.

نکته ها:

درباره ی حروف مقطعه، اقوال مختلفی بیان شده است، از جمله:

۱. قرآن، معجزه ی الهی از همین حروف الفبا تألیف یافته که در اختیار همه است، اگر می توانید شما نیز از این حروف، کلام معجزه آمیز بیاورید.

۲. این حروف، نام همان سوره ای است که در ابتدایش آمده است.

۳. این حروف، اشاره به اسم اعظم الهی دارد. (۱)

۴. این حروف، نوعی سوگند و قسم خداوند است. (۲)

۵. این حروف، از اسرار بین خداوند و پیامبر است. (۳) و مطابق بعضی روایات رموزی است که کسی جز خداوند نمی داند. (۴)

اما شاید بهترین نظر همان وجه اول باشد. زیرا در میان یکصد و چهارده سوره قرآن، که ۲۹ سوره آن با حروف مقطعه شروع می شود، در بیست و چهار مورد بعد از این حروف، سخن از قرآن و معجزه بودن آن است. چنانکه در این سوره به دنبال «الم»، «ذَلِكَ الْكِتَابُ» آمده و به عظمت قرآن اشاره شده است.

ص: ۴۵

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. بحار الانوار، ج ۸۸، ص ۷.

۳-۳. بحار الانوار، ج ۸۹، ص ۳۸۴.

۴-۴. تفسیر مجمع البیان.

در آغاز سوره شوری نیز حروف مقطعه ی «حم عسق» آمده است که بعد از آن می فرماید:

﴿كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ خداوند عزیز و حکیم، این چنین بر تو و پیامبران پیش از تو وحی می کند. یعنی وحی خداوند نیز با استفاده از همین حروف است. حروفی که در دسترس همه افراد بشری است. البته خداوند با این حروف، کتابی نازل کرده که معجزه است. آیا انسان نیز می تواند چنین کتابی فراهم کند؟! □

آری، خداوند از حروف الفبا، کتاب معجزه نازل می کند، همچنان که از دل خاک صدها نوع میوه و گل و گیاه می آفریند و انسان می سازد. ولی نهایت هنر مردم این است که از خاک و گل، خشت و آجر بسازند!

﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ﴾ □

آن کتاب (با عظمت که) در (حقانیت) آن هیچ تردیدی راه ندارد، راهنمای پرهیزگاران است.

نکته ها:

□ «لا رَيْبَ فِيهِ» یعنی در اینکه قرآن از سوی خداست، شکی نیست. زیرا مطالب آن به گونه ای است که جایی برای این شک و تردید باقی نمی گذارد و اگر شکی در کار باشد، بخاطر سوءظن و روحیه لجاجت افراد است. چنانکه قرآن می فرماید: «فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ» (۱) آنان در شکی که خود ایجاد می کنند، سردرگم هستند.

هدف قرآن، هدایت مردم است و اگر به مسائلی از قبیل خلقت آسمان ها و زمین و گیاهان و حیوانات و... اشاره کرده به خاطر آن است که توجه مردم به آنها، موجب توجه به علم و قدرت و حکمت خداوند گردد. (۲) □

قرآن وسیله هدایت همه مردم است؛ «هُدًى لِلنَّاسِ» (۳) همانند خورشید بر همه می تابد،

ص: ۴۶

۱- ۱. توبه، ۴۵.

۲- ۲. در قرآن به موضوعات طبیعی، کیهانی، تاریخی، فلسفی، سیاسی و صنعتی اشاراتی شده، ولی هدف اصلی هدایت است.

۳- ۳. بقره، ۱۸۵.

ولی تنها کسانی از آن بهره می برند که فطرت پاک داشته و در برابر حق خاضع باشند؛ «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» همچنان که نور خورشید، تنها از شیشه ی تمیز عبور می کند، نه از خشت و گِل. لذا فاسقان (۱)، ظالمان (۲)، کافران (۳)، دل مردگان (۴)، مسرفان و تکذیب کنندگان (۵) از هدایت قرآن بهره مند نمی شوند.

سؤال: این آیه درباره قرآن و مطالب آن می فرماید: «لَا رَيْبَ فِيهِ» هیچ شکّی در آن نیست. در حالی که خود قرآن شکّ و تردید مخالفان را در این باره بیان می دارد: یک جا می فرماید:

«إِنذًا لَفِي شَكٍّ مِّمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٌ» (۶) ما درباره آنچه ما را به آن می خوانی، در شکّ هستیم. و در مورد شکّ در وحی و نبوت نیز می خوانیم: «بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِّنْ ذِكْرِي» (۷) درباره ی قیامت نیز آمده: «لِنَعْلَمَ مَنْ يُؤْمِنُ بِالْآخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فِي شَكٍّ» (۸) بنابراین چگونه می فرماید: «لَا رَيْبَ فِيهِ» هیچ شکّی در قرآن و محتوای آن نیست؟

پاسخ: مراد از جمله «لَا رَيْبَ فِيهِ» آن نیست که کسی در آن شکّ نکرده و یا شکّ نمی کند، بلکه منظور آن است که حقانیت قرآن به قدری محکم است که جای شکّ ندارد و اگر کسی شکّ کند به خاطر کور دلی خود اوست. چنانکه در آیه ۶۶ سوره نمل می فرماید: «بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ» (۹)

پیام ها:

۱- قرآن در عظمت، مقامی بس والا- دارد. «ذَلِكْ» در ادبیات عرب، «ذَلِكْ» اسم اشاره به دور است. در اینجا به قرآن که در پیش روی ماست، با «ذَلِكْ» اشاره می کند که از عظمت دست نیافتنی قرآن حکایت می کند.

ص: ۴۷

-
- ۱-۱. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ» توبه، ۸۰.
 ۲-۲. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» مائده، ۵۱.
 ۳-۳. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ» مائده، ۶۷.
 ۴-۴. «لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ» زمر، ۳.
 ۵-۵. «لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ» غافر، ۲۸.
 ۶-۶. هود، ۶۲.
 ۷-۷. ص، ۸.
 ۸-۸. سبأ، ۲۱.
 ۹-۹. نخبه التفاسیر به نقل از آیةالله جوادی.

۲- راهنما باید در روش دعوت و محتوای برنامه خود، قاطع و استوار باشد.

جمله ی «لَا رَيْبَ فِيهِ» نشانگر استواری و استحکام قرآن است.

۳- توان قرآن بر هدایت پرهیزکاران، خود بهترین دلیل بر اتقان و حَقانیت آن است. «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ»

۴- تنها افراد پاک و پرهیزکار، از هدایت قرآن بهره مند می شوند. «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» هر کس که ظرف دلش پاکتر باشد، بهره مندی و نورگیری او بیشتر است. (۱)

«الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ»

(مُتَّقِينَ) کسانی هستند که به غیب ایمان دارند و نماز را به پای می دارند و از آنچه به آنان روزی داده ایم، انفاق می کنند.

نکته ها:

قرآن، هستی را به دو بخش تقسیم می کند: عالم غیب (۲) و عالم شهود. مُتَّقِينَ به کُلّ هستی ایمان دارند، ولی دیگران تنها آنچه را قبول می کنند که برایشان محسوس باشد.

حَتَّى تَوَقَّعَ دَارِنْدَ كِه خِدا رَا بَا چِشْمِ بِيِنِنْدَ و چُون نَمِي بِيِنِنْدَ، بَه اَو اِيْمَانِ نَمِي آوَرِنْد. چنانکه برخی به حضرت موسی گفتند: «لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً» (۳) ما هرگز به تو ایمان نمی آوریم، مگر آنکه خداوند را آشکارا مشاهده کنیم.

اين افراد درباره ی قیامت نیز می گویند: «مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَ نَحْيَا وَ مَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ» (۴) جز این دنیا که ما در آن زندگی می کنیم، جهان دیگری نیست، می میریم و زنده می شویم و این روزگار است که ما را از بین می برد.

چنین افرادی هنوز از مدار حیوانات نگذشته اند و راه شناخت را منحصر به محسوسات می دانند و می خواهند همه چیز را از طریق حواس درک کنند.

ص: ۴۸

۱- ۱). هدایت دارای مراحل و قابل کم و زیاد شدن است. «وَ الَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى»

۲- ۲). غیب به خداوند متعال، فرشتگان، معاد و حضرت مهدی علیه السلام اطلاق شده است.

۳- ۳). بقره، ۵۵.

۴- ۴). جائیه، ۲۴.

متقین نسبت به جهان غیب ایمان دارند، که برتر از علم و فراتر از آن است. در درون ایمان، عشق، علاقه، تعظیم، تقدیس و ارتباط نهفته است، ولی در علم، این مسائل نیست.

پیام ها:

۱- ایمان، از عمل جدا نیست. در کنار ایمان به غیب، وظایف و تکالیف عملی مؤمن بازگو شده است. «یؤمنون... یقیمون... ینفقون»

۲- اساسی ترین اصل در جهان بینی الهی آن است که هستی، منحصر به محسوسات نیست. «يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ»

۳- پس از اصل ایمان، اقامه ی نماز و انفاق از مهم ترین اعمال است. «يُؤْمِنُونَ...»

يُؤْمِنُونَ...

يُؤْمِنُونَ (در جامعه ی الهی که حرکت و سیر الی الله دارد، اضطراب ها و ناهنجاری های روحی و روانی و کمبودهای معنوی، با نماز تقویت و درمان می یابد و خلأهای اقتصادی و نابسامانی های ناشی از آن، با انفاق پر و مرتفع می گردد.)

۴- برگزاری نماز، باید مستمر باشد نه موسمی و مقطعی. «يُؤْمِنُونَ الصَّلَاةَ» (فعل مضارع بر استمرار و دوام دلالت دارد.)

۵- در انفاق نیز باید میانه رو باشیم. (۱) «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»

۶- از هر چه خداوند عطا کرده (علم، آبرو، ثروت، هنر و...) به دیگران انفاق کنیم.

«مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُؤْمِنُونَ» (۲) امام صادق علیه السلام می فرماید: از آنچه به آنان تعلیم داده ایم در جامعه نشر می دهند. (۳)

۷- انفاق باید از مال حلال باشد، چون خداوند رزق (۴) هر کس را از حلال مقدر

ص: ۴۹

۱- ۱. «مِمَّا»، (مِنْ مَا) است و یکی از معانی «مِنْ» بعض است. یعنی بعضی از آنچه روزی کرده ایم- نه همه را- انفاق می کنند.

۲- ۲. در اینگونه موارد کلمه «ما» به معنای هر چیز است.

۳- ۳. بحار، ج ۲، ص ۱۷.

۴- ۴. «رزق»، به نعمت دائمی که برای ادامه ی حیات طبق احتیاج داده می شود، اطلاق می گردد و قید تداوم و به اندازه ی احتیاج، آن را از مفاهیم احسان، اعطاء، نصیب، انعام و حظ، جدا می کند. التحقیق فی کلمات القرآن، ج ۴، ص ۱۱۴.

می کند. «رَزَقْنَاهُمْ»

۸- اگر باور کنیم آنچه داریم از خداست، با انفاق کردن مغرور نمی شویم. بهتر می توانیم قسمتی از آن را انفاق کنیم. «مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ»

«۴» وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ

و آنان به آنچه بر تو نازل شده و آنچه پیش از تو (بر پیامبران) نازل گردیده، ایمان دارند و هم آنان به آخرت (نیز) یقین دارند.

نکته ها:

ابزار شناخت انسان، محدود به حس و عقل نیست، بلکه وحی نیز یکی از راههای شناخت است که متقین به آن ایمان دارند. انسان در انتخاب راه، بدون راهنما دچار تحیر و سرگردانی می شود. باید انبیا دست او را بگیرند و با منطق و معجزه و سیره ی عملی خویش، او را به سوی سعادت واقعی راهنمایی کنند.

از این آیه و دو آیه قبل بدست می آید که خشوع در برابر خداوند متعال (نماز) و داشتن روحیه ایثار و انفاق و تعاون و حفظ حقوق دیگران و امید به آینده ای روشن و پاداش های بزرگ الهی، از آثار تقواست.

پیام ها:

۱- ایمان به تمام انبیا و کتب آسمانی، لازم است. زیرا همه آنان یک هدف را دنبال می کنند. «يُؤْمِنُونَ... مَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ»

۲- تقوای واقعی، بدون یقین به آخرت ظهور پیدا نمی کند. «بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ»

۳- احترام قرآن، قبل از کتب دیگر است. «...بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ...»

۴- پیامبر اسلام، آخرین پیامبر الهی است. کلمه «مِنْ قَبْلِكَ» بدون ذکر «مِنْ بَعْدِكَ» نشانه ی خاتمیت پیامبر اسلام و قرآن است.

ص: ۵۰

«۵» أَوْلِيكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأَوْلِيكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

تنها آنان از جانب پروردگارشان بر هدایتند و آنان همان رستگاران هستند.

نکته ها:

پاداش اهل تقوا که به غیب ایمان دارند و اهل نماز و انفاق و یقین به آخرت هستند، رستگاری و فلاح است. رستگاری، بلندترین قله سعادت است. زیرا خداوند هستی را برای بشر آفریده (۱) و بشر را برای عبادت (۲) و عبادت را برای رسیدن به تقوا (۳) و تقوا را برای رسیدن به فلاح و رستگاری. (۴)

در قرآن، رستگاران ویژگی های دارند؛ از جمله:

الف: در برابر مفسد جامعه، به اصلاحگری می پردازند. (۵)

ب: امر به معروف و نهی از منکر می کنند. (۶)

ج: علاوه بر ایمان به رسول خدا صلی الله علیه و آله، او را حمایت می کنند. (۷)

د: اهل ایثار هستند. (۸)

ه: در قیامت از حسنات، میزان سنگین دارند. (۹)

رستگاری، بدون تلاش به دست نمی آید و شرایط و لوازمی دارد، از آن جمله در قرآن به موارد ذیل اشاره شده است:

* برای فلاح و رستگاری، تزکیه لازم است. «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا» (۱۰)

* برای فلاح و رستگاری، جهاد لازم است. «جَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (۱۱)

* برای فلاح و رستگاری، خشوع در نماز، اعراض از لغو، پرداخت زکات، پاکدامنی، عفت، امانتداری، وفای به عهد و پایداری در نماز، لازم است.

ص: ۵۱

۱- ۱. «خَلَقَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا» بقره، ۲۹.

۲- ۲. «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» ذاریات، ۵۶.

۳- ۳. «اعْبُدُوا رَبَّكُمْ... لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» بقره، ۲۱.

۴- ۴. «فَاتَّقُوا اللَّهَ... لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» مائده، ۱۰۰.

۵-۵. آل عمران، ۱۰۴.

۶-۶. آل عمران، ۱۰۴.

۷-۷. اعراف، ۱۵۷.

۸-۸. حشر، ۹.

۹-۹. اعراف، ۸.

۱۰-۱۰. شمس، ۹.

۱۱-۱۱. مائده، ۳۵.

پیام ها:

۱- هدایت ویژه الهی، برای مؤمنان واقعی تضمین شده است. «هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ»

۲- ایمان و تقوا، انسان را به فلاح و درستکاری می رساند. «لِلْمُتَّقِينَ، يُؤْمِنُونَ، الْمَفْلُحُونَ»

«۶» إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

همانا کسانی که کفر ورزیده اند، برای آنها یکسان است که هشدارشان دهی یا هشدارشان ندهی. آنها ایمان نخواهند آورد.

نکته ها:

«کفر»، به معنای پوشاندن و نادیده گرفتن است. به کشاورز و شب، کافر می گویند. چون کشاورز دانه و هسته را زیر خاک می پوشاند و شب فضا را در برمی گیرد. کفران نعمت نیز به معنی نادیده گرفتن آن است. شخص منکر دین، به سبب اینکه حقایق و آیات الهی را کتمان می کند و یا نادیده می گیرد، کافر خوانده شده است.

قرآن، بعد از متقین، گروهی از کفار را معرفی می کند. آنها که در گمراهی و کتمان حق، چنان سرسختند که حاضر به پذیرش آیات الهی نیستند و در برابر دعوت پیامبران، زبان قال و حالشان این بود: «سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَضْتَ أَمْ لَمْ تُكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ» (۱) برای ما وعظ و نصیحت تو اثری ندارد، فرقی ندارد که پند دهی یا از نصیحت دهندگان نباشی.

اگر زمینه مساعد و مناسب نباشد، دعوت انبیا نیز مؤثر واقع نمی شود.

باران که در لطافت طبعش، خلاف نیست

در باغ لاله روید و در شوره زار، خَس

پیام ها:

۱- لجاجت و عناد و تعصب جاهلانه، انسان را جماد گونه می کند. «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ»

۲- روش تبلیغ برای کفار، انذار است. اگر انذار و هشدار در انسان اثر نکند، بشارت و وعده ها نیز اثر نخواهند کرد. «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ»

ص: ۵۲

۳- انتظار ایمان آوردن همه ی مردم را نداشته باشید. (۱) «...لَا يُؤْمِنُونَ»

﴿۷﴾ خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

خداوند بر دلها و بر گوش آنان مهر زده و بر چشمانشان پرده ای است و برای آنان عذابی بزرگ است.

نکته ها:

مهر بدبختی که خداوند بر دل کفار می زند، کیفر لجاجت های آنان است. چنانکه می خوانیم: «يَطْعُمُ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ قَلْبٍ مُّتَكَبِّرٍ جَبَّارًا» (۲) خدا بر دل افراد متکبر و ستم پیشه، مهر می زند. و در آیه ۲۳ سوره ی جاثیه نیز می خوانیم: خداوند بر دل کسانی که با علم و آگاهی به سراغ هواپرستی می روند مهر می زند. بنابراین مهر الهی نتیجه ی انتخاب بد خود انسان است، نه آنکه یک عمل قهری و جبری از طرف خدا باشد.

مراد از قلب در قرآن، روح و مرکز ادراکات است. سه نوع قلب را قرآن معرفی می کند:

۱. قلب سلیم، ۲. قلب منیب، ۳. قلب مریض.

ویژگی های قلب سلیم

الف: قلبی که جز خدا در آن نیست. «لیس فیہ احد سواه» (۳)

ب: قلبی که پیرو راهنمای حق، توبه کننده از گناه و تسلیم حق باشد. (۴)

ج: قلبی که از حب دنیا، سالم باشد. (۵)

د: قلبی که با یاد خدا، آرام گیرد. (۶)

ه: قلبی که در برابر خداوند، خاشع است. (۷)

ص: ۵۳

۱- ۱) در آیه ی ۱۰۳ سوره یوسف می فرماید: «وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ» هر چند آرزومند و حریص باشی، بسیاری از مردم ایمان نخواهند آورد.

۲- ۲) غافر، ۳۵.

۳- ۳) نور الثقلین، ج ۴، ص ۵۷.

۴- ۴) نهج البلاغه، خطبه ۲۱۴.

۵- ۵) تفسیر صافی.

٤-٦. فتح، ٤.
٧-٧. جديد، ١٤.

البته قلب مؤمن، هم با یاد خداوند آرام می گیرد و هم از قهر او می ترسد. «إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ» (۱) همانند کودکی که هم به والدین آرام می گیرد و هم از آنان حساب می برد.

ویژگی های قلب مریض

الف: قلبی که از خدا غافل است و لایق رهبری نیست. «لَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ» (۲)

ب: دلی که دنبال فتنه و دستاویز می گردد. «فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ» (۳)

ج: دلی که قساوت دارد. «جَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً» (۴)

د: دلی که زنگار گرفته است. «بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (۵)

ه: دلی که مهر خورده است. «طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ» (۶)

ویژگی قلب منیب

قلب منیب، آن است که بعد از توجه به انحراف و خلاف، توبه و انابه کرده و به سوی خدا باز گردد. ویژگی بارز آن تغییر حالات در رفتار و گفتار انسان است.

خداوند در آیات قرآنی، نه ویژگی برای قلب کفار بیان کرده است:

الف: انکار حقایق. «قُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ» (۷)

ب: تعصب. «فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةُ» (۸)

ج: انحراف و گمراهی. «صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ» (۹)

د: قساوت و سنگدلی. «فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ» (۱۰)

ه: موت. «لَا تَسْمَعُ الْمُؤْتِمِرِينَ» (۱۱) و: آلودگی و زنگار. «بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ» (۱۲)

ص: ۵۴

۱-۱. انفال، ۲.

۲-۲. کهف، ۲۸.

۳-۳. آل عمران، ۷.

۴-۴. مائده، ۱۳.

- ٥-٥. مطففين، ١٤.
- ٦-٦. نساء، ١٥٥.
- ٧-٧. نحل، ٢٢.
- ٨-٨. فتح، ٢٦.
- ٩-٩. توبه، ١٢٧.
- ١٠-١٠. زمر، ٢٢.
- ١١-١١. روم، ٥٢.
- ١٢-١٢. مطففين، ١٤.

مرض. «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» (۱)

ح: ضيق. «يَجْعَلُ صَدْرَهُ ضَيِّقًا» (۲)

طبع. «طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ» (۳)

قلب انسان، متغیر و تأثیرپذیر است. لذا مؤمنان اینچنین دعا می کنند: «رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا» (۴) خدایا! دلهای ما را بعد از آنکه هدایت نمودی، منحرف مساز.

امام صادق علیه السلام فرمودند: این جمله (آیه) را زیاد بگوئید و خود را از انحراف ایمن و درامان ندانید. (۵)

پیام ها:

۱- درک نکردن حقیقت، شاید بالاترین کیفرهای الهی است. «خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ»

۲- کفر و الحاد، سبب مهر خوردن دلها و گوش هاست. «الَّذِينَ كَفَرُوا... خَتَمَ اللَّهُ»

۳- در اثر پافشاری بر کفر، امتیازات اساسی انسان (درک حقایق و واقعیات) سلب می شود. «الَّذِينَ كَفَرُوا... خَتَمَ اللَّهُ»

۴- کیفر الهی، متناسب با عمل ماست. «الَّذِينَ كَفَرُوا... خَتَمَ اللَّهُ»

آری، جزای کسی که حق را فهمید و بر آن سرپوش گذاشت، آن است که خدا هم بر چشم، گوش، روح و فکرش سرپوش گذارد. در واقع انسان، خود عامل بدبختی خویش را فراهم می کند. چنانکه امام رضا علیه السلام فرمود: مهر خوردن، عقوبت کفر آنهاست. (۶)

«۸» وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ مَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ

و از مردم کسانی هستند که می گویند: به خدا و روز قیامت ایمان آورده ایم، در قرآن در عظمت، مقامی بس والا دارد. «ذَلِكْ» در ادبیات عرب، «ذَلِكْ» اسم اشاره به دور است. در اینجا به قرآن که در پیش روی ماست، با «ذَلِكْ» اشاره می کند که از عظمت دست نیافتنی قرآن حکایت می کند.

ص: ۵۵

۱- ۱. بقره، ۱۰.

۲- ۲. انعام، ۱۲۵.

۳- ۳. نساء، ۱۵۵.

۴- ۴. آل عمران، ۸.

٥-٥. تفسير نورالثقلين.

٦-٦. تفاسير نورالثقلين و كنزالدقائق.

نکته ها:

در آغاز این سوره، برای معرفی مؤمنان چهار آیه و برای شناسایی کفار دو آیه آمده است. از آیه ۸ تا ۲۰ گروه سومی را معرفی می کند که منافق هستند. اینان نه ایمان گروه اول را دارند و نه جرأت و جسارت گروه دوم را در ابراز کفر. منافق، همانند موش صحرائی است که برای لاینه اش دو راه فرار قرار می دهد، یکی از آن دو را باز می گذارد و از آن رفت و آمد می کند و دیگری را بسته نگه می دارد. هر گاه احساس خطر کند با سر خود راه بسته را باز کرده و می گریزد. نام سوراخ مخفی موش «نافقاء» است که کلمه منافق نیز از همین واژه گرفته شده است. (۱)

گرچه مراد از نفاق در این آیات، کفر در دل و اظهار ایمان است، ولی در روایات نفاق، دارای معنای گسترده ای است که هر کس زبان و عملش هماهنگ نباشد، سهمی از نفاق دارد. در حدیث می خوانیم: اگر به امانت خیانت کردیم و در گفتار دروغ گفتیم و به وعده های خود عمل نکردیم، منافق هستیم گرچه اهل نماز و روزه باشیم. (۲)

نفاق، نوعی دروغ عملی و اعتقادی است و ریاکاری نیز نوعی نفاق است. (۳)

پیام ها:

۱- ایمان، یک مسئله قلبی است و اظهار انسان کافی نیست. «ماهم بمؤمنین»

۲- ایمان به مبدأ و معاد، دو اساس برای ایمان است. «آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالْيَوْمِ الْآخِرِ»

۳- خداوند از درون انسان، آگاه است. «وَ مَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ»

«۹» يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ مَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَ مَا يَشْعُرُونَ

(منافقان به پندار خود) به خداوند و مؤمنان نیرنگ می زنند در حالی که جز خودشان را فریب نمی دهند، اما نمی فهمند!

ص: ۵۶

۱- ۱. قاموس و مفردات.

۲- ۲. سفینة البحار، ج ۲، ص ۶۰۵.

۳- ۳. تفسیر نمونه.

«شعور» از ریشه ی «شعر» به معنای مو می باشد. کسی که دارای فهم دقیق و موشکافانه باشد، اهل درک و شعور است. بنابراین منافق گمان می کند که دیگران را فریب می دهد، زیرا درک درست ندارد. ﴿مَا يَشْعُرُونَ﴾

مراد از حيله و مکر منافقان با خدا، یا خدعه و نیرنگ آنان با احکام خدا و دین الهی است که آن را مورد تمسخر و بازیچه قرار می دهند و یا به معنای فریبکاری نسبت به پیامبر خداست. یعنی همان گونه که اطاعت و بیعت با رسول خدا، اطاعت و بیعت با خداست (۱) و خدعه با رسول خدا به منزله خدعه با خدا می باشد که روشن است این گونه فریبکاری و نیرنگ بازی با دین، خدعه و نیرنگ نسبت به خود است. چنانکه اگر پزشک، دستور مصرف دارویی را بدهد و بیمار به دروغ بگوید که آنها را مصرف کرده ام، به گمان خودش پزشک را فریب داده و در حقیقت خود را فریب داده است که فریب پزشک، فریب خود است.

برخورد اسلام با منافق، همانند برخورد منافق با اسلام است. او در ظاهر اسلام می آورد، اسلام نیز او را در ظاهر مسلمان می شمارد. او در دل ایمان ندارد و کافر است، خداوند نیز در قیامت او را با کافران محشور می کند.

در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خوانیم: ریاکاری، خدعه با خداوند است. (۲)

قرآن، بازتاب کار نیک و بد انسان را برای خود او می داند. چنانکه در این آیه می فرماید:

خدعه با دین، خدعه با خود است نه خدا. و در جای دیگر می فرماید: ﴿إِنْ أَحْسَيْتُمْ أَحْسَيتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا﴾ (۳) اگر نیکی کنید، به خود نیکی کرده اید و اگر بدی کنید، به خود کرده اید. یا در جای دیگر می فرماید: ﴿وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئِ إِلَّا بِأَهْلِهِ﴾ (۴) نیرنگ بد، جز سازنده اش را فرا نگیرد.

ص: ۵۷

۱- ۱. «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» هر کس از رسول پیروی کند، قطعاً از خدا پیروی کرده است. نساء، ۸۰. «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» کسانی که با تو بیعت کنند، همانا با خدا بیعت نموده اند. فتح، ۱.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. اسراء، ۷.

۴- ۴. فاطر، ۴۳.

پیام ها:

۱- حيله گری، نشانه ی نفاق است. «يُخَادِعُونَ اللَّهَ»

۲- منافق، همواره در فکر ضربه زدن است. «يُخَادِعُونَ» (کلمه «خده» به معنای پنهان کردن امری و اظهار نمودن امر دیگر، به منظور ضربه زدن است.) (۱)

۳- آثار نیرنگ، به صاحب نیرنگ بر می گردد. «وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ»

۴- منافق، بی شعور است و نمی فهمد که طرف حساب او خداوندی است که همه ی اسرار درون او را می داند (۲) و در قیامت نیز از کار او پرده برمی دارد. (۳) «وَمَا يَشْعُرُونَ» (۴)

۵- خده و حيله، نشانه ی عقل و شعور نیست. «يُخَادِعُونَ... مَا يَشْعُرُونَ» در روایات می خوانیم: عقل واقعی آن است که توسط آن، انسان خداوند را بندگی نماید.

«۱۰» فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَّادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ

در دل‌های منافقان، بیماری است پس خداوند بیماری آنان را بیافزاید. و برای ایشان عذابی دردناک است، به سزای آنکه (در اظهار ایمان) دروغ می گویند.

نکته ها:

بیماری، گاهی مربوط به جسم است، نظیر آیه ی ۱۸۵ سوره بقره؛ «وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا» که درباره احکام روزه بیماران می باشد. و گاهی مربوط به روح است، نظیر این آیه «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» که درباره بیماری نفاق می باشد.

ص: ۵۸

۱- ۱). تفسیر راهنما.

۲- ۲). «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ» غافر، ۱۹.

۳- ۳). «يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ» طارق، ۹.

۴- ۴). جمله «وَمَا يَشْعُرُونَ» دو گونه می توان معنا کرد: اول آن که شعور ندارند که خدا اسرارشان را می داند و دیگر این که شعور ندارند که در حقیقت به خود ضربه می زنند.

داستان منافق، به لاشه و مرداری بد بو می ماند که در مخزن آبی افتاده باشد. هر چه آب در آن بیشتر وارد شود، فسادش بیشتر شده و بوی نامطبوع و آلودگی آن افزایش می یابد. نفاق، همچون مرداری است که اگر در روح و دل انسان باقی بماند، هر آیه و حکمی که از طرف خداوند نازل شود، به جای تسلیم شدن در برابر آن، دست به تظاهر و ریاکاری می زند و یک گام بر نفاق خود می افزاید. این روح مریض، تمام افکار و اعمال او را، ریاکارانه و منافقانه می کند و این نوعی افزایش بیماری است. ﴿فَرَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا﴾

شاید جمله ی ﴿فَرَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا﴾ نفرین باشد. نظیر ﴿قَاتَلَهُمُ اللَّهُ﴾ یعنی اکنون که در دل بیماری دارند، خدا بیماری آنان را اضافه می کند.

پیام ها:

۱- نفاق، یک مرض روحی و منافق بیمار است. همانطور که بیمار، نه سالم است و نه مرده، منافق هم نه مؤمن است و نه کافر. «فی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ»

۲- اصل انسان، دل و روح اوست. ﴿فَرَادَهُمُ اللَّهُ﴾

(حق این بود که بگویند «فرادها الله مرضا» یعنی در دل آنان مرض بود، خداوند مرض آنها را زیاد کرد. ولی فرمود: مرض خود آنان را زیاد کرد. پس قلب انسان، به منزله تمام انسان است. زیرا اگر روح و قلب منحرف شود، آثارش در سخن و عمل هویدا است.) (۱)

۳- نفاق، مرضی است که رشد سرطانی دارد. (۲) ﴿فَرَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا﴾

ص: ۵۹

۱- ۱. تفسیر راهنما.

۲- ۲. در قرآن، آیاتی را می خوانیم که در آن اوصاف پسندیده ای همچون: علم، هدایت و ایمان، قابل افزایش معرفی شده است. همانند: «زِدْنِي عِلْمًا» طه، ۱۱۴ و «زَادَتْهُمْ إِيمَانًا» انفال، ۲ و «زَادَهُمْ هُدًى» محمد، ۱۷. همچنین برخی از امراض و اوصاف ناپسند مانند: رجس، نفرت، ترس و خسارت نیز قابل ازدیاد دانسته شده اند. همانند: «فَرَادَتْهُمْ رِجْسًا» توبه، ۱۲۵ و «زَادَهُمْ نُفُورًا» فرقان، ۶۰ و «مَّا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا» توبه، ۴۷ و «وَلَا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَسَارًا» اسراء، ۸۲. با توجه به آیات مذکور، معلوم می شود که سنت خداوند، آزادی دادن به هر دو گروه خیر و شر است. «كُلًّا نُمِدُّ هُوْلَاءِ وَ هُوْلَاءِ» اسراء، ۲۰.

۴-زمینه های عزت و سقوط را، خود انسان در خود به وجود می آورد. «لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ»

۵-دروغگویی، از روشهای متداول منافقان است. «كَانُوا يَكْذِبُونَ»

«۱۱» وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ

هر گاه به آنان(منافقان)گفته شود در زمین فساد نکنید، می گویند:همانا ما اصلاحگریم.

پیام ها:

۱- گرچه منافقان پندپذیر و نصیحت خواه نیستند، ولی بهتر است آنها را مؤذنه و نهی از منکر کرد. «قِيلَ لَهُمْ»

۲-نفاق، عامل فساد است. «لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ»

۳-منافق چند چهره بودن خود را مردم داری و اصلاح طلبی می داند. «إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ»

۴-منافق، فقط خود را اصلاح طلب معرفی می کند. «إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ» (ممکن است کسی دچار بیماری سخت روحی باشد، ولی خیال کند که سالم است.)

۵-منافق با ستایش نابجا از خود، در صدد تحمیق دیگران و توجیه خلافتکاری های خویش است. «إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ»

«۱۲» أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ

آگاه باشید! همانا آنان خود اهل فسادند، ولی نمی فهمند.

نکته ها:

در یک بررسی اجمالی از آیات قرآن در می یابیم که نفاق، آثار و عوارض بدی در روح، روان، رفتار و کردار شخص منافق ایجاد می کند که او را در دنیا و قیامت گرفتار می سازد.

قرآن در وصف آنها می فرماید:

ص: ۶۰

*دچار فقدان شعور واقعی می شوند. (۱)

*اندیشه و فهم نمی کنند. (۲)

*دچار حیرت و سرگردانی می شوند. (۳)

*چون اعتقاد قلبی صحیحی ندارند، وحشت و اضطراب (۴) و عذابی دردناک دارند. (۵)

پیام ها:

۱- مسلمانان باید به ترفندها و شعارهای به ظاهر زیبای منافقان، آگاه شوند. «الا»

۲- بلندپروازی و خیال پردازی مغرورانه ی منافق، باید شکسته شود. «إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ»

۳- منافقان دائماً در حال فساد هستند. «هُمُ الْمُفْسِدُونَ»

۴- زرنگی اگر در مسیر حق نباشد، بی شعوری است. «لَا يَشْعُرُونَ»

«۱۳» وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَتُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ

وچون به آنان گفته شود، شما نیز همان گونه که (سایر) مردم ایمان آورده اند ایمان آورید، (آنها با تکبر و غرور) گویند: آیا ما نیز همانند ساده اندیشان و سبک مغزان، ایمان بیاوریم؟! آگاه باشید! آنان خود بی خردند، ولی نمی دانند.

پیام ها:

۱- ارشاد و دعوت اولیای خدا، در منافقان بی اثر است. «قِيلَ... أَ تُؤْمِنُ»

۲- منافقان، روحیه امتیاز طلبی و خود برترینی دارند. «أ تُؤْمِنُ» ۳- تحقیر مؤمنان، از شیوه های منافقان است. «كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ»

ص: ۶۱

۱- ۱. «لَا يَشْعُرُونَ» بقره، ۱۲؛ «هُمُ السُّفَهَاءُ» بقره، ۱۳.

۲- ۲. «لَا يَفْقَهُونَ» توبه، ۸۷؛ «لَا يَعْلَمُونَ» بقره، ۱۳.

۳- ۳. «يَعْمَهُونَ» بقره، ۱۵، «لَا يُبْصِرُونَ» بقره، ۱۷.

۴- ۴. «حَذَرَ الْمَوْتِ» بقره، ۱۹.

۵- ۵. «وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» بقره، ۱۰.

(ایمان داشتن و تسلیم خدا بودن، در نظر منافقان سبک مغزی است.)

۴- مسلمانان باید هوشیار باشند تا فریب ظواهر را نخورند. «أَلَا»

۵- در فرهنگ قرآن، تسلیم حقّ نشدن، سفاهت است. «إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ»

۶- باید غرور متکبرانه منافق، شکسته و با آن مقابله شود. «إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ»

۷- افشای چهره دروغین منافق، برای جامعه اسلامی ضروری است. «هُمُ السُّفَهَاءُ»

۸- بدتر و دردآورتر از هر دردی، جهل به آن درد است. «لَكِنَّ لَا يَعْلَمُونَ»

«۱۴» وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ

و چون با اهل ایمان ملاقات کنند گویند: ما (نیز همانند شما) ایمان آورده ایم. ولی هر گاه با (همفکران) شیطان صفت خود خلوت کنند، می گویند: ما با شما هستیم، ما فقط (اهل ایمان را) مسخره می کنیم.

نکته ها:

«شیطان» از «شَاطِن» به معنای دور شده از خیر است و به هر کس القای انحراف کند، اطلاق شده و به انسان های بدکار و دور از حقّ نیز گفته می شود. (۱)

پیام ها:

۱- منافق، نان را به نرخ روز می خورد. «قَالُوا آمَنَّا... قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ»

۲- گرچه اظهار ایمان برای مسلمانی کافی است، ولی باید مواظب عوامل نفوذی بود. «قَالُوا آمَنَّا»

۳- منافق، شهادتِ صداقت ندارد و از مؤمنان ترس و هراس دارد. «خَلَوْا»

تماس و ارتباط منافقان با مؤمنان، آشکار و علنی است ولی تماس آنان با کفار یا سران و رهبران خود، سری و محرمانه، در نهان و خلوت صورت می گیرد.

ص: ۶۲

۴- دوستان منافقان، شیطان صفت هستند. «شیاطینهم»

۵- کفار و منافقان با همدیگر ارتباط تشکیلاتی دارند و منافقان از آنان خط فکری می گیرند. «شیاطینهم»

۶- منافقان، مؤمنان را به استهزا می گیرند. «إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤْنَ»

□
«۱۵» اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ

خداوند آنان را به استهزا می گیرد و آنان را در طغیانشان مهلت می دهد تا سرگردان شوند.

نکته ها:

کلمه «یعمهون» از «عمه» مثل «عمی» می باشد، لکن «عمی» کوری ظاهری را گویند و «عمه» کوری باطنی است. (۱)

امام رضا علیه السلام در تفسیر این آیه می فرماید: خداوند، اهل مکر و خدعه و استهزا نیست، لکن جزای مکر و استهزای آنان را می دهد. (۲) همچنان که آنان را در طغیان و سرکشی خودشان، رها می کند تا سر در گم و غرق شوند. و چه سزایی سخت تر از قساوت قلب و تسلط شیطان و وسوسه های او، میل به گناه و بی رغبتی به عبادت، همراهی و همکاری با افراد نا اهل و سرگرمی به دنیا و غفلت از حق که منافقان بدان گرفتار می آیند.

منافقان، دوگانه رفتار می کنند و لذا با آنها نیز دو گونه برخورد می شود؛ در دنیا احکام مسلمانان را دارند و در آخرت کیفر کفار را می بینند.

پیام ها:

□
۱- کیفرهای الهی، متناسب با گناهان است. در برابر «إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤْنَ»، «اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ» آمده است.

۲- منافقان با خدا طرفند، نه با مؤمنان. (آنها مؤمنان را مسخره می کنند، ولی خدا

ص: ۶۳

۱- ۱). تفسیر کشاف.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۳۰.

به حمایت آمده و پاسخ مسخره ی آنان را می دهد.) «اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ»

۳- استهزاء، اگر به عنوان پاسخ باشد، مانعی ندارد. نظیر تکبر در مقابل متکبر. «اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ»

۴- از مهلت دادن و زیاده بخشی های خداوند، نباید مغرور شد. «يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ»

۵- سرکشی و طغیان، زمینه ای برای سر در گمی هاست. «فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ»

«۱۶» أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ

آنان کسانی هستند که به بهای (از دست دادن) هدایت، خریدار ضلالت و گمراهی شدند. اما این داد و ستد، سودشان نبخشد و در شمار هدایت یافتگان در نیامدند. (و یا به اهداف خود نرسیدند).

نکته ها:

منافقان، صاحب هدایتی نبودند که آن را از دست بدهند. پس شاید مراد آیه این است که زمینه های فطری و عوامل هدایت را از دست دادند. همچنان که در آیات دیگر می خوانیم:

«اشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ» (۱) گروهی ایمان را به کفر فروختند. و یا «اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ» (۲) آخرت را به زندگی دنیوی فروختند. و یا «وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ» (۳) آمرزش و عفو الهی را با قهر و عذاب او معامله کردند. یعنی استعداد ایمان و دریافت پاداش و مغفرت را با اعمال خود از بین بردند.

عاقبت، نور الهی دود شد

فطرت حق جوی او، نمرود شد

پیام ها:

۱- منافق، سود و زیان خود را نمی شناسد و لذا هدایت را با ضلالت معامله می کند. «اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَىٰ»

ص: ۶۴

۱- ۱. آل عمران، ۱۷۷.

۲- ۲. بقره، ۸۶.

۳- ۳. بقره، ۱۷۵.

۲- انسان، آزاد و انتخاب‌گر است. چون داد و ستد، نیاز به اراده و تصمیم دارد.

«اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ...»

۳- دنیا همچون بازار است و مردمان، معامله‌گر و مورد معامله، اعمال و انتخاب‌های ماست. «اشْتَرُوا... فَمَا رِيحَتْ تِجَارَتُهُمْ»

۴- عاقبت مؤمن، هدایت؛ «عَلَىٰ هُدًىٰ مِنْ رَبِّهِمْ» و سرانجام منافق، انحراف است.

«مَا كَانُوا مُهْتَدِينَ»

۵- منافقان به اهداف خود راهی نمی‌یابند. «مَا كَانُوا مُهْتَدِينَ» و با توجه به آیات بعد.

«۱۷» مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْفَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ

مثل آنان (منافقان)، مثل آن کسی است که آتشی افروخته، پس چون آتش اطراف خود را روشن ساخت، خداوند روشنایی و نورشان را برد و آنان را در تاریکی‌هایی که (هیچ) نمی‌بینند، رهایشان کند.

نکته‌ها:

مثال، برای تفهیم مطلب به مردم، نقش مؤثری دارد. مسائل معقول را محسوس و بدینوسیله راه را نزدیک و عمومی می‌کند، درجه اطمینان را بالا می‌برد و لجوجان را خاموش می‌سازد. در قرآن مثال‌های فراوانی آمده است از جمله:

مثال حق، به آب و باطل به کف روی آب. (۱) مثال حق به شجره ی طیبه و باطل به شجره ی خبیثه. (۲) تشبیه اعمال کفار به خاکستری در برابر تندباد. (۳) ویا تشبیه کارهای آنان، به سراب. (۴) تشبیه بت‌ها و طاغوت‌ها به خانه عنکبوت. (۵) تمثیل دانشمند بی عمل به الاغی که کتاب حمل می‌کند. (۶) و تمثیل غیبت، به خوردن گوشت برادری که مرده است. (۷)

ص: ۶۵

۱-۱. رعد، ۱۷.

۲-۲. ابراهیم، ۲۶.

۳-۳. ابراهیم، ۱۸.

۴-۴. نور، ۳۹.

۵-۵. عنکبوت، ۴۱.

۶-۶. جمعه، ۵.

۷-۷. حجرات، ۱۲.

این آیه نیز در مقام تشبیه مجموعه ای از روحيات و حالاتِ منافقان است. آنان، آتش می افروزند، ولی خداوند نورش را می برد و دود و خاکستر و تاریکی برای آنان باقی می گذارد.

امام رضا علیه السلام فرمودند: معنای آیه «تَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ...» آن است که خداوند آنان را به حال خود رها می کند. (۱)

پیام ها:

۱- منافق برای رسیدن به نور، از نار (آتش) استفاده می کند که خاکستر و دود و سوزش نیز دارد. «اسْتَوْقَدَ نَارًا»

۲- نور اسلام عالم گیر است، ولی نوری که منافقان در سایه ی آن تظاهر به اسلام می کنند، در شعاعی کمتر و روشنایی آن ناپایدار است. «أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ»

۳- اسلام نور و کفر تاریکی است. «ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَ تَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ»

۴- کسی که از یک نور بهره مند نشود، در ظلمات متعدّد باقی می ماند. «بِنُورِهِمْ... فِي ظُلُمَاتٍ» (کلمه «نور» مفرد و کلمه «ظلمات» جمع است.)

۵- نقشه ها و توطئه های منافقان، به اراده الهی ناتمام می ماند. «ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ»

۶- طرف مقابل منافقان، خداوند است. «ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ»

۷- عاقبت و آینده ی منافقان، تاریک است. «فِي ظُلُمَاتٍ»

۸- منافقان دچار وحشت و اضطراب، و در تصمیم گیری های دراز مدّت، سردرگم هستند. «فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ»

۹- گاهی در آغاز، ایمان واقعی است، ولی کم کم انسان به انحراف گرایش پیدا نموده و منافق می شود. (کلمه «نورهم» در این آیه و جمله «لا يرجعون» در آیه بعد نشان می دهد که آنان نوری داشتند، ولی به سوی آن نور برنگشتند.)

ص: ۶۶

آنان (از شنیدن حق) کر و (از گفتن حق) گنگ و (از دیدن حق) کورند، پس ایشان (به سوی حق) باز نمی گردند.

نکته ها:

قرآن در ستایش برخی پیامبران می فرماید: آنان دست و چشم دارند، «وَ اذْكُرْ عِبَادَنَا اِبْرَاهِيمَ وَ اِسْحٰقَ وَ يَعْقُوبَ اُولٰٓئِذِي وَ الْاَبْصَارِ» (۱) شاید مقصود آن است که کسی که دست بت شکنی دارد دست دارد، کسی که چشم خداین دارد چشم دارد، پس منافقان که چنین دست و چشمی ندارند، در واقع همچون ناقص الخلقه هایی هستند که خود مقدمات نقص را فراهم کرده و وسائل شناخت را از دست داده اند. لذا در این سوره درباره ی منافقان تعبیری همچون «لا یشعرون، ما یشعرون، لا یعلمون، لا یبصرون، یعمهون، صم، بکم، عمی، لا یرجعون» بکار رفته است.

نظر، غیر از بصیرت است. در سوره اعراف می خوانیم: «تَرٰهُمْ یَنْظُرُونَ اِلَیْكَ وَ هُمْ لَا یُبْصِرُونَ» (۲) می بینی که به تو نگاه می کنند، در حالی که نمی بینند. یعنی چشم بصیرت ندارند که حق را ببینند.

عدم بهره گیری صحیح از امکانات و وسائل شناخت، مساوی با سقوط و از دست دادن انسانیت است. در سوره اعراف آیه ی ۱۷۹ می خوانیم: «لَهُمْ قُلُوبٌ لَا یَفْقَهُونَ بِهَا وَ لَهُمْ اَعْیُنٌ لَا یُبْصِرُونَ بِهَا وَ لَهُمْ ااذَانٌ لَا یَسْمَعُونَ بِهَا اُولٰٓئِکَ کَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ اُولٰٓئِکَ هُمُ الْغٰفِلُونَ» آنان دل دارند، ولی نمی فهمند، چشم دارند ولی نمی بینند، گوش دارند ولی حق را نمی شنوند، این گروه همچون چهارپایان بلکه از آنها پست تر و گمراه ترند، ایشان غافل هستند.

جزای کسی که در دنیا خود را به کوری و کری و لالی می زند، کوری و کری و لالی آخرت است. «وَ نَحْشُرُهُمْ یَوْمَ الْقِیَامَةِ عَلٰی وُجُوْهِهِمْ عُمٰیًا وَ بُکْمًا وَ صُمًّا» (۳)

ص: ۶۷

۱-۱. ص، ۴۵.

۲-۲. اعراف، ۱۹۸.

۳-۳. اسراء، ۹۷.

پیام ها:

۱- نفاق، انسان را از درک حقایق و معارف الهی باز می دارد. «صُمُّ بُكْمٌ عُمَى»

۲- کسی که از عطایای الهی در راه حق بهره نگیرد، همانند کسی است که فاقد آن نعمت هاست. «صُمُّ بُكْمٌ عُمَى»

۳- حق ندیدن منافقان دو دلیل دارد: یکی آنکه فضای بیرونی آنان تاریک است؛ «فِي ظُلُمَاتٍ» و دیگر آنکه خود چشم دل را از دست داده اند. «صُمُّ بُكْمٌ عُمَى»

۴- منافقان، لجاجت و تعصب دارند. «فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ»

«۱۹» أَوْ كَصَيْبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ

یا چون (گرفتاران در) بارانی تند از آسمانند که در آن، تاریکی ها و رعد و برقی است که از ترس صاعقه ها و بیم مرگ، انگشتان خود را در گوشهایشان قرار می دهند. و (لی) خداوند بر کافران احاطه دارد.

نکته ها:

خداوند، منافق را به شخص در باران مانده ای تشبیه کرده که مشکلات باران تند، شب تاریک، غرش گوش خراش رعد، نور خیره کننده ی برق، و هراس و خوف مرگ، او را فرا گرفته است، امّا او برای حفظ خود از باران، نه پناهگاهی دارد و نه برای تاریکی، نوری و نه گوشی آسوده از رعد و نه روحی آرام از مرگ.

پیام ها:

۱- منافقان غرق در مشکلات و نگرانی ها می شوند، و در همین دنیا نیز دلهره و اضطراب و رسوایی و ذلت دامن گیرشان می شود. «ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ»

۲- منافقان از مرگ می ترسند. «حَذَرَ الْمَوْتِ»

۳- منافقان بدانند که خداوند بر آنها احاطه دارد و هر لحظه اراده فرماید، اسرار و

توطئه های آنها را افشا می کند. «وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ» (۱)

﴿۲۰﴾ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَمَذَّهَبَ بِأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

نزدیک است که برق، نور چشمانشان را برباید. هرگاه که (برق آسمان در آن صحرای تاریک و بارانی) برای آنان بدرخشد، در آن حرکت کنند، ولی همین که تاریکی، ایشان را فرا گرفت بایستند. و اگر خداوند بخواهد، شنوایی و بینایی آنان را (از بین) می برد، همانا خداوند بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

منافقان، تاب و توان دیدن دلائل نورانی و فروغ آیات الهی را ندارند. همانند مسافر شبگرد در بیابان که در اثر برق آسمان، چشمانش خیره شده و جز چند قدم بر نمی دارد. آنان نیز در جامعه اسلامی هر چند گاهی چند قدمی پیش می روند، ولی در اثر حوادث یا اتفاقاتی از حرکت باز می ایستند. آنان چراغ فطرت درونی خویش را خاموش کرده و منتظر رسیدن نوری از قدرت های بیرونی مانده اند.

ص: ۶۹

۱ - ۱). نگاهی به عملکرد و سرنوشت منافقان در جریان انقلاب اسلامی ایران، نشانه ای روشن برای این آیه است. دلهره، تفرقه، شکست، آوارگی، غربت، بی آبرویی، پناهندگی به کفار و طاغوت ها و جاسوسی، نتیجه ی اعمالشان بود. آنان با استفاده از شعارها و شخصیت های مذهبی، خیال پیروزی داشتند؛ «اسْتَوْقَدْنَا نَارًا» ولی با خنثی شدن توطئه ها و آگاه شدن مردم از سوء نیت آنان، خداوند آنان را گرفتار سر درگمی و تفرقه و بی خبری از واقعیت ها و حقایق نمود. «ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ» آنان چون شنیدن اخبار و سخن حق را از علما تحریم می کنند به منزله کران هستند، و چون دریافت های درونی خود و حقایق را بازگو نمی نمایند مانند افراد لالند، و چون چشم دیدن پیشرفت و پیروزی اسلام را ندارند، کورند. و در اثر لجاجت و تعصب مصداق «لَا يَرْجِعُونَ» می باشند. ولی پیروزی ها مثل برق و نهیب مردم و آیات افشاگر همانند رعد و صاعقه، آنان را به وحشت و اضطراب انداخته است.

هرگاه گفته می شود خداوند بر هر کاری قادر است، مراد کارهای ممکن است. مثلاً اگر گفتیم فلانی ریاضی دان است، معنایش آن نیست که بتواند حاصل جمع ۲+۲ را ۵ بیاورد.

زیرا این امر محال است، نه آنکه آن شخص قادر بر جمع نمودن آن نباشد. کسانی از امام علیه السلام سؤال کردند: آیا خداوند می تواند کره ی زمین را در تخم مرغی قرار دهد؟ امام ابتدا یک پاسخ اقناعی دادند که با یک عدسی چشم، آسمان بزرگ را می بینیم، سپس فرمودند:

خداوند قادر است، اما پیشنهاد شما محال است. (۱) درست مانند قدرت ریاضی دان که مسئله ی محال را حل نمی کند.

سیمای منافق در قرآن

منافق در عقیده و عمل، برخورد و گفتگو، عکس العمل هایی را از خود نشان می دهد که در این سوره و سوره های منافقون، احزاب، توبه، نساء و محمّد آمده است. آنچه در اینجا به مناسبت می توان گفت، این است که منافقان در باطن ایمان ندارند، ولی خود را مصلح و عاقل می پندارند. با همفکران خود خلوت می کنند، نمازشان با کسالت و انفاقشان با کراهت است. نسبت به مؤمنان عیب جو و نسبت به پیامبر صلی الله علیه و آله مودی اند. از جبهه فراری و نسبت به خدا غافل اند. افرادی یاهو سرا، ریاکار، شایعه ساز و علاقمند به دوستی با کفارند. ملاک علاقه شان کامیابی و ملاک غضبشان، محرومیت است. نسبت به تعهداتی که با خدا دارند بی وفایند، نسبت به خیراتی که به مؤمنان می رسد نگران، ولی نسبت به مشکلاتی که برای مسلمانان پیش می آید شادند. امر به منکر و نهی از معروف می کنند. قرآن در برابر این همه انحراف های فکری و عملی می فرماید: «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ» (۲)

پیام ها:

۱- منافق در مسیر حرکت، متحیر است. «أَضَاءٌ... مَشَوْنَا، أَظْلَمَ... قَامُوا»

۲- حرکت منافق، در پرتو نور دیگران است. «أَضَاءَ لَهُمْ»

۳- منافق به سبب اعمالی که مرتکب می شود، هر لحظه ممکن است گرفتار قهر

ص: ۷۰

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۳۹.

۲- ۲). نساء، ۱۴۵.

خداوندی شود. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ»

۴- سنت الهی، آزادی دادن به همه است و گرنه خداوند می توانست منافقان را کر و کور کند. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَ أَبْصَارِهِمْ»

«۲۱) يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

ای مردم! پروردگارتان که شما و پیشینیان شما را آفرید، پرستش کنید تا اهل تقوا شوید.

نکته ها:

در کتاب های قانون، مواد قانون، بدون خطاب بیان می شود، ولی قرآن کتاب قانونی است که با روح و عاطفه مردم سر و کار دارد، لذا در بیان دستورات، خطاب می کند. البته خطاب های قرآن مختلف است. گاهی برای عموم می فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» ، اما برای هدایت یافتگان فرموده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»

هدف از خلقت جهان و انسان، تکامل انسان هاست. یعنی هدف از آفرینش هستی، بهره گیری انسان هاست (۱) و تکامل انسان ها در گرو عبادت (۲) و اثر عبادت، رسیدن به تقوا (۳) و نهایت تقوی، رستگاری است. (۴)

سؤال: چرا خدا را عبادت کنیم؟

پاسخ: در چند جای قرآن پاسخ این پرسش چنین آمده است:

* چون خداوند خالق و مربی شماست. «اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ» (۵)

ص: ۷۱

۱- ۱) «سَخَّرَ لَكُمْ» جائیه، ۱۳. «خَلَقَ لَكُمْ» بقره، ۲۹.

۲- ۲) «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» ذاریات، ۵۶.

۳- ۳) «...وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ... لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» بقره، ۲۱.

۴- ۴) «وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» بقره، ۱۸۹.

۵- ۵) .مشرکان خالقیت را پذیرفته ولی ربوبیت را انکار می نمودند، خداوند در این آیه دو کلمه «رَبُّكُمْ» و «خَلَقَكُمْ» را در کنار هم آورده تا دلالت بدین نکته کند که خالق شما، پروردگار شماست.

*چون تأمین کننده رزق و روزی و امنیت شماست. «فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ لِهَذَا الْبَيْتِ الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ» (۱)

*چون معبودی جز او نیست. «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي» (۲)

عبادت انسان، هدف آفرینش انسان است نه هدف آفریننده. او نیازی به عبادت ما ندارد، اگر همه مردم زمین کافر شوند او بی نیاز است: «إِنْ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ...» (۳) چنانکه اگر همه مردم رو به خورشید خانه بسازند یا پشت به خورشید، در خورشید اثری ندارد.

با این که عبادت خدا بر ما واجب است، چون خالق و رازق و مربی ماست، ولی باز هم در برابر این ادای تکلیف، پاداش می دهد و این نهایت لطف اوست.

آنچه انسان را وادار به عبادت می کند اموری است، از جمله:

۱. توجه به نعمت های او که خالق و رازق و مربی ماست.

۲. توجه به فقر و نیاز خویش.

۳. توجه به آثار و برکات عبادت.

۴. توجه به آثار سوء ترک عبادت.

۵. توجه به این که همه هستی، مطیع او و در حال تسبیح او هستند، چرا ما عضو ناهماهنگ هستی باشیم.

۶. توجه به این که عشق و پرستش، در روح ماست و به چه کسی برتر از او عشق بورزیم.

سؤال: در قرآن آمده است: «وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ» (۴) یعنی عبادت کن تا به یقین برسی. پس آیا اگر کسی به یقین رسید، نمازش را ترک کند؟!

پاسخ: اگر گفتیم: نردبان بگذار تا دستت به شاخه بالای درخت برسد، معنایش این نیست که هرگاه دستت به شاخه رسید، نردبان را بردار، چون سقوط می کنی. کسی که از عبادت جدا شد، مثل کسی است که از آسمان سقوط کند؛ «فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ» به علاوه کسانی که به

ص: ۷۲

۱-۱. قریش، ۳-۴.

۲-۲. طه، ۱۴.

۳-۳. ابراهیم، ۸.

یقین رسیده اند مانند: رسول خدا و امامان معصوم، لحظه ای از عبادت دست برنداشتند.

بنابراین مراد آیه، بیان آثار عبادت است نه تعیین محدوده ی عبادت.

آیات و روایات، برای عبادت شیوه ها و شرایطی را بیان نموده است که در جای خود بحث خواهد شد، ولی چون این آیه، اولین فرمان الهی خطاب به انسان در قرآن است، سرفصل هایی را بیان می کنیم تا مشخص شود عبادت باید چگونه باشد:

۱. عبادت مامورانه، یعنی طبق دستور او بدون خرافات.

۲. عبادت آگاهانه، تا بدانیم مخاطب و معبود ما کیست. «حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ» (۱)

۳. عبادت خالصانه. «وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا» (۲)

۴. عبادت خاشعانه. «فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ» (۳)

۵. عبادت عاشقانه. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «افضل الناس من عَشِق العباده» (۴)

و خلاصه مطلب این که برای عبادت سه نوع شرط است؛

الف: شرط صحّت، نظیر طهارت و قبله.

ب: شرط قبولی، نظیر تقوا.

ج: شرط کمال، نظیر این که عبادت باید آگاهانه، خاشعانه، مخفیانه و عاشقانه باشد که اینها همه شرط کمال است. (۵)

پیام ها:

۱- دعوت انبیا، عمومی است و همه مردم را دربر می گیرد. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ»

۲- از فلسفه های عبادت، شکرگزاری از ولی نعمت است. «اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ»

۳- اولین نعمت ها، نعمت آفرینش، و اولین دستور، کُرنش در برابر خالق است.

«اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ»

ص: ۷۳

(۱-۱). نساء، ۴۳.

(۲-۲). کهف، ۱۱۰.

۳-۳. مؤمنون، ۲.

۴-۴. بحار، ج ۷۰، ص ۲۵۳.

۵-۵. برای تفصیل بیشتر به کتاب پرتوی از اسرار نماز و تفسیر نماز نوشته مؤلف مراجعه نمایید.

۴- مبادا بت پرستی یا انحراف نیاکان، ما را از عبادت خداوند دور کند، زیرا آنان نیز مخلوق خداوند هستند. «وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ»

۵- عبادت، عامل تقواست. اگر عبادتی تقوا ایجاد نکند، عبادت نیست. «اعْبُدُوا...»

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

۶- به عبادت خود مغرور نشویم که هر عبادتی، تقوا ساز نیست. «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

«۲۲» الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

آن (خداوندی) که زمین را برای شما فرشی (گسترده) و آسمان را بنایی (افراشته) قرار داد و از آسمان، آبی فرو فرستاد و به آن از میوه ها، روزی برای شما بیرون آورد، پس برای خداوند شریک و همتایی قرار ندهید با آنکه خودتان می دانید (که هیچ یک از شرکا و بت ها، نه شما را آفریده اند و نه روزی می دهند و اینها فقط کار خداست).

نکته ها:

در این آیه خداوند به نعمت های متعددی اشاره می کند که هر کدام از آنها سرچشمه ی چند نعمت دیگر است. مثلاً فراش بودن زمین، اشاره به نعمت های فراوان دیگری است.

همچون سخت بودن کوهها و نرم بودن خاک دشت ها، فاصله زمین تا خورشید، درجه حرارت و دما و هوای آن، وجود رودخانه ها، درّه ها، کوهها، گیاهان و حرکت های مختلف آن که مجموعاً فراش بودن زمین را مهیا کرده اند. چنانکه در قرآن برای زمین تعبیر چندی شده است، زمین هم «مهد» (۱) گهواره است، هم «ذلول» (۲) رام و آرام و هم «کفات» (۳)

ص: ۷۴

۱- ۱. «الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ مَهْدًا» طه، ۵۳.

۲- ۲. «هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا» ملک، ۱۵.

۳- ۳. «أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا» مرسلات، ۲۵.

کلمه «سما» در آیه یک بار در برابر «ارض» آمده است که به همه ی قسمت بالا اشاره دارد و در بار دوم مراد همان قسمت نزول باران از ابرها می باشد.

پیام ها:

۱- یاد نعمت های الهی از بهترین راههای دعوت به عبادت است. «اعْبُدُوا رَبَّكُمْ...»

الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ

۲- از بهترین راههای خداشناسی، استفاده کردن از نعمت های در دسترس است.

«جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ وَإِشَاءَ وَالسَّمَاءَ بِنَاءً»

۳- در نظام آفرینش، هماهنگی کامل به چشم می خورد. هماهنگی میان زمین، آسمان، باران، گیاهان، میوه ها و انسان. (برهان نظم) «جَعَلَ، أَنْزَلَ، فَأَخْرَجَ»

۴- آفریده ها هر کدام برای هدفی خلق شده اند. «رِزْقًا لَكُمْ» باران برای رشد و ثمر دادن میوه ها، «فَأَخْرَجَ بِهِ» و میوه ها برای روزی انسان. «رِزْقًا لَكُمْ»

۵- زمین و باران وسیله هستند، رویش گیاهان و میوه ها بدست خداست. «فَأَخْرَجَ»

۶- نظم و هماهنگی دستگاه آفرینش، نشانه ی توحید است، پس شما هم یکتا پرست باشید. «فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا»

۷- ریشه ی خداپرستی در فطرت و وجدان همه مردم است. «وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

۸- آفرینش زمین و آسمان و باران و میوه ها و روزی انسان، پرتوی از ربوبیت خداوند است. «اعْبُدُوا رَبَّكُمْ... الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ...»

۹- همه ی انسان ها، حق بهره برداری و تصرف در زمین را دارند. (در آیه «لَكُمْ» تکرار شده است.)

۱۰- دلیل واجب بودن عبادت شما، لطف اوست که زمین و آسمان و باران و گیاهان را برای روزی شما قرار داده است. «اعْبُدُوا رَبَّكُمْ... الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ...» ۱۱- خداوند اسباب طبیعی را حاکم کرده است. «جَعَلَ، أَنْزَلَ، فَأَخْرَجَ»

۱۲- پندار شریک برای خداوند، از جهل است. «فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

«۲۳» وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَيَّ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

واگر در آنچه بر بنده ی خود (از قرآن) نازل کرده ایم، شک دارید، اگر راست می گوئید (لا اقل) یک سوره همانند آن را بیاورید و گواهان خود را غیر از خداوند بر این کار دعوت کنید.

نکته ها:

این آیه، معجزه بودن قرآن را مطرح می کند. پیامبران، یک دعوت دارند که هدایت به سوی خداست و با استدلال و موعظه و جدال نیکو انجام می دهند و یک ادعا دارند که از سوی خدا برای هدایت مردم آمده اند و برای آن معجزه می آورند. پس معجزه برای اثبات ادعای پیامبر است، نه دعوت او. (۱)

خداوند در قرآن، بارها مخالفان اسلام را دعوت به مبارزه کرده است، که اگر شما این کتاب را از سوی خدا نمی دانید و ساخته و پرداخته دست بشر می دانید، بجای این همه جنگ و مبارزه، کتابی مثل قرآن بیاورید تا صدای اسلام خاموش شود!

خداوند برای اثبات حقانیت پیامبر و کتاب خود، از یک سو مخالفان را تحریک و از سوی دیگر به آنان تخفیف داده است. یک جا فرموده: «فَأْتُوا بِكِتَابٍ» (۲) کتابی مثل قرآن بیاورید.

و در جای دیگر: «فَأْتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ» (۳) ده سوره و در جای دیگر می فرماید: «فَاتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ» (۴) یک سوره. به علاوه می گوید: برای این کار می توانید از تمام قدرت ها و یاران و همفکران خود در سراسر جهان دعوت کنید.

تقسیم بندی قرآن و نامگذاری هر بخش به نام سوره، در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله و از جانب خداوند بوده است. «فَأْتُوا بِسُورَةٍ»

ص: ۷۶

۱- ۱. البته معجزه به معنای نادیده گرفتن نظام علت و معلول نیست، بلکه معجزه نیز علت دارد، ولی علت آن یا اراده الهی است، یا عواملی که خداوند علت بودن آن را برای مردم مخفی نموده است.

۲- ۲. قصص، ۴۹.

۳- ۳. هود، ۱۳.

۴- ۴. یونس، ۳۸.

قرآن در ستایش انبیا، یا بعد از کلمه «عبدنا» و یا قبل از کلمه «عبد» نام آنان را می برد؛ «عَبَدْنَا أَيُّوبَ»، «إِبْرَاهِيمَ... كُلِّ مَنْ عَادَنَا» ولی درباره پیامبر اسلام تنها کلمه «عبد» بدون ذکر نام را بکار می برد شاید اشاره به این است که عبد مطلق، محمد صلی الله علیه و آله است.

پیام ها:

۱- باید از فکر و دل افراد شک زدایی صورت گیرد به خصوص در مسائل اعتقادی. «إِنْ كُنتُمْ فِي رَيْبٍ

۲- شرط دریافت وحی، بندگی خداست «نَزَّلْنَا عَلَيَّ عَبْدًا»

۳- قرآن، کتاب استدلال و احتجاج است و راهی برای وسوسه و شک باقی نمی گذارد. «فَأْتُوا بِسُورِهِ»

۴- انبیا باید معجزه داشته باشند و قرآن معجزه ی رسول اکرم صلی الله علیه و آله است. «فَأْتُوا بِسُورِهِ مِنْ مِثْلِهِ»

۵- دین جاوید، معجزه ی جاوید می خواهد تا هر انسانی در هر زمان و مکانی، اگر دچار تردید و شک شد، بتواند خود آزمایش کند. «فَأْتُوا بِسُورِهِ مِنْ مِثْلِهِ»

۶- بر حقیقت قرآن به قدری یقین داریم که اگر مخالفان، یک سوره مثل قرآن نیز آوردند به جای تمام قرآن می پذیریم. «بِسُورِهِ»

«۲۴» فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَ لَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْجِبَارُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

پس اگر این کار را نکردید، که هرگز نتوانید کرد، از آتشی که هیزمش مردم (گناهکار) و سنگ ها هستند و برای کافران مهیا شده، بپرهیزید.

نکته ها:

در سوره ی انبیا می خوانیم: «إِنَّكُمْ وَ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ» (۱) شما و آنچه

ص: ۷۷

غیر از خدا پرستش می کنید (بت های تان)، هیزم دوزخید.

بنابراین ممکن است مراد از سنگ در این آیه، همان بت هایی باشد که مورد پرستش بوده، نه هر سنگی، (۱) تا آنان بدانند و به چشم خود ببینند که کاری از بت ها ساخته نبوده و نیست. همچنین این سنگ ها در قیامت، همانند چاقوی خونی همراه پرونده قاتل، سند جرم و گناه آنان است.

سؤال: با این که الفاظ اختراع بشر است، پس چگونه نمی تواند مثل قرآن را بیاورد؟

پاسخ: حروف الفبا از بشر است، ولی نحوه ترکیب و بیان مفاهیم بلند آنها، برخاسته از علم و هنر است. قرآن بر اساس علم و حکمت بی پایان الهی، نزول یافته است ولی هر کتاب دیگری، از سوی هر کس که باشد، بر اساس علم محدود بشر، تألیف یافته است. پس هیچگاه بشر نمی تواند کتابی مثل قرآن بیاورد.

پیام ها:

۱- یقین به حقانیت راه و هدف، یکی از اصول رهبری است. «وَلَنْ تَفْعَلُوا»

۲- اکنون که احساس عجز و ناتوانی کردید، تسلیم حق شوید. «وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا»

۳- انسان جمود و کافر، هم ردیف سنگ است. «النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ»

۴- خباثت های درونی انسان گناهکار، در قیامت تجسم یافته و آتش گیرانه می شود. «وَقُودُهَا النَّاسُ»

۵- کفر و لجابت، انسان مقام جانشینی خداوند را به هیزم دوزخ تبدیل می کند.

«وَقُودُهَا النَّاسُ»

۶- رهایی از آتش دوزخ، در گرو ایمان به قرآن و تصدیق پیامبر اسلام است. «فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ... أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ»

ص: ۷۸

۱- ۱). چنانکه در طول تاریخ و در میان آن همه سنگ و چوب، هرگز حجر الاسود مورد پرستش واقع نشده و نقش بت را نداشته و هرگز آتش گیرانه دوزخ نخواهد شد. آری! حجر الاسود دست خدا در زمین و حافظ اسرار و گواه بر اقرار فطرت های بشری است.

«۲۵» وَ بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرِهِ رَزَقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَ أُنْتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَ لَهُمْ فِيهَا أَنْهَارٌ مُطَهَّرَةٌ وَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

و کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، مژده بده که برایشان باغهایی است که نهرها از پای (درختان) آن جاری است، هرگاه میوه ای از آن (باغها) به آنان روزی شود، گویند: این همان است که قبلاً نیز روزی ما بوده، در حالی که همانند آن نعمت ها به ایشان داده شده است (نه خود آنها) و برای آنان در بهشت همسرانی پاک و پاکیزه است و در آنجا جاودانه اند.

نکته ها:

شاید مراد از «مُتَشَابِهًا» این باشد که بهشتیان در نگاه اول، میوه ها را مانند میوه های دنیوی می بینند و می گویند: شبیه همان است که در دنیا خورده بودیم، لکن بعد از خوردن می فهمند که طعم ولدت تازه ای دارد. و شاید مراد این باشد که میوه هایی به آنان داده می شود که همه از نظر خوبی و زیبایی و خوش عطری یکسانند و مانند میوه های دنیا درجه یک، دو سه ندارد.

در قرآن، معمولاً ایمان و عمل صالح در کنار هم مطرح شده، ولی ایمان بر عمل صالح مقدم قرار گرفته است. آری، اگر اتاقی از درون نورانی شد، شعاع این نور از روزنه و پنجره ها بیرون خواهد زد. ایمان، درون انسان را نورانی و قلب نورانی، تمام کارهای انسان را نورانی می کند. برکات ایمان و عمل صالح بسیار است که در آیات قرآن به آنها اشاره شده است. (۱)

همسران بهشتی دو نوع هستند:

الف: حوریان زیبا (حورالعین) که همچون لؤلؤ و باکره هستند و در همان عالم آفریده می شوند.

ص: ۷۹

۱-۱) قرآن، ۱۵ برکت برای ایمان همراه عمل صالح، بیان نموده که با مراجعه به معجم المفهرس می توانید به آنها دسترسی پیدا نمایید.

ب: همسران مؤمن در دنیا که با چهره ای زیبا در کنار همسرانشان قرار می گیرند. «وَمَنْ صَلَّحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ» (۱)

از امام صادق علیه السلام درباره ی «أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ» سؤال شد، حضرت فرمودند: همسران بهشتی آلوده به حیض و حدث نمی شوند. (۲)

پیام ها:

۱- مزده و بشارت همراه با هشدار و اخطار (در آیه قبل) یکی از اصول تربیت است. «فَاتَّقُوا النَّارَ... وَ بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا...»

۲- ایمان قلبی باید توأم با اعمال صالح باشد. «آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۳- انجام هر عمل صالح و شایسته ای، کارساز است. «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» («الصَّالِحَاتِ» هم جمع است وهم (الف ولام) دارد که به معنای همه کارهای خوب است.)

۴- کارهای شایسته و صالح، در صورتی ارزش دارد که برخاسته از ایمان باشد، نه تمایلات شخصی و جاذبه های اجتماعی. اوّل «آمَنُوا» بعد «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۵- محرومیت هایی که مؤمن به جهت رعایت حرام و حلال در این دنیا می بیند، در آخرت جبران می شود. «رُزِقُوا»

۶- ما در دنیا نگران از دست دادن نعمت ها هستیم، اما در آخرت این نگرانی نیست. «وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»

۷- گاهی آشنایی با سابقه ی نعمت ها، بر لذت کامیابی می افزاید. (۳) «رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ»

۸- همسران بهشتی نیز پاکیزه اند. «أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ»

ص: ۸۰

(۱- ۱). رعد، ۱۳.

(۲- ۲). تفسیر راهنما و دُرِّالمنثور.

(۳- ۳). سخنان کسی را که می شناسیم در رادیو و تلویزیون با عشق و علاقه گوش می دهیم و یاعکس جاهایی که قبلا بدانجا رفته ایم با علاقه نگاه می کنیم.

«۲۶» إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَجِيبُ أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا لِمَا بَعُوْضُهُ فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ

همانا خداوند از اینکه به پشه ای (یا فروتر) یا بالاتر از آن مثال بزند شرم ندارد، پس آنهایی که ایمان دارند می دانند که آن (مثال) از طرف پروردگارشان به حق است، ولی کسانی که کفرورزیدند گویند: خداوند از این مثل چه منظوری داشته است؟ (آری)، خداوند بسیاری را بدان (مثال) گمراه و بسیاری را بدان هدایت می فرماید. (اما آگاه باشید که) خداوند جز افراد فاسق را بدان گمراه نمی کند.

نکته ها:

کلمه «بعوض» به معنای پشه ریز است و ریشه ی آن از «بعض» می باشد که به جهت کوچکی جثه به آن اطلاق شده است. (۱)

مثال های قرآن، برای همه ی مردم است و از هر نوع مثلی نیز در آن آمده است: «وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ» (۲) البته این مثل ها را نباید ساده انگاشت، زیرا دانشمندان، حقیقت و باطن آن را درک می کنند: «وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لَضَرِبْنَاهَا لِلذَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ» (۳) در مثال زدن، تذکر، تفهیم، تعلیم، بیان و پرده برداری از حقایق نهفته است و در کتاب های آسمانی پیشین نیز همانند تورات و انجیل و در سخنان رسول اکرم و اهل بیت علیهم السلام فراوان دیده می شود. در تورات بخشی به نام «امثال سلیمان» وجود دارد.

بعضی از مخالفان اسلام که از برخورد منطقی و آوردن مثل قرآن عاجز ماندند، مثال های قرآن را بهانه قرار داده و می گفتند: شأن خداوند برتر از آن است که به حیواناتی چون مگس یا عنکبوت مثال بزند. (۴) و این مثال ها با مقام خداوند سازگار نیست. و بدینوسیله در آیات

ص: ۸۱

۱-۱. مفردات راغب.

۲-۲. روم، ۵۸.

۳-۳. عنکبوت، ۴۳.

۴-۴. در سوره عنکبوت آیه ۴۱، قدرت های غیرالهی به خانه عنکبوت تشبیه شده و در سوره حج آیه ۷۳ فرموده که دیگران حتی توانایی آفریدن یک مگس را ندارند.

قرآن تشکیک می کردند. (۱) خداوند با نزول این آیه به بهانه گیری های آنان پاسخ می دهد.

سؤال: آیا خداوند گروهی را با قرآن و مثال های آن گمراه می کند؟

پاسخ: خداوند کسی را گمراه نمی کند، بلکه هر کس در برابر حقایق قرآن بایستد، خود گمراه می شود و بدین معنی می توان گفت: قرآن، سبب گمراهی او گردید. چنانکه در پایان همین آیه می فرماید: «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ» یعنی فسق مردم سبب گمراهی آنان می شود.

راستی مگر می شود خداوند مردم را به ایمان تکلیف کند، ولی خودش آنان را گمراه کند؟! و مگر می شود این همه پیامبر و کتب آسمانی نازل کند، ولی خودش مردم را گمراه کند؟! مگر می شود از ابلیس به خاطر گمراه کردن انتقاد کند، ولی خودش دیگران را گمراه کند!؟

گرچه در این آیه، هدایت و گمراهی بطور کلی به خداوند نسبت داده شده است، ولی آیات دیگر، مسئله را باز نموده و می فرماید: «يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنْابَ» (۲) خداوند کسانی را هدایت می کند که به سوی او برود. و «يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ» (۳) کسی که به دنبال کسب رضای او باشد. و «الَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» (۴) آنان که در راه او جهاد کنند. و کسانی که با اختیار خود در راه کج حرکت کنند، خداوند آنان را به حال خود رها می کند. مراد از گمراه کردن خدا نیز همین معناست. چنانکه درباره کافران، ظالمان، فاسقان و مسرفان جمله «لا یهدی» بکار رفته است. به قول سعدی:

راه است و چاه و دیده بینا و آفتاب

تا آدمی نگاه کند، پیش پای خویش

چندین چراغ دارد و بی راهه می رود

بگذار تا بیفتد و بیند، سزای خویش

ص: ۸۲

۱-۱) اصولاً چرا خداوند از مثال زدن به پشه، شرم کند؟ مگر آفریدن پشه، شرم داشت که مثال زدن به آن نیز شرم داشته باشد؟ کوچکی پشه نباید مورد بهانه باشد، زیرا همین پشه تمام اعضای فیل را در اندازه کوچکتر دارد و علاوه بر آن دو شاخک نیز دارد. خرطوم تو خالی آن همانند ظریف ترین و دقیق ترین سرنگ است که می تواند این پشه ی کوچک، بزرگترین حیوان را عاجز کند. از امام صادق علیه السلام نقل شده است که به کوچکی پشه ننگرید که هرچه فیل دارد او هم دارد، به علاوه دو بال که فیل ندارد. «تفسیر مجمع البیان».

۲-۲) رعد، ۲۷.

۳-۳) مائده، ۱۶.

۱- حیا و شرم در مواردی است که کار شرعاً، عقلاً یا عرفاً مذموم باشد. اما در بیان حقایق، شرم و خجالت پسندیده نیست. «لَا يَسْتَحْيِي»

۲- حقایق والا و مهم را می توان با زبان ساده و مثال بیان نمود. «أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا»

۳- مؤمن کلام خدارا باور دارد و مطیع آن است. «فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ»

۴- مثال های قرآن، وسیله تربیت و رشد است. «فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ»

۵- مثال های قرآن، حق و در مقام بیان حقایق است. «أَنَّهُ الْحَقُّ»

۶- انسان حقیقت جو، از هر نوری راه را می یابد، ولی شخص بهانه گیر و اشکال تراش، به هر چراغی خرده می گیرد. «مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا»

۷- کفر و لجاجت، عامل بهانه گیری است. «مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا»

۸- فسق، موجب گمراهی و مانع شناخت حقایق است. «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ»

۹- مثال های قرآن، وسیله هدایت یا ضلالت است. «يُضِلُّ بِهِ، يَهْدِي بِهِ»

۱۰- خداوند، پیمان شکن را فاسق و فاسق را گمراه می کند. «وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ»

«۲۷» الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

(فاسقان) کسانی هستند که پیمان خدا را پس از آنکه محکم بستند می شکنند، و پیوندهایی را که خدا دستور داده برقرار سازند قطع می نمایند، و در زمین فساد می کنند، قطعاً آنان زیان کارانند.

نکته ها:

پیمان های الهی که در این آیه مطرح گردیده، متعدّد است: خداوند از انبیا پیمان گرفته تا آیات الهی را به مردم بگویند. (۱) و از اهل کتاب تعهد گرفته تا کتمان حقایق نکنند و به

بشارت های تورات و انجیل که درباره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده است عمل کنند. (۱) و از عامه مردم نیز عهد گرفته، به فرمان الهی عمل کرده و راه شیطان را رها کنند. (۲)

در اسلام وفای به عهد واجب است، حتی نسبت به کفار و عهدشکن، فاقد دین کامل معرفی شده، هرچند که اهل نماز باشد. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «لا دین لمن لا عهد له» (۳) آن کس که پایبند تعهدات خود نیست، از دین کامل ندارد.

□
خداوند در این آیه فرمان داده تا با گروه هایی پیوند و رابطه داشته باشیم: «أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ» در روایات آن گروه ها چنین معرفی شده اند: رهبران آسمانی، دانشمندان، خویشاوندان، مؤمنان، همسایگان و اساتید. و هر کس رابطه ی خود را با این افراد قطع کند، خود خسارت می بیند. زیرا جلو رشد و تکاملی را که در سایه این ارتباطات می توانسته داشته باشد، گرفته است.

□
وفای به عهد، کمالی است که خداوند خود را به آن ستوده است؛ «وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ» (۴) کیست که بهتر از خدا به پیمانش وفا کند؟ وفای به عهد حتی نسبت به مشرکان لازم است؛ «فَاتَّمُوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مَدَّتْ مَدَّتْ قَرَارَادَ» (۵) تا پایان مدّت قرارداد به پیمانی که با مشرکان بسته اید وفادار باشید. همچنین در آیه ۲۵ سوره رعد پیمان شکنان لعنت شده اند.

عهد دو گونه است: عهد و پیمانی که مردم با یکدیگر می بندند و باید به آن وفادار باشند. و عهد و پیمانی که خداوند برای رهبری یک جامعه، بر عهده ی پیامبر یا امام قرار می دهد که این عهد مقام الهی است. «لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» (۶)

بخشی از پیمان های الهی که این آیه بر آن تأکید می کند، همان پیمان های فطری است که خداوند در نهاد همه افراد بشر قرار داده است. چنانکه حضرت علی علیه السلام فلسفه ی نبوت را شکوفا کردن پیمان فطری می داند. «و اتر اليهم انبيائه ليستأدوهم ميثاق فطرته» (۷)

ص: ۸۴

□
□
۱-۱. «وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ» آل عمران، ۱۸۷.

۲-۲. «وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ» اعراف، ۱۷۲.

۳-۳. بحار، ج ۷۲، ص ۱۹۸.

۴-۴. توبه، ۱۱۱.

۵-۵. توبه، ۴.

۶-۶. بقره، ۱۲۴.

۷-۷. نهج البلاغه، خطبه ۱.

سؤال: عهد خداوند چیست؟

پاسخ: از جمله «لَا يَنْالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» استفاده می شود که رهبری آسمانی، عهد خداوند است و از روایات نیز استفاده می شود که نماز، عهد خداوند است. هرگونه تعهدی که انسان بین خود و خدا داشته باشد، عهد الهی است. قوانین عقلی، فکری و احکام الهی نیز مصداق عهد الهی می باشند.

علامه مجلسی قدس سره به دنبال آیه ی «وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ» یکصد و ده حدیث درباره اهمیت صله رحم، بیان نموده و آنها را مورد بحث قرار داده است. (۱) در اینجا برخی از نکات جالبی که در آنها آمده را نقل می کنیم:

* با بستگان خود دیدار داشته باشید، هر چند در حدّ نشاندن آبی باشد.

* صله ی رحم، عمر را زیاد و فقر را دور می سازد.

* با صله ی رحم، رزق توسعه می یابد.

* بهترین قدم ها، قدمی است که برای صله ی رحم و دیدار اقوام برداشته می شود.

* در اثر صله رحم، به مقام مخصوصی در بهشت دست می یابید.

* به سراغ بستگان بروید، گرچه آنها بی اعتنایی کنند.

* صله ی رحم کنید هر چند فامیل از نیکان نباشد.

* صله ی رحم کنید، گرچه با سلام کردن باشد.

* صله ی رحم، مرگ و حساب روز قیامت را آسان می کند.

* بویی از بهشت نصیب شخص قاطع رحم نمی شود.

* صله ی رحم باعث تزکیه عمل و رشد اموال می شود.

* کمک مالی به فامیل، بیست و چهار برابر کمک به دیگران پاداش دارد.

* صله رحم کنید، گرچه یکسال راه بروید.

امام صادق علیه السلام می فرماید: «پدرم سفارش کرد، با افرادی که با فامیل خود رابطه ندارند، دوست مشو». (۲)

١-١. بحار، ج ٧١، ص ٨٧.

٢-٢. تفسير راهنما ونورالثقلين.

۱- پیمان شکنی، شیوه ی فاسقان است. «الْفَاسِقِينَ. الَّذِينَ يَنْقُضُونَ» (فعل مضارع، نشانه دوام و استمرار است).

۲- به پیمان فاسقان، اعتماد نکنید. کسی که پیمان خداوند را نقض می کند، به عهد و پیمان دیگران وفادار نخواهد بود. «يَنْقُضُونَ، يَقْطَعُونَ»

۳- انسان در برابر خداوند مسئول است، چون با عقل و فطرت خود، با او عهد و میثاق بسته که به احکام دین عمل کند. «عَهْدَ اللَّهِ»

۴- اسلام با انزوا مخالف است. «أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوَصَلَ»

۵- عهد شکن به خود ضربه می زند، نه خداوند. «أَوْلَيْكَ هُمْ الْخَاسِرُونَ»

«۲۸» كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ كُنتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

چگونه به خداوند کافر می شوید، در حالی که شما (اجسام بی روح و) مردگانی بودید که او شما را زنده کرد، سپس شما را می میراند و بار دیگر شما را زنده می کند، سپس به سوی او باز گردانده می شوید.

نکته ها:

بهترین راه خداشناسی، فکر در آفرینش خود و جهان است. حضرت ابراهیم علیه السلام در مقام اثبات خداوند به دیگران فرمود: «رَبِّي الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ» (۱) پروردگار من کسی است که زنده می کند و می میراند. تفکر در پدیده ی حیات و اندیشیدن در مسئله مرگ، انسان را متوجه می کند که اگر حیات از خود انسان بود، باید همیشگی باشد. چرا قبلاً نبود، بعداً پیدا شد و سپس گرفته می شود؟! خداوند می فرماید: اکنون که دیدید چگونه موجود بی جان، جاندار می شود، پس بدانید که زنده شدن مجدد شما در روز قیامت نیز همینطور است.

مسئله حیات، حقیقتش مجهول، ولی آثارش در وجود انسان مشهود است. خالق این

حیات نیز حقیقتش قابل درک نیست، ولی آثارش در هر چیز روشن است.

پیام ها:

۱- بیدار کردن عقل و فطرت، یکی از شیوه های تبلیغ و ارشاد است. «كَيْفَ تَكْفُرُونَ...»

۲- تفکر در تحولات مرگ و حیات، بهترین دلیل بر اثبات وجود خداوند است.

«كُنْتُمْ أَمْوَاتًا» خودشناسی مقدمه خداشناسی است.

۳- در بینش الهی، هدف از حیات و مرگ، تکامل و بازگشت به منبع کمال است.

«ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» مولوی در دفتر سوم مثنوی می گوید:

از جمادی مُردم و نامی شدم

از نما مُردم ز حیوان سر زدم

مُردم از حیوانی و انسان شدم

پس چه ترسم کی زمردن کم شدم

بار دیگر از ملک پُران شوم

آنچه در وَهم ناید آن شوم

«۲۹» هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

اوست آن کس که آنچه در زمین است، همه را برای شما آفریده، سپس به آفرینش آسمان پرداخت و آنها را به صورت هفت آسمان، استوار نمود و او بر هر چیزی آگاه است.

نکته ها:

کلمه «سما» در زبان عربی به معنی بالاست. گاهی به چند متری بالاتر از سطح زمین، مانند شاخه های درخت که در ارتفاع کمی قرار دارند، گفته شده است: «وَفَوْعُهَا فِي السَّمَاءِ» (۱) و گاهی به ارتفاع ابرها که از آن باران می بارد؛ «وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً» (۲) و گاهی به جو اطراف زمین اطلاق شده است. «جَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا» (۳)

١-١. ابراهيم، ٢٤.

٢-٢. ق، ٩.

٣-٣. انبياء، ٣٢.

۱- کفر به خداوند بخشنده ی توانا و برطرف کننده نیازها، شگفت انگیز است.

«كَيْفَ تَكْفُرُونَ...»

هُوَ الَّذِي...»

۲- هستی، برای بشر آفریده شده است. «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً»

۳- نظام هستی، هدفدار است و در آفرینش جهان، تدبیر و طرح حکیمانه مطرح بوده است. «خَلَقَ لَكُمْ»

۴- هیچ آفریده ای در طبیعت بیهوده نیست، هر چند ما راه استفاده از آن را ندانیم.

«خَلَقَ لَكُمْ»

۵- اصل آن است که همه چیز برای انسان مباح است، مگر دلیل مخصوصی آن را رد کند. «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً»

۶- دنیا برای انسان است، نه انسان برای دنیا. «خَلَقَ لَكُمْ»

۷- انسان می تواند از نظر علمی، به جایی برسد که از تمام مواهب طبیعی بهره برداری و آن را تسخیر کند. «لَكُمْ»

۸- بهره گیری از مواهب زمین، برای همه است. «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ»

۹- آسمان های متعدد جهان، دارای اعتدال و بدون کمترین اعوجاج و ناهماهنگی است. «فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ»

۱۰- آفرینش آسمان ها و زمین، همه بر اساس علم الهی است. «خَلَقَ لَكُمْ... عَلِيمٌ»

۱۱- آفرینش زمین و آسمان های هفتگانه، دلیل توانایی خدا بر زنده کردن مردگان است که در آیه قبل آمده بود. «ثُمَّ

يُحْيِيكُمْ... هُوَ الَّذِي»

«۳۰» وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

وهنگامی که پروردگارت به فرشتگان گفت: من بر آنم که در زمین جانشینی قرار دهم. فرشتگان گفتند: آیا کسی را در زمین قرار می دهی که در آن فساد کند و خون ها بریزد؟ در حالی که ما با حمد و ستایش تو، ترا تنزیه و تقدیس می کنیم.

خداوند فرمود: همانا من چیزی می دانم که شما نمی دانید.

نکته ها:

در آیه ی قبل خواندیم که خداوند، همه ی مواهب زمین را برای انسان آفریده است. در این آیه و آیات بعد، مسأله ی خلافت انسان در زمین مطرح می شود که نگرانی فرشتگان از فسادهای بشر و توضیح و توجیه خدا و سجده آنان در برابر نخستین انسان را بدنبال دارد.

فرشتگان، یا از طریق اخبار الهی و یا مشاهده ی انسان های قبل از حضرت آدم علیه السلام در عوالم دیگر یا در همین عالم و یا به خاطر پیش بینی صحیحی که از انسان خاکی و مادی و تراحم های طبیعی آنها داشتند، خونریزی و فساد انسان را پیش بینی می کردند.

گرچه همه ی انسان ها، بالقوه استعداد خلیفه خدا شدن را دارند، اما همه خلیفه ی خدا نیستند و به فرموده روایات افراد خاصی هستند، چون برخی از آنها با رفتار خود به اندازه ای سقوط می کنند که از حیوان هم پست تر می شوند. چنانکه قرآن می فرماید: «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ» (۱)

قرارگاه این خلیفه، زمین است، ولی لیاقت او تا «قَابِ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى» (۲) می باشد.

به دیگران اجازه دهید سؤال کنند. خداوند به فرشتگان اذن داد تا سؤال کنند و گرنه ملائک، بدون اجازه حرف نمی زنند و فرشتگان می دانستند که برای هر آفریده ای، هدفی عالی در کار است.

سؤال: چرا خداوند در آفرینش انسان، موضوع را با فرشتگان مطرح کرد؟

پاسخ: انسان، مخلوق ویژه ای است که ساخت مادی او به بهترین قوام بوده: «أَحْسَنَ تَقْوِيمٍ» (۳) و در او روح خدایی دمیده شده و بعد از خلقت او خداوند به خود تبریک گفت:

ص: ۸۹

۱-۱. اعراف، ۱۷۹.

۲-۲. نجم، ۹.

۳-۳. تین، ۴.

سؤال: خدایی که دائماً حاضر، ناظر و قیوم است چه نیازی به جانشین و خلیفه دارد؟

پاسخ: اولاً- جانشینی انسان نه به خاطر نیاز و عجز خداوند است، بلکه این مقام به خاطر کرامت و فضیلت رتبه‌ی انسانی است. ثانیاً نظام آفرینش بر اساس واسطه‌هاست. یعنی با اینکه خداوند مستقیماً قادر بر انجام هر کاری است، ولی برای اجرای امور، واسطه‌هایی را قرار داده که نمونه‌هایی را بیان می‌کنیم:

* با این که مدبر اصلی اوست: «اللَّهُ الَّذِي... يُدَبِّرُ» (۲) لیکن فرشتگان را مدبر هستی قرار داده است. «فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا» (۳)

* با این که شفا به دست اوست؛ «فَهُوَ يَشْفِي» (۴) اما در عسل شفا قرار داده است. «فيه شفاء» (۵)

* با این که علم غیب مخصوص اوست؛ «إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ» (۶) لیکن بخشی از آن را برای بعضی از بندگان صالحش ظاهر می‌کند. «إِلَّا مَنْ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ» (۷)

پس انسان می‌تواند جانشین خداوند شود و اطاعت از او، همچون اطاعت از خداوند باشد.

* «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» (۸) و بیعت با او نیز به منزله‌ی بیعت با خداوند باشد. «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ... إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» (۹) و محبت به او مثل محبت خدا باشد. «من احببكم فقد احب الله» (۱۰)

برای قضاوت درباره‌ی موجودات، باید تمام خیرات و شرور آنها را کنار هم گذاشت و نباید زود قضاوت کرد. فرشتگان خود را دیدند که تسبیح و حمد آنها بیشتر از انسان است. ابلیس نیز خود را می‌بیند و می‌گوید: من از آتشم و آدم از خاک و زیر بار نمی‌رود. اما خداوند متعال مجموعه را می‌بیند که انسان بهتر است و می‌فرماید: «إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

ص: ۹۰

۱-۱. مؤمنون، ۱۴.

۲-۲. یونس، ۳.

۳-۳. نازعات، ۵.

۴-۴. شعراء، ۸۰.

۵-۵. نحل، ۶۹.

۶-۶. یونس، ۲۰.

۷-۷. جن، ۲۷.

۸-۸. نساء، ۸۰.

۹-۹. فتح، ۱۰.

۱- شاید بتوان از این دو آیه (۲۹-۳۰) فهمید: خداوند ابتدا اسباب زندگی را برای انسان فراهم کرد، سپس او را آفرید. «خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا... إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ» چنانکه حضرت علی علیه السلام فرمود: «فلَمَّا مهد ارضه و انفذ امره اختار آدم...» (۱) همین که زمین را گسترده و فرمانش را متنفذ قرارداد، انسان را آفرید.

۲- آفرینش ملائکه، قبل از آدم بوده است. زیرا خداوند آفریدن انسان را با آنان در میان گذاشت. «قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ»

۳- انتصاب خلیفه و جانشین و حاکم الهی، تنها بدست خداست. «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً»

۴- انسان، جانشین دائمی خداوند در زمین است. «جَاعِلٌ» (کلمه «جاعل» اسم فاعل و رمز تداوم است.)

۵- انسان می تواند اشرف مخلوقات و لایق مقام خلیفها الهی باشد. «جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» البته ستمکاران از نیل به این مقام محروم شده اند: «لَا يَتَّالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» (۲)

۶- ملائکه، فساد و خونریزی را کار دائمی انسان می دانستند. «يُفْسِدُ... وَ يَشْفِكُ» (فعل مضارع نشانه ی استمرار است.)

۷- حاکم و خلیفه ی الهی باید عادل باشد، نه فاسد و فاسق. خلیفه نباید «يفسد في الارض» باشد.

۸- طرح لیاقت خود، اگر بر اساس حسادت نباشد، مانعی ندارد. «وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ»

۹- عبادت و تسبیح در فضای آرام، تنها ملاک و معیار لیاقت نیست. «نَحْنُ نُسَبِّحُ»

۱۰- به خاطر انحراف یا فساد گروهی، نباید جلوی امکان رشد دیگران گرفته شود. با آنکه خداوند می دانست گروهی از انسان ها فساد می کنند، اما نعمت

ص: ۹۱

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

۲- ۲. بقره، ۱۲۴.

آفرینش را از همه سلب نکرد.

۱۱- مطیع و تسلیم بودن با سؤال کردن برای رفع ابهام منافاتی ندارد. «أَتَجْعَلُ فِيهَا»

۱۲- خداوند فساد و خونریزی انسان را مردود ندانست، لیکن مصلحت مهمتر و شایستگی و برتری انسان را طرح نمود. «إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

۱۳- توقع نداشته باشید همه ی مردم بی چون و چرا، سخن یا کار شما را بپذیرند.

زیرا فرشتگان نیز از خدا سؤال می کنند. «قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا»

۱۴- علوم و اطلاعات فرشتگان، محدود است. «مَا لَا تَعْلَمُونَ»

«۳۱» وَ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

و خداوند همه ی اسما(حقائق و اسرار هستی) را به آدم آموخت، سپس آنها را به فرشتگان عرضه داشت و فرمود: اگر راست می گوئید، از اسامی اینها به من خبر دهید؟

نکته ها:

خداوند متعال اسما (۱) و اسرار عالم، از نام اولیای خود (۲) تا جمادات را به آدم تعلیم داد. به تعبیر امام صادق علیه السلام: تمام زمین ها، کوهها، دره ها، بستر رودخانه ها و حتی همین فرشی که در زیر پای ماست، به آدم شناسانده شد. (۳)

پیام ها:

۱- معلّم واقعی خداست و قلم، بیان، استاد و کتاب، زمینه های تعلیم هستند. «عَلَّمَ»

۲- برتری انسان بر فرشتگان، به خاطر علم است. «وَ عَلَّمَ آدَمَ...»

ص: ۹۲

۱- ۱). «اسم» در عرف ما فقط به معنی نام و نشان است، ولی در فرهنگ قرآنی نام همراه با محتواست. چنانکه «فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى» یعنی خداوند صفات عالیه دارد.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۵۴ و اکمال الدین صدوق، ج ۱، ص ۱۴.

۳- ۳). تفسیر مجمع البیان.

۳- انسان برای دریافت تمام علوم، استعداد و لیاقت دارد. «كَلَّمَهَا»

۴- فرشتگان عبادت بیشتری داشتند و آدم، علم بیشتری داشت. رابطه مقام خلافت با علم، بیشتر از عبادت است. «نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ... عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ»

۵- برای روشن کردن دیگران، بهترین راه، برگزاری امتحان و به نمایش گذاشتن تفاوت ها و لیاقت هاست. «عَلَّمَ... ثُمَّ عَرَضَهُمْ... فَقَالَ أَنْبِئُونِي»

۶- فرشتگان، خود را به مقام خلیفه الهی لایق تر می دانستند. «إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (۱)

«۳۲» قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ

فرشتگان گفتند: پروردگارا! تو پاک و منزهی، ما چیزی جز آنچه تو به ما آموخته ای نمی دانیم، همانا تو دانای حکیمی.

نکته ها:

ابلیس و ملائکه هر کدام به نوعی خود را برتر از آدم می دیدند؛ ابلیس به واسطه ی خلقت؛ «أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ» (۲) و فرشتگان به واسطه ی عبادت؛ «نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ» اما ابلیس در برابر فرمان سجده خداوند، ایستادگی کرد، ولی فرشتگان چون حقیقت را فهمیدند، پوزش خواستند و به جهل خود اقرار کردند. «سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا»

پیام ها:

۱- عذرخواهی از سؤال بدون علم، یک ارزش است. «سُبْحَانَكَ»

۲- اوج گرفتن ها و خود برتر دیدن ها باید تنظیم شود. گویندگان سخن «نسیح و نقدس» گفتند: «لَا عِلْمَ لَنَا»

۳- به جهل خود اقرار کنیم. «لَا عِلْمَ لَنَا» فرشتگان عالی ترین نوع ادب را به نمایش گذاشتند. کلمات: «سُبْحَانَكَ، لَا عِلْمَ لَنَا، عَلَّمْتَنَا، إِنَّكَ، أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ»، همه

ص: ۹۳

۱- ۱). در روایتی از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمودند: «إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» یعنی اگر شما فرشتگان در ادعای لایق تر بودن خود، صادق هستید. تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). اعراف، ۱۲.

نشانه‌ی ادب است.

۴- علم فرشتگان، محدود است. «لَا عِلْمَ لَنَا»

۵- علم خداوند، ذاتی است؛ «إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ» ولی علم دیگران، اکتسابی است.

«عَلَّمْنَا»

۶- امور عالم را تصادفی نپنداریم. «أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ»

«۳۳» قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ

(خداوند) فرمود: ای آدم فرشتگان را از نام‌های آنان خبر ده. پس چون آدم آنها را از نام‌هایشان خبر داد، خداوند فرمود: که آیا به شما نگفتم که اسرار آسمان‌ها و زمین را می‌دانم و آنچه را آشکار می‌کنید و آنچه را پنهان می‌داشتید (نیز) می‌دانم.

پیام‌ها:

۱- به استعدادهای لایق، فرصت شکوفایی و بروز بدهید. «أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ»

۲- در آزمون علمی که خداوند برگزار نمود، آدم بر فرشتگان برتری یافت. «فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ»

۳- ملائکه علاوه بر آنچه گفتند، مسائلی را هم کتمان می‌داشتند. «كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ»

«۳۴» وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

و هنگامی که به فرشتگان گفتیم برای آدم سجده کنید، همگی سجده کردند جز ابلیس که سر باز زد و تکبر کرد، و از کافران گردید.

به فرموده قرآن، ابلیس از نژاد جن بود که در جمع فرشتگان عبادت می کرد. «كَانَ مِنَ الْجِنِّ» (۱)

سجده بر آدم چون به فرمان خدا بود، در واقع بندگی و عبودیت خداست. (۲) زیرا عبادت واقعی، عملی است که خداوند بخواهد، نه آنکه طبق میل ما باشد. ابلیس حاضر بود قرن ها سجده کند، ولی به آدم سجده نکند.

سجده برای آدم نه تنها به خاطر شخص او، بلکه به خاطر نسل و اولاد او نیز بوده است.

چنانکه در جای دیگر می فرماید: «خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ» (۳) و امام سجاده علیه السلام می فرماید: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: سجده بر آدم به خاطر ذریه و نسل او بود. (۴)

سجده فرشتگان موقتی بود، اما نزول آنها بر مؤمنان و استغفارشان برای آنان دائمی است.

«الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ» (۵)

سجده ی بر آدم نه به خاطر جسم او، بلکه به خاطر روح الهی اوست. «فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ» (۶)

بی انصافی است که به فرمان خدا تمام فرشتگان بر انسان سجده کنند، ولی انسان برای خدا سجده نکند.

پیام ها:

۱- فرشتگان نیز مانند انسان، مورد خطاب و امر و نهی قرار دارند. «اسْجُدُوا لِآدَمَ»

۲- لیاقت، از سابقه مهمتر است. فرشتگان قدیمی باید برای انسان تازه به دوران رسیده اما لایق، سجده کنند. «اسْجُدُوا لِآدَمَ»

ص: ۹۵

۱- ۱. کهف، ۵۰.

۲- ۲. عیون اخبار الرضا.

۳- ۳. اعراف، ۱۱.

۴- ۴. تفسیر صافی.

۵- ۵. کسانی که گفتند پروردگار ما خداست و در این عقیده پایدار بودند فرشتگان بر آنان نازل می شوند. فضیلت، ۳۰. و در

جای دیگر می فرماید: «وَيَسْتَعْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» یعنی فرشتگان برای اهل ایمان دائماً در حال استغفارند. غافر، ۷.

۶- ۶. حجر، ۲۹.

۳- خطرناک تر از نافرمانی در عمل، بی اعتقادی به فرمان است. «أَبَىٰ وَ اسْتَكْبَرَ»

۴- تکبر و جسارت ابلیس، سرچشمه ی بدبختی های او شد. «كَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ»

«۳۵» وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَ زَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَ كُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَ لَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ

و گفتیم: ای آدم! تو و همسرت در این باغ سکونت گزین و از (هر کجای) آن هر چه می خواهید به فراوانی و گوارایی بخورید، اما به این درخت نزدیک نشوید که از ستمگران خواهید شد.

نکته ها:

در فرهنگ قرآن، «شجر» علاوه بر درخت، به «بوته» هم گفته می شود. مثلاً به بوته کدو می گوید: «شَجَرَةٌ مِنْ يَفْطِينٍ» (۱)، بنابراین اگر در روایات و تفاسیر می خوانیم که مراد از شجر در این آیه گندم است، جای اشکال نیست.

«جنات» به باغهای دنیا نیز گفته می شود، چنانکه در سوره ی قلم آیه ۱۷ آمده است: «إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ» ما صاحبان باغ را آزمایش کردیم. آنچه از آیات دیگر قرآن و روایات استفاده می شود، باغی که آدم در آن مسکن گزید، بهشت موعود نبوده است زیرا:

۱. آن بهشت، برای پاداش است و آدم هنوز کاری نکرده بود که استحقاق پاداش داشته باشد.

«أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَ لَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ» (۲)

۲. کسی که به بهشت وارد شود، دیگر خارج نمی شود. «وَ مَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ» (۳)

۳. در آن بهشت، امر و نهی و ممنوعیت و تکلیف نیست، در حالی که آدم از خوردن درخت نهی شد. به علاوه در روایات اهل بیت علیهم السلام نیز آمده است که بهشت آدم، بهشت موعود نبوده است.

نهی حضرت آدم، نهی تکلیفی نبود که انجامش حرام باشد، بلکه جنبه ی توصیه و راهنمایی داشت.

ص: ۹۶

۱-۱. صافات، ۱۴۶.

۲-۲. آل عمران، ۱۴۲.

۳-۳. حجر، ۴۸.

۱- در شیوه ی تربیت، هرگاه خواستید کسی را از کار یا چیزی باز دارید، ابتدا راههای صحیح، باز گذاشته شود و سپس مورد نهی اعلام شود. ابتدا فرمود:

﴿كُلًّا مِنْهَا رَعَدًا حَيْثُ شِئْتُمْ﴾ سپس فرمود: ﴿لَا تَقْرَبُوا﴾

۲- نزدیک شدن به گناه همان و افتادن در دامن گناه همان. ﴿لَا تَقْرَبُوا... فَتَكُونُوا﴾

۳- تخلف از راهنمایی های الهی، ظلم به خویشان است. ﴿فَتَكُونُوا مِنَ الظَّالِمِينَ﴾ آدم و همسرش نیز برای توبه گفتند: ﴿ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا﴾ البتّه با توجّه به عصمت انبیا مراد از ظلم در این قبیل موارد، ترک اولی است.

﴿۳۶﴾ فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ

پس شیطان آن دو را به لغزش انداخت و آنان را از باغی که در آن بودند، خارج کرد و (در این هنگام به آنها) گفتیم: فرود آید! در حالی که بعضی شما دشمن برخی دیگر است و برای شما در زمین قرارگاه و تا وقتی معین بهره و برخوردار است.

نکته ها:

از آیه «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» که قبلاً خواندیم، استفاده می شود که غرض اصلی از خلقت آدم این بود که وی در زمین زندگی کند، ولی زندگی در زمین نیازمند یک نوع آمادگی بود و باید آدم بداند که:

۱. آزاد مطلق نیست. در زندگی او، امر و نهی و تکلیف وجود دارد.

۲. ابلیس دشمن اوست و چه بسا با سوگند و وعده های دروغ، انسان را فریب دهد.

۳. اطاعت از شیطان، عامل سقوط اوست.

۴. توبه، وسیله جبران است.

امام رضا علیه السلام می فرماید: ماجرای لغزش آدم، قبل از رسیدن به مقام نبوت بوده و از

لغزش های کوچکی بوده که قابل عفو است. (۱)

شیطان برای ایجاد لغزش، دست به هر نوع تاکتیک روانی و تبلیغاتی زد، از جمله:

الف: برای آدم و حوا سوگند یاد کرد. «قاسمهما» (۲)

ب: قیافه ی خیرخواهانه به خود گرفت و گفت: من از خیرخواهان شما هستم. «إِنِّي لَكُمْ لِمَنِ النَّاصِحِينَ» (۳)

ج: وعده ابدیت داد، که اگر این گیاه را بخورید، زندگی و حکومت ابدی خواهید داشت. «شَجَرَهُ الْخُلْدِ وَ مُلْكٍ لَا يَبْلَى» (۴)

د: دروغ گفت و به ذات حقّ تهمت زد. «مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ» (۵) یعنی پروردگارتان شما را نهی نکرد مگر از ترس اینکه شما فرشته شوید یا به زندگی ابدی برسید.

پیام ها:

۱- خطر شیطان، برای بزرگان نیز هست. او به سراغ آدم و حوا آمد. «فَأَزَلَّهُمَا»

۲- شیطان، دشمن دیرینه ی نسل بشر است. زیرا از روز اول به سراغ پدر و مادر ما رفت. «فَأَزَلَّهُمَا»

۳- انسان به خودی خود، جایز الخطا و وسوسه پذیر است. «فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ»

۴- هر انسانی به خاطر استعدادها و لیاقت هایی که دارد بهشتی است، ولی خلاف ها او را سقوط می دهد. «فَأَخْرَجَهُمَا»

۵- از نافرمانی خداوند و عواقب تلخ و وسوسه های ابلیس، عبرت بگیریم. تحت نفوذ شیطان قرار گرفتن، برابر با خروج از مقامات الهی و محرومیت از آنهاست. «فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ... فَأَخْرَجَهُمَا»

۶- زندگی دنیا، موقتی است. «الی حین»

ص: ۹۸

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). اعراف، ۲۱.

۳- ۳). اعراف، ۲۱.

۴- ۴). طه، ۱۲۰.

۵- ۵). اعراف، ۲۰.

﴿۳۷﴾ فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

پس آدم از سوی پروردگارش کلماتی دریافت کرد، (وبا آن کلمات توبه کرد)، پس خداوند لطف خود را بر او بازگرداند. همانا او توبه پذیر مهربان است.

نکته ها:

چون آدم از غذایی که نباید بخورد، چشید و از آن همه نعمت و رفاه محروم شد، متوجه اشتباه خود گردید. او در اثر پشیمانی و ندامت، کلماتی را از خداوند دریافت کرد و به وسیله ی آن کلمات، توبه نمود. (۱)

طبق آنچه از روایات شیعه و سنی استفاده می شود، مراد از کلماتی که آدم به وسیله ی آن توبه نمود، توسل به بهترین خلق خدا یعنی حضرت محمد و اهل بیت او علیه و علیهم السلام است. چنانکه در تفسیر درالمنثور از ابن عباس نقل شده است که آدم برای پذیرش توبه اش، خداوند را به این نام ها قسم داد: «بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَعَلِيٍّ وَفَاطِمَةَ وَالحَسَنِ وَالحُسَيْنِ» (۲) البته برخی معتقدند، مراد از کلمات، همان جمله ای است که در سوره ی اعراف آمده است:

«رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ» (۳) خدایا! ما به خود ستم کردیم و اگر تو ما را نیامرزی و مورد رحمت قرار ندهی، حتماً از زیانکاران خواهیم بود.

بنابراین اولین توبه در روی زمین، با توسل به محمد و آل محمد پذیرفته شد.

پیام ها:

۱- همچنان که توفیق توبه از خداست، باید چگونگی و راه توبه را نیز از خداوند دریافت کنیم. «مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ»

۲- قبول توبه و ارائه ی راه آن، از شئون تربیت و ربوبیت خداست. «مِنْ رَبِّهِ»

ص: ۹۹

۱- ۱). توبه، به معنی بازگشت است. اگر توبه را به خدا نسبت دهیم، به معنی بازگشت لطف و رحمت او بر بنده ی خلافکار و پشیمان است؛ «هُوَ التَّوَّابُ» و اگر آنرا به بنده نسبت دهیم به معنی بازگشت انسان خطاکار به سوی خداوند است. «فَتَابَ عَلَيْهِ»

۲- ۲). تفسیر درالمنثور.

۳- ۳). اعراف، ۲۳.

۳- این همه لطف و قبول توبه، تنها کار خداست. «هُوَ»

۴- اگر توبه واقعی باشد، خداوند آن را می پذیرد. «هُوَ التَّوَابُ»

۵- اگر توبه را شکستیم، باز هم خداوند توبه را می پذیرد. «هُوَ التَّوَابُ»

۶- عذرپذیری خدا همراه با رحمت است، نه عتاب و سرزنش. «التَّوَابُ الرَّحِيمُ»

«۳۸» قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبَعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

گفتیم: همگی از آن (باغ به زمین) فرود آید، اگر هدایتی از طرف من برای شما آمد، پس هر که از هدایت من پیروی کند، نه برایشان بیمی است و نه غمگین خواهند شد.

«۳۹» وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

و(لی) کسانی که کافر شدند و آیات ما را تکذیب کردند، آنان اهل دوزخ اند و همیشه در آن خواهند بود.

نکته ها:

گرچه اعتراف به خطا و توبه ی آدم و حوا، سبب شد که خداوند آنان را عفو کند، ولی بعد از توبه بار دیگر به بهشت بر نمی گردد. زیرا آثار وضعی لغزش، غیر از عفو الهی است.

فرمان هبوط در چند آیه ی قبل همراه نوعی قهر بود، ولی در این آیه چون بعد از توبه آدم است به صورت عادی مطرح شده است. همچنین امیدوار می کند که اگر از هدایت الهی پیروی کنند، حزن و اندوهی نخواهند داشت.

پیام ها:

۱- گاهی یک حرکت، دامنه ی تأثیرات خوب و بدش در همه ی عصرها و نسل ها گسترده می شود. «اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا»

۲- با یک لغزش و خطا، نباید کسی را طرد کرد، زیرا انسان قابل ارشاد و

هدایت پذیر است. «يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى»

۳- برای راهنمایی بشر، آمدن انبیا قطعی است. «يَأْتِيَنَّكُمْ»

۴- هدایت واقعی تنها از طرف خداست. «مِنِّي هُدًى»

۵- آمیت و آرامش واقعی، در سایه ی پیروی از دین و دستورات خداوند حاصل می شود. «فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

«۴۰» يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ

ای فرزندان اسرائیل! نعمت هایم را که به شما ارزانی داشتم، به خاطر بیاورید و به پیمانم (که بسته اید) وفا کنید، تا من (نیز) به پیمان شما وفا کنم و تنها از من پروا داشته باشید.

نکته ها:

اسرائیل، نام دیگر حضرت یعقوب است که از دو کلمه ی «اسر» و «ئیل» ترکیب یافته است.

«اسر» به معنای بنده و «ئیل» به معنای خداوند است. بنابراین اسرائیل در لغت به معنای بنده ی خداست.

تاریخ بنی اسرائیل و اسارت آنان به دست فرعونیان و نجات آنها به دست حضرت موسی علیه السلام و بهانه گیری و ارتداد آنان، یک سرنوشت و تاریخ ویژه ای برای این قوم به وجود آورده است. این تاریخ برای مسلمانان نیز آموزنده و پندآموز است که اگر به هوش نباشند، به گفته روایات به همان سرنوشت گرفتار خواهند شد.

پیمان های الهی، شامل احکام کتاب های آسمانی و پیمان های فطری که خداوند از همه گرفته است، می شود. در قرآن به مسئله امامت، عهد گفته شده است: «لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» (۱) یعنی پیمان من «مقام امامت» به افراد ظالم نمی رسد. پس وفای به عهد یعنی وفای به امام و رهبر آسمانی و اطاعت از او.

ص: ۱۰۱

پیام ها:

۱- یاد نعمت های پروردگار، سبب محبت و اطاعت اوست. «اذْکُرُوا... اَوْفُوا»

به هنگام دعوت به سوی خداوند، از الطاف او یاد کنید تا زمینه ی پذیرش پیدا شود. «اذْکُرُوا»

۲- یاد و ذکر نعمت ها، واجب است. «اذْکُرُوا»

۳- نعمت هایی که به نیاکان داده شده، به منزله ی نعمتی است که به خود انسان داده شود. با اینکه نعمت ها به اجداد یهود زمان پیامبر داده شده بود، اما خداوند به نسل آنان می گوید فراموش نکنند. «اذْکُرُوا»

۴- وفا به پیمان های الهی، واجب است. «بِعَهْدِی»

۵- بهره گیری از الطاف خداوند، مشروط به گام برداشتن در مسیر تکالیف الهی است. «اَوْفُوا بِعَهْدِی اَوْفِ بِعَهْدِکُمْ» آری، اگر مطیع خدا بودیم، خداوند نیز دعاهای ما را مستجاب خواهد کرد. «اَوْفُوا بِعَهْدِی اَوْفِ بِعَهْدِکُمْ»

۶- در انجام تکالیف الهی، از هیچ قدرتی نترسیم و ملاحظه ی کسی را نکنیم.

تبلیغات سوء دشمن، ملامت ها، تهدیدها و توطئه ها مهم نیست، قهر خدا از همه مهمتر است. «وَ اِیَّی فَاَرْهَبُونَ»

«۴۱» وَ اٰمَنُوْا بِمَا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ وَ لَا تَكُوْنُوْا اَوَّلَ کٰفِرٍ بِهٖ وَ لَا تَشْتَرُوْا بِاٰیٰتِیْ ثَمٰنًا قَلِيْلًا وَ اِیَّی فَاَتَّقُوْنَ

و به آنچه (از قرآن) نازل کردم، ایمان بیاورید که تصدیق می کند آنچه را (از تورات) با شماست. و نخستین کافر به آن نباشید و آیات مرا به بهای ناچیز نفروشید و تنها از من پروا کنید.

ص: ۱۰۲

نکته ها:

این آیه خطاب به دانشمندان یهود می فرماید: قرآن، هماهنگ با بشاراتی است که در تورات شماست. (۱) شما دانشمندان، زمانی مبلغ و منتظر ظهور اسلام بودید، اکنون پیشگامان کفر نشوید تا به پیروی از شما، سایر یهود از اسلام آوردن سر باز زنند، آیات الهی را به بهای ناچیز ریاست دنیا، نفروشید و از خدا بترسید.

پیام ها:

۱- اعتقادات صحیح مردم را قبول کنیم، تا آنان نیز سخن ما را بپذیرند. «مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ»

۲- وجود تحریف در بخشی از تورات و انجیل، مانع قبولی بخش های دیگر نیست. «مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ»

۳- انحراف علما، سبب انحراف دیگران می شود. «وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ»

۴- رمز سکوت و کتمان های نابجای دانشمندان، وابستگی های مادی آنان است.

«وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا»

۵- با توجه به این که متاع دنیا قلیل است، رسیدن به تمام منافع دنیا، ارزش یک لحظه انحراف را ندارد. «ثَمَنًا قَلِيلًا»

۶- به جای نگرانی از دست دادن مال و مقام باید از قهر خدا ترسید. «إِيَّايَ فَاتَّقُونِ»

«۴۲» وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

و حق را با باطل نپوشانید و حقیقت را با این که می دانید، کتمان نکنید.

نکته ها:

کلمه «لُبْس» به معنای پوشاندن و «لُبْس» به معنای شک و تردید است.

ص: ۱۰۳

(۱- ۱). مراد از هماهنگی قرآن با تورات تحریف نشده، هماهنگی کلی و اجمالی است، نه هماهنگی در تمام احکام.

امتیاز انسان، به شناخت اوست و کسانی که با ایجاد شک و وسوسه و شیطنت، حق را می پوشانند و شناخت صحیح را از مردم می گیرند، در حقیقت یگانه امتیاز انسان بودن را گرفته اند و این بزرگترین ظلم است.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: اگر باطل خالصانه مطرح شود، نگرانی نیست. (چون مردم آگاه می شوند و آن را ترک می کنند.) و اگر حق نیز خالصانه مطرح شود، زبان مخالف بسته می شود. لکن خطر آنجاست که حق و باطل، بهم آمیخته شده و از هر کدام بخشی چنان جلوه داده شود که زمینه ی تسلط شیطان بر هوادارانش فراهم شود. (۱)

پیام ها:

۱- نه حق را با باطل مخلوط کنیم و آن را تغییر دهیم و نه باطل را در لباس حق مطرح سازیم. «لَا تَلْبَسُوا الْحَقَّ، لَا تَكْتُمُوا الْحَقَّ»

۲- وجدان و فطرت، بهترین گواه بر حق پوشی انسان است. «وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

«۴۳» وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ

و نماز را بپادارید و زکات را بپردازید و همراه با رکوع کنندگان، رکوع نمایید.

پیام ها:

۱- بعد از دعوت به ایمان، دعوت به عمل صالح است. «آمِنُوا... أَقِيمُوا»

۲- نماز و زکات، در آئین یهود نیز بوده است. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ»

۳- رابطه با خدا، از طریق نماز و کمک به خلق خدا، از طریق زکات و همراهی با دیگران، یک مثلث مقدس است. «أَقِيمُوا، آتُوا، اِرْكَعُوا»

۴- شاید بتوان گفت اصل فرمان نماز، با جماعت است. اساس دین بر حضور در اجتماع و دوری از انزوا و گوشه نشینی است. «وَ اِرْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ»

ص: ۱۰۴

«۴۴» أَ تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَ أَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ

آیا مردم را به نیکی دعوت کرده و خودتان را فراموش می‌نمایید؟ با اینکه شما کتاب (آسمانی) را می‌خوانید، آیا هیچ فکر نمی‌کنید؟

نکته ها:

دانشمندان یهود، قبل از بعثت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، مردم را به ایمان آوردن به آن حضرت دعوت می‌کردند و بشارت ظهور حضرت را می‌دادند، اما هنگام ظهور، خودشان ایمان نیاوردند و حتی بعضی از آنان به بستگان خود که اسلام آورده بودند، توصیه می‌کردند که مسلمان بمانند، ولی خودشان اسلام نمی‌آوردند. (۱)

در روایات آمده است: دانشمندی که دیگران را به بهشت دعوت کند، ولی خودش اهل جهنم باشد، بزرگترین و سخت‌ترین حسرت‌ها را خواهد داشت. (۲)

حق تلاوت، عمل است. امام صادق علیه السلام فرمود: «کونوا دعاه الناس باعمالکم و لاتکونوا دعاه بالسنتکم» (۳) با اعمال خودتان مردم را دعوت کنید، نه تنها با گفتار.

از حضرت علی علیه السلام نقل شده است که فرمود: سوگند که من شما را به کاری دعوت نمی‌کنم، مگر آنکه خودم پیشگام باشم و از کاری نهی نمی‌کنم مگر آنکه خودم قبل از شما آن را ترک کرده باشم. (۴)

همچنین آن حضرت فرمود: هر کس خود را امام دیگران قرار داد، ابتدا باید به تعلیم خود پردازد. (۵)

امام کاظم علیه السلام فرموده اند: «طوبی للعلماء بالفعل و ویل للعلماء بالقول» (۶) درود بر عالمانی که به گفته خود عمل می‌کنند و وای بر عالمانی که فقط حرف می‌زنند.

ص: ۱۰۵

۱-۱. نمونه، ج ۱، ص ۲۱۴.

۲-۲. بحار، ج ۲، ص ۳۷.

۳-۳. نورالثقلین، ج ۱، ص ۵۷.

۴-۴. نهج البلاغه، خطبه ۱۷۵.

۵-۵. نهج البلاغه، حکمت ۷۳.

۶-۶. بحار، ج ۷۸، ص ۲۹۹.

الف: در قرآن: عالم بی عمل، به الاغی تشبیه شده است که بار کتاب حمل می کند، ولی خود از آن بهره ای نمی برد. (۱)

ب: در روایات:

*رسول خدا صلی الله علیه و آله: عالم بی عمل، مثل چراغی است که خودش می سوزد، ولی نورش به مردم می رسد. (۲)

*رسول خدا صلی الله علیه و آله: عالم بی عمل، چون تیرانداز بدون کمان است. (۳)

*عیسی علیه السلام: عالم بی عمل، مثل چراغی است بر پشت بام که اتاق ها تاریک اند. (۴)

*علی علیه السلام: عالم بی عمل، چون درخت بی ثمر و گنجی است که انفاق نشود. (۵)

*امام صادق علیه السلام: موعظه ی عالم بی عمل، چون باران بر روی سنگ است که در دلها نفوذ نمی کند. (۶)

ج: عالم بی عمل، در کلام اندیشمندان:

گرسنه ای است روی گنج خوابیده.

تشنه ای است بر کنار آب و دریا.

طیبی است که خود از درد می نالد.

بیماری است که دائماً نسخه درمان را می خواند، ولی عمل نمی کند.

منافقی است که سخن و عملش یکی نیست.

پیکری است بی روح.

پیام ها:

۱- آمران به معروف، باید خود عامل به معروف باشند. «تَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ»

ص: ۱۰۶

۱- ۱. جمعه، ۵.

۲- ۲. کنز العمال، ح ۲۹۱۰۹.

۳- ۳. بحار، ج ۱۰، ص ۱۰۰.

٤-٤. بحار، ج ١٤، ص ٣٠٩.

٥-٥. غررالحكم.

٦-٦. بحار، ج ٢، ص ٣٩.

۲- اگر مقدمات فراموشی را خودمان فراهم کرده باشیم، معذور نیستیم. عذر فراموشکاری پذیرفته است که بی تقصیر باشد. «تَسْوَنَ، تَتْلُونَ»

۳- تلاوت کتاب آسمانی کافی نیست، تعقل لازم است. «تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

۴- خود فراموشی، نشانه‌ی بی‌خردی است. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

«۴۵» وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ

واز صبر و نماز یاری جوید و این کار جز برای خاشعان، گران و سنگین است.

نکته‌ها:

هر چند این آیه به دنبال خطاب‌هایی که به یهود شده آمده است، ولی مخاطب آن همه‌ی مردم هستند. در روایات می‌خوانیم که حضرت علی علیه السلام هرگاه مسئله‌ی مهمی برایشان رخ می‌داد به نماز می‌ایستادند و این آیه را تلاوت می‌کردند.

در روایتی از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نقل شده، که صبر بر سه نوع است: ۱. صبر در برابر مصیبت. ۲. صبر در برابر معصیت. ۳. صبر در برابر عبادت. (۱) بنابراین آنچه در روایات آمده که مراد از صبر در این آیه روزه است، اشاره به یکی از مصادیق صبر دارد.

نماز برای رسول الله صلی الله علیه و آله و امثال او نور چشم است (۲) ولیکن برای بعضی‌ها که خشوع ندارند، همچون باری سنگین است. خشوع، مربوط به قلب و روح و خضوع، مربوط به اعضای بدن است.

نماز با توجه، انسان را به یاد قدرت بی‌نهایت خدا می‌اندازد و غیر او را هر چه باشد کوچک جلوه می‌دهد. مهر او را در دل زیاد می‌کند، روحیه‌ی توکل را تقویت می‌کند و انسان را از وابستگی‌های مادی می‌رهاند. همه‌ی این آثار، انسان را در برابر مشکلات مقاوم می‌سازد.

صبر و مقاومت، کلید تمام عبادات است. فرشتگان به اهل بهشت سلام می‌کنند، اما نه به خاطر عبادت و نماز و حج و زکات آنان، بلکه به خاطر مقاومت و پایداری آنها؛ «سلام

ص: ۱۰۷

۱- ۱. بحار، ج ۷۱، ص ۷۷.

۲- ۲. بحار، ج ۱۶، ص ۲۴۹.

عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۱) چون اگر مقاومت نباشد، نماز و جهاد و حج و زکات نیز وجود نخواهد داشت. حتی شرط رسیدن به مقام هدایت و رهبری الهی، صبر است؛ «جَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَا صَبَرُوا» (۲)

خاطره

شاعری به نام نجاشی، که یکی از دوستداران حضرت علی علیه السلام بود، در ماه رمضان شراب خورد. به دستور امام، هشتاد ضربه تازیانه به او زدند و بیست ضربه نیز به خاطر ارتکاب گناه در ماه رمضان اضافه زدند. او ناراحت شد و به معاویه پیوست و علیه حضرت شعر گفت! اطرافیان نجاشی که قبیله ای مهم در کوفه بودند از علی علیه السلام گلایه کردند که چرا یاران خود را نگه نمی دارد؟! طارق بن عبدالله رئیس آنها با ناراحتی به امام گفت: شما چرا بین دوست و بیگانه تفاوت قائل نمی شوید؟ شخصی همانند نجاشی نباید شلاق بخورد، ما این گونه رفتار را تحمل نمی کنیم. امام در جواب او این آیه را تلاوت فرمود: «وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ» طارق نیز به معاویه پیوست. (۳)

بنابراین گرچه آیه درباره نماز است، ولی در موارد مشابه می توان از آیات قرآن استمداد کرد.

پیام ها:

۱- صبر و نماز، دو اهرم نیرومند در برابر مشکلات است. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ...»

۲- هر چه در آستان خدا اظهار عجز و بندگی بیشتر کنیم، امدادهای او را بیشتر دریافت کرده و بر مشکلات پیروز خواهیم شد. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ»

۳- استعانت از خداوند در آیه ی «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» منافاتی با استعانت از آنچه به دستور اوست، ندارد. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ»

۴- سنگین بودن نماز، گاهی نشانه ی تکبر در برابر خداست. «لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ»

ص: ۱۰۸

۱- ۱. رعد، ۲۴.

۲- ۲. سجده، ۲۴.

۳- ۳. بحار، ج ۳۳، ص ۲۷۳.

«۴۶» الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

(خاشعان) کسانی هستند که به (قیامت و) ملاقات (با حساب) پروردگارشان و بازگشت به او ایمان دارند.

نکته ها:

«لقاء» به معنی دیدن نیست، بلکه به معنی حضور است. چنانکه اگر ناینبایی به حضور کسی برود، می گوید با او ملاقات کردم، گرچه او را ندیده است. صاحب مجمع البیان نیز می گوید: مراد از لقای پروردگار، ملاقات با پاداش و کیفر خداست.

شاید مراد از ملاقات پروردگار، همان حالت عرفانی باشد که خاشعان در نماز پیدا می کنند، زیرا نماز حضور در برابر خداست.

اگر «ظن» و گمان در برابر علم باشد، مورد انتقاد است؛ «مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ» (۱) اما اگر مراد از گمان، اطمینان باشد ارزش است، گرچه یقین قوی نباشد. چنانکه خداوند نیز از رزمندگان شجاع و مخلص، به صاحبان گمان تعبیر نموده است: «قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فَتْنَهُ كَثِيرَةً» (۲)

پیام ها:

۱- خاشع، در نماز احساس ملاقات با خداوند را دارد. «الْخَاشِعِينَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ»

«۴۷» يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

ای بنی اسرائیل! نعمتی را که به شما ارزانی داشتم، بیاد آورید و این که من شما را بر جهانیان برتری بخشیدم.

ص: ۱۰۹

۱- ۱. نجم، ۲۸.

۲- ۲. بقره، ۲۴۹.

نکته ها:

این آیه، از فرزندان و نسل حضرت یعقوب می خواهد که برای معرفت بیشتر خداوند و زنده شدن روح شکرگزاری و دلگرم شدن به نعمت های الهی، از آن موهبت ها و نعمت ها یاد کنند. البته برتری و فضیلت بنی اسرائیل، نسبت به مردم زمان خودشان بود. زیرا قرآن درباره مسلمانان می فرماید: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ» (۱) شما بهترین امت ها هستید.

همچنین ممکن است مراد از برتری، پیروزی حضرت موسی و قوم بنی اسرائیل بر فرعونیان باشد، نه برتری اخلاقی و اعتقادی. (۲) زیرا قرآن بارها از بهانه جویی های بی مورد و بی اعتقادی آنها انتقاد می کند.

پیام ها:

۱- نعمت و فضیلت بدست خداوند است. «نعمتی، انعمت، فضلت»

۲- نجات از سلطه ی طاغوت، از بزرگ ترین نعمت های الهی است. «نِعْمَتِي، فَضَلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ»

«۴۸» وَ اتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

و بترسید از روزی که هیچ کس چیزی (از عذاب خدا) را از کسی دفع نمی کند و هیچ شفاعتی از کسی پذیرفته نمی شود و از کسی غرامت و بدلی گرفته نشود و یاری نخواهند شد.

نکته ها:

در این آیه به برخی باورهای غلط و امیدهای نابجای یهود، اشاره شده است. آنان گمان می کردند که در روز قیامت اجدادشان، شفیع آنان خواهد شد. چنانکه بت پرستان، بت ها را شفیع خود می پنداشتند. برخی از آنان قربانی کردن را کفاره ی گناهان دانسته و اگر پول

ص: ۱۱۰

۱- ۱. آل عمران، ۱۱۰.

۲- ۲. جاثیه، ۱۶.

نداشتند، یک جفت کبوتر را سر می بریدند. گروهی از آنان به همراه مرده، طلا و زیورآلات دفن می کردند تا به عنوان جریمه ی گناهانش پیردازد.

غافل از آنکه قیامت بر خلاف دنیا است که برخی با پول و پارتی و یا حمایت شدن از قدرت ها، بر مشکلاتشان پیروز می شوند.

در روز قیامت، نسبت به کفار تمام سبب ها قطع؛ «تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَشْيَابُ» (۱) و نسبت ها محو؛ «فَلَا أُنْسَابَ بَيْنَهُمْ» (۲) و زبان عذرخواهی بسته می شود؛ «وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ» (۳) مال و فرزند کارآیی ندارند؛ «لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ» (۴) و خویشاوندی نیز ثمری ندارد؛ «لَنْ تَنْفَعَكُمُ أَرْحَامُكُمْ» (۵) قدرت ها پوچ می شوند؛ «هَلَكَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةٌ» (۶) و شفاعت بدون اذن خداوند پذیرفته نمی شود؛ «وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى» (۷) و فدیة پذیرفته نمی شود. «لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ» (۸)

بحثی درباره شفاعت

شفاعت از کلمه «شفع» به معنای یاری و نصرت است و به جفت چون کمک و یاور است اطلاق شده است. یعنی افرادی که مایه ای از ایمان و تقوا و عمل داشته و در آن روز کمبودی دارند، لطفی به آن مایه ها اضافه می شود و در اثر جفت و همراه شدن با لطف اولیای الهی، از قهر خداوند نجات می یابند. بنابراین شفاعت، تنها شامل کسانی می شود که تلاشگرند، ولی در راه مانده اند و نیاز به قدرتی دارند که در کنار آنان باشد.

حدود سی آیه از قرآن مربوط به شفاعت است که به چند دسته تقسیم می شوند:

۱- آیاتی که شفاعت را نفی می کنند، مانند: «يَوْمٌ لَا يَبِيعُ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ» (۹)، روزی که معامله و دوستی و شفاعت در آن نیست.

۲- آیاتی که شفاعت را مخصوص خداوند می دانند، مانند: «مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا

ص: ۱۱۱

۱- ۱. بقره، ۱۶۶.

۲- ۲. مؤمنون، ۱۰۱.

۳- ۳. مرسلات، ۳۶.

۴- ۴. شعراء، ۸۸.

۵- ۵. ممتحنه، ۳.

۶- ۶. الحاقه، ۲۹.

۷- ۷. انبیاء، ۲۸.

۸- ۸. حدید، ۱۵.

۹- ۹. بقره، ۲۵۴.

شفیع» (۱)، غیر از او هیچ یاور و شفاعت کننده ای نیست.

۳- آیاتی که از شفاعت دیگران با اذن خداوند یاد می کنند، مانند: «مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ» (۲)، چه کسی در نزد او (خداوند) شفاعت می کند مگر به اذنش؟

۴- آیاتی که شرایط شفاعت شوندگان را بیان می کنند، مانند:

الف: شفاعت برای کسی است که مورد رضایت خدا باشد. «وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى» (۳)

ب: برای ظالمان، دوستدار و شفيعی نیست. «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ» (۴)

ج: فرشتگان برای مؤمنان، دعا و استغفار می کنند. «وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۵)

با توجه به آیات فوق، معلوم می شود که شفاعت بی قید و شرط نیست و شفاعت به اجازه و اذن خداست و شفاعت شونده، باید واجد شرایطی باشد و اگر کسی شرایط شفاعت را دارا نباشد، هر چند همسر پیامبر خدا باشد، مورد شفاعت قرار نمی گیرد. چنانکه همسر نوح و لوط علیهما السلام به علت فسق، مشمول شفاعت نشدند. «فَخَاتَمَهُمَا فَلَمْ يُعَيِّنَا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّٰخِلِينَ» (۶)

بنابراین شفاعتی سازنده است که انسان را با اولیای خدا پیوند دهد و مانع یأس او شود. ولی اگر ایمان به شفاعت سبب جرأت بر گناه گردد، همانگونه که مسیحیان عقیده دارند که عیسی فدا شد تا گناهان ما بخشیده شود، هرگز قابل قبول نیست.

سؤال: آیا شفاعت اولیای خدا، به معنای ایستادن در برابر اراده ی خدا نیست؟ کسی را که خدا اراده کرده عذاب کند، پیامبر با شفاعت خود جلو آن اراده را نمی گیرد؟

پاسخ: هم کیفر بدکاران و هم اجازه شفاعت به اولیای خود، اراده و خواست اوست. بنابراین شفاعت اولیای خدا، چیزی در برابر اراده ی الهی نیست.

سؤال: آیا شفاعت اولیای خدا به این معناست که لطف و مهربانی آنان از خدا بیشتر است. زیرا خدا می خواهد عذاب کند و اولیای او شفاعت می کنند؟

پاسخ: هم وجود رحم در اولیای خدا و هم اجازه ی استفاده از آن، از طرف خداست. بنابراین

ص: ۱۱۲

۱- ۱. سجده، ۴.

۲- ۲. بقره، ۲۵۵.

٣-٣. انبياء، ٢٨.

٤-٤. غافر، ١٨.

٥-٥. غافر، ٧.

٦-٦. تحریم، ١٠.

اوست که با رحم و لطف خود، اجازه ی شفاعت می دهد.

سؤال: آیا شفاعت، اراده ی خدا را تغییر می دهد؟

پاسخ: اراده ی خداوند در شرایط مختلف یک نوع نیست. اراده خدا بر کیفر گناهکار است، ولی اگر او توبه کند، قهرش را برمی دارد. زیرا شرایط انسان گناهکار با انسان توبه کار فرق دارد.

انسانی بخاطر محبت و ارادت و اطاعت از اولیای خدا در دنیا، مشمول شفاعت آنان می شود و دیگری که مخالف آنان بوده، مشمول نمی شود.

اسباب بخشایش گناهان در دنیا سه چیز است:

۱. توبه. «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَاُولَئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ» (۱)

۲. ترک گناهان کبیره. «إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ» (۲)

۳. حسنات و کارهای نیک. «إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ» (۳)

ولی در آخرت، راه بخشش فقط شفاعت و رحمت ویژه الهی است.

پیام ها:

۱- ترس از حضور در دادگاه الهی، بدون وجود هر گونه و کیل یا شفیع، زمینه ی تقویت تقوای الهی است. «وَأَتَّقُوا يَوْمًا»

۲- در برابر عقاید خرافی و باطل، با قاطعیت برخورد کنید. «لَا يُقْبَلُ، لَا يُؤْخَذُ»

«۴۹» وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُدَبُّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ

و (نیز به خاطر بیاورید) آن زمان که شما را از فرعونیان رهایی بخشیدیم، که همواره شما را به بدترین وجهی آزار می دادند، پسران شما را سر می بریدند و زنان شما را زنده نگه می داشتند و در این امر، برای شما آزمایش بزرگ و سختی از طرف پروردگارتان بود.

ص: ۱۱۳

۱- ۱. بقره، ۱۶۰.

۲- ۲. نساء، ۳۱.

۳- ۳. هود، ۱۱۴.

«فرعون»، عنوان پادشاهان روم، «کسری»[□]، عنوان پادشاهان ایران و «خاقان» عنوان پادشاهان ترک بود. فرعون زمان حضرت موسی، رامسیس اول نام داشت که می گویند جسدش در موزه قاهره نگهداری می شود. «فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً» (۱)

واژه «يَسْؤُمُونَكُمْ» از ریشه «سوم» به معنی پی در پی دنبال چیزی رفتن است و «يَسْؤُمُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ» یعنی شما را به صورت مداوم عذاب می کردند. یکی از عذاب ها و شکنجه ها، کشتن پسران بود که این امر، یا به خاطر خوابی بود که در تعبیر آن به فرعون گفته بودند: تو به دست مردی از بنی اسرائیل از بین خواهی رفت، و یا به خاطر جلوگیری از رشد بنی اسرائیل بود.

پیام ها:

۱- آزادی از سلطه ی طاغوت ها، از بزرگ ترین نعمت هاست. چنانکه خداوند از میان همه نعمت ها، نام آن را برده است. «نَجِّنَاكُمْ»[□]

۲- بیان سختی ها و تلخی های گذشته، لذت آزادی امروز را چندین برابر می کند.

«يَسْؤُمُونَكُمْ...»

يُدْبِحُونَ...

يَسْتَحْيُونَ

۳- طاغوت ها، بدون اطرافیان قدرت ندارند. «آلِ فِرْعَوْنَ»

۴- ناگواری و آزادی، هر دو وسیله ی آزمایش و تربیت هستند. «بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ»[□]

۵- محو نیروهای دفاعی و توسعه ی نیروهای رفاهی، کار فرعونى است.

«يُدْبِحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ»

۶- طاغوت ها برای حفظ نظام و سلطه ی خود، به هر نوع شکنجه ای دست می زنند. «يَسْؤُمُونَكُمْ، يُدْبِحُونَ»

«۵۰» وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمْ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَاعْرَفْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ

ص: ۱۱۴

و(به خاطر بیاورید) هنگامی که دریا را برای شما شکافتیم و شما را نجات دادیم و فرعونیان را در حالی که شما تماشا می کردید، غرق کردیم.

نکته ها:

ماجرای عبور بنی اسرائیل از رود نیل، در چند سوره قرآن بیان شده است. (۱)

خداوند با شکافتن آب، به وسیله زدن عصای حضرت موسی علیه السلام، آنان را از رود دریاگونه ی نیل عبور داد.

در این آیه، سه معجزه ی الهی در کنار هم مطرح شده است:

الف: شکافتن دریا. ب: نجات بنی اسرائیل. ج: غرق فرعونیان.

پیام ها:

۱- نقش اسباب، بسته به اراده ی حکیمانه خداوند است. موسی عصایی داشت که گاهی از سنگ آب می جوشاند؛ «اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ» و گاهی به آب می زد و از میان آن راه گشوده می شود. «فَرَفَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ»

۲- پایان شب سیه سفید است. بنی اسرائیل بعد از آن همه شکنجه و بلا به رفاه و نجات رسیدند. «فَأَنْجَيْنَاكُمْ»

۳- انتقام از ستمگران در حضور ستمدیدگان، مرهمی برای آنهاست. «أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ»

«۵۱» وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ

و(به خاطر بیاورید) هنگامی که با موسی چهل شب وعده گذاردیم و شما پس از (آمدن) او (به میقات)، گوساله را (معبود خود) گرفتید، در حالی که ستمکار بودید.

ص: ۱۱۵

نام حضرت موسی علیه السلام در سی و چهار سوره قرآن و ۱۳۶ مرتبه آمده است. ماجرای میعاد حضرت موسی، در سوره های اعراف و طه نیز آمده است. (۱) محلّ وعده، کوه طور و مدّت آن ابتدا سی شب معین شده بود و در وعده گاه، ده شب دیگر به آن اضافه شد که این مدّت برای دریافت کتاب تورات بود، ولی بنی اسرائیل علیرغم اینکه رهبری همچون هارون، برادر حضرت موسی را در میان خود داشتند، همه ی نعمت ها و الطاف الهی را فراموش کرده و به سراغ گوساله پرستی رفتند. گوساله ای از طلا که بدست مجسمه سازی هنرمند به نام سامری، در غیاب موسی ساخته شده بود.

از آیات قرآن استفاده می شود که در این وعده، سه مسئله مورد نظر بوده است: گرفتن تورات، اثبات مقام خلافت برای هارون، آزمایش بنی اسرائیل.

در سقوط جامعه ی بنی اسرائیل به دامن شرک، چند عامل نقش داشت:

الف: حضور نداشتن رهبری چون حضرت موسی.

ب: حضور منحرفین هنرمندی مانند سامری.

ج: استفاده از طلا و زیور آلاتی که جاذبه داشت.

د: بوق های پر سر و صدای تبلیغاتی. زیرا گوساله سامری صدا می کرد.

ه: مردم ساده و زود باور و نبود ایمان عمیق.

و: زمینه ی مساعد و سابقه ی گاو پرستی.

پیام ها:

۱- کناره گیری رهبران الهی از جامعه برای مدّت محدود به منظور عبادت خدا، کاری شایسته و نیکو است. (۲) «وَأَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً»

۲- عبادت در چهل شب و به دور از مردم، دارای آثار خاصی است. «أَرْبَعِينَ لَيْلَةً»

۳- عدد چهل، در دریافت وحی و الهامات روحانی نقش دارد. «أَرْبَعِينَ لَيْلَةً»

ص: ۱۱۶

۴- شرک، ظلم به انسانیت است. زیرا که انسان دست خود را از دست خداوند برمی دارد و در دست ناهلان می گذارد. «وَ أَنْتُمْ ظَالِمُونَ»

«۵۲» ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

آنگاه پس از آن (انحراف) از شما در گذشتیم تا شاید شکر (این نعمت را) به جای آرید.

نکته ها:

توبه از شرک، ایمان آوردن و اظهار شهادتین است. زیرا بعثت انبیا، برای نجات انسان از شرک و کفر است. بنابراین آیه ی «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ» (۱) که می فرماید: خداوند شرک را نمی بخشد. مربوط به کسانی است که در حال شرک از دنیا بروند و به توحید و یگانه پرستی باز نگردند.

پیام ها:

۱- حتی برای شرک و گوساله پرستی نیز راه توبه و بازگشت وجود دارد. «ثُمَّ عَفَوْنَا»

۲- عفو الهی، خود زمینه ای برای شکرگزاری است. «عَفَوْنَا... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

«۵۳» وَإِذِ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

و (نیز بخاطر آورید) هنگامی که به موسی کتاب (تورات) و فرقان دادیم، تا شاید شما هدایت شوید.

نکته ها:

فرقان، وسیله ای است که حق را از باطل جدا می سازد. و چون در کتاب آسمانی حق از باطل جدا می شود، به آن فرقان گفته می شود. شاید هم مراد از فرقان، با توجه به اینکه در کنار کتاب آمده است، همان معجزات نه گانه یا حقایق دیگری باشد که غیر از تورات به

ص: ۱۱۷

پیام ها:

۱- کتب آسمانی، بیانگر حق و مایه ی جداسازی حق از باطل هستند. «الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ»

۲- حجت از طرف خداوند تمام است، ولی مردم به خاطر هوسها، گاهی حق را نمی پذیرند. «لَعَلَّكُمْ»

«۵۴» وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّمَا ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

و (بخاطر بیاورید) زمانی که موسی به قوم خود گفت: ای قوم من! شما با (به پرستش) گرفتن گوساله، به خود ستم کردید. پس به سوی خالق خود توبه کرده و باز گردید و یکدیگر را به قتل برسانید، این کار برای شما در پیشگاه پروردگارتان بهتر است، پس خداوند توبه ی شما را پذیرفت، زیرا او توبه پذیر مهربان است.

نکته ها:

مراد از فرمان «قتل نفس» در جمله: «فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» خودکشی نیست، بلکه یکدیگر را کشتن است. نظیر آیه ی شریفه: «لَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ» (۱) همدیگر را طعنه نزنید. و یا نظیر آیه ی «فَسَلِّمُوا عَلَيَّ أَنْفُسِكُمْ» (۲)، یعنی همدیگر را سلام دهید.

پذیرفتن این نحو توبه ی سخت، برای یهودیان فضیلت است. زیرا خداوند در انتقاد از مسلمانان منافق می فرماید: «وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ» (۳) اگر بر آنان فرمان کشتن همدیگر را واجب می نمودیم و یا فرمان خروج از سرزمین خودشان را صادر می کردیم، آنرا جز افراد اندکی انجام نمی دادند.

ص: ۱۱۸

۱- ۱. حجرات، ۱۱.

۲- ۲. نور، ۶۱.

۳- ۳. نساء، ۶۶.

۱- مردم را با محبت برای پذیرش حدود الهی آماده کنید. «يَا قَوْمِ... فَاقْتُلُوا»

۲- شرک، ظلم به خویشان است. «ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجَلِ»

۳- هر چه برهان و معجزه و دلیل بیشتر عرضه شود، تکلیف سنگین تر و تخلف از آن خطرناک تر خواهد بود. گوساله پرستی، بعد از دیدن آن همه معجزه، توبه ای جز اعدام ندارد. «فَتُوبُوا... فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ»

۴- حکم مرتد، مرگ است. «فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ»

۵- مرگ در رحمت الهی، بهتر از زندگی در لعنت الهی است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ»

۶- اجرای حدود الهی، گرچه به قیمت قتل انسان باشد، به نفع اوست. «فَاقْتُلُوا...»

ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ

۷- اساس دستورات الهی، خیر رسانی به انسان است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ»

۸- برای جریمه های سنگین، باید برکات زیادی گفته شود تا مردم آماده پرداخت آن شوند. «فَاقْتُلُوا... ذَلِكُمْ خَيْرٌ، فَتَابَ عَلَيْكُمْ، إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»

«۵۵» وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ

و(نیز بخاطر آوردن) هنگامی که گفتید: ای موسی! هرگز به تو ایمان نمی آوریم مگر اینکه خدا را آشکارا(به چشم خود) ببینیم، پس صاعقه (جان) شما را گرفت، در حالی که تماشا می کردید.

نکته ها:

پیروان حضرت موسی دو گروه شدند:

الف: گروهی برگزیده که همراه موسی علیه السلام برای مناجات و شنیدن کلام خداوند به کوه طور آمدند، ولی وقتی گفتگوی خدا و موسی را شنیدند، گفتند: از کجا بدانیم که این صدا از خداست، باید خدا را با چشم ببینیم تا بپذیریم.

ب: گروهی که با هارون ماندند و در غیاب حضرت موسی، گوساله پرست شدند. آیه ۱۵۴ سوره اعراف در مورد کسانی که دیدن خدا را طلب کردند، می فرماید: «أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ» آنها را زمین لرزه گرفت. شاید صاعقه ای که در این آیه مطرح است، همراه با زمین لرزه بوده و آنها با این صاعقه از دنیا رفتند. چون آیه بعد می فرماید: شما را بعد از مرگ دوباره برانگیختیم.

این آیه پیامبر اسلام را تسلی و دلداری می دهد که از درخواست های بیهوده مردم نگران مباش. زیرا مردم از موسی درخواست های خطرناکتر داشتند.

پیام ها:

۱- از عاقبت لجاجت، جسارت، بی ادبی و توقعات نابجای گذشتگان، عبرت بگیرید. «لَنْ نُؤْمِنَ... فَأَخَذَتْكُمْ»

۲- برای گروهی منطقی و استدلال و موعظه کافی است، ولی برای گروهی قهر و غلبه لازم است. «فَأَخَذَتْكُمْ»

۳- اگر خداوند نیست تا او را ببینید، اما آثار او که دیدنی است. چرا با دیدن آنها ایمان نمی آورید. «فَأَخَذَتْكُمْ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ»

«۵۶» ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

سپس شما را پس از مرگتان (حیات بخشیدیم و) برانگیختیم، شاید شکر او را بجا آورید.

نکته ها:

زنده کردن مجدد کسانی که در اثر صاعقه از بین رفتند، به دنبال پریشانی و نگرانی و دعای حضرت موسی علیه السلام بود که در آیه ۱۵۵ سوره اعراف انشاء الله بحث آن خواهد آمد.

پیام ها:

۱- رجعت و معاد، امر محالی نیست. بعضی از مردگان در همین دنیا زنده شده اند. «بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ»

ص: ۱۲۰

۲- رمز بروز برخی تلخی ها و سپس نجات از آنها، پیدا شدن روحیه ی شکرگزاری است. «بَعَثْنَاكُمْ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

«۵۷» وَ ظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْعَمَامَ وَ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوَى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَ مَا ظَلَمُونَا وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

و ابر را بر شما سایبان ساختیم و «مَنَّ» و «سَلْوَى» بر شما نازل کردیم (و گفتیم): از نعمت های پاکیزه ای که به شما روزی دادیم بخورید، (ولی شما با بهانه جوئی های خود، کفران نعمت کردید. بدانید که) آنها به ما ستم نکردند، بلکه به خودشان ستم کردند.

نکته ها:

پس از نجات بنی اسرائیل از سلطه ی فرعون، به آنان دستور داده شد که وارد سرزمین فلسطین شوند. آنها به بهانه ی اینکه در آنجا افراد ستمگری هستند، سرپیچی کرده و به موسی گفتند: با خدایت به جنگ آنان برو، ما همین جا نشسته ایم. قهر خداوند آنها را فراگرفت و مدتّ چهل سال در بیابان «تیه» ماندگار شدند، ولی خداوند در آنجا نیز برای آنان ابرها را چون سایه بان قرار داد و دو نوع غذای طبیعی و گوارا به نام های مَنَّ و سَلْوَى، در دسترس آنان گذاشت.

«مَنَّ»، به شیره ی مخصوص درختان که چون قطره بر روی آنها می نشیند، گفته می شود که همان صَمغ است و برخی به معنی عسل وقارچ گرفته اند. «سَلْوَى» به پرندگانى مخصوص که شبیه کبوترند می گویند.

پیام ها:

۱- ابر و باد و باران، به فرمان خداوند هستند. «ظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْعَمَامَ»

۲- رازق بودن خداوند، محدود به شرائط خاصّی نیست. در بیابان بی آب و علف هم، رزق طبیعی می فرستد. «وَ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَ السَّلْوَى»

۳- خداوند، رزق انسان را از حلال و پاکیزه مقدر کرده است. «طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ»

۴- تخلف از فرامین الهی، ظلم بر خویشان است. «أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ»

«۵۸» وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً نَعْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَيَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ

و(به خاطر بیاورید) زمانی که گفتیم: وارد این قریه(بیت المقدّس) شوید و از(نعمت های فراوان) آن، هر چه می خواهید با گوارایی بخورید و از در(معبد بیت المقدّس) سجده کنان و خاشعانه وارد شوید و بگویید: «حِطَّة» (گناهان ما را بریز)، تا ما خطاهای شما را ببخشیم و به نیکوکاران، پاداشی افزون خواهیم داد.

نکته ها:

چنانکه در سوره ی مائده (۱) آمده، مراد از «قریه» در این آیه، بیت المقدّس است. پس از چهل سال ماندن در بیابان تیه، بنی اسرائیل مأمور شد که وارد شهر بیت المقدّس شده و به معبد درآیند و موقع داخل شدن به مسجد، کلمه ی «حِطَّة» را بگویند. «حِطَّة» به معنای ریزش گناهان و طلب عفو و اظهار توبه است. در تفسیر اطیب البیان آمده است که مراد از باب، دروازه ی شهر نیست، بلکه درب مسجد است که الآن هم به نام «باب الحِطَّة» معروف می باشد و مراد از «سُجَّدًا» نیز سجده ی شکر، بعد از ورود به مسجد است.

پیام ها:

۱- برای ورود به مکان های مقدّس، احترام مخصوص لازم است. «ادْخُلُوا... سُجَّدًا»

۲- بخشش، از اوست، اما استغفار و طلب آمرزش، باید از سوی ما باشد. «قُولُوا حِطَّةً نَعْفِرْ لَكُمْ»

۳- آداب دعا و شیوه توبه را نیز باید از خدا بیاموزیم. «ادْخُلُوا... سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً»

ص: ۱۲۲

۴- عمل به دستورات خداوند، زمینه‌ی آمرزش ماست. «ادْخُلُوا... قُولُوا... نَغْفِرْ لَكُمْ»

۵- استغفار، برای گناهکار مایه‌ی آمرزش و برای نیکوکار اعتلای درجه است.

«نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ»

«۵۹» فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ

اما ستمگران (آن سخن را) به سخن دیگری غیر از آنچه به ایشان گفته شده بود، تبدیل کردند (و به جای حطه، به عنوان مسخره گفتند: حنطه، یعنی گندم). پس ما بر آن ستمکاران به سزای گناهی که مرتکب می شدند، عذابی از آسمان فرو فرستادیم.

نکته ها:

در آیات ۱۶۱ و ۱۶۲ سوره اعراف، مشابه این آیه و آیه‌ی قبل تکرار شده و کلمه‌ی «رجز» به معنای عذاب، بیماری طاعون و حالت اضطراب بکار رفته است.

سنت خداوند، نزول رحمت است و به همین دلیل، بهترین غذا «مَنْ وَسَّيَلَمُو» برای بنی اسرائیل نازل شد، ولی به خاطر کج روی، عذاب نازل می شود.

پیام ها:

۱- ظلم و گناه، زمینه ساز تغییر و تحریف قانون است. «فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا»

۲- تا وقتی که روش و شیوه کاری بیان نشده، انسان آزاد است تا با نظر خود عمل کند، ولی بعد از بیان روشها، عذری در تغییر آن نیست. «قِيلَ لَهُمْ»

۳- جزای تحریف گران قوانین الهی، قهر و عذاب است. «رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ»

۴- همه‌ی پاداش‌ها و کیفرها مربوط به آخرت نیست، بلکه بعضی از کیفرها در همین دنیا صورت می پذیرد. «فَأَنْزَلْنَا... رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ»

۵- اگر کج روی برای انسان عادت شد، قهر الهی فرا می رسد. «كَانُوا يَفْسُقُونَ»

«۶۰» وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَا عَشَرَ نَبِئًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرِبَهُمْ كَلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ

و(بخاطر بیاور) زمانی که موسی برای قوم خویش طلب آب کرد، به او گفتیم: عصای خود را به سنگ بزن، ناگاه دوازده چشمه ی آب از آن جوشید، (بطوری که) هر یک از افراد (طوائف دوازده گانه بنی اسرائیل) آبشخور خود را شناخت. (گفتیم): از روزی الهی بخورید و بیاشامید و در زمین، تبهکارانه فساد نکنید!

نکته ها:

شاید در عدد دوازده، راز و رمزی نهفته است. زیرا عدد ماههای سال، عدد نقبای بنی اسرائیل و تعداد حواریون حضرت عیسی علیه السلام و عدد ائمه ی معصومین علیهم السلام، دوازده است.

در آیه، همراه با کلمه ی «مُفْسِدِينَ»، «لَا تَعْتُوا» نیز آمده است. «عتوا» به معنی فساد شدید است و شاید در کنار هم قرار گرفتن این دو کلمه، می خواهد از توجه و تعمّد و روحیّه ی فساد انگیزی نهی کند. چرا که لغزش غیر عمد و بدون قصد فتنه انگیزی، مورد عفو قرار می گیرد.

پیام ها:

۱- انبیا، در فکر تأمین نیازهای مادی مردم نیز هستند. «إِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ»

۲- همه چیز، حتی آب خوردن را از خداوند بخواهیم. «اسْتَسْقَىٰ»

۳- قوانین طبیعت، محکوم اراده ی خداوند است. «اضْرِبْ... فَانْفَجَرَتْ»

خداوند هم سبب ساز و هم سبب سوز است. با یک عصا و از دست یک نفر، یک بار آب را می خشکاند و یک بار آب را جاری می سازد.

۴- دعای انبیا، مستجاب است. «اسْتَسْقَىٰ، فَانْفَجَرَتْ»

۵- جاری شدن آب با زدن عصا به سنگ، یک معجزه است و پیدایش دوازده

چشمه برای دوازده قبیله، معجزه ای دیگر. «اثنتا عشرة»

۶- توزیع منظم و عادلانه و حساب شده، مایه ی امتیّت و صفا و مانع پیدا شدن اختلاف است. «قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ»

۷- بهره گیری از نعمت های الهی، نباید زمینه ساز فساد باشد. «كُلُوا... وَلَا تَعْتُوا»

۸- برای جلوگیری از فساد، از محبت ها و لطف خداوند به انسان بگویند. «كُلُوا وَ اشْرَبُوا... وَلَا تَعْتُوا»

«۶۱» وَ إِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَائِهَا وَ فُومِهَا وَعَدَسِهَا وَ بَصِيْلِهَا قَالَ أَ تُسْتَبْدَلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ أَهْبَطُوا مَصِيرًا فَمِاَنَ لَكُمْ مِمَّا سَأَلْتُمْ وَ ضَرَبْتَ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةَ وَ الْمَسِيكَنَةَ وَ بَاؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَلِكُمْ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ يَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكُمْ بِمَا عَصَوْا وَ كَانُوا يَعْتَدُونَ

و(نیز بخاطر آوردن) زمانی که گفتید: ای موسی! ما هرگز یک نوع غذا را تحمل نمی کنیم، پس پروردگارت را بخوان تا از آنچه(به طور طبیعی از) زمین می رویاند، از سبزی و خیار و سیر و عدس و پیازش، برای ما(نیز) برویاند.

موسی گفت: آیا(غذای) پست تر را بجای نعمت بهتر می خواهید؟(اکنون که چنین است بکوشید از این بیابان خارج شده و) وارد شهر شوید، که هر چه خواستید برای شما فراهم است. پس(مهر)ذلت و درماندگی، بر آنها زده شد و(مجدداً) گرفتار غضب پروردگار شدند. این بدان جهت بود که آنها به آیات الهی کفر می ورزیدند و پیامبران را به ناحق می کشتند، و این به سبب آن بود که آنان گنهکار و سرکش و متجاوز بودند.

بنی اسرائیل به جای شکرگزاری از نعمت های «من و السلوی»، به فکر زیاده خواهی و تنوع طلبی افتاده و از غذاهای زمینی خواستند و برای نمونه، تعدادی از آنها مانند: سبزی، خیار، پیاز و سیر را نام بردند. حضرت موسی در برابر این درخواست ها، ضمن تأسف از این که آنها نعمت های نیکو و بهتر را با نعمت های ساده عوض می کنند، به آنها گفت: اگر بنای کامیابی از اینها را دارید، باید به شهر رفته و با دشمنانتان بجنگید، شما از یک طرف حال جهاد ندارید و از طرف دیگر تمام امتیازات شهرنشینی را می خواهید. سرانجام این قوم با چنین ویژگی ها و خصوصیات، به ذلت و خواری افتاده و گرفتار قهر و غضب الهی خواهند شد.

تنوع طلبی و افزون خواهی، دامی برای اسیر شدن انسان هاست. استعمارگران نیز از همین خصیصه ی مردم، برای لباس، مسکن، مرکب و تجملات استفاده کرده و مردم را به اسارت خود می کشند.

پیام ها:

۱- شکم پرستی، عامل هبوط و سقوط انسان هاست. «لَنْ نَصْبِرَ عَلٰی طَعَامٍ وَّاحِدٍ... اِهْبُطُوا»

۲- رفاه طلبی، زمینه ی ذلت و خواری است. «لَنْ نَصْبِرَ... ضَرْبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ...»

۳- بی ادبی، نشانه ی روحیه ی سرکشی و طغیانگری است. آنها می توانستند بجای «لَنْ نَصْبِرَ» هرگز صبر نمی کنیم، بگویند: یک نواختی غذا برای ما سنگین شده است. و یا بجای «فَادُعُ لَنَا رَبِّكَ»، بگویند: «فادع لنا ربنا»

۴- بنی اسرائیل، نژاد پر توقع و افزون طلب هستند. «فَادُعُ لَنَا، يُخْرِجُ لَنَا»

۵- بیان خواسته های جزئی، نشانه ی شدت وابستگی و حقارت طبع است. «بقل، قثاء، فوم، عدس و بصل»

۶- راضی بودن به آنچه خداوند خواسته و صبر بر آن، تأمین کننده ی خیر و مصلحت واقعی انسان است. «أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ...»

۷- شهرنشینی و داشتن همه نوع امکانات، نشانه ی رشد و تکامل نیست، بلکه گاهی مایه ی سقوط و هبوط است. «اهْبُطُوا مِصْرًا»

۸- کارهای خطرناک، وابسته به افکار انحرافی و خطرناک است. «يَكْفُرُونَ، يَقْتُلُونَ»

۹- تاریخ انبیا، با شهادت در راه خداوند گره خورده است. «يَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ»

۱۰- تعدی و معصیت پی در پی، موجب کفر و کفر، عامل هر گونه جنایت است.

«يَكْفُرُونَ،

عَصُوا»

۱۱- ذلّت و بدبختی، مربوط به نژاد نیست، بلکه مربوط به خصوصیات و عقاید و اعمال انسان هاست. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ»

«۶۲» إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

همانا کسانی که (به اسلام) ایمان آورده و کسانی که یهودی شدند و نصاری و صابئان، هر کس که به خدا و روز قیامت ایمان آورد و عمل صالح انجام دهد، پس برای آنها در نزد پروردگارش، پاداش و اجر است و بر آنها ترسی نیست و آنها محزون نمی شوند.

نکته ها:

در تفسیر نمونه از جامع البیان، نقل شده است: سلمان فارسی به رسول اکرم صلی الله علیه و آله گفت:

دوستان من که اهل ایمان و نماز بودند، ولی شما را ندیدند تا به شما ایمان بیاورند، وضع آنها در قیامت چگونه است؟ یکی از حاضران جواب داد: اهل دوزخند. ولی این آیه نازل شد که هر کدام از پیروان ادیان که در عصر خود بر طبق وظایف و فرمان الهی عمل کرده اند، مأجورند. البته این آیه نمی تواند بهانه و دستاویزی برای ماندن در یهودیت و مسیحیت باشد. زیرا اولاً: قرآن، اهل کتاب را به اسلام دعوت نموده است و ثانیاً: تهدید کرده که اگر آگاهانه به سراغ دینی غیر از اسلام بروند، مورد قبول نیست. (۱)

ص: ۱۲۷

مراد از «الَّذِينَ لَهَاؤُوا» یهودیان هستند. این نامگذاری یا به سبب اظهار توبه ی آنان است که با تعبیر «إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ» (۱) آمده است و یا به جهت آنکه این قوم به یکی از فرزندان حضرت یعقوب که یهود نام داشت، منسوب بودند.

مراد از «نصاری»، مسیحیان هستند که در جواب حضرت عیسی که فرمود: «مَنْ أَنْصَارِي» گفتند: «نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ» (۲). شاید هم این نامگذاری به جهت سکونت آنان در منطقه ناصریه، زادگاه عیسی علیه السلام باشد.

«صابئین» به کسانی گفته می شود که خود را پیروان حضرت یحیی می دانند و برای ستارگان، قدرت تدبیر قائلند. نام این گروه در سوره های بقره، مائده و حج، در کنار یهود، نصاری، مجوس و مشرکان آمده است (۳) و از اینجا معلوم می شود که صابئان غیر از چهار دسته ی مذکورند. پیروان این آئین نیز همانند سایر اهل کتاب، به اسلام دعوت شده اند. اینها با توجه به اعتقادات خاص خود، پیروان اندکی دارند و اهل تبلیغ از دین خودشان نیستند.

آنها بیشتر در کنار رودخانه ها و دریاها زندگی می کنند و گوشه گیر و منزوی هستند. این افراد، غسل های متعددی دارند که در تابستان و زمستان باید در رودخانه و آب جاری انجام دهند.

هم اکنون تعداد نزدیک به پنج هزار نفر از آنان در خوزستان در کنار رود کارون و شهرهای دیگر آن استان زندگی می کنند و قریب به هشت هزار نفر نیز در عراق در کنار دجله و شهرهای دیگر عراق سکونت دارند.

پیام ها:

۱- تمام ادیان آسمانی، اصول مشترک دارند؛ توحید، معاد و انجام اعمال صالح.

«أَمَّنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا»

۲- مهم ترین اصل اعتقادی بعد از توحید، معاد است. «أَمَّنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ»

۳- صاحبان ادیان دیگر در صورت بی اطلاعی از اسلام، چه قبل از اسلام و چه

ص: ۱۲۸

۱- ۱. اعراف، ۱۵۶.

۲- ۲. صف، ۱۴.

۳- ۳. بقره، ۶۲؛ مائده، ۶۹؛ حج، ۱۷.

بعد از اسلام، اگر به دین آسمانی خود ایمان داشته باشند و عمل صالح انجام دهند و در بی اطلاعی خود مقصّر نباشند، اهل نجات هستند. «مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ...»

«لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ...»

۴- انسان، تنها در سایه ی ایمان به خداوند و امید به معاد و انجام عمل صالح، آرامش می یابد. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ»

۵- سعادت و کرامت، مربوط به ایمان و عمل صالح است، نه عنوانِ مسلم، یهودی، مسیحی، صابئی. «مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ... لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ...»

«۶۳» وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَادْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

و(یاد کن) زمانی که از شما پیمان گرفتیم و کوه طور را بر فراز شما بالا بردیم (و گفتیم): آنچه را (از آیات و دستورات خداوند) به شما داده ایم، با قدرت بگیرید و آنچه را در آن هست، به خاطر داشته باشید (و به آن عمل کنید) تا پرهیزگار شوید.

نکته ها:

ماجرای کننده شدن کوه طور از جای خود و قرار گرفتن در بالای سر یهود، در سوره های بقره، (۱) نساء (۲) و اعراف (۳) نیز آمده است. همچنین شاید مراد از پیمان مطرح شده در این آیه، همان پیمانی باشد که در سوره های بقره (۴) و مائده (۵) آمده است.

پیام ها:

۱- تعهد گرفتن، یکی از عوامل و انگیزه های عمل است. «أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ»

۲- خداوند، هم از طریق فرستادن پیامبر و هم با نشان دادن کارهای خارق العاده،

ص: ۱۲۹

۱- ۱. بقره، ۹۳.

۲- ۲. نساء، ۱۵۴.

۳- ۳. اعراف، ۱۷۱.

۴- ۴. بقره، ۴۰ و ۸۲.

۵- ۵. مائده، ۱۲.

حجّت را بر مردم تمام کرده است. «رَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ»

۳- تهدید، برای سرکوب کردن افراد مغرور و لجوج، یک وسیله ی تربیتی است.

«رَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ»

۴- حفظ دستاوردهای انقلاب (نجات از سلطه ی فرعون و آزاد شدن از اسارت و...)، باید با قدرت و قوّت دنبال شود. «رَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ»

۵- عمل به آیات و احکام الهی، باید همراه با جدّیت، عشق و تصمیم باشد نه شوخی، نه عادت، نه شک و نه تشریفات. «خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ»

۶- معارف دینی باید با تدریس و تبلیغ، در اذهان مردم زنده بماند. «اذْكُرُوا مَا فِيهِ»

۷- یاد آیات الهی و تدبّر در آنها، زمینه ساز تقواست. «اذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

«۶۴» ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ

سپس شما بعد از این جریان (که کوه طور را بالای سر خود دیدید، بازهم) روی گردان شدید و اگر فضل و رحمت خداوند بر شما نبود قطعاً از زیانکاران بودید.

پیام ها:

۱- انسان غافل، مهم ترین تهدیدها را فراموش می کند. «ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ»

۲- نومید نشوید، زیرا که خداوند با متخلفان نیز با فضل و رحمت برخورد می کند. «فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ»

۳- نجات از خسارت، در سایه ی فضل و رحمت الهی است. «فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

«۶۵» وَ لَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ

قطعاً شما از (سرنوشت) کسانی از خودتان که در روز شنبه، نافرمانی کردند (و به جای تعطیل کردن کار در این روز، دنبال کار رفتند) آگاهید، ما (به خاطر این نافرمانی) به آنان گفتیم: به شکل بوزینه باشید در حالی که مطرود هستید.

نکته ها:

یکی از احکام تورات، وجوب تعطیل کردن شنبه بود که حرص و آز، گروهی از بنی اسرائیل را به کار واداشت و با حيله ای که بعداً خواهیم گفت، روزهای شنبه، کار می کردند. لذا خداوند، افراد حيله گر را به صورت بوزینه در آورد تا درس عبرتی برای دیگران باشد. این ماجرا علاوه بر این آیه در سوره اعراف (۱) نیز آمده است. و اصولاً مسخ چهره، یکی از عذاب های الهی و تحقیق قهر خداوندی است. گروهی از مسیحیان نیز بعد از نزول مائده آسمانی، کفر ورزیدند که به شکل بوزینه و خوک در آمدند. «وَجَعَلْ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ» (۲)

کلمه ی «سبت» به معنای قطع و دست کشیدن از کار است. چنانکه در آیه ای دیگر، درباره ی نقش خواب فرموده است: «وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا» (۳) و لذا شنبه، روز تعطیلی یهود، «یوم السبت» نامیده شده است.

«خَاسِئِينَ» از ماده «خسأ» به معنی «طرد نمودن» است. این واژه ابتدا برای طرد سگ بکار رفته، ولی سپس به طور عام استعمال شده است. در آیه بجای «قرده خاسئه»، «خَاسِئِينَ» فرموده که صفت برای جمع مذکر عاقل است، شاید این استعمال برای آن است که جسم آنان تبدیل به بوزینه شده، نه روح و عقل انسانی آنان. زیرا در این صورت، عذاب بیشتری می کشند. هر چند که برخی، همانند مراغی در تفسیر خود، مراد از بوزینه شدن را یک تشبیه دانسته و گفته اند: این آیه نیز نظیر آیه ی «كَمَثَلِ الْحِمَارِ» و یا «كَالْإِنْعَامِ» است.

یعنی مسخ معنوی آنان منظور است، نه مسخ صوری و ظاهری. ولی در تفسیر اطیب البیان روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: خداوند هفتصد امت را در تاریخ به خاطر کفرشان، تغییر چهره داده و به سیزده نوع حیوان، تبدیل شده اند. (۴)

ص: ۱۳۱

۱-۱. اعراف، ۱۶۳-۱۶۶.

۲-۲. مائده، ۶۰.

۳-۳. نبأ، ۹.

۴-۴. بحار، ج ۱۴، ص ۷۸۷.

همان گونه که در روایات می خوانیم دامنه مسخ در قیامت با توجه به خصوصیات روحی افراد، گسترده تر خواهد بود. در قیامت مردم ده گونه محشور می شوند:

۱. شایعه سازان، به صورت میمون. ۲. حرام خواران، به صورت خوک. ۳. رباخواران، واژگونه.

۴. قاضی ناحق، کور. ۵. خودخواهان مغرور، کر و لال. ۶. عالم بی عمل، در حال جویدن زبان خود. ۷. همسایه آزار، دست و پا بریده. ۸. خبرچین، آویخته به شاخه های آتش. ۹. عیاشان، بد بو تر از مردار. ۱۰. مستکبران، در پوششی از آتش. (۱)

پیام ها:

۱- از دانستنی های تاریخ، عبرت بگیرید. «وَلَقَدْ عَلَّمْتُمُ»

۲- کسی که حکم خدا را نسخ کند، خود را مسخ کرده است. تغییر و تحریف چهره دین، تغییر چهره انسانیت را بدنبال دارد. «اعْتَدُوا... كُونُوا قِرَدَةً»

۳- در جهان طبیعت، تبدیل موجودی به موجود دیگر ممکن است. «كُونُوا قِرَدَةً»

۴- حیوانات، از رحمت خداوند دور نیستند، ولی حیوان شدن انسان، نشانه ی قهر و طرد الهی است. «كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ»

«۶۶» فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَ مَا خَلْفَهَا وَ مَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ

ما این عقوبت را عبرتی برای حاضران معاصر و نسل های بعدشان و پندی برای پرهیزکاران قرار دادیم.

نکته ها:

«نکال» عذابی است که اثر آن باقی و ظاهر باشد تا دیگران ببینند و عبرت بگیرند.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا»، مردم زمان نزول بلا هستند و مراد از «مَا خَلْفَهَا»، امت های بعد از نزولند که شامل ما مسلمانان نیز می شود.

ص: ۱۳۲

پیام ها:

۱- شکست ها و پیروزی ها باید برای آیندگان درس باشد. «نکالا...لما خلفها»

۲- عبرت گرفتن و پندپذیری، نیازمند داشتن روحیه ی تقواست. «مَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ»

«۶۷» وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُؤًا قَالِ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

و(بخاطر بیاورید) هنگامی که موسی به قوم خود گفت: خداوند به شما فرمان می دهد(برای یافتن قاتل) ماده گاوی را ذبح کنید، گفتند: آیا ما را به تمسخر می گیری؟(موسی) گفت: به خدا پناه می برم از اینکه از جاهلان باشم.

نکته ها:

این سوره را به جهت این داستان، سوره بقره نامیده اند. فرمان ذبح گاو، در تورات (۱) به عنوان یک قانون قضایی مطرح شده است و خلاصه ی ماجرا از این قرار بوده که مقتولی در بین بنی اسرائیل پیدا شد که قاتل آن معلوم نبود. در میان قوم نزاع و درگیری شروع شد و هر قبیله، قتل را به طایفه و قبیله ای دیگر نسبت می داد و خود را تبرئه می کرد.

آنها برای داوری و حل مشکل، نزد حضرت موسی رفتند. موسی علیه السلام به آنها فرمود: خداوند دستور داده گاوی را ذبح کنید و قطعه ای از بدن آنرا به مقتول بزنید تا زنده شود و قاتل خود را معرفی کند. آنها با شنیدن این جواب به موسی علیه السلام گفتند: آیا ما را مسخره می کنی؟ موسی گفت: مسخره کردن کار جاهلان است و من به خدا پناه می برم که از جاهلان باشم.

در فرهنگ قرآن و روایات، جهل به معنای بی خردی است، نه نادانی. لذا کلمه ی «جهل» در برابر «عقل» بکار می رود، نه در برابر علم. و چون مسخره کردن دیگران، نشانه ی بی خردی است، حضرت موسی از آن به خدا پناه می برد.

پیام ها:

۱- اگر فرمان خداوند، با ذهن و سلیقه ی ما مطابق نیامد و راز آن را نفهمیدیم،

ص: ۱۳۳

نباید آنرا انکار کنیم. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ... أَنْ تَتَّخِذُوا هُزُؤًا»

۲- موسی علیه السلام دستور ذبح گاو را از سوی خدا معرفی می کند تا بلکه رعایت ادب نموده و تسلیم شوند، ولی آنها باز بهانه گیری می کنند. «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ»

۳- خداوند اگر اراده نماید، از به هم خوردن دو مرده، مرده ای زنده می شود.

«تَذْبُحُوا بَقَرَةً»

۴- در کشتن گاو، تقدس گاو کوبیده می شود. همانند بت شکنی ابراهیم علیه السلام و آتش زدن گوساله ی طلایی سامری. «تَذْبُحُوا بَقَرَةً»

۵- درجه ی ایمان مردم به پیامبرشان، از برخورد آنها در مقابل دستورات وی فهمیده می شود. «أَتَتَّخِذُوا هُزُؤًا»

۶- استعاذه و پناه بردن به خدا، یکی از راه های بیمه شدن است. عصمت انبیا در سایه ی استعاذه و امثال آن است. «أَعُوذُ...»

۷- مسخره کردن، کار افراد جاهل و بی خرد است. «أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ»

۸- جهل و بی خردی، خطری است که اولیای خدا، از آن به خدا پناه می برند.

«أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ»

۹- خداوند در یک ماجرا، توحید؛ قدرت نمایی خود، نبوت؛ معجزه موسی، و معاد؛ زنده شدن مرده را به اثبات می رساند.

«۶۸» قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَتْ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ

(بنی اسرائیل به موسی) گفتند: از پروردگارت برای ما بخواه تا بر ما روشن کند که آن چگونه (گاو) است؟ (موسی) گفت: همانا خداوند می فرماید: ماده گاو که نه پیر و از کار افتاده باشد و نه بکر و جوان، (بلکه) میان این دو (و میان سال) باشد. پس آنچه به شما دستور داده شده (هر چه زودتر) انجام دهید.

نکته ها:

وقتی بنی اسرائیل فهمیدند که موضوع جدی است، شروع به بهانه تراشی کردند. و به نظر برخی مفسران، احتمال می رود که این بهانه ها از طرف قاتل واقعی به مردم القا می شد تا مبادا رسوا شود. (۱) در هر حال روش سؤال کردن قوم، حکایت از روحیه ی لجاجت آنان دارد که در آیه به آن اشاره شده و پرده از باطن آنان برداشته است.

پیام ها:

۱- با ادب سؤال کنید. در این آیه کلمه «لنا» دوبار تکرار شده و به جای «ربنا» کلمه «ربک» آمده که نشانه روح تکبر است. «ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا»

۲- فرمان خداوند را سریع انجام دهید و از وسوسه و تردید پرهیز کنید. «فَاعْمَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ»

«۶۹» قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لُونَهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءٌ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّظِيرِينَ

(آنان به موسی) گفتند: از پروردگارت برای ما بخواه تا بر ما روشن سازد که رنگش چگونه است؟ (موسی) گفت: همانا خداوند می گوید: آن ماده گاوی است زرد یک دست که رنگ آن بینندگان را شاد و مسرور سازد!

نکته ها:

با این که فرمان ذبح، دوبار صادر شد، امّا گویا برخی از آنها قاتل را می شناختند و نمی خواستند معرفی شود. لذا از روی لجاجت و بهانه تراشی، سؤالهای متعددی را مطرح می کردند، تا بالاخره از رنگ گاو سؤال کردند. خداوند در جواب آنها فرمود: رنگ آن، زرد شدید و پررنگ و خالص باشد. رنگی که بینندگان را شادمان کند. یعنی از خوش اندامی، سلامتی، رنگ و زیبایی خاصی برخوردار باشد. ای بسا اگر وسیله ی وزن کردن داشتند، از

ص: ۱۳۵

وزن گاو نیز سؤال می کردند!

از سؤالات نابجا نهی شده ایم. در سوره ی مائده می خوانیم: «لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ» (۱) از چیزهایی که اگر به آنها پاسخ داده شود برای شما مشکل به وجود می آید، سؤال نکنید.

روزی پیامبر صلی الله علیه و آله درباره لزوم و اهمیت حج، خطبه ای ایراد می فرمودند. در بین خطبه، شخصی سؤال کرد: آیا حج، هر سال واجب است؟ پیامبر صلی الله علیه و آله جواب نفرمود. آن شخص سؤال خود را تکرار کرد. حضرت ناراحت شد، فرمودند: چرا اصرار می کنی؟ اگر بگویم بله، کار شما مشکل می شود، همین که دیدید من ساکت شدم، اصرار نکنید. سپس پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: یکی از عوامل هلاکت اقوام گذشته، سؤالات نابجای آنها بود. (۲)

حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید: «و سکت لکم عن اشیاء و لم یدعها نسیانا فلا تتکلفوها» (۳) خداوند حکم برخی اشیا را مسکوت گذاشته است، این سکوت از سر فراموشی نیست، بلکه برای آن است که شما در عمل، در وسعت باشید. و لذا با سؤالات نابجا، موشکافی نکنید.

پیام ها:

۱- رنگ زرد، چنانکه در روایات نیز آمده، مورد سفارش دین است. «فَاعْفُ لَوْنَهَا»

۲- رنگ ها، در روحیه ی انسان تأثیر دارند. «لَوْنُهَا تَسْرُّ النَّاطِرِينَ»

«۷۰» قَالُوا اذْعُ لَنَا رَبِّكَ یَبِیْنُ لَنَا مَا هِیَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَیْنَا وَ إِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ

(بار دیگر به موسی) گفتند: از پروردگارت برای ما بخواه تا بر ما روشن کند چگونه گاوی باشد؟ زیرا این گاو بر ما مشتبه شده و اگر خداوند بخواهد (با توضیحات تو) حتماً هدایت خواهیم شد.

ص: ۱۳۶

۱- ۱. مائده، ۱۰۱.

۲- ۲. تفسیر نمونه، ج ۵، ص ۹۶.

۳- ۳. شرح ابن ابی الحدید، ج ۱۸، ص ۱۰۲.

نکته ها:

اعتدال در هر کاری یک ارزش است. گاهی افراد با دیدن نشانه ای بسیار ساده، یقین پیدا می کنند، ولی برخی با وجود بیان صریح؛ «أَنْ تَذَبُّحُوا بَقْرَةً» و سوسه می کنند. نباید در بیان های روشن و صریح، دچار وسوسه شد.

پیامبر علیه السلام فرمود: بنی اسرائیل مأمور ذبح یک گاو ساده و معمولی بودند، لکن چون سخت گرفتند و بهانه آوردند، خداوند نیز بر آنان سخت گرفت. (۱)

پیام ها:

۱- توجه به مسائل فرعی، انسان را از تمرکز نسبت به مسائل اساسی، باز می دارد.

«إِنَّ الْبَقْرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا»

۲- روحیه ی لجاجت باعث می شود حق بر انسان مشتبه شود. «إِنَّ الْبَقْرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا»

۳- گاهی سؤال برای تحقیق و علم و آگاهی نیست، بلکه نشانه ی روح لجاجت و طفره رفتن است. «يُيَسِّرُنَا لَهَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقْرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا»

۴- رهبران الهی، سعه ی صدر دارند و جسارت را به روی خود نمی آورند. کلمه «رَبَّكَ» بجای «رَبَّنَا» یک نوع جسارت بود که بارها تکرار شد، ولی حضرت موسی به روی خود نیاورد.

«۷۱» قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلِّمَةٌ لَا شَيْءَ فِيهَا قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبِّحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ

(موسی) گفت: خداوند می فرماید: همانا آن گاوی است که نه چنان رام باشد که زمین را شخم زند و نه کشتزار را آبیاری کند. از هر عیبی برکنار است و هیچ لگه ای در (رنگ) آن نیست. گفتند: الآن حق (مطلب) را آوردی! پس (چنان گاوی را پیدا کرده و) آن را سر بریدند، ولی نزدیک بود انجام ندهند.

ص: ۱۳۷

نکته ها:

«ذَلُولٌ» به معنای حیوان رام شده، «تَثِيرٌ» از «اِثَارَةٌ» به معنای شخم زدن، «مُسَلَّمَةٌ» به معنای سالم از هر عیب و نقص عضوی و «شِيَهٌ» از «وشی» به معنای خال، و «لاشیه» یعنی خال یا رگه ی رنگ دیگری نداشته باشد.

یهود نسبت به پیامبر خود بی ادب بودند، با آنکه خود بدنبال بهانه و راه فرار بودند، وقتی مجبور به انجام فرمان شدند، به موسی گفتند: «الآن جِئْتُ بِالْحَقِّ» حالا حقّ گفتمی. گویا قبل از این باطل می گفته است.

پیام ها:

۱- در اجرای طرح ها، عناصر و منابع فعال و تولیدی و اقتصادی را منهدم نکنید.

□
«لَا ذَلُولٌ...»

□
«وَلَا تَشْقَى»

۲- آنچه در راه فرمان خدا مصرف می شود، مناسب است سالم باشد. «مُسَلَّمَةٌ» در سفر حج نیز زائر خانه خدا باید روز عید قربان، حیوان سالم ذبح کند.

۳- غرور و هوس، کار را به جایی می رساند که انسان هرچه را طبق میل خودش باشد، حقّ می داند. «جِئْتُ بِالْحَقِّ»

□
□
□
«۷۲» وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ

و (بیاد آورید) هنگامی که فردی را به قتل رساندید و سپس در باره ی او (قاتل)، به نزاع پرداختید، ولی خداوند آنچه را شما پنهان می داشتید، آشکار می سازد.

نکته ها:

جریان قتل و فرمان ذبح گاو، در آیات قبل به طور مفصّل بیان شده است، ولی این آیه خلاصه ی ماجرا را ذکر می کند تا هشدار می دهد که آنچه را شما پنهان می داشتید، خداوند با فرمان ذبح و زدن قسمتی از گاو به بدن مقتول و زنده شدن مقتول و معرّفی نمودن قاتل خویش، افشا ساخت و از خلاف کاری های شما پرده برداشت.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: اگر انسان در لابلای سنگ های محکم که هیچ روزنه ای در آن نباشد، عملی را انجام دهد، خداوند آنرا برای مردم ظاهر می کند. (۱)

در روایات می خوانیم: گاو میان سال زرد رنگ با آن خصوصیات، تنها در اختیار جوانی بود که معامله ی پرسودی برایش پیش آمده بود، اما چون کلید انبار زیر سر پدرش بود و او برای اینکه پدر را بیدار نکند، از سود گذشت. و خداوند برای جبران این خدمت فرزند به پدر، پاسخ بهانه های بنی اسرائیل را چنان قرار داد که گاو آن جوان، متعین شود تا آنرا با قیمت گران بفروشد. حضرت موسی فرمود: «انظروا الی البر ما یبلغ باهله» بنگرید به نیکی، که چه به اهلش می رساند. (۲)

پیام ها:

۱- هر کس به گناه دیگران راضی باشد، در گناه آنان شریک است. خداوند به یهودیان زمان پیامبر نسبت قتل داده است، گویا آنان به قتل زمان موسی راضی بودند. «وَ إِذِ قَتَلْتُمْ»

۲- گاهی انسان با نسبت دادن جرم به دیگران، می خواهد با حيله آنرا از خود دفع کند. غافل از آنکه اگر خداوند بخواهد، با زدن مرده ای بر مرده ی دیگر، مسائل را روشن و مجرم را افشا می کند. «وَ اللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ»

﴿۷۳﴾ قُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

پس گفتیم: قسمتی از گاو ذبح شده را به مقتول بزنید (تا زنده شود و قاتل را معرفی کند). خداوند اینگونه مردگان را زنده می کند و آیات خود را به شما نشان می دهد، شاید تعقل کنید.

ص: ۱۳۹

۱- ۱). تفسیر درالمنثور.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

پیام ها:

۱- اطمینان و اعتماد مردم را جلب کنید. حضرت موسی، شخصاً به زدن قسمتی از بدن گاو به مقتول اقدام نکرد، بلکه به مردم فرمود: خودتان این کار را بکنید. «اضْرِبُوهُ»

۲- این آیه، نمونه ای از قدرت خداوند بر زنده کردن مردگان در دنیا به عنوان رجعت و در قیامت برای پاداش است. «كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى»

۳- دیدن نشانه های قدرت الهی، برای تعقل دائمی انسان هاست، نه تعجب لحظه ای. «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

۴- اگر روح و فکر انسان آلوده باشد، دیدن آیات الهی نیز تعقل را در او بر نمی انگیزد. (تعقل با واژه «لعل» بکار رفته است). «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

«۷۴» تُمْ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعِيدٍ ذَٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لِمَا يُتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لِمَا يَشَقُّ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لِمَا يَنْهَبُ مِنْ حَشِيِّهِ اللَّهُ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

سپس دل‌های شما بعد از این جریان سخت شد، همچون سنگ یا سخت تر! چرا که از پاره ای سنگ ها، نهرها شکافته (و جاری) می شود و پاره ای از آنها، شکاف برمی دارد و آب از آن تراوش می کند، و بعضی از سنگ ها از خوف خدا (از فراز کوه) به زیر می افتد. (اما دل‌های شما هیچ متأثر نمی شود) و خداوند از اعمال شما غافل نیست.

نکته ها:

آیات قبل، بسیاری از الطاف الهی درباره بنی اسرائیل، از قبیل: رهایی از شرّ فرعون، شکافته شدن دریا، قبول توبه آنان از گوساله پرستی، نزول بهترین غذاها، سایه بان قرار دادن ابرها و رهبری معصوم را یاد آور شد و در نهایت، ماجرای قتل نفس و چگونگی کشف

قاتل با یک روش اعجاز آمیز را بازگو کرد. خداوند در این آیه می فرماید: به جهت بی توجهی شما به این همه نشانه و آیه که از روی لجاجت و کینه بود، دل‌های شما را قساوت فراگرفت و سنگدل شدید و ای بسا که دل‌هایتان از سنگ نیز سخت تر شد.

سنگ ها، مراحل مختلفی دارند:

الف: خرد می شوند، از آنها نهرها جاری شده و انسان ها را سیراب می کنند. «يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ»

ب: انفجار ندارند، ولی حداقل خود و اطراف خود را تر می کنند. «فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ»

ج: از خشیت الهی، سقوط و سجود دارند. «يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ»

پیام ها:

۱- قساوت و سنگدلی، مرض روحی سختی است که به جهت لجاجت های پی در پی، برای انسان پیدا می شود. «ثُمَّ قَسَيْتُمْ قُلُوبَكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ»

۲- مشاهده ی آیات و الطاف الهی، در افراد لجوج به جای تقویت ایمان، موجب قساوت قلب می گردد. (۱) «قَسَيْتُمْ قُلُوبَكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ»

۳- کاری نکنیم که نسل ما، شرمنده رفتار ما شود. نیاکان سنگدل شدند، ولی خداوند به نسل آنان می گوید: «قَسَيْتُمْ قُلُوبَكُمْ»

۴- علم، به تنهایی نورانیت نمی آورد. بعد از دیدن آن همه معجزه، باز سنگدل شدند. «قَسَيْتُمْ قُلُوبَكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ»

۵- قساوت، مراحلی دارد. «كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً»

۶- با ساده ترین تشبیه، عمیق ترین معارف را می توان بیان کرد. «كَالْحِجَارَةِ»

۷- انتقادات باید مستند باشد. قرآن که می فرماید: دل‌های بعضی از سنگ سفت تر است، دلیل آن را که جاری شدن آب از کنار سنگ است، بیان می دارد. «وَأَنَّ

ص: ۱۴۱

۱- ۱). همچنان که قرآن، برای مؤمنان مایه ی شفا و رحمت و برای ظالمان، موجب زیان و خسارت است. اسراء، ۸۲. باران که در لطافت طبعش، خلاف نیست در باغ، لاله روید و در شوره زار، خَس

۸-جمادات،مرحله ای از شعور را دارا هستند.زیرا خوف و خشیت دارند. «وَ إِنْ مِنْهَا لَمَّا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ» (۱)

۹-داروی قساوت،توجه به علم خداوند است. «كَالْحِجَارَةِ... وَ مَا اللَّهُ بِغَافِلٍ»

۱۰-سنگدلی،در رفتار ما مؤثر است. «قَسَتْ قُلُوبُكُمْ... عَمَّا تَعْمَلُونَ»

۱۱-خداوند به همه ی کارهای ما آگاه است. «وَ مَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»

«۷۵» أَ فَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

(پس ای مؤمنان!) آیا انتظار دارید(که یهودیان سرسخت،)به(دین)شما ایمان بیاورند؟در حالی که عده ای از آنان،سخنان خدا را می شنیدند و پس از فهمیدنش،آنرا تحریف می کردند با آنکه(حق را)می دانستند.

پیام ها:

۱-انتظار ایمان آوردن مردم نیز نیکوست،ولی همه توفیق ایمان آوردن را ندارند،شما هم انتظار آن را نداشته باشید. «أ فَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا»

۲-با وجود دانشمندان لجوج و خطرناک،امیدی به اصلاح جامعه نیست.

«أ فَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ...»

۳-در انتقاد،انصاف را مراعات کنیم.همه یهودیان اهل تحریف نبودند. «فَرِيقٌ مِنْهُمْ... يُحَرِّفُونَهُ»

ص: ۱۴۲

۱- ۱). با توجه به اینکه خشیت،تنها برخاسته از علم است،نه چیز دیگر: «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» فاطر،۲۸. و مولوی نیز می گوید: جمله ی ذرات پیدا و نهان با تو می گویند،روزان و شبان ما سمیعیم و بصیریم و هُشیم با شما نامحرمان،ما خاُمُشیم نطق آب و نطق خاک و نطق گل هست محسوس حواس اهل دل

۴- شناخت حق، غیر از قبول حق است. افرادی حق را می شناسند، ولی حاضر نیستند به آن اقرار کنند. «يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ»

۵- تحریفاتی خطرناک تر است که کارشناسانه و آگاهانه باشد. «يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ»

۶- جاهل مقصّر، مورد تهدید است نه جاهل بی خبر. «مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ»

۷- تحریف، گناه علما و دانشمندان است. «يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ»

«۷۶» وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنُوا وَإِذَا خَلَا بِغَضٍ مِنْهُمْ إِلَى بَعْضِ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

و(همین یهودیان) هنگامی که مؤمنان را ملاقات می کنند، می گویند: ایمان آوردیم، ولی هنگامی که بعضی از آنها با بعضی دیگر خلوت می کنند، می گویند: چرا آنچه را که خداوند (در باره ی صفات پیامبر اسلام) برای شما (در تورات) گشوده (و بیان کرده، به مسلمانان) بازگو می کنید تا (روز رستاخیز) در پیشگاه پروردگارتان بر ضد شما به آن استدلال کنند؟ پس آیا تعقل نمی کنید؟

نکته ها:

طبق روایتی امام باقر علیه السلام فرمود: گروهی از یهودیان بی غرض، هنگامی که با مسلمانان روبرو می شدند، اوصاف پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را که در تورات مذکور بود برای آنان شرح می دادند.

این جریان به گوش بزرگان آنان رسید و آنها در صدد جلوگیری برآمده که چرا اوصاف و نشانه های محمد صلی الله علیه و آله را برای مسلمانان بازگو می کنید؟ اگر آنچه در تورات است به آنها خبر دهید، روز قیامت بر ضد شما به کار می گیرند.

(۱)

ص: ۱۴۳

پیام ها:

۱- انسان وقتی حقیقت را فهمید، باید از آن پیروی کند و نباید با ارباب و تهدید دیگران و نفوذ مقام این و آن، حقیقت را نادیده بگیرد. «قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا...»

ای بسا اگر در آن روز دانشمندان کتمان حق نمی کردند، این همه یهودی و مسیحی وجود نداشت.

۲- در نظر منحرفان، نفاق و کتمان حقیقت برای حفظ موقعیت و تعصب نابجا، نشانه ی عقل و عاقلانه عمل کردن است، در صورتی که خلاف عقل است.

«أَتُحَدِّثُونَهُمْ...»

«أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

«۷۷» أَ وَ لَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَ مَا يُعْلِنُونَ

آیا نمی دانند که خداوند آنچه را پنهان و آنچه را آشکار می کند، می داند.

پیام ها:

۱- ایمان به حضور و علم خداوند، انسان را از خطاها باز می دارد. «أَ وَ لَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ...»

۲- در نزد خداوند، آشکار و نهان یکسان است. «يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَ مَا يُعْلِنُونَ»

«۷۸» وَ مِنْهُمْ أُمَّتُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَ إِن هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ

و بعضی از آنان (یهودیان)، افراد درس ناخوانده ای هستند که کتاب خدا را جز خیالات و آرزوهای خود نمی دانند، آنها تنها پایبند گمان خویشند.

نکته ها:

برخلاف گروه پیشین، که دانشمند بوده و به اوصاف و نشانه های پیامبر اسلام در تورات آشنایی داشتند، ولی کتمان حقیقت می کردند، مردم عوام که از محتوای کتاب آسمانی خبری نداشتند، با آرزو و خیال زندگی می کردند. آنها فکر می کردند که یهود، نژاد برتر و فرزندان و محبوبان خدا هستند و به جهنم نمی روند و اگر مجازاتی هم برای آنان باشد، چند

پیام ها:

۱- باید جامعه‌ی خود را شناخت و با افکار و عقائد حاکم بر مردم زمان خود، آشنا بود. «و مِنْهُمْ أُمِّيُونَ»

۲- با وجود کتاب و معلّم، امّی بودن و بی سواد بودن، نقص است و باید برای دست یابی به کتاب حقّ، همه تلاش کنند تا مورد انتقاد قرار نگیرند. «و مِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ»

۳- بی سوادى و ناآگاهى، زمینه‌ى رشد خیالات و آرزوهای نابجاست. «و مِنْهُمْ أُمِّيُونَ... أَمَانِي»

۴- توقّعات و انتظارات، باید بر مبنای علم باشد نه خیال. «إِلَّا يَظُنُّونَ»

۵- در عقاید، پیروی از گمان و خیال ممنوع است. «إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ»

«۷۹» فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُوبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ

پس وای بر کسانی که مطالبی را با دست خود می نویسند، سپس می گویند: این از طرف خداست، تا به آن بهای اندکی بستانند، پس وای بر آنها از آنچه دست هایشان نوشت و وای بر آنها از آنچه (از این راه) به دست می آورند!

نکته ها:

تنها آیه‌ای که در آن سه بار کلمه «ویل» بکار رفته، همین آیه ۷۹ است که خطر علما و دانشمندان دنیاپرست را مطرح می کند.

ص: ۱۴۵

پیام ها:

۱- دین سازی، جریانی خطرناک در طول تاریخ بوده است. «يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ...»

۲- بدعت، دین سازی، دین فروشی و استعمار مردم، از جمله خطراتی است که از ناحیه ی دانشمندان فاسد، جامعه را تهدید می کند. «يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

۳- مواظب قلم ها، کتاب ها، مقالات زهر آلود، تحریف گر و بدعت گزار باشید و به هر عالمی اعتماد نکنید. «يَكْتُبُونَ... يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

۴- مردم به صورت فطری علاقمند به مذهب هستند، لذا بسیاری از شیادان، سخنان خود را به نام دین و مذهب به مردم تحویل می دهند. «يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

۵- یکی از انگیزه های بدعت و افترا، رسیدن به دنیاست. «ثَمَنًا قَلِيلًا»

۶- از بدترین درآمدها، درآمد دین فروشی است. «وَيُلِّ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ»

۷- شدیدترین عذاب ها متوجه کسانی است که به تفکر و اعتقاد مردم خیانت می کنند. تکرار کلمه «ویل... ویل... ویل»

۸- هر انحرافی که در طول تاریخ در اثر بدعتی بوجود آید، گناهِش به گردن بدعت گزار است. «يَكْفُرُونَ» دلالت بر استمرار دارد.

«۸۰» وَقَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ

و (یهود) گفتند: جز چند روزی محدود، هرگز آتش دوزخ به ما نخواهد رسید، بگو:

آیا پیمانی از نزد خدا گرفته اید که البته خداوند هرگز خلاف پیمان خود نمی کند، یا اینکه بر خداوند چیزی را نسبت می دهید که به آن علم ندارید؟

نکته ها:

از جمله انحرافات عقیدتی یهود، این بود که می گفتند: اگر بر فرض ما گنهکار باشیم، کیفر ما از دیگران کمتر است و چند روزی بیشتر، عذاب نخواهیم شد! زیرا ما از دیگران برتریم.

خداوند در این آیه، بر این طرز تفکر خط بطلان می کشد.

پیام ها:

۱- امتیاز طلبی، از جمله خصوصیات یهود است. «وَقَالُوا لَنْ تَمْسَنَا»

۲- افکار و گفتارهای ناروا را بی پاسخ نگذارید. «قَالُوا... قُلْ»

۳- برتری طلبی، نژادپرستی و آرزوی بدون عمل، ممنوع است. «قَالُوا لَنْ تَمْسَنَا النَّارُ... أَمْ تَقُولُونَ»

۴- همه در برابر قانون یکسان هستند، خداوند وعده و پیمانی برای نجات قومی خاص نداده است. «قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا»

۵- نا آگاهی از معارف دین، سبب نسبت دادن خرافات به دین می شود. «أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

«۸۱﴾ بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

آری، هر کس بدی کسب کند و گناهش او را فراگیرد (و آثار گناهان سراسر وجودشان را بپوشاند)، آنها اهل آتش اند و همیشه در آن خواهند بود.

نکته ها:

برخلاف گمان بنی اسرائیل که خیال می کردند کیفر خداوند درباره ی آنان با کیفر الهی نسبت به دیگران تفاوت دارد، این آیه می فرماید: همه در برابر قانون یکسان هستند و اگر آثار گناهان، چنان انسان را احاطه کند که فرصت توبه و بازگشت نداشته باشد، برای همیشه در جهنم خواهد بود.

پیام ها:

۱- در برابر خیالات و موهومات، با صراحت و قاطعیت برخورد کنید. «بَلَىٰ مَنْ»

۲- کیفر و پاداش براساس آرزو نیست، بلکه براساس عمل است. «بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ»

۳- آن دسته از گناهان کیفر دارند که آگاهانه و از روی عمد و اختیار مرتکب شده باشیم، نه بر اساس جهل یا جبر. «كَسَبَ»

۴- گناهکار به خیال کسب سود و بهره، گناه می کند. «كَسَبَ سَيِّئَةً»

۵- هر گناهی، آثار و عوارضی دارد که آن عوارض می تواند انسان را در خود غرق کند. «أَحَاطَتْ»

«۸۲» وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

و کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، آنان اهل بهشتند و در آن جاودانه خواهند ماند.

پیام ها:

۱- در کنار تهدید، بشارت لازم است. آیه قبل کیفر گنهکار را مطرح کرد، این آیه پاداش نیکوکار را. «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۲- ایمان، از عمل جدا نیست. «آمَنُوا وَعَمِلُوا...»

۳- ملاک بهشت، ایمان و عمل است، نه خیال و آرزو. «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا...»

أَصْحَابُ الْجَنَّةِ»

۴- انجام یک عمل صالح کفایت نمی کند، بلکه داشتن خوی نیکوکاری و انجام هرگونه کار صالحی لازم است. «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»، «الصالحات» جمع و همراه با (الف و لام) آمده است، لذا همه ی کارهای نیک را در برمی گیرد.

«۸۳» وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُّعْرِضُونَ

ص: ۱۴۸

و(بیاد آرید)زمانی که از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم، جز خداوند یگانه را پرستش نکنید و به پدر و مادر و خویشان و یتیمان و ینوایان، احسان کنید و با مردم، به زبان خوش سخن بگویید و نماز را برپای دارید و زکات بدهید. اما شما(با اینکه پیمان بسته بودید)، جز عده ی کمی، سرپیچی کردید و روی گردان شدید.

نکته ها:

احسان، جامع ترین و وسیع ترین واژه در باب نیکی است. در حال فقر والدین، احسان مادّی و در حال غنای آنان، احسان روحی. چنانکه احسان به یتیم شامل؛ تأدیب، حفظ حقوق، محبت و تعلیم او می شود.

اصول همه ی ادیان یکی است. چون همه ی این میثاق ها، در اسلام نیز هست.

پیام ها:

۱- خداوند از طریق عقل، فطرت و وحی، از مردم پیمان می گیرد. «أَخَذْنَا مِيثَاقَ»

۲- توحید، سرلوحه ی مکتب انبیاست. و بعد از آن کارهای نیک قرار گرفته است.

«لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۳- در کنار توحید، احسان به والدین مطرح است. «لَا تَعْبُدُونَ... وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۴- تبعیض و گرایش به یکی از پدر و مادر، ممنوع است. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۵- ابتدا خویشان نیازمند، سپس دیگران. «ذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ...» البتّه در بین خویشاوندان نیز اولویت ها محفوظ است. «أُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ» (۱)

۶- احسان باید همراه با ادب و بدون منت باشد. در کنار احسان، جمله «قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» آمده است.

۷- گرچه به همه ی مردم نمی توان احسان کرد، ولی با همه می توان خوب سخن گفت. «قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا»

ص: ۱۴۹

۸- برخورد خوب و گفتار نیکو، نه تنها با مسلمانان، بلکه با همه ی مردم لازم است. «قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا»

۹- علاوه بر پرداخت زکات، احسان به مستمندان و ایتم نیز لازم است. در آیه هم زکات آمده و هم احسان به مساکین. «إِحْسَانًا... وَ الْمَسَاكِينِ... وَ آتُوا الزَّكَاةَ»

۱۰- نماز و رابطه با خداوند، از زکات و رابطه با فقرا جدا نیست. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ»

۱۱- نماز و زکات در ادیان دیگر نیز بوده است. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ»

۱۲- اعتقاد به توحید، احسان به والدین و ایتم و مساکین، همراه با دستور پرداخت زکات و برخورد نیکو با مردم، و پیاداشتن نماز، نشانه ی جامعیت اسلام است.

۱۳- ادای حقوق، دارای مراتب و مراحل است. اول حق خداوند، سپس والدین، سپس خویشاوندان، سپس یتیمان که کمبود محبت دارند و آنگاه مساکین که کمبود مادیات دارند.

۱۴- تمام احکام اعتقادی، اخلاقی و فقهی، میثاق و عهد خدا با انسان است. بعد از «مِثَاقٌ» سخن از عقیده توحیدی، احسان به والدین، نماز و زکات آمده است.

«۸۴» وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ

و(بیاد آرید) هنگامی که از شما پیمان گرفتیم، خونهای یکدیگر را نریزید و همدیگر را از سرزمین خود بیرون نکنید، پس شما(به این پیمان) اقرار کردید و خود بر آن گواه هستید.

نکته ها:

شاید مراد از میثاق بنی اسرائیل درباره ی احترام به خون مردم، آیه ۳۲ سوره مائده باشد که می فرماید: بر بنی اسرائیل نوشتیم که هر کس شخصی را بدون دلیل و از روی فساد در زمین بکشد، گویا همه مردم را کشته است.

حَقِّ حیات، اولین حَقِّ برای هر انسان است و قتل نفس از گناهان کبیره می باشد. همچنان که در سوره ی مائده آیه ۳۲ کشتن یک نفر را بدون هیچ جرمی برابر با کشتن همه مردم شمرده است. امام باقر علیه السلام فرمود: تمام گناهان مقتول به گردن قاتل می افتد. (۱) و نیز در حدیث آمده است: اگر اهل آسمان ها و زمین در قتل یک نفر مؤمن شریک شوند، همه به دوزخ می افتند. (۲)

روش طاغوت ها آن است که برای محکم کردن پایگاه خود، قلعه ها و کاخها بنا می کنند و مردم را آواره کرده و مورد آزار و هتک حرمت قرار می دهند. در حالی که حتّی بستانکار حَقِّ ندارد، بدهکار را مجبور به فروش خانه خود نماید. و اگر شخصی در مسجد برای خود جای بگیرد، کسی حَقِّ ندارد در آنجا نماز بخواند. و هر کس زودتر از دیگری مکانی را برای کار یا عبادت یا کشاورزی انتخاب نمود، در اولویّت قرار می گیرد و احدی حَقِّ مزاحمت ندارد.

انتقاد از یهودیان زمان رسول اکرم صلی الله علیه و آله که در جمله «أَفْرَزْتُمْ وَ أَنْتُمْ» به چشم می خورد به خاطر عملکرد نیاکانشان است. آری، هر کس به کار شخصی یا قومی مربوط به زمان های گذشته یا آینده راضی باشد، شریک در آن قلمداد می شود.

پیام ها:

۱- برای اطمینان از انجام کارهای مهم، سفارش و فرمان کافی نیست، میثاق و تعهد لازم است. «أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ»

۲- امتیّت جان و وطن، سفارش خداوند و مکاتب الهی است. «لَا تَسْفِكُونَ، لَا تُخْرِجُونَ»

۳- علاقه به وطن، یک حَقِّ فطری و طبیعی است و سلب این حَقِّ، ظلم آشکار است. «وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ»

۴- جامعه به منزله ی پیکری واحد است که افراد آن، اعضای این پیکرند.

ص: ۱۵۱

۱- ۱). میزان الحکمه و ثواب الاعمال ص ۳۲۸.

۲- ۲). میزان الحکمه و وسائل، ج ۱۹، ص ۸.

«۸۵» ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِم بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تَفَادَوْهُمْ وَهُوَ مُحْرَمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفْتَوْمُنُونِ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَيَّ أَشَدَّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

اما این شما هستید که یکدیگر را به قتل می‌رسانید و جمعی از خودتان را از سرزمینشان (آواره و) بیرون می‌کنید و بر علیه آنان، به گناه و تجاوز همدیگر را پشتیبانی می‌کنید. ولی اگر همانان به صورت اسیران نزد شما آیند، باز خریدشان می‌کنید (تا آزادشان سازید) در حالی که (نه تنها کشتن، بلکه) بیرون راندن آنها (نیز) بر شما حرام بود. آیا به بعضی از دستورات کتاب آسمانی ایمان می‌آورید و به برخی دیگر کافر می‌شوید؟ پس جزای هر کس از شما که این عمل را انجام دهد، جز رسوایی در این جهان، چیزی نخواهد بود و روز قیامت به سخت‌ترین عذاب بازبرده شوند و خداوند از آنچه انجام می‌دهید، غافل نیست.

نکته‌ها:

خداوند در این آیه، بنی اسرائیل را سرزنش می‌کند که علی‌رغم پیمان و میثاقی که داشتید، همدیگر را کشتید و یکدیگر را از سرزمین هایتان بیرون کردید. شما موظف بودید یک جامعه‌ی متحد براساس روابط صحیح خانوادگی و رسیدگی به محرومان تشکیل دهید، ولی

ص: ۱۵۲

۱- ۱). از کلمه «دِمَاءُكُمْ» و «أَنْفُسِكُمْ» استفاده می‌شود، کشتن یا اخراج دیگری در واقع کشتن و اخراج خود است. سعدی می‌گوید: بنی آدم اعضای یکدیگرند که در آفرینش زیک گوهرند

به جای آن در گناه و تجاوز به حقوق دیگران، یکدیگر را یاری و حمایت نمودید و در جامعه، هرج و مرج و تفرقه و خونریزی را رواج دادید. با حمایت شما، حاکمان ظالم جرأت قتل و تبعید پیدا کردند و عجیب این که شما به حکم تورات، اگر در این درگیری ها اسیری داشته باشید با پرداخت فدیة آزادش می‌نمایید، در حالی که حکم تورات را در تحریم قتل و تبعید، گوش نمی‌دهید. حاضرید همدیگر را به دست خود بکشید، ولی حاضر نیستید اسیر یکدیگر باشید! اگر اسارت توهین است، کشتن از آن بدتر است، و اگر فدیة دادن و آزاد کردن اسیران، فرمان تورات است، نهی از قتل و تبعید هم فرمان خداوند است! آری، شما تسلیم فرمان خداوند نیستید، بلکه آیات الهی را هر جا مطابق میل و سلیقه‌ی خودتان باشد می‌پذیرید و هر کجا نباشد، زیر بار نمی‌روید.

این آیه نسبت به خطر التقاط، هشدار می‌دهد که چگونه افرادی بخشی از دین را می‌پذیرند و قسمت دیگر آنرا رها می‌کنند. مسلمانانی که به احکام فردی عمل می‌کنند، ولی نسبت به مسائل اجتماعی بی‌تفاوتند، باید در انتظار خواری و ذلت دنیا و عذاب قیامت باشند. ای بسا! کسانی که شرایط و احکام نماز و روزه را مراعات می‌کنند، ولی در شرایط و وظایف حاکم و حکومت، متعهد نیستند.

پیام‌ها:

۱- قرآن، کشتن دیگران را، به کشتن نفس خود تعبیر کرده است تا بگوید دیگر کشی، خود کشی است و افراد یک جامعه همچون اعضای یک پیکرند.

«تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ»

۲- یاری رسانی و همکاری در گناه و تجاوز، ممنوع است. (۱) «تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ»

ص: ۱۵۳

۱- ۱). در احادیث آمده است: اگر کسی ستمگر را در ظلم و ستم راهنمایی و کمک کند، در دوزخ قرین «هامان» وزیر فرعون خواهد بود. و حتی آماده کردن دوات و قلم برای ستمگر، جایز نیست. امام کاظم علیه السلام خطاب به یکی از مسلمانان بزرگوار فرمود: کرایه دادن شتر به دستگاه هارون الرشید هر چند برای سفر حج باشد، جایز نیست. تفسیر اطیب البیان.

۳- علامت ایمان، عمل است و اگر کسی به دستورات دین عمل نکند، گویا ایمان ندارد. «أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَ تَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ» قرآن، به جای انتقاد از اینکه چرا بعضی دستورات را عمل می کنید و بعضی را رها می کنید، فرموده است:

چرا به بعضی ایمان می آورید و به بعضی کفر می ورزید.

۴- نشانه ی ایمان واقعی، عمل به دستوراتی است که برخلاف سلیقه های شخصی انسان باشد و گرنه انجام دستورات مطابق میل انسان، نشانی از میزان ایمان واقعی ندارد. «تَقْتُلُونَ، تُفَادُوهُمْ» (در کشتن یکدیگر به تورات کاری ندارید، ولی در آزاد سازی اسیران اهل ایمان می شوید!)

۵- کفر به بعضی از آیات، در واقع کفر به تمام احکام است. و به همین جهت جزای کسانی که به قسمتی از آیات عمل نکنند، خواری دنیا و عذاب قیامت خواهد بود. «خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا... يُرَدُّونَ إِلَيْهِ أَشَدَّ الْعَذَابِ»

«۸۶» أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

آنها کسانی هستند که زندگی دنیا را به بهای (از دست دادن) آخرت خریده اند، پس در مجازات آنان تخفیفی داده نمی شود و آنها یاری نخواهند شد.

نکته ها:

این آیه ریشه ی پیمان شکنی ها، قتل نفس ها و عمل نکردن به برخی آیات را چنین بیان می کند: آنها دنبال زندگی دنیوی هستند و تنها به قوانینی که منافعشان را تأمین کند، پای بند هستند و به هر قانونی که ضرری به منافع دنیوی آنان بزند بی اعتنایند. پس عذاب الهی برای این رفاه طلبان دنیا پرست، تخفیف ندارد و بر خلاف خیال و گمانشان که ادعا می کنند؛ یا اصلاً عذاب نخواهند شد و یا چند روزی بیشتر مجازات نمی بینند، آنان نیز مثل همه ی مجرمان، در برابر اعمال خود مسئولند.

۱- انسان، آزاد است و حق انتخاب دارد. تمام آیاتی که می فرماید: انسان دنیا را خرید و آخرت را فروخت، دلیل این هستند که انسان مجبور نیست، بلکه اختیار دارد و خود با فکر و مقایسه، می سنجد و انتخاب می کند. «اشترُوا»

۲- همه در برابر قانون الهی یکسان هستند. «فَلَا يُخَفَّفُ» اینکه بنی اسرائیل خود را نژاد برتر، فرزند و محبوب خدا می دانند، گمان و وهمی بیش نیست. قهر الهی برای هیچ انسان و نژادی که در مسیر لجاجت و کفر است، استثنا بر نمی دارد.

۳- دنیا طلبی، یکی از انگیزه های قتل می باشد. «تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ... اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا»

«۸۷» وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَ قَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَ آتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَ آيَدِنَا بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ

و همانا ما به موسی کتاب (تورات) دادیم و از پس او پیامبرانی پشت سر یکدیگر فرستادیم و به عیسی بن مریم (معجزات و) دلایل روشن بخشیدیم و او را با روح القدس، تأیید و یاری نمودیم. پس چرا هرگاه پیامبری چیزی (از احکام و دستورات) بر خلاف هوای نفس شما آورد، در برابر او تکبر ورزیدید. (و به جای ایمان آوردن به او) جمعی را تکذیب و جمعی را به قتل رساندید؟!

نکته ها:

این آیه از استمرار لطف خداوند برای هدایت مردم سخن می گوید که پس از موسی علیه السلام پیامبرانی چون داوود، سلیمان، یوشع، زکریا و یحیی علیهم السلام آمدند و بعد از آن بزرگواران، خداوند حضرت عیسی علیه السلام را با دلایل روشن فرستاد که از سوی روح القدس (۱)

ص: ۱۵۵

(۱- ۱). از آیه ی ۱۰۲ سوره ی نحل معلوم می شود که روح القدس همان جبرئیل است.

یاری و تأیید می شد، ولی بنی اسرائیل راه استکبار و گردنکشی را پیش گرفتند و بجای پذیرش هدایت الهی، به تکذیب و قتل انبیا دست زدند.

نقل تاریخ انبیا، یک نوع تسلی برای پیامبر اسلام و مؤمنان است که تحمل رنجها برای آنان آسان شود.

پیام ها:

۱- تعلیم و تربیت، تعطیل بردار نیست. «فَقَيْنَا» فرستادن پیامبران یکی پس از دیگری، نشانه ی جریان هدایت در طول تاریخ است.

۲- فرشتگان، به اولیای خدا یاری می رسانند. «أَيُّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ»

۳- انبیا باید به سراغ مردم بروند. «جَاءَكُمْ الرَّسُولُ»

۴- هدایت، با هوا و هوس سازگار نیست. «لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ»

۵- کسی که تسلیم حق نباشد، مستکبر است. «لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ»

۶- هوا پرستی، انسان را تا پیامبرکشی پیش می برد. «فَرِيقًا تَقْتُلُونَ»

۷- انبیا برای تحقق اهداف خویش، تا پای جان مقاومت می کردند. «فَرِيقًا تَقْتُلُونَ»

«۸۸» وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ

و آنها (به پیامبران) گفتند: دل‌های ما در غلاف است (و ما از گفته های شما چیزی نمی فهمیم). چنین نیست، بلکه خداوند به سبب کفرشان از رحمت خود دور ساخته (و به همین دلیل چیزی درک نمی کنند)، پس اندکی ایمان می آورند.

نکته ها:

ظاهراً این جواب استهزا آمیز، شعار همه مشرکان و سرکشان، در برابر پیامبران بوده است.

چنانکه در جواب حضرت شعیب می گفتند: «يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ» (۱) ما حرف تو را نمی فهمیم. و یا در برابر آیات قرآن می گفتند: «قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ» (۲) دل‌های ما در پرده و پوشش است.

ص: ۱۵۶

۱- ۱. هود، ۹۱.

۲- ۲. فصلت، ۵.

پیام ها:

۱- مقدمات بدبختی، بدست خود انسان است. اگر گروهی مورد لعنت وقهر الهی قرار می گیرند، به خاطر کفر ولجاجت خودشان است. «لَعْنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ»

«۸۹» وَ لَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَ كَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَهُ اللَّهُ عَلَى الْكَافِرِينَ

و چون از طرف خداوند، آنان را کتابی (قرآن) آمد که مؤید آن نشانه هایی است که نزد آنهاست و پیش از این به خود نوید می دادند (که با کمک کتاب و پیامبر جدید) بر دشمنان پیروز گردند، اما چون آنچه (از کتاب و پیامبر که از قبل) شناخته بودند، نزد آنان آمد به او کافر شدند، پس لعنت خدا بر کافران باد.

نکته ها:

این آیه، صحنه ی دیگری از لجاجت ها و هواپرستی های یهود را مطرح می کند که آنها بر اساس بشارت های تورات، منتظر ظهور پیامبر بودند و حتی به همدیگر نوید پیروزی می دادند و به فرموده امام صادق علیه السلام یکی از دلایل اقامت آنها در مدینه این بود که آنها می دانستند آن شهر، محلّ هجرت پیامبر است و به همین سبب از پیش در آنجا سکنی گزیده بودند، ولی بعد از ظهور پیامبر اسلام، با آنکه نشانه های وی را موافق با آنچه در تورات بود یافتند، کفر ورزیدند. (۱)

پیام ها:

۱- ادیان الهی، یکدیگر را تصدیق می کنند، نه آنکه در برابر هم باشند. «مصدقاً»

۲- به هر استقبالی نباید تکیه کرد. با آنکه یهودیان در انتظار پیامبر صلی الله علیه و آله سالیانی در

ص: ۱۵۷

مدینه سکنی گزیدند، ولی در عمل کفر ورزیدند. (۱) «كَانُوا مِنْ قَبْلُ... كَفَرُوا بِهِ»

۳- شناخت حق و علم به آن کافی نیست. چه بسا افرادی که حق را فهمیدند، ولی به خاطر لجاجت کافر شدند. «فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا»

«۹۰» بِسْمَا اَشْتَرُوا بِهِ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَكْفُرُوا بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ بَغِيًّا اَنْ يُنَزَّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاُوْا بِغَضَبِ عَلٰى غَضَبٍ وَّ لِلْكَافِرِيْنَ عَذَابٌ مُّهِينٌ

چه بد است آنچه که خویشان را به آن فروختند که از روی حسد، به آیاتی که خدا فرستاده بود کافر شدند (و گفتند): که چرا خداوند از فضل خویش بر هر کس از بندگانش که بخواهد، (آیاتش را) نازل می کند. پس به قهر پی در پی الهی گرفتار شدند و برای کافران، مجازاتی خوار کننده است.

نکته ها:

در این آیه، علت کفر یهودیان به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله بیان شده است. آنها حسادت می ورزیدند که چرا بر یکی از افراد بنی اسرائیل، وحی نازل نشده است. و این حسادت و کفرورزی، بهای بدی بود که خود را بدان فروختند.

پیام ها:

۱- معیار ارزش دین مردم، به انگیزه های آنان است. «بِسْمَا اَشْتَرُوا... بَغِيًّا»

۲- گاهی حسد، مایه ی کفر است. بنی اسرائیل آرزو داشتند پیامبر موعود از نژاد آنان باشد و چون به آرزوی خود نرسیدند، حسادت ورزیده و کافر شدند.

«بَغِيًّا اَنْ يُنَزَّلَ»

۳- پیامبری، فضل الهی است. «مِنْ فَضْلِهِ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ»

ص: ۱۵۸

۱- ۱) به عشق و انتظار خود مغرور نباشید. ممکن است در مرحله ی عمل، حالات انسان عوض شود. خدای ناکرده امروز دعای ندبه بخواند، ولی فردا...

۴- نارضایتی انسان، تأثیری در الطاف حکیمانه خداوند ندارد. خدا بهتر می داند که رسالت خود را به عهده چه کسی بگذارد.
«مَنْ يَشَاءُ» □

۵- بدترین معاملات آن است که انسان هستی خود را بدهد و غضب الهی را بخرد. «بِسْمَا اسْتَرَوْا... غَضَبٍ، عَذَابٌ مُهِينٌ» □

«۹۱» وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُوْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَ يَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَ هُوَ الْحَقُّ مُصِيدًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ □

و هنگامی که به آنها گفته شود به آنچه خداوند نازل کرده ایمان آورید، گویند: ما تنها به چیزی ایمان می آوریم که بر (پیامبر) خودمان نازل شده باشد و به غیر آن کافر می شونیم، در حالی که آن (قرآن) حق است و آنچه را (از تورات) با ایشان است، تصدیق می کند. بگو: اگر (به آیاتی که بر خودتان نازل شده) مؤمن بودید پس چرا پیامبران خدا را پیش از این به قتل می رساندید؟! □

پیام ها:

۱- پیامبر اسلام، مأمور دعوت همه ی اُمت ها به اسلام بوده است. «قِيلَ لَهُمْ» □

۲- یکی از عوامل کفر کفار، نژادپرستی و تعصبات قومی است. «نُوْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَ يَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ» □

۳- ملاک ایمان، حَقَانِيت آيين است نه نژاد. «وَ هُوَ الْحَقُّ» □

۴- قرآن، سراسر حق است. «أَنْزَلَ اللَّهُ... وَ هُوَ الْحَقُّ» □

۵- چون یهودیان زمان پیامبر به رفتار نیاکان خود راضی بودند، خداوند نسبت قتل انبیا را به آنان داده است. «فَلِمَ تَقْتُلُونَ» □

۶- دروغگو، رسواست. «فَلِمَ تَقْتُلُونَ... إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» □

(اگر به انبیایی که از بنی اسرائیل است ایمان آورده اید، پس چرا پیامبرانی همچون حضرت یحیی و زکریا را که از بنی اسرائیل بودند، شهید کردید؟! □)

«۹۲» وَ لَقَدْ لَجَأَ كُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيْتَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ

وهمانا موسی (آن همه) معجزات برای شما آورد، ولی شما پس از (غیاب) او گوساله را (به خدایی) گرفتید، در حالی که ستمکار بودید.

نکته ها:

شاهد زنده ی دیگر بر اینکه شما عرب بودن محمد صلی الله علیه و آله را فقط بهانه قرار داده اید تا به او ایمان نیاورید، این است که با آنکه حضرت موسی علیه السلام برجسته ترین پیامبر از نژاد شما بود و آن همه دلایل روشن و معجزات برای شما آورد، ولی همین که چند شبی برای مناجات و گرفتن تورات به کوه طور رفت، به سراغ گوساله پرستی رفتید و تمام زحمات موسی علیه السلام را بر باد داده و بر خویشتن ستم کردید.

پیام ها:

۱- ذکر سوابق، زمینه را برای قضاوت درست فراهم می کند. «اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ»

۲- بازگشت به شرک و جاهلیت، ظلمی به خود و نسل های بعد است. «أَنْتُمْ ظَالِمُونَ»

«۹۳» وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمِعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

و (یاد کنید) آنگاه که از شما پیمان گرفتیم و کوه طور را بر فراز شما بالا بردیم (و گفتیم: دستوراتی که به شما داده ایم، محکم بگیرید و گوش دهید (و عمل کنید. اما آنان) گفتند: شنیدیم و نافرمانی کردیم، و به سبب کفرشان به (پرستش) گوساله دل باختند. بگو اگر ادعای ایمان دارید، (بدانید که) ایمانتان شما را به بد چیزی فرمان می دهد.

نکته ها:

آخرین حرف یهودیان این بود که اگر پیامبری از بنی اسرائیل نباشد، به او ایمان نمی آوریم و تنها کتابی را که بر خودمان نازل شده باشد، قبول داریم.

قرآن چند نمونه از دروغهای آنها را بیان می کند: نمونه اول در آیه قبل بود که فرمود: شما اگر در این ادعا راستگو هستید، پس چرا به موسی پشت کرده و به سراغ گوساله پرستی رفتید؟! نمونه دوم همین آیه است که می فرماید: از شما پیمان گرفتیم و کوه طور را بالای سر شما قرار دادیم و گفتیم: با کمال قدرت قوانین آسمانی تورات را بگیرد و گوش داده و عمل کنید، اما شما گفتید: ما قوانین را می شنویم، ولی عمل نمی کنیم. حال اگر به قرآن و پیامبر اسلام ایمان نمی آورید به این بهانه که محمد صلی الله علیه و آله از ما نیست و قرآن بر بنی اسرائیل نازل نشده است، پس چرا با موسی و تورات او آنچنان برخورد کردید؟!

قرآن راز عدم اعتقاد آنان را چنین بیان می کند: آنها به خاطر کفرشان، دلهایشان از علاقه به گوساله سیراب شده و جایی برای تفکر و ایمان نمانده بود.

اگر بنی اسرائیل در ادعایشان صادق هستند که هر چه بر ما نازل شود به آن ایمان می آوریم، پس این جنایت را که در پرونده ی آنان هست، چگونه توجیه می کنند؟ آیا گوساله پرستی، پیامبر کشی و پیمان شکنی، جزو ایمان است؟!

پیام ها:

۱- میثاق گرفتن، یکی از عوامل و انگیزه های عمل است. «وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ»

۲- حفظ دست آوردهای انقلاب الهی، هر چند به قیمت تهدید باشد، لازم است.

«رَفَعْنَا فَوْقَكُمْ»

۳- انجام احکام و دستورات الهی، نیازمند قدرت، جدیت، عشق و تصمیم است و با شوخی و تشریفات، سازگاری ندارد. دینداری، با ضعف و مسامحه و سازشکاری سازگار نیست. «خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ»

۴- عشق و علاقه ی مُفْرِط، خطرناک است. اگر دل انسان از علاقه به چیزی پر

شود، حاضر نمی شود حقایق را بپذیرد. (۱) «أَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ»

۵- رفتار، بهترین بیانگر افکار و عقاید انسان است. «بِسْمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيْمَانُكُمْ»

«۹۴» قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

بگو: اگر سرای آخرت در نزد خداوند مخصوص شماست، نه سایر مردم، پس آرزوی مرگ کنید، اگر راست می گویند.

نکته ها:

بنی اسرائیل، ادعاهای دروغین و خیال پردازی های فراوانی داشتند، از جمله:

* ما فرزندان و محبوبان خدا هستیم. «نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ» (۲)

* کسی وارد بهشت نمی شود مگر آنکه یهودی باشد. «لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا» (۳)

* آتش دوزخ، جز چند روزی به ما اصابت نمی کند. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً» (۴)

این آیه، همه ی این بافته های خیالی و موهومات فکری آنها را رد کرده و می فرماید: اگر این ادعاهای شما درست باشد و به این حرف ها ایمان داشته باشید، دیگر نباید از مرگ بترسید و از آن فرار کنید، بلکه باید آرزوی مرگ کنید تا به بهشت وارد شود!

اولیای خدا، نه تنها از مرگ نمی ترسند، بلکه اشتیاق به مرگ نیز دارند. همان گونه که امام علی علیه السلام می فرماید: «والله لابن ابی طالب آنس بالموت من الطفل بثدی امه» (۵) به خدا سوگند علاقه فرزند ابوطالب به مرگ، از علاقه طفل شیرخوار به سینه مادرش بیشتر است.

آری، باید بگونه ای زندگی کنیم که هر لحظه آماده مرگ باشیم. (۶)

ص: ۱۶۲

۱-۱) چنانکه گفته اند: «حب الشيء يعمي و يصم» دوستداری چیزی، انسان را کور و کر می کند. یعنی انسان دیگر حاضر نیست عیب های آنرا ببیند و یا بشنود.

۲-۲) مائده، ۱۸.

۳-۳) بقره، ۱۱۱.

۴-۴) بقره، ۸۰.

۵-۵) نهج البلاغه، خطبه ۵.

۶-۶) مرگ، همانند سفر است. راننده در صورتی از سفر می ترسد که یا راه را نمی شناسد، یا بنزین ندارد یا تخلف نموده

است، یا جنس قاچاق حمل می کند و یا در مقصد، محل سکونت ندارد. در حالی که مؤمن واقعی، راه را می داند؛ «إِلَيْهِ الْمَصِيرُ» سوخت بین راه دارد؛ «عَمَلٌ صَالِحاً» تخلفاتش را با توبه جبران کرده است، جنس قاچاق یعنی عمل خلاف ندارد و محل سکونتش را نیز می داند؛ «جَنَّةُ الْمَأْوَى» و لذا نمی ترسد.

۱- در برابر خیالات و موهومات، با صراحت برخورد کنید. «قُلْ»

۲- دامنه ی انحصار و نژادپرستی، تا قیامت کشیده می شود! «إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً...»

۳- وجدان، بهترین قاضی است. «إِنْ كَانَتْ... فَتَمَنُّوا الْمَوْتَ»

۴- آمادگی برای مرگ، نشانه ی ایمان واقعی و صادقانه است. «فَتَمَنُّوا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

«۹۵» وَ لَنْ يَتَمَنَّوهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ

ولی آنها هرگز به سبب آنچه از پیش فرستاده اند، آرزوی مرگ نکنند و خداوند به حال ستمگران، آگاه است.

نکته ها:

نترسیدن از مرگ، نشانه ی صدق و یقین است. وقتی مرگ از راه می رسد شوخی ها، تعارفات و خیالات می گریزند، تنها انسان می ماند و اعمال او. در لحظه ی مرگ، انسان باور می کند که متاع دنیا کم است و آخرت بهتر و باقی است. در لحظه مرگ، انسان باور می کند که دنیا غنچه ای است که برای هیچکس شکفته نمی شود و دوستان دنیوی مگسانند دور شیرینی. انسان اگر به مرتبه یقین برسد، هرچه به مرگ نزدیک تر می شود، احساس قرب و وصول به لقا و دیدار الهی می کند. به همین دلیل حضرت علی علیه السلام وقتی ضربه ی شمشیر را بر فرق خود احساس کرد فرمود: «فُزْتُ وَ رَبِّ الْكَعْبَةِ» قسم به پروردگار کعبه رستگار شدم.

امام حسین علیه السلام در کربلا هر چه به زمان شهادت نزدیک می شد، صورتش برافروخته و شکوفاتر می گردید، و وقتی در شب آخر از یارانش پرسیدند: مرگ نزد شما چگونه است؟

جملاتی را در جواب عرضه داشتند که نشان دهنده ی یقین آنان به حَقَّائیت راهشان بود، آنها مرگ را شیرین می دانستند و حتی برخی از آنان در همان شب آخر با یکدیگر مزاح می کردند.

پیام ها:

۱- ترس از مرگ، در واقع ترس از کیفر کارهای خودماست. «بِمَا قَدَّمْتُمْ أُبَدِّیْهِمْ»

۲- مدعیان دروغگو و متوقعان نابجا، ظالمند. «وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ»

۳- خودتان می دانید که چه کرده اید، خداوند نیز که از آنها با خبر است، پس این همه ادعا برای چه؟! «وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ»

«۹۶» وَ لَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَىٰ حَيَاتِهِ وَ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرَ أَلْفَ سَنَةٍ وَ مَا هُوَ بِمُرْخَزِجِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ

(ای پیامبر) هر آینه یهود را حریص ترین مردم، حتی (حریص تر) از مشرکان، بر زندگی (این دنیا و اندوختن ثروت) خواهی یافت، (تا آنجا که) هر یک از آنها دوست دارد هزار سال عمر کند، در حالی که (اگر) این عمر طولانی به آنان داده شود، آنان را از عذاب خداوند باز نخواهد داشت و خداوند به اعمال آنها بیناست.

پیام ها:

۱- عمر طولانی مهم نیست، قرب به خداوند و برکت عمر و نجات از آتش، ارزش دارد. (۱) «لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَ مَا هُوَ بِمُرْخَزِجِهِ مِنَ الْعَذَابِ»

ص: ۱۶۴

۱ - ۱). در تفسیر فخر رازی دعایی از رسول اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: اگر زندگی برای من نیکوست، مرا زنده نگهدار و اگر مرگ بهتر است، بمیران. امام سجاد علیه السلام نیز در دعای مکارم الاخلاق از خداوند چنین مسئلت می کند: «الهی عمرنی ما کان عمری بذلهفی طاعتک، فاذا کان عمری مرتعا للشیطان فاقبضنی...» خداوند! اگر عمر من وسیله خدمت در راه اطاعت تو باشد، عمر مرا طولانی کن، ولی اگر عمر من چراگاه شیطان خواهد بود، آن را قطع نما.

۲- یهودیان، حریص ترین و دنیاگراترین مردم هستند. «أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاهِ»

۳- یهودیان می خواهند زنده بمانند گرچه به هر نحو زندگی پست باشد. «أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاهِ» (کلمه «حیا» نکره و نشانه ی هر نوع زندگی است.)

۴- دروغگو، کم حافظه است. یهودیان از یک سو بهشت را مخصوص خود می دانند، «لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً» و از سوی دیگر می خواهند همیشه در دنیا زنده بمانند. «يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ» (۱)

«۹۷» قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَيَّ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ

(یهود می گویند: چون فرشته ای که وحی بر تو نازل می کند جبرئیل است و ما با جبرئیل دشمن هستیم، به تو ایمان نمی آوریم) بگو: هر که دشمن جبرئیل باشد (در حقیقت دشمن خداست). چرا که او به فرمان خدا، قرآن را بر قلب تو نازل کرده است، (قرآنی) که کتب آسمانی پیشین را تصدیق می کند و مایه ی هدایت و بشارت برای مؤمنان است.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است: وقتی پیامبر اسلام به مدینه آمدند، روزی ابن صوری (یکی از علمای یهود) با جمعی از یهودیان فدک، نزد پیامبر آمده و سؤالاتی کردند. حضرت همه ی سؤالات آنها را جواب داده و هر نشانه ای که خواستند بیان کردند. آخرین سؤالشان این بود که نام فرشته وحی تو چیست؟ حضرت فرمودند: جبرئیل. آنها گفتند: اگر میکائیل بود ما به تو ایمان می آوردیم، چون جبرئیل، دستورات مشکلی مثل جهاد می آورد، ولی دستورات میکائیل ساده و راحت است!

ص: ۱۶۵

پیام ها:

۱- دامنه ی خیال پردازی و لجاجت انسان تا آنجا گسترده می شود که به جهان فرشتگان نیز سرایت می کند. (۱) «عَدُوًّا لِجِبْرِیْلِ»

۲- حمایت و دفاع از پاکانی که مورد تهمت قرار گیرند، لازم است. «نَزَّلَهُ... بِإِذْنِ اللَّهِ» خداوند ضمن محکوم کردن تصورات بنی اسرائیل، از جبرئیل تجلیل کرده که بدون اذن ما کاری نمی کند و در رسالت خود، امین و رابط بین ما و پیامبر است.

۳- جبرئیل کتابی آورد که تورات شما را تصدیق می کند، پس چرا با او دشمن هستید؟! «نَزَّلَهُ... مُصَدِّقًا»

«۹۸» مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَ مَلَائِكَتِهِ وَ رُسُلِهِ وَ جِبْرِیْلِ وَ مِیْكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ

هر که دشمن خدا و فرشتگان و پیامبران او و جبرئیل و میکائیل باشد (کافر است و بداند که) خداوند دشمن کافران است.

پیام ها:

۱- ایمان و تویی، نسبت به همه ی مقدّسات لازم است. «لِلَّهِ وَ مَلَائِكَتِهِ وَ رُسُلِهِ»

۲- دشمنی با انبیا و اولیا، کفر و دشمنی با خداوند است. «فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ»

۳- همه فرشتگان، در یک مرتبه و سطح نیستند. «مَلَائِكَتِهِ... جِبْرِیْلِ وَ مِیْكَالَ» (از میان فرشتگان، تنها از جبرئیل و میکائیل نام برده شده است.)

ص: ۱۶۶

۱- ۱) انسان لجوج، حتی فرشتگان را متهم می کند. فرشتگانی که خداوند آنها را معصوم می داند و درباره آنان می فرماید: «لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ» آنها هرگز فرمان خداوند را نافرمانی نمی کنند. (تحریم، ۶) آنان دلیل دشمنی با جبرئیل را آوردن دستورات سنگین و دلیل دوستی میکائیل را آوردن دستورات سبک می دانند. درست مانند کودک بازیگوشی که معلّم ریاضی را بد و معلّم ورزش را خوب می پندارد با آنکه هر دو در جهت تعلیم و تربیت فعالیت می کنند.

«۹۹» وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ

همانا آیات (و نشانه های) روشنی به سوی تو فرستادیم و جز فاسقان کسی به آنها کفر نمی ورزد.

نکته ها:

اشاره

انسان با پیروی از هوسها و ارتکاب گناه، از مدار حق خارج شده و به سوی کفر تمایل پیدا می کند. قرآن می فرماید: سرانجام کسانی که مرتکب گناه می شوند - اگر توبه و جبران نکنند - تکذیب و کفر است. (۱)

ابن صوریاء که داستانش در دو آیه قبل آمد، بعد از آنکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سؤالات او را پاسخ داد، بهانه ای نداشت جز اینکه بگوید: چون جبرئیل بر تو وحی می آورد نه میکائیل، ما به تو ایمان نمی آوریم. ولی از آنجا که جوابش با آیه قبل داده شد، برای اغفال مردم عوام یهودی گفت: او دلیل روشنی به ما ارائه نکرد.

آیه نازل شد که مبادا بهانه جویی علمایی همچون ابن صوریاء تو را ناراحت کند، مردم بدانند که بنی اسرائیل بهانه می گیرند و گر نه ما آیات و دلایل روشن و محکمی فرستاده ایم تا کسی در نبوت تو تردیدی نداشته باشد و با این دلایل، تنها کسانی کفر می ورزند که فاسق باشند و به خاطر هوسها و گناهان زیاد، از مدار حق بیرون رفته باشند.

پیام ها:

۱- در برابر تضعیف ناحق، باید تقویت بجا صورت بگیرد. چون علمای یهود، پیامبر اسلام را به ناحق تضعیف کرده و گفتند دلیل روشنی ندارد، خداوند آن حضرت را تقویت فرمود. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ»

۲- فسق و گناه زمینه ی کفر است. «مَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ»

ص: ۱۶۷

(۱- ۱). «ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ آسَأُوا السُّوَاءَ أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ...» روم، ۱۰.

«۱۰۰» أَوْ كَلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

و آیا چنین نبود که هر بار آنها (یهود) پیمانی (با خدا و پیامبر) بستند، جمعی از آنان آن را دور افکندند، حقیقت این است که بیشتر آنها ایمان ندارند. (۱)

«۱۰۱» وَ لَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

و هنگامی که فرستاده ای (چون پیامبر اسلام) از سوی خدا به سراغشان آمد که آنچه را با ایشان است (یعنی تورات) تصدیق می کند، گروهی از اهل کتاب، کتاب خدا را پشت سر افکندند، گویی اصلاً از آن خبر ندارند.

نکته ها:

علمای یهود، پیش از بعثت پیامبر، مردم را به ظهور و دعوت آن حضرت بشارت می دادند و نشانه ها و مشخصات او را بازگو می کردند. با نشانه هایی که در نزد دانشمندان یهود بود، آنان محمد صلی الله علیه و آله را همچون فرزندان خویش می شناختند، ولی بعد از بعثت آن حضرت، در صدد انکار و کتمان آن نشانه ها برآمدند.

پیام ها:

۱- در برخورد با مخالفان، باید انصاف مراعات شود. در آیه پیشین فرمود: اکثر آنان ایمان نمی آورند، تا حق اقلیت محفوظ بماند. در این آیه نیز می فرماید:

گروهی از آنان چنین اند، تا همه به یک چشم دیده نشوند. «نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ»

۲- علمی که بدان عمل نشود همانند جهل است. به علمایی که علم خود را نادیده گرفته و حقایق را کتمان کردند می فرماید: «كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

ص: ۱۶۸

۱-۱). این آیه، تسلّی خاطر برای رسول خداست که این گروه در پیمان شکنی و بهانه گیری، سابقه طولانی دارند و نباید از این لجاجت و بهانه گیری تعجب کرد.

«۱۰۲» وَ اتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَ مَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَ لَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَ مَا أُنزِلَ عَلَىٰ الْمَلَائِكَةِ لِبَابِلَ هَارُوتَ وَ مَارُوتَ وَ مَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ وَ مَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ يَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَ لَا يَنْفَعُهُمْ وَ لَقَدْ عَلَّمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ وَ لَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

و(یهود) آنچه(از افسون و سحر که) شیاطین(از جن و انس) در عصر سلیمان می خواندند، پیروی می کردند و سلیمان هرگز(دست به سحر نیالود و) کافر نشد و لکن شیاطین، کفر ورزیدند که به مردم سحر و جادو می آموختند و(نیز) از آنچه بر دو فرشته، هاروت و ماروت، در شهر بابل نازل شده بود(پیروی نمودند. آنها سحر را(برای آشنایی به طرز ابطال آن) به مردم می آموختند.) و به هیچ کس چیزی نمی آموختند، مگر اینکه قبلاً به او می گفتند ما وسیله آزمایش شما هستیم،(با بکار بستن سحر) کافر نشوید(و از این تعلیمات سوء استفاده نکنید)، ولی آنها از آن دو فرشته مطالبی را می آموختند که بتوانند به وسیله آن میان مرد و همسرش جدایی بیفکنند(نه اینکه از آن برای ابطال سحر استفاده کنند). ولی هیچگاه بدون خواست خدا، نمی توانند به کسی ضرر برسانند. آنها قسمت هایی را فرا می گرفتند که برای آنان زیان داشت و نفعی نداشت، و مسلماً می دانستند هر کس خریدار اینگونه متاع باشد، بهره ای در آخرت نخواهد داشت و به راستی خود را به بد چیزی فروختند، اگر می فهمیدند.

آنچه از روایات استفاده می شود آن است که حضرت سلیمان علیه السلام برای جلوگیری از انحراف یا سوء استفاده، دستور داد اوراق ساحران را جمع آوری و نگهداری کنند. ولی گروهی به آن نوشته ها دست یافته و مشغول تعلیم و اشاعه سحر (۱) در میان مردم شدند. آنان حتی معجزات حضرت سلیمان را سحر معرفی کرده و پیامبری او را منکر شدند. و برخی از بنی اسرائیل نیز به جای پیروی از تورات به سراغ سحر و جادو رفتند. این کار چنان شهرت و گسترش یافت که یهود زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز سلیمان را ساحری زبردست می دانستند و او را به عنوان پیامبر نمی شناختند!

این آیه، گناه و انحراف رها کردن تورات و پیروی از شیاطین سحرآموز را بیان می کند که یهود به جای تورات از آنچه شیاطین در زمان سلیمان بر مردم می خواندند، پیروی می کردند. آنان برای توجیه کار خویش، نسبت سحر به سلیمان نیز می دادند، در حالی که سلیمان مرد خدا بود و کارش معجزه، و شیاطین در جهت مخالف او و کارشان سحر بود.

علاوه بر آنچه گذشت، یهود از منبع دیگری نیز به سحر دست یافتند. بدین طریق که خداوند دو فرشته را به نام «هاروت» و «ماروت» به صورت انسان در شهر «بابل» (۲) در میان مردم قرار داد که روش ابطال و خنثی سازی سحر و جادو را به آنان بیاموزند. اما برای اینکار لازم بود ابتدا آنان را با سحر آشنا سازند. چون انسان تا فرمول ترکیبی چیزی را نداند، نمی تواند آنرا خنثی نماید. لذا فرشته ها، ابتدا طریق سحر و سپس طریقه ابطال آن را می آموختند و قبل از آموزش با شاگردان خود شرط می کردند که از آن سوء استفاده نکنند و می گفتند: این کار مایه ی فتنه و آزمایش است، مبادا در مسیر خلاف بکار گیرید. اما یهود از آن آموزش سوء استفاده نموده و از آن برای مقاصد ناشایست بهره بردند و حتی برای جدایی میان مرد و همسرش بکار گرفتند.

ص: ۱۷۰

۱- ۱). سحر، به فن ظریف و دقیقی گفته می شود که امور را از مسیر عادی خود منحرف می سازد. و گاهی سحر به معنی خدعه، و باطل را در شکل و قالب حق آوردن، آمده است.

۲- ۲). «بابل» نام منطقه ای حدود نجف و کربلای فعلی بوده است.

قرآن در اینجا نکته ای را یادآور می شود که جای دقت و تأمل است. می فرماید: ساحر با داشتن علمِ سحر، از دایره ی قدرت الهی خارج نیست و بدون اراده ی خدا قادر به انجام کاری نیست و به کسی نمی تواند ضرری برساند، ولی از آنجایی که خداوند برای هر چیز اثری قرار داده است، سحر و جادو نیز می تواند اثرات سویی داشته باشد که از آن جمله تأثیر آن بر روابط زناشویی و خانوادگی است.

پیام ها:

- ۱- در حکومت حقّ و زمامداری حاکم الهی نیز همه ی مردم اصلاح نمی شوند، گروهی کجروی می کنند. «وَ اتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ»
- ۲- شیاطین، در حکومت سلیمان نیز بیکار نمی نشینند و پی در پی القای سوء می کنند. «مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ»
- ۳- حکومت، با نبوّت منافات ندارد. برخی انبیا حکومت داشته اند. «مُلْكِ سُلَيْمَانَ»
- ۴- ساحران برای مقدّس جلوه دادن و توجیه کار خود، سلیمان را نیز ساحر معرّفی می کردند. «وَ مَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ»
- ۵- خداوند، از مقام انبیا در برابر تهمت دیگران دفاع می کند. «وَ مَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ»
- ۶- تعلیم و تعلّم و اعمال سحر، در ردیف کفر است. (۱) «كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السَّحْرَ»
- ۷- برای مقابله با علوم مضرّ و عقاید انحرافی، آگاهی صالحان از آنها لازم است.
«مَا أَنْزَلَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ»
- ۸- در مقام تعلیم، معلّم باید نسبت به کاربردهای منفی علوم هشدار دهد. «وَ مَا يُعَلِّمَانِ... حَتَّى يَقُولَا... فَلَا تَكْفُرْ»
- ۹- انسان در بین دو آموزش قرار داد: هم وسوس شیطانی؛ «يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السَّحْرَ» و هم الهامات الهی. «وَ مَا يُعَلِّمَانِ»
- ۱۰- فرشتگان نیز می توانند معلّم انسان ها شوند. «مَا يُعَلِّمَانِ... حَتَّى يَقُولَا»

ص: ۱۷۱

۱- ۱). در روایات نیز وارد شده که ساحر، کافر و مجازاتش قتل است.

۱۱- گاهی علم و دانش، وسیله آزمایش است. «إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ»

۱۲- تفرقه انداختن میان زن و شوهر، کاری شیاطینی و در حد کفر است. «فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ...»

۱۳- دانش و آموزش همیشه مفید نیست، گاهی مضرّ و زیان آور نیز می باشد.

«يَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ»

۱۴- سحر و جادو واقعیت دارد و در زندگی انسان مؤثر است. «يُفَرِّقُونَ بِهِ...»

۱۵- ساحر دست به کارهایی می زند، ولی تمام تأثیر و تأثرات زیر نظر خداست.

می توان از طریق پناه بردن به خداوند و استعاذه و توکل و دعا و صدقه از توطئه ها نجات یافت. «وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ»

۱۶- ساحران شاید به پول و شهرتی برسند، ولی در قیامت بهره ای ندارند. «مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ»

۱۷- کسی که به سراغ تفرقه اندازی و سحر می رود، انسانیت خود را از دست می دهد. «لَيْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ»

«۱۰۳» وَ لَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَمُتُّوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

و اگر آنها ایمان آورده و پرهیزکار شده بودند، قطعاً پاداشی که نزد خداست برای آنان بهتر بود، اگر آگاهی داشتند.

نکته ها:

«تقوی» تنها به معنای پرهیز از بدی ها نیست، بلکه به معنای مراقبت و تحفظ در باره ی خوبی ها نیز هست. مثلاً- در جمله ی «فَاتَّقُوا النَّارَ» به معنی حفاظت و خودنگهداری از آتش، و در جمله ی «اتَّقُوا اللَّهَ» به معنی مراقبت در باره ی اوامر و نواهی الهی است. چنانکه در آیه «اتقوا الله...الارحام» یعنی نسبت به فامیل و خویشان تحفظ داشته باش.

امام صادق علیه السلام در جواب سؤال از تقوا فرمودند: تقوا همچون مراقبت هنگام عبور از منطقه تیغ زار و پر خار و خاشاک است.

پیام ها:

۱- ایمان به تنهایی کافی نیست، تقوا و مراقبت لازم است. «آمَنُوا وَ اتَّقُوا»

۲- پاداش های الهی، قطعی است. حرف «ل» در «لَمْتُوبَهُ»

۳- پاداش های الهی، از هر چیز بهتر است. به دنبال کلمه «خیر» چیزی نیامده که این نشانه ی برتری مطلق است، نه نسبی.

«۱۰۴» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا وَ اسْمَعُوا وَ لِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ

ای کسانی که ایمان آورده اید! (به پیامبر) نگویند: «راعنا» مراعاتمان کن، بلکه بگویند: «انظرنا» ما را در نظر بگیر، و (این توصیه را) بشنوید و برای کافران عذاب دردناکی است.

نکته ها:

برخی از مسلمانان برای اینکه سخنان پیامبر را خوب درک کنند، درخواست می کردند که آن حضرت با تأنی و رعایت حال آنان سخن بگوید. این تقاضا را با کلمه «راعنا» می گفتند.

یعنی مراعاتمان کن. ولی چون این تعبیر در عرف یهود، نوعی دشنام تلقی می شد، (۱) آیه نازل شد که بجای «راعنا» بگویند: «انظرنا» تا دشمن سوء استفاده نکند.

این اولین آیه از آغاز قرآن است که با خطاب: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» شروع می شود. و از این به بعد بیش از هشتاد مورد وجود دارد که با همین خطاب آمده است.

پیام ها:

۱- توجه به انعکاس حرف ها داشته باشید. «لَا تَقُولُوا رَاعِنَا...» ممکن است افرادی با حسن نیت سخن بگویند، ولی باید بازتاب آنرا نیز در نظر داشته باشند.

ص: ۱۷۳

۱- ۱). «راعنا» از ماده ی «رعی» به معنی مهلت دادن است. ولی یهود کلمه ی «راعنا» را از ماده ی «الرعونه» که به معنی کودنی و حماقت است، می گرفتند.

۲- دشمن، تمام حرکات و حتی کلمات ما را زیر نظر دارد و از هر فرصتی که بتواند می خواهد بهره برده و ضربه بزند. «لَا تَقُولُوا رَاعِنَا...»

۳- اسلام، به انتخاب واژه های مناسب، بیان سنجیده و نحوه ی طرح و ارائه مطلب توجه دارد. «وَقُولُوا انظُرْنَا»

۴- باید در سخن گفتن با بزرگان و معلّم، ادب در گفتار رعایت شود. «لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا...»

۵- اگر دیگران را سفارش به مراعات ادب می کنیم، باید ابتدا خودمان در سخن با مردم، رعایت ادب را بکنیم. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» خطاب محترمانه است.

۶- اگر از چیزی نهی می شود، بهتر است جایگزین مناسب آن معرفی شود.

«لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا»

«۱۰۵» مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

کافران از اهل کتاب و مشرکان، دوست ندارند که هیچ خیر و نیکی از طرف پروردگارتان بر شما نازل شود. در حالی که خداوند، رحمت خود را به هر که بخواهد اختصاص می دهد، و خداوند صاحب فضل بزرگ است.

نکته ها:

این آیه، از کینه توزی و عداوت مشرکان و کفار از اهل کتاب، نسبت به مؤمنان برمی دارد.

آنان حاضر نیستند، ببینند که مسلمانان صاحب پیامبری بزرگ و کتابی آسمانی هستند و می خواهند ندای توحید را به تمام جهان رسانده و با تمام تبعیضات نژادی و اقلیمی و با تمام خرافات مشرکان و تحریفات اهل کتاب مبارزه کنند و مانع عوام فریبی بزرگان آنان شوند.

خداوند در این آیه می فرماید: لطف و رحمت خداوند طبق اراده ی او به هر کسی که بخواهد اختصاص می یابد و کاری به میل این و آن ندارد که آنها دوست داشته باشند یا نه!

پیام ها:

۱- اراده ی قلبی و روحیه باطنی دشمن را بشناسید و هرگز به آنان تمایل پیدا نکنید. (۱) «مَا يَوَدُّ...»

۲- خیررسانی، از شئون ربوبیت است. «خَيْرٌ مِنْ رَبُّكُمْ»

۳- توکل به خدا کنید و از کینه و حسادت دشمن نهراسید. «وَ اللَّهُ يَخْتَصُّ»

۴- حسادت حسود، هیچ اثری در اراده ی لطف خداوند ندارد. «مَنْ يَشَاءُ»

۵- فضل و رحمت و هدایت خداوند، شامل همه ی اقوام و ملل می شود و اختصاصی به بنی اسرائیل و گروه خاصی ندارد. «مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ»

«۱۰۶» مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِخُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

هر (حکم و) آیه ای را نسخ کنیم و یا (نزول) آن را به تأخیر اندازیم، بهتر از آن، یا همانند آن را می آوریم، آیا نمی دانی که خدا بر هر چیزی قادر است؟

نکته ها:

کلمه «ننسخها» از مصدر «انسخ» به معنای تأخیر انداختن یا حذف کردن است. بدین معنا که نزول وحی به تأخیر افتد و پس از مدتی نازل شود.

این آیه در مقام پاسخ به تبلیغات سوء یهود است. آنان سؤال می کردند چرا در اسلام برخی قوانین تغییر پیدا می کند؟ چرا قبله از بیت المقدس به کعبه تغییر یافت؟ اگر اولی درست بود

ص: ۱۷۵

۱ - ۱). آنان هرگز دوست ندارند به مسلمانان کمترین خیری برسد، ولی در مقابل از بازگشت آنان به کفر و ارتجاع و از سازشکاری و سکوت و سستی با کفار و از به سختی افتادن آنان، لذت می برند. * «وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً» کفار دوست دارند همانند آنها کافر شوید. نساء، ۸۹. * «وَدُّوا لَوْ تَدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ» کفار دوست دارند که تو ای پیامبر نیز با آنها سازش کنی. قلم، ۹. * «وَدُّوا لَوْ يَضِلُّونَكُمْ» کفار دوست دارند که شما مسلمانان در زحمت قرار گیرید. آل عمران، ۱۱۸. * «وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ» گروهی از اهل کتاب دوست دارند شما را منحرف نمایند. آل عمران، ۶۹.

پس دستور دوّم چیست؟ و اگر دستور دوّم درست است پس اعمال قبلی شما باطل است.

قرآن به این ایرادها پاسخ می گوید: ما هیچ حکمی را نسخ نمی کنیم یا آن را به تأخیر نمی اندازیم مگر بهتر از آن یا همانندش را جانشین آن می سازیم.

آنان از اهداف و آثار تربیتی، اجتماعی و سیاسی احکام غافل هستند. همان گونه که پزشک برای بیمار در یک مرحله دارویی تجویز می کند، ولی وقتی حال مریض کمی بهبود یافت، برنامه دارویی و درمان او را تغییر می دهد. یا معلّم با پیشرفت درس دانش آموز، برنامه درسی او را تغییر می دهد، خداوند نیز در زمان ها و شرایط مختلف و متفاوت، برنامه های تکاملی بشر را تغییر می دهد.

یکی از مصادیق آیه، استمرار امامت در جامعه و جانشینی هر امام به جای امام قبلی است، چنانکه در حدیثی ذیل این آیه می خوانیم: هر امامی از دنیا می رود، امام دیگر جانشین او می شود. (۱)

پیام ها:

۱- انسان همراه با نیازهای فطری و ثابت خویش، گاهی در شرایط خاصّ اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و نظامی نیز قرار می گیرد. در این موارد در کنار قوانین و مقررات و احکام ثابت، باید دستورالعمل های متغیر داشته باشد که از طریق نسخ یا فرمان پیامبر و جانشینان او به مردم ابلاغ شود. «مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ»

۲- تغییر احکام، دلیل بر شکست طرح قبلی نیست، بلکه نشانه ی توجه به مسائل جدید و تغییری حکیمانه است. همانند تغییر کتاب و معلّم. «مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ...»

نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا...»

۳- گرچه در ظاهر دستورها متغیر و انبیا متعدّدند، ولی لطف خدا همواره یکسان است. «مِثْلَهَا»

۴- جعل احکام و همچنین تغییر و تأخیر آنها، بدست خداست. «نَسَخَ، نُسِهَا»

ص: ۱۷۶

۵- همواره باید بهتر یا همانند جایگزین شود، نه پست تر. «نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا»

۶- اسلام هرگز بن بست ندارد. بعضی از قوانین، قابل تغییر است. «نَنْسَخُ نُسُوبًا»

۷- تغییر قانون، علاوه بر زمینه های گوناگون و پیدا شدن مصالح جدید، نیاز به قدرت دارد. «نَنْسَخُ... أَنْ اللَّهَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

«۱۰۷» أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ

آیا ندانستی که حکومت آسمان ها و زمین از آن خداست؟ (و او حق دارد هر گونه تغییر و تبدیلی را به مقتضای حکمت و حاکمیت خود، در قوانین و احکام بوجود آورد.) و جز خدا برای شما هیچ یاور و سرپرستی نیست.

نکته ها:

آنان که درباره ی تغییر بعضی احکام و دستورات اعتراض و ایراد می کنند، توجه به حاکمیت مطلق خداوند ندارند. حاکمیت خداوند دایمی و ذاتی و عمومی است، ولی غیر خدا، حاکمیت و حکومتشان محدود، موقتی، قراردادی و غیر ذاتی است. بنی اسرائیل از حاکمیت الهی چنین تصور نادرستی داشته و خدا را نسبت به اعمال حاکمیت، دست بسته می دانسته و می گفتند:

«يَدُ اللَّهِ مَغْلُوبَةٌ» (۱)، در حالی که دست خداوند در آفرینش و خلقت و همچنین در وضع و جعل قوانین و تغییر و تحول آنها باز است. (۲) «بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ»

ص: ۱۷۷

۱- ۱. مائده، ۶۴.

۲- ۲. خداوند می تواند هر گاه اراده کند، در آفرینش ایجاد تغییر کند؛ مثلاً آب را تلخ کند؛ «لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا» واقعه، ۷۰. و یا درختان را خشک سازد؛ «لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا» واقعه، ۶۵. و بالا-تر از همه، تمامی مردمان را نابود و گروه دیگری را بیافریند؛ «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» ابراهیم، ۱۹. چنانکه به گروهی از بنی اسرائیل فرمود: «كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ» بقره، ۶۵. یعنی شما به شکل بوزینگان در آیدید و آنان از شکل انسانی به صورت بوزینگان در آمدند. این نوع تغییر و تحول را بنی اسرائیل در طول تاریخ زندگانی خویش بارها دیده است، خشک شدن دریا برای عبور آنان، ازدها شدن عصای حضرت موسی علیه السلام، شکافته شدن سنگ ها و جاری شدن آب، چگونه است این همه را با چشم خود دیده اند، ولی اکنون با تغییر مختصری در احکام و دستورات بهانه گیری می کنند؟

۱- حق حاکمیتِ همیشگی و مطلقِ آسمان ها و زمین، مخصوص خداوند است.

«لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲- تغییر قوانین، مخصوص خداوندی است که حاکمیت آسمان ها و زمین را دارد. لذا شائبه ی هیچ هوس یا ترسی در این تغییرها نیست. «مَا نُنسَخُ... لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ...»

۳- راضی کردن کسانی که بهانه گیر و لجوج هستند، برای شما ارزش نباشد، چون غیر از خداوند کسی شما را یاری و سرپرستی نخواهد کرد. «مَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ...»

«۱۰۸» أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ وَ مَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ

آیا بنا دارید از پیامبران سؤالات و درخواست هایی (ناجایا) بکنید، آنگونه که پیش از این، موسی (از طرف بنی اسرائیل) مورد سؤال قرار گرفت، و هر کس (با این بهانه جویی ها از ایمان سرباز زند و) کفر را با ایمان مبادله کند، پس قطعاً از راه مستقیم گمراه شده است.

نکته ها:

با توجه به آیه و آنچه از شأن نزول ها برمی آید، بعضی از پیامبر صلی الله علیه و آله تقاضاهای نامربوط و غیر منطقی داشتند، مثلاً تقاضا می کردند برای ما نامه ای از سوی خداوند بیاور! و یا نهلهایی را برای ما جاری ساز. و برخی دیگر همانند بنی اسرائیل می گفتند: خداوند را آشکارا به ما نشان بده تا با چشم او را ببینیم و به او ایمان بیاوریم!

آوردن معجزه و اتمام حجت، برای صدق دعوت پیامبر لازم است، ولی انجام دادن هر درخواستی، طبق هوس و میل هر فردی که از راه می رسد، درست نیست. یک مهندس یا نقاش برای اثبات مهارت خویش، چند نمونه کار ارائه می دهد، ولی ضرورت ندارد برای هر کسی خانه ای بسازد یا تابلویی بکشد!

بازگویی مشکلات و تاریخ انبیا، برای دلداری دادن به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است، که اگر افرادی از تو سؤال و درخواست نامعقول دارند، از انبیای پیشین نیز از همین قبیل درخواست ها می کردند.

پیام ها:

۱- از سؤالات و درخواست های بی جا پرهیزید که گاهی زمینه ساز کفر است. «أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا... وَ مَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ»

۲- خطراتی که پیروان دیگر ادیان را تهدید کرده، مسلمانان را نیز تهدید می کند.

«تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى»

۳- از عاقبت و سرانجام دیگران، عبرت بگیرید. «كَمَا سُئِلَ مُوسَى»

«۱۰۹» وَ ذَكَرْنَا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسِيدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

بسیاری از اهل کتاب (نه تنها خودشان ایمان نمی آورند، بلکه) از روی حسدی که در درونشان هست، دوست دارند شما را بعد از ایمانتان به کفر بازگردانند، با اینکه حق (بودن اسلام و قرآن)، برای آنان روشن شده است، ولی شما (در برابر حسادتی که می ورزند، آنها را) عفو کنید و درگذرید تا خداوند فرمان خویش بفرستد، همانا خداوند بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

«عفو» بخشیدنِ خلاف و «صفح» نادیده گرفتنِ خلاف است.

دشمن که در دل آرزوی کفر شما را دارد، در عمل از هیچ توطئه و نقشه ای خودداری نخواهد کرد. روشهای اقدام آنها همان طرح سؤالات بی جا، وسوسه ها، القای شبهات و ...

می باشد که باید نسبت به آنها هشیار بود.

پیام ها:

۱- نسبت به روحيات و برنامه های دشمنان خود، مراقب و مواظب باشید. «وَدَّ...»

يُرْدُونَكُمْ»

۲- در برخورد با دشمن نیز باید انصاف داشت. «وَدَّ كَثِيرٌ» (آیه می فرماید:

بسیاری از اهل کتاب چنین هستند، نه همه ی آنان.)

۳- شعله ی حسادت، چنان خطرناک است که بعد از علم و آگاهی نیز فرو نمی نشیند. «حَسَدًا... مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ»

۴- شما با ایمان آوردن به اسلام، عظمت و عزتی می یابید که دشمنان به شما رشک و حسد می ورزند و می خواهند شما به جهل، شرک و تفرقه ی زمان جاهلیت برگردید. «وَدَّ كَثِيرٌ... لَوْ يَرُدُّونَكُمْ»

۵- با مخالفان نباید فوراً به خشونت برخورد کرد، گاهی لازم است حتی با علم به کینه و حسادت آنها، با ایشان مدارا نمود. «فَاعْفُوا»

۶- فرمان عفو دشمن، به صورت موقت و تا زمانی است که مسلمانان دلسرد و دشمنان جسور نشوند. «فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى»

۷- عفو، نشان ضعف نیست. خداوند بر انجام هر کاری تواناست و امروز نیز می تواند شما را بر دشمنان غالب گرداند. «إِنَّ اللَّهَ... قَدِيرٌ»

«۱۱۰» وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ مَا تَقَدَّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

و نماز را برپا دارید و زکات را پرداخت نمایید و هر خیری که برای خود از پیش می فرستید، آنرا نزد خدا (در سرای دیگر) خواهید یافت، همانا خداوند به اعمال شما بیناست.

نکته ها:

بعد از اولین خطاب در آیه ۱۰۴؛ ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾، این آیه حامل سومین دستور برای مسلمانان است.

دستور اول؛ عفو و اغماض از کینه و حسادت اهل کتاب تا زمان صدور دستور جدید بود.

﴿فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا﴾

دستور دوم؛ اقامه نماز و پرداخت زکات است. در زمانی که مسلمانان در تیررس انواع کینه و حسادت ها بودند و مأمور به عفو و اغماض شده اند، لازم است رابطه ی خودشان را با خداوند از طریق اقامه نماز، و پیوند با محرومان جامعه را از طریق زکات، تقویت کنند.

پیام ها:

۱- معمولاً دستور به نماز همراه با زکات در قرآن آمده است. شاید اشاره دارد به اینکه یاد خدا باید همراه با توجه به خلق خدا باشد. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ»

۲- مقدار کار خیر مهم نیست، هر کس به هر مقدار می تواند باید انجام دهد.

﴿مِنْ خَيْرٍ﴾

۳- کارهای خیر، برای قیامت محفوظ می ماند. «تَجِدُوهُ»

۴- ایمان به نظارت الهی و پاداش در قیامت، قوی ترین انگیزه عمل صالح می باشد. «مَا تَقَدَّمُوا... تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»

﴿۱۱۱﴾ وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارًا تِلْكَ أُمَّاتُهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

و گفتند: هرگز به بهشت داخل نشود مگر آنکه یهودی یا نصرانی باشد. اینها آرزوهای آنهاست، بگو: اگر راستگوید، دلیل خود را (بر این موضوع) بیاورید.

پیام ها:

۱- غرور دینی، باعث شد تا یهودیان و مسیحیان خود را نژاد برتر و بهشت را در انحصار خود بدانند. «إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارًا»

۲- امتیاز طلبی و خود برتر بینی، آرزویی خام و خیالی واهی است. «تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ»

۳- ادّعی بدون دلیل محکوم است. «قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ»

۴- هرگونه عقیده ای باید بر اساس دلیل باشد. «قَالُوا... قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ» قرآن، مطالب خود را با دلیل بیان کرده است و از مخالفان نیز تقاضای دلیل می کند.

«۱۱۲» بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

آری، کسی که با اخلاص به خدا روی آورد و نیکوکار باشد، پس پاداش او نزد پروردگار اوست، نه ترسی بر آنهاست و نه غمگین خواهند شد.

نکته ها:

آیه علت ورود به بهشت را، تسلیم فرمان خدا و نیکوکار بودن می داند. یعنی بهشت به ادّعا و شعار به کسی داده نمی شود، بلکه ایمان و عمل صالح لازم است.

پیام ها:

۱- برای ورود به بهشت، به جای خیال و آرزو، هم تسلیم خدا بودن و ایمان درونی لازم است و هم عمل صالح بیرونی. «أَسْلِمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ»

۲- نیکوکاری باید سیره ی انسان باشد، نه به صورت موسمی و فصلی. «هُوَ مُحْسِنٌ»

۳- پاداش دادن، از شئون ربوبیت است. «أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ»

۴- هر کس خالصانه روی به خدا آورد، هم بهره کامل دارد؛ «فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ» و هم از هر نوع دلهره بیمه خواهد بود. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ»

«۱۱۳» وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

و یهودیان گفتند: مسیحیان بر حق نیستند، و مسیحیان گفتند: یهودیان بر حق نیستند، در حالی که (هر دو گروه) آنان، کتاب آسمانی را می خوانند! همچنین افراد نادان دیگر (همچون مشرکان که خبر از کتاب ندارند)، همانند سخن آنها را گفتند. پس خداوند در روز قیامت در آنچه اختلاف دارند، در بین آنان داوری خواهد نمود.

نکته ها:

این آیه ترسیم مجددی از سیمای متعصب اهل کتاب است که هر گروه در صدد نفی گروه دیگر است. یهودیان، مسیحیان را بر باطل و بی موقعیت در پیشگاه خداوند معرفی می کنند و در مقابل، مسیحیان نیز یهود را بی منزلت در نزد خداوند می دانند. اینگونه برخوردها، از روحیه ی متعصب آنها سرچشمه می گیرد، در حالی که اگر به کتاب آسمانی خود توجه کنند، از این برخوردها دست بر می دارند. سپس می فرماید: مشرکان و بت پرستان نیز با آنکه کتاب آسمانی ندارند، همان سخنان را می گویند. یعنی صاحبان عقاید باطل همدیگر را نفی می کنند، ولی همه ی این اختلافات در روز قیامت، با داوری خداوند متعال پایان می پذیرد و آنها حق را مشاهده می کنند.

پیام ها:

۱- تعصب بی جا و انحصارطلبی بی دلیل، ممنوع است. تحقیر و نادیده گرفتن دیگران، نشانه ی استبداد و خودمحوری است.
(۱) «لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ...»

ص: ۱۸۳

۱- ۱. هر گروهی به آنچه خود دارد می بالد، و این بالیدن های بی جا ریشه ی بسیاری از فتنه هاست. در سوره ی مؤمنون آیه ۵۳، تعبیر دیگری دارد: «كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ» هر گروهی به آنچه در نزدشان هست، شادمان است.

لَيْسَتْ الْيَهُودُ عَلَيَّ شَيْءٌ»

۲- اگر تعصب و خودخواهی باشد، علم هم نمی تواند هدایت کند. اهل کتاب قادر به تلاوت آن بودند ولی به خاطر داشتن روحیه ی انحصارطلبی تلاوت ها کارساز نبود. «وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ»

۳- در فضای آمیخته به تعصب، عالم و جاهل همانند هم فکر می کنند. مشرکان جاهل همان حرفی را می زدند که تلاوت کنندگان تورات و انجیل می گفتند.

«كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ»

«۱۱۴» وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَ سَعَى فِي خَرَابِهَا أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَ لَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

کیست ستمکارتر از آنکه نگذاشت نام خدا در مساجد الهی برده شود و سعی در خرابی آنها داشت؟ آنان جز با ترس و خوف، حق ورود به مساجد را ندارند. بهره ی آنان در دنیا، رسوایی و خواری و در آخرت عذاب بزرگ است.

نکته ها:

بنابر آنچه از شأن نزول ها و برخی روایات بدست می آید، آیه درباره ی کسانی نازل شده است که در صدد تخریب مساجد برآمده بودند. در طول تاریخ، تخریب مساجد و یا جلوگیری از رونق آنان بارها به دست افراد منحرف و طاغوت ها صورت گرفته است. از تخریب بیت المقدس و آتش زدن تورات به دست مسیحیان به رهبری شخصی به نام «فیلوس» گرفته تا ممانعت قریش از ورود مسلمانان به مسجد الحرام، نشانه ای از همین تلاش هاست.

امروز نیز از یک سو شاهد تخریب مساجد باقیمانده از صدر اسلام در کنار قبور ائمه بقیع علیهم السلام

به بهانه مبارزه با شرک هستیم و از طرف دیگر ویرانی مساجد تاریخی، همانند مسجد بامری در هند که نشانگر قدمت مسلمانان در شبه قاره هند است، به چشم می بینیم. اینها همه حکایت از روحیه ی کفرآلود طاغوت ها و جاهلانی دارد که از یاد و نام خداوند که در مراکز توحید طنین انداز می شود، وحشت دارند.

این آیه به والدین و بزرگانی که از رفتن فرزندانشان به مساجد ممانعت به عمل می آورند، هشدار می دهد.

اگر خرابی مسجد ظلم باشد پس آباد کردن مسجد، انفع کارها می باشد. (۱)

پیام ها:

۱- گاهی ظلم فرهنگی، بزرگترین ظلم هاست. «وَمَنْ أَظْلَمُ» (در قرآن «اِظْلَمَ»، به افترا بر خدا و بستن و تعطیل کردن خانه خدا گفته شده که هر دو جنبه فرهنگی دارد).

۲- خرابی مسجد تنها با بیل و کلنگ نیست، بلکه هر برنامه ای که از رونق مسجد بکاهد، تلاش در خرابی آن است. «مَنْعَ مَسَاجِدِ اللَّهِ»

۳- مساجدی مورد قبول هستند که در آنها یاد خدا زنده شود. مطالب خداپسند و احکام خدا بازگو شود. «يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُهُ»

۴- دشمن از در و دیوار مسجد نمی ترسد، ترس او از زنده شدن نام خدا و بیداری مسلمانان است. «أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ»

۵- مساجد سنگر مبارزه اند، لذا دشمن سعی در خرابی آنها دارد. «سَعَى فِي خَرَابِهَا»

۶- مسجد باید پر رونق و پرمحتوا و همانند سنگر فرماندهی نظامی باشد. همچنان که جاسوس از رخنه به مراکز نظامی در وحشت و اضطراب است، باید مخالفان و دشمنان نیز از نفوذ و ورود به مساجد، در ترس و نگرانی باشند.

«مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ»

ص: ۱۸۵

۷- کسانی که با مقدّسات دینی به مبارزه برمی خیزند، علاوه بر قهرالهی در قیامت، گرفتار ذلّت و خواری دنیا نیز می شوند.
«سَعِيَ فِي خَرَابِهَا... لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ»

(اگر سعی در خرابی ساختمان‌های که یادآور خداست، ذلّت دنیوی و عذاب اخروی دارد، پس کسانی که با شایعه و تهمت و تحقیر، قداست مردانی را شکستند که در جامعه یادآور خدا هستند، قطعاً در همین دنیا گرفتار ذلّت و نکبت خواهند شد.)

«۱۱۵» وَ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

مشرق و مغرب از آن خداست، پس به هر سو رو کنید، آنجا روی خداست، همانا خداوند (به همه جا) محیط و (به هر چیز) داناست.

نکته ها:

یهود بعد از تغییر قبله ی مسلمانان از بیت المقدّس به کعبه، با ایجاد سؤال، القای شبهه می کردند که به چه دلیلی قبله تغییر یافته است. هرچند در آیه قبل (۱۰۶) به اجمال و سر بسته، خداوند پاسخ این گونه اعتراضات را بیان فرمود، ولی این آیه نیز بر این حقیقت تکیه می کند که مشرق و مغرب از آن خداست و به هر سو رو کنید، خدا آنجاست. اگر کعبه نیز به عنوان قبله قرار داده شده است، برای تجلّی وحدت مسلمانان و تجدید خاطرات ایثارگری و شرک ستیزی ابراهیم علیه السلام است و بدین سبب دارای قداست و احترام می باشد.

چنانکه در رساله های احکام مراجع آمده است، در نمازهای مستحبی، قبله شرط نیست و حتّی می توان در حال راه رفتن یا سواره بجا آورد. برخی روایات نیز در ذیل این آیه، به این مطلب اشاره نموده اند. (۱)

جهت قبله به شرق یا غرب باشد، موضوعی تربیتی و سیاسی است، اصل و مقصود، یاد

ص: ۱۸۶

۱ - ۱. امام باقر علیه السلام می فرماید: «انزل الله هذه الاية في التطوع خاصة» این آیه در مورد نماز مستحبی نازل شده است. تفسیر برهان؛ راهنما.

خدا و ارتباط با او می باشد. قرآن در ستایش گروهی از بندگان می فرماید: «يَذْكُرُونَ اللَّهَ فِيمَا وَ قُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ» (۱) آنان خدا را به حال ایستاده و نشسته و خوابیده یاد می کنند.

و یا در پاسخ پناهجویی که برای تغییر قبله درست شد، می فرماید: «لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ» (۲) یعنی: ای مردم! نیکی این نیست که رو به سوی شرق یا غرب در حال عبادت بکنید، بلکه نیکی در ایمان واقعی شما به خدا و انجام کارهای خداپسندانه است.

هرچند در آیه قبل، از بزرگترین ظلم یعنی تخریب مساجد یا منع از مساجد، سخن به میان آمد و یا اینکه در جای دیگر می فرماید: اگر جهاد نبود صوامع و بیع و مساجد ویران می شدند. (۳) ولی آیه بشارت به این است که مبدا مایوس شوید و یا احساس ناامیدی و بی پناهی بکنید، تمام جهان، محل عبادت و همه جای هستی قبله گاه است.

پیام ها:

۱- هر کاری که به فرمان خداوند بوده و رنگ الهی داشته باشد، وجه الله و عبادت است. «فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ»

۲- خداوند در همه جا حاضر و بر هر چیز ناظر است. «إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

«۱۱۶» وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ

و (برخی از اهل کتاب و مشرکان) گفتند: خداوند فرزندی برای خود اختیار کرده است. منزّه است او، بلکه آنچه در آسمان ها و زمین است از آن اوست و همه در برابر او فرمان برند.

نکته ها:

اهل کتاب و مشرکان، هر کدام به نوعی برای خداوند فرزندی می پنداشتند؛ یهودیان

ص: ۱۸۷

۱- ۱. آل عمران، ۱۹۱.

۲- ۲. بقره، ۱۷۷.

۳- ۳. حج، ۴۰.

می گفت: عَزَّيرِ فرزند خداست. «وَقَالَتِ الْيَهُودُ عَزَّيرُ ابْنُ اللَّهِ» (۱) مسیحیان نیز حضرت عیسی را فرزند خدا معرفی می کردند، «وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ» (۲) و مشرکان، فرشتگان را فرزندان خدا می دانستند. «يَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ» (۳) این آیه ردی است بر این توهم غلط و نابجا، و ذات خداوند را از چنین نسبتی هایی منزّه می داند.

خدا را با خود مقایسه نکنیم. اگر انسان نیاز به فرزند دارد بخاطر موارد ذیل است:

۱. عمرش محدود است و میل به بقای خویش و نسل خویش دارد.

۲. قدرتش محدود است و به معاون و کمک کننده نیاز دارد.

۳. نیازمند محبت و عاطفه است و لازم است مونس داشته باشد.

ولی خداوند از همه ی این کمبودها و نیازها منزّه است، بلکه هرچه در آسمان ها و زمین است، همه در برابر او متواضعند.

پیام ها:

۱- خدایی که همه آسمان ها و زمین در برابر او تسلیم هستند، چه کمبودی دارد تا از طریق فرزند گرفتن آنرا جبران کند؟! «بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ»

۲- خشوع و تواضع، در برابر کسی سزاوار است که تمام هستی از آن اوست، نه بت ها و طاغوت هایی که از آفریدن حتی یک مگس نیز عاجزند و قدرت نفع و ضرری ندارند. «كُلُّ لَهُ قَانُتُونَ»

«۱۱۷» بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

پدید آورنده آسمان ها و زمین اوست و هنگامی که فرمان (وجود) چیزی را صادر کند، فقط می گوید: باش! پس (فوراً) موجود می شود.

ص: ۱۸۸

۱-۱. توبه، ۳۰.

۲-۲. توبه، ۳۰.

۳-۳. نحل، ۵۷.

نکته ها:

او نه تنها مالک همه ی موجودات است، بلکه خالق آنها نیز هست، آن هم بطور بدیع و بدون نقشه قبلی. پس او چه نیازی به فرزند دارد؟!

هر گاه وجود چیزی را اراده کند، به او می گوید: باش! و فوراً خلق می شود.

به تعبیر امام رضا علیه السلام: «فاراده الله الفعل لا غير ذلك يقول له كن فيكون بلا لفظ و لا نطق و لا همه و لا تفكر» خداوند در کار خویش حتی نیازمند گفتن کلمه «کن» نیست، اراده ی او همان و آفریدن همان. (۱)

در این چند آیه، با قدرت الهی آشنا شدیم:

□
- «لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ» مشرق و مغرب برای اوست.

□
- «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» آسمان ها و زمین برای اوست.

□
- «كُلُّ لَهٗ قَانِتُونَ» همه برای او متواضع و فرمان بردار هستند.

□
- «بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» پدید آورنده ابتکاری آسمان ها و زمین اوست.

□
- «كُنْ فَيَكُونُ» به فرمان او هر چیز موجود می شود.

همان گونه که خداوند در یک آن می آفریند، در مقام قهاریت نیز می تواند در یک آن همه چیز را از بین ببرد. چنانکه در آیه ۱۹ سوره ابراهیم می فرماید: «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ»

ایمان به چنین قدرتی، که وجود و عدم همه چیز بدست اوست، به انسان توانایی فوق العاده می دهد و او را از یأس و ناامیدی باز می دارد.

پیام ها:

۱- آفرینش خداوند، همواره بدیع و ابتکاری است. «بَدِيعُ»

۲- خداوند می تواند در یک لحظه همه هستی را بیافریند؛ «كُنْ فَيَكُونُ» هر چند حکمتش اقتضا می کند که سلسله علل در کار باشد و به تدریج خلق شوند.

ص: ۱۸۹

«۱۱۸» وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَنْزِيلًا آيَةٌ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ

کسانی که نمی دانند، گفتند: چرا خدا با خود ما سخن نمی گوید؟ یا آیه و نشانه ای بر خود ما نمی آید؟ همچنین گروهی که قبل از آنان بودند مثل گفته آنان را گفتند، دلها (و افکار) شان مشابه است، ولی ما (به اندازه ی کافی) آیات و نشانه ها را برای اهل یقین (و حقیقت جوینان) روشن ساخته ایم.

نکته ها:

باز هم تقاضای نابجا از سوی گروهی ناآگاه از کفار که در برابر دعوت رسول خدا صلی الله علیه و آله چنین می گویند: چرا خداوند مستقیماً با خود ما سخن نمی گوید؟ چرا بر خود ما آیه نازل نمی شود؟!

قرآن برای جلوگیری از اثرات نادرست احتمالی این گونه سخن های یاوه و بی جا بر سایر مسلمانان و دلداری به رسول خدا صلی الله علیه و آله، سؤال و خواست آنها را خیلی عادی تلقی می کند که این سؤالات حرف تازه ای نیست و کفار قبل از اینها نیز از انبیای پیشین چنین توقعات نابجا را داشته اند.

سپس می فرماید: طرز تفکر هر دو گروه به یکدیگر شباهت دارد، ولی ما برای اینگونه درخواست ها اعتبار و ارزشی قائل نیستیم. چرا که آیات خودمان را به قدر کفایت برای طالبان حقیقت بیان کرده ایم.

توقعات نابجا، یا به خاطر روحیه استکبار و خودبرتربینی است و یا به خاطر جهل و نادانی.

آنکه جاهل است، نمی داند نزول فرشته وحی بر هر دلی ممکن نیست و حکیم، شربت زلال و گوارا را در هر ظرفی نمی ریزد.

در قرآن می خوانیم: اگر پاکدل و درست کردار بودید، فرقان و قوه تمیز به شما می دادیم. (۱)

ص: ۱۹۰

۱-۱). «إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا» انفال، ۲۹.

۱- اصالت به تلاش و لیاقت است، نه تقاضا و توقع. گروهی هستند که به جای تلاش و بروز لیاقت، همیشه توقعات نابجای خود را مطرح می کنند. «لَوْ لَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ»

۲- سنت خداوند اتمام حجت و بیان دلیل است، نه پاسخگویی به خواسته ها و تمایلات نفسانی هر کس. «قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ»

«۱۱۹» إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْئَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ

(ای رسول!) ما ترا به حق فرستادیم تا بشارتگر و بیم دهنده باشی و تو مسئول (گمراه شدن) دوزخیان (و جهنم رفتن آنان) نیستی.

نکته ها:

ای رسول گرامی! به توقعات نابجای کفار توجه نکن. آنان هر کدام توقع دارند اوراق متعددی از آیات برایشان نازل شود؛ «بَلْ يُرِيدُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُؤْتِيَهُ صُحُفًا مُنشَرَةً» (۱) در حالی که ما تو را همراه منطق حق برای مردم فرستاده ایم تا از طریق بشارت و انذار، آنان را نسبت به سعادت خودشان آشنا کنی. اگر گروهی بهانه جویی کرده و از پذیرش حق سرباز زدند و توقع داشتند که بر آنان وحی نازل شود، تو مسئول دوزخ آنان نیستی، تو فقط عهده دار بشارت و انذار، و مسئول نتیجه و قبول یا رد مردم نیستی.

بشارت و انذار، نشانه ی اختیار انسان است.

در قرآن مکرر این معنا آمده است که آنچه بر خداوند است، فرستادن پیامبری معصوم با منطق حق همراه با بشارت و انذار است. حال مردم خودشان هستند که آزادانه یا راه حق را می پذیرند و یا سرسختانه لجاجت می کنند.

ص: ۱۹۱

۱- در برابر هر تضعیف روحیه ای از طرف دشمن، نیاز به تقویت و تسلیت و تسکین روحی از طرف خدا است. «أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ» (در آیه قبل بهانه های کفار نقل شد، در این آیه پیامبر صلی الله علیه و آله با کلمه «بالحق» تأیید و تقویت می شود).

۲- بشارت و تهدید، همچون دو کفه ترازو باید در حال تعادل باشد، و گرنه موجب غرور یا یأس می شود. «بَشِيرًا وَ نَذِيرًا»

«۱۲۰» وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَلَئِنَّ آتِبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعِيدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ

(ای پیامبر!) هرگز یهود و نصاری از تو راضی نخواهند شد تا (آنکه تسلیم خواسته آنان شوی و) از آئین آنان پیروی کنی. بگو: هدایت تنها هدایت الهی است، و اگر از هوی و هوسهای آنها پیروی کنی، بعد از آنکه علم (وحی الهی) نزد تو آمد، هیچ سرور و یآوری از ناحیه خداوند برای تو نخواهد بود.

نکته ها:

بعد از تغییر قبله، ناراحتی یهود از مسلمانان بیشتر شد و احیاناً بعضی از مسلمانان نیز تمایل داشتند قبله همان بیت المقدس باشد تا بتوانند با یهود در الفت و دوستی زندگی کنند، غافل از اینکه رضایت اهل کتاب با حفظ آن حاصل نمی شد و انتظار آنان، پیروی از تمام آیین آنها و نه فقط قبله آنان بود.

این آیه در عین این که خطاب به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است، خطاب به همه مسلمانان در طول تاریخ نیز هست که هرگز یهود و نصاری از شما راضی نخواهند شد، مگر آنکه تسلیم بی چون و چرای آنان شوید و از اصول و ارزشهای الهی کناره بگیرید. ولی شما باید با قاطعیت دست رد به سینه ی آنها بزنید و بدانید تنها راه سعادت، راه وحی است نه پیروی از تمایلات این و آن.

پیام ها:

۱- دشمن، به کم راضی نیست. فقط با سقوط کامل و محو مکتب و متلاشی شدن اهداف شما راضی می شود. «لَنْ تَرْضَى عَنْكَ...»

۲- اگر مسلمانان مشاهده کردند که کفار از دین آنان راضی هستند، باید در دینداری خود تردید نمایند. دینداری کافر پسند، همان کفر است. «لَنْ تَرْضَى...»

حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ»

۳- جز وحی و هدایت الهی، همه راه ها انحرافی است. «قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى»

۴- مسئولیت عالم، بیشتر از جاهل است. «بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۵- رابطه با اهل کتاب نباید به قیمت صرف نظر کردن از اصول باشد. جذب دیگران آری، ولی عقب نشینی از اصول هرگز. «لَئِنْ أَتَيْتَ أَهْوَاءَهُمْ...»

۶- پیروی از تمایلات و هوسهای مردم، منجر به قطع الطاف الهی می شود.

بنابراین یکی را باید برگزید: یا لطف خدا، یا هوسهای مردم. «مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ»

«الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

کسانی که به آنها کتاب آسمانی داده ایم و آنرا چنان که سزاوار تلاوت است تلاوت می کنند، آنان به آن (قرآن یا پیامبر) ایمان می آورند و کسانی که به آن کافر شوند، آنان همان زیانکارانند.

نکته ها:

در برابر یهودیان و مسیحیانی که به سبب لجاجت و سرکشی مورد انتقاد قرار گرفتند، گروهی از آنان مورد تمجید و قدردانی خداوند قرار گرفته اند. آنان کسانی هستند که به کتاب های آسمانی مراجعه کرده و نشانه های ظهور و بعثت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را در آن دیده و به او ایمان می آورند.

در تفسیر اطیب البیان آمده است: مراد از «کتاب» در این آیه، قرآن و مخاطب مسلمانانی هستند که در قرائت قرآن، حق تلاوت را ادا نموده و به پیامبر صلی الله علیه و آله ایمان آورده اند. تفسیر المیزان نیز این معنی را احتمال داده است.

روایتی درباره ی آداب تلاوت قرآن در تفسیر المیزان نقل شده، که هشت نکته را مورد توجه قرار داده است: ۱. ترتیل آیات. ۲. تفقه در آیات. ۳. عمل به آیات. ۴. امید به وعده ها.

۵. ترس از وعیدها. ۶. عبرت از داستان ها. ۷. انجام اوامر الهی. ۸. ترک نواهی. در پایان روایت نیز امام صادق علیه السلام فرمود: حق تلاوت تنها حفظ آیات، درس حروف، قرائت و تجوید نیست. و بر اساس روایات، کسانی که حق تلاوت قرآن را ادا می کنند، تنها امامان معصوم می باشند. (۱)

پیام ها:

۱- حق تلاوت، در تلاوت با صوت زیبا و رعایت نکات تجوید خلاصه نمی شود، بلکه ملاک، ایمان و عمل است. «يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ»

۲- کسی که در انتخاب مکتب دچار انحراف شود، زیانکار واقعی است. «فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

«۱۲۲» يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ

ای بنی اسرائیل! نعمت مرا که به شما ارزانی داشتم و شما را بر جهانیان برتری بخشیدم یاد کنید.

«۱۲۳» وَ اتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

ص: ۱۹۴

و بترسید از روزی که هیچ کس چیزی (از عذاب خدا) را از دیگری دفع نمی کند و هیچ گونه عوضی از او قبول نمی گردد و هیچ شفاعتی، او را سود ندهد و (از جانب هیچ کسی) یاری نمی شود.

نکته ها:

این دو آیه مشابه آیات ۴۷ و ۴۸ گذشته همین سوره است که مطالبی در آنجا ذکر کرده ایم.

«۱۲۴» وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ

و (به خاطر بیاور) هنگامی که پروردگار ابراهیم، او را با حوادث گوناگونی آزمایش کرد و او به خوبی از عهده آزمایش برآمد. خداوند به او فرمود:

من تو را امام و رهبر مردم قرار دادم. ابراهیم گفت: از فرزندان من نیز (امامانی قرار بده)، خداوند فرمود: پیمان من به ستمکاران نمی رسد (و تنها آن دسته از فرزندان تو که پاک و معصوم باشند شایسته این مقامند).

نکته ها:

حضرت ابراهیم علیه السلام در بین انبیا، جایگاه و منزلت خاصی دارد. نام آن بزرگمرد، ۶۹ مرتبه و در ۲۵ سوره قرآن آمده و از او همانند پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به عنوان اسوه و نمونه برای بشریت یاد شده است. در برخی از آیات، آن بزرگوار در ردیف اخیار، صالحان، قانتان، صدیقان، صابران و وفاکنندگان شمرده شده است. در بزرگداشت این پیامبر بزرگ، خداوند تعابیر خاصی بکار برده و حتی یکی از اسرار حج را یادآوری و زنده نگهداشتن ایثارگری ها و از خود گذشتگی های حضرت ابراهیم علیه السلام گفته اند. آن مرد الهی، در عرصه های گوناگون با انحراف و شرک مبارزه کرد؛ برهان و استدلال او در مقابل ستاره پرستان و ماه پرستان، مبارزه عملی او با بت پرستان، احتجاج او در برابر نمرد و سربلندی او در آزمایشات دیگر، از او انسانی اسوه و نمونه ساخت که خداوند او را به مقام امامت نصب نمود.

در قرآن حدود بیست مرتبه مسئله آزمایش و امتحان مطرح شده و از سنتهای الهی است.

هدف آزمایش؛ آزمایش برای آگاه شدن خداوند نیست، زیرا او از پیش همه چیز را می داند، این آزمایش ها برای ظهور و بروز استعدادهای نهفته و تلاش و عمل انسان هاست. اگر انسان کاری نکند، استحقاق پاداش نخواهد یافت.

ابزار آزمایش؛ تلخی ها و شیرینی های زندگی، همه ابزار امتحان هستند. گاهی افرادی با شداید و مصایب آزمایش می شوند و برخی دیگر با رفاه، و ناگزیر همه مردم حتی انبیا مورد امتحان قرار می گیرند. این امتحانات و آزمایش ها برای رشد و پرورش مردم است.

ابراهیم علیه السلام در هر آزمایشی که موفق می شد، به مقامی می رسید: در مرحله نخستین، عبدالله شد. سپس به مقام نبی الهی رسید. و پس از آن رسول الله، خلیل الله و در نهایت به مقام امامت و رهبری مردم منصوب گردید. (۱)

مراد از «کلمات» در آیه، امتحانات سنگین است که حضرت ابراهیم از همه ی آنها پیروز بیرون آمد. نه عمو، نه همسر و نه فرزند هیچکدام نتوانستند مانع او در راه انجام وظیفه شوند. با آنکه ابراهیم تحت سرپرستی عمویش آزر بود، اما با بت پرستی او و جامعه اش به مبارزه برخاست و بت شکن بزرگ تاریخ گردید و آنگاه که از سوی خدا مأموریت یافت، همسر و فرزندش را در صحرای مکه ساکن نموده و برای تبلیغ به نقطه ای دیگر برود، بی هیچ دلبستگی، آنها را به خدا سپرد و رفت. همچنین فرمان ذبح فرزندش اسماعیل آمد، رضای خدا را بر هوای دل ترجیح داد و کارد بر گلوی فرزند نهاد. اما ندا آمد که قصد ما کشتن اسماعیل نبود، بلکه امتحان ابراهیم بود.

حضرت ابراهیم علیه السلام، مقام امامت را برای نسل خود نیز درخواست نمود، پاسخ آمد که این مقام عهدی است الهی که به هر کس لایق باشد عطا می شود. در میان نسل تو نیز کسانی که شایستگی داشته باشند، به این مقام خواهند رسید. چنانکه پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله از نسل ابراهیم علیه السلام است و به این مقام رسید، ولی کسانی که دچار کوچکترین گناه و ستمی شده باشند، لیاقت این مقام را ندارند.

حضرت ابراهیم علیه السلام تنها پیامبری است که مشرکان و یهودیان و مسیحیان، همه خود را

ص: ۱۹۶

پیرو راه او می دانند. در این آیه ضمن تجلیل از ابراهیم علیه السلام، به طور غیر مستقیم به همه می فهماند که اگر به راستی او را قبول دارید، دست از شرک برداشته و همانند او تسلیم محض اوامر الهی باشید.

این آیه یکی از آیاتی است که پشتوانه فکری و اعتقادی شیعه قرار گرفته است که امام باید معصوم باشد و کسی که لقب ظالم بر او صدق کند، به مقام امامت نخواهد رسید. (۱)

این آیه، مقام امامت را «عَهْدِي» گفته است، پس آیه؛ «أَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ» (۲) یعنی اگر شما به امامی که من تعیین کردم وفادار بودید و اطاعت کردید من نیز به نصرت و یاری که قول داده ام وفا خواهم کرد.

پیام ها:

۱- پیامبران نیز مورد آزمایش الهی قرار می گیرند. «وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ»

۲- برای منصوب کردن افراد به مقامات، گزینش و آزمایش لازم است. «إِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ... بِكَلِمَاتٍ»

۳- منشأ امامت وراثت نیست، لیاقت است که با پیروزی در امتحانات الهی ثابت می گردد. «فَاتَّمَّهُنَّ»

۴- پست ها و مسئولیت ها باید تدریجاً و پس از موفقیت در هر مرحله به افراد واگذار شود. «فَاتَّمَّهُنَّ...»

۵- امامت، انتصابی است نه انتخابی. امام باید حتماً از طرف خداوند منصوب شود. «إِنِّي جَاعِلُكَ»

۶- امامت، عهد الهی میان خدا و مردم است. «عَهْدِي»

ص: ۱۹۷

۱- ۱). در تفسیر المنار، ج ۱، ص ۴۵۷ آمده است: ابوحنیفه به استناد این آیه، مخالف حکومت وقت (منصور عباسی) بود و مقام قضاوت آنان را قبول نمی کرد. سپس می گوید: ائمه ی اربعه اهل سنت، با حکومت های زمان خود مخالف بودند، زیرا آنان را ظالم می دانستند. البته در منابع و متون تاریخی، مطالبی بر خلاف ادعای صاحب المنار به چشم می خورد.

۲- ۲). بقره ۷۰۷.

۷- از اهمّ شرایط رهبری، عدالت و حسن سابقه است. هر کس سابقه شرک و ظلم داشته باشد، لایق امامت نیست. (۱) «لَا يَتَّالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ»

«۱۲۵» وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُضِئًا وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

و(به یاد آور) هنگامی که خانه(ی کعبه) را محل رجوع و اجتماع و مرکز امن برای مردم قرار دادیم(و گفتیم): از مقام ابراهیم، جایگاهی برای نماز انتخاب کنید و به ابراهیم و اسماعیل تکلیف کردیم که خانه مرا برای طواف کنندگان و معتکفان و راکعان و ساجدان، پاک و پاکیزه کنید.

نکته ها:

بعد از اشاره به مقام والای ابراهیم علیه السلام در آیه ی گذشته، به یادگار او یعنی کعبه اشاره نموده و می فرماید: کعبه را برای مردم «مَثَابَةً» قرار دادیم. کلمه «مثابه» از ریشه «ثوب» به معنای بازگشت به حالت اوّل است. کعبه محلّ بازگشت و میعادگاه همه مردم است، میعادگاهی امن و مقدّس.

مقام ابراهیم جایگاهی است با فاصله تقریبی ۱۳ متر از کعبه، که بر حاجیان لازم است بعد از طواف خانه خدا، پشت آن دو رکعت نماز بگزارند و در آنجا سنگی قرار دارد که حضرت ابراهیم برای بالا بردن دیوارهای کعبه، بر روی آن ایستاده است و آن سنگ فعلاً در محفظه ای نگهداری می شود.

مراد از «عهد» در این آیه دستور الهی است. «عهدنا» یعنی دستور دادیم.

ص: ۱۹۸

۱- ۱). در تفسیر اطیب البیان به نقل از امالی طوسی آورده است: ابن مسعود از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می کند که خداوند فرمود: «من سجد لصنم دونی، لا اجعله اماما... انا و علی بن ابی طالب لم یسجد احدنا لصنم قط» یعنی هر کس برای بتی سجده کند من او را امام و رهبر قرار نمی دهم... و من و علی بن ابی طالب، هیچکدام از ما هرگز به بت سجده نکرده است.

خداوند جسم نیست تا نیازمند خانه باشد. کلمه ی «بیتی» در این آیه همانند «شهر الله» در باره ماه رمضان است که به منظور کرامت بخشیدن به مکان یا زمانی خاص، خداوند آنرا به خود منسوب می کند. و در عظمت کعبه همین بس که گاهی می فرماید: «بیتِی» خانه من.

گاهی می فرماید: «رَبِّ هَذَا الْبَيْتِ» خدای این خانه.

پیام ها:

۱- شخصیت حضرت ابراهیم، شخصیتی جهانی است. در آیه قبل، ابراهیم را امام برای همه ی مردم قرار داد و در این آیه کعبه را میعادگاه همه مردم قرار داده است. «جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ»

۲- جامعه نیازمند امام و امتی است. در آیه ی قبل فرمود: «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا» و در این آیه می فرماید: «وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا»

۳- کسی که در راه خداوند حاضر شود خود و همسر و فرزندش را تسلیم نماید، باید تمام سرها در جای پای او برای خداوند به خاک برسد. «مصلی» (۱)

۴- چون خانه از خداست؛ «بیتِی» خادم آن نیز باید از اولیای او باشد. «طَهَّرْنَا بَيْتِی»

۵- زائران بیت الله را همین کرامت بس که ابراهیم و اسماعیل، مسئول طهارت و پاکی آن بیت برای آنها بوده اند. «طَهَّرْنَا بَيْتِی لِّلطَّائِفِينَ...»

۶- عبادت با طهارت، پیوند دارد. «طَهَّرْنَا... وَالرُّكْعَ السُّجُودِ»

۷- عبادت و نماز به قدری مهم است که حتی ابراهیم و اسماعیل برای انجام مراسم آن مأمور پاکسازی می شوند. «طَهَّرْنَا بَيْتِی... الرُّكْعَ السُّجُودِ»

۸- مسجد مسلمانان باید پاکیزه و رغبت انگیز باشد. «طَهَّرْنَا... الرُّكْعَ السُّجُودِ»

ص: ۱۹۹

«۱۲۶» وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ لِي ذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمْتِعْهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

و (بیاد آور) هنگامی که ابراهیم گفت: پروردگارا! این (سرزمین) را شهری امن قرارده و اهل آن را، آنان که به خدا و روز آخرت ایمان آورده اند، از ثمرات (گوناگون) روزی ده. (اما خداوند) فرمود: به آنهایی که کافر شوند (نیز) بهره ی اندکی خواهم داد. سپس آنها را به قهر به سوی عذاب آتش می کشانم و چه بد، سرانجامی است.

نکته ها:

در آیات قبل، حضرت ابراهیم علیه السلام برای ذریه ی خویش درخواست مقام امامت نمود، اما خداوند در جواب فرمود: این مقام و مرتبت به افراد ظالم نمی رسد. در این آیه حضرت ابراهیم، رزق دنیا را تنها برای مؤمنان درخواست کرد، اما خداوند این محدودیت را نمی پذیرد و از اعطای رزق مادی به کفار امتناع نمی ورزد. یعنی رزق مادی مهم نیست، لذا به اهل و ناهل هر دو داده می شود، اما مقامات معنوی و اجتماعی و رهبری، بسیار مهم است و به هر کس واگذار نمی شود.

پیام ها:

۱- انبیا علاوه بر ارشاد و هدایت، به نیازهای مادی مردم همانند امتیّت و معیشت نیز توجه داشته و برای آن تلاش و دعا می کنند. «رَبِّ اجْعَلْ لِي ذَا بَلَدًا آمِنًا»

۲- بهره مندی از نعمت ها، زمانی لذیذ و گوارا است که در فضای امن، آرام و بی اضطراب باشد. «آمِنًا وَارْزُقْ»

۳- در دعا، دیگران را فراموش نکنیم. به جای «وارزقنا» فرمود: «وَارْزُقْ أَهْلَهُ»

۴- سنت الهی آن است که به همه مردم اعم از مسلمان و کافر، رزق دهد و این سنت حتی با دعای ابراهیم علیه السلام خدشه بردار نیست. «وَمَنْ كَفَرَ فَأُمْتِعْهُ»

۵- بهره مندی در دنیا، نشانه‌ی لطف خداوند به انسان نیست. «وَمَنْ كَفَرَ فَأُمْتَعَهُ»

۶- در کمک‌رسانی به هم‌نوع، کاری به مکتب او نداشته باشید. «وَمَنْ كَفَرَ فَأُمْتَعَهُ»

۷- کامیابی‌های مادی هر قدر باشد، نسبت به نعمت‌های آخرت اندک است.

«قَلِيلًا»

«۱۲۷» وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

و(بیاد آور) هنگامی که ابراهیم، پایه‌های خانه (کعبه) را با اسماعیل بالا می‌برد (ومی‌گفتند): پروردگارا از ما بپذیر، همانا تو شنوا و دانایی.

نکته‌ها:

از آیات و روایات متعدد استفاده می‌شود که خانه کعبه، از زمان حضرت آدم بوده و حضرت ابراهیم علیه السلام آنرا تجدید بنا نموده است. چنانکه آن حضرت در موقع اسکان همسر و فرزندش در سرزمین مکه می‌گوید: «رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ» (۱) خداوندا بعضی از خاندانم را در این سرزمین خشک و بدون زراعت، در کنار خانه‌ی تو سکونت دادم. بنابراین در زمان شیرخوارگی حضرت اسماعیل علیه السلام نیز اثری از کعبه وجود داشته است. و در سوره‌ی آل عمران (۲) نیز از کعبه به عنوان اولین خانه مردم یاد شده است. در آیه مورد بحث نیز سخن از بالا- بردن پایه‌های خانه بدست ابراهیم علیه السلام است و این تعبیر می‌رساند که اساس خانه کعبه، قبلاً وجود داشته و ابراهیم و اسماعیل علیهما السلام آنرا بالا برده‌اند. حضرت علی علیه السلام نیز در خطبه قاصعه (۳) می‌فرماید: خداوند تمام مردم را از زمان حضرت آدم تا ابد، با همین کعبه و سنگ‌های آن آزمایش می‌نماید.

ابراهیم و اسماعیل علیهما السلام در کار مساوی نبودند. در حدیث می‌خوانیم: ابراهیم بنایی می‌کرد و اسماعیل سنگ به دست پدر می‌داد. و شاید به سبب همین تفاوت، میان نام آن دو بزرگوار فاصله گذاشته است. «يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ»

ص: ۲۰۱

۱- ۱. ابراهیم، ۳۷.

۲- ۲. آل عمران، ۹۶.

۳- ۳. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲.

پیام ها:

۱- بنیان کارهای نیک را فراموش نکنیم. «إِذْ يَرْفَعُ» «اذ» یعنی گذشته را یاد کن.

۲- در مسیر اهداف الهی، کار بنایی و کارگری نیز عبادت است. لذا از خداوند قبولی آنرا می خواهند. «يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ... رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا»

۳- کار مهم نیست، قبول شدن آن اهمیت دارد. حتی اگر کعبه بسازیم، ولی مورد قبول خدا قرار نگیرد، ارزش ندارد. «رَبَّنَا تَقَبَّلْ»

۴- کارهای خود را در برابر عظمت خداوند، قابل ذکر ندانیم. حضرت ابراهیم نامی از کار و بنایی خود نبرد و فقط گفت: «رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا»

۵- در روایات آمده است: از شرایط استجاب و آداب دعا، ستایش خداوند است. ابراهیم علیه السلام دعای خود را با ستایش پروردگار همراه ساخته است. «إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

«۱۲۸» رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

(ابراهیم و اسماعیل همچنین گفتند:) پروردگارا! ما را تسلیم (فرمان) خود قرارده و از نسل ما (نیز) امتی که تسلیم تو باشند قرارده و راه و روش پرستش را به ما نشان ده و توبه ی ما را بپذیر، که همانا تو، توبه پذیر مهربانی.

نکته ها:

با آنکه حضرت ابراهیم و اسماعیل هر دو در اجرای فرمان ذبح، عالی ترین درجه تسلیم در برابر خدا را به نمایش گذاردند، اما با این همه در این آیه از خداوند می خواهند که ما را تسلیم فرمان خودت قرارده. گویا از خداوند تسلیم بیشتر و یا تداوم روحیه تسلیم را می خواهند.

کسی که فقط تسلیم خدا باشد، نه در برابر عموی بت تراش تسلیم می شود و نه در برابر بت ها به زانو می افتد و نه از طاغوت ها پیروی می کند.

۱- به کمالات امروز خود قانع نشوید، تکامل و تداوم آنرا از خدا بخواهید. «رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ»

۲- توجه به نسل و فرزندان، یک دورنگری عاقلانه و خداپسندانه است که حاکی از وسعت نظر و سوز و عشق درونی است و بارها در دعاهای حضرت ابراهیم آمده است. «وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا»

۳- راه و روش بندگی را باید از خدا آموخت و گرنه انسان گرفتار انواع خرافات و انحرافات می شود. «أَرِنَا مَناسِكَنا»

۴- تا روح تسلیم نباشد، بیان احکام سودی نخواهد داشت. در اینجا ابراهیم علیه السلام ابتدا از خداوند روح تسلیم تقاضا می کند، سپس راه و روش عبادت و بندگی را می خواهد. «وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ... أَرِنَا مَناسِكَنا»

۵- نیاز به توبه و بازگشت الطاف الهی، در هر حال و برای هر مقامی، ارزش است. (۱) «تُبَّ عَلَيْنَا»

۶- یکی از آداب دعا، ستایش پروردگار است که در این آیه نیز به چشم می خورد.

«التَّوَابُ الرَّحِيمُ»

«۱۲۹» رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

پروردگارا! در میان آنان پیامبری از خودشان مبعوث کن تا آیات تو را بر آنها بخواند و به آنان کتاب و حکمت بیاموزد و (از مفسد فکری، اخلاقی و عملی) پاکیزه شان نماید، همانا که تو خود توانا و حکیمی.

ص: ۲۰۳

۱- ۱) در حدیث می خوانیم: رسول اکرم صلی الله علیه و آله هر روز، هفتاد مرتبه استغفار می نمود، با اینکه او معصوم بود و هیچ گناهی نداشت.

نکته ها:

این آیه، دعایی دیگر از حضرت ابراهیم علیه السلام را بازگو می کند که بیانگر عظمت فوق العاده روح، و ترسیم کننده ی سوز و اخلاص درونی اوست. با آنکه خود در حال حیات و از پیامبران برجسته الهی است، برای نسل های آینده دعا می کند که پروردگارا! در میان مردم و ذریه من، پیامبری از خودشان مبعوث کن.

از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: «أنا دعوه ابي ابراهيم»، من نتیجه اجابت دعای پدرم ابراهیم هستم که فرمود: «رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ» (۱)

با آنکه در دعای ابراهیم علیه السلام تعلیم بر تزکیه مقدم شده است، اما خداوند در اجابت این دعا، تزکیه را مقدم داشته تا به ابراهیم هشدار دهد که تزکیه، با ارزش تر است و تعلیم در مرتبه بعدی است. «يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ» (۲)

پیام ها:

۱- نیاز به رهبر آسمانی، از اساسی ترین نیازهای جامعه بشری است. اگر قرن ها قبل برای آن دعا می شود، نشان دهنده ی اهمیت و ارزش و نقش آن است.

«يُرْفَعُ اِبْرَاهِيمُ...»

و ابْعَثْ فِيهِمْ» آری، بالا بردن دیوارهای کعبه بدون حضور رهبر معصوم و الهی، بتخانه ای بیش از آب در نمی آید.

۲- هدف از بعثت پیامبران، تعلیم و تزکیه مردم بر اساس کتاب آسمانی است.

«يَتْلُوا...»

«يُعَلِّمُهُمْ...»

«يُزَكِّيهِمْ»

۳- علم و دانش زمانی نتیجه می دهد که همراه با بینش و حکمت، و همراه با تزکیه و تقوا باشد. «يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَ يُزَكِّيهِمْ»

«۱۳۰» وَ مَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ اِبْرَاهِيمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَ لَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَ اِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصّٰلِحِيْنَ

ص: ۲۰۴

کیست که از آئین ابراهیم روی بگرداند، مگر کسی که خود را (فریب داده و) بی خریدی کند؟ و همانا ما او را در این جهان برگزیدیم و قطعاً او در جهان دیگر (نیز) از صالحان است.

نکته ها:

در آیات قبل، گوشه هایی از اهداف و شخصیت حضرت ابراهیم بیان گردید. این آیه با توجه به تابناکی و پاکی چهره ابراهیم و آئین او می پرسد، چه کسی جز افراد نادان و سفیه از ابراهیم و اهداف او اعراض می کند؟! آئین او به قدری ارزش دارد که پیامبر صلی الله علیه و آله مفتخر است که راه او راه ابراهیم است. ابراهیم کسی است که در منطق، کافر را مبهوت می کند: «فَبَهَّتِ الَّذِي كَفَرَ» (۱) و در شجاعت یک تنه همه بت ها را می شکند: «فَجَعَلَهُمْ حِيْدًا ذَا» (۲) قرآن او را حلیم معرّفی می نماید و در صبر و توکل نیز نمونه و سرآمد است تا آنجا که درون آتش افکنده می شود بی آنکه واهمه ای داشته باشد. در سخاوت گوساله چاقی را برای مهمانان کباب می کند. در تسلیم، کودک و همسر خود را در بیابان بی آب و گیاه مکه رها کرده و آنگاه که او به سن نوجوانی می رسد، به امر خداوند کارد بر گلوی او می گذارد. آری، انسان تنها با فریب دادن خرد خویش می تواند از ادیان الهی گریزان باشد. «سَفِهَ نَفْسَهُ»

ابراهیم علیه السلام در دعایی از خداوند خواست که: «أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (۳) خداوند دعای او را استجابت کرده و می فرماید: ابراهیم در آخرت از صالحان است.

کسی که راه ابراهیم را که برای نسل بشر، مرکز امن، رهبر معصوم، رزق فراوان، توفیق اسلام و تسلیم، قبول توبه و سعادت از خدا طلب می کند، رها کرده و به دنبال دیگران برود، سفیه و نادانی بیش نیست!!

در فرهنگ قرآن، به افرادی که حقائق را نادیده انگاشته و کفران نعمت کنند، سفیه گفته می شود. چنانکه به بنی اسرائیل به جهت بهانه های بی موردی که درباره ی تغییر قبله می گرفتند، سفیه گفته شده است: «سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ» در ذیل آیه ی «وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُم» نیز از امام علیه السلام نقل شده است که فرمود: کسی که شراب بخورد، سفیه است.

ص: ۲۰۵

۱-۱. بقره، ۲۵۸.

۲-۲. انبیاء، ۵۸.

۳-۳. شعراء، ۸۳.

چنین شخصی به جای نوشیدنی های مفید و حلال، به سراغ آشامیدنی مضر و حرام می رود. آری، کسانی که راه حق را رها نموده و بی راهه می روند، سفیه هستند و آن کس که در انتخاب رهبر و مکتب، قدم درست بردارد عاقل است. در حدیث می خوانیم: عقل همان چیزی است که به وسیله آن خدا عبادت شود و گرنه شیطن است.

پیام ها:

۱- سفیه کسی است که منطق، مکتب، رهبر و راه حق را نادیده گرفته و به دنبال هوسهای خود یا دیگران رهسپار شود. «سَفِيهَةٌ نَفْسُهُ»

۲- دین داری، خردورزی، واعراض از آن، دلیل بی خردی است. «مَنْ يَرُوعَبُ... سَفِيهَةٌ نَفْسُهُ»

«۱۳۱» إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمَ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

(بخاطر بیاورید) هنگامی را که پروردگار ابراهیم به او گفت: تسلیم شو.

گفت: در برابر پروردگار جهانیان تسلیم شدم.

پیام ها:

۱- مقامات و الطاف الهی، بدون دلیل به کسی واگذار نمی شود. اگر خداوند ابراهیم را برمی گزیند، به خاطر روحیه ی تسلیم پذیری او در برابر خداست.

«أَسْلِمَ قَالَ أَسْلَمْتُ»

۲- فلسفه ی تسلیم انسان در برابر خداوند آن است که او رب العالمین است.

«أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ»

«۱۳۲» وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَيْنَهُ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمْ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

و ابراهیم و یعقوب، فرزندان خود را به همان آئین سفارش نمودند (و گفتند): فرزندان من! خداوند برای شما این دین (توحیدی) را برگزیده است. پس (تا پایان عمر بر آن باشید و) جز در حال تسلیم (و فرمانبرداری) نمیرید.

۱- در فکر سلامت عقیده و ایمان نسل و فرزندان خود باشیم و در وصایای خود تنها به جنبه های مادی اکتفا نکنیم. «وَصِيَ... فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»

۲- راه حق، همان راه اسلام و تسلیم بودن در برابر خداوند است. انبیا همین راه را سفارش می نمودند. «وَصِيَ بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَ يَعْقُوبُ»

۳- خداوند در میان همه راهها، راه دین را برای ما برگزیده است. «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمْ الدِّينَ»

۴- حسن عاقبت و مسلمان مردن مهم است. (۱) «فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»

۵- گرچه زمان و مکان مردن به دست ما نیست، ولی می توانیم زمینه ی حسن عاقبت خود را از طریق عقیده و عمل درست و دعا و دوری از گناه و افراد فاسد، فراهم کنیم. «فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»

«۱۳۳» أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِنَبِيِّهِ مَا تُعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَ إِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

آیا شما (یهودیان) هنگامی که مرگ یعقوب فرا رسید، حاضر بودید؟! آن هنگام که به فرزندان خود گفت: پس از من چه می پرستید؟ گفتند: خدای تو و خدای پدران ابراهیم و اسماعیل و اسحاق، خداوند یکتا، و ما در برابر او تسلیم هستیم.

نکته ها:

گروهی از یهود اعتقاد و ادعا داشتند که یعقوب هنگام مرگ، فرزندان خود را به دینی که یهود، با تمام تحریفاتش به آن معتقد بودند، سفارش و توصیه کرده است و آنها بدین سبب

ص: ۲۰۷

۱- (۱). بسیار افرادی که اهل ایمان بودند، ولی مرتد و کافر شدند. «آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا» نساء، ۱۳۷.

به آئین خود پای بند هستند. خداوند در ردّ این ادّعا و اعتقاد، آنان را مورد سؤال قرار می دهد که آیا شما در هنگام مرگ بر بالین یعقوب حاضر بوده اید که اینگونه می گوید؟ بلکه او از فرزندان خود اسلام و تسلیم در برابر خداوند را خواست، و فرزندان به او وعده دادند که عبادت و پرستش خدای یگانه و تسلیم بودن در برابر او را در پیش گیرند.

در قرآن از جدّ وعمو، به پدر «أب» تعبیر می کند. «أَبَاكَ إِبرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ» چون ابراهیم، جدّ فرزندان یعقوب و اسماعیل، عموی آنان بوده است.

پیام ها:

۱- سخن باید بر اساس علم و آگاهی باشد. «أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ»

۲- مرگ به سراغ همه می آید، حتی پیامبران. «حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ»

۳- حسّاس ترین زمانِ زندگی، لحظه ی مرگ است و حسّاس ترین مسئله، موضوع دین و عقیده و حسّاس ترین مخاطب، نسل انسان است. «إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ»

۴- موعظه در آستانه ی مرگ، آثار عمیقی دارد. «إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ»

۵- پدران باید نسبت به آینده ی دینی فرزندان خویش، توجه داشته باشند. حتی فرزندان انبیا در معرض خطر بی دینی هستند. «مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي»

۶- همه انبیا، به عبادت و تسلیم در برابر خداوند سفارش می کردند. «إِلَٰهًا وَاحِدًا»

۷- فقط در برابر فرمان خداوند، تسلیم شویم. «لَهُ مُسْلِمُونَ»

«۱۳۴» تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ لَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَ لَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

آنها امتی بودند که درگذشتند، دست آورد آنها مربوط به خودشان و دست آورد شما نیز مربوط به خودتان است و شما از آنچه آنان انجام داده اند، بازخواست نخواهید شد.

نکته ها:

یکی از اشتباهات بنی اسرائیل این بود که به نیاکان و پیشینیان خویش، بسیار مباحات و افتخار می کردند و گمانشان این بود که اگر خودشان آلوده باشند، به خاطر کمالات گذشتگانشان، مورد عفو قرار خواهند گرفت. این آیه به آنان هشدار می دهد که شما مسئول اعمال خویش هستید، همچنان که آنان مسئول کرده های خویش هستند.

در کتاب غررالحکم از حضرت علی علیه السلام آمده است: «الشرف بالهمم العالیه لا بالرّمم البالیه» شرافت و بزرگی به همت های عالی و بلند است، نه به استخوان های پوسیده ی نیاکان و گذشتگان. در تاریخ می بینیم که افراد در سایه عمل خویش، آینده خود را رقم می زنند. زن فرعون اهل بهشت می شود، ولی همسر لوط در اثر بد کرداری، به دوزخ رهسپار می شود.

اینها نمونه ی عدالت و نظام حق پروردگار است.

در حدیثی از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود: ای بنی هاشم، مبادا سایر مردم برای آخرت خود کار کنند، ولی شما به انساب خود دل خوش کنید.

پیام ها:

۱- آینده هر کس و هر جامعه ای، در گرو عمل خود اوست. «و لا تُسْئَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

«۱۳۵» وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

(اهل کتاب) گفتند: یهودی یا مسیحی شوید تا هدایت یابید، بگو: (چنین نیست)، بلکه (پیروی از) آئین حقگرای ابراهیم (مایه هدایت است، زیرا) او از مشرکان نبود.

نکته ها:

کلمه «یهود» از «هود» به معنای بازگشت به خدا، گرفته شده است. در مجمع البحرین از امام صادق علیه السلام نقل شده است که لقب یهود از آیه ۱۵۶ سوره اعراف اقتباس شده است،

آنجا که بنی اسرائیل به خدا گفتند: «إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ» و کلمه نصاری نیز از کلام حضرت عیسی علیه السلام گرفته شده است آنجا که فرمود: «مَنْ أَنْصَرِي إِلَى اللَّهِ» امّا کلمه «حنیف» از «حنف» به معنای در راه مستقیم آمدن است، همانگونه که «جنف» به معنای در راه کج قرار گرفتن آمده است.

در آیه ۱۱۳ خواندیم که یهودیان، نصاری را قبول نداشتند و نصاری نیز یهودیان را پوچ می دانستند و هر یک خیال می کرد که تنها خودش بر هدایت می باشد. در حالی که هر دو گروه دچار شک گردیده و از راه مستقیم منحرف شده اند و راه حق را ابراهیم علیه السلام است که هرگز دچار شک نگردد.

امام صادق علیه السلام فرمودند: دین حنیف و حقگرا، همان گرایش به حق و اسلام است. (۱)

پیام ها:

۱- انحصار طلبی بی جا، ممنوع است. یهود و نصاری بدون داشتن دلیل، هر کدام هدایت را تنها در آئین خود می دانند. «كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارًا تَهْتَدُوا»

۲- نام و عنوان مهم نیست، ایمان و عمل اهمّیت دارد. یهودی یا نصرانی یک لقب بیش نیست، آنچه ارزشمند است، توحید و یکتاپرستی است. «بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا»

۳- به تبلیغات سوء دیگران پاسخ دهید. «قَالُوا... قُلْ»

۴- ابراهیم علیه السلام هیچگاه از مشرکان نبوده است، در حالی که یهود و نصاری گرفتار شرک شده اند. «وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

«۱۳۶» قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَ مَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَ مَا أُنزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْبَاطِ وَ مَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَ عِيسَىٰ وَ مَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

ص: ۲۱۰

(ای مسلمانان!) بگویید: ما به خدا ایمان آورده ایم و به آنچه بر ما نازل شده و آنچه به ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و اسباط (که پیامبرانی از نوادگان یعقوبند) و آنچه به موسی و عیسی و پیامبران دیگر از طرف پروردگارشان نازل شده است، (ایمان آورده ایم.) ما بین هیچ یک از آنها جدایی قائل نیستیم (و میان آنان فرق نمی گذاریم) و در برابر خداوند تسلیم هستیم.

نکته ها:

این آیه به مسلمانان دستور می دهد که به مخالفان خود بگویند: ما به خدا و همه پیامبران بر حق و آنچه از جانب خدا نازل شده است ایمان داریم و خود محوری ها و یا تعصبات نژادی، باعث نمی شود که ما برخی از آنها را بپذیریم و بعضی دیگر را نفی کنیم. ما به همه انبیای الهی، چه آنهایی که قبل از ابراهیم علیه السلام آمده اند، همانند آدم، شیث، نوح، هود، صالح و چه آنهایی که بعد از ابراهیم بودند همانند سلیمان، یحیی و زکریا، ایمان داریم و هر پیامبری که دلیل روشن و معجزه داشته باشد به حکم عقل او را می پذیریم.

«اسباط» جمع «سبط» به معنای نواده است و مراد از آن دوازده تیره و قبیله بنی اسرائیل می باشد که از دوازده فرزند یعقوب به وجود آمده و در میان آنان پیامبرانی وجود داشته است.

جمله «وَمَا أَوْتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ» یعنی هر چه به آن دو پیامبر نازل شده قبول داریم، نه هر آنچه نزد شماست و لذا نفرمود: «وَمَا أَوْتَيْتُمْ». بنابراین اگر در برابر دعوت شما که می گوید:

«كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ» و راه نجات را در مسیحی یا یهودی بودن می دانید، می ایستیم به دلیل وجود انحراف و خرافاتی است که در دین خدا ایجاد کرده اید و گرنه ما تورات و انجیل واقعی را که در آنها بشارت ظهور و بعثت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله آمده است قبول داریم.

پیام ها:

۱- ایمان به همه ی انبیا و کتاب های آسمانی لازم است. «آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ...»

کفر به بعضی از انبیا، کفر به همه ی آنهاست. مسلمان واقعی کسی است که به تمام انبیای الهی، ایمان داشته باشد.

۲- ما به آنچه بر موسی و عیسی علیهما السلام نازل شده ایمان داریم، نه آنچه امروز به نام

تورات وانجیل وجود دارد. «وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَ عِيسَىٰ»

۳- تسلیم عملی، در کنار ایمان قلبی لازم است. «آمَنَّا بِاللَّهِ... نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ»

«۱۳۷» فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

اگر آنها (نیز) به مانند آنچه شما بدان ایمان آورده اید، ایمان بیاورند، همانا هدایت یافته اند، و اگر سرپیچی نمایند، پس جز این نیست که آنها (با حق) در ستیزند و خداوند شرّ آنان را از تو دفع می کند و او شنونده ی داناست.

نکته ها:

اگر اهل کتاب، یهود و نصاری، به جای سرسختی و خودمحوری و تکیه بر مسائل نژادی و قبیله ای، همانند شما مسلمانان به تمام انبیا و کتب آسمانی ایمان بیاورند و تعصبات نابجا را کنار بگذارند، حتماً هدایت می یابند، ولی اگر همچون گذشته، تنها خود را بر حق بدانند و دیگران را منحرف بشمارند، آنان در ستیز با حق و جدایی از حق خواهند بود. البته شما مسلمانان به راه خود دلگرم باشید و از تحقیرها و توطئه های آنان نترسید. چون خداوند شرّ آنان را از شما دفع و شما را در برابر آنان حمایت و کفایت می کند، زیرا که او شنوای داناست.

پیام ها:

۱- مسلمانان، الگوی هدایت یافتگان واقعی هستند. «بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ» زیرا به تمام انبیا و کتب های آسمانی، ایمان و اعتقاد دارند.

۲- خداوند متعال، حمایت و کفایت خود را از مسلمانان اعلام نموده است.

«فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ»

۳- ایمان نیاوردن یهود و نصاری از روی عناد، لجاجت و ستیزه جویی است، نه منطق و استدلال. «وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ»

(۱)

ص: ۲۱۲

۱- ۱). امام صادق علیه السلام شقاق و ستیزه جویی را کفر می داند. تفسیر مجمع البیان و راهنما.

(این است) رنگ آمیزی الهی و کیست بهتر از خدا در نگارگری؟ و ما تنها او را عبادت می کنیم.

نکته ها:

انسان در زندگی خویش باید رنگی را بپذیرد، اما در میان همه رنگ ها، رنگ خدایی بهتر است. ناگفته پیداست که تا رنگ نژاد و قبیله و هوسها را کنار نگذاریم، رنگ وحدت و برادری و تسلیم امر خدا بودن را نخواهیم گرفت. همه ی رنگ ها به مرور زمان کم رنگ و بی رنگ می شود. اما رنگ خدایی همیشگی و پایدار است. «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» (۱) و چه رنگی بهتر از رنگ خدا که او را عبادت و بندگی می کنیم. بگذریم که یهود، کودکان خود را با آبی مخصوص شستشو داده و بدینوسیله به او رنگ مذهبی می دهند.

بهترین رنگ آن است که صفا و بقا داشته و چشم اولیای خدا را به خود جلب کند. هم رنگ با فطرت و منطبق بوده، مشتری آن خدا، و بهای آن بهشت باشد. همه ی رنگ ها پاک می شوند، قبیله، نژاد و نسب، دیر یا زود از بین می روند، ولی آنچه ابدی و باقی است همان رنگ و صبغه ی الهی یعنی اخلاص و ایمان است.

در حدیث آمده است: شخصی در دیوار خانه ی خود سوراخی ایجاد می کرد، امام صادق علیه السلام پرسید: چرا اینکار را انجام می دهی؟! جواب داد: تا دود اجاق منزل بیرون رود. امام فرمود:

می توانی این منظور را داشته باشی که روزنه ی ورود روشنائی قرار دهی تا اوقات نماز را بشناسی. یعنی اگر بناست در دیوار روزنه ای ایجاد شود، چرا تنها برای بیرون کردن دود باشد؟ چرا برای ورود نور نباشد؟ (۲) بله می توان به هر کاری، رنگ خدایی داد. راه خدا، یکی است؛ اگر رنگ خدایی نباشد، رنگ های دیگر، انسان را گیج و متحیر می کند و هم رنگ شدن با جماعتی که اکثر آنها دچار انحرافند، خود مایه ی رسوایی و خواری در قیامت است.

ص: ۲۱۳

۱-۱. قصصی، ۸۸.

۲-۲. آیها لله جوادی، تفسیر موضوعی، ج ۵، ص ۱۳۲.

پیام ها:

۱- ایمان به خدا، پیامبران، کتاب های آسمانی و تسلیم خدا بودن، صبغه و رنگ خدایی است. در آیات قبل فرمود: «قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَ...»، در این آیه می فرماید:

«صِبْغَةَ اللَّهِ»

«۱۳۹» قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَ لَنَا أَعْمَالُنَا وَ لَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ

(ای پیامبر! به اهل کتاب) بگو: آیا درباره ی خداوند با ما مجادله می کنید، در حالی که او پروردگار ما و شماسست و اعمال ما برای ما و اعمال شما از آن شماسست و ما برای او خالصانه عبادت می کنیم.

نکته ها:

این آیه، هشدار به اهل کتاب است که از ادعاهای بی دلیل دست بردارند. آنها می گفتند: ما به خدا نزدیکتر و یا فرزندان او و یا محبوبان او هستیم. بنی اسرائیل گمان می کردند که باید همه ی انبیا از نژاد آنان باشند و بخاطر قدیمی بودن دین آنان و کتاب تورات، خودشان را برتر می دانستند و لطف الهی را فقط مخصوص خودشان دانسته و با این گمان با مسلمانان محاجّه و گفتگو می کردند.

پیام ها:

۱- صاحب اختیار همه ی انسان ها، خداست. او به همه لطف دارد و می تواند هر کس را از هر نژادی که باشد، مورد عنایت خاص خود قرار دهد. «هُوَ رَبُّنَا وَ رَبُّكُمْ»

۲- ملاک قرب به خداوند، عبادت خالصانه و منزّه دانستن او از شریک است.

«نَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ»

«۱۴۰» أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمْ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

یا می گوئید که ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و اسباط، یهودی یا نصرانی بودند؟ بگو: شما بهتر می دانید یا خدا؟ (چرا حقیقت را کتمان می کنید؟) و چه کسی ستمکارتر است از آن کس که گواهی و شهادت الهی را (در باره ی پیامبران) که نزد اوست، کتمان کند و خدا از اعمال شما غافل نیست.

نکته ها:

این آیه، خطابى دیگر به اهل کتاب است، که شما آن قدر به یهودی یا نصرانی بودن خود مباهات می کنید که حتّی حاضرید بزرگترین افتراها را به بهترین اولیای خدا نسبت دهید؟! آیا می گوئید: ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و پیامبران دیگر از نسل یعقوب «اسباط»، با آنکه قبل از نزول تورات و انجیل بوده اند، یهودی و نصرانی هستند؟ آیا این ستمگری نیست که واقعیتی را که بدان واقفید بپوشانید و این حقیقت روشن تاریخی را بر عامّه مردم کتمان کنید و چنین وانمود کنید که همه پیامبران، تابع یهودیت یا نصرانیت بوده اند؟ ولی بدانید که خداوند از آنچه شما انجام می دهید غافل نیست.

پیام ها:

۱- گاهی تعصّب به جایی می رسد که شخص حاضر می شود واقعیت های روشن تاریخی را تحریف و یا انکار کند. «أَمْ تَقُولُونَ...»

۲- بزرگترین ظلم ها، ظلم فرهنگی و کتمان حقایق است. «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ»

۳- علم خداوند به کتمان و ظلم ها، باید برای ما هشدار باشد. «وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»

«۱۴۱» تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ لَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَ لَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

(به هر حال) آن امت بگذشت، آنچه آنان بدست آوردند برای خودشان است و آنچه شما بدست آوردید برای خودتان است و شما از آنچه آنان کرده اند، سؤال نخواهید شد.

پیام ها:

۱- در کسب خوشبختی، تکیه به گذشتگان و تاریخ پدران، چاره ساز نیست. «لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ لَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ» گیرم پدر تو بود فاضل از فضل پدر، تو را چه حاصل

۲- هر امتی، تنها مسئول عمل خویش است. «لَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

ص: ۲۱۶

«۱۴۲» سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَاهُمْ عَن قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

بزودی بی خردان از مردم، خواهند گفت: چه چیزی آنها (مسلمانان) را از (بیت المقدس،) قبله ای که بر آن بودند برگردانید؟ بگو: مشرق و مغرب از آن خداست، هر که را بخواهد به راه راست هدایت می کند.

نکته ها:

پیامبر اکرم و مسلمانان، سیزده سالی را که بعد از بعثت در مکه بودند، به سوی کعبه نماز نمی خواندند، اما بعد از هجرت به مدینه، چند ماهی نگذشته بود که یهودیان زبان به اعتراض گشوده و مسلمانان را تحقیر کردند و گفتند: شما رو به قبله ما بیت المقدس نماز می خوانید، بنابراین پیرو و دنباله رو ما هستید و از خود استقلال ندارید. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از این اهانت ناراحت شد و هنگام دعا به آسمان نگاه می کرد، گویا منتظر نزول وحی بود تا آنکه دستور تغییر قبله صادر شد. پیامبر دو رکعت نماز ظهر را به سوی بیت المقدس خوانده بود که جبرئیل مأمور شد، بازوی پیامبر را گرفته و روی او را به سوی کعبه بگرداند. در نتیجه پیامبر صلی الله علیه و آله یک نماز را به دو قبله خواند و اکنون نیز در مدینه نام آن محل به مسجد قبلتین معروف است. (۱) بعد از این ماجرا، یهود ناراحت شده و طبق عادت خود شروع به خرده گیری کردند. آنها که تا دیروز می گفتند: مسلمانان استقلال ندارند و پیرو ما هستند، اکنون می پرسیدند، چرا اینها از قبله ی پیامبران پیشین اعراض کرده اند؟ پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور شد در جواب آنها پاسخ دهد: مشرق و مغرب از آن خداست و خداوند مکان خاصی ندارد.

آری، تغییر قبله، نشانه ی حکمت الهی است نه ضعف و جهل او. همچنان که در نظام

ص: ۲۱۷

تکوین، تغییر فصول سال، نشانه‌ی تدبیر است، نه ضعف یا پشیمانی.

خداوند در همه جا حضور دارد و شرق و غرب عالم از آن اوست. پس جهت گیری بدن به سوی کعبه، رمز جهت گیری دل به سوی خداست. چه بسا افرادی به سوی کعبه نماز بگذارند، ولی قبله آنان چیز دیگری باشد. چنانکه خواجه عبدالله انصاری می گوید:

قبله شاهان بود، تاج و کمند

قبله ارباب دنیا، سیم و زر

قبله صورت پرستان، آب و گل

قبله معنا شناسان، جان و دل

قبله تن پروران، خواب و خورشت

قبله انسان، به دانش پرورش

قبله عاشق، وصال بی زوال

قبله عارف، کمال ذی الجلال

پیام ها:

۱- افرادی که هر روز دنبال بهانه ای هستند تا از پذیرش حق طفره روند، سفیه هستند. (۱) «سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ»

۲- کسی که دست خدا را در وضع یا تغییر احکام بسته بداند، سفیه و سبک مغز است. اعتراض به خدای حکیم ودانا، نشانه‌ی سفاهت است. «سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ»

۳- مسلمانان باید توطئه‌ها و شایعات و سؤالات بهانه جویانه‌ی دشمن را پیش بینی کرده و با پاسخ به آنها، از نفوذ و گسترش آن پیشگیری نمایند. «سَيَقُولُ... قُلْ»

۴- اصل سؤال کردن مورد انتقاد نیست، روحیه سؤال کننده مورد انتقاد است که از روی اعتراض و اشکال تراشی می پرسد. «مَا وَلَاَهُمْ عَنْ قِبَلَتِهِمْ»

۵- قداست و کرامت مکان‌ها و زمان‌ها، وابسته به عنایت پروردگار است، نه چیز دیگر. «لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ»

۶- تغییر قبله، یکی از نشانه‌های پیامبر اسلام در کتب آسمانی بود، لذا برای بعضی وسیله‌ی هدایت شد. «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»

۱-۱). همانگونه که در روایات به کسی که آخرت خویش را فدای دنیا کند مجنون، و به پیروان رهبر فاسد فقیر، و آن کس که دین خود را از دست بدهد، غارت زده گفته شده است.

«۱۴۳» وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَ يُكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَ مَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنُعَلِّمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقْبَيْهِ وَ إِنَّ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ

و بدین سان ما شما را امتی میانه قرار دادیم تا بر مردم گواه باشید و پیامبر (نیز) بر شما گواه باشد. و ما آن قبله ای را که قبلاً بر آن بودی برنگردانیدیم، مگر برای آنکه افرادی را که از پیامبر پیروی می کنند از آنها که به جاهلیت باز می گردند، بازشناسیم. و همانا این (تغییر قبله)، جز بر کسانی که خداوند آنها را هدایت کرده دشوار بود. و خدا هرگز ایمان شما را (که سابقاً به سوی بیت المقدس نماز خوانده اید)، ضایع نمی گرداند. زیرا خداوند نسبت به مردم، رحیم و مهربان است.

نکته ها:

مسیحیان در موقع عبادت، رو به محلّ تولّد حضرت عیسی در بیت المقدس می ایستادند که نسبت به محلّ سکونت آنان، در مشرق قرار داشت، و یهودیان رو به بیت المقدس عبادت می کردند که نسبت به محلّ سکونتشان، در طرف مغرب قرار می گرفت، ولی کعبه نسبت به آن دو در وسط قرار می گیرد و قرآن با اشاره به این موضوع، می فرماید: همانگونه که ما کعبه را در وسط قرار دادیم، شما مسلمانان را نیز امت میانه قرار دادیم.

مفسران بحث های گوناگونی را در ذیل این آیه مطرح نموده اند و در تفسیر «امت وسط» برخی گفته اند: مراد امتی است که نه اهل افراط باشد نه تفریط، نه طرفدار جبر نه تفویض، نه معتقد به اصالت فرد، نه اصالت جامعه.

ولی با چند مقدمه، روشن می شود که مراد آیه از امت وسط، افراد خاصی هستند. آن مقدمات عبارتند از:

۱- قرآن، امت وسط را شاهد بر اعمال معرفی کرده است، پس باید در قیامت بر اعمال مردم گواهی دهد.

۲- گواه شدن، علم و آگاهی و عدالت می خواهد.

۳- همه ی افراد امت، آگاهی و عدالت ندارند.

به همین دلیل در روایات می خوانیم که مراد از امت وسط، امامان معصوم هستند که اولاً به همه کارها علم دارند. چنانکه قرآن می فرماید: «فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ» (۱) مراد از مؤمنانی که اعمال مردم را می بینند و به آن علم پیدا می کنند، مطابق روایات امامان معصوم هستند. و ثانیاً عدالت دارند. چنانکه خداوند در آیه ی «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» (۲) عصمت و عدالت آنان را تضمین نموده است.

امام صادق علیه السلام می فرماید: مگر می شود امتی که بعضی افرادش لایق گواهی دادن برای چند عدد خرما در دادگاه های دنیا نیستند، لیاقت گواهی دادن بر همه ی مردم در قیامت را دارا باشند؟ به هر حال مقام گواه بودن در محضر خدا، آن هم نسبت به همه ی کارهای مردم، تنها مخصوص بعضی از افراد امت است که به فرموده روایات، امامان معصوم می باشند.

در اینجا یک سؤال باقی می ماند که چرا خداوند به جای نام بعضی افراد، نام امت را برده است؟ که در پاسخ می گوئیم: قرآن حتی یک نفر را نیز امت معرفی نموده است: «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ» (۳)

فلسفه تغییر قبله

در مورد فلسفه تغییر قبله، تحلیل های متعددی صورت گرفته است؛ برخی گفته اند انتخاب اولیة بیت المقدس به عنوان قبله، به منظور جلب افکار یهود و همراهی آنان بوده است و آنگاه که مسلمانان خود قدرت و توانایی پیدا کردند، دیگر به این کار نیاز نبود. برخی نیز گفته اند: علاقه به مکه و وطن موجب شد که قبله تغییر یابد. لیکن این تحلیل ها موهوم و خلاف واقع هستند.

ص: ۲۲۰

۱- ۱. توبه، ۱۰۵.

۲- ۲. احزاب، ۳۳.

۳- ۳. نحل، ۱۲۰.

آنچه قرآن در این باره تصریح و تأکید دارد این است که تغییر قبله، آزمایش الهی بود تا پیروان واقعی پیامبر شناخته شوند. زیرا آنها که ایمان خالص ندارند، به محض تغییر یک فرمان، شروع به چون و چرا می نمایند که چرا اینگونه شد؟ اعمال ما طبق فرمان سابق چه می شود؟ اگر فرمان قبلی درست بود، پس فرمان جدید چیست؟ اگر دستور جدید درست است، پس فرمان قبلی چه بوده است؟

خداوند نیز به کسانی که در برابر فرامین او تسلیم هستند، بشارت می دهد که اعمال گذشته ی شما ضایع نمی شود، زیرا مطابق دستور بوده است.

در این آیه به جای کلمه نماز، واژه ایمان بکار رفته است که نشان دهنده ی اهمیت و مقام نماز و برابری آن با تمام ایمان می باشد. «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ»

پیام ها:

۱- اولیای خدا، بر اعمال ما نظارت دارند. «لِتَكُونُوا شُهَدَاءً»

آری، بعضی انسان ها دارای چنان ظرفیتی هستند که می توانند ناظر تمام اعمال و آگاه به انگیزه های انسان ها در طول تاریخ باشند.

۲- در قیامت، سلسله مراتب است. تشکیلات و سازماندهی محکمه ی قیامت بگونه ای است که ابتدا ائمه بر کار مردم گواهی می دهند، سپس پیامبر بر امامان گواه است. «لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَ يَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا»

۳- آزمایش، یک سنت قطعی الهی است و خداوند گاهی با تغییر فرمان، مردم را امتحان می کند. «لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ...»

۴- پیروی از دستورات دین، مایه رشد و کمال و نافرمانی از آن، نوعی حرکت ارتجاعی است. «يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقْبَيْهِ»

۵- جز فرمان خداوند، به چیز دیگری از قبیل، جهت، رنگ، زمان، مکان و شیوه ی خاصه ی خود را عادت ندهیم، تا هرگاه فرمانی بر خلاف انتظار یا عادت و سلیقه ی ما صادر شد، بدنبال فرار یا توصیه نباشیم. «لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقْبَيْهِ»

۶-مقام تسلیم بر افراد عادی سنگین است: «لَكَبِيرَةٌ» و تنها کسانی به این مقام دست می یابند که هدایت خاص الهی شامل آنان شود. «إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ»

۷-قوانین و مقررات، شامل زمان های قبل نمی شود. اگر امروز فرمان تغییر قبله صادر شد، نمازهای قبلی صحیح است و از امروز باید به سوی دیگر نماز خوانند. «وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ»

۸-تمام تغییرات و تحولات تکوینی و تشریحی، ناشی از رحمت و رأفت خداوندی است. «لَرُؤُفٌ رَحِيمٌ»

«۱۴۴» قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

(ای پیامبر!) همانا می بینیم که تو (در انتظار نزول وحی، چگونه) روی به آسمان می کنی، اکنون تو را به سوی قبله ای که از آن خشنود باشی، برمی گردانیم. پس روی خود را به جانب مسجدالحرام کن. و (شما ای مسلمانان) هر جا بودید، روی خود را به جانب آن بگردانید و همانا کسانی که کتاب (آسمانی) به آنها داده شده، (به خوبی) می دانند که این فرمان به حق است که از ناحیه ی پروردگار صادر شده و خداوند از اعمال آنها غافل نیست.

نکته ها:

این آیه حاکی از آن است که پیامبر صلی الله علیه و آله منتظر و مشتاق نزول وحی در جهت تغییر قبله بود و این تغییر قبله از بیت المقدس به کعبه، وعده ی خداوند به پیامبرش بوده است، ولی آن حضرت در موقع دعای آنکه چیزی بگوید، به سوی آسمان نگاه می کرد تا اینکه آیه نازل شد و دستور داد که رسول اکرم صلی الله علیه و آله و همه ی مسلمانان در موقع عبادت، روبه سوی مسجدالحرام و کعبه نمایند. اهل کتاب و یهود با آنکه حَقَّائِبِیت این تغییر را می دانستند و قبلاً

در کتاب هایشان خوانده بودند که پیامبر اسلام به سوی دو قبله نماز می‌گزارد، اما این حقیقت را کتمان نموده و یا با القای شبهات و سؤالات، نقش تخریبی ایفا می‌کردند و خداوند با جمله ی «وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ» آنان را تهدید می‌نماید. (۱)

رضایت رسول اکرم صلی الله علیه و آله از قبله بودن کعبه، دلائلی داشت از جمله:

الف: کعبه، قبله ی ابراهیم علیه السلام بود.

ب: از زخم زبان، تحقیر و استهزای یهود آسوده می‌شد.

ج: استقلال مسلمانان به اثبات می‌رسید.

د: به اولین پایگاه توحید یعنی کعبه، توجه می‌شد.

چون مسئله ی تغییر قبله یک حادثه ی مهمی بود، لذا در آیه، دوبار در مورد توجه به کعبه، فرمان داده شده است: یک بار خطاب به پیامبر با لفظ؛ «وَجْهَكَ» و یک بار خطاب به مسلمانان با کلمه؛ «وَجُوهَكُمْ»

پیام‌ها:

۱- آسمان، سرچشمه ی نزول وحی و نظرگاه انبیاست. «نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ»

۲- خداوند به خواسته انسان‌ها آگاه است. «فَلَنُؤَلِّقَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا»

۳- تشریح و تغییر احکام، از طرف خداوند است و پیامبر از پیش خود، دستوری صادر نمی‌کند. «فَوَلُّوا...»

۴- ادب پیامبر در نزد خداوند به قدری است که تقاضای تغییر قبله را به زبان نمی‌آورد، بلکه تنها با نگاه، انتظارش را مطرح می‌نماید. «قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ»

۵- خداوند رضایت رسولش را می‌خواهد و رضای خداوند در رضای رسول اوست. «قِبْلَةً تَرْضَاهَا»

۶- قرآن، دانشمندانی که حقیقت را می‌دانند، ولی باز هم طفره می‌روند، تهدید و نکوهش می‌کند. «لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ... وَ مَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ»

ص: ۲۲۳

۷- نباید دستورات دین را به مردم سخت گرفت. «شطر» به معنی سمت است.

یعنی به سمت مسجدالحرام ایستادن کافی است و لازم نیست بطور دقیق روبه کعبه باشد. «فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ»

«۱۴۵» وَ لَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مِّنَّا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتِهِمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَئِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ

و(ای پیامبر!) اگر هر گونه آیه، (نشانه و دلیلی) برای (این گروه از) اهل کتاب بیاوری، از قبله ی تو پیروی نخواهند کرد، و تو نیز پیرو قبله آنان نیستی، (همانگونه که) بعضی از آنها نیز پیرو قبله دیگری نیست. و همانا اگر از هوسهای آنان پیروی کنی، پس از آنکه علم (وحی) به تو رسیده است، بی شک در این صورت از ستمگران خواهی بود.

نکته ها:

این آیه، از عناد و لجاجت اهل کتاب پرده برداشته و سوگند (۱) یاد می کند که هر چه هم آیه و دلیل برای آنان بیاید، آنها از اسلام و قبله ی آن پیروی نخواهند کرد. چون حقیقت را فهمیده اند، ولی آگاهانه از پذیرش آن سر باز می زنند.

تهدید و هشدارهای قرآن نسبت به پیامبر، به منظور جلوگیری از بروز و رشد غلوگرایی و نسبت ناروای خدایی به اولیاست. آنگونه که در ادیان دیگر، مردم به غلو، عیسی علیه السلام را فرزند خدا و فرشتگان را دختران خدا می دانستند.

پیام ها:

۱- لجاجت و تعصب، مانع تفکر، استدلال و حق بینی است. آنان نه تنها نسبت به اسلام تعصب می ورزند، در میان خودشان نیز عناد و لجاجت دارند. «ماتبعوا»

ص: ۲۲۴

۱- ۱). در واژه «لئن» حرف لام برای جواب قسم است.

قَبْلَتَكَ...

وَ مَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعِ قَبْلَهُ بَعْضٍ»

۲- در برابر هیاهو و غوغای مخالفان نباید تسلیم شد و برای مایوس کردن دشمنان، قاطعیت لازم است. «وَ مَا أَنْتَ بِتَابِعٍ»

۳- یهود و نصاری هر یک دارای قبله ی ویژه ای بودند. «وَ مَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعِ قَبْلَهُ بَعْضٍ»

۴- انحراف دانشمندان، بسیار خطرناک است. «... مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۵- علم، به تنهایی برای هدایت یافتن کافی نیست، روحیه ی حق پذیری لازم است. یهود صاحب کتاب بودند، ولی با وجود تعصب نابجا، این علم چاره ساز نشد. «أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۶- پیامبر، حق تغییر قانون الهی را بر اساس تمایلات مردم ندارد. «أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۷- آئین اسلام از سرچشمه ی علم واقعی است. «جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۸- قوانینی شایسته پذیرش و پیروی هستند که از هواهای نفسانی پیراسته و بر پایه ی علم بنا شده باشند. «لَئِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۹- قانون، برای همه یکسان است. اگر بر فرض پیامبر نیز تابع هوا و هوس شود، گرفتار کیفر خواهد شد. «إِنَّكَ إِذَا»

۱۰- با وجود قانون الهی، پیروی از خواسته های مردم ظلم است. «إِذَا مِنَ الظَّالِمِينَ»

«۱۴۶» الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ

(یهود، نصاری و) کسانی که به آنان کتاب (آسمانی) داده ایم او (پیامبر اسلام) را همچون پسران خود می شناسند، و همانا گروهی از آنان با آنکه حق را می دانند، کتمان می کنند.

نکته ها:

در قرآن چندین مرتبه این واقعیت بازگو شده است که اهل کتاب، به خاطر بشارت تورات و

انجیل به ظهور و بعثت پیامبر اسلام، در انتظار او بودند و ویژگی های پیامبر چنان به آنها توضیح داده شده بود که همچون فرزندان خویش به او شناخت پیدا کرده بودند. ولی با این همه، گروهی از آنان حقیقت را کتمان می کردند. قرآن در جای دیگر می فرماید: آنها نه تنها از پیامبر، بلکه از جامعه ای که او تشکیل می دهد و یارانش نیز خبر داشتند: «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ» (۱) محمّد فرستاده خداست و کسانی که با او هستند، در برابر کفار سرسخت و شدید، و در میان خود مهربانند. پیوسته آنان را در حال رکوع و سجود می بینی، آنها همواره فضل خدا و رضای او را می طلبند. نشانه ی آنها در صورتشان از اثر سجده نمایان است، این توصیف آنها در تورات و انجیل است.

قرآن برای شناخت دقیق اهل کتاب از پیامبر، آنرا به شناخت پدر از پسر تشبیه می کند که روشن ترین شناخت هاست. زیرا:

از ابتدای تولّد و حتّی قبل از آن شکل می گیرد.

شناخت چیزی است که انتظار به همراه دارد.

شناختی است که در آن شکّ راه ندارد.

کتمان علم، بزرگترین گناه است. قرآن درباره ی کتمان کنندگان می فرماید: «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ» (۲) خداوند و تمام فرشتگان و انس و جنّ و هر با شعوری، برای همیشه آنان را لعنت و نفرین می کنند. آری، کتمان حقّ، همچون کتمان فرزند خویش است و چه ناجوانمردانه است که پدری به خاطر لذّت های دنیوی، کودک خود را منکر شود!

پیام ها:

۱- اگر روحیه ی حقیقت طلبی نباشد، علم به تنهایی کافی نیست. یهود با آن شناخت عمیق از رسول خدا، باز هم او را نپذیرفتند. «يَعْرِفُونَ... لَيْكُتْمُونَ»

ص: ۲۲۶

۱- ۱. فتح، ۲۹.

۲- ۲. بقره، ۱۵۹.

۲- حتی درباره ی دشمنان، انصاف را مراعات کنیم. قرآن، کتمان را به همه ی اهل کتاب نسبت نمی دهد. «فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ»

«۱۴۷» الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُؤْمِرِينَ

حق، (آن چیزی است که) از سوی پروردگار توست، پس هرگز از تردیدکنندگان مباش.

پیام ها:

۱- حق همان است که از منبع علم بی نهایت او صادر شده باشد. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ»

۲- دستورها و فرامین الهی که از طریق وحی و یا روایات ثابت شود، جای مجادله و مناقشه ندارد. «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُؤْمِرِينَ»

۳- رهبر باید از قاطعیت و یقین برخوردار باشد، به خصوص وقتی که قانونی را تغییر داده و سنتی را می شکند. «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُؤْمِرِينَ»

«۱۴۸» وَ لِكُلِّ وِجْهَةٍ هُوَ مُؤَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

و برای هر کس قبله ای است که به آن سوی رو می کند. (بنابراین درباره ی جهت قبله گفتگو نکنید و به جای آن) در نیکی ها و اعمال خیر بر یکدیگر سبقت جوید. (و بدانید) هر جا که باشید، خداوند همه شما را (در محشر) حاضر می کند، همانا خداوند بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

برای کلمه «وِجْهَةٌ» دو معناست: قبله و طریقه. اگر این کلمه را همانند اکثر مفسران به معنای قبله بگیریم، معنای آیه همان است که ترجمه کرده ایم. اما اگر کلمه «وِجْهَةٌ» را به معنای طریقه و شیوه بگیریم، معنای آیه این است: برای هر انسان یا گروهی، راه و طریقی است که به سوی همان راه کشیده می شود و هر کس راهی را سپری می کند. و این معنا

نظیر آیه ی ۸۴ سوره ی اسراء است که فرمود: «كُلَّ يَوْمٍ عَلَيَّ شَاكِلَتَهُ»

بعضی مفسران، مراد از «هو» در «هُوَ مُؤَلِّهَا» را خدا دانسته اند که در این صورت معنای آیه چنین می شود: هر کس قبله ای دارد که خداوند آنرا تعیین کرده است.

سبقت در کار خیر، ارزش آن را افزایش می دهد. در قرآن با واژه های «سَارِعُوا»، «سَابِقُوا» و «فَاسْتَبِقُوا» در مورد کار خیر بکار رفته است. و در ستایش انبیا می فرماید:

«يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ» (۱) آنها در نیکی ها، شتاب و سرعت می گیرند.

در برخی روایات ذیل این آیه آمده: در زمان ظهور امام زمان علیه السلام علاقمندان آن حضرت، از اطراف و اکناف جهان یکجا در حضور ایشان جمع خواهند شد. (۲)

پیام ها:

۱- هر امتی قبله ای داشته و مسئله قبله، مخصوص مسلمانان نیست. «لِكُلِّ وَجْهَةٌ»

۲- بحث های بیهوده را رها کنید و توجه و عنایت شما به انجام کارهای خیر باشد. «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ»

۳- به جای رقابت و سبقت در امور مادی، باید در کارهای خیر از دیگران سبقت گرفت. «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ»

۴- روز قیامت، خداوند همه را یکجا جمع خواهد کرد و این نمونه ای از مظهر قدرت الهی است. «يَأْتِي بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا»

«۱۴۹» وَ مِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لِلْحَقِّ مِنْ رَبِّكَ وَ مَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

و(ای پیامبر!) از هر جا(که به قصد سفر) خارج شوی،(به هنگام نماز) روی خود را به جانب مسجد الحرام بگردان، این دستور حقّی است از طرف پروردگارت، و خداوند از آنچه انجام می دهید غافل نیست.

ص: ۲۲۸

(۱-۱). انبیا، ۹۰.

(۲-۲). تفسیر نورالثقلین، ج ۱ ص ۱۳۹.

نکته ها:

در آیات قبل، توجه به مسجد الحرام، مربوط به شهر مدینه بود که مسلمانان در آن سکونت داشتند، ولی این آیه می فرماید: در سفر نیز به هنگام نماز رو به سوی مسجد الحرام نمایید.

«۱۵۰» وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَ لَأَتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

و(ای پیامبر!) از هر جا خارج شدی پس (به هنگام نماز) روی خود را به سوی مسجد الحرام بگردان، و(شما ای مسلمانان نیز) هر جا بودید (در سفر و در حضر) روی خود را به سوی آن بگردانید تا برای (هیچ کس از) مردم جز ستمگرانشان، امکان احتجاج (و مجادله) علیه شما نباشد. پس از آنها نترسید و تنها از من بترسید. و (بدانید تغییر قبله برای آن بود) تا نعمت خود را بر شما تمام کنم و شاید که شما هدایت شوید.

نکته ها:

تکرار موضوع تغییر قبله در آیات متعدّد، نشانه ی اهمّیت آن است. علاوه بر آنکه در هر یک از آیات در کنار این موضوع، مطلب جدیدی را نیز یادآور می شود. مثلاً در این آیه، خداوند بعد از دستور روی نمودن به سوی مسجد الحرام، می فرماید: این بدین خاطر است که مردمان، بهانه ای بر علیه پیامبر صلی الله علیه و آله و مسلمانان نداشته باشند. چون اهل کتاب می دانستند که پیامبر اسلام به سوی دو قبله نماز می خواند و اگر این امر محقق نمی شد، آنها ایراد می گرفتند که پیامبر شما فاقد اوصاف ذکر شده در کتاب های آسمانی پیشین است.

و یا اینکه زخم زبان زده و مسلمانان را تحقیر می کردند که شما دنباله رو یهود هستید و قبله ی مستقلی ندارید.

البته این ایراد تنها از سوی یهود نبود، بلکه مشرکان نیز می گفتند: اگر محمّد صلی الله علیه و آله به آئین

ابراهیم توجّه دارد، پس چرا به خانه ای که ابراهیم ساخته است، توجّه ندارد؟ البتّه منافقان آرام نگرفته و با تغییر قبله، خرده گیری های خود را شروع کرده و می گفتند: پیامبر، ثبات رأی ندارد. در هر حال خداوند با تأکید و تکرار، مسلمانان را برای پذیرش موضوع و ثبات قدم آماده می سازد و یادآور می شود، آنان که دنبال حجت و دلیل باشند، بر شما خرده نخواهند گرفت، ولی افراد ظالم که حقیقت را کتمان می کنند، از بهانه جویی دست بر نخواهند داشت و شما نباید به آنان اعتنا کنید، و از آنان نترسید و فقط از خداوند بترسید.

قبله، نشانه و مظهر توحید است. قبله، آرم و نشانه ی مسلمانان است. در نهج البلاغه از کعبه به عنوان عَلم یعنی پرچم و نشانه ی آشکار اسلام یاد شده است. بت پرستان و ستاره پرستان هنگام نیایش، به سوی بت و یا ستاره و ماه توجّه می کردند، اما اسلام توجّه به خانه خدا را به جای آن قرار داد و روی کردن به سوی قبله را نشانه ی توجّه به خدا شمرده است.

در روایات می خوانیم: پیامبر صلی الله علیه و آله معمولاً روبه قبله می نشستند و سفارش کرده اند؛ بسوی قبله بخوابید و بنشینید و حتّی رو به قبله نشستن، عبادت شمرده شده است. قبله، جایگاه و احترام خاصّی دارد و در بعضی اعمال، توجّه به آن واجب است. برای مثال: نمازهای واجب باید روبه قبله خوانده شود. ذبح حیوان و دفن میت، باید به سوی قبله باشد. در مستراح رو به قبله یا پشت به قبله نشستن حرام است.

علاوه بر آنچه ذکر شد، قبله عامل وحدت مسلمانان است. اگر از فراز کره ی زمین بر مسلمانان نظر کنیم، می بینیم آنان هر روز پنج بار با نظم و ترتیب خاصّ، به سوی قبله توجّه می کنند. کعبه، قرارگاه و آمادگاه حرکت ها و انقلاب های الهی بوده است. از حضرت ابراهیم و حضرت محمّد گرفته تا امام حسین علیهم السلام و در آینده حضرت مهدی علیه السلام، همگی از کنار کعبه حرکت خود را شروع کرده و می کنند. در عظمت کعبه همین بس که مسلمانان به اهل قبله معروفند.

خداوند متعال در ماجرای تغییر قبله می فرماید: تغییر قبله برای این است که در آینده نعمت خود را بر شما تمام کنم. یعنی استقلال شما و توجّه به کعبه، زمینه ی اتمام نعمت در آینده است. «لَا تُمَّ نِعْمَتِي»

این ماجرا در سال دوم هجری در مدینه واقع شده است. در سال هشتم هجری نیز خداوند به مناسبت فتح مکه می فرماید: «وَأَيُّكُمْ نِعْمَتُهُ عَلَيْكُمْ» (۱) یعنی: این پیروزی برای این است که خداوند در آینده نعمت خود را بر شما تمام کند. چنانکه ملاحظه می کنید در هر دو آیه «تمام نعمت» به صیغه فعل مضارع بیان شده است که نشانه ی حدوث آن در آینده است، ولی در آیه ۳ سوره ی مائده که به هنگام بازگشت از حجهالوداع در سال دهم هجری و بعد از معرفی رهبری معصوم در غدیر خم نازل می شود، اینگونه می فرماید: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي» امروز نعمت خود را بر شما تمام کردم.

قابل توجه و دقت است که خداوند، روی کردن مردم به قبله را قدم نخستین برای اتمام نعمت و فتح مکه را قدم دیگر و تعیین و معرفی رهبر را آخرین قدم در اتمام نعمت بیان می کند. لازم به یادآوری است که در جریان تعیین قبله و همچنین تعیین رهبر، تذکر می دهد که «فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي». چون در هر دو، احتمال مقاومت، مقابله، بهانه گیری و شایعه پراکنی از سوی دیگران می رود.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «يا علي مثلك في الامه كمثل الكعبه نصبها الله للناس علماً» (۲) ای علی! مثال تو در میان امت، همانند مثال کعبه است که خداوند آنرا به عنوان نشانه روشن و پرچم برای مردم قرار داده است، تا جهت خویش را گم نکنند. همچنین در حدیث دیگری از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود: «ونحن كعبه الله ونحن قبله الله» (۳) ما کعبه و قبله ی خداوندی هستیم.

پیام ها:

۱- مسلمانان باید از هر کاری که بهانه به دست دشمن می دهد پرهیز کنند.

«لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ»

۲- نفی سلطه ی دیگران و رسیدن به استقلال، یک ارزش است. «لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ»

ص: ۲۳۱

۱- ۱. فتح، ۲.

۲- ۲. بحار، ج ۲۲، ص ۴۸۳.

۳- ۳. بحار، ج ۶، ص ۲۱۱ و ۳۰۳.

۳- تغییر قبله، عامل خنثی سازی ایرادهای بی جا و بهانه تراشی های اهل کتاب و مشرکان و منافقان می باشد. «لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ»

۴- دشمنان خارجی، بزرگترین خطر برای مسلمانان نیستند، بی تقوایی خطر اصلی است. «فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي»

۵- تعیین قبله ی مخصوص برای مسلمانان، زمینه ی اتمام نعمت خدا بر آنهاست. «وَلِلَّائِمِّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ»

۶- تعیین قبله و نماز خواندن به سوی مسجدالحرام، زمینه ی هدایت مؤمنان است. «لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

۷- هدایت، دارای مراحل است. با آنکه مخاطب آیه مسلمانان هستند که هدایت شده اند، پس منظور دست یابی به مراحل بالاتری از آن است. «لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

«۱۵۱﴾ كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ

همانگونه (که برای هدایت شما) رسولی در میان شما از نوع خودتان فرستادیم تا آیات ما را بر شما بخواند و شما را تزکیه کند و کتاب و حکمت بیاموزد و آنچه نمی توانستید بدانید، به شما یاد دهد.

نکته ها:

کلمه «تلاوت» از واژه «تلو» به معنای پی در پی است و به خواندنی که پی در پی، با نظم صحیح و مناسب و برخوردار از نوعی قداست باشد، اطلاق می شود. کلمه ی «تزکیه» به معنای رشد و نمو و پاک کردن است. تعلیم کتاب، آموختن آیات و احکام آسمانی است و تعلیم حکمت، دادن تفکر و بینش صحیح است.

بعثت پیامبر اسلام، نتیجه استجاب دعای حضرت ابراهیم است که از خداوند خواست:

«وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ...» (۱) خدایا! در میانشان پیامبری مبعوث کن

ص: ۲۳۲

که آیات ترا بر آنان بخواند. پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز می فرمود: «انا دعوه ابی ابراهیم» من همان استجاب دعا پدرم ابراهیم هستم.

پیام ها:

۱- رهبری موفق است که از خود مردم، در میان مردم و هم زبان مردم باشد.

«أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِّنْكُمْ»

۲- تزکیه بر تعلیم مقدم است. «يُزَكِّيْكُمْ وَيُعَلِّمُكُمْ»

۳- آموزش دین، محور اصلی است و آموزش های دیگر، در مراحل بعد از آن است. ابتدا «يُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ» و پس از آن «يُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ»

۴- انسان برای شناخت بسیاری از حقایق، نیازمند وحی است. بجای «مَّا لَا تَعْلَمُونَ» فرمود: «مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ» تا یاد آور شود که اگر انبیا نبودند، انسان برای آگاهی از اموری همچون آینده ی خود و جهان، راه به جایی نداشت.

«۱۵۲» فَادْكُرُونِيْ اَذْكُرْكُمْ وَ اشْكُرُوا لِيْ وَ لَا تَكْفُرُوْنَ

پس مرا یاد کنید تا شما را یاد کنم، و برای من شکر کنید و کفران نورزید.

نکته ها:

خداوند در برخی آیات می فرماید: «ادْكُرُوا نِعْمَتِيْ» (۱) نعمت های مرا یاد کنید. ولی در این آیه می فرماید: «فادْكُرُونِيْ» یاد خود من باشید. و این بخاطر درجات شناخت و معرفت مردم است. بگذریم که یاد خداوند، زمینه ساز شکر است و لذا بر شکر مقدم شده است. این آیه، نشانگر نهایت لطف خداوند به بنده است. انسانی که جهل، فقر، فنا و حقارت، از ویژگی های اوست، چقدر مورد لطف قرار گرفته که خداوند علیم، غنی، باقی و عزیز به او می گوید: مرا

ص: ۲۳۳

یاد کن تا ترا یاد کنم. مگر یاد کردن ما چه ارزشی دارد؟ مگر نه این است که یاد کردن ما نیز خود توفیقی از سوی اوست؟

یاد کردن خدا تنها با زبان نیست، با دل و جان باید خدا را یاد کرد. یاد خدا هنگام گناه و دست کشیدن از آن، یاد واقعی است. و شاید بهترین نوع یاد کردن خداوند، نماز است که فرمود: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (۱)

با اینکه شکر، یکی از مصادیق ذکر خداست، ولی نام آن جداگانه در کنار ذکر آمده و این نشانه ی اهمیت شکر، به عنوان مصداق بارز ذکر است.

خداوند، با انسان داد و ستد می کند و هیچ کاری از انسان را بی بهره نمی گذارد: «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ»، «أَوْفُوا بَعْثِي أَوْفِ بَعْثِي» (۲)، «فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ» (۳)

امام باقر علیه السلام در ذیل این آیه، یکی از مصادیق ذکر خدا را، تسبیحات حضرت زهرا شمردند که ۳۴ مرتبه الله اکبر، ۳۳ مرتبه الحمد لله و ۳۳ مرتبه سبحان الله می باشد. (۴)

موانع ذکر خداوند:

الف: شیطان. «فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ» (۵) شیطان، آنها را از یاد خدا غافل کرد.

ب: تکاثر و رقابت ها. «أَلْهَاهُمُ التَّكَاثُرُ» (۶) شما را افزون خواهی، سرگرم ساخت.

ج: آرزوها و خیال. «وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ» (۷) آرزو، آنها را سرگرم نمود.

اثرات یاد خدا:

* یاد نعمت های او، رمز معرفت و شکر اوست.

* یاد قدرت بی پایان او، رمز توکل به اوست.

* یاد علم و آگاهی او، رمز حیا و تقوای ماست.

* یاد الطاف او، رمز محبت به اوست.

* یاد عدالت او، رمز خوف از اوست.

* یاد امدادهای او، رمز امید و رجاست.

- ١-١. طه، ١٤.
- ٢-٢. بقره، ٤٠.
- ٣-٣. مجادله، ١١.
- ٤-٤. تفسير نورالثقلين، ج ١ ص ١٤٠.
- ٥-٥. مجادله، ١٩.
- ٦-٦. تكاثر، ١.
- ٧-٧. حجر، ٣.

پیام ها:

۱- خداوند، به انسان شخصیت می بخشد و مقام انسان را تا جایی بالا می برد که می فرماید: تو یاد من باش، تا من هم یاد تو باشم. «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ»

۲- ذکر خدا و نعمت های او، زمینه ی شکر و سپاس است. چنانکه غفلت از یاد خدا، مایه ی کفران است. «فَاذْكُرُونِي، أَشْكُرْوا لِي وَ لَا تَكْفُرُونِ»

«۱۵۳» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! (در برابر حوادث سخت زندگی)، از صبر و نماز کمک بگیرید، همانا خداوند با صابران است.

نکته ها:

مشابه این کلام الهی را در همین سوره (۱) خواندیم که خداوند به بنی اسرائیل می فرمود: در برابر ناملایمات و سختی ها، از صبر و نماز کمک بگیرید. در این آیه نیز به مسلمانان دستور داده می شود تا در برابر حوادث سخت زندگی، از صبر و نماز یاری بجویند. آری، دردهای یکسان، داروی یکسان لازم دارد.

اصولاً انسان محدود، در میان مشکلات متعدد و حوادث ناگوار، اگر متصل به قدرت نامحدود الهی نباشد، متلاشی و منکوب می شود. و انسان مرتبط با خداوند، در حوادث و سختی ها، خود را نمی بازد و برای او حوادث، بزرگ نمی نماید. کسی که نماز را با حضور قلب و با توجه می خواند، به معراج می رود. هرچه پرواز معنوی او بیشتر باشد و بالاتر رود، دنیا و مشکلات آن و حتی خوشی های آن کوچکتر می شود.

انسان، یا در نعمت بسر می برد که باید به آیه قبل عمل کند؛ «فَاذْكُرُونِي، أَشْكُرْوا لِي» و یا در سختی بسر می برد که باید به این آیه عمل کند؛ «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ»

خداوند می فرماید: خدا با صابران است و نمی فرماید: با نماز گزاران است. زیرا نماز نیز نیاز

ص: ۲۳۵

به صبر و پایداری دارد. (۱)

در روایات می خوانیم: هرگاه کار سختی برای حضرت علی علیه السلام پیش می آمد حضرت دو رکعت نماز می خواند. (۲) این سیره را بوعلی سینا نیز عمل می کرد.

صبر، مادر همه کمالات است؛

* صبر در جنگ، مایه شجاعت است.

* صبر در برابر گناه، وسیله تقواست.

* صبر از دنیا، نشانه زهد است.

* صبر در شهوت، سبب عفت است.

* صبر در عبادت، موجب طاعت، و صبر در شبهات، مایه ی ورع است. (۳)

پیام ها:

۱- ایمان اگر همراه با عمل و توکل و صبر و عبادت باشد، کاربرد بیشتری خواهد داشت. (۴) «الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ...»

۲- نماز اهرم است، بار نیست. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلَاةِ»

۳- صبر و نماز، وسیله جلب حمایت های الهی هستند. «اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ»

۴- اگر چه خداوند با هر کس و در هر جایی حضور دارد؛ «هُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ» (۵) و لکن همراهی خدا با صابران، معنای خاصی دارد و آن لطف، محبت و یاری رسانی خداوند به صابران است. «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ»

«۱۵۴» وَ لَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَ لَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ

ص: ۲۳۶

۱- ۱. تفسیر روح المعانی.

۲- ۲. تفسیر صافی.

۳- ۳. تفسیر اطیب البیان.

۴- ۴. تفسیر راهنما.

۵- ۵. حدید، ۴.

و به آنها که در راه خدا کشته می شوند مرده نگوئید، بلکه آنان زنده اند، ولی شما نمی فهمید.

نکته ها:

در جنگ بدر، چهارده نفر از مسلمانان به شهادت رسیدند که شش نفر آنها از مهاجران و هشت نفر از انصار بودند. برخی از مردم می گفتند: فلانی مُرد. این آیه نازل شد و آنان را از این تفکر نهی کرد. (۱)

شهادت، نه تنها نامشان یا آثار کارهایشان زنده و باقی است، بلکه یک زندگی واقعی برزخی دارند. زندگی ای که در آن رزق و شادی و بشارت است، زندگی در جوار رحمت خدا که در آن حزن و ترس وجود ندارد. مشخصات این زندگی، در تفسیر آیات ۱۶۸ تا ۱۷۰ سوره آل عمران خواهد آمد. انشاء الله.

شهادت در راه خدا، شامل کشته شدن در میدان نبرد، ترور و سوء قصد دشمنان، کشته شدن مؤمنان در دفاع از جان و ناموس و مال، در هر مکان و زمان می شود.

پیام ها:

۱- نگرشهای محدود مادی را باید با ایمان به خدا و گفته های او تکمیل و تصحیح کرد. «لَا تَقُولُوا»

۲- تکالیف سخت، نیاز به پشتوانه اعتقادی و جبران خسارت ها دارد. آری، کسی که بداند زنده است، به شهادت رو می کند. «لَا تَقُولُوا... أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ»

۳- شهادت، زمانی ارزش دارد که در راه خدا باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۴- پیکار در راه دین، از ارزشهای والا در پیشگاه خداوند است. «يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۵- روح، بعد از مرگ باقی است، هر چند جسم و بدن متلاشی شود. «أَحْيَاءٌ»

۶- سرچشمه بسیاری از تحلیل ها، ناآگاهی از واقعیات است. «لَا تَقُولُوا، لَا تَشْعُرُونَ»

ص: ۲۳۷

«۱۵۵» وَ لَنْبَلُونَكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَ نَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَ الْأَنْفُسِ وَ الثَّمَرَاتِ وَ بَشِّرِ الصَّابِرِينَ

و قطعاً شما را با چیزی از ترس، گرسنگی، زیان مالی و جانی و کمبود محصولات، آزمایش می کنیم و صابران (در این حوادث و بلاها را) بشارت بده.

نکته ها:

خداوند متعال، همه ی انسان ها را آزمایش می کند، اما آزمایش و امتحان همه یکسان نیست. تمام جهان، صحنه آزمایش و تمام مردم حتی پیامبران نیز مورد امتحان قرار می گیرند. باید بدانیم که آزمایش های خداوند برای رفع ابهام نیست، بلکه برای شکوفایی استعدادها و پرورش انسان ها است.

وسایل آزمایش الهی نیز تمام حوادث تلخ و شیرین و از جمله ترس و گرسنگی، زیان مالی و جانی و کمبود محصولات است. ترس از دشمن، محاصره ی اقتصادی، جنگ و جهاد و اعزام فرزندان و عزیزان به میدان های نبرد، از جمله امتحانات است.

برای پیروزی در آزمایش خوف از دشمن، نیاز به توکل و یاد خداوند است و برای مبارزه با کمبودها، نیاز به صبر و پایداری است که در دو آیه ی قبل راه نشان داده شده است. «وَ اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَ الصَّلَاةِ»

لازم نیست همه ی مردم با همه ی مسائل آزمایش شوند، بلکه ممکن است:

الف: هر کس با چیزی آزمایش شود.

ب: فردی در آزمایشی روسفید باشد، ولی در امتحان دیگری رسوایی به بار آورد.

ج: ممکن است آزمایش فردی، وسیله ی آزمایش دیگران نیز باشد.

گاهی کم شدن مال و محصولات یا پیدا شدن خوف و ترس و سایر مشکلات، به خاطر آزمایش الهی است، ولی در بعضی اوقات، این امور کیفر اعمال خود انسان هاست.

انسان ها گاهی مرتکب بعضی گناهان می شوند که خداوند آنها را به برخی گرفتاری ها مبتلا می کند. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «ان الله يبتلي عبادَه عند الاعمال السيئه بنقص الثمرات و

حبس البرکات و اغلاق خزائن الخیرات لیتوب تائب ویتذکر متذکر» (۱) همانا خداوند، بندگان خود را به خاطر اعمال فاسدشان، به کمبود محصول و حبس برکت و بسته شدن منابع خیر، گرفتار می کند تا شاید متذکر شوند و توبه نمایند.

البتّه همین تبّه نیز آزمایش است، همانگونه که بر اثر ایمان نعمتی می دهد که وسیله آزمایشی است؛ «لَأَسَدِّقْتَنَّهُمْ مَّا وَعَدَقَّا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ» (۲) همانا آبی گوارا به آنان نوشاندیم تا ایشان را آزمایش کنیم.

خداوند چندین عنایت به صابران نموده است از جمله:

۱- محبت. «وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ» (۳)

۲- نصرت. «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ» (۴)

۳- بهشت. «يُجْزَوْنَ الْعَرْشَةَ بِمَا صَبَرُوا» (۵)

۴- پاداش بی حساب. «إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» (۶)

۵- بشارت. «بَشِّرِ الصَّابِرِينَ»

راه پیروزی در آزمایش های الهی چند چیز است:

الف: صبر و مقاومت.

ب: توجه به گذرا بودن حوادث و مشکلات.

ج: توجه به تاریخ گذشتگان که چگونه مشکلات را پشت سر گذارده اند.

د: توجه به اینکه همه مشکلات ما در منظر و دید خداست و همه چیز حساب دارد. امام حسین علیه السلام وقتی فرزندش روی دستانش تیر خورد و شهید شد، فرمود: «هون علی ما نزل بی انه بعین الله» (۷) این حادثه سخت، چون خدا می بیند برایم آسان می نماید.

ص: ۲۳۹

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۴۳.

۲- ۲. جن، ۱۶.

۳- ۳. آل عمران، ۱۴۶.

۴- ۴. بقره، ۱۵۳.

۵- ۵. فرقان، ۷۵.

٦-٦. زم، ١٠.

٧-٧. بحار، ج ٤٥، ص ٤٦.

۱- آزمایش و امتحان یک برنامه و سنت حتمی الهی است. «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ»

۲- ناگواری ها، سبب مقاومت و رشد است. بسیاری از صفات انسان از قبیل صبر، رضا، تسلیم، قناعت، زهد، تقوا، حلم و ایثار، در سایه ی برخورد با تنگدستی ها است. «وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ»

۳- مورد بشارت، در آیه بیان نشده است به خاطر همین شامل انواع بشارت های الهی می باشد. «بَشِّرِ الصَّابِرِينَ»

«۱۵۶» الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ

(صابران) کسانی هستند که هر گاه مصیبتی به آنها رسد، می گویند: ما از آن خدا هستیم و به سوی او باز می گردیم.

نکته ها:

صابران، به جای خود باختگی و پناهندگی به دیگران، تنها به خدا پناه می برند. زیرا از دید آنها، تمام جهان کلاس درس و میدان آزمایش است که باید در آن رشد کنیم. دنیا جای ماندن نیست، خوابگاه و عشرتکده نیست و شداید و سختی های آن نیز نشانه ی بی مهری خداوند نیست. ناگواری ها برای آن است که زیر پای ما داغ شود تا تندتر و سریعتر حرکت کنیم، بنابراین در تلخی ها نیز شیرینی است. زیرا شکوفا شدن استعدادها، کامیابی از پاداش های الهی را بدنبال دارد.

مصیبت هایی که از طرف اوست، تصرف مالک حقیقی و خداوند در مملوک خود است. اگر انسان بداند که خداوند حکیم و رحیم است و او نیز بنده ای بوده که قبلاً هیچ نبوده؛ «لَمْ يَكُ شَيْئاً» (۱) و حتی بعد از مراحل هم چیز قابل ذکری نبوده است؛ «لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَّذْكُوراً» (۲) خواهد پذیرفت که من باید در اختیار او باشم. او مرا از جماد به نبات، و از نبات به حیوان و از مرتبه ی حیوانیت به انسانیت سوق داده و این حوادث را برای رشد و ارتقای من قرار داده

ص: ۲۴۰

۱- ۱. مریم، ۶۷.

۲- ۲. انسان، ۱.

است. همانگونه که ما دانه ی گندم را زیر فشار، آرد می کنیم و بعد نیز در آتش تنور، تبدیل به نان می کنیم تا مراحل وجودی او را بالا ببریم.

شعار صابران «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» است. در حدیث می خوانیم: هرگاه با مصیبتی مواجه شدید، جمله ی «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» را بگویید. (۱) گفتن «إِنَّا لِلَّهِ» و یاد خدا به هنگام ناگواری ها، آثار فراوان دارد:

الف: انسان را از کلام کفر آمیز و شکایت باز می دارد.

ب: موجب تسلیت و دلداری و تلقین به انسان است.

ج: مانع و سوسه های شیطانی است.

د: اظهار عقاید حق است.

ه: برای دیگران درس و الگو شدن است.

مردم در برابر مشکلات و مصایب چند دسته اند:

الف: گروهی جیغ و داد می کنند. «إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا» (۲)

ب: گروهی بردبار و صبور هستند. «وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ»

ج: گروهی علاوه بر صبر، شکر گزارند. «اللهم لك الحمد حمد الشاكرين لك على مصابهم» (۳)

این برخوردها، نشانه ی معرفت هر کس نسبت به فلسفه ی مصایب و سختی هاست. همان گونه که کودک، از خوردن پیاز تند، بی تابی می کند و نوجوان تحمل می کند، ولی بزرگسال پول می دهد تا پیاز خریده و بخورد.

پیام ها:

۱- ریشه ی صبر، ایمان به خداوند، معاد و امید به دریافت پاداش است. «الصَّابِرِينَ الَّذِينَ... قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ»

ص: ۲۴۱

۱- ۱. دز المنثور، ج ۱، ص ۳۷۷.

۲- ۲. معارج، ۲۰.

۳- ۳. فقره آخر زیارت عاشورا.

«۱۵۷» أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ

آنانند که برایشان از طرف پروردگارشان، درودها و رحمت هایی است و همانها هدایت یافتگانند.

نکته ها:

کلمه «صلوات» از واژه ی «صلو» به معنی ورود در نعمت و رحمت است، بر خلاف واژه ی «صلی» که به معنای ورود در قهر و غضب است. مانند: «تَصَلَّى نَارًا حَامِيَةً» (۱)

خداوند بر مؤمنانی که در مشکلات، صبر و مقاومت کرده اند، خود درود و صلوات می فرستد؛ «صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ» ولی درباره مؤمنان مرفه که زکات اموالشان را می پردازند، دستور می دهد پیامبر صلی الله علیه و آله درود بفرستد. «صَلِّ عَلَيْهِمْ» (۲)

پیام ها:

۱- خداوند، صابران را غرق در رحمت خاص خود می کند. «عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ»

۲- تشویق صابران از طرف خداوند، به ما می آموزد که باید ایشارگران و صابران و مجاهدان، در جامعه از کرامت و احترام خاصی برخوردار باشند. «عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ...»

۳- تشویق، از شئون ربوبیت و لازمه تربیت است. «صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ»

۴- هدایت صابران، قطعی و مسلم است. با آنکه در قرآن، هدایت یافتن بسیاری از انسان ها، تنها یک آرزو است؛ «لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ» ولی در مورد صابران، هدایت آنان قطعی تلقی شده است. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ»

۵- هدایت، مراحل دارد. با اینکه گویندگان «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» مؤمنان و هدایت شدگان هستند، ولی مرحله بالاتر را بعد از صبر و دریافت صلوات و رحمت الهی کسب می کنند. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ»

ص: ۲۴۲

۱- ۱. غاشیه، ۴.

۲- ۲. توبه، ۱۰۳.

﴿١٥٨﴾ إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

همانا صفا و مروه، از شعائر خداست. پس هر که حج خانه ی خدا و یا عمره به جای آورد، مانعی ندارد که بین صفا و مروه طواف کند. و (علاوه بر واجبات)، هر کس داوطلبانه کار خیری انجام دهد، همانا خداوند سپاسگزار داناست.

نکته ها:

«شعائر» جمع «شعیره» به نشانه هایی که برای اعمال خاصی قرار می دهند، گفته می شود و «شعائر الله» علامت هایی است که خدا برای عبادت قرار داده است. (۱)

صفا و مروه نام دو کوه در کنار مسجدالحرام است که با فاصله تقریبی ۴۲۸ متر، روبروی یکدیگر قرار دارند و امروزه به صورت خیابانی سرپوشیده در آمده است. زائران خانه خدا، وظیفه دارند هفت مرتبه فاصله میان این دو کوه را طی کنند. این کار یادآور خاطره ی هاجر، همسر فداکار حضرت ابراهیم است که برای پیدا کردن جرعه آبی برای کودک خود اسماعیل، هفت بار فاصله این دو کوه را با اضطراب و نگرانی و بدون داشتن هیچ گونه یاور و همدمی طی کرد. امام صادق علیه السلام فرمود: در روی زمین، مکانی بهتر از میان این دو کوه وجود ندارد، زیرا هر متکبری در آنجا سر برهنه و پابرهنه و کفن پوشیده بدون هیچ امتیاز و نشانه ای باید مسافت بین دو کوه را طی کند، گاهی با دویدن و گاهی با راه رفتن. کوه صفا علاوه بر اینها خاطره هایی از دعوت پیامبر اسلام دارد که چگونه کفار مکه را به توحید فرامی خواند و آنها گوش نمی دادند. (۲)

در عصر جاهلیت، مشرکان در بالای کوه صفا، بتی بنام «اساف» و بر کوه مروه، بت دیگری بنام «نائله» نصب کرده بودند و به هنگام سعی، آن دو بت را به عنوان تبرک، با دست مسح می کردند. مسلمانان به همین جهت از سعی میان صفا و مروه کراهت داشته و فکر می کردند

ص: ۲۴۳

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۱۴۵.

با توجه به سابقه قرار داشتن بت بر بالای دو کوه، نباید سعی کنند آیه فوق نازل شد که صفا و مروه از شعائر الهی است و اگر مردم نادان آنها را آلوده کرده اند، دلیل بر این نیست که مسلمانان آن را رها کنند. (۱)

حج و عمره، گاهی در کنار هم، مانند اذان و اقامه بجا آورده می شوند، و گاهی اعمال عمره، جداگانه و به تنهایی انجام می شود. در عمره تمتع پنج عمل واجب است: ۱- احرام، ۲- طواف، ۳- نماز طواف، ۴- سعی بین صفا و مروه، ۵- کوتاه کردن مو یا ناخن. البته در عمره مفرده، طواف نساء و نماز طواف نساء نیز بر این پنج عمل اضافه می شود.

حج علاوه بر اینها، چند عمل دیگر دارد که در جای خود بدان اشاره شده است. به هر حال سعی بین صفا و مروه، هم در عمره مطرح است و هم در حج.

دیدن صفا و مروه، حضور در صحنه تاریخ است تا اینکه تصدیق به جای تصور، و عیثیت به جای ذهیت قرار گیرد. در صفا و مروه، کلاس خداشناسی است که چگونه اراده او این همه انسان را با آن همه اختلاف، در یک لباس و یک جهت جمع می کند. کلاس پیامبر شناسی است که چگونه ابراهیم، آن پیامبر الهی، برای انجام فرمان خداوند، زن و فرزند خویش را در آن بیابان تنها گذاشت. و هم کلاس انسان شناسی است که می آموزد چگونه انسان می تواند در لحظاتی اعمالی را انجام دهد که تا ابد آثار آن باقی بماند. سعی صفا و مروه، یاد می دهد اگر همه با هم حرکت کنیم، روح الهی را در جامعه خود می بینیم. سعی صفا و مروه، یاد می دهد که باید تکبر را به دور انداخته و همراه دیگران حرکت کنیم. سعی صفا و مروه، به ما می آموزد که در راه احیای نام خداوند، زن و کودک هم سهم دارند.

در آیات قبل، سخن از بلا و آزمایش بود، در این آیه نمونه ای از آزمایش هاجر، کودک، پدر او و سایر مسلمانان مطرح است. اثر کار خدایی و اخلاص تا آنجا پیش می رود که همه ی انبیا و اولیا، موظف می شوند به تقلید از هاجر همسر ابراهیم و با قیافه ای مضطرب و هروله کنان همچون او، این مسافت را هفت بار طی کنند. و این فرمان، تشکر خداوند از رنجهای

ص: ۲۴۴

حضرت هاجر است. «فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ»

با اینکه سعی صفا و مروه واجب است، لکن می فرماید: «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ»^{□□}، این لحن بخاطر همان نگرانی از وضع پیشین است که جایگاه بت و محل عبور مشرکان بود.

طواف، به معنای گردش دایره ای نیست، بلکه به هر حرکتی که انسان دوباره به جایگاه اولیّه برگردد، خواه به صورت دوری باشد یا طولی، طواف گفته می شود. لذا کلمه طواف، هم در مورد طواف دور کعبه که حرکت دایره ای است گفته شده؛ «وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ»^(۱) و هم درباره حرکت طولی بین صفا و مروه آمده است.

پیام ها:

۱- توجّه خاصّ خداوند به برخی مکان ها یا زمان ها یا اشخاص، موجب می شود که آنها از شعائر الهی گردند. «إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ»^{□□}

۲- نیت، به کارها ارزش می دهد. مشرکان برای لمس بت ها، سعی می کردند، ولی اسلام می فرماید: برای رضای خدا سعی کنید. «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا»^{□□}

۳- اگر مراکز حقّ، توسط گروهی با خرافات آلوده شد، نباید از آن دست کشید، بلکه باید با حضور در آن مراکز، آنجا را پاک سازی نموده و دست گروه منحرف را از آن کوتاه کرد. «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا»^{□□}

۴- عبادت باید عاشقانه و داوطلبانه باشد. «فَمَنْ تَطَوَّعَ»

۵- خداوند در برابر عبادات بندگان، شاکر است. «فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ»^{□□} این تعبیر، بزرگترین لطف از جانب او نسبت به بندگان است.

ص: ۲۴۵

۱- ۱. حج، ۲۹.

۲- ۲. بسیاری از کارها ظاهری یکسان دارد، اما انگیزه ای متفاوت. نظیر دویدن یوسف و زلیخا به سوی درهای بسته، یوسف می دود تا آلوده نشود، ولی زلیخا می دود که آلوده شود. «فاستبقا».

«۱۵۹» إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ

کسانی که آنچه را از دلایل روشن و اسباب هدایت را نازل کرده ایم، با آنکه برای مردم در کتاب بیان ساخته ایم، کتمان می کنند، خداوند آنها را لعنت می کند و همه لعنت کنندگان نیز آنان را لعن می نمایند.

نکته ها:

گرچه مورد آیه، دانشمندان یهود و نصاری هستند که حقایق تورات و انجیل را برای مردم بیان نمی کردند، ولی جمله ی «يَكْتُمُونَ» که دلالت بر استمرار دارد، شامل تمام کتمان کنندگان در طول تاریخ می شود. چنانکه لعنت پروردگار نیز تا ابد ادامه خواهد داشت.

کتمان حق می تواند صورت های مختلفی داشته باشد، گاهی با سکوت و عدم اظهار حق، گاهی با توجیه و گاهی با سرگرم کردن مردم به امور جزئی و غافل ساختن آنها از مسائل اصلی است. در مواردی همانند اسرار مؤمنان یا عیوب برادران دینی، کتمان واجب یا مستحب است.

گناه کتمان، بیشتر از جانب علما است. در آیه ۱۸۷ سوره ی آل عمران نیز آمده است که خداوند از اهل کتاب پیمان گرفت تا حقایق را برای مردم بیان کرده و کتمان نکنند. «وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنَهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ» در روایات آمده است: روز قیامت به دهان کتمان کنندگان حق، لجام زده می شود.

پیام ها:

۱- ظلم فرهنگی، بدترین ظلم هاست که لعنت خالق و مخلوق را به دنبال دارد.

«يَكْتُمُونَ...»

يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ

۲- کتمان، حق ممنوع است، چه کتمان معجزات و دلایل حقایق باشد؛ «الْبَيِّنَاتِ»

و چه کتمان رهنمودها و ارشادات. (۱) «الْهُدَى»

۳- کتمان حق، بزرگترین گناهان است. چون مانع هدایت مردم و باقی ماندن نسل ها در گمراهی است. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ» □

۴- کتمان حق، ظلم به دین خدا و حق مردم نسبت به هدایت یافتن است. لذا کتمان کنندگان حق را، خدا و مردم لعنت می کنند. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَ يَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ» □

۵- نفرین و لعنت مردم، مؤثر است و باید از اهرم نفرت مردم برای نهی از منکر استفاده نمود. «يَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ» □

«۱۶۰» إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ بَيَّنُّوا فَأُولَئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ □

مگر آنها که توبه کردند و (اعمال بد خود را با اعمال نیک) اصلاح نمودند و (آنچه را کتمان کرده بودند) آشکار ساختند، که من (لطف خود را) بر آنان باز می گردانم، زیرا من توبه پذیر مهربانم.

نکته ها:

برای گناه کتمان، همچون سایر گناهان، راه توبه و بازگشت باز است. اما توبه ی واقعی، با پشیمانی قلبی و اصلاح عمل و بیان موارد کتمان صورت می گیرد. توبه ی کسی که نماز نخوانده آن است که نمازهای خود را قضا کند. توبه کسی که مال مردم را تلف کرده آن است که باید همان مقدار را به صاحبش برگرداند. در این مورد نیز کسی که با کتمان حقایق، به دنیای علم، اندیشه و نسل ها، خیانت کرده، فقط با تبیین حقایق و بازگویی آنهاست که می تواند گذشته را جبران نماید.

□ خداوند به شیطان فرمود: «إِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي» (۲) لعنت من بر تو. و در آیه بعد می فرماید: «عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ...» پس کتمان کنندگان و شیطان، در یک ردیف هستند.

ص: ۲۴۷

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). ص، ۷۸.

۱- خداوند، امکان توبه و بازگشت را برای خطاکاران، در هر شرایطی فراهم نموده است. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ... إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا»

۲- کتمان حقایق دینی، فساد است، زیرا به توبه کننده، فرمان اصلاح و جبران داده شده است. «تَابُوا وَ أَصْلَحُوا»

۳- توبه ی هر گناه، متناسب با آن است. توبه ی کتمان، بیان حقایق است. «تَابُوا...»

وَ يَبْنُوا»

۴- چون در مقام تهدید و توبیخ، لعنت خداوند شامل حال کتمان کنندگان شد، در مقام مهربانی نیز کلمات «أنا» و «تَوَّابٌ» و «رحیم» بکار رفته تا بگوید: من خودم با مهربانی مخصوصم، به شما باز می گردم. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ... أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»

۵- تهدید گنهکار و بشارت نیکوکار، دو رکن اساسی برای تربیت فرد و جامعه است. «يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ... أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»

۶- بازگشت لطف خداوند به توبه کنندگان، دائمی، قطعی و همراه با محبت است.

«أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»

«۱۶۱» إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ مَا تَوَّأَوْا وَ هُمْ كُفَّارٌ أُولَئِكَ عَلَيْنَا لَعْنَةُ اللَّهِ وَ الْمَلَائِكَةِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ

همانا کسانی که کافر شدند و در حال کفر از دنیا رفتند، لعنت خدا و فرشتگان و مردم، همگی بر آنها خواهد بود.

«۱۶۲» خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَ لَا هُمْ يُنظَرُونَ

(آنان برای) همیشه در آن (لعنت و دوری از رحمت پروردگار) باقی می مانند، نه از عذابِ آنان کاسته می شود و نه مهلت داده می شوند.

نکته ها:

در آیه ی قبل بیان شد که اگر کتمان کنندگان، توبه کرده و حقایق را بیان نمایند، مورد لطف الهی قرار می گیرند. در این آیه می فرماید: امّا اگر کفار توبه نکرده و در حال کفر بمیرند، باز همان لعنت خداوند و فرشتگان و تمام مردم گریبان گیر آنان خواهد بود.

سؤال: در آیه، لعنت همه ی مردم بر کفار مطرح شده است، ولی ناگفته پیداست که بعضی از مردم، خودشان کافر یا دوست کافرند، پس لعنت همه مردم در آیه به چه معنا می باشد؟

پاسخ: لعنت، در دنیا و آخرت مطرح است. کسانی که در دنیا دوست کفار یا خود کافرند، در آخرت لعنت خواهند شد. «كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعْنَتْ أُخْتَهَا» (۱)

یکی از درخواست ها و دعاهاى اولیای خدا، مسلمان مردن است. حضرت یوسف از خداوند می خواهد که مسلمان بمیرد: «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» (۲) حضرت ابراهیم و یعقوب به فرزندان خود سفارش می کنند که «فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ» (۳) نمیرید مگر اینکه مسلمان یعنی تسلیم پروردگار باشید.

پیام ها:

۱- اصرار بر کفر و در حال کفر مردن، دوری ابدی انسان را از رحمت الهی بدنبال دارد. «مَاتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ... عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ»

۲- آنچه مهم است، پایان عمر انسان است که آیا با ایمان می میرد یا بی ایمان.

«مَاتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ»

ص: ۲۴۹

۱- ۱. اعراف، ۳۸.

۲- ۲. یوسف، ۱۰۱.

۳- ۳. بقره، ۱۳۲.

«۱۶۳» وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

و معبود شما خدایی یگانه است، جز او معبودی نیست، بخشنده ی مهربان است.

«۱۶۴» إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاجْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلُوكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَخْلَقَ بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَضْرِيحِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ

همانا در آفرینش آسمان ها و زمین و در پی یکدیگر آمدن شب و روز و کشتی هایی که برای سودرسانی به مردم در دریا در حرکتند و آبی که خداوند از آسمان نازل کرده و با آن زمین مرده را زنده نموده و انواع جنبندگان را در آن گسترده (و همچنین) در تغییر مسیر بادها و ابرهایی که میان آسمان و زمین معلقند، برای مردمی که می اندیشند، نشانه هایی گویاست.

نکته ها:

هماهنگی میان عناصر طبیعت و اجزای هستی و قوانین حاکم بر آنها، همه نشان دهنده ی حاکمیت و قدرت و اراده ی خدای یگانه است.

آفرینش آسمان ها و توسعه ی دائمی آنها (۱) که دست انسان تاکنون فقط به قسمتی از اولین آسمان رسیده، و استحکام (۲) و طبقات هفتگانه (۳) و نظام حاکم (۴) و تناسبات و ارتباطات میان هریک و بی ستون بودن (۵) و حفاظت آنها (۶) و حرکات ستارگان در مدارهای خود و

ص: ۲۵۰

۱-۱. «وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ» ذاریات، ۴۷.

۲-۲. «سَبْعًا شِدَادًا» نبا، ۱۲.

۳-۳. «سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا» ملک، ۳.

۴-۴. «أَوْحَىٰ فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا» فصلت، ۱۲.

۵-۵. «بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرْوُونَهَا» رعد، ۲.

۶-۶. «سَقْفًا مَحْفُوظًا» انبیا، ۳۲.

فاصله هریک از آنها، همه نشانه های قدرت خداوند یکتای حکیم است.

سعدی می گوید:

آفرینش، همه تدبیر خداوند دل است

دل ندارد، که ندارد به خداوند اقرار

کوه و دریا و درختان، همه در تسبیحند

نه همه مستمعی، فهم کند این اسرار

عقل، حیران شود از خوشه زرین عنب

فهم، عاجز شود از حبه یاقوت انار

پاک و بی عیب، خدایی که به تقدیر عزیز

ماه و خورشید، مسخر کند و لیل و نهار

کلمه «ریاح» جمع «ریح» به معنای باد است، ولی در قرآن هر جا کلمه «ریح» آمده همراه قهر و عذاب است، مانند: «ریح صرصر» (۱) ولی هر جا کلمه «ریاح» آمده، همراه باران و لطف الهی است. در حدیث می خوانیم: هرگاه بادی می وزید، پیامبر صلی الله علیه و آله می فرمود: «اللهم اجعلها ریاحا و لا تجعلها ریحا» خداوندا! این باد را ریاح رحمت قرار ده، نه ریح عذاب. (۲)

پیام ها:

۱- شناخت طبیعت، یکی از راههای خداشناسی است که شناخت آن، قدرت، حکمت و یکتایی او را در بر دارد. «إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ... فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ... لآيَاتٍ»

۲- خداوند، نظیر و شبیه ندارد و مرکب از اجزا نیست. «إِلَهُ وَاحِدٌ»

۳- هم طبیعت و هم صنعت دست ساخت انسان، از اوست. «خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ... وَالْفُلُكِ»

۴- هر موجودی در جهان هستی، آیه ای از آیات کتاب خداوند در طبیعت است.

«لآيَاتٍ»

برگ درختان سبز، در نظر هوشیار

۵- تنها خردمندان از نگاه در هستی، درس خدانشناسی می گیرند. «إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ... لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»

ص: ۲۵۱

۱-۱. حاقه، ۶.

۲-۲. تفاسیر مجمع البیان و صفوہالتفاسیر.

«۱۶۵» وَمَنْ الذَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ

و بعضی از مردم کسانی هستند که معبودهایی غیر از خداوند برای خود برمی گزینند و آنها را همچون دوست داشتن خدا، دوست می دارند. اما آنان که ایمان دارند، عشقشان به خدا (از عشق مشرکان به معبودهایشان) شدیدتر است و آنها که (با پرستش بت به خود) ستم کردند، هنگامی که عذاب خدا را مشاهده کنند، خواهند دانست که تمام نیروها، تنها به دست خداست و او دارای عذاب شدید است.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام می فرماید: مراد از «دون الله» و «انداد» در این آیه، بت ها نیستند، بلکه مراد پیشوایان ستمکار و گمراهند که مردم آنان را همچون خداوند دوست دارند. (۱) از جهت ادبی نیز کلمه «هم» در «يُحِبُّونَهُمْ»، برای انسان بکار می رود، نه اشیاء.

ریشه ی محبت، کمال دوستی و جمال دوستی است. مؤمنان تمام کمالات و جمال ها را در خداوند می بینند، لذا بیشترین عشق را به او ابراز می دارند. عشق و محبت مؤمنان، بر اساس شایستگی و لیاقت معشوق است و هرگز به سردی و خاموشی نمی گراید. اما عشق مشرکان، بر اساس خیال و تقلید و هوس های بیهوده است.

پیام ها:

۱- پرستش و محبت غیر خدا در برابر خداوند، ممنوع است. «يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ»

۲- احساسات باید در رابطه با اعتقادات باشد. «الَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ»

ص: ۲۵۲

۳- برخی از مردم تا وقتی پرده ها کنار نرود و قیامت را مشاهده نکنند، به پوچی و بیهودگی راه و فکر خویش پی نمی برند. «وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ»

۴- قدرت در جذب نیرو مؤثر است. «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» پس جذب غیر او نشوید.

«۱۶۶» إِذِ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ

در آن هنگام که عذاب را مشاهده کنند و پیوند میانشان بریده (و دستشان از همه چیز قطع) گردد، پیشوایان (کفر)، از پیروان خود بیزاری جویند.

نکته ها:

به هوش باشیم که رهبرمان کیست و محبت و عشق چه کسی را در دل داریم؟ بدانیم طاغوت ها و غیر خدا، ما را برای خودشان می خواهند تا با قدرت و ارادت ما، به هوسها و آرزوهای خود در دنیا برسند، ولی سرانجام در قیامت همه را رها و از ما اظهار تنفر و انزجار خواهند نمود.

پیام ها:

۱- هر عشق و علاقه و محبتی که مایه ای از عقل و فطرت نداشته باشد، دیر یا زود به سردی گرائیده و یا به دشمنی کشیده می شود. «يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ... تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا»

۲- محبت، زمینه ی تبعیت است. «يُحِبُّونَهُمْ... اتَّبَعُوا»

۳- آینده نگری لازمه ی عقل است. به کسی عشق و محبت بورزیم که قدرت داشته باشد و در روز خطر، ما را حمایت کند. «إِذِ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا»

۴- معیار اصالت یا بی اصل بودن علاقه ها و محبت ها، دیدن عذاب در روزهای خطرناک است. «رَأَوْا الْعَذَابَ»

﴿١٦٧﴾ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤْنَا مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسِرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ

و(در آن موقع) پیروان گویند: ای کاش! بار دیگری برای ما بود(که به دنیا برمی گشتیم) تا از این پیشوایان بیزاری جوئیم، همانگونه که آنها(امروز) از ما بیزاری جستند. بدینسان خداوند اعمال آنها را که مایه حسرت آنهاست، به آنها نشان می دهد و هرگز از آتش دوزخ، بیرون آمدنی نیستند.

نکته ها:

به فرموده روایات، در قیامت مواقف متعددی است، در برخی از آنها مُهر سکوت بر لب ها زده می شود و تنها با نگاه های پرحسرت به یکدیگر نگریسته و گریه می کنند. در بعضی موارد، از همدیگر استمداد کرده و در صحنه ای نسبت به هم ناله و نفرین می کنند. در این آیه می خوانیم که پیروان کفر نیز از حمایت ها و عشق ورزی های خود نسبت به رهبرانشان به شدت پشیمان می شوند، ولی دیگر کار از کار گذشته و تنها حسرتی است که در دل دارند و با زبان می گویند: اگر ما بار دیگر برگردیم، هرگز دنباله رو آنها نخواهیم بود. کسانی که اینقدر بی وفا هستند که از ما در این روز تبری می جویند، ما هم اگر به دنیا برگردیم، از آنان تبری خواهیم جست. آنها حسرت می خورند، ولی مگر از حسرت کاری ساخته است.

در آیات متعدّد، کلمه «خلود» در مورد عذاب بکار رفته است. بعضی «خلود» را مدّت طولانی معنا می کنند، ولی از جمله ی «وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ» در این آیه استفاده می شود که «خلود» به معنای ابدیت است، نه مدّت طولانی.

در روایات، نمونه هایی از حسرت گنهکاران در قیامت به چشم می خورد، از جمله:

کسانی هستند که اموال زیادی را برای وارثان خود می گذارند و خود در زمان حیات، کار خیری نمی کنند. آنان در آن روز مشاهده می کنند که اگر وارث از ارث او کار خوبی انجام داده،

در نامه وارث ثبت شده و اگر کار بدی کرده، شریک جرم وارث قرار گرفته است. (۱)

نمونه ی دیگر اهل حسرت، آنان که عبادات بسیار دارند، ولی رهبری و ولایت علی بن ابی طالب علیهما السلام را نپذیرفته اند.

(۲)

انسان، دارای اختیار است. اگر چنین نبود، پشیمانی و حسرت و تصمیم مجدد در او راه نداشت. پشیمانی و حسرت، نشانه ی آن است که می توانستیم کار دیگری انجام دهیم. و تصمیم مجدد، رمز آن است که انسان می تواند با اراده و اختیار، هر راهی را که صلاح بداند، انتخاب کند.

پیام ها:

۱- طاغوت ها را رها کنیم. تا آنان ما را در قیامت رها نکرده اند، آنها را در دنیا رها کنیم. «فَتَّبَرَّأ مِنْهُمْ»

۲- در قیامت، چشم انسان حقیقت بین شده و بر کارهای خود، حسرت می خورد. «يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسْرَاتٍ»

۳- آرزوی برگشت هست، ولی برگشتی نیست. «لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً... وَ مَا هُمْ بِخَارِجِينَ»

«۱۶۸» يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

ای مردم! از آنچه در زمین، حلال و پاکیزه است، بخورید و از گام های (وسوسه انگیز) شیطان، پیروی نکنید. براستی که او دشمن آشکار شماست.

نکته ها:

اسلام، همواره مردم را به بهره بردن از نعمت های پاک و حلال خداوند، سفارش نموده و با

ص: ۲۵۵

۱- ۱. تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۱۵۱.

۲- ۲. بحار، ج ۲۷، ص ۱۸۴.

هرگونه رهبانیت و زهد بی جا مبارزه می نماید. لذا هم خوردنی های ناسالم را از شیطان می داند؛ «إِنَّمَا الْخَمْرُ... رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ» (۱) و هم نخوردن نابجا را گام شیطان می داند؛ «كُلُوا... وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ» زیرا در برخی از نقل های تاریخی آمده است که بعضی از طوائف عرب، قسمتی از زراعت و حیوانات را بدون دلیل بر خود حرام کرده بودند و گاهی نیز این تحریم ها را به خداوند نسبت می دادند. آیه نازل شد تا رفع ابهام شود.

اسلام، به زندگی مادی انسان توجه کامل دارد و در رأس آنها نیازهای غذایی است که در این مورد، دهها آیه و صدها حدیث آمده است. یکی از وظایف انبیا نیز بیان خوردنی ها و آشامیدنی های حلال و حرام برای مردم است.

معمولاً قرآن در کنار اجازه مصرف، شرطی را بیان کرده است. مثلاً در اینجا می فرماید:

«كُلُوا...»

حَلَالًا طَيِّبًا

همچنین می فرماید: «كُلُوا وَ اشْرَبُوا... وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ» (۲) بخورید و بیاشامید... ولی در زمین فساد نکنید.

در آیه دیگر: «كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا» (۳) بخورید و بیاشامید، ولی اسراف نکنید.

و در جای دیگر می فرماید: «فَكُلُوا مِنْهَا وَ اطْعَمُوا» (۴) بخورید و اطعام کنید.

در تفسیر برهان از امام صادق علیه السلام نقل شده است که شخصی به نام طارق، تصمیم گرفته بود تا از همسرش جدا شده و زندگی راهبانه ای داشته باشد. حضرت فرمود: «ان هذا من خطوات الشيطان» این از گام های شیطان است.

پیام ها:

۱- شرط اساسی در مصرف، دو چیز است: حلال بودن، پاکیزه و دل پسند بودن.

ص: ۲۵۶

۱-۱. مائده، ۹۰.

۲-۲. بقره، ۶۰.

۳-۳. اعراف، ۳۱.

۴-۴. حج، ۲۸.

«کُلُوا...»

حَلَالًا طَيِّبًا»

۲-اسلام با بعضی ریاضت ها مخالف است. «کُلُوا»

۳- بهره گیری از محرّمات و چیزهای پلید و ناپاک، پیروی کردن از شیطان است.

«کُلُوا...»

حَلَالًا طَيِّبًا وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ»

۴- نیازهای طبیعی بشر، گاهی زمینه ای برای انحراف و تسلط شیطان است. باید ضمن تأمین نیاز، به لغزش های آن توجه داشت. «کُلُوا... وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ...»

۵- شیطان، انسان را قدم به قدم منحرف می کند. باید از همان قدم اوّل مواظبت کرد. «خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ»

۶- شیطان برای انحراف مردم، از راههای گوناگونی وارد می شود. «خُطُوَاتِ»

۷- وادار نمودن مردم به استفاده از حرام ها و بازداشتن آنان از نعمت های حلال، نمودی از دشمنی آشکار شیطان است. «کُلُوا... حَلَالًا طَيِّبًا... إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ»

«۱۶۹﴾ إِنَّمَا يُأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَ أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ

همانا(شیطان)، شما را فقط به بدی و زشتی فرمان می دهد و اینکه بر خداوند چیزهایی بگویید که به آن آگاه نیستید.

نکته ها:

در تفسیر روح البیان آمده است که شیطان در وسوسه ی خود، مراحلی را طی می کند: ابتدا به کفر دعوت می نماید. اگر موفق نشد، به بدعت، اگر موفق نشد، به گناهان کبیره، اگر موفق نشد به گناهان صغیره، اگر موفق نشد، به کارهای مباح به جای عبادات و اگر باز هم موفق نشد، به عباداتی دعوت می کند که پایین تر است، تا شخص از مرحله بالاتر باز بماند.

فرمان شیطان، همان وسوسه های اوست. نه آنکه از انسان سلب اختیار کند تا انسان مجبور به گناه شود.

تاثیر فرمان شیطان، نشان ضعف ماست. هرگاه انسان ضعیف شد، وسوسه های شیطان را همچون فرمان مولا می پذیرد؛ «إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ» (۱) و گرنه اولیای خدا، در مرحله ای هستند که شیطان به آنان نفوذ ندارد. «إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ» (۲)

١-١. نحل، ١٠٠.

٢-٢. حجر، ٤٢.

۱- نشانه ی دشمنی شیطان، وسوسه برای انجام فحشا و افترا به خداوند است.

«عَدُوٌّ مُّبِينٌ إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ»

۲- شیطان، هم دستور به گناه می دهد، هم راه توجیه آنرا نشان می دهد. فرمان به سوء و فحشا، همان دستور به گناه و فرمان افترا بستن به خدا، دستور به توجیه گناه است. «يَأْمُرُكُمْ... وَ أَنْ تَقُولُوا»

۳- اظهار نظر در باره احکام دین و فتوی دادن بدون علم، حرام است. «أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

۴- حتی در مقام تردید و شک، نباید چیزی را به خداوند نسبت داد، تا چه رسد به مواردی که بدانیم آن حرف و سخن از خدا نیست. بنابراین باید در تفسیر قرآن و بیان احکام دقت کرد. «وَ أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»

«۱۷۰» وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ

و هنگامی که به آنها (مشرکان) گفته شود: آنچه را خدا نازل کرده است پیروی کنید، گویند: بلکه ما از آنچه پدران خود را بر آن یافتیم پیروی می نماییم. آیا (از آنان پیروی می کنند) هر چند پدرانشان چیزی نمی فهمیدند و هدایت نیافته بودند؟

نکته ها:

آیه قبل به ما هشدار داد که از پیروی گامها و فرمان های شیطان، دوری کنیم. این آیه یکی از مصادیق راه شیطان را که تقلید کورکورانه است بیان می کند.

پیروی و اطاعت عقلانی مانعی ندارد، مورد انتقاد قرآن، تقلید از کسانی است که نه خود دارای تعقل بوده اند و نه هدایت انبیا را پذیرفته اند. هدایت الهی، در هر عصر و زمانی وجود دارد. از اینکه قرآن می فرماید: نیاکان آنان هدایت پذیر نبودند، استفاده می شود که هدایت الهی در هر زمانی بوده، ولی آنها نمی پذیرفتند.

حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید: «بلی لا تخلوا الارض من قائم لله ظاهرا او خائفا» (۱) زمین از رهبر آسمانی هرگز خالی نیست، خواه آشکارا و خواه مخفیانه.

پیام ها:

۱- ارتجاع و عقب گرد، ممنوع است. پیروی از سنت و راه نیاکان، اگر همراه با استدلال و تعقل نباشد، قابل پذیرش نمی باشد. «الْفَيْتَا عَلَيْهِ اَبَاءَنَا»

۲- تعصبات نژادی و قبیله ای، از زمینه های نپذیرفتن حق است. «بَلْ نَتَّبِعُ... اَبَاءَنَا»

۳- آداب و عقاید نیاکان، در آیندگان اثر گذار است. «مَا اَلْفَيْتَا عَلَيْهِ اَبَاءَنَا»

۴- راه حق، با عقل و وحی به دست می آید. «لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَ لَا يَهْتَدُونَ»

۵- انتقال تجربه و دانش ارزش است، ولی انتقال خرافات از نسل گذشته به نسل آینده، ضد ارزش می باشد. «اَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ»

۶- عقل، ما را به پیروی از وحی، رهبری می کند. «اتَّبِعُوا مَا اَنْزَلَ... اَوْ لَوْ كَانَ اَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ»

«۱۷۱» وَ مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الذِّبْيِ يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ اِلَّا دُعَاءً وَ نِدَاءً صُمُّ بِكُمْ عُمِّي فَهَمْ لَا يَعْقِلُونَ

و مثل کافران، چنان است که کسی به حیوانی که جز صدایی (از نزدیک) و یا ندایی (از دور) نمی شنود بانگ زند، اینان کران، لالان و کورانند و از اینروست که نمی اندیشند.

نکته ها:

«دعا» به معنای خواندن از نزدیک و «نداء» برای خواندن از راه دور است.

در این آیه دو تشبیه است: یکی تشبیه دعوت کننده ی حق، به چوپان. و دیگری تشبیه کافران، به حیواناتی که از کلام چوپان چیزی جز فریاد نمی فهمند. یعنی ای پیامبر! مثال تو

ص: ۲۵۹

در دعوت این قوم بی ایمان به سوی حق و شکستن سدهای تقلید کورکورانه، همچون کسی است که گوسفندان و حیوانات را برای نجات از خطر صدا می زند و آنها این پیام را درک نمی کنند. زیرا چشم و گوش دل آنها بسته شده و در واقع کرو لال و نابینا هستند.

پیام ها:

۱- ارزش چشم و گوش و زبان، به آن است که مقدمه ی تعقل باشد، و گرنه حیوانات نیز چشم و گوش دارند. «صُمُّ بَكْمِ عُمِّي فَهَمْ لَا يَعْقِلُونَ»

۲- راه شناخت، پرسیدن، گوش کردن و دیدن همراه با تفکر است. «صُمُّ بَكْمِ عُمِّي فَهَمْ لَا يَعْقِلُونَ»

۳- اشخاص بی تفاوت در برابر دعوت حق، پنج صفت تحقیرآمیز دارند:

مثل حیوانند، کورند، کرند، لالند و بی عقلند. «مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا... فَهَمْ لَا يَعْقِلُونَ»

«۱۷۲» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَ اشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! از نعمت های پاکیزه ای که به شما روزی داده ایم بخورید و شکر خدا را به جای آورید. اگر فقط او را پرستش می کنید.

نکته ها:

از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که خداوند می فرماید: من مردم را خلق می کنم، اما آنان غیر مرا می پرستند. من به آنان روزی می دهم، اما آنان شکر دیگری را می نمایند. (۱)

قرآن، هرگاه بنا دارد انسان را از کاری منع کند، ابتدا راههای مباح آنرا مطرح کرده و سپس موارد نهی را بیان می کند. چون می خواهد در آیات بعد، مردم را از یک سری خوردنی، منع و نهی کند، در این آیه راههای حلال را بازگو نموده است.

شکر مراحل طی دارد. گاهی با زبان است و گاهی با عمل. شکر واقعی آن است که نعمت ها در

ص: ۲۶۰

راهی مصرف شود که خداوند مقرر نموده است.

هدف اصلی از آفرینش نعمت های طبیعی، بهره بردن مؤمنان است. در سه آیه قبل فرمود:

ای مردم! از آنچه در زمین است بخورید. در این آیه می فرماید: ای مؤمنان! از نعمت های دلپسندی که برای شما روزی کرده ام بخورید. شاید در این اختلاف تعبیر، رمزی باشد و آن اینکه هدف اصلی، رزق رسانی به مؤمنان است، ولی دیگر مردم هم در کنار آنها بهره می برند. همانگونه که هدف اصلی باغبان از آبیاری، رشد گلها و درختان میوه است، گرچه علف های هرز و تیغها نیز به نوایی می رسند.

شاید بتوان گفت که از هر کس توقع خاصی است. از مردم عادی، توقع آن است که پس از خوردن، دنبال گناه و وسوسه های شیطان و فساد نروند؛ «يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا... وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ» (۱) ولی از اهل ایمان این توقع است که پس از خوردن، به دنبال عمل صالح و شکرگزاری باشند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا... وَ اشْكُرُوا» و «يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا...

وَ اعْمَلُوا صَالِحاً» (۲)

پیام ها:

۱- خودسازی و زهد و تقوا، منافاتی با بهره گیری از طیبیات ندارد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ»

۲- در مکتب اسلام، مادیات مقدمه ی معنویات است. «كُلُوا، وَ اشْكُرُوا، تَعْبُدُونَ»

۳- اسلام در تغذیه، به بهداشت توجه دارد. «طَيِّبَاتٍ مَا رَزَقْنَاكُمْ»

۴- قبل از تأمین زندگی مردم و محبت به آنان، توقعی نداشته باشید. «كُلُوا...

وَ اشْكُرُوا»

۵- شکر، نشانه ی خداپرستی و توحید ناب است. اگر انسان رزق را نتیجه فکر اقتصادی، تلاش، مدیریت، سرمایه و اعتبارات خود بداند، برای خداوند سهمی قایل نخواهد بود تا او را شکر کند. «وَ اشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِتِيَاهُ تَعْبُدُونَ»

ص: ۲۶۱

(۱-۱). بقره، ۱۶۸.

(۲-۲). مؤمنون، ۵۱.

۶- شکر، نمونه روشن عبادت است. «وَ اشْكُرُوا لِلَّهِ... تَعْبُدُونَ»

۷- شکر خداوند، واجب است. «كُلُوا... وَ اشْكُرُوا لِلَّهِ»

۸- خداپرست، آنچه را خدا حلال شمرده، از پیش خود حرام نمی کند. «كُلُوا... إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ»

«(۱۷۳) إِيَّاهُ حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَ الدَّمَ وَ لَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَ مَا أَهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَ لَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

همانا خداوند مردار و خون و گوشت خوک و آنچه را که (هنگام ذبح) نام غیر خدا بر آن برده شده، حرام کرده است، (ولی) آن کس که ناچار شد (به خوردن اینها) در صورتی که زیاده طلبی نکند و از حدّ احتیاج نگذرانند، گناهی بر او نیست، همانا خداوند بخشنده و مهربان است.

نکته ها:

به دنبال آیه ی قبل که فرمود: از پیش خود، حلال های خدا را بر خود حرام نکنید، خداوند تنها مردار و خون و گوشت خوک و هر حیوانی که مانند زمان جاهلیت نام غیر خدا هنگام ذبح بر او برده شود، حرام کرده است.

امام صادق علیه السلام فرمود: گوشت مردار، سبب ضعف بدن و قطع نسل و مرگ ناگهانی می شود و خوردن خون، سبب سنگدلی و قساوت قلب می گردد. (۱)

کسی که برای حفظ جان خود هیچ غذایی نداشته باشد، می تواند به خاطر اضطرار از غذای حرام استفاده کند، مشروط بر اینکه از روی سرکشی و نافرمانی و ستمگری نباشد. یعنی فقط به همان مقداری مصرف کند که خود را از مرگ برهاند، نه اینکه خواهان لذت باشد.

این اجازه به خاطر لطف و مهربانی خداوند است.

ص: ۲۶۲

امام صادق علیه السلام فرمود: اگر انسان عمداً در حال اضطراب از خوردنی های ممنوع نخورد و بمیرد، کافر مرده است. (۱)

با توجه به اینکه خوردنی های حرام، بیش از چهار موردی است که در آیه مطرح شده، پس کلمه «أئماً» به معنای حصر عقلی نیست، بلکه در مقابل تحریم های جاهلیت است.

قاعده ی اضطراب، اختصاص به خوردنی ها ندارد و در هر مسئله ای پیش آید، قانون را تخفیف می دهد.

از امام صادق علیه السلام سؤال کردند که پزشک به مریضی دستور استراحت و خوابیدن داده است، نماز را چه کند؟ امام این آیه را تلاوت نموده و فرمود: نماز را خوابیده بخواند. (۲)

احکام اسلام، براساس مصالح است. در آیه قبل، خوردن بخاطر طیب بودن آنها مباح بود و در این آیه چیزهایی که از طبیات نیستند، حرام می شود.

تحریم های الهی، تنها به جهت مسائل طبی و بهداشتی نیست، مثل تحریم گوشت مردار و خون، بلکه گاهی دلیل حرمت، مسائل اعتقادی، فکری و تربیتی است. نظیر تحریم گوشت حیوانی که نام غیر خدا بر آن برده شده که به خاطر شرک زدایی است. چنانکه گاهی ما از غذای شخصی دوری می کنیم، به خاطر عدم رعایت بهداشت توسط او، ولی گاهی دوری ما از روی اعتراض یا اعتراض و براءت از اوست.

پیام ها:

۱- اسلام به مسئله غذا و تغذیه، توجه کامل داشته و بارها در مورد غذاهای مضر و حرام هشدار داده است. (۳) «إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ...»

۲- تحریم ها، تنها به دست خداست نه دیگران. «إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ»

۳- توجه به خداوند و بردن نام او، در ذبح حیوانات لازم است. تا هیچ کار ما

ص: ۲۶۳

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۱۳۰.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۱۴۵.

۳- ۳). تحریم گوشت خوک و مردار و خون، چهار بار در قرآن تکرار شده است: آیه مورد بحث و سوره های مائده، ۳ و انعام، ۱۴۵ و نحل، ۱۱۵.

خارج از مدار توحید نباشد و با مظاهر شرک و بت پرستی مبارزه کنیم. «وَمَا أَهْلٌ بِهِ لَعْنِ اللَّهِ»

۴- اضطراری حکم را تغییر می دهد که به انسان تحمیل شده باشد، نه آنکه انسان خود را مضطر کند. کلمه «اضطر» مجهول آمده است، نه معلوم. «فَمَنْ اضْطُرَّ»

۵- اسلام، دین جامعی است که در هیچ مرحله بن بست ندارد. هر تکلیفی به هنگام اضطرار، قابل رفع است. «فَمَنْ اضْطُرَّ... فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ»

۶- قانون گزاران باید شرایط ویژه را به هنگام وضع قانون در نظر بگیرند. «فَمَنْ اضْطُرَّ... فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ»

۷- از شرایط اضطراری، سوء استفاده نکنید. «فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ»

«۱۷۴» إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيُسْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

کسانی که آنچه را خداوند از کتاب نازل کرده، کتمان می کنند و بدان بهایی اندک می ستانند، آنها جز آتش در شکم های خود فرو نمی برند، و خداوند روز قیامت با آنها سخن نمی گوید و پاکشان نمی کند و برای آنها عذاب دردناکی است.

نکته ها:

دانشمندان یهود و نصاری تا قبل از آمدن پیامبر اسلام، به مردم وعده ی آمدن آن حضرت را می دادند و نشانه هایی را که در تورات و انجیل آمده بود برای مردم می گفتند، ولی همین که پیامبر اسلام مبعوث شد و آنها اقرار به رسالت آن حضرت را مساوی با از دست دادن مقام، مال و... خود دیدند، حقیقت را کتمان نمودند، تا چند روزی بیشتر در مسند خود بمانند و تحفه و هدایایی بخورند، ولی این بهای اندکی است که در برابر گناه بزرگ خود دریافت می دارند و این درآمدها نیز چیزی جز آتش نیست که می خورند. همچنان که در آیه ای

دیگر، از خوردن اموال یتیمان به خوردن آتش تعبیر شده است. (۱)

خداوند در روز قیامت با این کتمان کنندگان، سخنی از روی محبت نخواهد گفت، با آنکه در آن روز، مؤمنان با خدا هم سخن خواهند شد. البته این گفتگو یا از راه ایجاد موج در فضا و یا از طریق الهام و با زبان دل است و همه خوبان در آن روز کلیم الله می شوند.

در آیه قبل، به دنبال تحریم گوشت خوک و مردار، سخنی از مغفرت آمده است، ولی در این آیه که سخن از تحریم کتمان حق و گناهان مربوط به مسائل فکری و فرهنگی است، لحن آیه بسیار تندتر شده و سخنی از مغفرت نیامده است. بگذریم که در آیه بعد این تهدیدات شدیدتر می شود.

کتمان حقیقت، تنها درباره رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نبوده است. کسانی که درباره جانشین واقعی پیامبر نیز کتمان حقیقت کنند، دچار این عقوبت خواهند شد. آنانکه ماجرای غدیر خم را در کتب تفسیر و تاریخ خود محو و مسیر آیات را تحریف و توجیه می کنند و مردم را به جای امام معصوم به سراغ دیگران می فرستند، دچار کتمان حقیقت شده اند.

پیام ها:

۱- دنیاگرایی، بزرگترین خطر برای علما و دانشمندان است. «يَكْتُمُونَ، يَشْتَرُونَ»

۲- دین فروشی، به هر قیمتی که باشد خسارت است، زیرا حقایق و معارف کتب آسمانی ارزشمندتر از همه منافع است. «ثَمَنًا قَلِيلًا»

۳- خوردنی های حرام، به صورت آتش تجسم می یابند. «مَا يَأْكُلُونَ... إِلَّا النَّارَ»

۴- اشیا دارای یک وجهه باطنی و ملکوتی هستند که در قیامت به آن شکل تجسم می یابند. «فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ»

۵- کیفر، باید متناسب با جرم باشد. آنانکه در دنیا راه شنیدن کلام خدا را بر مردم بسته اند، در قیامت از لذت استماع کلام خدا محروم می شوند. «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ»

۶- عذاب های قیامت، هم جسمی و هم روحی است. «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ»

ص: ۲۶۵

«۱۷۵» أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ

آنها (کتمان کنندگان حق) کسانی هستند که گمراهی را به بهای از دست دادن هدایت و عذاب را به جای آمرزش خریدند. پس به راستی چقدر در برابر عذاب خداوند تحمل دارند؟

نکته ها:

برای گناه کتمان، هشت تهدید پی در پی آمده است؛ پنج تهدید در آیه قبل، دو تهدید در این آیه و یک تهدید در آیه بعد. شاید در مورد هیچ گناه دیگر این همه تهدید پشت سر هم نیامده باشد.

انگیزه های کتمان حقیقت، زیاد است. از آن جمله می توان به غرور، تعصب نابجای دینی، حفظ موقعیت، ضعف نفس، عدم شهامت، تنگ نظری، سفارش بیگانگان، حفظ مقام و مال اشاره کرد.

توبه ی گناه کتمان، تنها استغفار و گریه نیست، بلکه علاوه بر آن، بیان حقایق است. البته در مواردی کتمان لازم است مانند آنکه جان کسی در خطر است و یا فساد و خطری مطرح است. مانند کتمان گناهان خود یا مردم.

پیام ها:

۱- کتمان حقایق، از گناهان ویژه ی دانشمندان است. «أُولَئِكَ الَّذِينَ»

۲- در بیان کتب آسمانی، هدایت و مغفرت الهی است و در کتمان آنها ضلالت و عذاب. «اشْتَرُوا الضَّلَالَهَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ»

۳- دین فروشی و کتمان حقیقت، سخت ترین کیفرها را بدنبال دارد. جمله ی «فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ» در قرآن تنها در مورد این گروه بکار رفته است.

ص: ۲۶۶

«۱۷۶» ذَلِكُ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ

آن(عذاب) به جهت آن است که خداوند کتاب(آسمانی) را به حق نازل کرده است و البته کسانی که در کتاب(خدا با کتمان و تحریف) اختلاف (ایجاد) کردند، همواره در ستیزه ای عمیق هستند.

نکته ها:

این همه تهدید و وعده ی عذاب که برای کتمان کنندگان حقایق دینی بیان شد، از آن جهت است که خداوند کتاب آسمانی را چنان روشن و واضح و همراه با دلایل و استدلال نازل کرده است که جای هیچ گونه شبهه و ابهام برای کسی باقی نمی ماند، امّا با این حال گروهی از مردم برای حفظ منافع شخصی خود، دست به توجیه و تحریف زده و در فهم کتاب آسمانی اختلاف به وجود می آورند تا به اصطلاح آب را گل آلود نموده و از آن ماهی بگیرند. خداوند در وصف اینان می فرماید: این گروه در شقاق و جدایی به سر می برند.

یکی از راههای کتمان حقیقت، ایجاد اختلاف است. در سه آیه ی گذشته، تمام تهدیدات متوجه کتمان کنندگان بود. در این آیه به جای اینکه بفرماید: کتمان کنندگان در شقاقند، فرمود: اختلاف کنندگان در کتاب، در شقاقند. این نشان دهنده ی آن است که کتمان کنندگان، همان اختلاف کنندگان هستند. زیرا در محیط آلوده به اختلاف است که می توان مردم را سردرگم و حقایق را پنهان کرد.

پیام ها:

۱- منشأ اختلافات دینی و مذهبی، دانشمندان هستند، نه کتب آسمانی. «نَزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ... اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ»

۲- کتمان حقایق، موجب شقاق و شکاف و جدایی و پراکندگی است. «شِقَاقٍ بَعِيدٍ»

«۱۷۷» لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولَّوْا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

نیکی (تنها) این نیست که (به هنگام نماز) روی خود را به سوی مشرق یا مغرب بگردانید، بلکه نیکوکار کسی است که به خدا و روز قیامت و فرشتگان و کتاب آسمانی و پیامبران ایمان آورده و مال (خود) را با علاقه ای که به آن دارد به خویشاوندان و یتیمان و بیچارگان و در راه ماندگان و سائلان و در (راه آزادی) بردگان بدهد، و نماز را برپای دارد و زکات را پردازد، و آنان که چون پیمان بندند، به عهد خود وفا کنند و آنان که در (برابر) سختی ها، محرومیت ها، بیماری ها و در میدان جنگ، استقامت به خرج می دهند، اینها کسانی هستند که راست گفتند (و گفتار و رفتار و اعتقادشان هماهنگ است) و اینان همان پرهیزکارانند.

نکته ها:

کلمه «بِرٌّ» به معنای نیکی است، ولی به هر کس که خیلی نیکوکار باشد، می گویند او «بِرٌّ» است. یعنی وجودش یکپارچه نیکی است.

«بأساء» از «بؤس» به معنای فقر و سختی است که از خارج به انسان تحمیل می شود.

«ضراء»، درد و بیماری است که از درون به انسان فشار می آورد. و «حِينَ الْبَأْسِ» زمان جنگ و جهاد است.

بعد از ماجرای تغییر قبله که در آیه ی ۱۴۴ خواندیم، سخن روز، پیرامون قبله و تغییر آن

بود که این آیه می فرماید: چرا به جای محتوای دین که ایمان به خدا و قیامت و انجام کارهای نیک است، به سراغ بحث های جدلی رفته اید.

این آیه جامع ترین آیه قرآن است. زیرا اصول مهم اعتقادی، عملی و اخلاقی در آن مطرح گردیده است.

در تفسیر المیزان از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: هر کس به این آیه عمل کند، ایمانش کامل است.

این آیه پانزده صفت نیک را در سه بخش ایمان، عمل و اخلاق بیان نموده است. در بخش ایمان، به مسئله ایمان به خدا، فرشتگان، انبیا، قیامت و کتب آسمانی اشاره شده و در بخش عمل، به مسائل عبادی مانند نماز و اقتصادی مانند زکات و اجتماعی مانند آزاد نمودن بردگان و نظامی مانند صبر در جبهه و جنگ، و روحی و روانی مثل صبر در برابر مشکلات، اشاره گردیده است. و در بخش اخلاقی به وفای به عهد و دل کندن از مادیات و ترحم به فقرا اشاره شده است.

ایمان به خدا، سبب خضوع انسان در برابر حق و عدم تسلیم در برابر طاغوت هاست. ایمان به قیامت، موجب وسعت دید و بلندی همت می گردد. ایمان به وجود ملائکه، نشانه ی ایمان به تشکیلات ماورای طبیعت است. ایمان به انبیا، ایمان به وحی و جریان هدایت در طول تاریخ است و دلیل بر اینکه انسان در این جهان رها و بی برنامه نبوده است.

انفاق، بیانگر روح تعاون و نوع دوستی، و نماز، پیوند مستقیم با خدا، و زکات برنامه ریزی و اقدام برای حل مشکل محرومان، و وفای به عهد، موجب تحکیم ارتباطات، و صبر، عامل آبدیده شدن انسان هاست. (۱)

جمله «آتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ» را سه نوع معنا نموده اند:

الف: پرداخت مال به دیگران با وجود علاقه ای که به آن هست.

ب: پرداخت مال بر اساس حب خداوند.

ج: پرداخت مال بر اساس علاقه ای که به فقیر است.

ص: ۲۶۹

صبر، مادر همه کمالات است و قرآن راه رسیدن به بهشت را صبر می داند؛ «أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا» (۱) به آنان جایگاه بلند داده می شود، به پاس بردباری که کردند.

چنانکه فرشتگان به بهشتیان می گویند: «سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۲) درود بر شما که پایداری کردید.

همچنین درباره رهبران الهی می فرماید: «جَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْتَدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَا صَبَرُوا» (۳) آنان را بخاطر صبرشان، پیشوایانی قرار دادیم که به امر ما هدایت می نمودند.

مشابه این آیه، در روایات نیز برای معرفی معارف دینی چنین آمده است:

* «ليس العاقل من يعرف الخير من الشرِّ و لكن العاقل من يعرف خير الشَّرِّين» (۴) عاقل آن نیست که خیر را از شرِّ بشناسد، عاقل آن است که میان دو شرِّ، خیرش را برگزیند.

* «ليس العلم بكثره التعلُّم انما هو نور يقذفه الله في قلب من يريد» (۵) دانش، به آموختن بسیار حاصل نمی شود. دانش واقعی، نوری الهی است که به دلها می تابد.

* «ليس البر في حُسن الرِّى و لكن في السكينة و الوقار» (۶) بزرگی، در ظاهر آراسته نیست، بلکه در آرامش و وقار است.

* «ليس السخى... الذى ينفق ماله فى غير حَقِّه و لكنه الذى يؤدِّى الى الله ما فرض عليه» (۷) سخاوتمند کسی نیست که در هر جا و لو بی جا انفاق کند، بلکه کسی است که در هر جا خشنودی خداست، انفاق کند.

* «ليس العبادة كثره الصيام و الصلاة و انما العبادة كثره التفكُّر فى امر الله» (۸) عبادت به نماز و روزه بسیار نیست، به تفکُّر درباره خدا و آثار اوست.

* «اشدَّ من يَتِم اليتيم يتيم انقطع عن امامه» (۹) آنکه از سرپرستی پیشوای حق محروم گشته، یتیم تر از کسی است که پدر و مادرش را از دست داده است.

برای رسیدن به کمال تقوا، انفاق واجب و غیر واجب، هر دو لازم است.

ص: ۲۷۰

۱-۱. فرقان، ۷۵.

۲-۲. رعد، ۲۴.

۳-۳. سجده، ۲۴.

۴-۴. بحار، ج ۷۸، ص ۶.

۵-۵. بحار، ج ۱، ص ۲۲۵.

٦-٦. بهار، ج ١، ص ١٠٦.

٧-٧. بهار، ج ٧١، ص ٣٥٢.

٨-٨. بهار، ج ٧١، ص ٣٢٥.

٩-٩. بهار، ج ١٠٨، ص ١٧١.

بعضی از مردم به مستمندان کمک می کنند، ولی حقوق واجب خود را نمی پردازند و برخی دیگر به پرداخت خمس و زکات اکتفا می کنند و نسبت به فقرا و محرومان در بخشش های مستحبی بی تفاوت می شوند. این آیه، مؤمن واقعی را کسی می داند که هم حقوق واجب را پردازد و هم انفاق مستحب را انجام دهد.

به همین دلیل در روایات می خوانیم: در اموال ثروتمندان، غیر از زکات نیز حقی برای محرومان است. (۱) و کسی که سیر بخوابد در حالی که همسایه او گرسنه باشد، ایمان کامل به خدا و قیامت ندارد. (۲)

پیام ها:

۱- به جای محتوای دین، به سراغ ظاهر نرویم و از اهداف اصلی باز نمانیم. «لَيْسَ الْبِرَّ... وَ لَكِنَّ الْبِرَّ»

۲- یکی از وظایف انبیا و کتب آسمانی، تغییر فرهنگ مردم است. «لَيْسَ الْبِرَّ... وَ لَكِنَّ الْبِرَّ»

۳- ایمان، مقدم بر عمل است. «مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ... آتَى الْمَالَ»

۴- ایمان به خدا و روز قیامت همراه با ایمان به همه ی انبیا و ملائکه لازم است.

«آمَنَ بِاللَّهِ...»

وَ الْمَلَائِكَةِ وَ الْكِتَابِ وَ النَّبِيِّينَ

۵- ارتباط با خدا در کنار ارتباط با مردم و تعاون اجتماعی در حوادث و گرفتاری ها مطرح است. «آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ... وَ آتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ»

۶- تمام کارهای نیک، در سایه ایمان به خدا شکل می گیرد. «آمَنَ بِاللَّهِ... آتَى الْمَالَ»

۷- هدف اسلام از انفاق، تنها سیر کردن گرسنگان نیست، بلکه دل کندن صاحب مال از مال نیز هست. «عَلَى حُبِّهِ»

۸- نیکوکاران، مال و دارایی خود را با رغبت و علاقه در راه خدا انفاق می کنند.

«آتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ»

ص: ۲۷۱

۱- ۱). تفسیر قرطبی.

۲- ۲). کافی، ج ۲، ص ۶۶۵.

۹- در انفاق، بستگان نیازمند بر سایر گروه های مستمند، اولویت دارند. «ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ...»

۱۰- سائل را رد نکنید، گرچه فقیر، مسکین، در راه مانده و فامیل نباشد. کلمه ی «السائلین» به صورت مستقل مطرح شده است. «وَالْمَسَاكِينِ... السَّائِلِينَ»

۱۱- ایمان و نماز و زکات، بدون شرکت در جهاد کامل نمی شود. «وَحِينَ الْبَأْسِ...»

أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا»

۱۲- مدعیان ایمان بسیارند، ولی مؤمنان واقعی که به تمام محتوای دین عمل کنند، گروهی اندک هستند. «أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا»

۱۳- نشانه ی صداقت، عمل به وظایف دینی و تعهدات اجتماعی است. «أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا»

۱۴- متقی کسی است که عملش، عقایدش را تأیید کند. «آتَى الْمَالَ... أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ»

«۱۷۸» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَابْتِغَاءً بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءً إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ

ای کسانی که ایمان آورده اید! (قانون) قصاص در مورد کشتگان، بر شما (چنین) مقرر گردیده است: آزاد در برابر آزاد و برده در برابر برده و زن در برابر زن، پس اگر کسی از ناحیه برادر (دینی) خود (یعنی صاحب خون و ولی مقتول) مورد عفو قرار گیرد. (یا قصاص او به خون بهابعدیل شود) باید شیوه ای پسندیده پیش گیرد و به نیکی (دیه را به ولی مقتول) بپردازد، این حکم تخفیف و رحمتی است از ناحیه پروردگارتان، پس برای کسی که بعد از این (از حکم خدا) تجاوز کند، عذاب درناکی دارد.

«قصاص» از ریشه «قَصَّ» به معنای پیگیری است. لذا به داستان دنباله دار و پی در پی «قصه» می گویند. پیگیری قتل تا مجازات قاتل را «قصاص» گویند.

در هر اجتماعی گناه و بیگناه قتل صورت می گیرد، یک دین جامع و کامل همانند اسلام، در قبال چنین حوادثی باید طرح و برنامه ی عادلانه و منطقی ارائه دهد که بتواند جلوی ازدیاد و تکرار چنین حوادث و همچنین جلوی انتقام های نابجا و احیاناً سوءاستفاده ها را بگیرد، تا قاتلان، جسور نشوند و خون مظلوم به هدر نرود.

در جاهلیت قبل از اسلام، گناه به خاطر کشته شدن یک نفر، قبیله ای به خاک و خون کشیده می شد و جنگ های طولانی به راه می افتاد. اسلام با طرحی که در این آیه مطرح شده، هم حفاظت خون مردم و هم رضایت طرفین و رعایت حدود و اندازه را در نظر گرفته است. البته قانون قصاص، حکم الهی که قابل عفو و اغماض نباشد، نیست، بلکه حقی است برای صاحبان خون که می توانند با گرفتن دیه و یا بدون آن، از حق خود صرف نظر کنند.

سؤال: چرا در قانون قصاص، جنسیت مطرح است؟ اگر قاتل مرد و مقتول زن باشد، مرد را قصاص نمی کنند؟

پاسخ: قتل زن و مرد، از نظر الهی و انسانی و کیفر اخروی یکسان است، لکن در کیفر دنیوی فرق دارد و این به خاطر آن است که معمولاً مرد نان آور خانه و قتل او سبب ضربه اقتصادی به خانواده است و قانون براساس نوع است، نه موارد نادر که ممکن است زنی نان آور باشد.

البته مرد در برابر زن با پرداخت ما به التفاوت دیه، قصاص می شود.

پیام ها:

۱- در قانون قصاص، اصول تساوی و عدالت مورد توجه است. «الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى...»

۲- قاطعیت و عطف در کنار هم لازم است. «فَمَنْ عَفَى لَهُ مِنْ أُخِيهِ» گویا اولیای مقتول، برادر قاتل هستند و قاتل، از مرز اسلام و اخوت بیرون نمی رود.

۳- حقوق اسلامی، آمیخته با اخلاق اسلامی است. «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ... فَمَنْ عَفَى»

۴-اسلام، نه مانند یهود تنها راه را قصاص می داند و نه همچون مسیحیت بهترین راه را عفو می شناسد، بلکه راههای مختلفی مثل قصاص، خون بها و عفو را مطرح می کند. «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ... فَمَنْ عَفَى»

۵-جواز عفو قاتل و تبدیل قصاص به گرفتن خون بها، شاید برای تربیت شماس است. «تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ»

۶-تجاوز از حدود الهی و سوءاستفاده از آن ممنوع است. «فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْه... فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

۷-اگر در قانونی تخفیف قرار دادید، به آن پا بند بایستید. «ذَلِكَ تَخْفِيفٌ... فَمَنْ اعْتَدَى»

«۱۷۹» وَ لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

ای صاحبان خرد! برای شما در قصاص، حیات (و زندگی نهفته) است.

باشد که شما تقوا پیشه کنید.

نکته ها:

گویا آیه در مقام پاسخ به یک سری ایرادهایی است که به حکم قصاص، به خصوص از سوی روشنفکر نمایان مطرح می شود. قرآن می فرماید: حکم قصاص برای جامعه انسانی تأمین کننده حیات و زندگی است. قصاص یک برخورد و انتقام شخصی نیست، بلکه تأمین کننده امتیث اجتماعی است. در جامعه ای که متجاوز قصاص نشود، عدالت و امتیث از بین می رود و آن جامعه گویا حیاتی ندارد و مرده است. چنانکه در پزشکی و کشاورزی و دامداری، لازمه حیات و سلامت انسان، گیاه و حیوان، از بین بردن میکروب ها و آفات است.

اگر به بهانه اینکه قاتل هیجان روانی پیدا کرده، بگوئیم او رها شود، هیچ ضمانتی نیست که در دیگر جنایت ها این بهانه مطرح نشود، چون تمام جنایتکاران در حال سلامت و آرامش روحی و فکری دست به جنایت نمی زنند. با این حساب تمام خلافکاران باید آزاد باشند و جامعه سالم نیز تبدیل به جنگل شود که هر کس بر اثر هیجان و دگرگونی های روحی و

روانی، هر کاری را بتواند انجام دهد. گمان نشود که دنیای امروز، دنیای عاطفه و نوع دوستی است و قانون قصاص، قانونی خشن و ناسازگار با فرهنگ حقوق بشر دنیاست. اسلام در کنار حکم قصاص، اجازه عفو و اخذ خون بها داده تا به مصلحت اقدام شود.

توجهاتی از قبیل اینکه از مجرمان و قاتلان در زندان با کار اجباری به نفع پیشرفت اقتصادی بهره گیری می کنیم، قابل قبول نیست. چون این برنامه ها، تضمین کننده امتیّت عمومی نیستند. اصل، مقام انسانیت و جامعه عدالت پرور است، نه دنیای پرخطر همراه با تولید بیشتر، آن هم به دست جنایتکاران و قاتلان!

از آنجا که قانون قصاص، ضامن عدالت و امتیّت و رمز حیات جامعه است، در پایان این آیه می فرماید: «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» یعنی اجرای این قانون، موجب خودداری و جلوگیری از بروز قتل های دیگر است.

حیات، دارای انواعی است:

۱- حیات طبیعی. مثل زنده شدن زمین در بهار و بعد از باران. «يُحْيِي الْأَرْضَ» (۱)

۲- حیات معنوی. مثل دعوت پیامبر که عامل زنده شدن مردم است. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۲)

۳- حیات برزخی که شهدا دارند. «لَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ» (۳)

۴- حیات اخروی که برای همه است. «يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ» (۴)

۵- حیات اجتماعی در سایه امتیّت و عدالت. نظیر همین آیه «لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ»

پیام ها:

۱- اجرای عدالت، تضمین کننده حیات جامعه است. «لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ»

۲- تعادل میان رأفت و خشونت، لازم است. خدایی که رحمن و رحیم است، قصاص را رمز حیات می داند. «لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ»

۳- حذف عنصر خطرناک، یک اصل عقلانی است. «يَا أُولِي الْأَلْبَابِ»

ص: ۲۷۵

۱- ۱. روم، ۵۰.

۲- ۲. انفال، ۲۴.

۳- ۳. بقره، ۱۵۴.

۴-زود قضاوت نکنید. ممکن است در برخورد سطحی، قصاص را خوب ندانید ولی با خرد و اندیشه درمی یابید که قصاص رمز حیات است. «يَا أُولِي الْأَلْبَابِ»

۵- تقوا و دوری از گناه، فلسفه احکام دین است. چه احکام عبادی و چه قضایی. (۱) «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

۶- قصاص، سبب بازداري مردم از تکرار قتل است. «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

«۱۸۰» كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

بر شما مقرر شده که چون یکی از شما را (نشانه های) مرگ فرا رسد، اگر مالی از خود به جای گذارده، برای پدر و مادر و نزدیکان به طور شایسته وصیت کند، این کار حق و شایسته پرهیزکاران است.

نکته ها:

بعضی ها فکر می کنند وصیت کردن، زمینه ی زود مردن است، در حالی که یک نوع دوران‌دیشی است و اینکه می فرماید: هنگام مرگ وصیت کنید. چون آن لحظه، آخرین فرصت است و گرنه می تواند سالها قبل از فرا رسیدن مرگ، وصیت کند.

بعضی وصیت کردن را واجب دانسته اند، اما از جمله ی «حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ» استفاده می شود که این عمل مستحب است و گرنه می فرمود: «حقاً علی المؤمنین»

در آیه ی شریفه به جای کلمه «مال» از کلمه «خیر» استفاده شده شاید به آن خاطر باشد که مال و ثروت، مایه ی خیر و نیکی است و آنچه در اسلام مورد انتقاد قرار گرفته، مال حرام یا علاقه ی زیاد به مال یا ترجیح دادن مال بر کمالات فردی و نیازهای اجتماعی و یا استثمار مردم برای تحصیل آن است.

وصیت باید بر اساس «معروف» یعنی عقل پسند باشد، نه از روی کینه و انتقام و یا مهرورزی های بی جا و بی رویه. چون از ارث، تنها بعضی از بستگان بهره مند می شوند آن

ص: ۲۷۶

۱- ۱). در بیان فلسفه روزه نیز می فرماید: «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» بقره، ۱۸۳.

هم به مقدار معین، لذا اسلام سفارش می کند اگر در میان فامیل کسانی هستند که از ارث محرومند و یا سهم ارث آنان اندک است با وصیت، در مورد توسعه ی سهمیه آنان اقدام نماید، ولی اگر کسی در این وصیت رعایت عدالت نکند و یا ظلمی را روا دارد، گناه کبیره انجام داده است. (۱)

شخصی با داشتن کودکانی صغیر، تمام اموال خود را در راه خدا بخشید. چون پیامبر صلی الله علیه و آله متوجه شدند، پرسیدند با این مرده چه کردید؟ گفتند: او را دفن کردیم. فرمود: اگر قبلاً به من خبر داده بودید، اجازه نمی دادم او را در قبرستان مسلمانان دفن کنید، چرا که او با داشتن این همه فرزند، برای آنان هیچ مالی نگذاشته و همه را در راه خدا داده است. (۲)

وصیت، کار دقیقی است که اگر خدای ناکرده با بی توجهی انجام شود و بعداً عامل فتنه و ناراحتی هایی گردد، تمام کارهای خیر محو می شود. از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده است که فرمودند: گاهی انسان شصت سال عبادت می کند، ولی چون وصیت نامه ی خود را عادلانه تنظیم نمی کند، به دوزخ می رود. (۳)

وصیت، نشانه ی آن است که مالکیت انسان حتی بعد از مرگ در مورد قسمتی از دارایی هایش ادامه دارد.

مقدار وصیت، یک سوم مال است و اگر شخصی در مورد بیش از این مقدار وصیت کند، اجازه ی وارثان شرط است. برای اینکه یاد بگیریم چگونه وصیت کنیم، بهتر است وصیت نامه های اولیای خدا، شهدا و علما را بخوانیم.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس ابتدا به عهده بگیرد که وصیت شخصی را انجام دهد، ولی سپس بدون عذر آنرا رها کند، هیچ عملی از او قبول نمی شود و تمام فرشتگان میان آسمان و زمین او را لعنت می کنند و دائماً در غضب خداوند است و در برابر هر کلمه ی «یا رب» که می گوید، یک لعنت بر او نثار می شود و پاداش تمام کارهای قبلی او به پای وصیت کننده ثبت می گردد. (۴)

ص: ۲۷۷

۱-۱. سفینة البحار، «وصی».

۲-۲. سفینة البحار، «وصی».

۳-۳. نهج الفصاحه، جمله ۶۲۶.

۴-۴. تفسیر اطیب البیان.

۱- وصیت، نشانه‌ی دقت و اهل حساب بودن است.

۲- وصیت، نشانه‌ی احترام به حقوق دیگران است.

۳- وصیت، توصیه به انجام امور خیری است که از آن غفلت شده و تداوم عمل صالح، پس از مرگ است.

۴- وصیت، راهی برای پرکردن خلأهای اقتصادی و تعدیل ثروت است.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرموده اند: هر کس با وصیت از دنیا برود، گویا شهید مرده است (۱).

وصیت برای والدین و بستگان، عامل تجدید محبت و یک نوع قدرشناسی است. لذا در آغاز آیه وصیت، والدین مطرح شده اند تا علاوه بر سهم ارث، وصیت به نوعی تنظیم شود که نفعش به آنان نیز برسد که این خود از مصادیق احسان است.

اقسام وصیت

۱. واجب: مثل وصیت به حق الله، حق الناس، قضای نماز و عبادات دیگر، پرداخت حقوق واجبه مانند خمس، زکات، دیون، بدهکاری های مردم.

۲. مستحب: مثل وصیت به امور خیریه.

۳. مباح: مثل وصیت فرزندان به نوع شغل، حرفه، لباس، طعام.

۴. مکروه: مثل وصیت به مقبره سازی.

۵. حرام: مثل وصیت به ایجاد مراکز فساد، انتشار کتب ضاله.

پیام ها:

۱- گرچه با مرگ، انسان از دنیا می رود، اما پرونده ی عمل او با کارهایی نظیر وصیت باز می ماند. «إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ...
الْوَصِيَّةُ» ۲- مال و ثروت، اگر در راه درست مصرف شود، خیر است. «إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ»

۳- در وصیت باید علاوه بر ارث، برای والدین و نزدیکان سهمی قرار داد

ص: ۲۷۸

«الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ»

۴- وصیت باید بر اساس عرف پسندیده ی جامعه باشد. «الْوَصِيَّةُ... بِالْمَعْرُوفِ»

۵- ترك وصیت، نوعی بی تقوایی نسبت به حقوق دیگران است. «الْوَصِيَّةُ... حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ»

«۱۸۱» فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

پس هر کس که آن (وصیت را) بعد از شنیدن، تغییر دهد، گناهش تنها بر کسانی است که آن را تغییر می دهند، همانا خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

این آیه نیز هشدار می دهد که در صدد تغییر و یا تبدیل وصیت دیگران برمی آیند. اگر کسی بعد از شنیدن و باخبر شدن از موضوع وصیت و موارد مصرف آن، دست به تغییر یا تبدیل آن بزند، گناه این تغییر و تبدیل به گردن همان کسی است که این عمل ناشایست را مرتکب شده است، ولی وصیت کننده به پاداش خود می رسد. مثلاً اگر کسی وصیت کند که به صد فقیر کمک شود، ولی به جای صد فقیر، اموال او را به دیگران دهند و آنان نیز خبر نداشته و مال را مصرف کنند، در این صورت وصیت کننده که از دنیا رفته، به پاداش کمک به فقرا می رسد و گیرندگان بی خبر هم گناهکار نیستند، در این میان، گناه تنها به عهده ی کسی است که وصیت را تغییر داده است و باید بداند که خداوند شنوا و آگاه است و کیفر این خیانت را در دنیا و آخرت به او خواهد داد.

در حدیث می خوانیم: وصیت را اگر چه به نفع یهودی یا نصرانی باشد، تغییر ندهید. (۱)

پیام ها:

۱- تغییر وصیت از سوی دیگران، حرام است. «فَمَنْ بَدَّلَهُ... فَإِنَّمَا إِثْمُهُ»

ص: ۲۷۹

۲-حق مالکیت، بعد از مرگ نیز محترم است و کسی حق تغییر وصیت را ندارد.

«فَمَنْ بَدَّلَهُ...»

فَأَيُّهَا إِيَّاهُ»

۳-گناه آگاهانه و مغرضانه، خطرناک تر است. «بَعْدَ مَا سَمِعَهُ»

۴-ایمان به اینکه ما در محضر خدا هستیم، بهترین عامل تقوا و دوری از تغییر و تبدیل وصیت مردم است. «فَمَنْ بَدَّلَهُ... إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

«۱۸۲» فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

پس کسی که از انحراف وصیت کننده (و تمایل بی جای او به بعض ورثه) یا از گناه او (به اینکه به کار خلافی وصیت کند)، بترسد و میان آنها را اصلاح دهد، گناهی بر او نیست (و مشمول قانون مجازات تبدیل وصیت نمی شود)، همانا خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

صاحب تفسیر مجمع البیان کلمه ی «جنف» را به معنای تمایل به انحراف نا آگاهانه و کلمه ی «اثم» را به معنای گناه آگاهانه گرفته است.

آنچه در اسلام ممنوع شده، تغییر و تبدیل وصیت های صحیح است، ولی اگر وصیت سبب فتنه و یا خلاف موازین شرع بود، تغییر آن اشکال ندارد. چنانکه اگر وصیت کننده بیش از یک سوم اموالش را وصیت کند، می توان آن مقدار را کم کرد، اگر سفارش به گناه کرد، می توان وصیت را تغییر داد، یا اگر عمل به وصیت ایجاد فتنه و فساد کند، می توان زیر نظر حاکم اسلامی در وصیت تغییراتی داد. بنابراین در اسلام بن بست وجود ندارد و چون هدف تمام اعمال رسیدن به تقواست، می توان براساس تقوا تمام موارد ضد تقوا را اصلاح کرد.

پیام ها:

۱- اصل اهم و مهم را باید مراعات کرد. احترام به وصیت مهم است، ولی رفع فتنه و اصلاح امور مسلمانان مهم تر است. «فَمَنْ خَافَ... فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ»

۲- تغییر وصیت باید براساس فتنه زدایی و اصلاح باشد. «فَمَنْ خَافَ... فَأَصْلَحَ»

﴿۱۸۳﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! روزه بر شما مقرر گردید، همانگونه که بر کسانی که پیش از شما بودند مقرر شده بود، باشد که پرهیزگار شوید.

نکته ها:

تقوا، به معنای خویشتن داری از گناه است. بیشتر گناهان، از دو ریشه غضب و شهوت سرچشمه می گیرند و روزه، جلوی تندی های این دو غریزه را می گیرد و لذا سبب کاهش فساد و افزایش تقواست. (۱)

به نظر مفسران و دانشمندان علوم قرآنی، آیاتی که با خطاب «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» شروع شده اند، در مدینه نازل شده و جزء آیات مدنی می باشند. فرمان روزه نیز همچون دستور جهاد و پرداخت زکات در سال دوم هجری صادر گردیده است.

آثار و برکات روزه

تقوا و خداترسی، در ظاهر و باطن، مهم ترین اثر روزه است. روزه، یگانه عبادت مخفی است. نماز، حج، جهاد، زکات و خمس را مردم می بینند، اما روزه دیدنی نیست. روزه، اراده انسان را تقویت می کند. کسی که یک ماه نان و آب و همسر خود را کنار گذاشت، می تواند نسبت به مال و ناموس دیگران خود را کنترل کند. روزه، باعث تقویت عاطفه است. کسی که یک ماه مزه ی گرسنگی را چشید، درد آشنا می شود ورنج گرسنگان را احساس و درک می کند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: روزه، نصف صبر است. (۲) روزه ی مردمان عادی، همان خودداری از نان و آب و همسر است، اما در روزه خواص علاوه بر اجتناب از مفطرات، اجتناب از گناهان نیز لازم است، و روزه ی خاصّ الخاص علاوه بر اجتناب از مفطرات و

ص: ۲۸۱

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۱۸.

۲- ۲. تفسیر المنار.

پرهیز از گناهان، خالی بودن دل از غیر خداست. (۱) روزه، انسان را شبیه فرشتگان می کند، فرشتگانی که از خوردن و آشامیدن و شهوت دورند. (۲)

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس ماه رمضان را برای خدا روزه بدارد، تمام گناهانش بخشیده می شود. (۳) چنانکه در حدیث قدسی نیز آمده است که خداوند می فرماید: «الصوم لی و انا اجزی به» روزه برای من است و من آن را پاداش می دهم. (۴)

اهمیت روزه به قدری است که در روایات پاداش بسیاری از عبادات را همچون پاداش روزه دانسته اند. (۵) هر چند که روزه بر امت های پیشین نیز واجب بوده، ولی روزه ی ماه رمضان، مخصوص انبیا بوده است و در امت اسلامی، روزه رمضان بر همه واجب شده است. (۶)

رسول خدا صلی الله علیه و آله که فرمود: برای هر چیز زکاتی است و زکات بدنها، روزه است. (۷)

پیام ها:

۱- خطاب زیبا، گامی برای تأثیر گذاری پیام است. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾

در حدیثی از تفسیر مجمع البیان می خوانیم: لذت خطاب ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ سختی روزه را آسان می کند. اگر والدین بخواهند که فرزندشان به سخنانشان گوش دهند، باید آنان را زیبا صدا زنند.

۲- از شیوه های تبلیغ آن است که دستورات مشکل، آسان جلوه داده شود. این آیه می فرماید: فرمان روزه مختص شما مسلمانان نیست، در امت های پیشین نیز این قانون بوده است. و عمل به دستوری که برای همه امت ها بوده، آسان تر از دستوری است که تنها برای یک گروه باشد. «كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ»

۳- قرآن، فلسفه بعضی احکام همچون روزه را بیان داشته است. زیرا اگر مردم نتیجه ی کاری را بدانند، در انجام آن نشاط بیشتری از خود نشان می دهند.

﴿لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾

ص: ۲۸۲

۱-۱. تفسیر روح البیان.

۲-۲. صاحب جواهر، نقل از آیه الله جوادی.

۳-۳. تفسیر مراغی.

۴-۴. تفسیر مراغی.

۵-۵. کافی، ج ۲، ص ۱۰۰.

٦-٦) .تفسیر نورالثقلین.

٧-٧) .بحار، ج٦٩، ص٣٨٠.

«۱۸۴» أَيَّاماً مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

چند روزی معدود (روزه بر شما مقرر شده است)، ولی هر کس از شما بیمار یا در سفر باشد، پس (به همان) تعداد از روزهای دیگر (را روزه بگیرد) و بر کسانی که طاقت روزه ندارند (همچون بیماران مزمن و پیرمردان و پیرزنان)، لازم است کفاره ای بدهند، مسکینی را اطعام کنند. و هر کس به میل خود بیشتر نیکی کند (و بیش از مقدار واجب، طعام بدهد)، برای او بهتر است، ولی اگر (آثار روزه را) بدانید، (می فهمید که) روزه گرفتن، برایتان بهتر است. (و هرگز به روزه خواری معذوران، غبطه نمی خوردید).

نکته ها:

یکی از معانی باب افعال در زبان عربی، سلب است. مثلاً کلمه «عُجْمَه» به معنای گنگی است، وقتی به باب افعال می رود و «اعجام» می شود، به معنای از بین بردن گنگی است. در این آیه نیز کلمه «يُطِيقُونَهُ» به معنای سلب طاقت و توان است.

تسلیم فرمان خدا بودن، ارزش است. اگر دستور روزه گرفتن داد، باید روزه گرفت و اگر حکم به افطار کرد، باید روزه را شکست.

در مجمع البیان آمده است: گروهی از اصحاب پیامبر حتی در حال سفر روزه گرفته و مایل نبودند که روزه خود را بشکنند. رسول اکرم صلی الله علیه و آله آنان را گناهکار خواندند. امام صادق علیه السلام فرمود: اگر کسی در سفر روزه بگیرد، من بر جنازه ی او نماز نمی گزارم.

در تفسیر قرطبی نیز آمده که رسول اکرم صلی الله علیه و آله در سفر از مدینه به مکه در ماه رمضان، آب خواستند، آنگاه ظرف آب را بر سر دست گرفتند تا مردم ببینند و سپس از آب میل فرمودند.

به هر حال اگر مسافر یا مریضی روزه گرفت، روزه اش باطل و باید قضای آنرا به جا آورد. (۱)

ص: ۲۸۳

امام صادق علیه السلام فرمودند: حتی اگر مادری نسبت به شیر کودک یا جنین نگرانی داشت، باید روزه خود را افطار نماید و این نشانه ی رأفت خداوند است. (۱)

پیام ها:

۱- اسلام برای هر فرد در هر شرایطی، قانون مناسب دارد. در این آیه، حکم مسافران، بیماران و سالمندان بیان شده است. «فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ»

۲- شرایط نباید فلسفه کلی حکم و آثار و منافع آنرا تماماً از بین ببرد. اگر انسان مریض یا مسافر در شرایطی نمی تواند روزه بگیرد، باید در ایام دیگری قضا کند تا از منافع روزه برخوردار شود. «فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ»

۳- قصد سفر، به تنهایی مانع روزه نیست، در سفر بودن لازم است. «عَلَىٰ سَفَرٍ»

۴- قضای روزه، زمان خاصی ندارد. «فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ»

۵- توانایی، شرط تکلیف است. «عَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ»

۶- تغذیه ی فقرا، در متن احکام جاسازی شده است. «طَعَامٌ مِسْكِينٍ»

۷- عباداتی سبب رشد و قرب بیشتر است که با علاقه و رغبت باشد. «فَمَنْ تَطَوَّعَ»

۸- دستورات الهی بگونه ای است که حداقل را بر همه واجب کرده است و بیش از آن را به اختیار انسان می گذارد. در این آیه سیر کردن یک گرسنه واجب، ولی بیش از آن به عنوان عمل مستحبی در اختیار خود انسان است. «فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ»

۹- انجام دستورات خداوند، آثار خوبی دارد که به خود انسان باز می گردد نه خدا.

«أَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ»

ص: ۲۸۴

«۱۸۵» شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَ مَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

(روزه در) ماه رمضان، ماهی است که قرآن در آن نازل شده است. (و قرآن کتابی است که) هدایتگر مردم همراه با دلایل روشن هدایت و وسیله تشخیص حق از باطل است، پس هر کس از شما که این ماه را دریابد، باید روزه بگیرد. و آنکس که بیمار یا در سفر باشد، روزهای دیگری را به همان تعداد روزه بگیرد. خداوند برای شما آسانی می خواهد و برای شما دشواری نمی خواهد (این قضای روزه) برای آن است که شماره مقرر روزها را تکمیل کنید و خدا را بر اینکه شما را هدایت کرده، به بزرگی یاد کنید، باشد که شکر گزار گردید.

نکته ها:

«رمضان» از ماده «رَمَض» به معنای سوزاندن است. البته سوزاندنی که دود و خاکستر به همراه نداشته باشد. وجه تسمیه این ماه از آن روست که در ماه رمضان، گناهان انسان سوزانده می شود.

ماه رمضان، ماه نزول قرآن می باشد و تنها ماهی است که نامش در قرآن آمده و شب قدر نیز در این ماه است. در تفسیر برهان از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: تمام کتاب های آسمانی، در ماه رمضان نازل شده اند. ماه رمضان، بهترین ماه خدا است. آن حضرت در جمعه آخر ماه شعبان، خطبه مفصلی در عظمت ماه رمضان ایراد کرده اند که در بعضی از تفاسیر و کتب روایی آمده است. (۱) همچنین در صحیفه سجادیه، امام سجاد علیه السلام در

ص: ۲۸۵

وداع ماه رمضان مناجات جان سوزی دارند.

اسلام دین آسان و بنای آن بر سهولت و عدم سخت گیری است. هر کس مریض یا مسافر بود روزه نگیرد و قضای آن را انجام دهد. اگر وضو گرفتن مشکل است، تیمم را جایگزین می کند. اگر ایستادن در نماز مشکل است، اجازه ی نشسته نماز خواندن را می دهد. که این قانون به نام «قاعده لاجرح» در فقه مشهور است.

رمضان ماه مهمانی خدا

در رمضان، مؤمنان با کارت «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ» به میهمانی خداوند دعوت شده اند، و این میهمانی ویژگی هایی دارد:

۱- میزبان، خداوند است و میهمانان را شخصاً دعوت کرده است.

۲- وسیله پذیرایی، شب قدر، نزول قرآن، فرود آمدن فرشتگان، استجاب دعا، لطافت روح، و دوری از دوزخ است.

۳- زمان پذیرایی، ماه رمضان است که به گفته ی روایات، اوّل آن رحمت، وسط آن مغفرت و آخر آن پاداش است.

۴- چگونگی پذیرایی، شب قدر به گونه ای است که در آن نیاز یک سال میهمانان تأمین می شود و زمین با نزول فرشتگان در شب قدر مزین می گردد.

۵- غذای این ماه، غذای روح است که برای رشد معنوی لازم است، نه غذای جسم. لطف غذای این مهمانی، آیات قرآن است که تلاوت یک آیه آن در ماه رمضان همچون تلاوت تمام قرآن در ماه های دیگر است.

این میهمانی هیچ سختی با میهمانی های دنیوی ندارد. خداوند عالم و غنی و خالق و باقی و عزیز و جلیل، میزبان انسان های جاهل و فقیر و فانی و مخلوق و ذلیل می شود و می گوید: من دعایتان را مستجاب می کنم و برای هر نفسی که در ماه رمضان می کشید، پاداش تسبیحی عطا می کنم. (۱)

ص: ۲۸۶

۱- ۱). خطبه ی پیامبر صلی الله علیه و آله در جمعه آخر ماه شعبان.

در وسائل الشیعه (۱) برای اخلاق روزه دار در ضمن روایت مفصلی می خوانیم: روزه دار، از دروغ، گناه، مجادله، حسادت، غیبت، مخالفت با حق، فحش و سرزنش و خشم، طعنه و ظلم و مردم آزاری، غفلت، معاشرت با فاسدان، سخن چینی و حرام خواری، دوری کند و نسبت به نماز، صبر و صداقت و یاد قیامت توجه خاص داشته باشد.

شرط حضور در این مهمانی، فقط تحمل گرسنگی نیست. در حدیث آمده است: آن کس که از اطاعت رهبران آسمانی، سرباز زند و یا در مسائل خانوادگی و شخصی با همسر خود بدرفتار و نامهربان باشد و یا از تأمین خواسته های مشروع او خودداری کند و یا والدین از او ناراضی باشند، روزه او قبول نیست و شرایط این ضیافت را به جای نیاورده است.

روزه گرچه فوائد و منافع طبّی از قبیل دفع و برطرف شدن مواد زاید بدن در اثر گرسنگی را دارد، اما سحرخیزی و لطافت روح و استجاب دعا در ماه رمضان چیز دیگری است و محروم واقعی کسی است که از این همه خیر و برکت محروم باشد.

پیام ها:

۱- ارزش رمضان، به نزول قرآن است. ارزش انسان ها نیز می تواند به مقداری باشد که قرآن در آنها نفوذ کرده باشد. «الَّذِي أَنْزَلَ فِيهِ الْقُرْآنَ»

۲- وجوب روزه، بعد از یقین به حلول ماه رمضان است. «فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ»

۳- قضای روزه بر مریض و مسافر واجب است. «فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ»

۴- روزه ی قضاء، مشروط به زمان خاصی نیست. «أَيَّامٍ أُخَرَ»

۵- احکام خداوند بر اساس آسانی و مطابق طاقت انسان است. «يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ»

۶- عسر و حرج، واجبات را از دوش انسان برمی دارد. «لَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ»

۷- روزه ی قضا باید به تعداد روزهایی باشد که عذر داشته است. «لِتَكْمِلُوا الْعِدَّةَ»

۸- هدایت و توفیق انجام عبادات، از طرف خداست. تکبیر، نشان بزرگداشت

خدا و عدم توجه به خود و دیگران است. «لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ»

۹-روزه،زمینه ساز هدایت انسان و سپاسگزاری اوست. «لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

«۱۸۶» وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَ لِيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ

و هرگاه بندگانم از تو درباره من پرسند(بگو): همانا من نزدیکم؛دعای نیایشگر را آنگاه که مرا می خواند پاسخ می گویم.پس باید دعوت مرا بپذیرند و به من ایمان آورند،باشد که به رشد رسند.

نکته ها:

برخی از رسول خدا صلی الله علیه و آله می پرسیدند:خدا را چگونه بخوانیم،آیا خدا به ما نزدیک است که او را آهسته بخوانیم و یا دور است که با فریاد بخوانیم؟! این آیه در پاسخ آنان نازل شد.

دعا کننده،آنچنان مورد محبت پروردگار قرار دارد که در این آیه،هفت مرتبه خداوند تعبیر خودم را برای لطف به او بکار برده است:اگر بندگان خودم درباره خودم پرسیدند،به آنان بگو:من خودم به آنان نزدیک هستم وهرگاه خودم را بخوانند،خودم دعاهای آنان را مستجاب می کنم،پس به خودم ایمان بیاورند ودعوت خودم را اجابت کنند.این ارتباط محبت آمیز در صورتی است که انسان بخواهد با خداوند مناجات کند.

دعا کردن،همراه و همرننگ شدن با کل هستی است.طبق آیات،تمام هستی در تسبیح و قنوتند؛ «كُلُّ لَهٗ قَانِتُونَ» (۱) و تمام موجودات به درگاه او اظهار نیاز دارند؛ «يَسْتَلُّهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۲) پس ما نیز از او درخواست کنیم تا وصله ناهمگون هستی نباشیم.

قرآن درباره دعا سفارشاتى دارد،از آن جمله:

۱.دعا و درخواست باید خالصانه باشد. «فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ» (۳)

ص: ۲۸۸

۱-۱. بقره، ۱۱۶.

۲-۲. الرحمن، ۲۹.

۳-۳. غافر، ۱۴.

۲. با ترس و امید همراه باشد. «وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا» (۱)

۳. با تضرع و در پنهانی صورت بگیرد. «ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً» (۲)

۴. با ندا و خواندنی مخفی همراه باشد. «إِذْ نَادَى رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا» (۳)

در اصول کافی، جلد دوم، صدها حدیث در اهمیت، نقش و آداب دعا، توجه و اصرار و ذکر حاجت ها هنگام دعا و دعای دسته جمعی و ایمان به استجاب آن آمده است.

سؤال: چرا گاهی دعای ما مستجاب نمی شود؟

پاسخ: عدم استجاب دعای ما به خاطر شرک یا جهل ماست. در تفسیر المیزان می خوانیم که خداوند در این آیه می فرماید: «أَجِيبْ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَا» خودم اجابت می کنم دعا کننده ای را که فقط مرا بخواند و با اخلاص تمام، از من طلب خیر کند. پس اگر دعا مستجاب نشد، یا به جهت آن است که ما از خداوند خیر نخواستیم، و در واقع برای ما شر بوده و یا اگر واقعاً خیر بوده، خالصانه و صادقانه از خداوند درخواست نکرده ایم و همراه با استمداد از غیر بوده است. و یا اینکه استجاب درخواست ما، به مصلحت ما نباشد که به فرموده روایات، در این صورت به جای آن بلایی از ما دور می شود و یا برای آینده ما یا نسل ما ذخیره می شود و یا در آخرت جبران می گردد.

در اصول کافی می خوانیم: کسی که غذای حرام بخورد، یا امر به معروف و نهی از منکر نکند و یا از سر غفلت و بی اعتنائی دعا کند، دعایش مستجاب نمی گردد.

معنای دعا، ترک کسب و کار نیست، بلکه توکل به خداوند همراه با تلاش است. لذا در حدیث می خوانیم: دعای بیکار مستجاب نمی شود.

شاید قرار گرفتن آیه ی دعا در میان آیات روزه به خاطر تناسب بیشتری است که ماه خدا با دعا دارد.

سؤال: با اینکه کارهای خداوند قانون مند و براساس عوامل و سنت های ثابت است، پس دعاچه نقشی دارد؟

پاسخ: همانگونه که انسان در سفر، حکم نماز و روزه اش غیر از انسان در وطن است، انسان

ص: ۲۸۹

۱-۱. اعراف، ۵۶.

۲-۲. اعراف، ۵۵.

۳-۳. مریم، ۳.

دعا کننده با انسان غافل از خدا متفاوت هستند و سنت خداوند لطف به اولی است، نه دومی. آری، دعا و گفتگو با خداوند، ظرفیت انسان را برای دریافت الطاف الهی بیشتر می کند. همانگونه که توسل و زیارت اولیای خدا، شرایط انسان را عوض می کند. چنانکه اگر کودکی همراه پدر به مهمانی رود، دریافت محبتش بیش از آن خواهد بود که تنها برود.

بنابراین دعا، زیارت و توسل، سبب تغییر شرایط است، نه برهم زدن سنت های قطعی الهی.

درباره نزدیکی خدا به انسان، فیض کاشانی قدس سره می گوید:

گفتم که روی خوبت، از ما چرا نهان است

گفتا تو خود حجابی ورنه رخم عیان است

گفتم فراق تا کی، گفتا که تا تو هستی

گفتم نفس همین است، گفتا سخن همان است

پیام ها:

۱- دعا در هر جا و در هر وقت که باشد، مفید است. چون خداوند می فرماید: من نزدیک هستم. «فَإِنِّي قَرِيبٌ» آنچه از اوقات مخصوصه، یا اماکن مقدسه برای دعا مطرح شده برای فضیلت است.

۲- خداوند به ما نزدیک است، ولی ما چطور؟ اگر گاهی قهر او دامن ما رامی گیرد، به خاطر دوری ما از خداوند است که در اثر گناهان می باشد. «فَإِنِّي قَرِيبٌ»

۳- استجاب خداوند دائمی است، نه موسمی. «اجیب» نشانه ی دوام است.

۴- با آنکه خدا همه چیز را می داند، اما دعا کردن وظیفه ی ماست. «فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي»

۵- دعا آنگاه به اجابت می رسد که همراه با ایمان باشد. «وَلْيُؤْمِنُوا بِي»

۶- دعا، وسیله ی رشد و هدایت است. «لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ»

«۱۸۷» أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ هُنَّ لِيَابِسٌ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِيَابِسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَلِفُونَ أُنفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصِّيَامَ إِلَىٰ اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

در شب های روزه (ماه رمضان)، آمیزش با همسرانتان برای شما حلال شد، آنها برای شما (همچون) لباسند و شما برای آنها (همچون) لباس. خداوند می دانست که شما به خود خیانت می کردید (و آمیزش را که ممنوع بود، بعضاً انجام می دادید) پس توبه شما را پذیرفت و از شما در گذشت. اکنون (می توانید) با آنها هم بستر شوید و آنچه را خداوند بر شما مقزّر فرموده، طلب کنید. و بخورید و بیاشامید تا رشته سفید از رشته سیاه (شب) برای شما آشکار گردد. سپس روزه را تا شب به اتمام رسانید. و در حالی که معتکف در مساجد هستید، با زنان آمیزش نکنید. این حدود و احکام الهی است پس (به قصد تجاوز و گناه) به آن نزدیک نشوید. خداوند این چنین آیات خود را برای مردم، روشن می سازد، باشد که پرهیزگار گردند.

نکته ها:

در آغاز اسلام، در شب و روز ماه رمضان، آمیزش با همسر ممنوع بود و همچنین در ساعت معینی از شب می توانستند افطار کنند و اگر روزه دار خوابش می گرفت بعد از بیداری حقّ غذا خوردن نداشت. برخی مسلمانان علیرغم ممنوع بودن آمیزش جنسی این کار را انجام می دادند، ولی برخی دیگر با وجود زحمت و سختی، از خوردن در شب بعد از بیداری خودداری می کردند. یکی از یاران پیامبر به نام مطعم بن جبير هنگام افطار به علت دیر

حاضر شدن غذا خوابش برد، وقتی بیدار شد گفت: من دیگر حقّ غذا خوردن ندارم و فردا را بدون غذا روزه گرفت و برای کندن خندق اطراف مدینه حاضر شد. در بین کار به علت شدت ضعف از حال رفت و بیهوش شد. پیامبر صلی الله علیه و آله بسیار متأثر شد و این آیه نازل گردید که غذا خوردن تا طلوع فجر آزاد است و آمیزش با همسران در شب های ماه رمضان مانع ندارد.

خداوند متعال می داند که شما به خویشتن خیانت می کردید و قدرت صبر و خودداری نداشته و ندارید، به همین دلیل تکلیف را بر شما آسان و گذشته ی شما را عفو نمود.

اعتکاف، به معنای بریدن از دنیا و پناهنده شدن به خداست. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با گرفتاری ها و مشکلاتی که داشتند، گاهی در مسجد برای چند روز معتکف می شدند و بدین وسیله روح خود را صفا و آرامش بیشتر می دادند. از آنجا که در غیر حال اعتکاف نیز آمیزش در مسجد ممنوع است. به نظر می رسد مراد از کلمه «عاکفون» همان سکونت در مسجد باشد، نه اعتکاف به معنای عبادت مخصوص.

در تشبیه همسر به لباس، نکات و لطایف بسیاری نهفته است:

*لباس باید در طرح و رنگ و جنس مناسب انسان باشد، همسر نیز باید کفو انسان و متناسب با فکر و فرهنگ و شخصیت انسان باشد.

*لباس مایه ی زینت و آرامش است، همسر و فرزند نیز مایه ی زینت و آرامش خانواده اند.

*لباس عیوب انسان را می پوشاند، هر یک از زن و مرد نیز باید عیوب و نارسایی های یکدیگر را پوشانند.

*لباس انسان را از سرما و گرما حفظ می کند، وجود همسر نیز کانون خانواده را گرم و زندگی را از سردی می رهاند.

*دوری از لباس، مایه ی رسوایی است، دوری از ازدواج و همسر نیز گاهی سبب انحراف و رسوایی انسان می گردد.

*در هوای سرد لباس ضخیم و در هوای گرم لباس نازک استفاده می شود، هر یک از دو همسر نیز باید اخلاق و رفتار خود را متناسب با نیاز روحی طرف مقابل تنظیم کند؛ اگر مرد عصبانی است، زن با لطافت با او برخورد کند و اگر زن خسته است، مرد با او مدارا کند.

*انسان باید لباس خود را از آلودگی حفظ کند، هر یک از دو همسر نیز باید دیگری را از آلوده شدن به گناه حفظ نماید.

پیام ها:

۱- تخفیف و آسان گیری در احکام، از ویژگی های دین اسلام است. «أَحِلَّ لَكُمْ»

۲- رعایت ادب در سخن، از ویژگی های قرآن است. «رَفَتْ» به معنای سخن گفتن پیرامون مسائل زناشویی است که در آیه به کنایه از آمیزش آمده است.

۳- هر کجا خواستید راهی را ببینید، یک راه مشروع را باز بگذارید. چون خداوند در روز رمضان، آمیزش را ممنوع می کند، لذا در شب آنرا مجاز می شمرد. (۱) «أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفْتُ»

۴- عبادت روز و لذت مشروع شب، نشانه ی جامعیت دین است. در یک آیه، هم احکام روزه و هم مسائل زناشویی آمده است. «أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ»

۵- اسلام به نیازهای طبیعی توجه کامل دارد. «الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ»

۶- نیاز زن و مرد به یکدیگر، دو طرفه است و هریک برای پوشش نیازهای طبیعی خود به دیگری نیازمند است. «هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ»

۷- خداوند از جزئیات کارهای انسان آگاه است. «عَلِمَ اللَّهُ أَنْكُمْ»

۸- انسان، جایز الخطا و غریزه جنسی در او قوی است. «كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ»

۹- ترک فرمان خدا، خیانت و ظلمی است به خود ما. «تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ»

۱۰- در آمیزش و فرزند خواهی، برای خداوند تکلیف معین نکنید که پسر باشد یا دختر. «وَ ابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ»

۱۱- حتی آمیزش جنسی باید هدفدار باشد. «وَ ابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ»

ص: ۲۹۳

۱- ۱). با اینکه آمیزش جنسی، در اول هر ماه مکروه است، لکن در اول ماه رمضان مستحب است و شاید به خاطر این است که باید به نحوی مردم را تأمین نمود، سپس از آنان تکلیف خواست.

۱۲- معیار احکام اسلامی، معیارهای عمومی، طبیعی و ساده است. پیدا شدن سپیده ی صبح یا تاریکی شب را، هر کس در هر کجا باشد می تواند بفهمد.

«يَبَيِّنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ»

۱۳- نقش زمان بندی را در عبادات فراموش نکنیم. «أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ»

۱۴- اعتکاف، سکونت در مسجد است، مشروط به روزه گرفتن. «عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ»

۱۵- پیشگیری از گناه لازم است. قرآن می فرماید: به گناه نزدیک نشوید. چون نزدیک شدن به گناه همان و افتادن در آن همان. «فَلَا تَقْرَبُوهَا»

۱۶- تقوا، فلسفه ی احکام الهی است. روزه برای تقواست، آمیزش جنسی مشروع نیز برای تقواست. (۱) «لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ»

۱۷- عمل به دستورات الهی، بستر رشد و تقوا می باشد. «لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ»

«۱۸۸» وَ لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَ تَدُلُّوْا بِهَا إِلَى الْحُكْمِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

واموال یکدیگر را به باطل (و ناحق) در میان خودتان نخورید و اموال را به (عنوان رشوه، به کیسه) حاکمان و قاضی ها سرازیر نکنید تا بخشی از اموال مردم را به گناه بخورید، در حالی که خود می دانید (که خلاف می کنید).

نکته ها:

«تدلوا» به معنای سرازیر کردن دلو در چاه است که در این آیه، رشوه به قاضی به آن تشبیه شده است. رشوه در حکم، پرداخت کالا یا پولی به قاضی جهت تغییر نظر او می باشد.

مراد از «أَمْوَالِ النَّاسِ» هم اموال عمومی است و هم اموال خصوصی. علاوه بر آنکه رشوه برای گرفتن حقوق غیرمالی مردم نیز ممنوع است.

ص: ۲۹۴

۱- ۱) این سوره که با جمله ی «هُدًى لِلْمُتَّقِينَ» آغاز گردیده است، در آیات مختلف تقوا را به عنوان هدف دستورات الهی مطرح می کند.

رشوه، یکی از گناهان بزرگی است که مفسد اجتماعی متعددی را به دنبال دارد، از جمله:

حذف عدالت، یأس و ناامیدی ضعیفا، جرأت و جسارت اقویا، فساد و تباهی حاکم و قاضی، از بین رفتن اعتماد عمومی. با توجه به این آثار و عوارض منفی، در روایات شدیداً از این عمل انتقاد شده است؛

*رسول اکرم صلی الله علیه و آله خطاب به حضرت علی علیه السلام فرمود: «یا علی! من الشُّحْتِ ثَمَنُ المِیْثَةِ وَالکَلْبِ وَالخَمْرِ وَ مَهْرُ الزَّانِیَةِ وَالرِّشْوَةِ فِی الْحَکْمِ» (۱) ای علی! در آمد حاصل از فروش مردار، سگ، شراب، زنا و رشوه یکسان و حرام است.

*حضرت علی علیه السلام در ذیل آیه شریفه ی «أَكَلُونَ لِلسُّحْتِ» (۲) فرمود: اینان کسانی هستند که مشکل مردم را حل نموده و در برابر، هدایای آنان را می پذیرند. (۳)

*امام صادق علیه السلام رشوه را در حد کفر به خدا می داند.

*رسول اکرم صلی الله علیه و آله رشوه دهنده و گیرنده و واسطه را لعنت کرد و فرمود: بوی بهشت به صاحب رشوه نمی رسد. (۴)

*در حدیث دیگر می خوانیم: هر حاکمی که نسبت به گرفتاری های مردم بی تفاوت باشد، خداوند لطفش را نسبت به او می پوشاند و اگر هدیه قبول کند تا کار مردم را انجام دهد، در زنجیر است و اگر رشوه بگیرد، مشرک می باشد. (۵)

*حضرت علی علیه السلام رشوه گیرنده را از حقّ ولایت محروم می داند. (۶) همچنین فرمودند: هیچ گروهی گرفتار رشوه نشدند، مگر آنکه گرفتار ترس و اضطراب و نگرانی شدند! (۷)

بعضی برای توجیه خلاف خود، نام های مختلف بر رشوه می گذارند، از جمله: هدیه، تحفه، حقّ الزحمه، چشم روشنی و.... شخصی به نام «اشعث بن قیس»، حلوانی به در خانه علی علیه السلام به عنوان هدیه آورد تا در محکمه شاید امام به نفع او حکم صادر کند. امام فرمود:

ص: ۲۹۵

۱- ۱. بحار، ج ۷۷، ص ۵۴.

۲- ۲. مائده، ۴۲.

۳- ۳. بحار، ج ۱۰۴، ص ۲۷۳.

۴- ۴. بحار، ج ۱۰۴، ص ۲۷۴.

۵- ۵. وسائل، ج ۱۲، ص ۶۳.

۶- ۶. نهج البلاغه، خطبه ۱۳۱.

به خدا سوگند! اگر هفت اقلیم را بر من بیخشند تا پوست جوی را به ناحق از دهان مورچه ای بگیرم این کار را نخواهم کرد.

(۱)

شخصی به رسول اکرم صلی الله علیه و آله گفت: من متصدی و مسئول کاری هستم، مردم برایم هدایایی می آورند، چگونه است؟! حضرت در جواب فرمود: چه شده است که عمال ما از هدایا سخن می گویند! آیا اگر در خانه می نشستند کسی به آنان هدیه می داد؟! (۲)

پیام ها:

۱- مالکیت باید از راه صحیح باشد. مانند: حیازت، تجارت، زراعت، صنعت، ارث، هدیه، امثال آن، ولی تصرف از طریق باطل و رشوه ایجاد مالکیت نمی کند. «لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ»

۲- جامعه در حکم یک پیکر واحد است. «بَيْنَكُمْ، أَمْوَالُكُمْ»

۳- رشوه، حرام است و انسان حق ندارد برای تصاحب اموال مردم رشوه دهد.

«تُدُلُّوْا بِهَا إِلَى الْحُكْمِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ»

۴- اسلام، مردم را مالک اموالشان می داند. «أَمْوَالِ النَّاسِ»

۵- لغزش های آگاهانه خطرناک است. «وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

«۱۸۹» يَسْتَمْلُونَكُمْ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَ لَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَ لَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَ أْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

از (حکمت) هلال های ماه از تو سؤال می کنند، بگو: برای آن است که مردم اوقات (کارهای خویش) و زمان حج را بشناسند. (ای پیامبر به آنان بگو: نیکی آن نیست که (در حال احرام حج)، از پشت خانه ها وارد شوید، بلکه نیکی آن است که تقوا پیشه کنید و از درها وارد خانه ها شوید، از خدای بترسید، باشد که رستگار شوید.

ص: ۲۹۶

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۲۲۴.

۲- ۲. نهج الفصاحه، ح ۵۳۹.

کلمه «مواقیت» جمع «میقات» به زمان یا مکانی معین گفته می شود که برای انجام کاری مشخص شده باشد.

در این آیه ضمن پاسخگویی به سؤال گروهی از مردم که از پیامبر صلی الله علیه و آله درباره هلال ماه می پرسیدند، به مواردی اشاره دارد که با هم آن را بررسی می کنیم: ای پیامبر! به آنها که از فایده ی جلوه های مختلف ماه می پرسند، بگو: آن تغییراتی که در ماه پدید می آید، برای مردم وسیله ی وقت شناسی و تقویم همگانی و طبیعی است. یکی از امتیازات اسلام این است که برنامه های خود را با مقیاس های طبیعی، عمومی و مجانی طرح می کند، مثلاً برای تعیین مقدار آب کُر، وُجَب را مقیاس قرار می دهد و یا برای تشخیص وقت نماز، طلوع و غروب و زوال خورشید را مطرح می کند. و برای آغاز و انتهای ماه رمضان و یا ایام حج، هلال ماه را ملاک قرار داده است. اشکال مختلف ماه نیز، حکم یک نوع تقویم عمومی را دارد که در اختیار همه است. نیاز به تقویم و تاریخ، لازمه ی زندگی اجتماعی است و بهترین وسیله عمومی برای این تقویم همین است که افراد اعّم از باسواد و بی سواد در هر کجای عالم با یک نگاه و در یک لحظه بتوانند روزهای ماه را تشخیص دهند. سپس می فرماید:

نیکی در آن نیست که در حال احرام، به جای استفاده از دَر برای ورود به خانه، از پشت خانه و بیراهه وارد شوید و این عقیده، خرافه ای بیش نیست که در حال احرام باید از پشت خانه ها وارد شد.

هر کاری راهی دارد و باید از مجرای طبیعی و راهش وارد شد. برای انجام هر کار زمان مناسب، شیوه مناسب و رهبر مناسب لازم است. همانگونه که زمان از طرف خداوند به وسیله ماه و هلال معین می شود، رهبری نیز باید از طرف خداوند تعیین شود. بنابراین معنای آیه چنین است: از هلال برای وقت شناسی استفاده کنید و در روش انجام امور، به دستورات آسمانی و رهبران مراجعه کنید و بیراهه نروید. سعادت و خوشبختی، راهی دارد که باید از راهش وارد شد و در انتخاب زمان، روش و رهبر از خدا بترسید تا شاید رستگار شوید.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از آیه «وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا» آن است که هر کاری را از

راهش وارد شود. (۱) و امامان معصوم علیهم السلام فرمودند: ما آل محمد باب خداوند هستیم.

و پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: من شهر علمم و علی درب آن است. (۲)

در این آیه جمله «وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا» میان دو «تقوی» قرار گرفته است، شاید این رمز آن باشد که شناخت راه کار و ورود و خروج در امور، نیاز به تقوای فوق العاده دارد و کسانی که تقوای کمی داشته باشند بازهم بی راهه می روند.

شاید معنای آیه چنین باشد: مردم که درباره هلال از تو می پرسند، جوابی درخور فهم آنان بگو که این هلال راهی است برای شناخت زمان و نظم امور دینی. اما اگر می خواهید چگونگی تغییرات ماه را بفهمید، باید از راهش وارد شوید و مطالعه کنید و درس بخوانید.

این مطلب را قرآن در این قالب بیان فرمود که بز و نیکی، بیراهه رفتن نیست، بلکه باید هرکاری را از راهش وارد شد و راه شناخت تغییرات جوئی، تحصیلات در این باره است.

پیام ها:

۱- حرکت کرات و ماه، دارای برنامه و زمان بندی دقیقی است که می تواند در برنامه عبادت و نظم امور زندگی مردم مؤثر باشد. (۳) «قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ»

۲- اگر جمادات و کرات آسمانی نظم دارند و برای انتظام امور انسان ها جهت گیری شده اند، شرط انصاف نیست که ما موجوداتی بی نظم و بی حساب و رها باشیم. «قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ»

۳- در پاسخ به سؤالات، جوابی دهید که سؤال کننده بفهمد و مورد نیازش باشد.

«قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ»

۴- اسلام، با آداب و رسوم جاهلی و خرافی مبارزه می کند. «لَيْسَ الْبُرْ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا»

ص: ۲۹۸

۱-۱. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۹۰.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۰۹.

۳-۳. امام صادق علیه السلام در تفسیر این آیه فرمودند: هرگاه هلال ماه رمضان را دیدید، روزه بگیرید و در پایان، همین که هلال ماه شوال را دیدید، عید فطر بگیرید. تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۱۷۶.

۵- بز و نیکی را نباید از خرافات، عادات و سیره نیاکان بدست آورد، بلکه راه شناخت بز، در چارچوب فرمان وحی و رهبران معصوم علیهم السلام و شیوه های منطقی است. «لَيْسَ الْبِرُّ... وَ لَكِنَّ الْبِرَّ»

۶- هرگاه راهی را بستید، راه صحیحی را نشان بدهید. «لَيْسَ الْبِرُّ... وَ لَكِنَّ الْبِرَّ»

۷- ارزش مفاهیم دینی، زمانی است که در افراد جلوه کند. بجای اینکه بگوید:

نیکی تقواست، فرمود: نیکی، متقی است. «وَ لَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى»

۸- بیراهه رفتن تقوا نیست. اگر از سیره عقلا و اولیای خدا سرپیچی کنیم و نام آنرا تقوا و خودسازی بگذاریم منحرف شده ایم. «أَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَ اتَّقُوا اللَّهَ»

۹- بکارگیری روشهای نادرست و غیر منطقی برای انجام امور، خلاف تقواست.

«وَ اتُّوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَ اتَّقُوا اللَّهَ»

۱۰- حفظ وقت و مراعات نظم در کارها و عبادات، یکی از مصادیق تقوا و فلاح است. «مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ... لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

۱۱- رستگاری، نهایت تکامل است. بسیاری از دستورات، برای رسیدن به تقواست، ولی در این آیه، تقوا مقدمه ی رستگاری است. «اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

«۱۹۰» وَ قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَ لَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

و در راه خدا با کسانی که با شما می جنگند، بجنگید ولی از حد تجاوز نکنید، که خداوند تجاوزکاران را دوست نمی دارد.

نکته ها:

در این آیه ضمن تصریح به ضرورت دفاع و مقابله در برابر تجاوز دیگران، یادآور می شود که در میدان جنگ نیز از حدود و مرزهای الهی تجاوز نکرده و متعرض بیماران، زنان، کودکان و سالمندانی که با شما کاری ندارند نشوید. قبل از دعوت آنان به اسلام، دست به

اسلحه نبرید و شروع کننده جنگ نباشید و مقررات و عواطف انسانی را حتی در جنگ مراعات کنید.

بعضی از صفات، در شرایط مختلف ارزش خود را از دست می دهند؛ مثلاً- ترحم یک ارزش است، ولی ترحم بر پلنگ تیز دندان، ستمکاری بر گوسفندان است.

و یا علم یک ارزش است، لکن گاهی ندانستن ارزش می شود. مثلاً شبی که حضرت علی علیه السلام در بستر پیامبر صلی الله علیه و آله به جای آن حضرت خوابید و پیامبر خدا هجرت نمودند، ارزش این فداکاری بدان است که حضرت علی نداند که کشته می شود یا نه. و اگر بداند که او را نمی کشند، افراد عادی نیز حاضرند چنین عملی را انجام بدهند. به هر حال هر یک از سخاوت و شجاعت ممکن است در شرایطی کم ارزش یا پرارزش یا بی ارزش شود، لکن تنها صفتی که هرگز از ارزش نمی افتد، مسئله ی عدالت است که در هر زمان و مکان و نسبت به هر فرد، دوست یا دشمن یک ارزش است.

برخورد با دشمن دو مرحله دارد:

۱- بی اعتنایی و اعراض. «دَعُ أَذَاهُمْ» (۱)، «فَاعْرِضْ عَنْهُمْ» (۲)

۲- خشونت و جنگ. «وَ اغْلُظْ عَلَيْهِمْ» (۳)، «وَ قَاتِلُوا... الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ» (۴)

جنگ مسلمانان، برای دفاع از خود و دین خداوند است، لکن هدف دشمن از جنگ، خاموش کردن نور خدا؛ «لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ» (۵) و به تسلیم کشاندن مسلمانان است.

«لَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ» (۶)

پیام ها:

۱- دفاع و مقابله به مثل، از حقوق انسانی است. اگر کسی با ما جنگید ما هم با او می جنگیم. «قَاتِلُوا... الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ»

۲- هدف از جنگ در اسلام، گرفتن آب و خاک و یا استعمار و انتقام نیست، بلکه

ص: ۳۰۰

۱- ۱. احزاب، ۴۸.

۲- ۲. نساء، ۶۳.

۳- ۳. توبه، ۷۳.

۴- ۴. بقره، ۱۹۰.

۵- ۵. صف، ۸.

۶- ۶. بقره، ۱۲۰.

هدف، دفاع از حق با حذف عنصرهای فاسد و آزادسازی افکار و نجات انسان‌ها از خرافات و موهومات می‌باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۳- حتی در جنگ باید عدالت و حق رعایت شود. «قَاتِلُوا... لَا تَعْتَدُوا» بارها قرآن با جمله‌ی «لا تعتدوا» سفارش کرده که در انجام هر فرمانی از حدود و مرزها تجاوز نشود.

۴- ظلم و ستم و ایستادگی در مقابل دین خدا، رشته‌ی محبت الهی را پاره می‌کند.

«إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»

۵- تنها حضور در جبهه سبب قرب الهی نیست، بلکه محبوبیت نزد پروردگار زمانی است که در جنگ عادل باشیم و حقوق را رعایت کنیم. «لَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»

۶- در جنگ، هدف باید فقط خدا باشد، نه هوسها، تعصب‌ها، غنائم، ریا و سمعه.

«فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۷- حتی در دفاع از حق طبیعی خود، باید خدا را در نظر گرفت. با آنکه آنان جنگ را علیه شما آغاز کردند و شما باید دفاع کنید، ولی باز هم «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» باشد.

«۱۹۱» وَ أَقْتَلُوا هُمْ حَيْثُ تَقَفْتُمُوهُمْ وَ أَخْرَجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُواكُمْ وَ الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَ لَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُواكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُواكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ

و آنها را (بت پرستانی که از هیچ جنایتی ابا ندارند)، هر کجا یافتید بکشید و از (مکه) همان جایی که شما را بیرون کردند، آنها را بیرون کنید و فتنه (شرک و شکنجه) از قتل بدتر است. و نزد مسجد الحرام با آنها جنگ نکنید، مگر آنکه آنها در آنجا با شما بجنگند، پس اگر با شما جنگ کردند، آنها را (در آنجا) به قتل برسانید. چنین است جزای کافران.

نکته ها:

این آیه فرمان قتل و اخراج مشرکان را از مکه صادر و دلیل آن را چنین بیان می کند که آنان سالها شما را شکنجه و آواره کرده اند و شکنجه از قتل سخت تر و شدیدتر است. پس شما نباید در مبارزه و جنگ با آنها سستی نشان دهید.

سؤال: چرا شکنجه از قتل سخت تر است؟

پاسخ: در قتل، انسان از دنیا جدا ولی به آخرت می رسد، لکن در شکنجه، انسان نه به آخرت می رسد و نه از دنیا کام می گیرد.

پیام ها:

۱-مقابله به مثل و خشونت با دشمن در مواردی لازم است. «وَ اقْتُلُوهُمْ»

۲-دفاع عادلانه، منحصر به جبهه و جنگ نیست. «وَ اقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَفَقْتُمُوهُمْ»

۳-حقّ وطن، از حقوق انسانی مورد پذیرش ادیان است. «أَخْرَجُوكُمْ»

۴-فتنه انگیز، مثل محارب است و باید به اشد وجه مجازات شود. «وَ اقْتُلُوهُمْ...»

أَخْرَجُوكُمْ...

وَ الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ»

۵-حرم و مسجد الحرام مقدّس است، اما خون مسلمانان مقدّس تر؛ و در اینجا مسئله اهمّ و مهمّ مطرح است. «لَا تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ»

۶-همانگونه که در اصل جنگ نباید شما پیش دستی کنید، در شکستن مقدّسات هم نباید شما پیش دستی نمائید. «حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ»

«۱۹۲» فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

و اگر دست کشیدند، همانا خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

در اینکه مشرکان باید از چه چیز دست بردارند تا بخشیده شوند، دو احتمال وجود دارد:

الف: از جنگ و فتنه. به دلیل آیات قبل که سخن از جنگ بود.

ب: از کفر به دلیل دریافت مغفرت الهی که مخصوص مؤمنان است.

ص: ۳۰۲

۱- مسلمانان باید آتش بس واقعی دشمنان را بپذیرند. «فَإِنْ أَنْتَهُوَا»

۲- اسلام، راه بازگشت را حتی برای کفار باز گذارده است. «فَإِنْ أَنْتَهُوَا...»

۳- اگر کفار دست از فتنه و جنگ برداشته و ایمان آوردند، آنان را به کارهای قبل ملامت نکنید. «فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

۴- انسان باید خود زمینه ی دریافت رحمت الهی را بوجود آورد. «فَإِنْ أَنْتَهُوَا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

«۱۹۳» وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ أَنْتَهُوَا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ

و با آنها بجنگید تا فتنه (بت پرستی و سلب آزادی از مردم)، باقی نماند و دین، تنها از آن خدا شود. پس اگر (از روش نادرست خود) دست برداشتند، (مزاحم آنها نشوید. زیرا) تعدی جز بر ستمکاران روا نیست.

نکته ها:

هدف اسلام از جنگ، کشور گشایی و کسب غنائم یا انتقام گیری نیست، بلکه غرض از جنگ و جهاد در اسلام، برچیده شدن بساط شرک و کفر است. فتنه به معنای شرک، کفر، آزمایش و شکنجه آمده است. در این آیه می فرماید: اگر مشرکان دست از فتنه و قتال برداشتند، دیگر با آنها دشمنی و جنگ نخواهد شد. زیرا برخورد نظامی تنها با ستمکاران و متجاوزان است.

تعبیر به عدوان، به خاطر رفتار آنهاست و گرنه اسلام اهل عدوان نیست. مثل اینکه می گوییم: جواب بدی، بدی است. با اینکه جواب بدی با بدی، عدالت است، لکن به خاطر عمل او، نامش را بدی می گذاریم.

۱-هدف از جنگ در اسلام، برچیدن شرک و فتنه و استقرار دین و قانون خداست. «حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً»

۲-پاکسازی، قبل از بازسازی است. ابتدا فتنه برداشته شود تا بعد دین الهی مستقر گردد. اول کفر به طاغوت، بعد ایمان به خدا.
«حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَ يَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ»

۳-راه برگشت و توبه بر هیچ کس و در هیچ شرایطی بسته نیست. حتی دشمن سرسخت نیز اگر تغییر مسیر دهد، خداوند او را مورد عفو قرار می دهد. «فَإِنْ أَنْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ...»

۴-در آیه ی قبل بخشش خداوند نسبت به گناه کفار مطرح شده است؛ «فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» در این آیه به مردم سفارش می کند که در صورت دست برداشتن دشمن از جنگ، شما هم از جنگ صرف نظر کنید. «فَلَا عُدْوَانَ»

«الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ»

ماه حرام در برابر ماه حرام و(اگر دشمنان احترام آنرا شکستند و با شما جنگ کردند، شما نیز حق دارید مقابله به مثل کنید. زیرا) حرمت ها را(نیز) قصاص است و هر کس به شما تجاوز کرد، به مانند آن تجاوز، بر او تعدی کنید و از خدا بپرهیزید(که زیاده روی نکنید)و بدانید که خداوند با پرهیزگاران است.

نکته ها:

قبل از اسلام در میان عرب ها، هر سال چهار ماه احترام خاصی داشت که در آن ماهها جنگ، حرام و ممنوع بود، سه ماه آنها پی در پی که عبارتند از ذی القعدة، ذی الحجه و محرم، و یکی هم ماه رجب که جداست. حتی یکی از علل تسمیه ماه ذی القعدة آن گفته اند که در

این ماه قعود از جنگ لازم است.

اسلام این سنت را پذیرفت و در هر سال چهار ماه را آتش بس اعلام نمود، ولی دشمن همیشه در کمین است تا از فرصت‌ها سوء استفاده کند و چه بسا با خود فکر کند که چون مسلمانان در این ماهها موظف به رعایت آتش بس هستند، پس به آنها حمله کنیم. این آیه می‌فرماید: اگر مخالفان شما در این چهار ماه به شما هجوم آوردند، شما نیز در برابرشان بایستید و در همان ماهها با آنان بجنگید و ماه حرام را در برابر ماه حرام قرار دهید. زیرا حرمت خون مسلمانان و حفظ نظام اسلامی از حرمت این ماهها بیشتر است، و هر کس حرمت‌ها را شکست باید مورد قصاص قرار گیرد. سپس به عنوان یک قانون کلی می‌فرماید: هر کس به شما تجاوز کرد، به همان مقدار به او تعدی کنید. و تقوا داشته باشید و بیش از مقدار لازم قصاص نکنید و بدانید که خداوند با متقین است.

صاحب مجمع البیان در ذیل آیه می‌گوید: در مورد غضب نیز می‌توان با استدلال به این آیه تقاص کرد، یعنی از مال غاصب تقاص نمود.

پیام‌ها:

۱- همه‌ی زمان‌ها یکسان نیستند، حرمت و ممنوعیت بعضی ماهها باید حفظ شود. «الشَّهْرُ الْحَرَامُ»

۲- در اسلام بن بست وجود ندارد. حفظ اسلام و جان مسلمان‌ها بر حفظ احترام مکان‌ها و زمان‌ها مقدم است. «فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ»

۳- اسلام، دین تجاوز و تعدی نیست، ولی تعدی و تجاوز دیگران را نیز نمی‌پذیرد. «فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ»

۴- حتی در برخورد با دشمنان، عادل باشیم. «فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ»

۵- سیستم قانون‌گذاری باید به نحوی باشد که موجب یأس مسلمانان و جرأت کفار نگردد و اصل مقابله به مثل به همین خاطر است. «فَاعْتَدُوا... بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى»

۶- رعایت تقوا حتی به هنگام جنگ، از اصول تربیتی اسلام است. «اتَّقُوا اللَّهَ»

۷- اگر در جنگ از مرز عدالت خارج نشوید، از امدادهای الهی نیز برخوردار

خواهید بود. و گمان نکنید عدالت و تقوا پیروزی شما را به تأخیر می اندازد.

«بِمِثْلِ مَا أَعْتَدِي...»

وَ اتَّقُوا...

وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ»

«۱۹۵» وَ أَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَ أَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

و در راه خدا انفاق کنید (و با ترک انفاق،) خود را به دست خود به هلاکت نیندازید. و نیکی کنید که خداوند نیکوکاران را دوست می دارد.

نکته ها:

پنج آیه پی در پی، مسلمانان را به دفاع از دین و مقابله با کفار فرخواند، این آیه پایان آن را با انفاق و احسان تمام کرده است.

خودکشی و ضرر به نفس، حرام قطعی است که از آیه استفاده می شود. اما شهادت طلبی در مواردی که اساس اسلام در خطر باشد، افتادن در تهلهکه نیست.

این آیه در کنار سفارش به انفاق، مسلمانان را از هرگونه افراط و تفریط بازمی دارد. زیرا اگر ثروتمندان بخل ورزند و به فکر محرومان نباشند، اختلاف طبقاتی روز به روز توسعه پیدا کرده و عامل انفجار جامعه و نابودی آنان خواهد گردید. چنانکه اگر میانه روی در انفاق مراعات نشود و انسان هرچه را دارد به دیگران ببخشد، به دست خویش، خود و خانواده اش را به هلاکت کشانده است. قرآن در آیات دیگر نیز مسلمانان را به میانه روی در انفاق سفارش نموده و به پیامبرش می فرماید: «وَ لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَ لَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ» (۱) ای پیامبر! نه دست بسته باش که چیزی نبخشی و نه آنچنان که هر چه داری یکجا ببخشی. امام صادق علیه السلام نیز در ذیل این آیه می فرماید: انفاق شما، نباید در حدی باشد که دست خودتان خالی و به بدبختی کشیده شوید. (۲)

انسان علاقه دارد که محبوب باشد، لذا قرآن از این فطرت استفاده کرده و می فرماید: نیکی کن که نیکوکاران محبوب خداوند هستند.

ص: ۳۰۶

۱- ۱. اسراء، ۲۹.

۲- ۲. بحار، ج ۹۳، ص ۱۶۸.

۱- اقتصاد، پشتوانه‌ی هر حرکتی است. «انفقوا...» جهاد نیز بدون پشتوانه مالی و گذشت از برخی امکانات، امکان ندارد. اگر مردم به هنگام هجوم دشمن و در راه دفاع از حق، اموال خود را بکار نگیرند، گرفتار شکست قطعی می‌شوند.

۲- با انفاق، خود و امواتان را بیمه کنید. «انفقوا... وَ لَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ»

۳- در اسلام جبهه و جنگ و کمک‌های مالی همه باید رنگ الهی داشته و برای رضای خداوند باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۴- محبوب خدا شدن، سبب تشویق برای احسان است. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

«۱۹۶» وَ أَتَمُّوا الْحَجَّ وَ الْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُخْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَ لَا تَخْلُقُوا رُؤُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَ سَبْعَهُ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

و حج و عمره را برای خدا به اتمام رسانید و اگر محصور شدید (و موانعی مانند ترس از دشمن یا بیماری اجازه نداد که پس از احرام بستن، حج را کامل کنید) آنچه از قربانی فراهم است (ذبح کنید و از احرام خارج شوید). و سرهای خود را نتراشید تا قربانی به قربانگاه برسد و اگر کسی بیمار بود و یا ناراحتی در سر داشت (و ناچار بود سر خود را زودتر بتراشد)، باید کفاره‌ای از قبیل روزه یا صدقه یا قربانی بجا آورد و چون (از بیماری و یا دشمن) درمان شدید، پس هر کس بدنبال عمره تمتع، حج را آغاز کرده آنچه را از قربانی که میسر است (ذبح

کند.) و هر کس که قربانی نیافت، سه روز در ایام حج روزه ندارد و هفت روز به هنگامی که بازگشتید، این ده روز کامل است. (البته) این (حج تمتع) برای کسی است که خاندانش ساکن (مکه و) مسجد الحرام نباشند. و از خدا پروا کنید و بدانید که او سخت کیفر است.

نکته ها:

در این آیه، کلیات و گوشه ای از احکام حج و عمره آمده است، ولی تفصیل آن در روایات و فتاوی علمای باشد.

«حج» مناسکی است که بنیان گذار آن حضرت ابراهیم علیه السلام بوده و در میان عرب از زمان آن حضرت متداول بوده و به فرمان خداوند این برنامه در اسلام نیز امضا شد و تا روز قیامت نیز خواهد بود.

«عمره» به معنای زیارت است و هر کس وارد مکه شود باید با لباس احرام به زیارت کعبه و طواف آن برود. حج و عمره مثل اذان و اقامه، دو عمل مشابه هستند که اندکی تفاوت دارند.

«هدی»، نام قربانی حج است.

این آیه، عمره تمتع را در کنار حج تمتع آورده است؛ «فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ»، لکن یکی از خلفا به اجتهاد خود آن را منع کرد. البته این اجتهاد در برابر فرمان صریح خداوند است.

حکم مسائل اضطراری، محدود به زمان ضرورت است. ولذا بر خلاف موارد عادی که در سفر روزه جایز نیست، در این سفر در صورت عدم ذبح قربانی، روزه واجب است و آن هم باید در سه روز هفتم، هشتم و نهم ماه باشد، چرا که روز دهم عید قربان است که روزه ی آن حرام می باشد.

امامان معصوم در تفسیر جمله ی «أَتَمُّوا الْحَجَّ» فرمودند: حج تمام، حجی است که در آن کلام زشت، گناه و نزاع نباشد و از محرمات پرهیز شود. (۱) و انسان توفیق یابد امام زمان خود را ملاقات کند. (۲)

ص: ۳۰۸

۱-۱. تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۱۸۱ و برهان، ج ۱، ص ۱۹۳.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین، ج ۳، ص ۱۸۳.

- ۱-وظایف دینی را باید تمام و کمال به انجام رسانید.بعد از شروع اعمال حج، نمی توان آن را ناتمام و ناقص گذارد. «أَتَمُّوا» □
- ۲-در اعمال حج،قصد قربت و عبادت لازم است.به انگیزه ی جهانگردی و سیاحت نمی توان حج بجا آورد. «أَتَمُّوا... لِلَّهِ» □
- ۳-احکام اسلام،در مقام سخت گیری بر مردم نیست.تمام نمودن حج وعمره بر کسی که از درون مریض یا از بیرون ترس دارد،واجب نیست. «فَإِنْ أُخْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ» □
- ۴-مکان در عبادات سهم دارد. «يَبْلُغُ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ» □
- ۵-بیماری در مواردی سبب تخفیف در احکام است،نه تعطیل آن.لذا در حج، افراد معذور باید با روزه یا صدقه یا قربانی،وظایف خود را جبران کنند. «فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ... فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ» □
- ۶-ملاک وجوب قربانی در حج،در توان بودن آن است. «فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ...» □
- ۷-قانون عمره و حج تمتع،وظیفه حجاجی است که ساکن مکه نباشند،حج ساکنان مکه نوع دیگری است. «أَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ... ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرًا الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ» □
- ۸-توجه به کيفر الهی،زمینه ساز تقواست. «وَأَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ... وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ» □
- ۹-توجه به تقوا،در انجام فرمان های الهی مطرح است. «أَتَمُّوا الْحَجَّ... وَاتَّقُوا اللَّهَ» □
- ۱۰-اعمال حج،قبل از اسلام به نحو دیگری بوده است.لذا قرآن بر مراعات این تغییرات تأکید نموده است. «أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ» □
- ۱۱-برای کسانی که در احکام حج تغییری دهند،کيفر شدیدی است. «شَدِيدُ الْعِقَابِ» □

«۱۹۷» الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَ تَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَ اتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ

(موسم عمره و حج (در ماههای معینی است (شوال، ذی القعدة، ذی الحججه)، پس هر که در این ماه ها فریضه ی حج را ادا کند، (بداند که) آمیزش جنسی و گناه و جدال در حج روا نیست و آنچه از کارهای خیر انجام دهید خدا می داند. و زاد و توشه تهیه کنید که البته بهترین زاد و توشه، پرهیزگاری است. ای خردمندان! تنها از من پروا کنید.

نکته ها:

کلمه «رفث» به معنای آمیزش جنسی و «فسوق» به معنای دروغ و ناسزاگویی و جدال و گفتن «لا والله» و «بلی والله» است.

زمان مطرح شده در آیه، ناظر به حج و عمره با هم است. عمره تمتع در طول سه ماه شوال، ذی القعدة و ذی الحججه انجام می شود، ولی زمان حج ماه ذی الحججه است.

پیام ها:

۱- در عبادات اسلامی، زمان نقش مهمی دارد. «الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ»

۲- محیط و فضای با صفای حج و مکه را نباید با ارتکاب گناه و کدورت آلوده نمود. «فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ»

۳- اعتقاد و یقین به آگاهی خداوند، رمز نشاط و امید در انجام وظائف است. «مَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ»

۴- در هر سفری، زاد و توشه لازم است، بهترین زاد و توشه ی سفر حج تقواست.

«خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ»

۵- پرهیزکاری نشانه ی خردمندی است. «وَ اتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ»

«۱۹۸» لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَ إِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ

گناهی بر شما نیست که (به هنگام حج) به سراغ فضل پروردگارتان (و کسب و تجارت) بروید. پس چون از عرفات کوچ کردید، خدا را در مشعرالحرام یاد کنید، و او را یاد کنید از آن روی که شما را با آنکه پیش از آن از گمراهان بودید، هدایت کرد.

نکته ها:

عرفات، نام سرزمینی است در بیست کیلومتری مکه که بر زائران خانه خدا واجب است از ظهر روز نهم ذی الحجه تا غروب در آنجا بمانند و اگر قبل از غروب به عمد از آنجا خارج شوند باید یک شتر جریمه دهند. واژه ی «عرفات» از «معرفت» به معنای محلّ شناخت است. در آنجا آدم و حوا علیهما السلام یکدیگر را شناختند و به گناه خود اعتراف کردند. به فرموده امام صادق و امام باقر علیهما السلام جبرئیل در این مکان به حضرت ابراهیم گفت: مناسک و وظایف خود را بشناس و فراگیر. (۱)

در حدیث می خوانیم: حضرت مهدی علیه السلام هر سال در عرفات حضور دارند. زمین عرفات خاطراتی از ناله ها و اشک های اولیای خدا دارد. در روایات می خوانیم: غروب عرفه، خداوند تمام گناهان زائران خانه خود را می بخشد. و برای روز عرفه دعاهای خاصی از امام حسین و امام سجاد علیهما السلام نقل شده است. (۲)

از نشانه های جامعیت اسلام آن است که در کنار اعمال عبادی حج، به زندگی مادی و کسب معاش نیز توجه دارد. همانگونه که در سوره جمعه در کنار دستور به شرکت در نماز جمعه، می فرماید: بعد از پایان نماز به سراغ کسب معاش بروید. (۳) آری، حج در عین

ص: ۳۱۱

۱-۱. کافی، ج ۴، ص ۲۰۷.

۲-۲. برای تفصیل بیشتر به کتاب حج نوشته مؤلف مراجعه شود.

۳-۳. جمعه، ۱۰.

امام صادق علیه السلام فرمودند: یکی از آثار حج، تشکیل یک اجتماع بزرگ از مسلمانان نقاط مختلف جهان و نقل و انتقال انواع تجربیات می باشد و زمینه ی انجام مبادلات تجاری و اقتصادی است. (۱)

پیام ها:

۱- مبارزه با تحجر از برنامه های قرآن است. گروهی فکر می کردند دین امری یک بُعدی و حج یک عبادت خشک است، اسلام این تفکر را رد می کند. «لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ»

۲- درآمد حلال، فضل الهی است. قرآن بجای واژه «کسب»، کلمه ی «فضل» را بکار برده تا بگوید: درآمد حلال فضل الهی است. «فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ»

۳- گرچه تلاش و طلب از شماست؛ «تَبْتَغُوا» اما رزق، فضل خداوند است. «فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ»

۴- رزق رسانی، از شئون ربوبیت الهی است. «فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ»

۵- در رزق رسانی، دست خداوند باز است. کلمه «فضل» نکره آمده است. «فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ»

۶- انجام عبادات باید طبق دستور باشد. «وَ اذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ»

۷- توجه به توفیق الهی از یک سو و خطاها و گناهان گذشته ی خود از طرف دیگر، عشق و علاقه انسان را به الطاف خداوند زیاد می کند. «هَدَاكُمْ وَ اِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ»

۸- سابقه خودتان را فراموش نکنید، او بود که شما را هدایت کرد. «اِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ»

ص: ۳۱۲

«۱۹۹» تَمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

سپس از همانجا که مردم کوچ می کنند، کوچ کنید و از خداوند طلب آموزش نمایید که خداوند آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

در این آیه ضمن دستور به حرکت دسته جمعی همراه مردم، به اهل مکه تذکر می دهد مبادا خیال کنید که چون اهل حرم یا از قبیله قریش و امثال آن هستید باید حرکات عبادی شما با دیگران فرقی داشته باشد، این خودبزرگ بینی ها را کنار گذاشته و همچون عموم مردم باشید.

اساساً یکی از آثار و فلسفه های حج، کنار زدن امتیازات پوشالی است. در آنجا انسان از کفش، کلاه، لباس، همسر و مسکن خود می گذرد و قطره ای می شود که به دریا ملحق شده است.

در این آیه، دو بار و در آیه قبل یک مرتبه کلمه «افاضه» بکار رفته که به معنای حرکت دسته جمعی است، این تکرار و اصرار نشان می دهد که حرکت دسته جمعی در انجام عبادات ارزشمند است.

استغفار و ذکر خداوند، بهترین اعمال عرفات و مشعر است. گرچه در این سرزمین ها اصل توقف، شرط است و هیچ عمل دیگری واجب نیست، اما در این آیات، قرآن ما را به ذکر خدا و یاد سوابق پرخطا و اشتباه خود و طلب آموزش درباره گذشته ی خویش دعوت می کند.

مگر می توان در سرزمینی که اولیای خدا اشک ریخته اند بی تفاوت نشست.

پیام ها:

۱- امتیاز طلبی، تحت هر نام و عنوانی، ممنوع است. «أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ»

۲- حرکت دسته جمعی، ارزش دارد. «أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ»

۳- هرگز مأیوس نشویم، گذشته ها هرچه باشد استغفار چاره ساز است. زیرا او غفور و رحیم است. «وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ

رَحِيمٌ»

«۲۰۰» فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ

پس چون مناسک (حج) خود را انجام دادید، خدا را یاد کنید، همانگونه که پدران خویش را یاد می کنید، بلکه بیشتر و بهتر از آن. پس بعضی از مردم کسانی هستند که می گویند: خداوند! به ما در دنیا عطا کن. آنان در آخرت بهره ای ندارند.

نکته ها:

گروهی از اهل مکه، بعد از پایان مراسم حج در محلی اجتماع کرده و با یاد کردن پدران و نیاکان خود به آن تفاخر و مباهات می کردند. قرآن دستور می دهد به جای تفاخر به نیاکان، خدا را یاد کنید (۱) و از نعمت ها و توفیقات او سخن بگویید و در این کار جدی تر باشید.

یاد هر کس یا هر چیز، نشانه ی حاکمیت آن بر فکر انسان است. کسی که یاد نیاکان را دارد و به آنان افتخار می کند، فکر و فرهنگ آنان را پذیرفته است و این یادکرد می تواند فرهنگ جاهلی را بر جامعه حاکم کند. به همین دلیل حضرت موسی گفت: من گوساله طلائی و پر قیمت سامری را آتش می زنم و خاکسترش را به دریا می ریزم. زیرا تماشای آن، فرهنگ و تفکر شرک را در انسان زنده می کند.

پیام ها:

۱- جهت دهی به ایام فراغت، یکی از وظایف ربّی است. «فَإِذَا قَضَيْتُمْ... فَاذْكُرُوا اللَّهَ»

۲- یاد خدا، هم از نظر کمیت باید کثیر باشد؛ «وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا» و هم از نظر کیفیت، عاشقانه و خالصانه. «أَشَدَّ ذِكْرًا»

۳- سطحی نگر نباشیم. گروهی در بهترین زمان ها و مکان ها، تنها دعای آنها رسیدن به زندگی کوتاه مادی است. «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ»

ص: ۳۱۴

«۲۰۱» وَ مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَ قِنَا عَذَابَ النَّارِ

(اما) بعضی از مردم می گویند: پروردگارا! در دنیا به ما نیکی عطا کن و در آخرت نیز نیکی مرحمت فرما و ما را از عذاب آتش نگاهدار.

نکته ها:

یکی از راههای شناخت مردم، آشنایی با آرزوها و دعاهاى آنان است. در آیه قبل، درخواست گروه اول از خداوند مربوط به دنیا بود و کاری به خیر و شر آن نداشتند، ولی در این آیه درخواست گروه دوم از خداوند، «حَسَنَةً» است در دنیا و آخرت. در دیدگاه گروه اول؛ دنیا به خودی خود مطلوب است، ولی در دید گروه دوم؛ دنیایی ارزشمند است که حسنه باشد و به آخرت منتهی گردد.

در روایات نمونه ها و مصادیقی برای نیکی های دنیا و آخرت نقل شده است (۱)، ولی حسنه در انحصار چند نمونه نیست.

امام صادق علیه السلام در تفسیر این آیه فرمود: مقصود خشنودی خدا و بهشت در آخرت و زندگی دنیا و خوش اخلاقی در دنیا می باشد. (۲)

در دعاها، هدف های کلی مطرح شود و تعیین مصداق به عهده خداوند گذاشته شود. ما از خداوند حسنه و سعادت می خواهیم، ولی در اینکه رشد و صلاح ما در چیست؟ آنرا به عهده ی خداوند می گذاریم. چون ما به خاطر محدودیت های علمی و عدم آگاهی از آینده و ابعاد روحی خودمان، نمی توانیم مصادیق جزئی را تعیین بنمائیم. به همین جهت توصیه شده است از خداوند وسیله کار را نخواهید، خود کار را بخواهید. زیرا ممکن است خداوند از وسیله ی دیگری که به فکر و ذهن ما نمی آید، کاری را برای ما محقق سازد. مثلاً از خداوند توفیق زیارت حج را بخواهید، اما نگویید: خدایا مالی به من بده تا به مکه بروم. چون خداوند گاهی سبب را به گونه ای قرار می دهد که ما فکر آن را نمی کردیم.

ص: ۳۱۵

۱-۱). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۱۹۹.

۲-۲). کافی، ج ۵، ص ۷۱.

پیام ها:

۱- دنیا و آخرت با هم منافاتی ندارند، به شرط آنکه انسان به دنبال حسنه و نیکی باشد. «فِي الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةٌ»

۲- هر رفاهی مذموم نیست، بلکه زندگانی نیکو، مطلوب نیز هست. «رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً»

۳- دوزخ، حساب جدایی دارد. با اینکه از خداوند نیکی آخرت را می خواهند، ولی برای نجات از آتش، جداگانه دعا می کنند.
(۱) «فَنَا عَذَابَ النَّارِ»

«۲۰۲» أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ

آنها از کسب (و دعای) خود بهره و نصیبی دارند و خداوند به سرعت به حساب هر کس می رسد.

نکته ها:

به «بهره»، «نصیب» می گویند. گویا سهمی را برای انسان نصب کرده اند. (۲)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: خداوند حساب همه ی خلق را یک باره می رسد، همان گونه که همه مردم را دفعه رزق می دهد. (۳)

پیام ها:

۱- بدون کسب و تلاش، بهره ای نیست. «لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا»

۲- سرعت در حسابرسی، یک امتیاز است. «سَرِيعُ الْحِسَابِ»

ص: ۳۱۶

۱- ۱) در دعاها برای نجات از آتش، اصرار و تکرار عجیبی است. مثلاً در دعای مجیر حدود هفتاد بار می خوانیم: «اجرنا من النار یا رب» پروردگارا! ما را از آتش جهنم نجات بده. و یا در دعای جوشن کبیر که صد بند دارد در پایان هر بند آن می گوئیم: «خلصنا من النار یا رب»

۲- ۲) بهره ی انسان در قیامت، تنها از بعضی کارهای خویش است، نه تمام آنها. «مِمَّا كَسَبُوا» چه بسیار کارهایی که انسان می کند، ولی بخاطر نداشتن قصد قربت و نیت خالص، در قیامت از آن بهره نمی برد.

۳- ۳) تفسیر مجمع البیان، ج ۲، ص ۵۳۱.

«۲۰۳» وَ اذْكُرُوا اللّٰهَ فِيْ اَيّٰمٍ مَّعْدُوْدٰتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِيْ يَوْمَيْنِ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ وَ مَنْ تَاَخَّرَ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقٰى وَ اتَّقُوا اللّٰهَ وَ اعْلَمُوْا اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُوْنَ

و خدا را در روزهای معینی یاد کنید، (روزهای ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ ماه ذی الحجه که به ایام تشریق معروف است). پس هر کس تعجیل کند (و اعمال منی را) در دو روز (انجام دهد)، گناهی بر او نیست و هر پرهیزکاری که تأخیر کند (و اعمال را در سه روز انجام دهد نیز) گناهی بر او نیست. و از خدا پروا کنید و بدانید شما به سوی او محشور خواهید شد.

نکته ها:

در حدیثی که در تفسیر نورالثقلین آمده، توصیه شده است: در پشت سر پانزده نماز که آغازش نماز ظهر روز عید و انجامش، نماز صبح روز سیزدهم است، این دعا خوانده شود:

اللّٰهُ اَكْبَرُ، اللّٰهُ اَكْبَرُ، لا اِلهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاللّٰهُ اَكْبَرُ، وَاللّٰهُ الْحَمْدُ، اللّٰهُ اَكْبَرُ عَلٰى مَا هَدٰنَا، اللّٰهُ اَكْبَرُ عَلٰى مَا رَزَقْنَا مِنْ بَهِيمَةِ الْاَنْعَامِ» خداوند بزرگتر است، خداوند بزرگتر است و معبودی جز او نیست، خداوند بزرگتر است و حمد و سپاس مخصوص اوست، خداوند بزرگتر است به خاطر آنکه ما را هدایت کرد، خداوند بزرگتر است به خاطر آنکه از گوشت چهار پایان به ما روزی داد.

این آیه می فرماید: کسی که در خارج شدن از سرزمین منی عجله کند و روز دوازدهم بعد از ظهر بیرون آمده و به مکه رود، گناهی بر او نیست، چنانکه اگر کسی شب سیزدهم را نیز در منی بماند، گناهی بر او نیست.

پیام ها:

۱- زمان در دعا اثر دارد. «فِيْ اَيّٰمٍ مَّعْدُوْدٰتٍ»

۲- خداوند در سایه لطف خود، راه را بر مردم تنگ نمی کند. «فَمَنْ تَعَجَّلَ... وَ مَنْ تَاَخَّرَ»

۳- اساس کار، تقواست. «لِمَنِ اتَّقٰى» به فرموده روایات مراد از «تقوی» در اینجا دوری کردن از محرّمات در حال احرام می باشد.

۴- تعجیل در خروج از سرزمین منی در روز ۱۲ ذی الحجه یا تأخیر تا روز ۱۳، باید همراه تقوا باشد. «لِمَنِ اتَّقَى»

اگر عجله برای نشان دادن زرنگی یا هدف فاسدی باشد و یا اضافه ماندن در آن سرزمین جهت خودنمایی و شهرت باشد، عمل فاسد می شود.

۵- کارِ مقدّس و سرزمینِ مقدّس به تنهایی کافی نیست، انسان نیز باید مقدّس و با تقوا باشد. دوبار کلمه «تقوی» در کنار هم برای زائران خانه ی خدا آن هم در سرزمین منی، می تواند نشانه ی این باشد که شیطان در همه جا نفوذ دارد.

۶- ایمان به معاد، قوی ترین عامل تقواست. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ... أَنْتُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ»

«۲۰۴» وَ مِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ يُشْهَدُ اللَّهُ عَلَيْهِ مَا فِي قَلْبِهِ وَ هُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ

و از مردم کسی است که گفتارش درباره زندگی دنیا، مایه ی اعجاب تو می شود و خداوند را بر آنچه در دل (پنهان) دارد گواه می گیرد (در حالی که) او سرسخت ترین دشمنان است.

نکته ها:

«لُدٌّ» به معنای خصومت زیاد است و «اللدّ» به کسی گفته می شود که شدیدترین خصومت ها را دارد.

«خصام» یا جمع «خصم» است و یا مصدر، به معنای خصومت است.

منافقان با ترفندهای مقایسه ای، آماری، کارشناسی، تجربی و حدس های به ظاهر عالمانه، با تکیه بر مسائل اجتماعی و با شایعات، تهدید، تطمیع و تبلیغات، تنها قدرت مانور در همین زندگی مادی را دارند، ولی در میدان معنویات و در توجه به امدادهای غیبی و اراده ی خداوندی، پای آنان لنگ است و در آخرت نیز زبانشان بسته و حتی اجازه ی عذرخواهی نیز ندارند.

۱- سخنان شیوا و سحرآمیز منافقان، شما را فریب ندهد. «يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ»

۲- به هر سوگندی اطمینان نکنید. «يُشْهَدُ اللَّهُ عَلَيَّ مَا فِي قَلْبِهِ»

۳- سوگند دروغ یکی از راههای نفوذ منافقان است. «يُشْهَدُ اللَّهُ عَلَيَّ مَا فِي قَلْبِهِ» دشمنان از مقدّسات علیه مقدّسات و از مذهب علیه مذهب استفاده می کنند و با سوگند به نام خدا، به رسول خدا خیانت می کنند.

۴- سوژه های سخن منافقان، مربوط به مسائل دنیوی است تا دیگران را تحت تاثیر قرار دهند. «يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۵- خداوند پیامبرش را از غیب و درون دیگران آگاه می سازد. «هُوَ الَّذِي الْخَصَامُ»

۶- کسانی که می دانند دروغگو هستند، با سوگند و زیباسازی کلمات، سعی دارند خود را دلسوز و مخلص نشان دهند. «يُشْهَدُ اللَّهُ»

«۲۰۵» وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ

و هر گاه به قدرت و حکومت رسد برای فساد در زمین و نابودی زراعت ها و نسل کوشش می کند و خداوند فساد را دوست ندارد.

نکته ها:

کلمه «تَوَلَّى» را دو نوع می توان معنا نمود: یکی به معنای به قدرت و حکومت رسیدن که در ترجمه آمده است. و دیگر به معنای اعراض کردن است که در این صورت معنای آیه این می شود: هر گاه از حق و هدایت الهی اعراض نمود و از نزد تو بیرون رفت، به سراغ فتنه و فساد می رود.

در آیه قبل، گفتار به ظاهر نیکوی منافقان مطرح شد و در این آیه رفتار مفسدانه ی آنان را بیان می کند.

قرآن می فرماید: «الَّذِينَ إِن مَكَانَهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَآمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ

وَ نَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ (۱) اگر صالحان حکومت را بدست گیرند، نماز به پا می دارند و زکات می دهند و امر به معروف و نهی از منکر می کنند. و بدین وسیله رابطه خود را با خداوند و محرومان جامعه حفظ می کنند، ولی اگر نا اهل به قدرت رسید و ولایت مردم را بدست گرفت، بخاطر طوفان هوسهای درونی و ناآگاهی ها و فشارهای بیرونی، همه چیز جامعه را فدای خود می کند. به گفته ی المیزان؛ تاریخ گواه آن است که چه مسلمان نمایانی به نام اسلام و تظاهر به ایمان، بر مردم حاکم شده و حرث و نسل را نابود ساختند.

کسانی که با جعل قوانین و تهاجم فرهنگی و تبلیغات و مواد مخدر، سبب نابودی اقتصاد و نسل نو می شوند، مصداق این آیه و «مفسد فی الارض» هستند.

هلاک حرث به معنای محو کشاورزی، و هلاک نسل، انحراف نسل آینده است. مراعی و فخر رازی در تفاسیر خود احتمال داده اند که مراد از «حرث» زنان باشند، بدلیل «نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ» (۲) و مراد از «نسل» فرزندان یعنی طاغوت ها، نظام خانواده و تربیت فرزندان را نابود می کنند.

پیام ها:

۱- نا اهل اگر به قدرت رسد، همه چیز را به فساد می کشاند. «إِذَا تَوَلَّى سَعَى»

۲- بزرگ ترین خطر، نابودی اقتصاد و فرهنگ امت است. «يُهْلِكُ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ»

«۲۰۶» وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُ جَهَنَّمَ وَ لَبِئْسَ الْمِهَادُ

و هنگامی که به او گفته شود از خدای پروا کن، عزت و غروری که در سایه ی گناه بدست آورده او را بگیرد. پس آتش دوزخ برای او کافی است و چه بد جایگاهی است.

ص: ۳۲۰

۱- ۱. حج، ۴۱.

۲- ۲. بقره، ۲۲۳.

۱- مستکبران، به موعظه ی دیگران گوش نمی دهند. «إِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ» در تاریخ آورده اند که عبدالملک مروان از خلفای بنی امیه بر بالای منبر در شهر مدینه گفت: به خدا سوگند هر کس مرا امر به تقوا کند، گردنش را خواهم زد. (۱)

۲- حاکم باید پندپذیر باشد. «إِذَا قِيلَ... أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ»

۳- گناه، مایه ی عجب، غرور و تکبر است. «أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ»

۴- توجّه دادن به دوزخ، هشدار ی غرور شکن است. «فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ»

«۲۰۷» وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ

و از مردم کسی است که برای کسب خشنودی خدا، جان خود را می فروشد و خداوند نسبت به بندگان مهربان است.

نکته ها:

ابن ابی الحدید که از علمای قرن هفتم اهل سنّت است، در شرح نهج البلاغه خود آورده است: تمام مفسّران گفته اند این آیه درباره علی بن ابی طالب علیه السلام نازل شده است که در لیلها لمبیت در بستر رسول خدا صلی الله علیه و آله خوابید. و این موضوع در حدی از تواتر است که جز کافر یا دیوانه آنرا انکار نمی کند. (۲)

مشرکانِ مکه، قرار گذاشتند از هر قبیله ای یک نفر را برای کشتن پیامبر صلی الله علیه و آله انتخاب کنند و آن حضرت را دسته جمعی از بین ببرند تا بنی هاشم به خونخواهی او قیام نکنند و با این عمل از دعوت پیامبر راحت شوند. پیامبر صلی الله علیه و آله از نقشه ی آنان با خبر شد و علی علیه السلام برای اینکه پیامبر به سلامت از مکه خارج شود، در بستر ایشان خوابید و این آیه در شأن آن

ص: ۳۲۱

۱- ۱). تفسیر احسن الحدیث، ج ۱، ص ۳۷۶.

۲- ۲). شرح نهج البلاغه، ج ۱۳، ص ۲۶۲.

همین که علی علیه السلام در آن شب خطرناک به جای پیامبر خواهید، خداوند به دو فرشته ی خود، جبرئیل و میکائیل فرمود: کدامیک از شما حاضرید فدای دیگری شوید؟! هیچکدام از آنها حاضر نشدند. خداوند فرمود: اینک مشاهده کنید که چگونه علی بن ابی طالب علیهما السلام حاضر است جان خود را فدای رسول خدا کند.

گاهی باید برای احیای یک معروف و یا محو یک منکر، جان را تسلیم کرد. حضرت علی علیه السلام فرمودند: کسی که در راه امر به معروف و نهی از منکر کشته شود، یکی از مصادیق این آیه است. (۲)

پیام ها:

۱- نااهل، حرفش زیباست و انسان را به تعجب وامی دارد، ولی مؤمن، عملش دنیا را متعجب می کند. «مِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ»، «مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ»

۲- یاد اینارگران را زنده بداریم. «مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي»

۳- پیش مرگ اولیای خدا شدن، یک ارزش است. «مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي»

۴- بزرگ ترین سود آن است که انسان بهترین متاع را که جان اوست به خالق خود بفروشد، آن هم نه برای بهشت و یا نجات از دوزخ، بلکه فقط برای کسب

ص: ۳۲۲

۱ - ۱). بسیاری از علمای اهل سنت، به این فضیلت علی علیه السلام اقرار کرده اند که علامه امینی «ره» در الغدیر (ج ۲، ص ۴۸) آنان را نام برده است، از آن جمله امام احمد حنبل، در مسند خود (ج ۱، ص ۳۴۸) می باشد. صاحب تفسیر الطیب البیان می نویسد: در کتاب غایه المرام، بیست حدیث آمده که نه حدیث از علمای اهل سنت و یازده حدیث از علمای شیعه است و این آیه را درباره ی فداکاری حضرت علی علیه السلام دانسته اند. در تاریخ طبری، (ج ۲، ص ۳۷۳) نیز که از نوشته های قرن سوم است، ماجرای خوابیدن حضرت علی علیه السلام در بستر رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است. همچنان که تاریخ یعقوبی (ج ۲، ص ۳۹) موضوع را به صراحت بازگو می نماید. در شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید (ج ۴، ص ۷۳) آمده است: معاویه چهار هزار درهم پول داد تا بگویند این آیه در شأن ابن ملجم نازل شده است! تفسیر نمونه، ج ۲، ص ۴۹.

۲ - ۲). تفسیر صافی، ج ۱، ص ۲۴۱.

رضای او. «اِيْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ»

۵- در راه خدا، استقبال از خطر و آمادگی برای جانفشانی همچون دریافت خطر است. با توجه به شأن نزول آیه، ستایش از کسی است که جان خود را در معرض خطر قرار داد، هر چند حادثه ای اتفاق نیفتاد. «مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ...»

۶- رأفت خداوند، بهترین پاداش است. خداوند برای هر کاری پاداشی قرار داده است، اما در این آیه می فرماید: خداوند رؤوف است. «اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ»

«۲۰۸» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

ای کسانی که ایمان آورده اید! همگی در صلح و آشتی درآئید (و تسلیم مطلق خداوند شوید) و گامهای شیطان را پیروی نکنید که او دشمن آشکار شماست.

نکته ها:

قرآن، ایجاد رابطه ی مسالمت آمیز با گروه های زیر را مطرح کرده است:

۱- با مشرکان بی آزار. «لَسْمَ يَقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَ لَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ» (۱) با کسانی که سرجنگ با شما ندارند و مزاحم وطن شما نیستند، خوش رفتاری کنید.

۲- با اهل کتاب. «قُلْ... تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ» (۲) به اهل کتاب بگو:

بیاید تا در آنچه ما و شما هم عقیده هستیم، متحد باشیم.

۳- با دیگر مسلمانان. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً»

در چند آیه قبل (۳) درباره اجتماع بزرگ سیاسی عبادی حج فرمود: در آنجا فسق و جدال نباشد. پس می توان جامعه ای بدون فسق و جدال تشکیل داد و چه بهتر که همیشه چنین باشیم و از گام های شیطانی که عامل تفرقه است دوری نمائیم.

روایات متعدّد، دخول در سلّم را ورود در تحت رهبری معصوم دانسته اند. (۴) چنانکه در

ص: ۳۲۳

۱- ۱. ممتحنه، ۸.

۲- ۲. آل عمران، ۶۴.

۳- ۳. بقره، ۱۹۷.

۴- ۴. تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۲۰۵.

روایات آمده است: «ولایه علی بن ابی طالب حصنی»

و ناگفته پیداست که دخول در حصن و دژ، دخول در سلم و سلامتی و آرامش است و چه آرامشی بالاتر از اینکه انسان احساس کند رهبرش الهی، معصوم، آگاه، دلسوز و پیشگام ترین افراد در همه ارزشها و کمالات می باشد.

پیام ها:

۱- ورود در فضای سلم و سلام و تسلیم امکان ندارد، مگر در سایه ی ایمان. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»

۲- سلیقه ها را کنار گذاشته، تنها تسلیم قانون خدا باشیم. «ادْخُلُوا فِي السَّلْمِ كَافَّةً»

۳- ایجاد صلح، وظیفه ی همه مسلمانان است. «كَافَّةً»

۴- وسوسه های شیطان، انسان را مجبور به گناه نمی کند، بلکه انسان قدرت مقابله با شیطان را دارد و به همین دلیل از اطاعت او نهی شده است. «لَا تَتَّبِعُوا»

۵- شیطان، گام به گام انسان را منحرف می کند. «خُطُوتٍ»

۶- راههای منحرف کردن شیطان، بسیار است. «خُطُوتٍ»

۷- شیطان، دشمن صلح و وحدت است و همه ی ندهای تفرقه انگیز، بلندگوهای شیطانی هستند. «ادْخُلُوا فِي السَّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوتِ الشَّيْطَانِ»

«۲۰۹» فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ فَاَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

و اگر بعد از آنکه نشانه های روشن برای شما آمد، دچار لغزش (و گمراهی) شدید، بدانید که خداوند عزیز و حکیم است. (طبق حکمت خود عمل می کند و هیچ قدرتی مانع اراده ی او نیست.)

پیام ها:

۱- خداوند، اتمام حجت نموده است. «جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ»

۲- کسانی که آگاهانه مرتکب خلاف می شوند، در انتظار عذاب باشند. «زَلَلْتُمْ مِنْ

بَعْدَ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ...

عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

۳- عدم تسلیم شما، در عزت خداوندی اثری ندارد. «عَزِيزٌ» گر جمله کائنات، کافر گردند بر دامن کبریائیش، ننشیند گرد

۴- کیفر خداوند بر اساس حکمت است. «حَكِيمٌ»

«۲۱۰» هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْعَمَامِ وَالْمَلَائِكَةِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ

آیا جز این انتظار دارند که خداوند و فرشتگان در سایه های ابر به سوی آنها بیایند تا کار آنان یکسره شود؟ (در حالی که بعد از نزول آیات روشن، نیازی به چیز دیگری نیست.) و به سوی خدا تمام امور برمی گردد.

نکته ها:

دعوت انبیا از طریق استدلال و معجزه است، ولی گاهی مردم بهانه جو، انتظارات دیگری داشتند. خداوند بر انجام هر کاری قدرت دارد، ولی می فرماید: اگر بعد از برآمدن انتظار شما بازهم لجاجت کنید، قهر الهی شما را فرا خواهد گرفت و دیگر مهلتی برای عذرخواهی و توبه در کار نیست. نمونه آن را در مائده آسمانی که از حضرت عیسی خواستند و یا ناقه ای که از حضرت صالح درخواست نمودند، می بینیم که هر گاه نوع معجزه به درخواست مردم صورت گیرد، باید اطاعت حتمی باشد و گرنه قهر حتمی است. البته این در مواردی است که اصل انتظار محال نباشد، مانند دیدن خدا و گرنه اگر اصل توقع نابجا باشد، پاسخ ردّ به آنان داده می شود.

نظام آفرینش و تربیتی خداوند، بر محور انتظارات نابجای شما نمی چرخد. ممکن است شما انتظار داشته باشید خداوند و فرشتگان در لابلاهای ابرها، بالای سر شما به صورت جسمی پیدا شوند و مستقیماً با خودتان حرف بزنند، ولی چنین چیزی ممکن نیست.

پیام ها:

۱- با وجود دلائل روشن بر رسالت پیامبر، توقع نابجا ممنوع است. «هَلْ يَنْظُرُونَ»

ص: ۳۲۵

۲- انتظار رؤیت خدا و فرشتگان، بهانه ای برای فرار از پذیرش حق است.

«يَنْظُرُونَ...»

يَأْتِيهِمُ اللَّهُ...»

وَالْمَلَائِكَةُ»

۳- سرچشمه و بازگشت همه چیز به سوی خداست. چرا در انتظار دیدن خود او هستید، مگر آثار او را نمی بینید. «هَلْ يَنْظُرُونَ...»
وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ»

«۲۱۱» سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيْنَهُ وَ مَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

از بنی اسرائیل پرس: چه بسیار از دلایل روشن به آنها دادیم؟ و هر کس نعمت (هدایت) خدا را پس از آنکه به سراغ او آمد، (کفران و) تبدیل کند (بداند که) همانا خداوند سخت کیفر است.

نکته ها:

به گفته روایات، نزدیک ترین تاریخ به مسلمانان در پیش آمدن حوادث گوناگون، تاریخ بنی اسرائیل است. خداوند به آنان، رهبری همچون موسی و معجزات و الطاف خویش را مرحمت فرمود و آنان را از اسارت فرعون نجات داد. برای اداره زندگی آنان، قوانین آسمانی فرستاد و به لحاظ مادی نیز زندگی خوبی برای آنان تأمین کرد. اما کفران و تبدیل نعمت ها از سوی آنان به حدی رسید که به جای هارون، پیروی سامری کردند و به جای خداپرستی به گوساله پرستی روی آوردند تا آنکه خداوند که درباره ی آنان «فَضَّلْتُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ» (۱) فرموده بود، در اثر چنین رفتارهایی فرمود: «بَأْوُ بِغَضَبٍ» (۲)

از سنت های ثابت الهی آن است که هر قوم و ملت، اعم از مسلمانان و غیر مسلمان، اگر نعمت های الهی را تبدیل و تغییر دهند، دچار قهر الهی خواهند شد. چنانکه امروزه دنیای پیشرفته به جای بهره گیری مفید از تکنولوژی و صنعت، دنیا را به آتش و فساد کشانده است.

ص: ۳۲۶

۱- ۱. بقره، ۴۷.

۲- ۲. بقره، ۶۱.

پیام ها:

۱- بررسی تاریخ و عبرت های آن لازم است. «سَلِّ بِنِي إِسْرَائِيلَ»

۲- نعمت ها، مسئولیت آورند و کوتاهی در آن کفر آور. «مَنْ يُبَدِّلْ... شَدِيدُ الْعِقَابِ»

«۲۱۲» زَيْنَ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

زندگی دنیا، در چشم کافران جلوه یافته است و (به همین دلیل) افراد با ایمان را مسخره می کنند. در حالی که مؤمنان و پرهیزکاران در قیامت از آنها برترند. و خداوند هر کس را بخواهد، روزی بی شمار مرحمت می کند.

نکته ها:

این آیه، هم هشدار به کفار است که به زرق و برق دنیا، سرگرم و مست نشوید و مؤمنان را مسخره نکنید. زیرا قیامتی هست که صحنه ها عوض می شوند. و هم موجب تسلای خاطر مؤمنان می باشد که با تمسخر کافران، سست نشوند و به آینده امیدوار باشند.

پیام ها:

۱- کفر، دنیا را در نظر انسان جلوه می دهد. «زَيْنَ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا»

آری، دنیا برای کسانی جلوه می کند که به الطاف و نعمت های بی حساب قیامت، اعتقادی ندارند، ولی در نظر مؤمن، دنیا کجا و بهشت کجا.

۲- دنیاگرایی عامل تحقیر و استهزای دیگران می شود. «زَيْنَ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا... يَسْخَرُونَ»

۳- مسخره کردن تهیدستان، شیوه دائمی اهل دنیا است. «یسخرون» (۱)

۴- برتری در قیامت، مخصوص مؤمنانی است که زخم زبان کفار، رشته تقوای آنها را پاره نکرده باشد. «وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ»

ص: ۳۲۷

۱- ۱. فعل مضارع نشانه ی استمرار و دوام است.

۵-رزق بی حساب، نشانه ی لطف اوست، نه آنکه خداوند حساب آنرا ندارد و یا حکیمانه تقسیم نمی کند. «يَرْزُقُ... بِغَيْرِ حِسَابٍ»

﴿۲۱۳﴾ كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ وَ أَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكَمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اِخْتَلَفُوا فِيهِ وَ مَا اِخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اِخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَ اللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

مردم (در آغاز) امتی یگانه و یکدست بودند (و در میان آنها تضاد و درگیری نبود).

سپس در میان آنها اختلافات بوجود آمد، پس خداوند پیامبران را بشارت آور و بیم دهنده برانگیخت و با آنان کتاب آسمانی را به حق نازل نمود تا میان مردم در آنچه اختلاف داشتند حکم کند. و در آن (کتاب) اختلاف نکردند مگر کسانی که به آنان داده شده بود، (آن هم) پس از آنکه دلائل روشن برایشان آمد، (و بخاطر) حسادتی که میانشان بود. پس خداوند آنها را که ایمان آورده بودند، به حقیقت آنچه مورد اختلاف بود، به خواست خود هدایت نمود. (اما افراد بی ایمان، همچنان در گمراهی و اختلاف باقی ماندند.) و خداوند هر کس را بخواهد به راه راست هدایت می کند.

نکته ها:

آنچه از این آیه استفاده می شود این است که مردم در ابتدا زندگی ساده و بسیطی داشتند، ولی کم کم در اثر کثرت افراد و ازدیاد سلیقه ها، اختلافات و درگیری ها پیش آمد. در برخی از روایات، این زمان به دوران قبل از حضرت نوح علیه السلام تطبیق شده که در آن زمان، مردم زندگی ساده و محدودی داشته و در بی خبری به سر می بردند. (۱) سپس افراد بر سر

ص: ۳۲۸

بهره گیری از منابع طبیعی و اینکه هر کسی می خواست دیگری را به استخدام خود درآورده و از منافع او بهره ببرد، اختلاف کرده و جوامع و طبقات پیش آمد. لازمه ی زندگی اجتماعی، وجود قانون محکم و عادلانه ای است که بتواند اختلافات را حل نماید، خداوند پیامبران را برای حل اختلافات و رفع درگیری ها، مبعوث نمود و کتاب های آسمانی را نازل نمود، ولی گروهی آگاهانه و از سر لجاجت، در برابر انذار و تبشیر پیامبران مقاومت کرده و خود بوجود آورنده ی اختلافات دیگری نیز شدند. اما خداوند با لطف خویش افرادی که مستعد و پذیرای هدایت بودند، هدایت نمود و آنهایی که در اثر حسادت و یا ظلم مقابله می کردند، به حال خود رها کرد تا کیفر خود را ببینند.

در تفسیر جوامع الجامع آمده است که «كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً»، یعنی «علی دین واحد» همه مردم بر فطرت خداشناسی بودند.

انتقاد قرآن، از اختلاف لجوجانه ای است که انسان حاضر به پذیرش داوری انبیا و قانون خداوند نباشد و گرنه اختلافی که عاقبت تسلیم عدالت شود، اشکالی ندارد. همچون اختلاف دو کفه ی ترازو که در حرکت های متضاد خود، دنبال رسیدن به عدالت هستند. «فَهَدَى اللَّهُ... لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ»

پیام ها:

۱- قانون و تمدن های بشری، قادر بر حل اختلافات نیستند. زیرا هر گروه فردی دنبال خواست های خود است. حل اختلافات باید از طریق قانون الهی و داوری انبیا صورت گیرد. قانونی که مصون از تحریف و خطاست و داوری که از هوا و هوس و اغراض نفسانی معصوم است. «فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ... مَعَهُمُ الْكِتَابَ»

۲- بهترین راه حل اختلاف، تقویت ایمان به معاد است. انبیا برای پیشگیری از اختلافات، از بشارت و برای درمان آنها، از انذار استفاده می کنند. «مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ... لِيُحْكَمَ بَيْنَ النَّاسِ» ۳- خطوط کلی اهداف انبیا یکی است. «النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ»

۴- داوری انبیا، در چارچوب قوانین آسمانی است. «أَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ... لِيُحْكَمَ»

۵- یکی از وظایف انبیا، ایجاد وحدت و تفرقه زدایی است. «لِيُحْكَمَ... فِيمَا اِخْتَلَفُوا»

۶- قضاوت همه انبیا، یک گونه است. فرمود: «لِيُحْكَمَ» و فرمود: «ليحكموا»

۷- بدترین نوع اختلاف، اختلاف آگاهانه ای است که بخاطر حسادت و ظلم بوجود می آید. «مَا اِخْتَلَفَ فِيهِ... مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ
الْبَيِّنَاتُ بَغِيًّا بَيْنَهُمْ»

۸- در بین مؤمنان هم اختلاف پیدا می شود، ولی در پرتو ولایت خداوند، رهبری می شوند. «فَهَدَى اللَّهُ... لِمَا اِخْتَلَفُوا فِيهِ»

۹- ایمان، زمینه بر خورداری از هدایت خاص الهی است. «فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا»

۱۰- گرچه هدایت همه افراد به خواست خداوند است، ولی خواست خداوند بر اساس اختیار انسان است. «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»

۱۱- صراط مستقیم، پایان دهنده اختلافات است. «اِخْتَلَفُوا... يَهْدِي... صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

«۲۱۴» أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَاءُ وَزُلُّوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهُ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ

آیا گمان کردید داخل بهشت می شوید و حال آنکه هنوز مانند آنچه بر پیشینیان شما گذشت به شما نرسیده است؟! آنان گرفتار تنگدستی و ناخوشی شده و چنان زیر و زبر شدند که پیامبر و افرادی که ایمان آورده و همراه او بودند، گفتند: یاری خدا چه وقت خواهد بود؟ آگاه باشید که یاری خداوند نزدیک است.

نکته ها:

«بأساء» سختی هایی است که از خارج به انسان تحمیل می شود، مثل جنگ و سرقت.

و «ضراء» سختی های درونی است، مانند بیماری، زخم و جراحت.

این آیه یادآور تحمل سختی از سوی مؤمنان گذشته و هشدار و تسلایی برای مسلمانان است. حوادث سخت، آزمایش الهی است و مشکلاتی همچون حوادث تلخ مالی و جانی

همه برای ساخته شدن انسان هاست.

هر بلایی را عطایی با وی است

هر کدورت را صفایی در پی است

زیر هر رنجی، گنجی معتبر

خار دیدی، چشم بگشا گل نگر

در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خوانیم: بهشت با سختی ها پیچیده شده است. (۱) و در روایت دیگری آمده: برای مؤمنان گرفتار در دنیا، چنان پاداشی است که دیگران می گویند:

ای کاش این سختی ها با سختی بیشتری برای ما بود. (۲) آری، مشکلات، عامل رشد و قرب و راه ورود به بهشت است.

نابرده رنج، گنج میسر نمی شود

مزد آن گرفت جان برادر که کار کرد

تأخیر استجابت دعا، مایه ی تردید نشود. خداوند بارها وعده داده است که «إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ» (۳) انبیا و بندگان ما حتماً یاری می شوند. و «كَتَبَ اللَّهُ لَأَعْلَبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي» (۴) خداوند نوشته است که من و فرستادگانم پیروز هستیم.

به هر حال خداوند وعده ی پیروزی داده و ممکن است به دلائلی این وعده ها به تأخیر بیافتد، لکن این تأخیر نباید سبب تردید شود.

پیام ها:

۱- انتظار بهشت رفتن، تنها بخاطر ایمان داشتن و بدون سختی کشیدن، انتظار نادرستی است. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ...»

۲- در سنت های الهی، هیچ تغییری نیست. همه ملت ها و امت ها و افراد باید از کوران آزمایش بگذرند. «وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا»

۳- توجه به مشکلات دیگران، عامل تسکین است. از تاریخ، عبرت و الگو بگیریم. «مَسَّتْهُمْ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَاءُ»

۴- آماده باشیم، آزمایشات الهی به قدری سخت است که بعضی مواقع انبیا را نیز

١-١) «ان الجنة حفت بالمكاره و ان النار حفت بالشهوات». تفسير كاشف، ج١، ص٩٣١.

٢-٢) تفسير منهج الصادقين، ج١، ص٥٥٢.

٣-٣) صفات، ١٧٢.

٤-٤) مجادله، ٢١.

مضطرب می کند. «يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرَ اللَّهُ»

۵- در سختی ها، انبیا از مردم جدا نبودند. «يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ»

۶- یکی از شروط استجاب دعا، اضطراب و قطع امید از غیر خداست. «مَتَى نَصُرَ اللَّهُ... إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ»

۷- آرام بخش همه ی مشکلات، یاد نصرت خداوند است. «أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ»

۸- مقاومت، زمینه ی دریافت نصرت الهی است. «مَسْتَهُمْ... إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ»

«۲۱۵» تَبَيَّنُوا نِعْمَ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّذِينَ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

از تو می پرسند چه چیز انفاق کنند؟ بگو: هر مالی که (می خواهی) انفاق کنی، برای پدر و مادر و نزدیکان و یتیمان و مستمندان و در راه ماندگان باشد. و (بدانید) هر کار خیری که انجام دهید، همانا خداوند به آن آگاه است.

نکته ها:

در این آیه دو بار کلمه «خیر» بکار رفته است: یکی انفاق خیر؛ «أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ» و دیگری کار خیر؛ «تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ» تا بگوید افراد بی پول نیز می توانند با عمل و کار خود، به خیر برسند.

در حدیث می خوانیم: «لا صدقه و ذو رحم محتاج» (۱) در صورت نیازمندی بستگان، نوبت صدقه به دیگران نمی رسد.

در انفاق، رعایت اهم و مهم، اطلاع کامل و موازین عاطفی مورد نظر است.

انفاق پنج گونه است: (۲)

۱. انفاق واجب. مانند زکات، خمس، کفارات، فدیة و نفقه زندگی که برعهده مرد است.

ص: ۳۳۲

۱- ۱. بحار، ج ۷۷، ص ۵۹.

۲- ۲. تفسیر مواهب الرحمن، ج ۳، ص ۲۶۴.

۲. انفاق مستحب. مانند کمک به مستمندان، یتیمان و هدیه به دوستان.

۳. انفاق حرام. مانند انفاق با مال غصبی یا در راه گناه.

۴. انفاق مکروه. مانند انفاق به دیگران با وجود مستحق در خویشان، که ثوابش کمتر است.

۵. انفاق مباح. مانند انفاق به دیگران برای توسعه زندگی. زیرا انفاق برای رفع فقر، واجب یا مستحب است.

پیام ها:

۱- نوع انفاق و مورد و راه آن را باید از مکتب وحی آموخت. «یَسْئَلُونَكَ»

امام سجاد علیه السلام در دعای مکارم الاخلاق از خداوند می خواهد که او را در انفاق کردن هدایت کند. «وَأَصْبِ بِي سَبِيلِ الْهَدَايَةِ لِلْبِرِّ فِيمَا انْفَقَ مِنْهُ»

۲- سؤال مردم، زمینه ی نزول پاسخ از طرف خداوند است. «يَسْئَلُونَكَ... قُلْ»

۳- انفاق، شامل کارهای کوچک و بزرگ می شود. «من خیر»

۴- مال و دارایی دنیا، در دست افراد با ایمان، مایه ی خیر است. «من خیر»

۵- انفاق باید از چیزهای خوب و مرغوب باشد. «من خیر»

۶- انفاق، تنها در امور مالی نیست، هر نفع و بهره ای را در برمی گیرد. «من خیر»

۷- بهترین مورد انفاق، والدین و بستگان هستند. «فَلِلْوَالِدَيْنِ وَ الْأَقْرَبِينَ...»

۸- انفاق به خویشان، مایه ی استحکام پیوندهای خانوادگی، و انفاق به دیگران، سبب جبران کمبودهای مالی و عاطفی نیازمندان و برطرف نمودن اختلاف طبقاتی است. «فَلِلْوَالِدَيْنِ وَ الْأَقْرَبِينَ وَ الْيَتَامَى وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ»

۹- حکیم کسی است که در پاسخ، به چیزی اشاره کند که سؤال کننده از آن غافل است. در آیه از جنس انفاق سؤال شد، خداوند مورد را معین نمود. «مَا ذَا يُنْفِقُونَ... فَلِلْوَالِدَيْنِ...»

۱۰- اسلام، به طبقه ی محروم توجه خاصی دارد. «الْمَسَاكِينِ»

۱۱- عمل صالح، هرگز ضایع نمی شود. خواه آشکار صورت گیرد یا مخفیانه، کم باشد یا زیاد. «فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ»

۱۲-ایمان به آگاهی خداوند از عمل ما، بهترین تشویق است. «فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ»

﴿۲۱۶﴾ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ
وَ أَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

جهاد بر شما مقرر شد، در حالی که برای شما ناخوشایند است و چه بسا چیزی را ناخوش دارید، در حالی که خیر شما در آن است و چه بسا چیزی را دوست دارید، در حالی که ضرر و شر شما در آن است. و خداوند (صلاح شما را) می داند و شما نمی دانید.

نکته ها:

کلمه «کره» به مشقتی گفته می شود که انسان از درون خود احساس کند، مانند ترس از جنگ. و «کره» به مشقتی گویند که از خارج به انسان تحمیل شود، مانند حکم اجباری در آیه ی «إِثْمًا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتِ أَتَيْنَا طَائِعِينَ» (۱) به آسمان ها و زمین گفتیم: یا با رغبت بیاید یا با اکراه، گفتند: ما با رغبت می آییم.

آیه قبل مربوط به مال دادن بود و این آیه مربوط به جان دادن است.

اکراه از جنگ، یا به خاطر روحیه ی رفاه طلبی است و یا به جهت انسان دوستی و رحم به دیگران و یا بخاطر عدم توازن قوا و برتری دشمن است. قرآن می فرماید: شما آثار و نتایج جهاد را نمی دانید و فقط به زیان های مادی و ظاهری آن توجه می کنید، در حالی که خداوند از اسرار و آثار امروز و فردای کارها در ابعاد مختلفش آگاه است.

جنگ با همه ی سختی هایی که دارد، آثار مثبت و فوایدی نیز دارد. از جمله:

الف: توان رزمی بالا می رود.

ب: دشمن جسور نمی شود.

ص: ۳۳۴

ج:روح تعهد و ايثار در افراد جامعه بوجود مي آيد.

د:قدرت و عزت اسلام و مسلمانان در دنيا مطرح مي شود.

ه:امدادهاي غيبي سرازير مي گردد.

و:روحيه ي استمداد از خدا پيدا مي شود.

ز:اجر و پاداش الهي بدست مي آيد.

ح:روحيه ي ابداع و اختراع و ابتكار بوجود مي آيد.

جهاد در اديان ديگر

برخلاف تبليغاتي كه دنيا براي صلح و عليه خشونت دارد،مسئله جهاد در راه دين،در تمام اديان آسماني بوده و يك ضرورت حتمي است.

در تورات مي خوانيم:

*ساكنان شهر را بدم شمشير بکش و اموالشان را جمع نماي. (۱)

*همگي ايشان را هلاک ساز و ترخم نما. (۲)

*چون براي مقاتله بيرون روي و دشمن را زياد بيني،نترس. (۳)

*برادر و دوست و همسايه خود را بکشد تا کفاره گوساله پرستي باشد. (۴)

*موسي جمعيتي را به سوي جنگ حرکت داد و مقاتله مهمي صورت گرفت. (۵)

در انجيل متي آمده است:

*گمان مبريد كه آمده ام تا سلامتي بر زمين بگذارم،نيامده ام تا سلامتي بگذارم،بلكه شمشير را. (۶)

*هر كه جان خود را دريابد (و به جنگ نيابد)آنها هلاک سازد و هر كه جان خود را به خاطر من هلاک كرد آنها خواهد يافت.

(۷)

١-١. تورات، سفر تثنیه، باب ١٣، جمله ١٥.

٢-٢. تورات، سفر تثنیه، باب ٧، جمله ٣.

٣-٣. تورات، سفر تثنیه، باب ٢٠، جمله ١.

٤-٤. تورات، سفر خروج، جمله ٢٦.

٥-٥. تورات، سفر اعداد، باب ٣١، جمله ٣٤.

٦-٦. انجیل متی، باب ١٠، جمله ٧.

٧-٧. انجیل متی، باب ١٠، جمله ٣٩.

*دشمنان را که نخواستند من بر ایشان حکمرانی کنم، در اینجا حاضر ساخته، پیش من به قتل رسانید. (۱)

*هرکس شمشیر ندارد، جامه خود را فروخته آنرا بخرد. (۲)

در قرآن نیز در سوره های آل عمران، (۳) مائده (۴) و بقره (۵) از وجود جنگ و جهاد در ادیان گذشته، سخن به میان آمده است.

پیام ها:

۱- ملاک خیر و شر، آسانی و سختی و یا تمایلات شخصی نیست، بلکه مصالح واقعی ملاک است و نباید به پیشداوری خود تکیه کنیم. «عَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ»

۲- کراهت و محبت نفسانی، نشانه ی خیر و شر واقعی نیست. «تَكْرَهُوا... وَ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ... تُحِبُّوا... وَ هُوَ شَرٌّ لَّكُمْ»

۳- جنگ و جهاد در راه دین، مایه ی خیر است. «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ... وَ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ»

۴- تسلیم فرمان خدایی باشیم که بر اساس علم بی نهایت به ما دستور می دهد، گرچه ما دلیل آنرا ندانیم. «وَ اللَّهُ يَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»

«۲۱۷» يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ فَتَالَ فِيهِ قُلٌّ فِيهِ كَبِيرٌ وَ صِدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ كُفْرٌ بِهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ إِخْرَاجِ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَ الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَ لَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكَ حَتَّىٰ يَرْدُوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنْ اسْتَطَاعُوا وَ مَنْ يَزِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ

ص: ۳۳۶

۱- ۱). انجیل لوقا، باب ۱۹، جمله ۲۸.

۲- ۲). انجیل لوقا، باب ۲۲، جمله ۳۶.

۳- ۳). آل عمران، ۱۴۷.

۴- ۴). مائده، ۲۴.

۵- ۵). بقره، ۲۴۶.

فِيْمَتْ وَ هُوَ كَافِرٌ فَأَوْلِيْكَ حَبِيْطٌ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ أَوْلِيْكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

(ای پیامبر!) از تو درباره ی جنگ در ماه حرام سؤال می کنند، بگو: جنگ در آن ماهها (ذی القعدة، ذی الحجه، محرم و رجب، گناهی) بزرگ است، ولی بازداشتن (مردم) از راه خدا و کفر ورزیدن به او و (بازداشتن مردم از) مسجد الحرام و اخراج ساکنانش از آنجا، (گناهش) نزد خداوند بزرگتر است. (زیرا ایجاد) فتنه، از قتل بالاتر است. (مشرکان) پیوسته با شما می جنگند، تا اگر بتوانند شما را از دیتان برگردانند، و هر کس از شما که از دینش برگردد و در حال کفر بمیرد، اعمال آنان در دنیا و آخرت تباه می شود و آنان اهل دوزخند و همیشه در آن خواهند بود.

نکته ها:

مراد از کلمه «فتنه» در آیه، شرک، شکنجه، امتحان و بلوی است.

در تفاسیر شیعه و سنی آمده است: رسول اکرم صلی الله علیه و آله شخصی را به نام عبدالله بن جحش به همراه هشت نفر با نامه ای برای کسب اطلاعات از کفار و مشرکان فرستاد، امّا بعد از ملاقات، درگیری پیش آمد و در این بین رئیس گروه مقابل کشته شد و دو نفر از آنان به اسارت درآمده و اموالشان مصادره گردید.

این حادثه در اوّل ماه رجب که از ماه های حرام است (۱) واقع شده بود، در حالی که این گروه گمان کرده بودند که آخر جمادی الثانی است، نه اوّل رجب. به هر حال این قتال اشتباهاً در اوّل رجب صورت گرفت و کفار این موضوع را دستاویز قرار داده و شایع کردند که مسلمانان احترام ماه های حرام را نگه نمی دارند.

در برابر این تبلیغات دشمنان، قرآن جواب می دهد که گرچه جنگ در ماه حرام واقع شده،

ص: ۳۳۷

۱- ۱). از سنّت های ابراهیمی رایج در میان عرب قبل از اسلام، احترام گذاشتن به چهار ماه رجب، ذی القعدة، ذی الحجه و محرم بود که در این ماهها، به هیچ جنگ و قتالی نمی پرداختند. اسلام نیز این سنّت را امضا کرد و قتال و درگیری در این ماهها را تحریم نمود.

ولی این قتال به اشتباه از سوی مسلمانان صورت گرفته است، در حالی که شما مشرکان به عمد مرتکب گناهانی شده اید که مجازات آنها به مراتب از قتال در ماه حرام بیشتر است.

بنابراین شما با داشتن سابقه ی آن همه جنایت و رسوایی و ارتکاب گناهان بزرگ، نباید این عمل اشتباه را دستاویز قرار دهید. حبط عمل مرتد در دنیا، به این است که از فواید اسلام محروم می شود. زیرا کیفر او، جدایی از همسر مسلمان، محرومیت از ارث، قطع رابطه با مسلمانان، خروج از حمایت اسلام و در نهایت قتل است.

و حبط عمل او در آخرت، محو تمام کارهای خیر اوست. «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

پیام ها:

۱- به شبهات، پاسخ مناسب بدهید. «يَسْتَلُونَكَ... قُلْ»

۲- مسجد الحرام و اهل آن، احترام ویژه دارند. «الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ إِخْرَاجِ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ»

۳- تعیین اهمیت گناهان، بدست خداوند است. «إِخْرَاجِ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ، الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ...»

۴- سلب امتیت، مهم تر از قتل است. «وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ»

۵- لازم است آرزوها، هدف ها و تلاش های دشمن خود را بشناسیم. «وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَزِدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ»

۶- هجوم دشمن، توجیه کننده ی کفر و ارتداد شما نیست. «وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ...»

وَمَنْ يَزِدِدْ مِنْكُمْ...»

۷- دشمنان، همواره در کمین هستند و ارتداد و کفر و پشت کردن به دینتان را می خواهند و به غیر آن راضی نمی شوند. آنها دنبال پیروزی موقت نیستند، بلکه می خواهند فرهنگ و مکتب شما را از بین ببرند. «حَتَّى يَزِدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ»

۸- حسن عاقبت، ملاک ارزش است. چه بسا مسلمانانی که کافر مرده اند. «فَيَمُتْ وَ هُوَ كَافِرٌ»

۹- ارزش ایمان و عقیده تا جایی است که اگر ایمان رفت، اعمال صالح نیز حبط می شود. «مَنْ يَزِدِدْ مِنْكُمْ... حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ»

﴿۲۱۸﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

همانا کسانی که ایمان آورده اند و کسانی که مهاجرت نموده و در راه خدا جهاد کرده اند، آنها به رحمت پروردگار امیدوار هستند و خدا آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه که در ادامه آیه پیش است، می خوانیم: مؤمنانی که هجرت و جهاد کردند، ولی هلال ماه رجب را با ماه جمادی الاخری اشتباه گرفتند و دست به قتال زدند، ناراحت نباشند. زیرا اشتباهشان مورد عفو است و آنان قصد انجام گناه نداشته اند.

امید بدون عمل، آرزویی بیش نیست. چنانکه در آخرین آیه سوره ی کهف می خوانیم: «فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا» هر کس امید به لقای پروردگار و رسیدن به مقام قرب را دارد، پس باید عمل خالصانه انجام دهد. آری، «رجاء»، آن امیدی است که انسان مقدمات رسیدن به آنرا فراهم کند.

برای امیدوار بودن به الطاف الهی، اسلام زمینه هایی را فراهم کرده است:

- ۱- یأس و ناامیدی از گناهان کبیره است. (۱)
- ۲- خداوند می فرماید: من نزد گمان بنده ی مؤمن هستم، اگر گمان خوب به من ببرد به او خوبی می رسانم. (۲)
- ۳- انبیا و فرشتگان، به مؤمنان دعا و برای آنان استغفار می کنند. (۳)
- ۴- پاداش الهی چندین برابر است. (۴)
- ۵- راه توبه باز است. (۵)
- ۶- گرفتاری های مؤمن، کفاره ی گناهان او محسوب می شود. (۶)
- ۷- خداوند توبه را قبول کرده و سیئات را به حسنات مبدل می سازد. (۷)

ص: ۳۳۹

۱- ۱. زمر، ۵۳.

۲- ۲. کافی، ج ۲، ص ۷۲.

۳- ۳. غافر، ۷؛ ابراهیم، ۴۱.

۴- ۴. بقره، ۲۶۱.

٥-٥. نساء، ١٨.

٦-٦. بحار، ج ٨١، ص ١٧٦.

٧-٧. فرقان، ٧٠.

۱-رتبه ی ایمان،مقدم بر عمل است. «آمَنُوا... هَاجِرُوا وَ جَاهِدُوا»

۲-امید به لطف پروردگار،مشروط به ایمان،هجرت و جهاد است. «آمَنُوا...»

هَاجِرُوا وَ جَاهِدُوا...

أُولَئِكَ يَرْجُونَ»

۳-اصول افکار و اعمال اگر صحیح باشد،اشتباهات جزئی قابل عفو است.

«آمَنُوا...»

هَاجِرُوا...»

يَرْجُونَ»

۴-به لطف خداوند امیدوار باشیم،نه به کارهای نیک خود.زیرا خطر سوءعاقبت و حبط عمل و عدم قبول اطاعت،تا پایان عمر در کمین است. «يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ»

۵-چون بنده امیدوار به رحمت خداوند است،خداوند نیز اعلام می کند:آمرزنده و مهربان است. «يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

۶-ارزش هجرت و جهاد آن است که در راه خدا و برای او باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۷-مؤمنان و مهاجران مخلص نیز به رحمت و مغفرت او نیاز دارند. «آمَنُوا، هَاجِرُوا... يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ»

۸-از خطای مهاجران و مجاهدان در راه خدا،باید گذشت. «وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

«۲۱۹» يَسْتَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَ الْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَ مَدَافِعٌ لِلدَّاسِ وَ إِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَ يَسْتَلُونَكَ مَا ذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوُ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

از تو درباره شراب و قمار می پرسند،بگو:در آن دو گناهی بزرگ است و منافعی (مادی) نیز برای مردم دارند.(ولی) گناه آن دو از سود آنها بزرگ تر است.(همچنین) از تو می پرسند که چه انفاق کنند؟بگو:افزون(بر نیاز خود را)،خداوند اینچنین آیات را برای شما روشن می سازد تا شاید اندیشه کنید.

کلمه «اثم» به گفته ی راغب در مفردات، به کاری گویند که انسان را در انجام کارهای خیر کند و سست کند.

سؤال اول مردم درباره ی حکم خمر و میسر است. کلمه «خمر» به معنای پوشش است و لذا به پارچه ای که زنان سر خود را با آن پوشانده و مراعات حجاب می کنند، «خمار» می گویند. از آنجا که شراب، قدرت تشخیص را از عقل گرفته و در واقع آن را می پوشاند، به آن «خمر» می گویند.

همچنین کلمه ی «میسر» از «یسر» به معنای آسان است. گویا در قمار، طرفین می خواهند مال همدیگر را به آسانی ببرایند.

این آیه در پاسخ پرسش آنها می فرماید: شرابخواری و قماربازی، گناهان بزرگی هستند، گرچه ممکن است منافی داشته باشند. چنانکه عده ای از راه کشت انگور یا شراب فروشی و گروه هایی با دایر کردن قمارخانه، ثروتی بدست می آورند. در کتاب های علمی و تربیتی، آثار و عوارض منفی شراب و قمار به تفصیل بازگو شده است.

در اینجا فهرستی از آنچه در تفسیر نمونه در باب زیان های شراب و قمار آمده است، می آوریم:

۱. کوتاه شدن عمر.

۲. عوارض منفی در کودکان. مخصوصاً اگر آمیزشی در حال مستی صورت گیرد.

۳. گسترش فساد اخلاقی و بالا رفتن آمار جنایات از قبیل: سرقت، ضرب و جرح، جرائم جنسی و افزایش خطرات و حوادث رانندگی. از یکی از دانشمندان نقل شده است که اگر دولت ها نیمی از شراب فروشی ها را ببندند، ما نیمی از بیمارستان ها و تیمارستان ها را می بندیم.

قمار نیز از جمله عوامل هیجان، بیماری های عصبی، سکت های مغزی و قلبی، بالا رفتن ضربان قلب، بی اشتها، و رنگ پریدگی و... است. همچنان که بررسی کنندگان، سی درصد آمار جنایات را مرتبط با قمار دانسته اند. در ضمن قمار، در شکوفایی اقتصادی نقش تخریبی داشته و نشاط کار مفید را از بین می برد. در بعضی از کشورهای غیر اسلامی نیز در

سال‌هایی قمار را ممنوع و غیر قانونی اعلام کرده اند. مثلاً انگلستان در سال ۱۸۵۳، شوروی در سال ۱۸۵۴ و آلمان در سال ۱۸۷۳ قمار را ممنوع اعلام کردند.

سؤال دوم مردم درباره‌ی انفاق است که می‌پرسند چه چیزی را انفاق کنند؟ آیه در جواب می‌فرماید: «عفو» را! عفو در لغت علاوه بر گذشت و آمرزش به معنای حدّ وسط، مقدار اضافی، و بهترین قسمت مال آمده است و هر یک از این معانی نیز با آیه سازگار است و ممکن است مراد از عفو، همه‌ی این معانی باشد. یعنی اگر خواستید انفاق کنید، هم مراعات اعتدال را نموده و همه‌ی اموالتان را یکجا انفاق نکنید تا خود نیازمند نشوید و هم در موقع انفاق، از بهترین اموال خود بدهید. چنانکه قرآن در جای دیگر می‌فرماید: «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» (۱) به نیکی نمی‌رسید مگر از آنچه دوست دارید انفاق کنید.

در تفاسیر آمده است که تحریم شراب به صورت تدریجی بوده است. زیرا اعراب، گرفتار شراب بودند و لذا آیات، به تدریج آنها را آماده پذیرش تحریم نمود. ابتدا این آیه نازل شد:

«تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَيْكْرًا وَرِزْقًا حَسِينًا» (۲) از انگور، هم نوشابه‌ی مست‌کننده و هم رزق نیکو بدست می‌آید. یعنی شراب، رزق حسن نیست. بعد این آیه نازل شد: «فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ» ضرر شراب و قمار برای مردم، بیشتر از منفعت آنهاست. و سپس این آیه نازل شد: «لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى» (۳) به هنگام نماز نباید مست باشید. و در خاتمه حرمت دائمی و علنی بیان شد؛ «إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ... رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ» (۴) شراب و قمار... نجس و از اعمال شیطان هستند.

پیام‌ها:

۱- شراب و قمار، هر دو عامل فساد جسم و روح و مایه‌ی غفلت هستند. لذا در قرآن در کنار هم مطرح شده اند. «الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ»

۲- از اندیشه و امتیّت، پاسداری کنید. با تحریم شراب، از عقل و فکر، و با تحریم

ص: ۳۴۲

۱-۱. آل عمران، ۹۲.

۲-۲. نحل، ۶۷.

۳-۳. نساء، ۴۳.

۴-۴. مائده، ۹۰.

قمار، از آرامش و سلامتی روحی و اقتصادی پاسداری شده است. «فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ... وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ»

۳- در برخوردها، انصاف داشته باشید. بدی های دیگران را در کنار خوبی های آنها ببینید. آیه از منافع شراب و قمار چشم نمی پوشد و موضوع را به نحوی مطرح می کند که قدرت تعقل و تفکر در انسان زنده شود. «فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَ مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ»

۴- در محرمات گاهی ممکن است منافی باشد. «مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ»

۵- در جعل قوانین باید به مسئله اهم و مهم توجه کرد. «مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ»

۶- احکام الهی بر اساس مصالح و مفاسد است. «إِثْمُهُمَا أَكْبَرُ»

۷- آشنایی با فلسفه احکام، گامی به سوی پذیرش آن است. «إِثْمُهُمَا أَكْبَرُ»

«۲۲۰» فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْتَبَتْكُمْ إِنْ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

(تا اندیشه کنید) در دنیا و آخرت. و از تو درباره یتیمان می پرسند، بگو:

اصلاح امور آنان بهتر است و اگر زندگی خود را با زندگی آنان بیامیزید (مانعی ندارد)، آنها برادران (دینی) شما هستند. خداوند، مفسد را از مصلح باز می شناسد و اگر خدا می خواست شما را به زحمت می انداخت، (و دستور می داد در عین سرپرستی یتیمان، زندگی و اموال آنها را بکلی از اموال خود جدا سازید، ولی خداوند چنین نمی کند). همانا او عزیز و حکیم است.

نکته ها:

جمله «فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»، یا مربوط به مسئله انفاق است که در آیه قبل آمده است، یعنی انفاق شما برای آسایش دنیا و آخرت باشد، نه همه مال را خرج کنید که باعث زحمت شما

در دنیا شود، و نه بخل ورزید که مایه محرومیت شما از ثواب آخرت باشد، (۱) و یا اینکه مربوط به تفکر باشد که در پایان آیه قبل اشاره شد. یعنی انسان باید در مسائل دنیا و آخرت فکر کند و برای آخرت خود از همین دنیا چیزی را کسب کند و در مبدأ و معاد و اسرار هستی و آفریده ها و قوانین حاکم فکر کند و تا آنجا که می تواند، مسائل را با تعقل و اندیشه قبول کند هر چند شرط پذیرش مکتب، آگاهی بر همه اسرار نیست. (۲)

در تفاسیر آمده است: وقتی آیه دهم سوره نساء نازل شد، که خوردن مال یتیم، خوردن آتش است، افرادی که در منزل یتیمی داشتند به اضطراب افتادند. برخی یتیمان را از خانه بیرون کردند و بعضی ظرف و غذای یتیم را جدا نمودند به طوری که برای یتیم و صاحب خانه مشکلاتی بوجود آمد. آنان به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله رسیده و از رفتار با یتیمان سؤال نمودند، پیامبر جواب داد: اصلاح امور یتیمان، از رها کردن آنها بهتر است، نباید به خاطر آمیخته شدن اموال آنان با اموال خودتان، ایتم را رها کرده و از مسئولیت اداره آنها شانه خالی کنید، آنان برادران دینی شما هستند و مخلوط شدن اموال آنان با زندگی شما، در صورتی که هدف، حیف و میل اموال آنها نباشد مانعی ندارد و بدانید خداوند مفسد را از مصلح باز می شناسد.

پیام ها:

۱- دنیا و آخرت را سطحی ننگرید و در آن فکر کنید. «تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

۲- رها کردن کار یتیمان، مصلحت نیست، بلکه به نیت خیر و با چشم برادری معاشرت نمودن با آنان مصلحت است. «قُلْ إِصْلَاحٌ لَّهُمْ خَيْرٌ»

۳- هرگونه اصلاح در وضعیت یتیمان، ارزش است. کلمه «اصلاح» به صورت مطلق آمده تا شامل همه ی اصلاحات اعم از اصلاح مالی، علمی، عملی، تربیتی و دینی بشود. «إِصْلَاحٌ لَّهُمْ خَيْرٌ»

۴- یتیمان، نه برده و نه فرزند ما هستند، بلکه برادر کوچک ما و جزء خود ما هستند. «فَاِخْوَانُكُمْ»

ص: ۳۴۴

(۱- ۱). ترجمه مرحوم الهی قمشه ای.

(۲- ۲). تفسیرالمیزان، ذیل آیه.

۵- نه افراط و نه تفریط، نه به نام اصلاح، اموال ایتم را بخورید و نه از ترس فساد، آنان را رها کنید که خداوند مصلح و مفسد را می شناسد. «وَ اللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ»

۶- اگر بدانیم خداوند افکار و نیت ما را می داند، فساد و خلاف نمی کنیم. «وَ اللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ»

۷- تکلیف فوق طاقت در اسلام نیست. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْتَقْتُمْ»

۸- آسان گیری دستورات، کاری حکیمانه است. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْتَقْتُمْ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

«۲۲۱» وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ وَ لَأَمَّهُ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَ لَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَ لَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَ لَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَ لَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَ الْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَ بَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

و با زنان مشرک، ازدواج نکنید تا ایمان آورند و قطعاً کنیز با ایمان از زن (آزاد) مشرک بهتر است، اگر چه (زیبایی یا ثروت یا موقعیت او) شما را به شگفتی در آورد. و به مردان مشرک، زن ندهید تا ایمان آورند و قطعاً برده با ایمان از مرد (آزاد) مشرک بهتر است، هر چند (زیبایی و موقعیت و ثروت او) شما را به شگفتی وادارد. آن مشرکان (شما را) به سوی آتش دعوت می کنند، در حالی که خداوند با فرمان و دستورات خود، شما را به بهشت و آمرزش فرا می خواند و آیات خویش را برای مردم روشن می کند تا شاید متذکر شوند.

ازدواج با همسران غیر مؤمن، می تواند تأثیر منفی بر تربیت فرزندان و نسل آینده انسان بگذارد، چنانکه ممکن است آنها عامل جاسوسی برای بیگانه باشند. گرچه آیه درباره ی ازدواج با غیر مسلمانان است، ولی هر نوع معاشرتی که ایمان انسان را در معرض خطر قرار دهد ممنوع است.

پیام ها:

۱- مسلمانان، حقّ پیوند خانوادگی با کفار را ندارند. «وَلَا تَنْكِحُوا» □

۲- در انتخاب همسر، ایمان اصالت دارد و ازدواج با کفار ممنوع است. «وَلَأَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ»

۳- در ازدواج، فریب جمال، ثروت و موقعیت دیگران را نخورید. «وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ... وَ لَوْ أَعْجَبَكُمْ»

۴- مقام و مال و جمال، جای ایمان را پر نمی کند. «وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ»

۵- به ضعیفان و محرومان با ایمان بهاداده و با آنان ازدواج کنید. «لَأَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ... لَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ»

۶- غرائز باید در مسیر مکتب کنترل شود. «حَتَّى يُؤْمِنَ... حَتَّى يُؤْمِنُوا» □ □

۷- ایمان مایه ی ارزش است، گرچه در بنده و کنیز باشد و شرک رمز سقوط است، گرچه در حر و آزاد باشد. «لَأَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ»

۸- پدر، حقّ ولایت بر ازدواج دخترش دارد. در مسئله داماد گرفتن، به پدر خطاب می کند که دختر خود را به مشرکان ندهید. «لَا تَنْكِحُوا» □

۹- اول ایمان، بعد ازدواج. فکر نکنید شاید بعد از ازدواج ایمان بیاورند. «حَتَّى يُؤْمِنَ... حَتَّى يُؤْمِنُوا» □ □

۱۰- از نفوذ عوامل مشرک در تاروپود زندگی مسلمانان، جلوگیری کنید و توجه به خطرات مختلف این نوع ازدواج ها داشته باشید. «أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» □

۱۱- همسر مشرک، زمینه ساز جهنّم است. «يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ» □

۱۲- عمل به دستورات الهی، راه رسیدن به بهشت است. «وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ»

۱۳- مغفرت، با توفیق و اذن الهی است. بر خلاف مسیحیت که آمرزش را بدست بزرگان خود می دانند. «وَالْمَغْفِرَةَ يَأْذِنُهُ»

۱۴- انسان، واقعیات را به طور فطری در می یابد. بیان احکام فقط برای یادآوری است. «لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ»

«۲۲۲» وَ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَى فَأَعْتَزِلُوا النَّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

و از تو درباره حیض (ایام عادت ماهانه زنان) سؤال می کنند، بگو: آن مایه ی رنج و آزار است، پس در حالت قاعدگی از (آمیزش با) زنان کناره گیری کنید، و با آنها نزدیکی ننمایید تا پاک شوند. پس هنگامی که پاک شدند (یا با غسل کردن طاهر شدند)، آنگونه که خداوند به شما فرمان داده با آنها آمیزش کنید. همانا خداوند توبه کنندگان را دوست دارد و پاکان را نیز دوست دارد.

نکته ها:

درباره برخورد با زنان در ایام حیض، یهود بسیار سخت گیر و نصاری بی تفاوتند. در تورات می خوانیم: هرکس زن را در حال حیض لمس کند، تا شام نجس است. رختخواب آن زن نجس و هر کجا بنشیند نجس است. هرکس بستر او را لمس کند باید لباس خود را بشوید. و هرکس چیزی را که او بر آن نشسته لمس کند باید خود را بشوید و تا شام نجس است. و اگر مرد با او هم بستر شود تا هفت روز نجس است. و اگر روزهای بیشتر از قاعده خون ببیند، نجس است. (۱)

ص: ۳۴۷

(۱- ۱). تورات، سفر لاویان، از جمله نوزدهم تا بیست و نهم.

در مقابل این حکم سخت تورات، نصاری حتی آمیزش جنسی را در ایام حیض جایز می دانند.

اما اسلام، راه میانه و اعتدال را برگزیده و در ایام حیض، تنها آمیزش جنسی را ممنوع دانسته است، و هرگونه معاشرت و نشست و برخاست با زنان هیچگونه مانعی ندارد.

اسلام، دین جامعی است و برای هر یک از سؤال های مورد طرح در زندگی بشری پاسخی دارد. در آیات قبل بارها با جمله ی «يَسْئَلُونَكَ» سؤالات مردم از رسول اکرم صلی الله علیه و آله را نقل و پاسخ های آنرا بیان نمود. گاهی سؤال از جنگ است و گاهی از قمار و شراب، و گاهی از انفاق. و در این آیه نیز سؤال از مسائل زنان. این نشانه ی جامعیت یک مکتب است که حتی در مورد آمیزش جنسی، احکام دارد و می فرماید: «مَنْ حَيْثُ أَمَرَكَ اللَّهُ» یعنی خداوند در تمام مسائل جزئی و کلی، مادی و معنوی فرمان دارد.

زن در ایام عادت حیض به لحاظ جسمی، آمادگی آمیزش جنسی ندارد و کسالت و اختلال مزاج که برای زن پیش می آید، او را نسبت به آمیزش بی نشاط می سازد. همچنین در این ایام که رحم زن در حال تخلیه خون است، آمادگی پذیرش نطفه را ندارد و طبق اظهار نظر دانشمندان پزشکی، ممکن است انتقال آلودگی های خون از مجرای مرد، او را برای همیشه عقیم سازد.

در روایات نیز آمده است: اگر فرزندی در این ایام نطفه اش منعقد شود، به لحاظ جسمی و روحی مشکلاتی خواهد داشت. (۱)

پیام ها:

۱- انبیا، مرجع و پاسخ گوی سؤالات مردم هستند. «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ»

۲- در سؤال کردن، حیا بی معنا است. «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ»

۳- بیان دلیل و فلسفه احکام، در پذیرش آن مؤثر است. در این آیه ابتدا دلیل حرمت مقاربت را بیان فرموده و سپس دستور به عدم نزدیکی می دهد. «هو»

ص: ۳۴۸

۴- احکام الهی بر اساس حفظ مصالح و دفع مفسد می باشد. «هُوَ أَذَى فَاَعْتَرَلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ»

۵- قاعدگی، دوره ای سخت برای زن است. «هُوَ أَذَى»

۶- نزدیکی با همسر هم حد و مرزی دارد. «فَاَعْتَرَلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ»

۷- همسر باید مراعات همسر را بکند. اکنون که او در ناراحتی است، شما کام گیری نکنید. «فَاَعْتَرَلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ»

۸- آمیزش جنسی باید همراه با رعایت بهداشت باشد. «حَتَّى يَطْهَرْنَ»

۹- در آمیزش با همسر، باید احکام الهی مراعات شود. «فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ»

۱۰- توبه و برگشت از لغزش، راه محبوبیت نزد خداوند است. «يُحِبُّ التَّوَّابِينَ»

۱۱- علاقه و محبت خود را نسبت به نادمان و توبه کنندگان اظهار کنیم. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ»

«۲۲۳» نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنْى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِنَفْسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

زنان شما کشتزار شمایند، هر جا و هر گاه که بخواهید، به کشتزار خود در آید (و با آنان آمیزش نمائید) و (در انجام کار نیک) برای خود، پیش بگیرد و از خدا پروا کنید و بدانید که او را ملاقات خواهید کرد، و به مؤمنان بشارت ده.

نکته ها:

در این آیه، زنان به مزرعه و کشتزاری تشبیه شده اند که بذر مرد را در درون خود پرورش داده و پس از ۹ ماه، گل فرزند را به بوستان بشری تقدیم می کنند. همچنان که انسان، بدون کشت و مزرعه از بین می رود، جامعه بشری نیز بدون وجود زن نابود می گردد.

زنان وسیله ی هوسبازی نیستند، بلکه رمز بقای نسل بشر هستند. پس لازم است در آمیزش جنسی، هدف انسان تولید یک نسل پاک که ذخیره قیامت است باشد و در چنین لحظات و حالاتی نیز هدف مقدّسی دنبال شود. جمله ی «وَ اتَّقُوا اللَّهَ» هشدار می دهد که از راههای غیر مجاز، بهره جنسی نبرید و به نحوی حرکت کنید که در قیامت سرافراز باشید و اولاد و نسلی را تحویل دهید که مجسمه ی عمل صالح و خیرات آن روز باشند.

پیام ها:

- ۱- همسر مناسب همچون مزرعه ی مناسب است و سلامت بذر، شرط تولید بهتر است. «نِسَاءُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ»
- ۲- بذر و زمین، هر دو در تولید نقش مهمی دارند. زن و مرد نیز در بقای نسل آینده نقش اساسی دارند. «حَرْثٌ لَكُمْ»
- ۳- در کنار ممنوعیت های موسمی، بهره گیری های دراز مدّت است. در آیه قبل فرمود: «فَاعْتَرِلُوا» در این آیه می فرماید: «فَأْتُوا حَرْثَكُمْ»
- ۴- در آمیزش، مرد باید به سراغ زن برود. «فَأْتُوا حَرْثَكُمْ»
- ۵- غرائز نیز باید جهت خدایی بگیرند. اگر هدف از آمیزش، فرزندان پاک و ذخیره قیامت باشد، آن نیز رنگ الهی می گیرد. «قَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ»
- در صحیح بخاری آمده است: اولیای خدا در آمیزش قصد می کنند که صاحب فرزندان جهادگر شوند.
- ۶- اگر نسل پاک تحویل دهید، خودتان بهره مند خواهید شد. «قَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ»
- ۷- زن، نه کالا است و نه منشأ تاریکی، بلکه او بنیان گذار آبادی ها و سرمایه گذار تاریخ و فرستنده هدایای اخروی است. «نِسَاءُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ، قَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ»
- ۸- در مسائل جنسی، تقوا را مراعات کنید. «فَأْتُوا حَرْثَكُمْ... وَ اتَّقُوا اللَّهَ»
- ۹- خواسته های نفسانی باید با تقوا کنترل شود. «أَنْتُمْ شَيْئٌ... وَ اتَّقُوا اللَّهَ»
- ۱۰- ایمان به آخرت، بهترین وسیله ی رسیدن به تقوا می باشد. «اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ»

«۲۲۴» وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

برای نیکی کردن و پروا داشتن و اصلاح بین مردم، خدا را دستاویز سوگندهای خود قرار ندهید. همانا خداوند شنوا و دانا است.

نکته ها:

در تفاسیر متعدّد از جمله مجمع البیان و روح البیان در شأن نزول این آیه آمده است که میان داماد و دختر یکی از یاران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به نام عبدالله بن رواحه اختلافی پیش آمد، او سوگند یاد کرد که برای اصلاح کار آنها هیچ دخالتی نکند. آیه نازل شد و اینگونه سوگندها را ممنوع ساخت.

کلمه «ایمان» جمع «یمین» به معنای سوگند و کلمه ی «عُرْضَةً» به معنای «در معرض قرار دادن» است.

سوگند را وسیله ای برای توجیه و فرار از مسئولیت خود قرار ندهید و به هر مناسبتی از خداوند و نام مقدّس او خرج نکنید، این کار خود نوعی جرأت و بی ادبی است.

امام صادق علیه السلام فرمود: «لا تحلفوا بالله صادقین و لا کاذبین» (۱) نه راست و نه دروغ، به خدا سوگند یاد نکنید.

پیام ها:

۱- احترام نام خداوند و مقدّسات باید حفظ شود. «وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ»

۲- سوگند، نباید مانع انجام کار نیک و اصلاح میان مردم قرار گیرد. «لَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ»

ص: ۳۵۱

«۲۲۵» لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ

خداوند، شما را به خاطر سوگندهای لغو (که بدون قصد یاد کرده اید)، مؤاخذه نمی کند، اما به آنچه دل‌های شما (از روی اراده و آگاهی و اختیار) کسب کرده، مؤاخذه می کند و خداوند آمرزنده و حلیم (بردبار) است.

نکته ها:

سوگندهایی که از روی بی توجهی و یا در حال عصبانیت و بدون فکر و اراده و یا پر حرفی و عجله و سبق لسان از انسان سر می زند، ارزش حقوقی ندارد. مسئولیت، تنها در برابر سوگندهایی است که با توجه و در حال عادی، به نام مقدس خداوند برای انجام کار مفید یاد شود. این قبیل سوگندها شرعاً واجب الاجرا می باشد و شکستن آن حرام می باشد و کفاره آن عبارت است از: اطعام ده فقیر، یا اعطای لباس به آنها، و یا آزاد کردن یک برده و در صورت عدم امکان هیچ یک از اینها، سه روز روزه گرفتن. (۱)

پیام ها:

۱- مسئولیت انسان، وابسته به اراده و انتخاب اوست. خداوند لغزش‌هایی را که در شرایط غیر عادی از انسان صادر شود، می بخشد. «لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ»

۲- انگیزه و نیت، ملاک ثواب و عقاب است. «كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ»

۳- یکی از جلوه‌های حلم و مغفرت الهی، گذشت از خطاهای غیر عمدی انسان است. «لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ... غَفُورٌ حَلِيمٌ»

«۲۲۶» لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

ص: ۳۵۲

برای کسانی که (به قصد آزار همسر،) سوگند می‌خورند که با زنان خویش نیامیزند، چهار ماه مهلت است. پس اگر (از سوگند خود دست برداشته و به آشتی) برگشتند، (چیزی بر آنها نیست و) خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

کلمه ی «ایلاء» به معنای سوگند خوردن برای ترک آمیزش جنسی است. این کار را بعضی از مردان در زمان جاهلیت برای در تنگنا قرار دادن همسران می‌کردند و بدینوسیله آنان را در فشار روحی و غریزی قرار می‌دادند. نه خود همسر مفیدی بودند و نه آنان را با طلاق دادن آزاد می‌کردند. این آیه به مردان چهار ماه فرصت می‌دهد که تکلیف همسران خود را روشن کنند، یا از سوگند خود برگشته و با همسر خویش زندگی کنند و یا رسماً او را طلاق دهند. البته این مدت چهار ماه، نه به خاطر احترام به سوگند نارواست، بلکه به جهت آن است که هر مردی در شرایط عادی نیز تا چهار ماه بیشتر حق عدم آمیزش را ندارد.

پیام ها:

۱- اسلام، حامی مظلومان است. زنان، در طول تاریخ مورد ظلم و تضییع حقوق قرار گرفته اند و قرآن بارها از آنها حمایت نموده است. «لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَائِهِمْ»

۲- مبارزه با بساط سنت های خرافی و جاهلی، از اصول وظایف انبیا است.

«لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ»

۳- انسان برای بدترین کارها، گاهی مقدس ترین نام ها را دستاویز قرار می‌دهد.

«يُؤْلُونَ»

۴- توجه به حقوق و نیازهای روحی و غریزی زن، یک اصل است. «تَرْبُصُ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ»

۵- برای بازگشت افراد و اتخاذ تصمیم عاقلانه، فرصتی لازم است. «أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ»

۶- به جای دعوت به طلاق، باید مردم را به ادامه زندگی تشویق کرد. مرد و زن بدانند بازگشت به زندگی، رمز دریافت مغفرت و رحمت خداوندی است.

«فَإِنْ فَأَوْ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

«۲۲۷» وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

و اگر تصمیم به طلاق گرفتند (آن هم با شرایطش، مانعی ندارد). همانا خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

این آیه ی کوتاه، در عین اینکه طلاق را بلامانع می داند، ولی در مفهوم آن، این هشدار و تهدید نیز وجود دارد که اگر مردان تصمیم بر طلاق گرفتند، دیگر وعده ی مغفرت و رحمت در کار نیست و خداوند نسبت به کردار آنان شنوا و آگاه است و می داند که آیا هواپرستی، شوهر را وادار کرده تا از قانون طلاق سوء استفاده کند و یا اینکه براستی وضعیت خانوادگی چنان اقتضا می کرد که از همدیگر جدا شوند؟

پیام ها:

۱- اسلام، طلاق را با همه تلخی ها و زشتی هایش می پذیرد، ولی بلا- تکلیف گذاشتن همسر را نمی پذیرد. «وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ»

۲- تصمیم طلاق با مرد است. «عَزَمُوا»

۳- از هواپرستی و تصمیمی که زندگی زن را تباه می کند پرهیز نمایید. «فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

«۲۲۸» وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ
حَكِيمٌ

زنان طلاق داده شده، خودشان را تا سه پاکی در انتظار قرار دهند. (یکی پاکی که طلاق در آن واقع شده و دو پاکی کامل دیگر و همین که حیض سوم را دید، عده او تمام می شود). و اگر به خدا و روز رستاخیز ایمان دارند، برای آنها روا نیست که

آنچه را خدا در رحم آنها آفریده است، کتمان کنند. و شوهرانشان اگر سر آشتی دارند، به بازآوردن آنها در این مدّت، (از دیگران) سزاوارترند و همانند وظائفی که زنان بر عهده دارند، به نفع آنان حقوقی شایسته است و مردان را بر زنان مرتبتی است. و خداوند توانا و حکیم است.

نکته ها:

«قرء» به معنای پاک شدن و به معنای عادت ماهیانه، هر دو آمده است، ولی اگر به صورت «قروء» جمع بسته شود به معنای پاک شدن است و اگر به صورت «اقراء» جمع بسته شود به معنای عادت ماهانه است.

مهلتِ عدّه، ضامن حفظ حقوق خانواده است. زیرا در این مدّت هم فرصتی برای فکر و بازگشتن به زندگی اولیه پیدا می شود و هیجان ها فروکش می کنند، و هم مشخص می گردد که زن باردار است یا نه، تا اگر تصمیم بر ازدواج دیگری دارد، نسل مرد بعدی با شوهر قبلی اشتباه نگردد.

امام صادق علیه السلام فرمود: در مسئله حیض، پاک شدن و بارداری، گواهی خود زن کافی است و شهادت و سوگند و یا دلیل دیگری لازم نیست. اما بر زنان حرام است که خلاف واقع بگویند. و باید شرایط خود را بی پرده بگویند که اگر کتمان کنند، به خدا و قیامت ایمان ندارند.

رجوع مرد به همسر در ایام عدّه، تابع هیچگونه تشریفات خاصی نیست، برخلاف طلاق که شرایط و تشریفات زیادی را لازم دارد. البته این مدّت، مخصوص گروهی از زنان است، ولی طلاقِ زنان باردار، یاائسه یا زنانی که آمیزش جنسی با آنان صورت نگرفته، احکام خاصی دارد که خواهد آمد.

پیام ها:

۱- زن به محض طلاق، حقّ ازدواج با دیگری را ندارد. «وَ الْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ»

۲- در طلاق، نباید فرزندان از حقوق خود محروم شوند. «مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ»

۳- بهترین ضامن اجرای قوانین، ایمان به خداوند است. «لَا يَحِلُّ لَهُنَّ... إِنْ كُنَّ يُؤْمِنْنَ»

۴- اولویت در ادامه زندگی، با شوهر اول است. «بُعُولَتَهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ»

۵- حسن نیت در رجوع، یک اصل است. مبادا شوهر فقط به خاطر مسائل جنسی رجوع کند و دوباره بی تفاوت گردد. «إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا»

۶- مسئولیت، حق آور است. هرکسی وظیفه ای بردوش گرفت، حقی نیز پیدا می کند. مثلاً والدین در مورد فرزند وظیفه ای دارند و لذا حقی هم بر فرزند دارند. «وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ»

۷- در برخورد با زن، باید عدالت مراعات شود. «وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ»

۸- در جاهلیت بر ضرر زنان، قوانین قطعی بود که اسلام آن ضررها را جبران کرد. «لَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ» «علیهن» دلالت بر ضرر می کند.

۹- تبعیض، در شرایط یکسان ممنوع است، ولی تفاوت به جهت اختلاف در انجام تکالیف یا استعدادها یا نیازها مانعی ندارد. «وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ»

۱۰- مردان حق ندارند از قدرت خود سوء استفاده کنند که قدرت اصلی از آن خداوند است. «عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

۱۱- عده نگه داشتن، از برنامه های حکیمانه ی الهی است. «وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

«۲۲۹» الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

طلاق (رجعی که امکان رجوع و بازگشت دارد، حداکثر) دو مرتبه است.

پس (در هر مرتبه) یا باید به طور شایسته همسر خود را نگهدارد و (آشتی نماید)، یا با نیکی او را رها کند (و از او جدا شود). و برای شما مردان روا نیست که چیزی از آنچه به همسرانتان داده اید، پس بگیرید مگر اینکه دو

همسر بترسند که حدود الهی را بر پا ندارند. پس اگر بترسید که آنان حدود الهی را رعایت نکنند، مانعی ندارد که زن فدیة و عوض دهد. (و طلاق خلع بگیرد). اینها حدود و مرزهای الهی است، پس از آن تجاوز نکنید. و هر کس از حدود الهی تجاوز کند پس آنان ستمگرانند.

نکته ها:

در جاهلیت، طلاق دادن و رجوع کردن به زن، امری عادی و بدون محدودیت بود. اما اسلام، حداکثر سه بار طلاق و دو بار رجوع را جایز دانست تا حرمت زن و خانواده حفظ شود. (۱)

در اسلام، طلاق امری منفور و بدترین حلال نام گذاری شده است، ولی گاهی عدم توافق تا جایی است که امکان ادامه زندگی برای دو طرف نیست.

در این آیه علاوه بر طلاق رجعی که از سوی مرد است، طرح طلاق خلع که پیشنهاد طلاق از سوی زن است نیز ارائه شده است. به این معنا که زن، مهریه خود یا چیز دیگری را فدای آزاد سازی خود قرار دهد و طلاق بگیرد.

تعدد طلاق، بر اساس تعدد رجوع و بقای ازدواج است. کسی که در یک جلسه می گوید:

«من سه بار طلاق دادم»، در واقع یک طلاق صورت گرفته است. چون یک ازدواج را بیشتر قطع نکرده است. لذا بر اساس فقه اهل بیت علیهم السلام، چند طلاق باید در چند مرحله باشد و یکجا واقع نمی شود. زیرا به مصلحت نیست که زندگی خانوادگی در یک جلسه و با یک تصمیم برای همیشه از هم بپاشد. (۲)

پیام ها:

۱- در قطع رابطه با دیگران، نباید آخرین تصمیم را یک مرتبه گرفت، بلکه باید

ص: ۳۵۷

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). با عنایت به همین موضوع بود که شیخ محمود شلتوت، مفتی اعظم مصر و رئیس دانشگاه الازهر گفت: من در مسئله طلاق، فقه شیعه را ترجیح می دهم.

میدان را برای فکر و بازگشت باز گذاشت. «الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ»

۲- آزار و ضرر رسانی به همسر، ممنوع است. مرد نباید به قصد کام گرفتن یا ضربه روحی زدن به زن، به او رجوع نموده و سپس او را رها کند. «فَأَمْسَاكُ بِمَعْرُوفٍ»

۳- در همسر داری باید از سلیقه های شخصی و ناشناخته دوری کرد و به زندگی عادی و عرفی تن در داد. «فَأَمْسَاكُ بِمَعْرُوفٍ»

۴- تلخی جدایی را با شیرینی هدیه و احسان جبران کنید. «أَوْ تَشْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ»

۵- طلاق، نباید عامل کینه، خشونت و انتقام باشد، بلکه در صورت ضرورت طلاق، نیکی و احسان شرط اساسی است. «أَوْ تَشْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ»

۶- اصل در زندگی، نگهداری همسر است، نه رها کردن او. کلمه «امساک» همه جا قبل از کلمه «تسریح» آمده است. «فَأَمْسَاكُ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَشْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ»

۷- حقوق و احکام در اسلام، از اخلاق و عاطفه جدا نیست. کلمات «احسان» و «معروف» نشانه ی همین موضوع است. «فَأَمْسَاكُ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَشْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ»

۸- مراعات حقوق، لازم است. مرد، حق ندارد از مهریه زن که حق قطعی اوست چیزی را پس بگیرد. «لَا يَجِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا»

۹- خواسته های مرد و زن باید در چارچوب حدود الهی باشد. «إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ»

۱۰- تنها نظر زن و شوهر در مورد طلاق کافی نیست، بلکه باید دیگران نیز به ادامه زندگی آنان امیدی نداشته باشند. «يَخَافَا... فَإِنْ خِفْتُمْ» گاهی زن و شوهر می گویند: با هم توافق اخلاقی نداریم، اما این حرف برخاسته از هیجان آنهاست. لذا قرآن در کنار خوف زن و شوهر «يَخَافَا» پای مردم را به میان کشیده که آنان نیز این ناسازگاری را درک کنند. «خِفْتُمْ»

۱۱- در تصمیم گیری ها باید محور اصلی، اقامه ی حدود الهی و انجام وظایف باشد. اگر حدود الهی مراعات می شود از دواج باقی بماند و گرنه طلاق مطرح

شود. «فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ»

۱۲- طرح «طلاق خلع» برای آن است که زن بتواند خود را از بن بست خارج سازد. «اِفْتَدَتْ بِهِ»

۱۳- اسلام با ادامه زندگی به صورت تحمیلی و با اجبار و اکراه، موافق نیست. در صورتی که زن به اندازه ای در فشار است که حاضر است مهریه ی خود را ببخشد تا رها شود، اسلام راه را برای وی باز گذاشته است. البته مرد ملزم به پذیرش طلاق خلع نیست. «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ»

۱۴- شکستن قانون الهی، ظلم است. «وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

«۲۳۰» فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ وَ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

پس اگر (بعد از دو طلاق و دو رجوع، برای بار سوم) او را طلاق داد، دیگر آن زن بر او حلال نخواهد بود، مگر آنکه به نکاح مرد دیگری درآید (و با او آمیزش نماید). پس اگر (همسر دوم) او را طلاق داد، مانعی ندارد که به یکدیگر بازگشت کنند (و زن با همسر اول خود مجدداً ازدواج نماید). البته در صورتی که امید داشته باشند حدود الهی را برپا دارند. و اینها حدود الهی است که خداوند آن را برای افرادی که آگاهند بیان می کند.

نکته ها:

در اسلام بعضی مقررات، جهت جلوگیری از تصمیمات عجولانه به چشم می خورد. مثلاً:

الف: هر کسی بنا دارد زن خود را طلاق دهد، باید زن در حال پاکی بوده و طلاق در برابر دو شاهد عادل باشد. باید تا مدتی هزینه زن را پردازد و زن در این مدت می تواند با آرایش کردن، خود را به مرد عرضه کند. هر یک از این شرایط می تواند از طلاق های عجولانه جلوگیری کند.

ب: مردم برای گفتگوهای خصوصی با پیامبر بسیار هجوم می کردند، خداوند دستور داد هر کس با پیامبر سخن خصوصی دارد، مقداری صدقه بدهد و بعد گفتگو کند. این قانون برای جلوگیری از طرح سؤالات غیر ضروری بود. (۱)

به هر حال شرط ازدواج با شوهر دیگر و طلاق دادن او، برای همسر شوهر اول شدن، یکی دیگر از نمونه های قوانین سرعت گیر در اسلام است.

پیام ها:

۱- مردان نباید از اختیارات خود سوء استفاده کنند و باید بدانند که اختیار آنها برای طلاق، محدود است. از امام رضا علیه السلام روایت شده است که فرمود: طلاق را سبک نگیرید و به زنان ضرر نرسانید. (۲) «فَلَا تَجِلُّ لَهُ»

۲- امید به زندگی براساس احکام الهی، شرط ازدواج است. «إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ»

۳- مسلمانان بدانند که حدود الهی، تنها در نماز، زکاه، حج و جهاد نیست، مراعات مسائل خانوادگی نیز از حدود الهی است. «تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ»

۴- هر کسی اسرار و حکمت مقررات الهی را نمی داند. مردم عادی، ظاهر دستورات و آگاهان، روح و عمق آن را می بینند. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»

«۲۳۱» وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَّغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِيَنَّ كُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سِيَّرَهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِيَنَّ كُوهُنَّ ضِرَارًا لِنَعْتِدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوعًا وَادْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

ص: ۳۶۰

۱- ۱. مجادله، ۱۲.

۲- ۲. من لا يحضره الفقيه، ج ۳، ص ۵۰۲.

و هنگامی که زنان را طلاق دادید و به پایان مهلت (عده) رسیدند، پس یا به طرز شایسته آنها را نگاه دارید (و آشتی کنید) و یا آنها را به طرز پسندیده ای رها سازید. و برای آزار رسانیدن، آنان را نگاه ندارید تا (به حقوقشان) تعدی کنید و کسی که چنین کند، به خویشتن ظلم کرده و مبادا آیات خدا را به مسخره بگیرد. و نعمتی را که خداوند به شما داده و کتاب آسمانی و حکمتی را که بر شما نازل کرده و شما را با آن پند می دهد، یاد کنید و از خدا پروا داشته و بدانید خداوند به هر چیزی آگاه است.

نکته ها:

هر کجا زمینه ی انحراف و ظلم و خطر بیشتر است، هشدارها و سفارش ها نیز باید بیشتر باشد. با آنکه در دو آیه ی قبل فرمود: «فَأَمَّا إِيَّاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَشْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ» بار دیگر در این آیه می فرماید: «فَأَمَّا كُوهْنٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سِرِّ كُوهْنٌ بِمَعْرُوفٍ» زیرا شرایط روحی زن و مرد در موقع جدایی، عادی نیست و زمینه ی انتقام و آزار رسانی بسیار وسیع و خطر ظلم و تعدی فراوان است.

در ظلم و تعدی به حقوق زن، خود مرد نیز زجر می کشد. زن و مرد در نظام آفرینش جزء یک پیکرند و ظلم به عضوی، ظلم به تمام اعضا است. کسی که به زن ظلم کند به استقبال کیفر الهی رفته و لذا به خودش نیز ظلم کرده است.

پیام ها:

۱- اسلام، زندگی همراه با صفا و محبت را می خواهد، نگاهداری همسر به قصد آزار او حرام است. «وَلَا تُمَسِّ كُوهْنٌ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا»

۲- کسانی که با همسر خود بدرفتاری می کنند، متجاوزند. (۱) «لِّتَعْتَدُوا»

۳- ظلم به زن، ظلم به خویشتن است. «فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ»

ص: ۳۶۱

۱- ۱). آنان که متجاوز به حدود و حقوق دیگران باشند، مورد مهر و محبت خداوند قرار نمی گیرند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» بقره، ۱۹۰.

۴- ازدواج، یکی از آیات بزرگ الهی است (۱) و نباید با طلاق های بی مورد یا نگاهداری همسر به قصد آزار او، این قانون مقدس استهزا شود. «وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا»

۵- به جای کینه ها و ضعف ها و تلخی ها از نعمت ها یاد کنید. مشکلات خانوادگی را در کنار نعمت های بیشمار الهی چیزی نشمارید. «وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ»

۶- برای بهبود روابط زناشویی، توجه به احکام و مواعظ کتاب آسمانی و تقوا لازم است. «وَاذْكُرُوا... مَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ لِيُعْظُمَ بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ»

۷- کسی که خود را در محضر خدا بداند، از گناه پرهیز می کند. «وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

۸- اگر هدفتان از طلاق، ظلم به همسر و سوء استفاده باشد، باید بدانید که خداوند آگاه است. «أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

«۲۳۲» وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضُوا بَيْنَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

و هنگامی که زنان را طلاق دادید و مهلت (عده) خود را پایان رسانند، مانع آنها نشوید که با همسران (سابق) خویش ازدواج کنند، البته در صورتی که میان آنها به طرز پسندیده ای، توافق برقرار گردد. هر کس از شما که ایمان به خدا و روز قیامت دارد، به این دستورات پند داده می شود. (مراعات) این امر مایه ی پیرایش و پاکی بیشتر شما است و خداوند می داند و شما نمی دانید.

ص: ۳۶۲

۱- ۱). «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» از آیات الهی آن است که برای شما از خودتان، همسرانی آفرید تا وسیله آرامش شما باشند و بین شما و آنان مودت و رحمت قرار داد. روم، ۲۱.

اگر زنان مطلقه، با همان شوهران سابق خود توافق کرده و ازدواج کنند، در پاکی و تزکیه فرد و جامعه، تأثیر بسیار دارد. **ذَلِكُمْ** از کبی لکم و اَطَهْرُ زیرا در این نوع ازدواج، اسرار یکدیگر مخفی مانده و فرزندان به آغوش والدین و سرپرست واقعی خود برمی گردند و چون زن و شوهر طعم تلخ طلاق را چشیده اند، از جدائی مجدد نگرانند.

پیام ها:

۱- رأی زن مطلقه، در انتخاب شوهر محترم است و در ازدواج مجدد، اجازه از دیگری لازم نیست. **فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ**

۲- با یک طلاق، برای همیشه بدین نباشید. چه بسا بعد از طلاق، دو طرف پشیمان شده و آماده زندگی مجدد به گونه شایسته ای باشند. **يُنكِحَنَّ اَزْوَاجَهُنَّ**

۳- شرط اصلی ازدواج، رضایت طرفین است. **تَرَاضًا بَيْنَهُمْ**

۴- توافق بر ازدواج، باید عقلایی و عادلانه باشد. **تَرَاضًا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ**

۵- کسانی که در راه ازدواج مشروع دیگران، کارشکنی و مشکل آفرینی می کنند، باید در ایمان خود نسبت به خدا و قیامت شک کنند. **فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ... ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ**

۶- از جاذبه های طبیعی و مشروع، جلوگیری نکنید. چه بسا زن و مردی که میان آنها طلاق جدایی افکنده، از یکدیگر خاطرات شیرینی نیز داشته باشند و گاه و بیگاه آن خاطرات را یاد بیاورند که اگر به طور طبیعی و مشروع به هم نرسند، خطر انحراف وجود دارد. **يُنكِحَنَّ اَزْوَاجَهُنَّ... ذَلِكَ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطَهْرُ**

۷- برای حفظ سلامتی جامعه، زنان مطلقه نباید بی همسر بمانند. **يُنكِحَنَّ... ذَلِكَ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطَهْرُ**

۸- برکات ازدواج مجدد و بازگشت به همسر اول و همچنین مفاسد طلاق و بی همسری، فوق درک بشر است. **وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ**

«۲۳۳» وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّمَ الرِّضَاعَةَ وَ عَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَ كِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلِّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَ لَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَ عَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَ تَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَ إِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَأَلْتُمْ مَا آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

مادرانی که می خواهند دوران شیردهی را کامل سازند، دو سال تمام فرزندانشان را شیر دهند. و خوراک و پوشاک این مادران، به وجهی نیکو بر عهده (پدر و) صاحب فرزند است. هیچ کس جز به قدر توانش مکلف نمی شود. هیچ مادری به خاطر فرزندش و نیز هیچ پدری به خاطر فرزندش نباید دچار ضرر شود. و (اگر پدر نباشد، هزینه خوراک و پوشاک مادر) بر عهده وارث اوست. و اگر پدر و مادر با توافق و مشورت یکدیگر بخواهند کودک را (زودتر از دو سال) از شیر باز گیرند، گناهی بر آنها نیست. و اگر (به جهت عدم توانایی یا عدم موافقت مادر) خواستید دایه ای برای فرزندانتان بگیرید، گناهی بر شما نیست، به شرط اینکه آنچه را به وجهی پسندیده قرار گذاشته اید بردارید. و از خدا پروا داشته و بدانید خدا به آنچه انجام می دهید بیناست.

نکته ها:

در مورد پدر و مادر و فرزند، در این آیه کلمات «أب» و «ام» نیامده، بلکه «والد» و «والده» آمده است. زیرا کلمات «أب» و «ام» شامل عمو، معلم و پدر زن می شود. همانگونه که زنان پیامبر صلی الله علیه و آله امهات مؤمنان هستند، نه والدات آنها.

چون آیات قبل مربوط به طلاق و جدایی زن و شوهر از یکدیگر بود، لازم است تکلیف

کودکان و نوزادان نیز روشن شود، تا آنان فدای اختلافات پدر و مادر نشوند.

توجه به عواطف مادر، اهمیت شیر مادر، مقدار نیاز طبیعی نوزاد به شیر و مدت آن، در این آیه مطرح شده است.

پیام ها:

۱- اسلام، دینی جامع است. حتی برای تغذیه مناسب نوزاد با شیر مادر، برنامه دارد. «وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ»

۲- حتی مادرِ طلاق داده شده، در شیر دادن نوزادش بر سایرین اولویت دارد.

«وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ»

۳- مدت شیر دادن کامل دو سال است. «حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ»

۴- باید حقوق مالی و مادی مادر و دایه در برابر شیر دادن فرزند پرداخت شود. «وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ... إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ»

۵- مقدار خرجی باید بر اساس عرف شناخته شده و به قدر توانایی باشد.

«بِالْمَعْرُوفِ لَا تَكْلَفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا»

۶- تکلیف، بر اساس قدرت و به اندازه ی توانایی انسان است. «لَا تَكْلَفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا»

۷- فرزند نباید اسباب ضرر به والدین شود. «لَا تُضَارَّ وَالِدَهُ بِوَلَدِهَا»

۸- باید زندگی مادر در دوران شیردهی تأمین شود، هرچند پدر فرزند از دنیا رفته باشد. «وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ»

۹- از شیر گرفتن کودک، نیاز به مشورت و توافق والدین دارد. «فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَ تَشَاوُرٍ»

۱۰- زن و شوهر درباره امور نوزاد باید مشورت کنند. «تَشَاوُرٍ»

۱۱- در شیر دادن، اول مادر بعد دایه. «وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ... إِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ»

۱۲- رعایت تقوا در تغذیه کودکان، بر عهده والدین است. «... وَ اتَّقُوا اللَّهَ»

«۲۳۴» وَالَّذِينَ يَتُوفُونَ مِنْكُمْ وَ يَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

و کسانی از شما که می میرند و همسرانی باقی می گذارند، آن زنان باید چهار ماه و ده روز خویشتن را در انتظار نگاه دارند و چون به پایان مهلت (عده) شان رسیدند، گناهی بر شما نیست در آنچه (می خواهند) درباره ی خودشان به طور شایسته انجام دهند. (و با مرد دلخواه خود ازدواج کنند). و خداوند به آنچه عمل می کنید آگاه است.

نکته ها:

در تفسیر المیزان، گزارشی از عقاید اقوام و ملل مختلف، در مورد زنانی که شوهران خود را از دست می دهند، آمده است. در آنجا می خوانیم: برخی اقوام معتقد بودند که باید بعد از مرگ شوهر، زن را زنده بسوزانند. و برخی دیگر می گفتند که او را به همراه شوهر، زنده در زیر خاک دفن کنند. بعضی از اقوام برای همیشه ازدواج مجدد همسر را ممنوع می دانستند. و برخی زودتر از یک سال و یا نه ماه را مجاز نمی دانستند.

در میان بعضی از اقوام رایج بود که اگر مرد وصیت کند، باید تا آن مدت که وصیت کرده همسرش ازدواج نکند و برخی نیز از همان لحظه مرگ، ازدواج مجدد را مجاز می دانستند.

در میان این عقاید انحرافی که افراط و تفریط در آنها نمایان است، اسلام نظریه خود را مبنی بر نگاه داشتن عده و سپس اجازه ازدواج با مرد دلخواه را در چارچوب شایستگی و معروف بودن، ارائه داده است.

در مدت چهار ماه و ده روز عده ی وفات، روشن می شود که آیا زن باردار است یا نه. البته این مدت در مورد زنان غیر باردار است و زنان باردار باید تا وقت وضع حمل عده نگهدارند.

قرآن در بیشتر موارد مربوط به ازدواج، کلمه ی «معروف» را بکار برده است. این نشان دهنده ی آن است که اساس هر گونه تصمیم باید عاقلانه و شرع پسند باشد.

۱- مرگ، نابودی نیست، بلکه بازپس گرفتن کامل روح از جسم است. کلمه «توفی» به معنای گرفتن کامل است. «يَتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ»

۲- زن، به محض فوت شوهرش، حق ازدواج با دیگری را ندارد. «يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ»

۳- بستگان شوهر، حق دخالت در تصمیمات زنان بیوه را ندارند. «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ»

۴- ایمان به اینکه همه ی کارها و تصمیمات ما زیر نظر خداوند است، بهترین پشتوانه تقواست. «وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»

«۲۳۵» وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَيَذُكُونَهُنَّ وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ

و گناهی بر شما نیست که به طور کنایه (از زنانی که در عده وفات و یا در عده طلاق غیر رجعی هستند)، خواستگاری کنید، یا (تصمیم خود را) در دل نهمان دارید. خداوند می داند که شما آنها را یاد خواهید کرد، ولی با آنها وعده پنهانی (برای ازدواج مخفیانه) نداشته باشید، مگر آنکه (به کنایه) سخن پسندیده بگویید، ولی (در هر حال) اقدام به عقد ازدواج ننمایید تا مدت مقرر به سر آید، و بدانید که خداوند آنچه را که در دل دارید می داند، پس از (مخالفت با) او بپرهیزید و بدانید خداوند آمرزنده و بردبار است.

نکته ها:

«عَرَضْتُمْ» به معنای سخن همراه با تعریض و کنایه و «خِطْبَهُ» به معنای خواستگاری است. در این آیه اظهار تمایل به ازدواج در مدّت عدّه، بلامانع شمرده شده است، مشروط به اینکه صریح نبوده و با کنایه باشد. «قول معروف» در این موارد آن است که نحوه اظهار تمایل به خواستگاری، با ادب اجتماعی و با فراقی که زن داغدیده دارد، مناسبت داشته باشد، مثل اینکه بگوید: خداوند رحمت کند شوهرت را و به شما صبر عطا نماید، ولی دیگرانی که مانند شوهر سابق، شما را دوست ندارند پیدا می شوند.

پیام ها:

۱- اسلام، دین فطری است و انسان فطرتاً متمایل به ازدواج است. لذا اسلام اجازه می دهد این خواسته حتّی در زمان عدّه، به نحو کنایه که عواطف بستگان جریحه دار نگردد، طرح شود. «لَا جُنَاحَ عَلَیْكُمْ فِیْمَا عَرَضْتُمْ»

۲- به غرائز و هیجان های نفسانی توجّه داشته باشید و به جای سرکوب غرائز، جوانان را راهنمایی کرده و هشدار بدهید. «عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذَكُرُونَهُنَّ وَلَٰكِنْ لَا تُؤَاعِدُوهُنَّ سِرًّا»

۳- توجّه به زمان و حالات، در طرح پیشنهادات، یک اصل است. خواستگاری زن داغدار در ایام عده با صراحت، بی ادبی یا بی سلیقگی و نوعی گستاخی است. «عَرَضْتُمْ... تَقُولُوا قَوْلًا مَّعْرُوفًا»

۴- کسی که بداند خداوند از درون او آگاه است، تقوا پیشه می کند. «يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ»

۵- سفارش به تقوا در هر حال، مخصوصاً در مسائل زناشویی مورد نظر است.

«فَاحْذَرُوهُ»

۶- خداوند با حلم خود، کم صبری شما را جبران می کند. شما به قدری عجله دارید که به سراغ زن داغدیده آن هم در ایام عدّه می روید، ولی خداوند با حلم خود این کار را بر شما منع نکرده است. «أَنَّ اللَّهَ عَفُورٌ حَلِيمٌ»

۷- به دنبال هشدار، زمینه‌ی بازگشت را نیز فراهم کنید. «فَاَحْذَرُوهُ... غَفُورٌ حَلِيمٌ»

«۲۳۶» لا- جُذَّاحٌ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَ مَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتَرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ

اگر زنان را قبل از آمیزش جنسی و یا تعیین مهر طلاق دهید، گناهی بر شما نیست، ولی آنها را (با هدیه ای مناسب) بهره مند سازید. آن کس که توانایی دارد، به اندازه توانش و آن کس که تنگدست است به اندازه‌ی وسعش، هدیه ای شایسته (که مناسب حال دهنده و گیرنده باشد). این کار برای نیکوکاران سزاوار است.

نکته ها:

برخی گمان می کردند، طلاق قبل از عمل زناشویی و یا قبل از تعیین مهریه، صحیح نیست. این آیه ضمن اصلاح این تفکر، مورد هدیه را نیز یادآوری می کند.

پیام ها:

۱- حتی طلاق دادن باید در فضای خیرخواهی و نیکی باشد. «إِنْ طَلَّقْتُمْ... مَتَّعُوهُنَّ...»

بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ»

۲- عفت کلام، یک ارزش است. به جای تصریح به مسائل زناشویی، خداوند می فرماید: «مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ»

۳- تعیین و پرداخت مهریه، بر مرد واجب است. «تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً»

۴- تلخی طلاق را با هدیه ای مناسب جبران نمایند. هرچند آمیزش جنسی صورت نگرفته است، ولی طلاق یک نوع فشار روحی برای زن محسوب می شود که با احسان و هدیه ای شایسته باید جبران شود. «مَتَّعُوهُنَّ»

۵- عقد ازدواج، قداست و احترام دارد. با اینکه آمیزشی صورت نگرفته است،

لکن اجرای صیغه ی عقد، به زن حق می دهد تا به هنگام جدایی هدیه ای مناسب دریافت نماید. «مَتَّوهُنَّ»

۶- حفظ انصاف و عدالت از سوی مرد و زن، مورد نظر است. همانگونه که سرشکستگی زن باید با هدیه ای مناسب جبران شود، مرد نیز نباید به خاطر هدیه، تحت فشار قرار گیرد و هر کس باید به مقدار توانایی اش اقدام کند.

«عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرُهُ»

۷- تکلیف مرد در برابر خانواده، به قدر توان او می باشد. «عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدْرُهُ»

۸- احترام به شئون اجتماعی همسر، لازم است. کلمه «معروف» یعنی در هدیه دادن باید مسائل عرفی و اجتماعی را مراعات نمود. «مَتَّاعًا بِالْمَعْرُوفِ»

۹- از افراط و تفریط در امور زندگی دوری کنید. «بِالْمَعْرُوفِ»

۱۰- هدیه به همسر، از نشانه های نیکوکاران است. «مَتَّاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ»

۱۱- هدیه ی جنسی، بهتر از پول نقد است. کلمه «متاع» به جای درهم و دینار، نشانه ی آن است که هدیه جنس باشد. «مَتَّاعًا بِالْمَعْرُوفِ»

۱۲- هدیه ای که شوهر به همسر می دهد، تحمیل بار و باج و صدقه نپندارد، یک نوع حق زن بر مرد است. «حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ»

۱۳- اخلاق، پشتوانه احکام الهی است. «حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ»

«۲۳۷» وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَرْصَفْ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

واگر زنان را قبل از آمیزش طلاق دهید، در حالی که برای آنها مهریه تعیین کرده اید، نصف آنچه را تعیین کرده اید (به آنها بدهید)، مگر اینکه آنها (حق خود را) ببخشند و یا کسی که عقد ازدواج به دست اوست آنرا ببخشد، و اینکه شما گذشت کنید، (و تمام مهر آنان را بپردازید) به پرهیزگاری نزدیکتر است. و گذشت و نیکوکاری در میان خود را فراموش نکنید که همانا خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست.

پیام ها:

۱- در گفتگو درباره ی مسائل زناشویی خانواده، عفت کلام را مراعات کنید.

«تَمَسُّوهُنَّ»

۲- تعیین و پرداخت مهریه، بر مرد واجب است. «فَرِيضَةٌ»

۳- عفو و گذشت از سوی زن و مرد، هر دو پسندیده است. یا زن نصف مهریه را ببخشد، یا مرد تمام مهریه را بدهد. «يَعْفُونَ... تَعْفُوا»

۴- اجازه ازدواج زن، با ولی اوست. «بِيَدِهِ عَقْدَةُ النِّكَاحِ»

۵- کسانی که بخشش دارند، به تقوا نزدیک ترند. «وَ أَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى»

۶- طلاق باید همراه با عفو و فضل باشد. «تَعْفُوا... لَا تَنْسُوا الْفَضْلَ»

۷- در طلاق نباید مسائل اخلاقی و کرامت های انسانی را به فراموشی سپرد.

«وَ لَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ»

«۲۳۸» حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ

بر انجام همه ی نمازها و (خصوصاً) نماز وسطی (ظهر)، مواظبت کنید و برای خدا خاضعانه بپاییزید.

نکته ها:

درباره مراد از نماز وسطی، چند نظریه است، ولی با توجه به شأن نزول آیه که گروهی بخاطر گرمی هوا در نماز ظهر شرکت نمی کردند و با توجه به روایات و تفاسیر، مراد همان

نماز ظهر است.

حفظ هر چیزی باید مناسب با خودش باشد؛ حفظ مال از دست برد دزد است، حفظ بدن از میکرب است، حفظ روح از آفات اخلاقی نظیر حرص، حسد و تکبر است، و حفظ فرزند از دوست بد می باشد. اما حفظ نماز به چیست؟ حفظ نماز، آشنایی با اسرار آن، انجام به موقع آن، صحیح بجا آوردن، فراگرفتن احکام و آداب آن و حفظ مراکز عبادت و تمرکز فکر به هنگام آن است.

در حدیثی می خوانیم: نماز به گروهی می گوید: مرا ضایع کردی خدا تو را ضایع کند و به گروهی می گوید: مرا حفظ کردی خداوند تو را حفظ کند. (۱)

پیام ها:

۱- اقامه نماز باید مداوم باشد. «حَافِظُوا»

۲- همه ی مردم مسئول حفظ نمازند. «حَافِظُوا»

۳- ممکن است آیه دلالت کند بر اینکه نماز را به جماعت برپا کنید. «حَافِظُوا، قَوْمُوا»

۴- هر کجا زمینه ی سهل انگاری یا غفلت احساس می شود، هشدار بیشتری لازم است. «وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى»

۵- اقامه ی نماز، به توجه، نشاط، معرفت و اخلاص نیاز دارد. «قَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ»

۶- انسان نباید وصله ی ناهمرنگ هستی باشد. قرآن درباره هستی می فرماید: «كُلُّ لَه قَانِتُونَ» (۲) پس اگر ما قانت نباشیم، وصله ناهمرنگ هستی خواهیم بود.

«قَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ»

۷- ارزش نماز به خضوع آن است. «قانتین»

ص: ۳۷۲

۱- ۱. کافی، ج ۳، ص ۲۶۸.

۲- ۲. روم، ۲۶.

«۲۳۹» فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ

پس اگر (از دشمن یا خطری) بیم داشتید، پیاده یا سواره (به هر شکل که می توانید نماز گزارید) و آنگاه که ایمن شدید خدا را یاد کنید، همانگونه که آنچه را نمی توانستید بدانید به شما آموخت.

نکته ها:

در قرآن گاهی به جای کلمه ی «صلاه»، کلمه «ذکر» گفته شده است، چنانکه درباره نماز جمعه می فرماید: «فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ» به سوی ذکر خدا بشتابید. و یا خداوند به موسی علیه السلام می فرماید: «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» نماز را بپادار تا یاد من باشی. در این آیه نیز مراد از «فَأَذْكُرُوا اللَّهَ» نماز است.

آری، فلسفه و روح نماز، یاد خداوند است.

این آیه اشاره به نماز خوف دارد که در شرایط جنگی با احکام مخصوصی که در فقه آمده است، اقامه می شود.

در احادیث می خوانیم که پیامبر صلی الله علیه و آله در جنگ احزاب با اشاره نماز خواندند و حضرت علی علیه السلام در بعضی از جنگ ها دستور می دادند که هنگام جنگ با ایماء و اشاره نماز بخوانند.

امام کاظم علیه السلام در جواب شخصی که پرسید: اگر حیوان درنده ای به ما حمله کرد و وقت نماز تنگ بود چه کنیم؟ فرمودند: با همان وضعی که دارید نماز بخوانید، گرچه پشت به قبله باشد. (۱)

پیام ها:

۱- نماز، در هیچ حالی ساقط نمی شود. «فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا»

۲- در اسلام عسر و حرج نیست. وقتی امکان استقرار بدن و یا ایستادن به سوی قبله و یا سایر شرایط نباشد، حذف می شوند. «فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا»

ص: ۳۷۳

۳- نماز، شکر نعمت است. «فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم»

۴- بعضی از مسائل را انسان نمی داند، ولی می تواند به تجربه بدست آورد. ولی بعضی از مسائل را انسان نمی داند و نمی تواند که بداند، مگر از طریق وحی.

«مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ» و فرمود: «لا تعلمون»

«۲۴۰» وَالَّذِينَ يَتَّبِعُونَ مِنْكُمْ وَيَذُرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَا فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

و کسانی از شما که در آستانه مرگ قرار می گیرند و همسرانی از خود به جای می گذارند، درباره ی همسرانشان این سفارش است که تا یک سال، آنها را (با پرداخت هزینه زندگی) بهره مند سازند و از خانه بیرون نکنند.

ولی اگر آنها خود بیرون رفتند و تصمیم شایسته ای درباره ی خودشان گرفتند، بر شما گناهی نیست و خداوند توانا و حکیم است.

نکته ها:

برخی مفسران معتقدند نزول این آیه، قبل از آیه عده (۱) و قبل از آیه ارث می باشد و با نزول آن آیات، این آیه نسخ شده و یا به عبارتی تاریخی عمل به آن پایان پذیرفته است. ولی برخی دیگر معتقدند آیات عده و ارث، مقدار ضروری و واجب را مطرح کرده که زن فلان مقدار حق ارث دارد و فلان مدت نیز واجب است عده نگهدارد،

ولی این آیه را می توان در کنار وظیفه ی واجب، به صورت یک عمل استحبابی قلمداد کرد.

به این معنا که علاوه بر مدت عده، اگر زن به احترام شوهر، خواست تا یک سال در خانه بماند، شوهر هم به احترام زن علاوه بر سهم ارث، مخارج یک ساله ی او را از ثلث خود، که درباره آن حق وصیت دارد، بپردازد. (۲)

ص: ۳۷۴

۱- ۱. بقره، ۲۳۴.

۲- ۲. تفسیر اطیب البیان.

۱- مردان، بخشی از مال خود را برای همسرانشان وصیت کنند. «وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ...»

وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِمْ»

۲- آینده زنان بیوه باید تأمین شود. «مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ»

۳- هرگونه تصمیم زن در انتخاب شوهر مجدد، باید عاقلانه و مشروع و با احراز مصلحت باشد. «فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَّعْرُوفٍ»

۴- تشریح احکام الهی، بر اساس حکمت است. «عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

«۲۴۱» وَالْمُطَلَّاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ

و برای زنان طلاق داده شده، بهره‌ی مناسبی است که (پرداخت آن) بر مردان پرهیزکار سزاوار است.

«۲۴۲» كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

این چنین خداوند آیات خود را برای شما تبیین می کند، شاید که اندیشه کنید.

نکته ها:

در آیات قبل، نحوه‌ی پرداخت مهریه به زنان طلاق داده شده، قبل از آمیزش و بعد از آن بیان شد. این آیه یا در مورد کسانی است که در ضمن عقد، مهریه آنان مشخص نشده و قبل از آمیزش طلاق داده می شوند، و یا یک سفارش عاطفی و اخلاقی برای تمام موارد طلاق است که علاوه بر پرداخت تمام یا نصف مهریه، هدیه‌ای جداگانه برای جبران ناراحتی‌ها و دل شکستگی‌های زن، از سوی شوهر به او پرداخت شود.

البته این یک دستور اخلاقی و استحبابی است که سزاوار است متقین و پرهیزگاران آنرا مراعات نمایند.

به هر حال از جمله‌ی «حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ» در آیه ۲۳۶ و «حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ» در اینجا و «لَا تَسْأُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ» آیه ۲۳۷، می توان توجه مخصوص اسلام را درباره‌ی حفظ حقوق و عواطف زنان مطلقه بدست آورد.

امام حسن علیه السلام به زنی که طلاق داده بود، کنیزی را به عنوان هدیه بخشید. (۱)

پیام ها:

۱- در برخورد با زنان مطلقه، تقوا لازم است. «وَلِلْمُطَلَّقاتِ... حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ»

۲- هدیه دادن که نقش کدورت زدایی و دلجویی دارد، نشانه‌ی پرهیزکاران است.

«مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ»

۳- در احکام و دستورات الهی، باید اندیشه نمود تا به مصالح آن پی برد. «يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

«۲۴۳» أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ

آیا ندیدی کسانی را که از ترس مرگ از خانه های خود فرار کردند، در حالی که هزاران نفر بودند، پس خداوند به آنها گفت: بمیرید (و آنها مردند)، سپس آنان را زنده کرد (تا درس عبرتی برای آیندگان باشند؟) همانا خداوند نسبت به مردم احسان می کند، ولی بیشتر مردم سپاس نمی گذارند.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه آمده است که در یکی از شهرهای شام که حدود هفتاد هزار خانوار جمعیت داشت، بیماری طاعون پیدا شد و با سرعتی عجیب مردم را یکی پس از دیگری از بین می برد. در این میان عده ای از مردم (۲) که توانایی و امکانات کوچ داشتند، به امید اینکه از مرگ نجات پیدا کنند از شهر خارج شدند، پروردگار، آنها را در همان بیابان به همان

ص: ۳۷۶

۱- ۱. کافی، ج ۶، ص ۱۰۵.

۲- ۲. بگفته صاحب تفسیر تبیان (ج ۲، ص ۲۸۲) تعدادشان از ده هزار بیشتر بوده است، زیرا عرب به بیش از ده هزار «الوف» و به کمتر از آن «آلاف» می گوید.

بیماری نابود ساخت.

از برخی روایات استفاده می شود که اصل بیماری مزبور در آن شهر، به عنوان مجازات بود.

زیرا وقتی رهبر و پیشوای آنان از آنها خواست که خود را برای مبارزه و جهاد آماده کرده و از شهر خارج شوند، آنها به بهانه اینکه در منطقه جنگی مرض طاعون شایع است، از رفتن به میدان جنگ خودداری کردند و خداوند آنها را به همان چیزی که بهانه فرار از جنگ قرار داده بودند، مبتلا ساخت.

در برخی تفاسیر و روایات (۱) آمده است: وقتی حزقیل نبی، یکی از پیامبران بنی اسرائیل، از آنجا عبور می کرد از خداوند درخواست کرد که آنها را زنده کند. خداوند دعای او را اجابت کرد و آنها را مجدداً زنده نمود و به زندگی باز گشتند. البته این الطاف الهی، هشدار و درس عبرتی برای آیندگان تاریخ است که انسان بفهمد و شکر گزار خداوند باشد.

صاحب تفسیر المنار، مرگ و حیات در آیه را به شکلی سمبولیک معنا کرده و آن را کنایه از بدست آوردن استقلال و از دست دادن آن دانسته است.

صاحب تفسیر المیزان، ضمن انتقاد شدید از این طرز تفکر می فرماید: باید به ظاهر آیات معتقد بود و گرنه لازم می آید تمام معجزات و امور خارق العاده را توجیه یا تأویل نمائیم.

از آنجا که شکر، تنها به زبان نیست، بلکه حقیقت شکر آن است که نعمت های الهی را در جای خود مصرف کنیم، لذا اکثر مردم شکر گزار واقعی نیستند.

در آیه اگر می فرمود: «اکثرهم لا یشکرون» معنا این بود که اکثر آن مردم اهل شکر نبودند، ولی قرآن سیمای اکثر مردم در تمام اعصار را بیان می کند، نه گروهی خاص را. «أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ»

شیعه، به رجعت و زنده شدن گروهی از افراد قبل از قیامت، اعتقاد دارد و علاوه بر صدها حدیث، از آیاتی همچون این آیه، امکان وقوع آن را استفاده می کند.

ص: ۳۷۷

پیام ها:

۱- به تاریخ بنگریم و از آن درس بگیریم. «أَلَمْ تَرَ...»

۲- در بیان تاریخ، آنچه مهم است عوامل عزت و سقوط است، نه نام افراد و قبایل و مناطق. «الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ»

۳- آنجا که اراده خداوند باشد، فرار کارساز نیست. «فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا»

۴- خداوند در همین دنیا بارها مردگان را زنده کرده است. «ثُمَّ أَحْيَاهُمْ»

۵- فرزند و نشیب ها، مرگ و میرها، زاد و ولدها و زنده شدن های مجدد، همه نمونه هایی از الطاف و فضل الهی است. «إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ»

«۲۴۴» وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

و در راه خداوند پیکار کنید و بدانید که خداوند شنوا و داناست.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که فرار از جنگ، چاره ساز نیست و قهر خداوند می تواند هزاران نفر فراری را فرا گیرد.

این آیه می فرماید: اکنون که مرگ و حیات به دست اوست، پس در راه او پیکار کنید و بدانید که پاداش شما نزد او محفوظ است. زیرا او به آنچه بر شما می گذرد، آگاه است.

پیام ها:

۱- جهاد و مبارزه، زمانی ارزش دارد که برای خدا و در راه خدا باشد. جنگ از سر انتقام و برای اظهار قدرت و استعمار و کشور گشایی مقدس نیست، بلکه ضد ارزش است. «قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۲- توجه به اینکه ما در محضر خدا هستیم، قوی ترین عامل وانگیزه برای پیکار در میدان جنگ است. «سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

۳- برای فرار از جهاد، عذرتراشی نکنید. زیرا خداوند تبت شما را می داند و بهانه های شما را می شنود. «سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

﴿۲۴۵﴾ مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

کیست که به خداوند وام دهد، وامی نیکو تا خداوند آن را برای او چندان برابر بیافزاید و خداوند (روزی بندگان را) محدود و گسترده می سازد، و به سوی او بازگردانده می شوید.

نکته ها:

در تفاسیر مختلف (۱) آمده است که این آیه به دنیال آیه قبل که مردم را به جهاد تشویق می کرد، مؤمنان را به انفاق و وام ترغیب می نماید. زیرا همانگونه که برای امتیت و صیانت جامعه، نیاز به جهاد و تلاش مخلصانه است، همچنین برای تأمین محرومان و تهیه وسایل جهاد، نیاز به کمک های مادی می باشد.

موضوع وام دادن به خدا، هفت بار در قرآن آمده است. تفسیر مجمع البیان (۲) شرایطی را برای قرض الحسنه بیان کرده است. از آن جمله:

۱- از مال حلال باشد. ۲- از مال سالم باشد.

۳- برای مصرف ضروری باشد. ۴- بی منت باشد.

۵- بی ریا باشد. ۶- مخفیانه باشد.

۷- با عشق و ایثار پرداخت شود. ۸- سریع پرداخت شود.

۹- قرض دهنده خداوند را بر این توفیق شکر گزار باشد.

۱۰- آبروی گیرنده وام حفظ شود.

«قرض» در زبان عربی به معنای بریدن است و اینکه به وام، قرض می گویند بخاطر آن است که بخشی از مال بریده و به دیگران داده می شود تا دوباره باز پس گرفته شود. کلمه «بسط» به معنای گشایش و وسعت است و «بساط» به اجناسی گفته می شود که در زمین

ص: ۳۷۹

(۱-۱). تفسیر کبیر، کاشف و نمونه.

(۲-۲). تفسیر مجمع البیان، ذیل آیه ی ۱۱ سوره حدید.

جهاد، گاهی با جان است که در آیه قبل مطرح شد و گاهی با مال است که در این آیه مطرح شده است.

کلمه «کثیر» در کنار کلمه «اضعاف»، نشانه ی پاداش بسیار زیاد است. و جمله «یضعفه» بجای «یضعفه» رمز مبالغه و ازدیاد است.

(۱)

تعبیر قرض به خداوند، نشان دهنده آن است که پاداش قرض الحسنه بر عهده خداوند است.

به جای فرمان به قرض دادن، سؤال می کند که کیست که به خداوند قرض دهد، تا مردم احساس اکراه و اجبار در خود نکنند، بلکه با میل و رغبت و تشویق به دیگران قرض دهند.

از آنجا که انسان غریزه منفعت طلبی دارد، لذا خداوند برای تحریک انسان، از این غریزه استفاده کرده و می فرماید: «فِيضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا»

به جای «قرض به مردم» فرمود: «به خداوند قرض دهید»، تا فقرا احساس کنند خداوند خودش را به جای آنان گذاشته و احساس ضعف و ذلت نکنند.

با اینکه وجود ما و هرچه داریم از خداوند است، اما خداوند گاهی خود را مشتری و گاهی قرض گیرنده معرفی می کند تا ما را به این کار تشویق نماید. حضرت علی علیه السلام فرمودند:

جنود آسمان ها و زمین از آن خداست، پس آیه قرض برای آزمایش شماست. (۲)

امام کاظم علیه السلام فرمود: از مصادیق قرض به خداوند، کمک مالی به امام معصوم است. (۳)

گرچه در آیه، قبض و بسط به خداوند نسبت داده شده است، ولی در روایات می خوانیم: هر که با مردم گشاده دست باشد، خداوند به او بسط می دهد و هر کس با مردم بخل ورزد، خداوند نسبت به او تنگ می گیرد.

در روایات، پاداش قرض الحسنه هیجده برابر، ولی پاداش صدقه ده برابر آمده است. (۴) و دلیل این تفاوت چنین بیان شده است که قرض را افراد محتاج می گیرند، ولی هدیه و

۱-۱. تفسیر روح المعانی.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۸۳.

۳-۳. تفسیر روح البیان، ج ۱، ص ۳۸۱.

بخشش گاهی به غیر محتاج نیز داده می شود. (۱)

به فرموده ی روایات: هرکس بتواند قرض بدهد و ندهد، خداوند بوی بهشت را بر او حرام می کند. (۲)

هنگامی که این آیه نازل شد: «من جاء بالحسنة فله خیر منها» (۳) هر کس کار خوبی آورد، بهتر از آن را پاداش می گیرد. پیامبر صلی الله علیه و آله از خداوند تقاضای ازدیاد کرد، آیه نازل شد: «فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا» (۴) ده برابر داده می شود. باز درخواست نمود، آیه قرض الحسنه با جمله ی «أَضْعَافًا كَثِيرَةً» نازل شد.

پیامبر متوجه شد که کثیری که خداوند مقدر کند، قابل شماره نیست. (۵)

پاداش خدا به قرض دهندگان، هم در دنیا و هم در آخرت است. زیرا در کنار «أَضْعَافًا كَثِيرَةً» می فرماید: «وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ» گویا حساب قیامت، جدا از پاداش های دنیوی است.

جلوی بدآموزی و سوء برداشت باید گرفته شود. اگر در اول آیه خداوند با لحنی عاطفی از مردم قرض می خواهد، بدنبال آن می فرماید: «وَ اللَّهُ يَقْبِضُ وَ يَبْصِطُ» تا مبدا گروهی همچون یهود خیال کنند که خداوند فقیر است و بگویند: «إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَ نَحْنُ أَغْنِيَاءُ» (۶) و همچنین بدانند که قرض گرفتن خدا، برای رشد انسان است، نه به خاطر نیاز او. منافقان می گفتند: به مسلمانان انفاق نکنید تا از دور رسول خدا پراکنده شوند.

قرآن در جواب آنها فرمود: آنها در چه باوری هستند، مگر نمی دانند خزائن آسمان ها و زمین در دست خداوند است! (۷)

پیام ها:

۱- کمک به خلق خدا، کمک به خداست. «يُقْرِضُ اللَّهُ» بجای «يقرض الناس»

۲- برای ترغیب مردم به کارهای خیر، تشویق لازم است. «فِيضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً»

۳- اگر ما گشایش و تنگ دستی را بدست خدا بدانیم، راحت انفاق می کنیم. «والله

ص: ۳۸۱

۱- ۱. بحار، ج ۱۰۰، ص ۱۳۸.

۲- ۲. بحار، ج ۱۰۰، ص ۱۳۸.

۳- ۳. نمل، ۸۹.

۴- ۴. انعام، ۱۶۰.

۵- ۵. تفسیر المیزان، ج ۲، ص ۳۱۰.

۶- ۶. آل عمران، ۱۸۱.

۴- اگر بدانیم که ما به سوی او باز می گردیم و هرچه داده ایم پس می گیریم، راحت انفاق خواهیم کرد. «إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

«۲۴۶» أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَأِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ لَهُمْ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَاءِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ

آیا ندیدی گروهی از بزرگان بنی اسرائیل را که بعد از موسی به پیامبر خود گفتند: برای ما زمامدار (و فرماندهی) برانگیز تا (تحت فرماندهی او) در راه خدا پیکار کنیم، او گفت: آیا احتمال می دهید که اگر دستور جنگ به شما داده شود (نافرمانی کرده و) پیکار و جهاد نکنید؟ گفتند: چگونه ممکن است در راه خدا پیکار نکنیم، در حالی که از خانه و فرزندانمان رانده شده ایم؟ پس چون دستور جنگ بر آنان مقرر گشت، جز عده اندکی، سرپیچی کردند و خداوند به ظالمان آگاه است.

نکته ها:

«ملاً» به بزرگان و اشرافی گفته می شود که هیبت آنها چشم و سینه ها را پر می کند.

بنی اسرائیل بعد از حضرت موسی علیه السلام، به خاطر قانون شکنی و رفاه طلبی، مجدداً تحت سلطه و فشار طاغوت قرار گرفته، آزادی و سرزمین خود را از دست دادند. آنها برای نجات از آوارگی و خارج شدن از زیر یوغ طاغوت، تصمیم به مبارزه گرفتند و از پیامبر خویش اشموئیل خواستند برای آنها فرمانده و امیری را انتخاب کند تا به رهبری او با طاغوت مبارزه کنند، ولی با همه این ادعاها وقتی دستور صادر شد، همه آنها جز اندکی به میدان نبرد پشت کرده و از آن دستور سرپیچی نمودند.

- ۱- مسلمانان باید با دقت تاریخ بنی اسرائیل را بنگرند و پند بگیرند. «أَلَمْ تَرَ»
- ۲- فقدان رهبر الهی، عامل پراکندگی، آوارگی و ستم پذیری است. «مِنْ بَعْدِ مُوسَى»
- ۳- بعضی از انبیا، تنها برای گروهی از مردم رسالت داشتند، نه همه ی مردم. «إِذْ قَالُوا لَنَبِيِّ لَهْمُ» (۱)
- ۴- فرمانده نظامی باید از سوی رهبر آسمانی انتخاب و نصب شود. «ابْعَثْ لَنَا» پس دین از سیاست جدا نیست.
- ۵- پیروزی در جنگ، فرمانده لایق می خواهد. «ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا»
- ۶- برای نجات از طاغوت ها باید به انبیای الهی پناه برد. «قَالُوا لَنَبِيِّ لَهْمُ»
- ۷- تعهد گرفتن از کسانی که پیشنهادات اصلاحی دارند لازم است. «هَلْ عَسَيْتُمْ»
- ۸- رهبر باید آینده نگر باشد و احتمال پیمان شکنی و فرار از مسئولیت را از سوی مردم بدهد. «هَلْ عَسَيْتُمْ»
- ۹- جهاد برای رفع ظلم و دفاع از وطن، جهاد در راه خداست. «وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أَخْرَجَنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَاؤَنَا»
- ۱۰- پیدایش مشکلات، سبب بیداری و حرکت برای رهایی است. «أَخْرَجَنَا»
- ۱۱- میدان مبارزه، بستر ارزیابی افراد پر ادعا است. «تَوَلَّوْا» خوش بود گرمحک تجربه آید به میان تا سیه روی شود هر که در او غش باشد
- ۱۲- پیمان شکنان و شعار دهندگان بی عمل، ظالمند. «عَلَيْمٌ بِالظَّالِمِينَ»
- ۱۳- خداوند آگاه است، پس این همه تظاهر برای چه؟! «وَاللَّهُ عَلِيمٌ»

ص: ۳۸۳

۱- ۱). اگر می فرمود: «نبیهم» اشاره کمتری داشت که پیامبر خاصی است و همین که فرمود: «لَنَبِيِّ لَهْمُ» این اشاره تشدید می شود.

«۲۴۷» وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مَلَكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

وپیامبرشان به آنها گفت: همانا خداوند «طالوت» را برای زمامداری شما مبعوث (و انتخاب) کرده است، گفتند: چگونه او بر ما حکومت داشته باشد در حالی که ما از او به فرمانروایی شایسته تریم و به او ثروت زیادی داده نشده است؟ پیامبرشان گفت: خداوند او را بر شما برگزیده و توان علمی و جسمی او را افزون نموده است و خداوند ملکش (فرماندهی و رهبری) را به هر کس بخواهد می بخشد و خداوند (احسانش) وسیع (به لیاقت ها و توانایی های افراد) آگاه است.

نکته ها:

کلمه «واسع» یعنی خداوند بی نیازی است که از هیچگونه بخششی عاجز نیست.

گرچه بنی اسرائیل از پیامبرشان فرمانده نظامی برای رهبری جنگ خواستند؛ «مَلِكًا يُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» ولی از آنجا که آنان بهانه گرفته و گفتند: طالوت را به سلطنت چه کار؟ معلوم می شود که او علاوه بر فرمانده نظامی، سلطان آنان نیز قرار گرفت. این گروه ستمدیده بنی اسرائیل با آنکه برای رهایی از چنگال ظالمان، از پیامبرشان درخواست تعیین فرمانده کرده بودند، ولی وقتی پیامبرشان طالوت را که جوانی چوپان و فقیر و گمنام بود، به فرماندهی و زمامداری آنان تعیین نمود، گفتند: چگونه او می تواند فرمانده ما باشد در حالی که شهرت و ثروتی ندارد؟ و ما به جهت ثروت و دارایی که داریم، از او لایق تریم!

پیامبر وقتی بهانه گیری آنها را به خاطر فقر و ننداری طالوت شنید، فرمود: بی گمان خدا او را بر شما برگزیده است و او توانایی علمی و قدرت بدنی و نیروی لازم برای فرماندهی جنگ را دارد. خداوند هر کس را که بخواهد بخاطر لیاقت و استعدادهای نهفته اش فرماندهی

می بخشند. آری، اگر نظر او به سنگی تعلق گیرد، جواهر می شود و اگر به خاری افتد، گل و اگر به فقیری نظر کند فرمانده می شود.

آیا چوپانی که گوسفندانش گم می شوند، لیاقت فرماندهی دارد؟ در روایات آمده است:

طالوت چوپانی بود که در پی گوسفندان گمشده اش از اطراف به سوی شهر آمده بود و به خدمت پیامبر رسید و خداوند به پیامبر وحی کرد که همین چوپان لیاقت فرماندهی دارد و او را به مردم معرفی کن.

شاید مراد از جمله ی «بَسَطَهُ فِي الْعِلْمِ» جامعیت علوم باشد. یعنی او در بسیاری از علوم، اطلاعات گسترده ای داشت.

پیام ها:

۱- پیامبران بر اساس وحی، جانشین خود را انتخاب می کنند. «إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ» □

۲- رهبری که خداوند تعیین کند، به نفع مردم است. «بَعَثَ لَكُمْ»

۳- اگر می خواهید به آزادی و نجات برسید، باید رهبر الهی را بپذیرید. «إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا» □

۴- دین از سیاست جدا نیست. انبیا مستقیماً در مسائل نظامی دخالت و فرمانده نظامی عزل و نصب می کردند. «إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ» □

۵- از استعدادهای نهفته در افراد گمنام و فقیر، غافل نباشید. «قَدْ بَعَثَ لَكُمْ»

۶- نشانه ی ایمان واقعی، تسلیم در برابر خدا و رسول است و بنی اسرائیل به خاطر پندار غلط تسلیم نبودند. «أَنْتَى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا» □

۷- یکی از امتحانات الهی، نحوه برخورد ما با رهبر الهی است. «قَالُوا أَنْتَى يَكُونُ...» □

۸- خود بر تربینی، محکوم است. (۱) «نَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ»

۹- نام و مقام و شهرنشینی، نشانه برتری نیست. در این آیه از کسانی که ملاک برتری را مال و مقام دانسته اند، انتقاد شده است. «لَمْ يُؤْتِ سَعَةً مِنَ الْمَالِ» □

ص: ۳۸۵

۱۰- انتخاب الهی، بر اساس لیاقت است، نه گزاف و بیهوده. «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ»

۱۱- قدرت علمی و توانایی جسمی، دو شرط لازم برای فرماندهی لشکر است.

«بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ»

۱۲- توانایی علمی، مهم تر از توانایی جسمی است. «زَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» ابتدا کلمه ی «علم» آمد، سپس «جسم».

۱۳- رهبر و مدیر باید زیر دستان خود را توجیه کند و دلیل کار و انتخاب خود را بازگو کرده و ابهامات را برطرف کند و نگوید این حق من است که هر کاری بخواهم انجام دهم. پیامبر دلیل انتخاب طالوت را توانایی علمی و جسمی او بیان کرد. «زَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ»

۱۴- نه فقر و گمنامی، مانع لطف الهی است و نه ثروت و شهرت، باعث آن. «وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

۱۵- سرچشمه ی اکثر اعتراضات مردم، کوتاه نظری و کوتاه فکری است، ولی علم خداوند بی نهایت و نامحدود است. «وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

«۲۴۸» وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ

وپیامبرشان به آنها گفت: نشانه ی حکومت او این است که تابوت (عهد) به سوی شما خواهد آمد، (همان صندوقی که) آرامشی از پروردگارتان و یادگاری از میراث خاندان موسی و هارون در آن است، در حالی که فرشتگان آن را حمل می کنند، همانا در این موضوع، نشانه ی روشنی برای شما است، اگر ایمان داشته باشید.

برای اینکه یهود به فرماندهی طالوت اطمینان و یقین پیدا کنند، پیامبرشان به آنها گفت:

صندوق مقدس بنی اسرائیل به آنها بازگردانده می شود، تا نشانه ای برای انتخاب طالوت از سوی خداوند باشد. مراد از تابوت همان صندوق چوبی بود که مادر موسی، نوزاد خود را در آن گذاشت و به فرمان خدا در آب نیل انداخت و مأموران فرعون صندوق را گرفته و نوزاد را با آن به نزد فرعون بردند. آن صندوق همچنان در دربار فرعون بود.

وقتی موسی علیه السلام به پیامبری رسید، الواح تورات را در آن قرار داد و به هنگام رحلت نیز زره و سایر یادگارهای خود را در آن گذاشت و به وصی خود «یوشع بن نون» سپرد. این صندوق، به صورت صندوقی مقدس که صندوق عهد نام گرفته بود، در میان بنی اسرائیل بود و آن را در جنگ ها پیشاپیش سپاه حمل می کردند، ولی کم کم قداست آن شکسته و مفقود شد. این صندوق ربوده شده را در زمان ریاست طالوت، خداوند از طریق ملائکک به آنان بازگرداند تا موجب آرامش و اطمینان خاطر آنان باشد. (۱)

پیام ها:

۱- سرچشمه ی آرامش خداوند است، گرچه با وسائل باشد. «فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ»

۲- انسان همیشه به آرامش نیاز دارد، به خصوص در آستانه رفتن به میدان جهاد.

«فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ» (۲)

۳- رهبر الهی، نشانه ی الهی لازم دارد. چون طالوت انتخاب شده از جانب خداوند بود، لازم بود نشانه ای الهی او را تأیید کند. «تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ»

۴- اگر صندوقی که با بدن موسی و الواح تورات تماس داشته، مقدس و آرام بخش است، پس مقدس شمردن صندوقی که بر روی قبر اولیای الهی است، خلاف قرآن نیست. زیرا در همه آن صندوق هایی که در مشاهد مشرفه است،

ص: ۳۸۷

۱- ۱). در تورات، سفر خروج، فصل ۳۷، درباره این صندوق مطالبی آمده است.

۲- ۲). کلمه «سَكِينَةٌ» در این آیه با توجه به آیات قبل که بنی اسرائیل عازم میدان جهاد و دفاع بودند، نشانه ی اهمیت و لزوم آرامش فکری در جبهه است.

«بَقِيَّتُهُ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَ آلُ هَارُونَ» قرار دارد.

۵- حفظ آثار انبیا، ارزش داشته و مایه ی آرامش خاطر و تبرک است. «بَقِيَّتُهُ مِمَّا تَرَكَ»

«۲۴۹» فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اعْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَ جُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةَ كَثِيرَةٍ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ

پس هنگامی که طالوت، سپاهیان را با خود بیرون برد، به آنها گفت:

خداوند شمارا به یک نهر آب آزمایش می کند، پس هر که از آن بنوشد از من نیست و هر کس از آن نخورد از من هست، مگر آنکه با دست، مستی برگیرد (و بیاشامد). پس (همین که به نهر آب رسیدند،) جز اندکی همه از آن نوشیدند، سپس هنگامی که او و یاوران با ایمان او از آن نهر گذشتند، (و دشمن را دیدند) گفتند: امروز ما توانایی مقابله با جالوت و سپاهیان او را نداریم. اما آنها که اعتقاد داشتند خدا را ملاقات خواهند کرد (و به روز قیامت ایمان داشتند) گفتند: چه بسا گروهی اندک که با اذن خدا بر گروهی بسیار پیروز شدند و خداوند با صابران (و استقامت کنندگان) است.

نکته ها:

کلمه «جنود» جمع «جند» به معنای لشکر است و حضور چندین لشکر بعد از اعراض گروه هایی از مردم، نشانه کثرت جمعیت آنان است.

این آیه خبر از مردودی گروه زیادی از بنی اسرائیل می دهد که از صحنه آزمایش نوشیدن آب و تحمل تشنگی، سربلند بیرون نیامدند. اما این گروه باقیمانده، آزمایش دیگری داشتند

که آزمایش روحی و معنوی بود. وقتی آنان با سپاه انبوه جالوت مواجه شدند، گفتند: ما توانایی مقابله با این سپاه مسلح را نداریم. ولی آنهایی که به روز قیامت ایمان داشتند، گفتند: پیروزی به دست خداست، ای بسا گروه های اندک که به اذن خداوند بر سپاهیان بزرگ پیروز می شوند.

پیروزی در یک مرحله از آزمایش، کافی نیست. افرادی در بعضی از مراحل موفق می شوند، ولی در مرحله ای دیگر شکست می خورند. در این داستان گروهی رهبر را به خاطر فقر نپذیرفتند، گروهی در آزمایش شکم، شکست خوردند و گروهی در مواجهه و برخورد با دشمن خود را باختند.

طالوت در ابتدا جمعیت را به خود نسبت نداد و نفرمود: «جنوده»، بلکه فرمود: «بالجنود» گرچه لشکریان انبوه بودند و فرماندهی او را پذیرفته اند، ولی هنوز میزان فرمانبری آنان را آزمایش نکرده است، ولی بعد از آزمایش، به خود نسبت می دهد. «فَإِنَّهُ مِنِّي» حساب دو گروه روشن است، هر کس ننوشد قطعاً خودی است و هر کس بنوشد قطعاً بیگانه است، ولی کسانی که با مشتش نوشیدند، نه خودی هستند و نه بیگانه. باید آنان را نه مأیوس کرد و نه مشمول الطاف. لذا برای «مَنْ اعْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ» نه کلمه «منی» بکار رفته و نه «فَلَيْسَ مِنِّي».

امام باقر علیه السلام می فرماید: افرادی که تا آخر کار به طالوت وفادار ماندند، سیصد و سیزده نفر بودند. (۱)

کسانی که دستشان به اموال مردم یا اموال دولتی رسید، ولی با کرامت و زهد از کنارش گذشتند و حرص و طمع آنان را آلوده نکرد، حزب اللّهی هستند و کسانی که دست درازی کرده و به اصطلاح پشت خود را با ذخیره آن اموال می بندند، مؤمن واقعی نیستند. «فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَ مَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي»

ص: ۳۸۹

- ۱- یکی از وظایف فرمانده نظامی آن است که نیروهای رزمی را از تماشاچیان جدا سازد. «فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ» □
- ۲- یکی از راههای آزمایش، ممنوعیت های موسمی است. راحت طلبی و عدم تحمل فشارها و سختی های موسمی و موقتی، با سلحشوری سازگاری ندارد.
□
«إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ»
- ۳- قبل از برخورد و مقابله با دشمن، باید تمرین مقاومت کرد. «مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ»
- ۴- مدیر باید نیروهای غیر مفید را طرد کند. «فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي»
- ۵- تسلیم فرمانده بودن، رمز موفقیت است. «مَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي»
- ۶- حساب نیاز ضروری، از حساب رفاه کامل جداست. «إِلَّا مَنْ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ» □
- ۷- کسانی که از میدان امتحان پیروز بیرون آیند، اندک هستند. «إِلَّا قَلِيلًا» □
- ۸- انقلابی بودن مهم نیست، انقلابی ماندن مهم است. در این ماجرا شعار دهنده بسیار بود، ولی آنان که در آزمایشات موفق شدند، اندک بودند. «إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ»
- ۹- ایمان به معاد و وعده های الهی، توانایی ایستادگی در برابر سختی ها و مشکلات را ایجاد می کند. «مُلاقُوا اللَّهَ» □
- ۱۰- ایمان، درجاتی دارد. با اینکه گروهی همراه با طالوت بودند و به او ایمان داشتند و از نوشیدن آب هم گذشتند؛ «آمَنُوا مَعَهُ» ولی هر مؤمنی رزمنده نیست، تنها مؤمنانی رزمنده هستند که به لقاء الله ایمان داشته باشند. «يُظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلاقُوا اللَّهَ» □
- ۱۱- فراوانی عده و عده ی دشمن در برابر اراده ی خداوند چیزی نیست. «كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ» □
- ۱۲- نیروهای کیفی هرچند اندک باشند، بر نیروهای کمی برتری دارند. «كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً...» □
- ۱۳- مؤمن مخلص، پیروزی را از خدا می داند. «بِإِذْنِ اللَّهِ» □

۱۴-مسلمانان اگر صبور و پایدار باشند، نباید از زیادی دشمن هراس داشته باشند. زیرا خداوند با صابران است. «وَ اللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ»

«۲۵۰» وَ لَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَ جُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ تَبِّتْ اَقْدَامَنَا وَ انصُرْنَا عَلَي الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

و هنگامی که در برابر جالوت و سپاهیان او قرار گرفتند، گفتند: پروردگارا صبر و شکیبایی بر ما فرو ریز و قدمهای ما را ثابت و استوار بدار و مارا بر گروه کافران پیروز فرما.

پیام ها:

۱-همیشه و به خصوص در جبهه ها، دعا همراه با حرکت لازم است، نه دعا به جای حرکت. «بَرَزُوا لِجَالُوتَ... رَبَّنَا اَفْرِغْ...»

۲-صبر و پیروزی، ملازم یکدیگرند. در اثر صبر، ظفر آید. «صَبْرًا... وَ انصُرْنَا»

۳-دعاهای خود را با «رَبَّنَا» آغاز کنیم. «رَبَّنَا اَفْرِغْ...»

۴-در شداید، انسان به صبر بسیار محتاج است. «افرغ» به معنای نزول فراوان است. کلمه «صبراً» نیز در قالب نکره آمده است که نشانه ی صبر بزرگ است.

۵-پشت سر گذاشتن امتحانات و موفقیت در آنها شما را مغرور نکند، باز هم از خداوند استمداد نمائید. «تَبِّتْ اَقْدَامَنَا»

۶-وظیفه ی انسان، حرکت و تلاش است، اما پیروزی به دست خداست. «رَبَّنَا...»

وَ انصُرْنَا

۷-پیروزی در جنگ، زمانی با ارزش است که هدف رزمندگان برتری حق بر باطل باشد، نه برتری یکی بر دیگری. «وَ انصُرْنَا عَلَي الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»

ص: ۳۹۱

«۲۵۱» فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ

سپس آنها(طالبوت و یاران او)به اذن خداوند،سپاه دشمن را درهم شکستند و داود(که جوانی کم سن و سال،ولی مؤمن،شجاع و از یاران طالبوت بود)،جالوت را (که فرمانده سپاه دشمن بود)کشت،و خداوند حکومت و حکمت به او عطا نمود و از آنچه می خواست به او آموخت.و اگر خداوند(فساد)بعضی از مردم را به وسیله بعضی دیگر دفع نکند،قطعاً زمین را فساد می گرفت.ولی خداوند نسبت به جهانیان لطف و احسان دارد.

نکته ها:

بر اساس روایات،داود علیه السلام بر اثر همین شجاعت و دلاوری به مقام نبوت رسید و فرزندش سلیمان علیه السلام نیز از انبیای الهی گردید.

در روایات می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند:خداوند به خاطر یک مسلمان صالح،بلا را از صد هزار خانه از همسایگان دور می کند.سپس آن حضرت این آیه را تلاوت نمودند:

«وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ...» (۱)

با توجه به آیات گذشته معلوم می شود که عوامل پیروزی در چند چیز است:

۱- رهبر توانا و لایق. «زَادَهُ بَسْطَهُ فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ»

۲- پیروان مؤمن. «قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ»

۳- توکل. «كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِيهَا كَثِيرَةٌ بِإِذْنِ اللَّهِ»

۴- صبر و استقامت. «رَبَّنَا أفرغ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَبَّتْ أقدامنا»

۵- انگیزه ی الهی داشتن. «وَ أَنْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»

ص: ۳۹۲

۱- گرچه تلاش و جهاد از شما بود، اما شکست دشمن بدست خداوند است.

﴿ فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ ﴾

۲- دعاهاى خالصانه رزمندگان و مجاهدان، مستجاب مى شود. «وَ أَنْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ. فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ»

۳- تا استعداد، لیاقت، ایثار و سابقه درخشانی نباشد، انسان مورد لطف خاص الهی قرار نمی گیرد. «وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَ الْحِكْمَةَ»

۴- در جبهه و جهاد، لبه ی تیز حمله به سوی فرماندهی دشمن باشد. «قَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ»

۵- نام کسانی را که در جنگ مردانگی از خود نشان داده اند، زنده نگاه دارید.

﴿ قَتَلَ دَاوُدُ ﴾

۶- نابودی رهبر کفر، عامل تار و مار شدن لشکر او می شود. «فَهَزَمُوهُمْ... قَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ»

۷- اگر در برابر متجاوز و ظالم دفاع صورت نگیرد، فساد و تباهی زمین را فرا خواهد گرفت. «لَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ... لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ»

۸- جنگ با مفسدان، یک ضرورت است. اگر عنصر مضر حذف نشود، عناصر دیگر به تباهی کشیده می شوند. «لَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ... لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ»

۹- اراده و فضل الهی از راه عوامل طبیعی عملی می شود. «دَفَعُ اللَّهُ... بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ»

۱۰- حکم جهاد و دفاع در برابر متجاوز، فضل الهی است. «اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ»

«۲۵۲» تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَنْزُلُهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ

اینها آیات خداوند است که به حق بر تو می خوانیم و برستی تو از فرستادگان الهی هستی.

نکته ها:

این آیه، پایان جزء دوم قرآن است و می فرماید: داستان ها و حوادثی که در آیات گذشته از آنها سخن به میان آمد، مایه ی عبرت و درس آموزی است.

داستان مرگ هزاران نفر در یک لحظه و زنده شدن مجدد آنان با دعای پیامبر، اعطای منصب رهبری به جوان چوپانی گمنام، ولی لایق و دانا، پیروزی گروهی اندک بر گروه انبوه دشمن، شهادت و شجاعت یک نوجوان در جنگ و اعطای مقام نبوت به او، همه و همه جلوه هایی از آیات الهی و نشانه هایی از صدق گفتار و رسالت پیامبر اسلام است.

ص: ۳۹۴

«۲۵۳» تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَ رَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَ آتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَ أَيْدِنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَقْتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ وَ لَكِنْ اِخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَ مِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَقْتَلُوا وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

آن پیامبران، ما بعضی از آنان را بر بعضی برتری دادیم. از آنان کسی بود که خداوند با او سخن گفته و درجات بعضی از آنان را بالا برد، و به عیسی بن مریم نشانه های روشن (و معجزات) دادیم و او را با روح القدس (جبرئیل) تأیید نمودیم، و اگر خدا می خواست، کسانی که بعد از آنان (پیامبران) بودند، پس از آنکه نشانه های روشن برای آنها آمد، با هم جنگ و ستیز نمی کردند. (اما خداوند مردم را در پیمودن راه سعادت آزاد گذارده است)، ولی با هم اختلاف کردند پس برخی از آنان ایمان آورده و بعضی کافر شدند. (و باز) اگر خدا می خواست (مؤمنان و کافران) با هم پیکار نمی کردند، ولی خداوند آنچه را اراده کند انجام می دهد. (و اراده حکیمانه ی او بر آزاد گذاردن مردم است).

نکته ها:

گرچه طبق احادیث، تعداد انبیا ۱۲۴ هزار نفر بوده است، اما تنها نام ۲۵ نفر از آنان در قرآن آمده و نام دیگران برده نشده است؛ «مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنَا عَلَيْكَ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ» (۱) مقام و درجات انبیا یکسان نیست و هر کدام جایگاه و امتیازاتی دارند. مثلاً امتیاز پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله خاتمیت، امی بودن، تحریف نشدن کتابش، امتیاز ابراهیم علیه السلام یک تنه امت بودن و نسل

ص: ۳۹۵

مبارک داشتن، امتیاز نوح علیه السلام طول عمر و پایداری و دریافت سلام ویژه از طرف خداوند است. در این آیه، امتیاز حضرت موسی و عیسی علیهما السلام بیان شده که موسی مخاطب سخن خداوند و عیسی مؤید به روح القدس بوده است.

کلمه «درجات» نشانه ی برتری های متعدد است.

فخررازی در تفسیر کبیر ذیل این آیه، حدود بیست امتیاز برای پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله بیان کرده است. از آن جمله: معجزه ی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله قرآن کریم بر همه معجزات برتری دارد. دیگر اینکه پیامبر اسلام بر همه پیامبران گواه است، چنانکه می فرماید: «فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا» (۱)

پیام ها:

۱- انبیا، مقامی بس والا دارند. «تلك» اشاره به دور و مقام والا است.

۲- انبیا، همه در یک رتبه نیستند. یگانگی در هدف، مانع بعضی کمالات ویژه و برتری های خاص نیست. «فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ»

۳- تجلیل از انبیای گذشته لازم است. موسی و عیسی علیهما السلام در آیه تکریم شده اند.

«مَنْ كَلَّمَ اللَّهَ...»

عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ»

۴- سنت و قانون خداوند، آزاد گذاشتن انسان است. او می تواند مردم را به اجبار به راه حق وادار کند، اما رشد واقعی در سایه آزادی است. در این آیه دو بار می خوانیم که اگر خدا می خواست، اختلاف و نزاعی میان مردم ایجاد نمی شد. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ»

۵- ریشه ی اکثر اختلافات، هوس ها، حسدها و خودبینی هاست، نه جهل و ناآگاهی. «مَنْ بَعْدَ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ»

۶- راه انبیا، همراه با دلیل روشن است. «بینات»

۷- اختلافات اعتقادی، از عوامل پیدایش جنگ هاست. البته دین منشأ اختلاف

ص: ۳۹۶

نیست، بلکه مردم اختلاف می کنند. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ... وَ لَكِنْ اِخْتَلَفُوا»

۸- اختلاف عقائد مردم، دلیل اختیار آنها است. «فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَ مِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ»

﴿۲۵۴﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! از آنچه به شما روزی داده ایم انفاق کنید، پیش از آنکه روزی فرا رسد که نه خرید و فروشی در آن است و نه دوستی و نه شفاعتی، و (بدانید که) کافران همان ستمگران هستند. (که هم به خود ستم می کنند و هم به دیگران).

نکته ها:

در این آیه خداوند اهرم هایی را برای تشویق مردم به انفاق بکار برده است،

الف: آنچه داری، ما به تو دادیم از خودت نیست. «رَزَقْنَاكُمْ»

ب: مقداری از آنچه داری کمک کن، نه همه را. «مِمَّا»

ج: این انفاق برای قیامت تو، از هر دوستی بهتر است. «يَأْتِيَ يَوْمٌ...»

پیام ها:

۱- قبل از دستور، مردم را با احترام صدا زسیم. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»

۲- استفاده از فرصت ها در کارهای خیر، ارزش است. «مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ»

۳- محروم کردن امروز، محروم شدن فرداست. اگر امروز انفاق و بخششی صورت نگیرد، در آن روز هم محبت و دوستی و وساطتی در بین نخواهد بود. «أَنْفِقُوا... يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ...»

۴- یاد معاد، عاملی برای تشویق به انفاق است. «أَنْفِقُوا... يَأْتِيَ يَوْمٌ...»

۵- یکی از راههای ایجاد روحیه ی سخاوت، توجه به دست خالی بودن انسان در قیامت است. «لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةَ وَلَا شَفَاعَةَ»

۶- بخل، نشانه ی کفران نعمت و کفر به وعده های الهی است. «انفقوا...والکافرون»

۷- کفر، نمونه ی بارز ظلم است. «الْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

﴿۲۵۵﴾ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

الله، که جز او معبودی نیست، زنده و برپادارنده است. نه خوابی سبک او را فرا گیرد و نه خوابی سنگین. آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، از آن اوست. کیست آنکه جز به اذن او در پیشگاهش شفاعت کند. گذشته و آینده آنان را می داند. و به چیزی از علم او احاطه پیدا نمی کنند مگر به مقداری که او بخواهد. کرسی (علم و قدرت) او آسمان ها و زمین را در بر گرفته و نگهداری آن دو بر او سنگین نیست و او والا و بزرگ است.

نکته ها:

به مناسبت وجود کلمه ی «کرسی» در آیه، رسول اکرم صلی الله علیه و آله این آیه را «آیهالکرسی» نامید.

در روایات شیعه و سنی آمده است که این آیه به منزله ی قلّه قرآن است و بزرگترین مقام را در میان آیات دارد. (۱) همچنین نسبت به تلاوت این آیه سفارش بسیار شده است، از علی علیه السلام نقل کرده اند که فرمود: بعد از شنیدن فضیلت این آیه، شبی بر من نگذشت، مگر آنکه آیهالکرسی را خوانده باشم. (۲)

در این آیه، شانزده مرتبه نام خداوند و صفات او مطرح شده است. به همین سبب آیهالکرسی را شعار و پیام توحید دانسته اند. هر چند در قرآن بارها شعار توحید با بیانات

ص: ۳۹۸

۱- ۱). تفسیر روح المعانی، ج ۳، ص ۱۰ و تفسیر المیزان، ج ۲، ص ۳۵۴.

۲- ۲). تفسیر نمونه، ج ۲، ص ۱۹۱؛ المیزان، ج ۲، ص ۳۵۵.

گوناگون مطرح شده است، مانند: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» (۱)، «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» (۲)، «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ» (۳)، «لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا» (۴)، ولی در هیچ کدام آنها مثل آیةالکرسی در کنار شعار توحید، صفات خداوند مطرح نشده است.

صفات خداوند دو گونه اند، برخی صفات، عین ذات او هستند و قابل تجزیه از ذات الهی نمی باشند. مانند: علم، قدرت و حیات. اما برخی صفات که آنها را صفات فعل می نامند، مربوط به فعل خداوند است، مثل خلق کردن و عفو نمودن. منشأ اینگونه صفات، اراده الهی است که اگر بخواهد خلق می کند، ولی درباره ی صفات ذات این را نمی توان گفت که اگر خداوند بخواهد می داند و اگر نخواهد نمی داند. اگر بخواهیم صفات ذات را تشبیه کنیم، باید بگوئیم عالم و قادر بودن برای خداوند، نظیر مخلوق بودن برای انسان است. هرگز صفت مخلوق بودن از انسان جدا نمی شود، همانگونه که هرگز صفت علم از خداوند جدا نمی شود.

کلمه «اله» درباره هر معبودی بکار می رود، خواه حق و یا باطل، «أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ» (۵) ولی کلمه «الله» نام ذات مقدس الهی است. معبودان غیر از خدا، از آفریدن مگسی عاجزند؛ «لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا» (۶) و آنان که به پرستش غیر خدا می پردازند، از بلندای توحید به دره های خوفناک سقوط می کنند. «وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخَطَّفَهُ الطَّيْرُ» (۷)

«لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» اولین صفحه شناسنامه ی هر مسلمان است. اولین شعار و دعوت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز با همین جمله بود: «قولوا لا اله الا الله تفلحوا» (۸) همچنان که فرمود: «من قال لا اله الا الله مخلصا دخل الجنة و اخلاصه بها ان تحجزه لا اله الا الله عما حرم الله» هر کس خالصانه شعار توحید سر دهد، وارد بهشت می شود و نشان اخلاص او آن است که گفتن «لا اله الا الله» وی را از حرامهای الهی دور سازد. (۹)

ص: ۳۹۹

- ۱-۱. صفات، ۳۵.
- ۲-۲. بقره، ۱۶۳.
- ۳-۳. انبیاء، ۸۷.
- ۴-۴. نحل، ۲.
- ۵-۵. فرقان، ۴۳.
- ۶-۶. حج، ۷۳.
- ۷-۷. حج، ۳۱.
- ۸-۸. کنز العمال، ح ۳۵۵۴۱.
- ۹-۹. ثواب الاعمال، ص ۲۰.

امام صادق علیه السلام فرمودند: «قول لا اله الا الله ثمن الجنة» (۱) گفتن «لا اله الا الله» بهای بهشت است. همچنان که امام رضا علیه السلام در حدیث قدسی نقل کرده اند: «کلمه لا اله الا الله حصنی» (۲) کلمه ی توحید، دژ مستحکم الهی است.

آری، توحید، مایه ی نجات و رستگاری انسان است. البته همانگونه که می گویند هر کس به دانشگاه یا حوزه علمیه قدم گذاشت، دانشمند شد. یعنی به شرط اینکه تمام دروس لازم را بخواند. گفتن «لا اله الا الله» نجات دهنده است، اما با داشتن شرایطش که در جای خود بدان اشاره خواهد شد.

اعتقاد به توحید، همه ی قدرت ها و جاذبه ها را در چشم انسان کوچک و حقیر می کند.

نمونه ای از آثار تربیتی توحید همین است که مسلمانان در برابر پادشاهان و صاحبان قدرت سجده نمی کردند. در دربار نجاشی پادشاه حبشه، پناهندگان مسلمان گفتند: «لا نسجد الا لله» ما به غیر خدا سجده نمی کنیم. (۳) دحیه کلبی یکی دیگر از مسلمانان در کاخ قیصر روم، سجده نکرد و در جواب کاخ نشینان گفت: «لا اسجد لغير الله» من برای غیر خداوند سجده نمی کنم. (۴)

آری، توحید انسان را تا آنجا بالا می برد که حتی بهشت و دوزخ نیز برای او مطرح نمی شود.

امامان معصوم علیهم السلام نیز برای تربیت چنین انسان هایی تلاش می کردند. علی علیه السلام فرمودند:

«لا تكن عبد غيرك و قد جعلك الله حراً» (۵) بنده دیگری مباش که خداوند تو را آزاد آفریده است. لازم است مسلمانان هر روز و در هر جا با صدای بلند، اذان بگویند و فریاد آزادی از بندگی خدایان دروغین و طاغوت ها را سر دهند. و گوش نوزادان خود را قبل از هر صدایی، با طنین توحید «لا اله الا الله» آشنا سازند.

«هُوَ الْحَيُّ»

در فراز هفتادم دعای جوشن کبیر، حی بودن خداوند را اینگونه مطرح می کند:

ص: ۴۰۰

۱-۱. بحار، ج ۹۳، ص ۱۹۶.

۲-۲. بحار، ج ۳، ص ۷.

۳-۳. سیره ی حلبی، ج ۱، ص ۳۸۷.

۴-۴. سیره حلبی، ج ۳، ص ۲۷۲.

۵-۵. نهج البلاغه، نامه ی ۳۱.

«یا حیا قبل کل حی، یا حیا بعد کل حی، یا حی الذی لیس کمثله حی، یا حی الذی لا یشارکه حی، یا حی الذی لا یحتاج الی حی، یا حی الذی یمیت کل حی، یا حی الذی یرزق کل حی، یا حیا لم یرث الحیاة من حی، یا حی الذی یحیی الموتی، یا حی یا قیوم»

آری، خداوند زنده است، قبل از هر زنده ای و بعد از هر زنده ای. در زنده بودن، وی را نظیر و شریکی نیست و برای زنده ماندن، نیازمند دیگری نیست. او زندگان را می میراند و به همه زنده ها روزی می بخشد. او زندگی را از زنده ای دیگر به ارث نبرده، بلکه به مردگان نیز زندگی می بخشد. او زنده و پا برجاست.

معنای حیات درباره ذات پروردگار با دیگران فرق می کند و مانند سایر صفات الهی، از ذات او جدایی ناپذیر است و در آن فنا راه ندارد؛ «وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ» (۱) او در حیات خویش نیازمند تغذیه، تولید مثل، جذب و دفع، که لازمه حیات موجوداتی همچون انسان و حیوان و گیاه است، نیست. «یا حی الذی لیس کمثله حی»

«القیوم»

«قیوم» از ریشه ی «قیام»، به کسی گفته می شود که روی پای خود ایستاده و دیگران به او وابسته هستند. (۲) کلمه ی «قیوم» سه مرتبه در قرآن آمده است و در هر سه مورد در کنار کلمه «حَیّ» قرار دارد.

قیام او از خود اوست، ولی قیام سایر موجودات به وجود اوست. و مراد از قیومیت پروردگار، تسلط و حفاظت و تدبیر کامل او نسبت به مخلوقات است. قیام او دائمی و همه جانبه است، می آفریند، روزی می دهد، هدایت می کند و می میراند و لحظه ای غافل نیست.

هر موجود زنده ای برای ادامه ی حیات، نیازمند منبع فیض است. همچون لامپی که برای ادامه ی روشنی، نیاز به اتصالی برق دارد. تمام موجودات برای زنده شدن باید از «حَیّ» تغذیه شوند و برای ادامه ی زندگی باید از «قیوم» مایه بگیرند.

امام علی علیه السلام می فرماید: «کلّ شیء خاضع له و کلّ شیء قائم به» هر چیزی تسلیم او و هر چیزی وابسته به اوست. (۳) نقل کرده اند که در جنگ بدر رسول خدا صلی الله علیه و آله مکرر در سجده

ص: ۴۰۱

۱-۱. فرقان، ۵۸.

۲-۲. مفردات راغب.

۳-۳. نهج البلاغه، خطبه ۱۰۸.

می گفتند: «یا حی یا قیوم» (۱)

«لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ»

امام صادق علیه السلام فرموده اند: «ما من حی الا و هو ینام خلا الله وحده» هیچ زنده ای نیست مگر اینکه می خوابد، تنها خداوند از خواب بدور است. (۲)

خداوند حی است و نیازمند خواب و چرت نیست. (۳) خواب، زنده ها را از خود منقطع می کند تا چه رسد به دیگران، ولی خداوند خواب ندارد و همواره بر همه چیز قیومیت دارد.

«لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ»

مالک حقیقی همه چیز اوست و مالکیت انسان در واقع عاریتی بیش نیست. مالکیت انسان، چند روزه و با شرایط محدودی است که از طرف مالک حقیقی یعنی خداوند تعیین می شود. حال که همه مملوک او هستند، پس چرا مملوکی مملوک دیگر را پیرستد؟ دیگران نیز بندگانی همچون ما هستند؛ «عِبَادُ أُمَّةٍ أَلْكُم» (۴) طبیعت، ملک خداست و قوانین حاکم بر آن محکوم خداوندند. ای کاش انسان ها هم از ملک او و هم از ملک او بهتر استفاده می کردند. اگر همه چیز از خدا و برای خداست، دیگر بخل و حرص چرا؟ آیا خدای خالق، ما را رها کرده است؟ «أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى» (۵)

امام کاظم علیه السلام از در خانه ی شخصی بنام «بُشْر» می گذشت، متوجه سر و صدا و آواز لهُو ولعی شدند که از خانه بلند بود. از کنیزی که از آن خانه بیرون آمده بود پرسیدند صاحبخانه کیست؟ آیا بنده است؟! جواب داد: نه آقا، بنده نیست آزاد است. امام فرمود: اگر بنده بود این همه نافرمانی نمی کرد. کنیز سخن امام را وقتی وارد منزل شد به صاحبخانه باز گفت. او تکانی خورد و توبه کرد. (۶) از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود: اولین درجه تقوا و بندگی خدا آن است که انسان

ص: ۴۰۲

۱-۱. روح البیان، ج ۱، ص ۴۰۰.

۲-۲. بحار، ج ۵۹، ص ۱۸۵.

۳-۳. چون در طبع انسان، ابتدا حالت رخوت و چرت پیدا می شود، سپس خواب می آید، قرآن هم کلمه ی «سِنَّةً» را مقدم بر «نَوْمٌ» بکار برده است.

۴-۴. اعراف، ۱۹۴.

۵-۵. قیامت، ۳۶.

۶-۶. تتمه المنتهی، ص ۳۲۹.

خودش را مالک نداند. (۱)

«مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ»

مشرکان، خداوند را قبول داشتند؛ «لَيْسَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولَنَّ اللَّهُ» (۲) ولی بت ها را شفیع می دانستند: «وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا» (۳) آیهالکرسی، این پناهگاه موهوم را در هم می کوبد و می گوید: کیست که بدون اجازه ی او بتواند شفاعت کند؟ نه تنها هستی برای اوست، کارآیی هستی نیز با اذن اوست. با خیال و توهم شما، مخلوقی شفیع دیگری نمی شود. شفاعت با اذن خداوند محقق می شود. اگر از کسی عملی سر می زند، با اذن و اراده خداوند بوده و قیوم بودن او خدشه بردار نیست تا بتوان در گوشه ای دور از خواست او کاری صورت داد.

شفاعت آن است که یک موجود قوی به موجود ضعیف یاری برساند. مثلاً در نظام آفرینش، نور، آب، هوا و زمین، دانه ی گیاه را یاری می کنند تا به مرحله درخت برسد. در نظام کیفر و پاداش نیز، اولیای خدا گنجهکاری را یاری می رسانند تا نجات یابد. (۴) ولی هرگز این امدادها نشانه ی ضعف خداوند و یا تأثیرپذیری او نیست. زیرا خود اوست که مقام شفاعت و اجازه آن را به اولیای خود می دهد. و اوست که نظام آفرینش را به نوعی آفریده که وقتی دانه در مسیر رستن قرار گرفت، با نور و هوا و خاک رشد می کند.

به هر حال عوامل مادی و کمک هایی که انسان از مخلوقات می گیرد، در پرتو اذن اوست و در چهار چوب قوانینی است که او حاکم کرده است. به همین دلیل افرادی از شفاعت شدن محرومند؛ «فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ» (۵) چنانکه نور، حرارت، آب و خاک، دانه ای را رشد می دهند که قابلیت رشد داشته باشد. حساب شفاعت از حساب پارتی بازی و توصیه های بی دلیل دنیوی در جوامع فاسد، جدا است. شفاعت، برای جلوگیری از یأس و ناامیدی و ایجاد پیوند مردم با اولیای خداست. شفاعت، پاداشی است که خداوند به اولیای خود می دهد

ص: ۴۰۳

۱-۱. بحار، ج ۱، ص ۲۲۵.

۲-۲. لقمان، ۲۵.

۳-۳. یونس، ۱۸.

۴-۴. امام صادق علیه السلام فرمودند: «نحن الشافعون» ما هستیم آنهایی که اذن شفاعت دارند. تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۲۵۸.

۵-۵. مدثر، ۴۸.

و بهره گیری از آن در روز قیامت، تجسمی از بهره گیری انسان، از نور علم و هدایت انبیا و اولیا در دنیا است.

شفاعت کننده، قدرت مستقلی در برابر قدرت خداوند ندارد، بلکه پرتوی از اوست و مقام شفاعت مخصوص کسانی است که او بخواند. لذا نباید بت پرستان با شعار؛ «هُؤْلَاءِ شُفَعَاؤُنَا» (۱) خیال کنند که بهره مند از شفاعت خواهند شد.

یادآوری این نکته لازم است که عبادت غیر خداوند شرک است، ولی دعوت و خواندن غیر خدا، همه جا شرک نیست. جملات: «یدعوك» (۲)، «یدعوكم» (۳)، «یدعون» (۴)، «ندع» (۵) و «دُعَاءَ الرَّسُولِ» (۶) که در قرآن آمده است، هیچ یک با شرک ربطی ندارد.

لکن هر دعوتی ارزشمند نیست، بیمار اگر پزشک را صدا زند، حق است و اگر فالگیر را صدا زند باطل است.

«يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ»

خداوند همه ی واقعیات را می داند و شفاعت نزد پروردگار، تلاش برای اثبات بی گناهی شخصی نیست، بلکه شفاعت، تلاش برای نجات و عفو است. آگاهی خدا باید موجب شود که اندکی انسان حیا کند، او از درون سینه ها خبر دارد و از رازهای پنهانی و آشکار با خبر است، از درون رحم مادران خبر دارد که نوزاد پسر است یا دختر. علم روز قیامت و اندازه هر چیزی را می داند. (۷) در حالی که علم ما انسان ها محدود است. ما صدا را تا حدی می شنویم، دیدنی ها را تا حدودی می بینیم، اسرار را نمی دانیم، مگر آن قسمتی را که خداوند اراده کند و اجازه دهد.

ص: ۴۰۴

۱-۱. یونس، ۱۸.

۲-۲. قصص، ۲۵.

۳-۳. آل عمران، ۱۵۳.

۴-۴. آل عمران، ۱۰۴.

۵-۵. آل عمران، ۶۱.

۶-۶. نور، ۶۳.

۷-۷. «يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ» سبأ، ۲. «إِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمُهُ اللَّهُ» آل عمران، ۲۹. «وَ عِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ» انعام، ۵۹؛ «يَعْلَمُ السِّرَّ وَ الْأَخْفَى» طه، ۷. «إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» هود، ۵؛ «يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَ مَا تُخْفِي الصُّدُورُ» غافر، ۱۹.

«وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ»

در روایتی از امام صادق علیه السلام آمده است: مراد از «عرش»، علوم می از خداوند است که انبیا و رسل را به آنها آگاه کرده است (۱) ولی «کرسی»، علوم می هستند که آنها را هیچ کس نمی داند. (۲)

برخی «کرسی» را کنایه از قدرت و حکومت خدا می دانند که آسمان ها و زمین را در بر گرفته است. با آنکه جهان بس وسیع است و زمین نسبت به آن همچون حلقه انگشتی در بیابان، ولی با همه اینها حفظ و نگهداری آنها برای خداوند سنگین نیست. آیه الکرسی به مردم می فهماند که خداوند نه تنها مالک عالم و عالم به تمام مملوک های خود است، بلکه سراسر هستی با همه ی مخلوقاتش، تحت سلطه و قدرت اوست. (۳) و مردم قدرت نامحدود خالق را با قدرت مخلوق مقایسه نکنند. زیرا خستگی، از عوارض ماده است، اما توانایی خداوند عین ذات اوست. «إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ» (۴) علی علیه السلام می فرماید: خداوند را، نه گذشت زمان پیر و فرسوده می کند و نه خود دگرگون گشته و تغییر می یابد. (۵)

آری، توجه به قدرت نامحدود خداوند، در روح مؤمن آرامش ایجاد می کند و مؤمن با آن خویشتن را در مصونیت و امان می یابد.

هر یک از صفات خدا: قیوم، حی، علیم، قَدیر و عظیم، نقش سازنده ای در تربیت انسان دارد. زیرا بهترین مکتب آن است که به پیروان خود امید و عشق بدهد، سرنوشت و آینده آنان را روشن کند و پیروانش نیز بدانند که هر لحظه زیر نظر هستند، لغزشهایشان قابل عفو است و حاکم آنان مهربان است.

خلاصه آنکه خدایی سزاوار پرستش است که زنده و پابرجا و نستوه باشد، گرفتار ضعف و خستگی و دچار خواب و چرت نگردد، احدی بدون اراده او قدرت انجام کاری را نداشته باشد. همه چیز را بداند و بر همه چیز احاطه و تسلط داشته باشد. این چنین خدایی می تواند

ص: ۴۰۵

۱-۱. تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۲۵۹.

۲-۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۲۴۰.

۳-۳. «بَلْ لَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ لَّهُ قَانِتُونَ» بقره، ۱۱۶. و «إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» ابراهیم، ۱۹.

۴-۴. هود، ۶۶.

۵-۵. نهج البلاغه، خطبه ی ۲۲۸.

معبود و محبوب باشد و به چنین خدایی می توان توکل کرد و عشق ورزید و به او امیدوار بود. خدایی که قرآن اینگونه معرفی می کند، با خدای انجیل و تورات تحریف شده قابل مقایسه نیست. آن کسانی که در بن بست های تنگ و تاریک نظام مادی جهان گرفتار شده اند، چگونه می اندیشند؟ «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ»

پیام ها:

۱- هیچ موجودی جز او، ارزش معبود شدن ندارد. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»

۲- حیات واقعی و ابدی و همه ی حیات های دیگر از آن اوست. «الْحَيُّ»

۳- همه چیز دائماً به او بستگی دارد و لحظه ای از تدبیر او خارج نیست. «الْقَيُّومُ»

۴- همه چیز از اوست. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ...»

۵- نه تنها هستی از اوست، کارایی هستی نیز از اوست. «مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ»

۶- با خیال و توهم شما، چیزی شفیع و واسطه نمی شود. «مَنْ ذَا الَّذِي»

۷- احدی از او مهربان تر نیست. علاقه و مهربانی هر شفيعی از اوست. «إِلَّا بِإِذْنِهِ»

۸- خداوند بر همه چیز و در همه حال آگاه است، پس از گناه در برابر او حیا کنیم.

«يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ...»

۹- او بر همه چیز احاطه دارد، ولی دیگران بدون اراده او حتی به گوشه ای از علم او احاطه ندارند. (۱) «لَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ»

۱۰- حکومت و قدرت او محدود نیست. «وَسِعَ كُرْسِيُّهُ»

۱۱- حفاظت هستی برای او سنگین نیست. «وَلَا يُؤْدُهُ»

۱۲- کسی که از هستی حفاظت می کند، می تواند ما را در برابر خطرات حفظ کند.

«حِفْظُهُمَا» و لذا برای حفاظت، سفارش به خواندن آیه الکرسی شده است.

ص: ۴۰۶

﴿٢٥٦﴾ لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

در (پذیرش) دین، اکراهی نیست. همانا راه رشد از گمراهی روشن شده است، پس هر که به طاغوت کافر شود و به خداوند ایمان آورد، قطعاً به دستگیره محکمی دست یافته، که گسستی برای آن نیست. و خداوند شنوای دانا است.

نکته ها:

ایمان قلبی با اجبار حاصل نمی شود، بلکه با برهان، اخلاق و موعظه می توان در دلها نفوذ کرد، ولی این به آن معنا نیست که هر کس در عمل بتواند هر منکری را انجام دهد و بگوید من آزادم و کسی حق ندارد مرا از راهی که انتخاب کرده ام بازدارد. قوانین جزایی اسلام همچون تعزیرات، حدود، دیات و قصاص و واجباتی همچون نهی از منکر و جهاد، نشانه آن است که حتی اگر کسی قلباً اعتقادی ندارد، ولی حق ندارد برای جامعه یک فرد موذی باشد.

اسلامی که به کفار می گوید: «هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (۱) اگر در ادعای خود صادقید، برهان و دلیل ارائه کنید. چگونه ممکن است مردم را در پذیرش اسلام، اجبار نماید؟

جهاد در اسلام یا برای مبارزه با طاغوت ها و شکستن نظام های جباری است که اجازه تفکر را به ملت ها نمی دهند و یا برای محو شرک و خرافه پرستی است که در حقیقت یک بیماری است و سکوت در برابر آن، ظلم به انسانیت است.

مطابق روایات، یکی از مصادیق تمسک به «عروه الوثقی» و ریسمان محکم الهی، اتصال با اولیای خدا و اهل بیت علیهم السلام است.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله به حضرت علی علیه السلام فرمودند: «انت العروه الوثقی». (۲)

ص: ۴۰۷

۱-۱. بقره، ۱۱۱.

۲-۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۱۴۱.

۱- دینی که برهان و منطق دارد، نیازی به اکراه و اجبار ندارد. «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ»

۲- تأثیر زور در اعمال و حرکات است، نه در افکار و عقاید. «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ»

۳- راه حق از باطل جدا شده، تا حجت بر مردم تمام باشد. روشن شدن راه حق، با عقل، وحی و معجزات است. «قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ» اسلام دین رشد است.

۴- دین، مایه ی رشد انسانیت است. «قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ»

۵- اسلام با استکبار سازش ندارد. «يَكْفُرُ بِالطَّاغُوتِ»

۶- تا طاغوت ها محو نشوند، توحید جلوه نمی کند. اول کفر به طاغوت، بعد ایمان به خدا. «فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ»

۷- کفر به طاغوت و ایمان به خدا باید دائمی باشد. «يَكْفُرُ، يُؤْمِنُ» فعل مضارع نشانه ی تداوم است.

۸- محکم بودن ریسمان الهی کافی نیست، محکم گرفتن هم شرط است. «فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ...»

۹- تکیه به طاغوت ها و هر آنچه غیر خدایی است، گسستنی و از بین رفتنی است.

تنها رشته ای که گسسته نمی گردد، ایمان به خداست. «لَا انفِصَامَ لَهَا»

۱۰- ایمان به خدا و رابطه با اولیای خدا ابدی است. «لَا انفِصَامَ لَهَا» ولی طاغوت ها در قیامت از پیروان خود تبری خواهند جست.

۱۱- ایمان به خدا و کفر به طاغوت باید واقعی باشد، نه منافقانه. زیرا خداوند می داند و می شنود. «وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

﴿٢٥٧﴾ اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

خداوند دوست و سرپرست مؤمنان است، آنها را از تاریکی ها (ی گوناگون) بیرون و به سوی نور می برد. لکن سرپرستان کفار، طاغوت ها هستند که آنان را از نور به تاریکی ها سوق می دهند، آنها اهل آتشند و همانان همواره در آن خواهند بود.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که او مالک همه چیز است؛ «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ...» و در این آیه می خوانیم: نسبت او به مؤمنان، نسبت خاص و ولایی است. «وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا»

گوشه ای از سیمای کسانی که ولایت خدا را پذیرفته اند:

* آنکه ولایت خدا را پذیرفت، کارهایش رنگ خدایی پیدا می کند. «صَبَّغَهُ اللَّهُ» (۱)

* برای خود رهبری الهی برمی گزیند. «إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا» (۲)

* راهش روشن، آینده اش معلوم و به کارهایش دلگرم است. «يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ» (۳)، «إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» (۴)، «لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ» (۵)

* در جنگ ها و سختی ها به یاری خدا چشم دوخته و از قدرت های غیر خدایی نمی هراسد.

﴿فَرَادَهُمْ إِيمَانًا﴾ (۶)

* از مرگ نمی ترسد و کشته شدن در تحت ولایت الهی راسعادت می داند. امام حسین علیه السلام فرمود: «أَتَى لَا أَرَى الْمَوْتَ إِلَّا السَّعَادَةَ». (۷)

* تنهایی در زندگی برای او تلخ و ناگوار نیست، چون می داند او زیر نظر خداوند است. «ان

ص: ۴۰۹

۱-۱. بقره، ۱۳۸.

۲-۲. بقره، ۲۴۷.

۳-۳. یونس، ۹.

۴-۴. بقره، ۱۵۶.

۵-۵. یوسف، ۵۶.

۶-۶. بقره، ۱۷۳.

*از انفاق و خرج کردن مال نگران نیست، چون مال خود را به ولی خود می سپارد. «يُقْرِضُ اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا» (۲)

*تبلیغات منفی در او بی اثر است، چون دل به وعده های حتمی الهی داده است: «وَ الْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ» (۳)

*غیر از خدا همه چیز در نظر او کوچک است. امام علی علیه السلام فرمود: «عظم الخالق في أنفسهم فصغر مادونه في أعينهم...».

(۴)

*از قوانین و دستورات متعدّد متحیر نمی شود، چون او تنها قانون خدا را پذیرفته و فقط به آن می اندیشد. و اگر صدها راه در آمد برایش باز شود تنها با معیار الهی آن راهی را انتخاب می کند که خداوند معین کرده است. «وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ

اللَّهُ» (۵)

پیام ها:

۱- مؤمنان، یک سرپرست دارند که خداست و کافران سرپرستان متعدّد دارند که طاغوت ها باشند و پذیرش یک سرپرست آسان تر است. (۶) درباره مؤمنان می فرماید: «اللَّهُ وَلِيُّ» اما درباره ی کفار می فرماید: «أُولِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ»

۲- آیه قبل فرمود: «قَدْ بَيَّنَّ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ» این آیه نمونه ای از رشد و غی را بیان می کند که ولایت خداوند، رشد و ولایت طاغوت انحراف است. «اللَّهُ وَلِيُّ...»

أُولِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ»

۳- راه حق یکی است، ولی راههای انحرافی متعدّد. قرآن درباره راه حق کلمه ی نور را به کار می برد، ولی از راههای انحرافی و کج، به ظلمات و تاریکی ها تعبیر می کند. «النور، الظلمات»

ص: ۴۱۰

۱- ۱. توبه، ۴۰.

۲- ۲. بقره، ۲۴۵.

۳- ۳. اعراف، ۱۲۸.

۴- ۴. نهج البلاغه، خ ۱۹۳.

۵- ۵. مائده، ۴۴ و ۴۵.

۶- ۶. یوسف علیه السلام نیز در دعوت کفار به همین معنا استدلال کرد: «أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» آیا صاحبان متعدّد و پراکنده بهترند یا خدای یگانه و قدرتمند؟! یوسف، ۳۹.

۴-راه حق، نور است و در نور امکان حرکت، رشد، امید و آرامش وجود دارد.

«النُّور»

۵- مؤمن در بن بست قرار نمی گیرد. «يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ»

۶- طاغوت ها در فضای کفر و شرک قدرت مانور دارند. «الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ»

۷- هر کس تحت ولایت خداوند قرار نگیرد، خواه ناخواه طاغوت ها بر او ولایت می یابند. «اللَّهُ وَلِيُّ... أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ»

۸- هر ولایتی غیر از ولایت الهی، ولایت طاغوتی است. «اللَّهُ وَلِيُّ... أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ»

۹- توجه به عاقبت طاغوت پذیری، انسان را به حق پذیری سوق می دهد. «أَوْلِيَاؤُكَ أَصْحَابُ النَّارِ»

«۲۵۸» أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

آیا آن کس (نمرود) را که خداوند به او پادشاهی داده بود، ندیدی که با ابراهیم درباره ی پروردگارش محاجّه و گفتگو می کرد؟ زمانی که ابراهیم گفت: خدای من کسی است که زنده می کند و می میراند، او گفت: من هم زنده می کنم و می میرانم. ابراهیم گفت: خداوند خورشید را از مشرق می آورد، پس تو (که می گویی حاکم بر جهان هستی)، خورشید را از مغرب بیاور. (در اینجا بود که) آن مرد کافر مبهوت و وامانده شد. و خداوند قوم ستمگر را هدایت نمی کند.

ص: ۴۱۱

نکته ها:

در آیه ی قبل خواندیم که خداوند ولیّ مؤمنان است و آنان را از ظلمات خارج و به سوی نور می برد، این آیه و آیات بعد نمونه هایی از ولایت خداوند و بیرون آوردن از ظلمات به نور را مطرح می کند.

در روایات تاریخی آمده است که نمرود از پادشاهان بابل بود و حکومت مقتدرانه ای داشت او با حضرت ابراهیم درباره ی خداوند مباحثه و مجادله کرد. وقتی حضرت ابراهیم گفت:

پروردگار من آن است که زنده می کند و می میراند، او گفت: من نیز زنده می کنم و می میرانم.

سپس دستور داد دو زندانی را حاضر کردند، یکی را آزاد نمود و دیگری را دستور داد بکشند.

وقتی ابراهیم علیه السلام این سفسطه و مغالطه را مشاهده کرد که این شخص چه برداشتی از زنده کردن و میراندن دارد و چگونه می خواهد افکار دیگران را منحرف کند، فرمود: خداوند طلوع خورشید را از مشرق قرار داده است، اگر تو ادعا داری که بر جهان هستی حکومت داری و همه چیز در اختیار و تحت قدرت توست، خورشید را از مغرب بیور! آن موقع بود که نمرود مبهوت ماند و پاسخی جز سکوت نداشت.

پیام ها:

۱- هرکس هرچه دارد از اوست. کافران نیز در دنیا از نعمت های او بهره مند می شوند، ولی از آن سوء استفاده می کنند. «[□]أَتَاهُ اللَّهُ»

۲- قدرت و حکومت می تواند عامل استکبار و غرور گردد. «[□]أَتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ... أَنَا أُحْيِي وَ أُمِيتُ...»

۳- توجه به افکار عمومی و قضاوت مردم لازم است. گرچه پدیده ی حیات یکی از راههای خداشناسی است و جواب نمرود صحیح نبود، ولی آن بحث ها و مجادله ها، افکار عمومی را پاسخ نمی گفت. «رَبِّي الَّذِي يُحْيِي وَ يُمِيتُ»

۴- مغالطه و سفسطه، ترفند اهل باطل است. «[□]أَنَا أُحْيِي وَ أُمِيتُ»

۵- حق، اگر منطقی و مستدل ارائه شود، بر باطل پیروز و حاکم است. «فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ»

۶- در مباحثه ها از استدلال های فطری، عقلی و عمومی استفاده کنید، تا مخالف لجوج نیز مقهور و مبهور شود. «فَبَهَّتِ الذِّی كَفَرَ»

۷- کافر ظالم است، زیرا به خود و مقام انسانیت ظلم کرده است. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

«۲۵۹» أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَ هِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعِيدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَ شَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَ انظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَ لِنَجْعَلَك آيَةً لِلنَّاسِ وَ انظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

یا همانند کسی (عزیر) که از کنار یک آبادی عبور کرد، در حالی که دیوارهای آن بر روی سقف هایش فرو ریخته بود (و مردم آن مرده و استخوان هایشان در هر سو پراکنده بود، او با خود) گفت: خداوند چگونه اینها را پس از مرگ زنده می کند؟ پس خداوند او را یک صد سال میراند و سپس زنده کرد (و به او) گفت: چقدر درنگ کردی؟ گفت یک روز، یا قسمتی از یک روز را درنگ کرده ام! فرمود: (نه) بلکه یک صد سال درنگ کرده ای، به غذا و نوشیدنی خود (که همراه داشتی) نگاه کن (که با گذشت سالها) تغییر نیافته است. و به الاغ خود نگاه کن (که چگونه متلاشی شده است، این ماجرا برای آن است که هم به تو پاسخ گوئیم) و (هم) تو را نشانه (رستاخیز) و حاجتی برای مردم قرار می دهیم. (اکنون) به استخوان ها (ی مرکب خود) بنگر که چگونه آنها را بهم پیوند می دهیم و بر آن گوشت می پوشانیم. پس هنگامی که (این حقایق برای آن مرد خدا) آشکار شد، گفت: (اکنون با تمام وجود) می دانم که خداوند بر هر کاری قادر و تواناست.

آیه ی قبل گفتگوی حضرت ابراهیم با نمرود را بازگو کرد که پیرامون توحید گفتگو می کردند و هدایت از طریق استدلال بود و ابراهیم با استدلال پیروز شد. نمونه ی دوّم خروج از ظلمات به نور، در این آیه است که پیرامون معاد گفتگو می شود و هدایت از طریق نمایش و به صورت محسوس و عملی صورت می گیرد. در تفاسیر و برخی روایات آمده است که نام این شخص «عزیر» بوده است. در تفسیر المیزان می خوانیم که این شخص باید پیامبر باشد، زیرا خداوند با او سخن گفته است.

پیام ها:

۱- به تمدن های ویران شده گذشته، باید به دیده عبرت نگریست و درسهای تازه گرفت. «مَرَّ عَلَيَّ قَوْمٌ»

۲- هر چند می دانید، اما باز هم علم خود را با تجربه و پرسیدن بالا ببرید. «أَنْتَ يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ»

۳- صد سال مردن، برای یک نکته فهمیدن بجاست. «فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ»

۴- گذشت زمان طولانی، خللی در قدرت خداوند وارد نمی آورد. «فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ»

۵- رجعت و زنده شدن مردگان در همین دنیا و قبل از قیامت قابل قبول است.

«فَأَمَاتَهُ...»

«بَعَثَهُ»

۶- نمایش، از بهترین راههای بیان معارف دینی است. «فَأَنْظُرُ إِلَى طَعَامِكَ وَ شَرَابِكَ...»

وَ أَنْظُرُ إِلَى...»

وَ أَنْظُرُ إِلَى الْعِظَامِ...»

۷- با اراده الهی استخوان محکم، متلاشی می شود، ولی غذایی که زود فاسد می شود، صد سال سالم باقی می ماند. «لَمْ يَتَسَنَّهْ»

۸- نمایش قدرت پروردگار برای ارشاد و هدایت مردم است، نه برای سرگرمی و یا حتی قدرت نمایی. «وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ»

۹- خداوند صحنه ای از قیامت را در دنیا آورده است. «فَأَمَاتَهُ... ثُمَّ بَعَثَهُ... وَ أَنْظُرُ إِلَى...»

۱۰- معاد، جسمانی است. زیرا اگر معاد روحانی بود، سخن از استخوان به میان نمی آمد. «وَ انظُرْ إِلَى الْعِظَامِ»

۱۱- مشت نمونه ی خروار است. خداوند گوشه هایی از قدرت خود در قیامت را در دنیا به نمایش گذارده است. «فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

«۲۶۰» وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَ لَكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَ اعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

و(بیاد آور) هنگامی که ابراهیم گفت: پروردگارا به من نشان بده که چگونه مردگان را زنده می کنی؟ فرمود: مگر ایمان نیاورده ای؟ عرض کرد: چرا، ولی برای آنکه قلبم آرامش یابد. (خداوند) فرمود: چهار پرنده (طاووس، خروس، کبوتر و کلاغ) (۱) را بگیر و آنها را نزد خود جمع و قطعه قطعه کن (و درهم بیامیز) سپس بر هر کوهی (۲) قسمتی از آنها را قرار ده، آنگاه پرندهگان را بخوان، به سرعت بسوی تو بیایند و بدان که خداوند توانای حکیم است.

نکته ها:

تنها از یگانه ابر مرد تاریخ پس از رسول خدا صلی الله علیه و آله، یعنی علی علیه السلام نقل شده است که فرمود: «لو كشف الغطاء ما ازددت يقينا» اگر پرده ها کنار روند، بر یقین من افزوده نمی شود. (۳) ولی سایر مردمان همه دوست دارند که شنیده ها و حتی باورهای خود را به صورت عینی مشاهده نمایند. چنانکه همه می دانند قند را از چغندر می گیرند، ولی دوست

ص: ۴۱۵

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۲۸۰.

۲- ۲). در حدیث می خوانیم که اجزای مخلوط شده را بر سر ده کوه قرار داد. کافی، ج ۸، ص ۳۰۵.

۳- ۳). غررالحکم و تفسیر روح البیان، ج ۱، ص ۴۱۶.

دارند چگونگی آن را مشاهده کنند.

در تفاسیر آمده است: حضرت ابراهیم از کنار دریایی می گذشت، مرداری را دید که در کنار دریا افتاده و قسمتی از آن در آب و قسمتی دیگر در خشکی است و پرندگان و حیوانات دریایی، صحرایی و هوایی از هر سو آن را طعمه ی خود قرار داده اند. حضرت با خود گفت:

اگر این اتفاق برای انسان رخ دهد و ذرات بدن انسان در بین جانداران دیگر پخش شود، در قیامت آنها چگونه یکجا جمع و زنده می شوند. لذا از خداوند درخواست کرد که نحوه ی زنده شدن مردگان را مشاهده کند. خداوند نیز با این نمایش، ابراهیم را به نور یقین و اطمینان رهسپار نمود.

پیام ها:

۱- زنده کردن مردگان، از شئون ربوبیت خداوند است. «رَبُّ أَرْنِي كَيْفَ تُحْيِي»

۲- برای آموزش عمیق، استفاده از نمایش و مشاهدات حسی لازم است. «أَرْنِي»

۳- کشف و شهود تنها برای کسانی است که مراتبی از علم، ایمان و استدلال را طی کرده باشند. درخواست «أَرْنِي» ابراهیم پاسخ داده می شود، نه هر کس دیگر.

۴- در پی آن باشیم که ایمان و یقین خود را بالا برده تا به مرز اطمینان برسیم.

پژوهش و کنجکاوی یک ارزش است. «لِيُطْمَئِنَّ قَلْبِي»

۵- ایمان، دارای مراحل و درجاتی است. «لِيُطْمَئِنَّ قَلْبِي»

۶- قلب، مرکز آرامش است. «لِيُطْمَئِنَّ قَلْبِي»

۷- اولیای خدا، قدرت تصرف در هستی را دارند که به آن ولایت تکوینی گفته می شود. «ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَا تُيُنُوكَ سَعِيًّا»

۸- معاد، جسمانی است و در قیامت بازگشت روح به همین ذرات بدن خواهد بود. «يَا تُيُنُوكَ سَعِيًّا»

﴿٢٦١﴾ مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

مثل کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می کنند، همانند بذری است که هفت خوشه برویاند و در هر خوشه یکصد دانه باشد و خداوند آن را برای هر کس بخواهد (و شایستگی داشته باشد)، دو یا چند برابر می کند و خدا (از نظر قدرت و رحمت) وسیع و (به همه چیز) داناست.

نکته ها:

سفارش به انفاق و منع از اسراف و تبذیر، بهترین راه برای حل اختلافات طبقاتی است.

همچنان که پیدایش و گسترش ربا، زمینه ساز و بوجود آورنده ی طبقات است. لذا در قرآن آیات لزوم انفاق و تحریم ربا در کنار هم آمده است. (۱)

هر دانه ای، در هر زمینی، هفت خوشه که در هر خوشه صد دانه باشد نمی رویاند، بلکه باید دانه، سالم و زمین، مستعد و زمان، مناسب و حفاظت، کامل باشد. همچنین انفاق مال حلال، با قصد قربت، بدون منت و با شیوه ی نیکو آن همه آثار خواهد داشت.

پیام ها:

۱- انفاق، تنها پاداش اخروی ندارد، بلکه سبب رشد و تکامل وجودی خود انسان می گردد. «مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ»

۲- ستایش قرآن از کسانی است که انفاق سیره ی همیشگی آنان باشد. «يُنْفِقُونَ» فعل مضارع دلالت بر استمرار دارد.

۳- انفاق، زمانی ارزشمند است که در راه خدا باشد. در اسلام اقتصاد از اخلاق جدا نیست. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

ص: ۴۱۷

۴- استفاده از مثال های طبیعی، هرگز کهنه نمی شود و برای همه مردم در هر سن و شرایطی که باشند قابل فهم است. تشبیه مال به بذر و تشبیه آثار انفاق به خوشه های متعدد پر دانه. «كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ»

۵- تشویق و وعده ی پاداش، قوی ترین عامل حرکت است. پاداش هفتصد برابر.

«وَاللَّهُ يُضَاعِفُ»

۶- لطف خداوند، محدودیت ندارد. «وَاللَّهُ يُضَاعِفُ... وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

۷- اگر انفاق مال، تا هفتصد برابر قابلیت رشد و نمو دارد؛ «كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ» پس حساب کسانی که در راه خدا جان خود را انفاق می کنند چه می تواند باشد؟! «وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

«۲۶۲» الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتَّبِعُونَ مِمَّا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذَىٰ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می کنند و سپس به دنبال آنچه انفاق کرده اند، منت نمی گذارند و آزاری نمی رسانند، پاداش آنها برایشان نزد پروردگارشان (محفوظ) است و نه ترسی دارند و نه غمگین می شوند.

نکته ها:

هدف اسلام از انفاق، تنها سیر کردن شکم فقرا نیست، بلکه این کار زیبا باید بدست افراد خوب، یا شیوه خوب و همراه با اهداف خوبی باشد.

گاهی انسان گامی برای خدا بر می دارد و کاری را به نیکی شروع می کند، ولی به خاطر عوارضی از قبیل غرور یا منت یا توقع و یا امثال آن ارزش کار را از بین می برد. با منت، اثر انفاق از بین می رود، چون هدف از انفاق تطهیر روح از بخل است، ولی نتیجه ی منت، آلوده شدن روح می باشد. منت گذار، یا در صدد بزرگ کردن خود و تحقیر دیگران است و یا می خواهد نظر مردم را به خود جلب کند که در هر صورت از اخلاص بدور است. مگر خداوند به خاطر همه ی نعمت هایی که به ما داده بر ما منت گذاشته تا ما با بخشیدن جزئی از آن بر

خلق او منت بگذاریم.

در مجمع البیان حدیثی روایت شده است که رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: خداوند در قیامت به منت گذاران، نگاه لطف آمیز نمی کند.

پیام ها:

۱- شروع نیکو کافی نیست، اتمام نیکو هم شرط است. «يُنْفِقُونَ... ثُمَّ لَا يُتَّبِعُونَ... مَنَّا» □

۲- اسلام حافظ شخصیت محرومان و فقراست و کوبیدن شخصیت فقرا از طریق منت را سبب باطل شدن عمل می داند. «لَا يُتَّبِعُونَ... مَنَّا وَلَا أَذَى» □

۳- اعمال انسان، در یکدیگر تأثیر دارند، یعنی یک عمل می تواند عمل دیگر را خنثی کند. انفاق برای درمان فقر است، ولی منت گذاری آنرا مایه ی درد فقرا می گرداند. «يُنْفِقُونَ... لَا يُتَّبِعُونَ... مَنَّا وَلَا أَذَى» □

۴- خداوند، آینده انفاق کننده را تضمین کرده است. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» □

۵- کسی که بدون منت و آزار فقط برای خدا انفاق می کند، از آرامشی الهی برخوردار است. «يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ... لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» □

«۲۶۳» قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتَّبِعُهَا أَذَىٰ وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ □

گفتار پسندیده (با نیازمندان) و گذشت (از تندی آنان)، از بخششی که بدنبال آن آزاری باشد، بهتر است. و خداوند بی نیاز بردبار است.

نکته ها:

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: اگر سائلی نزد شما آمد، به یکی از این دو روش عمل کنید؛ «بذل یسیر او رد جمیل» (۱) یا چیزی که در توان دارید به او عطا کنید، یا به طرز شایسته ای او را ردّ نمایید. همچنین فرمود: اگر با مال نمی توانید به مردم رسیدگی کنید، با اخلاق برسید. (۲)

ص: ۴۱۹

۱- ۱). تفسیر قرطبی و نمونه، ذیل آیه.

۲- ۲). تفسیر کاشف، ج ۱، ص ۲۷۲.

۱- آبرو و شخصیت فقیر، با ارزش تر از حفظ شکم فقیر است. «قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ... خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ»

۲- فقیر را با محبت و دلسوزی به کار مفیدی که زندگی او را تأمین کند، راهنمایی کنید. «قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ»

۳- انفاق باید همراه با اخلاق باشد. «قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ... خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ»

۴- گفتگوی خوش با فقیر، موجب تسکین او و عامل رشد انسان است، در حالی که صدقه با منت، هیچکدام را به همراه ندارد. «قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ... خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ»

۵- اگر فقیری بخاطر فشار و تنگدستی، ناروایی گفت او را ببخشید. «مَغْفِرَةٌ»

۶- رعایت عرف جامعه، در سخن و عمل لازم است. «قول معروف»

۷- خداوند آزار رسانی به فقیر را پاسخ می دهد، ولی نه با عجله. «حَلِيمٌ»

﴿۲۶۴﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صِدْقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْمَأْذَىٰ كَالَّذِي يُنْفِقُ مِمَّا آتَاهُ رَبُّهُ رِثَاءً النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! بخشش های خود را با منت و آزار باطل نسازید، همانند کسی که مال خود را برای خودنمایی به مردم، انفاق می کند و ایمان به خدا و روز رستاخیز ندارد. پس مثال او همچون مثل قطعه سنگ صافی است که بر روی آن (قشر نازکی از) خاک باشد (و بذرهایی در آن افشاندن شود) پس رگباری به آن رسد (و همه خاک ها و بذرها را بشوید) و آن سنگ را صاف (و خالی از خاک و بذر) رها کند! (ریا کاران نیز) از دستاوردشان، هیچ بهره ای نمی برند و خداوند گروه کافران را هدایت نمی کند.

این آیه نیز تشبیهی را با خود دارد و نمایانگر باطن اشخاصی است که به قصد ریا و تظاهر انفاق می کنند. ظاهر عمل اینان مانند خاک، نرم ولی باطن آن چون سنگ، سفت است که قابلیت نفوذ ندارد. به خاطر سفتی و سختی دلهای سنگشان، از انفاق خود بهره ای نمی برند.

پیام ها:

۱- منت گذاری و آزار فقیر، پاداش انفاق و صدقات را از بین می برد. «لَا تُبْطِلُوا»

۲- ریا، نشانه عدم ایمان واقعی به پروردگار و قیامت است. «يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ»

۳- انفاق مهم نیست، انگیزه و روحیه ی انفاق کننده مهم است. «رِئَاءَ النَّاسِ»

۴- اعمال شخص منت گذار، ریاکار و کافر، تباه است. کلمه ی «فَمَثَلُهُ» قابل تطبیق با هر سه گروه است.

۵- ریاکار، عاقبت رسوا می شود و حوادث، کاشف حقایق است. «فَتَرَكَهُ صَلْدًا»

۶- ریاکار نه تنها از پاداش آخرت محروم است، بلکه رشد روحی را نیز کسب نکرده است. «لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ»

۷- منت گذار و ریاکار، در مدار کفر و مورد تهدید است. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ»

«۲۶۵» وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بَرْبُوهَا أَصَابُهَا وَابِلٌ فَاتَتْهُ أَكْطَافُهَا ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَظَلَّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

و مثل کسانی که اموال خود را در طلب رضای خداوند و استواری روح خود انفاق می کنند، همچون مثل باغی است که در نقطه ای بلند باشد (واز هوای آزاد بحد کافی بهره بگیرد) و باران های درشت به آن برسد و میوه ی خود را دو چندان بدهد.

و اگر باران درشتی نبارد، باران های ریز و شبنم (ببارد تا همیشه این باغ شاداب و پر طراوت باشد.) و خداوند به آنچه انجام می دهید، بیناست.

۱- اگر هدف، تحصیل رضای خداوند و رشد و کمال روحی باشد، کارها بارور می شود. «اِبْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ... فَآتَتْ أُكْلَهَا ضِعْفَيْنِ»

۲- اخلاص، ساده بدست نمی آید، باید به سراغ آن رفت. «اِبْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ»

۳- کارهای خالص، همچون مزرعه ای در نقطه ای مرتفع است که از خرابی سیل محفوظ است. «بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا»

۴- اگر هدف خدا باشد، از جلوه ها و جمال ها هم محروم نمی شویم. مخلصین در جامعه محبوب تر از ریاکارانند. «جَنَّهُ بِرَبْوَةٍ»
انفاق خالص، همانند مزرعه ای در دامنه کوه و زمین مرتفع است، که همه مردم آنرا می بینند و از آن لذت می برند.

۵- مهم تر از امکانات، بهره گیری از امکانات است. باران ریز یا درشت مهم نیست، مهم آن است که زمین بتواند آن را جذب کند. «فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ»

«۲۶۶» أَيْوَدُ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَ لَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعْفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

آیا کسی از شما دوست دارد که باغی از درختان خرما و انگور داشته که از زیر درختان آن نهرها در جریان و برای او در آن (باغ) از هر گونه میوه ای وجود داشته باشد و در حالی که به سن پیری رسیده و فرزندانی (کوچک و) ضعیف دارد، گردبادی همراه با آتش سوزان به آن باغ بوزد و باغ را یکسره بسوزاند. این چنین خداوند آیات را برای شما بیان می کند تا شاید اندیشه کنید.

نکته ها:

انسان هنگامی که پیر و عیالمنند شد، توان تولیدش از بین می رود، ولی نیاز و مصرفش شدید می شود. حال اگر منبع درآمدش نیز نابود شود، به ذلت کشیده می شود. انسان در قیامت، از یک سو توان عمل صالح ندارد و از سوی دیگر نیازش شدید است. در این حال اگر کارهای صالحش با منت و ریا محو شده باشد، به چه ذلتی می رسد.

خرما وانگور، از مفیدترین میوه ها می باشند و در قرآن نام آنها به کرات آمده است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس «لا اله الا الله» بگوید به واسطه آن کار، درختی در بهشت برای او کاشته می شود و همچنین است هر کس «الله اکبر» بگوید.

شخصی به پیامبر گفت: پس درختان ما در بهشت بسیار است! حضرت فرمودند: آری، به شرط آنکه آتشی به دنبال آن نفرستید و آن را نسوزانید. (۱)

پیام ها:

۱- خودت را به جای دیگران بگذار تا مسائل را خوب درک کنی. «أَيُّوُدُ أَحَدُكُمْ...»

۲- از مثال های طبیعی که زمان و مکان و عصر و نسل در آن اثر نمی گذارد، استفاده کنیم. «جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَ...»

۳- منت و آزار بعد از انفاق، همچون باد سوزانی است بر باغی سرسبز، و آتشی بر بوستانی حرم. «فَاخْتَرَقَتْ»

۴- رشد یافتن، تدریجی است، ولی تخریب و حبط عمل در یک لحظه است.

«فَأَصَابَهَا إِغْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاخْتَرَقَتْ»

۵- مثال های قرآن، برای فکر کردن است. «لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ»

ص: ۴۲۳

﴿۲۶۷﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ

ای کسانی که ایمان آورده اید! از پاکیزه ترین چیزهایی که بدست آورده اید و از آنچه ما برای شما از زمین رویانیده ایم، انفاق کنید و برای انفاق به سراغ قسمت های ناپاک (و پست) نروید، در حالی که خود شما هم حاضر نیستید آنها را بپذیرید مگر از روی اغماض (وناچاری) و بدانید خداوند بی نیاز و ستوده است.

نکته ها:

آیات قبل، شرایط انفاق کننده را مطرح کرد و این آیه شرایط چیزهایی را بیان می کند که به محرومان انفاق می شود.

امام باقر علیه السلام ذیل این آیه فرمودند: بعضی از مسلمانان درآمدهای حرامی مانند ربا داشتند که صرف فقرا می کردند، این آیه آنان را نهی نمود. (۱)

پیام ها:

۱- هدف از انفاق، رهایی از بخل است، نه رهایی از اشیای بی ارزش و نامطلوب.

«أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ»

۲- در انفاق، تفاوتی میان پول نقد یا کالا نیست. «مَا كَسَبْتُمْ... مِمَّا أَخْرَجْنَا»

۳- بخشش باد آورده ها مهم نیست، بلکه بخشش از دست رنج، دارای ارزش است. «مَا كَسَبْتُمْ»

۴- در انفاق باید کرامت محرومان محفوظ بماند. «وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ»

۵- نه تنها از چیزهای ناپاک و پست انفاق نکنید، بلکه به فکر آن نیز نیفتید. «وَلَا تَيَمَّمُوا»

ص: ۴۲۴

۶- وجدان انسان، بهترین معیار برای شناخت پسندیده و ناپسند است. هر آنچه را می پسندی که به تو انفاق کنند، شایسته است که انفاق کنی و اگر آنرا دوست نمی داری، شایسته ی انفاق نیست. «لَسْتُمْ بِأَخْدِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا»

۷- هر فرد ثروتمندی احتمال فقیر شدن خود را بدهد، شاید روزی دست دهنده شما، دست گیرنده شد. «آخذیه»

۸- گرفتن مال نامرغوب، نشانه رضایت فقرا نیست، بلکه نشانه ی استیصال آنان است. «تغمضوا» یعنی شما هم با اغماض و سختی ممکن است چیزی را بگیرید، ولی این نشانه ی رضایت شما نیست.

۹- اثر انفاق به خود شما بر می گردد، و گرنه خداوند غنی و بی نیاز است. «أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ»

۱۰- غنای الهی همراه با کمالات و محبوبیت است. «عَنِّي حَمِيدٌ»

«۲۶۸» الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

شیطان (به هنگام انفاق)، شما را از فقر و تهیدستی بیم می دهد و شما را به فحشا و زشتی ها فرا می خواند، ولی خداوند از جانب خود به شما وعده ی آمرزش و فزونی می دهد و خداوند وسعت بخش داناست.

نکته ها:

به هنگام انفاق، شیطان به سراغ انسان می آید و القاء می کند که اگر امروز انفاق کنی فردا خودت فقیر خواهی شد، بهتر است اموالت را ذخیره کنی تا به هنگام پیری و بیماری و... خرج نمایی. اینها القائات و وعده های شیطانی است.

نیاز ما در فردای قیامت به مغفرت الهی، به مراتب بیشتر از نیاز ما در فردای دنیا است. مبادا مغفرت الهی را با خیال رفاه در زندگی مبادله کنیم. زیرا:

أولاً: شاید پیر نشدم و نیازمند نشدم، ولی در قیامت نیاز من قطعی است.

ثانیاً: شاید مالی که امروز برای فردا ننگه می دارم، باقی نماند، ولی انفاقِ امروز حتماً برای فردای قیامت باقی است.

ثالثاً: شاید از مال اندوخته ی امروز در فردای پیری نتوانم بهره مند شوم، ولی از انفاق امروز بهره مندی در قیامت قطعی است.

رابعاً: بهره مندی انسان از اندوخته خود در دوران پیری، موقتی است، ولی بهره گیری انسان از انفاق در قیامت ابدی است. (۱)

پیام ها:

۱- شیطان، انسان را از انفاق اموال مرغوب باز می دارد. «أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ... الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ...»

۲- بخل شما، فقرا را به فساد و فحشا می کشاند. «يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ»

۳- انسان در انتخاب راه خدا یا شیطان، آزاد است. «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ... وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ»

۴- اطرافیانی که انسان را از انفاق باز می دارند و از آینده می ترسانند، ولی نسبت به گناهان تشویق می نمایند، شیطانند. «الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمْ»

۵- میان فقر و فحشا، رابطه است. بعضی از گناهان بخاطر ترس از فقر است.

«يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ»

۶- انفاق نکردن، از نمونه های زشتی و فحشا می باشد. «لَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ... الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمْ...»

۷- انفاق، مال را زیاد می کند و سبب آموزش گناهان است. «أَنْفِقُوا... اللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضلاً»

۸- با موانع انفاق و افکار شیطانی، مبارزه کنید. در برابر ترس از فقر، به یاد فضل و لطف خدا باشید. «مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضلاً...»

۹- هر فکر و توهمی که برای شما تنگ نظری، ترس و اثر منفی بیاورد، شیطانی

ص: ۴۲۶

است و هر فکر و الهامی که برای شما حرکت، نشاط و سعه صدر آورد، الهی است. «وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا...»

﴿۲۶۹﴾ يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

(خداوند) حکمت و بینش را به هر کس بخواهد (وشایسته ببیند) می دهد و به هر کس حکمت داده شود، همانا خیری فراوان به او داده شده است و جز خردمندان (از این نکته) متذکر نمی گردند.

نکته ها:

«أَلْبَاب» جمع «لَب» به معنای مغز است و به همه انسان ها «أُولُو الْأَلْبَابِ» نمی گویند، بلکه تنها به خردمندانی می گویند که عقل خود را بکار گیرند و راه زندگی و سعادت واقعی خود را بیابند.

حکمت را به معنی معرفت و شناخت اسرار و آگاهی از حقایق و رسیدن به حَق دانسته اند که خداوند به بعضی از افراد به خاطر پاکی و تقوا و تلاش عطا می کند، تا آنان و سوسه های شیطانی را از الهامات الهی باز شناخته و چاه را از راه و شعار را از شعور تشخیص دهند و این خیر کثیر است.

در روایات می خوانیم: حکمت، معرفت و تفقه در دین است. حکمت، اطاعت از خدا، شناخت امام و پرهیز از گناهان کبیره است.

(۱)

پیام ها:

۱- گرچه مال و ثروت خیر است، ولی خیر کثیر، داشتن دید و قدرت تشخیص است. کسانی که از آن خیر انفاق کنند، به خیر کثیر می رسند. «أَنْفَقُوا مِنْ طَيِّبَاتٍ...»

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ

ص: ۴۲۷

۲- شیطان وعده ی فقر، و خداوند وعده ی مغفرت و فضل می دهد. اما تشخیص و انتخاب هریک از این دو راه، حکمت لازم دارد. «يُؤْتِي الْحِكْمَةَ»

۳- همه ی دنیا متاع قلیل است، (۱) ولی حکمت خیر کثیر است. اگر همه امکانات مادی فدای دست یابی به حکمت و بینش صحیح گردد، ارزش دارد. «فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا»

۴- حکمت هدیه ای کلیدی و مادر همه ی خیرات است. هر که آن را داشت چیزهای زیادی خواهد داشت. «وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا»

۵- هر کسی به ارزش حکمت پی نمی برد. «مَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ» دنیاگرایان بر مال و آمار و محاسبات مادی تکیه می کنند و سود و زیان را بر اساس مادیات می سنجند، ولی دوراندیشان عاقل و راه شناسان اندیشمند، از بعد دیگری محاسبه می کنند.

«۲۷۰» وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ

وهر مالی را که انفاق کرده اید، یا نذری را که نذر کرده اید، پس قطعاً خداوند آن را می داند و برای ستمگران هیچ یآوری نیست.

پیام ها:

۱- حال که خداوند از انفاق ما با خبر است، پس بهترین مال را با والاترین اهداف خرج کنیم. «مَا أَنْفَقْتُمْ... فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ»

۲- انفاق، مخصوص ثروتمندان و اموال زیاد نیست، مال کم را نیز انفاق کنید. «مِنْ نَفَقَةٍ» گاهی یک برگ زرد پائیزی، کشتی چندین مورچه در حوض می شود.

۳- ایمان به اینکه خداوند می داند، بهترین دلگرمی برای انفاق و عمل به تعهدات

ص: ۴۲۸

۱- ۱). «مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ» نساء، ۷۷.

ونذر هاست. «فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ»

۴- تشویق و هشدار، در کنار هم عامل رشد است. جمله «فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ» عامل تشویق، و جمله «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ» هشدار است.

۵- وفای به نذر، واجب و ترک آن ظلم است. «نَذَرْتُمْ... مَا لِلظَّالِمِينَ»

۶- ظلم به خود، راه توبه و کفاره دارد، ولی در ظلمی که به محرومان به خاطر ترک انفاق می شود، ظالم هیچ یآوری ندارد. «وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ»

۷- شفاعت، شامل حال افراد بخیل نمی شود. (۱) «وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ»

۸- اگر انگیزه بخل، استمداد و یاری خواستن از مال و مردم باشد، بدانید هر گاه قهر خداوند بیاید، نه مال و نه مردم کار آیی ندارند. «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ»

۹- جرم، با جریمه باید متناسب باشد. کسی که در دنیا با انفاق، یار دیگران نیست، در آخرت هم دیگران یاور او نخواهند بود. «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ»

«۲۷۱» إِنَّ تَبَدُّوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهِيَ خَيْرٌ لَكُمْ وَ يُكْفَرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

اگر صدقات را آشکارا بدهید، پس آن کار خوبی است، ولی اگر آنها را مخفی ساخته و به نیازمندان بدهید، پس این برای شما بهتر است و قسمتی از گناهان شما را می زداید و خداوند به آنچه انجام می دهید آگاه است.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام ذیل این آیه فرمود: زکات واجب را علنی پرداخت کنید، ولی زکات مستحب را مخفیانه بدهید. (۲) شاید دلیل این باشد که زکات واجب یک وظیفه عمومی، معمولی و دور از ریا است. گرچه آیه در مورد کمک های مالی است، ولی در فرهنگ اسلام، به هر کار

ص: ۴۲۹

۱- ۱). همچنان که در سوره مدثر آیه ۴۸ آمده است: «وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ... فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ» شفاعت شفیعان، آنان را (کسانی که انفاق نمی کنند) سود نمی رساند.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۲۸۹.

خیری صدقه گفته می شود. حتی اگر سنگی را از میان راه مسلمانان کنار زدیم، صدقه است.

بنابراین کمک به محرومان از طریق علم و آبرو و وساطت نیز صدقه می باشد.

پیام ها:

۱- انفاقِ علنی، سبب تشویق دیگران و رفع تهمت بخل از انسان و یک نوع تبلیغ عملی است. «فَنِعْمًا هِيَ»

۲- با اینکه صدقات و زکات، مصارف زیادی دارد، لکن نام فقرا در آیه نشانه اولویت آنان است. «تُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءُ»

۳- شما باید به سراغ فقرا بروید، نه آنکه آنان به سراغ شما بیایند. «تُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءُ» و فرمود: «يَا تَكُمُ الْفُقَرَاءُ»

۴- انفاقِ پنهانی، از ریا و خودنمایی دور و به اخلاص نزدیک است و آبروی گیرنده صدقه را محفوظ نگه می دارد. «فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ»

۵- انسان، غریزه سودجویی و خیرخواهی دارد، گرچه در مصداق گاهی به سراغ شر می رود. لذا پیامبران الهی، مصادیق و نمونه های خیر را برای انسان بیان کرده اند. «فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ»

۶- کمک به فقرا، بخشی از گناهان صغیره را می بخشد. «يُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ» «سیئات» در قرآن در برابر گناهان کبیره آمده و به گناهان صغیره گفته می شود. (۱)

۷- آنچه مهم است علم خداست، نه اطلاع و آگاهی مردم. «وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»

«۲۷۲» لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَأَنْفُسِكُمْ وَ مَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ

ص: ۴۳۰

۱- ۱). «إِنْ تَجْتَبُوا كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ ... نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ...» نساء، ۳۱.

هدایت یافتن آنان بر عهده تو نیست، بلکه خداوند هر که را بخواهد (و شایسته باشد) هدایت می کند. آنچه را از خوبی ها انفاق کنید، به نفع خودتان است. و جز برای کسب رضای خدا انفاق نکنید و (پاداش) آنچه از خوبی ها انفاق کنید، به طور کامل به شما داده خواهد شد و بر شما ستم نخواهد شد.

نکته ها:

در تفسیر مجمع البیان و کبیر فخر رازی، شأن نزولهایی برای آیه ذکر شده است که از مفاد آنها بر می آید که مسلمانان در انفاق به فقراى مشرک و غیر مسلمان شک داشتند، وقتی از رسول خدا صلی الله علیه و آله پرسیدند، این آیه نازل شد.

ضمناً در سیره ی عملی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت او علیهم السلام نمونه های زیادی از کمک به غیر مسلمانان مشاهده می شود که حتّی برای کسانی که به آن بزرگواران ناسزا می گفتند و یا حقّ آنان را غصب کرده بودند، دلسوز و خیرخواه بودند.

پیام ها:

۱- از ایجاد فشار اقتصادی و ترک انفاق، برای ایمان آوردن کفار استفاده نکنید.

«لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ...»

«وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا نُفْسِكُمْ»

۲- هدایت، توفیق الهی است که تنها شامل دل‌های آماده می شود. «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ»

۳- رسیدگی به محرومان، یک وظیفه انسانی است. پس بر غیر مسلمانان نیز انفاق کنید. «وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا نُفْسِكُمْ»

۴- اسلام، مکتب انسان دوستی است و فقر و محرومیت را حتّی برای غیر مسلمانان نیز نمی پسندد. «وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا نُفْسِكُمْ»

۵- فایده ی انفاق به خودتان باز می گردد و روح سخاوت را در شما زنده می کند.

با انفاق از پیدایش اختلافات طبقاتی و انفجارهای اجتماعی جلوگیری شده و در جامعه ایجاد محبت می گردد. انفاق مایه محرومیت شما نیست، بلکه سبب مصونیت شماست. «فلا نفسکم»

۶- جز برای خداوند انفاق نکنید. زیرا تمام فوائد و آثار دنیایی آن، دیر یا زود از میان می رود، ولی اگر انفاق برای خدا باشد، تا ابد از برکات آن بهره مند خواهید بود. «إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ»

۷- مال و دارایی خیر است. «مَا تَنْفَقُوا مِنْ خَيْرٍ»

۸- در انفاق دست و دل باز باشید. زیرا آنچه انفاق می کنید، بدون کم و کاست بازخواهید گرفت. «يُؤَفَّ إِلَيْكُمْ»

۹- بهره گیری در قیامت، زمانی است که هدف از انفاق تنها رضای خدا باشد. «إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ... يُؤَفَّ إِلَيْكُمْ»

«۲۷۳» لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْيَاءً مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْتَلُونَ النَّاسَ الْحَافًا وَمَا تَنْفَقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

(انفاق شما باید) برای نیازمندیانی باشد که در راه خدا محصور شده اند. (به خاطر دین خدا، از وطن آواره و یا در جبهه های جهاد هستند.) توان حرکت و سفر در زمین را (برای تأمین هزینه زندگی و یا کسب سرمایه برای تجارت) ندارند. از شدت عفاف و آبروداری، شخص بی اطلاع آنها را غنی می پندارد، اما تو آنها را از سیما و چهره هایشان می شناسی. آنان هرگز با اصرار از مردم چیزی نمی خواهند. و هر چیز نیکو و خیری را (به این افراد) انفاق کنید، پس قطعاً خداوند به آن آگاه است.

نکته ها:

در برخی از تفاسیر همچون تفسیر کبیر فخررازی، مجمع البیان و قرطبی آمده که این آیه درباره اصحاب صفه نازل شده است. اصحاب صفه تقریباً چهارصد نفر بودند که از مکه به مدینه هجرت کرده و چون در مدینه خانه و کاشانه و آشنایانی نداشتند، در کنار مسجد پیامبر روی صفه (سکوئی بزرگ) زندگی می کردند و اینان همیشه برای جهاد در راه خدا

پیام ها:

۱- فقرا، در اموال اغنیا حقی دارند. «للفقراء»

۲- باید به مجاهدان و کسانی که به خاطر فعالیت های سیاسی برای مبارزه با طاغوت ها در محاصره ی زندان ها و تبعیدگاه ها قرار دارند و مهاجران بی پناه و همه کسانی که در راه خدا دچار فقر شده و فرصت تلاش برای تأمین زندگی را ندارند، توجه لازم صورت گیرد. «أُخْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا...»

۳- کسانی که می توانند با مسافرت و مهاجرت به نقطه ای دیگر زندگی خود را تأمین نمایند، نباید منتظر انفاق مردم باشند. «لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ»

۴- فقیران عقیف، پاکدامن و آبرودار، مورد ستایش خداوند هستند. «يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَعْيَاءً»

۵- فقرای گمنام و محترم، در اولویت هستند. «تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ»

۶- حتی اگر ضرورتی پیش آمد، باز هم سؤال با اصرار از مردم نداشته باشید.

«لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا» تکدی گری، ناپسند است.

۷- شرط انصاف نیست که گروهی خود و تمام هستی خود را فدا کرده و در محاصره قرار گیرند، ولی گروه دیگر حتی از انفاق به آنان تنگ نظری داشته باشند. (۱) «لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُخْصِرُوا»

ص: ۴۳۳

۱- ۱). بازنگری این آیه را که تمام کردم، هنوز قلم را به زمین نگذاشته بودم که شخصی وارد شد و روزنامه ای بدستم داد که از سیمای فرزندگان مطلبی نوشته بود. دیدم که با این آیه بسیار سازگار است، لذا آنرا در پاورقی آوردم. آیه الله میرزا علی آقا قاضی قدس سره استاد عرفان علامه طباطبایی قدس سره را در نجف اشرف دیدند که از سبزی فروشی کاهوهای پلاستیک و نامرغوب را خریداری می کند، از او پرسیدند: چرا این کار را می کنی؟ فرمود: این مغازه دار شخص فقیری است، می خواهم به او کمک کنم، لکن میل دارم که هم آبرویش محفوظ بماند و هم به گرفتن مال بلا عوض عادت نکند! لذا این کاهوها را از او می خرم که به نوایی برسد و برای من فرق زیادی ندارد که کاهوی تازه مصرف کنم، یا کهنه.

«۲۷۴» الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

کسانی که اموال خود را در شب و روز، پنهان و آشکارا انفاق می کنند، اجر و پاداش آنان نزد پروردگارشان است و نه ترسی برای آنهاست و نه غمگین می شوند.

نکته ها:

در تفاسیر صافی، مجمع البیان، قرطبی و کبیر فخررازی آمده که این آیه در شأن حضرت علی علیه السلام نازل شده است. هنگامی که آن حضرت فقط چهار درهم ذخیره داشت، یک درهم را در روز، یک درهم را در شب، سومین آنرا مخفیانه، و چهارمین درهم را آشکارا در راه خدا انفاق نمود.

البته وعده ی این آیه، شامل همه کسانی می شود که اینگونه عمل کنند. چنین افرادی نه از فقر و تنگدستی بیم دارند، چون به وعده های خداوند ایمان داشته و به او توکل می کنند، و نه بخاطر انفاق، اندوهگین می شوند، چون به رضایت الهی و آثار اخروی انفاق توجه دارند.

شاید دلیل آنکه «لیل» بر «نهار» و یا «سر» بر «علانیه» مقدم شده است، آن باشد که انفاق های پنهانی در دل شب ارزش بیشتری دارد.

[\(۱\)](#)

این آیه به منزله ی جمع بندی چهارده آیه گذشته است که درباره انفاق بحث می کرد.

موضوعی که هیچ موردی در قرآن اینگونه مفصل بحث نشده است. آثار انفاق بر کسی پوشیده نیست، از جمله: تعدیل ثروت و کم شدن اختلافات طبقاتی، ایجاد محبت، شکوفایی روح سخاوت و بالاتر از همه قرب به خداوند.

انفاق، علاوه بر انفاق مال و ثروت، شامل انفاق علم، آبرو و مقام نیز می شود. کلمه ی انفاق، در لغت به معنای پر کردن گودال و در اصطلاح، به معنای پر کردن و بر طرف نمودن کمبودهای مالی است.

یادآوری این نکته لازم است که توجه اسلام به مسئله انفاق، به معنای گداپروزی و رواج

ص: ۴۳۴

تکدی گری نیست. زیرا در بسیاری از روایات، از کسانی که بدون داشتن نیاز، از دیگران درخواست کمک می کنند، مذمت شده و از سوی دیگر بهترین نوع انفاق، در اختیار قرار دادن ابزار کار به جای پول دادن، معرفی شده است.

پیام ها:

۱- داشتن روحیه ی انفاق و سخاوت مهم است، نه یکی دو بار انفاق آنهم از روی ترحم. «يُنْفِقُونَ» فعل مضارع بر استمرار دلالت دارد.

۲- تعیین نشدن اجر الهی، نشانه ی گستردگی آن است. «أَجْرُهُمْ»

۳- وعده های الهی، بهترین مشوق انسان در کارهای نیک است. «فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ»

۴- آرامش و امتیث، از برکات انفاق است. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

«۲۷۵» الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بَأْنَهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

کسانی که ربا می خورند، (در قیامت از قبرها) بر نمی خیزند مگر همانند برخاستن کسی که بر اثر تماس شیطان، آشفته و دیوانه شده است. (نمی تواند تعادل خود را حفظ کند، گاهی زمین می خورد و گاهی بر می خیزد.) این (آسیب) بدان سبب است که گفتند: داد و ستد نیز مانند ربا است. در حالی که خداوند خرید و فروش را حلال و ربا را حرام کرده است. پس هر کس موعظه ای از پروردگارش به او رسید و (از رباخواری) خودداری کرد، آنچه در گذشته (از طریق ربا بدست آورده) مال اوست، و کار او به خدا واگذار می شود. اما کسانی که (دوباره به رباخواری) بازگردند، آنان اهل آتش خواهند بود و در آن جاودانه می مانند.

«ربا»، در لغت به معنای زیادی و افزایش است. و در شریعت اسلام به معنای زیاده گرفتن در وام یا بیع است. مورد ربا، یا پول است یا جنس. گاهی پول را قرض می دهد و بیش از آنچه داده باز پس می گیرد، که این ربای در وام است و گاهی جنسی را می دهد و مقدار بیشتری از همان جنس را تحویل می گیرد، که این نیز در مواردی ربا می شود. مانند فروش با وزن یا پیمان.

رباخوار، به کسی تشبیه شده که شیطان او را خبط کرده است. «خَبَطَ» به معنای افتادن و برخاستن و عدم تعادل به هنگام حرکت است.

رباخوار در قیامت همچون دیوانگان محشور می شود، چرا که در دنیا روش او باعث بهم خوردن تعادل جامعه گردیده است. ثروت پرستی، چشم عقلش را کور کرده و با عمل خود چنان اختلافات طبقاتی و کینه را بر می انگیزد که فقر و کینه سبب انفجار شده و اصل مالکیت را نیز متزلزل می کند. برای این افراد، گویا ربا اصل و خرید و فروش فرع است، فلذا می گویند: بیع و معامله هم مثل رباست و تفاوتی ندارند.

انتقاد از رباخواری، ربا گرفتن و ربا دادن، از ابتدای اسلام مطرح بوده است. در سوره روم که در مکه نازل شده است، می فرماید: «وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رِبَاٍ لِيَرْبُوتَا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوتَا عِنْدَ اللَّهِ» (۱) یعنی آنچه به قصد ربا می دهید تا برای شما در اموال مردم بیفزاید، بدانید که نزد خداوند افزون نمی شود. سپس در سوره ی آل عمران با فرمان «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا» (۲) از آن نهی گردیده و بیشترین انتقاد از رباخواری در همین آیات آمده است. ضمناً آیه «وَأَخَذِهِمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ» (۳)، یادآور می شود که در مذهب یهود نیز «ربا» حرام بوده، همچنان که این حرمت در تورات (۴) ذکر شده است.

آیات مربوط به ربا، بدنبال آیات انفاق آمد، تا دو جهت خیر و شر را که توسط مال و ثروت پدید می آید مطرح کند. انفاق یعنی دادن بلاعوض و ربا یعنی گرفتن بلاعوض. هر آثار

ص: ۴۳۶

۱-۱. روم، ۳۹.

۲-۲. آل عمران، ۱۳۰.

۳-۳. نساء، ۱۶۱.

۴-۴. تورات، سفر خروج، فصل ۲۳ جمله ۲۵ و سفر لاویان، فصل ۲۵.

خوبی که انفاق دارد، مقابله آثار سوئی است که ربا در جامعه پدید می آورد. به همین جهت قرآن می فرماید: «يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيلُ الصَّدَقَاتِ» خداوند ثروت بدست آمده از ربا را نابود، ولی صدقات را افزایش می دهد.

تهدیدهایی که در قرآن برای اخذ ربا و پذیرش حاکمیت طاغوت آمده، برای قتل، ظلم، شرب خمر، قمار و زنا نیامده است. (۱) حرمت ربا نزد تمام فرق اسلامی، قطعی و از گناهان کبیره است. وقتی به امام صادق علیه السلام خبر دادند که فلانی رباخوار است، فرمود: اگر قدرت می داشتی گردش را می زدم. (۲) همچنان که حضرت علی علیه السلام وقتی با رباخواری مواجه شد، از او خواست توبه کند، وقتی توبه کرد او را رها نمود و به دنبال آن فرمود: رباخوار را باید از عمل خود توبه دهند، همچنان که از شرک توبه می دهند. از امام باقر علیه السلام نقل شده است که فرمود: خبیث ترین در آمدها، رباخواری است. (۳) و رسول خدا صلی الله علیه و آله فرموده اند: هرگاه خداوند اراده ی هلاک قریه ای را داشته باشد، رباخواری در آن قریه ظاهر می شود. (۴) و خداوند، فرد رباخوار، وکیل، شاهد و کاتب ربا را لعنت نموده است. (۵) در حدیث می خوانیم: رباخواران، در قیامت همچون دیوانگان محشور می شوند. (۶)

امام صادق علیه السلام علت تکرار آیات ربا را آماده سازی ثروتمندان برای کار خیر و صدقات می داند و می فرماید: چون از یکسو «ربا» حرام است و از طرف دیگر کنز و انباشتن ثروت به صورت را کد نیز است، پس چاره ای برای ثروتمندان جز انفاق و یا کارهای تولیدی مفید باقی نمی ماند. (۷) همچنان که درباره ی علت تحریم ربا گفته اند: رباخواری مانع جریان پول در مسیر تولید و کارهای عام المنفعه است و به جای تلاش و فکر و بازو، فقط از سود پول بهره گیری می شود، لذا ربا تحریم شده است. از امام صادق علیه السلام روایت شده است که فرمودند: «لو كان الربا حلالا - لترك الناس التجارات» اگر ربا حلال بود، مردم کسب و کار را

ص: ۴۳۷

۱-۱. تفسیر المیزان، ذیل آیه.

۲-۲. وسائل، ج ۱۲، ص ۴۲۹.

۳-۳. کافی، ج ۵، ص ۱۴۷.

۴-۴. کنز العمال، ج ۴، ص ۱۰۴.

۵-۵. وسائل، ج ۱۲، ص ۴۳۰.

۶-۶. تفسیر درالمشور، ج ۲، ص ۱۰۲.

۷-۷. وسائل، ج ۱۲، ص ۴۲۳.

رها می کردند. (۱) و از امام رضا علیه السلام نیز روایت شده است که فرمودند: اگر ربا شیوع پیدا کند راه قرض دادن بسته می شود. (۲) ضمناً چون احتمال در دام ربا افتادن در امور اقتصادی زیاد است، در حدیث می خوانیم: «من أتجر بغير فقه فقد ارتطم فی الربا» (۳) هر کس بدون دانش و آگاهی از مسائل فقهی تجارت وارد تجارت شود، گرفتار ربا می شود.

آثار ربا:

گرفتن پول اضافی، بدون انجام کاری مفید و یا مشارکت در تولید، نوعی ظلم و اجحاف است که موجب پیدایش دشمنی و قساوت می شود.

ربا دهنده به جهت بدهی های تصاعدی، گاهی ورشکست و مجبور به قبول انواع ذلت ها و اسارت ها می شود. (۴)

ربا، تعادل جامعه را بهم زده و موجب تقسیم جامعه به دو قطب مستکبر و مستضعف می شود. (۵)

با توجه به این آثار تخریبی، نه تنها در شریعت اسلام، بلکه در تمام ادیان آسمانی ربا تحریم شده است.

امّا برخی به بهانه هایی می خواهند ربا را توجیه کنند و به دنبال راه فرار هستند. کلاه شرعی ساختن، همانند حيله يهود برای گرفتن ماهی در روز شنبه که در آیات قبل ماجرای آن بیان شد، نوعی بازی بیش نیست و قرآن از این گونه بازی ها انتقاد کرده است.

ربا، آثار تخریبی خود را دارد هر چند که جوامع انسانی آن را در سیستم اقتصادی خود پذیرفته باشند. علت پیشرفت جوامع غربی، توجه به علم و صنعت است، نه اینکه رباخواری موجب ترقی آنها شده باشد.

پیام ها:

۱- رباخواران، از تعادل روحی و روانی برخوردار نیستند و جامعه را نیز از تعادل

ص: ۴۳۸

۱-۱. وسائل، ج ۱۲، ص ۴۲۴ و بحار، ج ۱۰۳، ص ۱۱۹.

۲-۲. الحیاه، ج ۴، ص ۳۳۴.

۳-۳. نهج البلاغه، قصار ۴۴۷.

۴-۴. تفسیر مراغی، ذیل آیه.

۵-۵. تفسیر المیزان.

اقتصادی خارج می سازند. «كَلِمًا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ»

۲- تشبیه بیع حلال به ربای حرام، نشانه ی عدم تعادل فکری آنان است. «يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ... بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا»

۳- توجیه گناه، راه را برای انجام گناه باز می کند. «إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا»

۴- تا قبل از ابلاغ تکلیف، مسئولیتی نیست. «فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ»

۵- احکام الهی، در جهت پند و تربیت مردم است. «جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ»

۶- قانون امروز، شامل گذشته افراد نمی شود. «فَلَهُ مَا سَلَفَ»

۷- از گناه ناآگاهان اغماض می شود، ولی از آگاهان مغرض و مُصرِّ هرگز. «وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ»

«۲۷۶» يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ

خداوند ربا را نابود می کند، ولی صدقات را افزایش می دهد و خداوند هیچ انسان ناسپاس و کافر گنهکاری را دوست نمی دارد.

نکته ها:

کلمه ی «محق» به معنای نقصان تدریجی است و مُحَاق به ماه گفته می شود که نورش در شبهای آخر آنچنان کاهش یافته که دیده نمی شود. و در مقابل، «ربا» به معنی رشد تدریجی است.

این آیه یادآور می شود که هرچند رباخوار به قصد انباشت ثروت، از دیگران ربا می گیرد، ولی خداوند برکت و آثار خوبی که باید ازدیاد مال داشته باشد از ربا می گیرد. لازم نیست خود مال رَبَوی از بین برود، بلکه اهدافی که از افزایش ثروت در نظر است از بین می رود. در نظام رَبَوی، سعادت، محبت و امانت نیست و چه بسیار ثروتمندانی که از سرمایه خود، هیچ نوع راحتی و آرامش و یا محبوبیتی بدست نمی آورند، ولی در نظامی که در آن انفاق، صدقه و قرض الحسنه رایج باشد، آن جامعه از برکات زیادی برخوردار است. در آن نظام، فقرا مأیوس نبوده و اغنیا در فکر تکاثر نیستند. محرومان به فکر انتقام و سرقت، و اغنیا نگران حراست

و حفاظت اموال خود نمی باشند و جامعه از یک تعادل نسبی همراه با الفت و رحمت و تفاهم و امتیّت برخوردار خواهد بود. در تفسیر کبیر فخررازی آمده است: وقتی رباخوار، عواطف و عدالت انسانی را در خود محو کند، خود و اموالش مورد نفرین فقرا قرار می گیرد و کینه و انتقام و توطئه سرقت هر لحظه او را تهدید می کند و این نمونه ای از آن نابودی است که در آیه مطرح شده است.

پیام ها:

۱- به رشد ظاهری ثروت خیره نشوید، نظام اقتصادی بر اساس ربا روبه نابودی است. «يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا»

۲- نابود کردن مال ربوی، از سنت های الهی است. «يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا» فعل مضارع نشانه ی استمرار است.

۳- رواج صدقه و زکات، سبب رشد و استواری اقتصاد است. «يُزَيِّبُ الصَّدَقَاتِ»

۴- رباخوار، از رحمت و محبت الهی محروم است. «وَاللَّهُ لَا يُجِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ»

۵- رباخوار، بسیار ناسپاس و گنهکار است. او با گرفتن ربا خود را ضامن مردم، زندگی خود را حرام، عباداتش را باطل، و حرص و طمع قساوت را بر خود حاکم می گرداند. «كَفَّارٍ أَثِيمٍ»

«۲۷۷» إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

همانا کسانی که ایمان آورده و کارهای نیکو انجام داده اند و نماز برپا داشته و زکات پرداخته اند، پاداششان نزد پروردگارشان (محفوظ) است و نه ترسی بر آنهاست و نه غمگین می شوند.

نکته ها:

این آیه، برابر رباخواران که «کفار اثم» هستند، سیمای مؤمنان را ترسیم می کند که عمل صالح انجام داده و نماز را بر پای می دارند و زکات پرداخت می کنند. تا اشاره به این باشد که

زمینه ی برچیده شدن ربا در جامعه، توجّه به ایمان و عمل صالح و احیای نماز و زکات است.

مردم چهار گروهند:

۱. گروهی ایمان آورده و عمل صالح انجام می دهند که اینان «مؤمنانند».

۲. گروهی، نه ایمان آورده و نه کار شایسته انجام می دهند که اینان «کافرانند».

۳. گروهی ایمان دارند، ولی عمل صالح ندارند که اینان «فاسقانند».

۴. گروهی ایمان ندارند، ولی اظهار ایمان می کنند و در ظاهر کار نیک انجام می دهند که اینان «منافقانند».

اگر رباخواران از خدا و مردم بریده اند، اما در مقابل، کسانی هستند که اهل ایمان و عمل صالح بوده و از طریق نماز، با خداوند مرتبط می باشند و با پرداخت زکات با مردم پیوند دارند.

پیام ها:

۱- اسلام در کنار مسائل عبادی و فردی، به مسائل اقتصادی و مردمی نیز توجّه دارد. نماز و زکات در کنار هم مطرحند. «أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ»

۲- ذکر نماز و زکات بعد از عمل صالح، نشانه آن است که در میان کارهای شایسته حساب این دو جداست. «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوُا الزَّكَاةَ»

۳- تشویق نیکوکاران بدنبال تهدید بدکاران، یک اصل تربیتی است. «لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ»

۴- هوشمند کسی است که در محاسبات، تنها به موجودی امروز که در دست دارد ننگرد، بلکه به آینده و ذخیره هایی که نزد خداوند است توجّه داشته باشد. «عِنْدَ رَبِّهِمْ»

۵- پروردگار، به مؤمنانی که اهل عمل صالح و نماز و زکاتند، نظر ویژه ای دارد.

کلمه «رَبِّهِمْ» اشاره به لطف خاصّ اوست.

۶- وعده های الهی، انگیزه ی عمل صالح است. «لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ»

۷- امتیّت و آرامش واقعی، در سایه ی ایمان و عمل صالح و پیوند با خدا و مردم

است. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

۸- عوامل آرامش، ایمان، عمل صالح، نماز و زکات است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوُا الزَّكَاةَ... لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

«۲۷۸» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ ذُرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! تقوای الهی پیشه کنید و آنچه را از (مطالبات) ربا باقی مانده است، رها کنید، اگر ایمان دارید.

نکته ها:

در آیات قبل به مفسد ربا اشاره شد که ربا فرد و جامعه را از تعادل خارج و آشفته می کند؛ «يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ» و روشن شد که ربا در حقیقت کم شدن است، نه زیاد شدن؛ «يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا» اکنون نهی از ربا را صریحاً بیان می کند. «ذُرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا»

در تفاسیر مجمع البیان، المیزان و مراغی نقل شده است که وقتی آیه تحریم ربا نازل شد، برخی از صحابه همانند خالد بن ولید، عباس و عثمان، از مردم مقداری طلب از بابت ربا داشتند، آنها در مورد طلبکاری خود، از پیامبر صلی الله علیه و آله کسب تکلیف کردند و آیه فوق نازل شد.

پیامبر صلی الله علیه و آله بعد از نزول این آیه فرمود: عباس، عموی من نیز حق مطالبه ربا ندارد و قبل از همه، باید خویشان من دست از ربا بردارند. همچنان که در طی خطبه ای فرمود: «و کل ربا فی الجاهلیه موضوع تحت قدمی هاتین و اول ربا اضع ربا العباس» تمام رباهای مقرر در دوره جاهلیت را زیر پای می اندازم و از همه پیشتر رباهایی که برای عباس است. (۱)

پیام ها:

۱- رباخواری، از عادات زمان جاهلیت بود که مسلمانان صدر اسلام نیز به آن آلوده بودند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا... ذُرُوا»

ص: ۴۴۲

۲- تقوا، مرحله بالاتری از ایمان است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ»

۳- رباخوار، مالک بهره نمی شود و اسلام سود ربوی را به رسمیت نمی شناسد.

«ذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا»

۴- لازمه ی ایمان و تقوا، صرف نظر کردن از مال حرام است. «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

«۲۷۹» فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ

پس اگر چنین نکردید، (بدانید که) اعلان جنگ با خدا و رسولش داده اید و اگر توبه کنید، (اصل) سرمایه های شما از آن خودتان است. (و در این صورت) نه ستم می کنید و نه بر شما ستم می شود.

نکته ها:

در اسلام، نه اجازه ربا و بهره کشی و استثمار داده شده و نه اموال مردم یک جانبه مصادره می گردد. در بعضی نظام ها، مالکیت ملغی و تمام اموال را از صاحبانشان می گیرند و در برخی دیگر، استثمار و بهره کشی و ربا، به هر شکلی آزاد است.

پیام ها:

۱- رباخوار، محارب با خداست. او باید بداند که در این جنگ، در یک طرف او قرار دارد و در طرف دیگر، خداوند جبار. «فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ»

۲- رباخواری، گناه کبیره است. چون اعلام جنگ با خداوند است. «بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ»

۳- رباخوار، گمان نکند با مردم محروم طرف است، بلکه خداوند به حمایت از محرومان برخاسته و از حق آنان دفاع می کند. «بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ»

۴- برای محاربین با خدا نیز راه توبه باز است. «بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ... وَإِنْ تُبْتُمْ»

۵- رباخوار، تنها مالک اصل مال است، نه بهره آن. «فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ»

۶- برای نجات محرومان، اصل مالکیت مردم را نادیده نگیرید و مالکیت

خصوصی در اقتصاد اسلامی پذیرفته شده است. «فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ»

۷-سلطه پذیری و سلطه گری هر دو محکوم است، نه ظلم ببینید و نه ظلم روا دارید. «لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ»

۸-انتقام ممنوع است. به رباخوار توبه کننده نیز نباید ظلم شود. «فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ»

۹-به توبه کنندگان، نباید بخاطر خلاف کاری های پیشین ظمی شود. سرزنش کسانی که قبلاً خلاف کار بوده اند ممنوع است. «فَإِنْ تُبْتِئُمْ... لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ»

۱۰-استقرار عدالت اقتصادی، از وظایف حکومت اسلامی است. «لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ»

«۲۸۰» وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

واگر (بدهکار) تنگ دست بود، او را تا هنگام توانایی مهلت دهید و (در صورتی که واقعاً توان پرداخت ندارد)، اگر ببخشید برای شما بهتر است، اگر (نتایج آنرا) بدانید.

نکته ها:

هر چند در این آیه سفارش شده که به بدهکار مهلت داده شود، ولی نباید بدهکار از این موضوع سوء استفاده کند. لذا اگر بدون عذر در پرداخت بدهی خود تأخیر کند، گناهکار است.

در حدیث آمده است: برای کسانی که بدون عذر، بدهی خود را نمی پردازند، گناه دزد نوشته می شود. همچنان که برای مهلت دهندگان، پاداشی چون پاداش شهیدان ثبت می شود. به هر روزی که به بدهکار مهلت داده شود، پاداش صدقه همان مبلغ برای طلبکار ثبت می شود. (۱)

گذشت از بدهکار نادار، برای شما بهتر است، زیرا:

الف: شاید فردا برای خود شما نیز این صحنه پیش آید.

ص: ۴۴۴

ب: مال فراموش می شود، ولی بخشیدن به نادار هرگز فراموش نمی شود.

ج: کسب رضایت دل محروم و رضای خالق، از کسب درآمد بمراتب بهتر است.

در احکام فقهی آمده است: زندانی کردن بدهکار معذور، ممنوع است و در مواردی که شخص بدهکار واقعاً مالی نداشته باشد که بدهی خود را پرداخت کند، وظیفه ی حکومت اسلامی است که بدهی او را بپردازد.

پیام ها:

۱- اسلام، حامی مستضعفان است. «وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ»

۲- نه تنها ربا نگیرید، بلکه در گرفتن رأس المال و اصل سرمایه نیز مدارا کنید.

«فَنظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ»

۳- اصل در زمان بندی برای بازپرداخت، توان بدهکار است. «فَنظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ»

۴- اجبار بدهکاری که توانایی پرداخت دارد، مانعی ندارد. «إِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ»

۵- بخشیدن بدهکار فقیر، صدقه است. «وَ أَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ»

۶- نظام حقوقی و اقتصادی اسلام، با نظام اخلاقی آن پیوند دارد. گرچه بازپس گیری وام حق است، ولی مهلت دادن و بخشیدن بدهکار باید مراعات شود. «فَنَظِرَةٌ... تَصَدَّقُوا»

۷- محدودیت انسان و ثروت دوستی او نمی گذارد که انسان به حقیقت ارزشها و کمالات پی ببرد. «إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

«۲۸۱» وَ اتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ

و پروا کنید از روزی که در آن به پیشگاه خداوند بازگردانده می شوید و سپس هر کس (جزای) آنچه را کسب کرده، بدون کم و کاست داده می شود و به آنان ستمی نمی رود.

این آیه به منزله ی جمع بندی و هشدار عمومی در پایان آیات ربا است. در تفاسیری همچون کشاف، المیزان، مجمع البیان، کبیر فخر رازی و برهان آمده است که این آیه، آخرین آیه ای بوده که بر رسول خدا صلی الله علیه و آله نازل شده، ولی به دستور پیامبر صلی الله علیه و آله در اینجا قرار گرفته است.

پیام ها:

۱- قیامت، روز مهمی است. تنوین کلمه «یَوْمًا» اشاره به عظمت آن روز دارد.

۲- ربا گرفتن و رسیدن به دنیا، ساده و زودگذر است، آنچه ابدی و باقی است، قیامت است. «وَ اتَّقُوا یَوْمًا»

۳- تقوا و یاد قیامت، قوی ترین عامل برای دور شدن از ربا و سایر محرّمات است.

«وَ اتَّقُوا یَوْمًا تُرْجَعُونَ فِیهِ»

۴- ضامن اجرای نظام اقتصادی اسلام، ایمان و تقوای مردم است. «وَ اتَّقُوا یَوْمًا»

۵- در معاملات این جهان، امکان کم و کاست هست، ولی در معامله با خداوند هیچ گونه کم و کاستی نیست. «تُوفِّي كُلُّ نَفْسٍ
مَا كَسَبَتْ»

۶- ملاک جزا و پاداش، عمل است، نه آرزو. «مَا كَسَبَتْ»

۷- نگران انفاق و ترک سود رباهای خود نباشید، از اعمال نیک شما اندکی کاسته نمی شود. «تُوفِّي كُلُّ نَفْسٍ... لَا يُظْلَمُونَ»

«۲۸۲» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبَ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيَمْلِكِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَفْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسِيحُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيَمْلِكْ وَثِيَّةً بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكَّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسِيْمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْسَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأُذْنِي إِلَّا تَزَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَلَّلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

ای کسانی که ایمان آورده اید! هنگامی که بدهی مدّت داری (بر اثر وام یا معامله) به یکدیگر پیدا می کنید، آنرا بنویسید. باید نویسنده ای در میان شما به عدالت (سند را) بنویسد. کسی که قدرت بر نویسندگی دارد، نباید از نوشتن خودداری کند، همانطور که خدا به او تعلیم داده است. پس باید او بنویسد و آن کس که حقّ بر ذمه او (بدهکار) است املا کند و از خدایی که پرورگار اوست بپرهیزد و چیزی از آن فروگذار ننماید. و اگر کسی که حقّ بر ذمه اوست، سفیه یا (از نظر عقل) ضعیف و یا (به جهت لال بودن) توانایی بر املا کردن ندارد، باید ولی او (بجای او) با رعایت عدالت (مدّت و مقدار بدهی را) املا کند و دو نفر از مردان را (بر این حقّ) شاهد بگیرد و

اگر دو مرد نبودند، یک مرد و دو زن از گواهان، از کسانی که مورد رضایت و اطمینان شما هستند (انتخاب کنید) تا اگر یکی از آنان فراموش کرد، دیگری به او یادآوری کند. و شهود نباید به هنگامی که آنها را (برای ادای شهادت) دعوت می کنند خودداری نمایند. و از نوشتن (بدهی های) کوچک یا بزرگ مدّت دار، ملول نشوید (هر چه باشد بنویسید)، این در نزد خدا به عدالت نزدیکتر و برای ادای شهادت استوارتر و برای جلوگیری از شک و تردید بهتر می باشد، مگر اینکه تجارت و داد و ستد نقدی باشد که در میان خود دست به دست می کنید که ایرادی بر شما نیست که آنرا بنویسید. و هنگامی که خرید و فروش (نقدی) می کنید، (باز هم) شاهد بگیرید و نباید به نویسنده و شاهد (به خاطر حقگویی) زیانی برسد (و تحت فشار قرار گیرد) و اگر چنین کنید از فرمان خداوند خارج شده اید و از خدا بپرهیزید و خداوند (راه درست زندگی را) به شما تعلیم می دهد و خداوند به هر چیزی دانا است.

نکته ها:

بزرگترین آیه ی قرآن، این آیه است که درباره ی مسائل حقوقی و نحوه ی تنظیم اسناد تجاری می باشد. این آیه نشانه ی دقت نظر و جامعیت اسلام است که در دوره جاهلیت و در میان مردمی عقب افتاده، دقیق ترین مسائل حقوقی را طرح کرده است.

کلمه «تداینتم» از «دین» به معنای بدهی، شامل هرگونه معامله غیر نقدی، وام و خرید سلف می شود.

در حدیث آمده است: اگر کسی در معامله سند و شاهد نگیرد و مالش در معرض تلف قرار گیرد، هرچه دعا کند، خداوند مستجاب نمی کند و می فرماید: چرا به سفارشات من عمل نکردی؟! (۱)

ص: ۴۴۸

اگر دقت در حفظ حقوق فردی ضروری است، حفظ بیت المال بمراتب ضروری تر است!

تنظیم سند، حتی در معاملات نقدی مفید است، ولی ضرورت آن به اندازه ی معاملات نسیه نیست. چون در معاملات موعده دار، ممکن است طرفهای معامله و یا شاهدان از دنیا بروند یا فراموش کنند، بنابراین لازم است نوشته هم بشود.

از فرمان نوشتن، معلوم می شود که اسناد تنظیم شده ای که همراه با گواهی عادل باشد، قابل استشهاد است.

از این آیه استفاده می شود که جامعه اسلامی باید یکدیگر را در حفظ حقوق حمایت کنند.

زیرا هر معامله ای، نیاز به کاتب و چند شاهد دارد.

در زمانی که در تمام جزیره العرب به گفته مورخان، ۱۷ باسواد بیشتر نبوده، این همه سخن از نوشتن، نشانه ی توجه اسلام به علم و حفظ حقوق است.

پیام ها:

۱- ایمان، بستر و مقدمه عمل به احکام، و خطاب؛ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» تشویقی برای عمل به احکام است.

۲- مدت بدهکاری، باید روشن باشد. «إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۳- برای حفظ اعتماد و خوش بینی به همدیگر و آرامش روحی طرفین و جلوگیری از فراموشی، انکار و سوءظن، باید بدهی ها نوشته شود. «فَاكْتُبُوهُ»

۴- برای اطمینان و حفظ قرارداد از دخل و تصرف احتمالی طرفین، سند باید با حضور طرفین و توسط شخص سومی نوشته شود. «وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ»

۵- نویسنده ی قرار داد، حق را در نظر گرفته و عین واقع را بنویسد. «بِالْعَدْلِ» شرط گزینش نویسنده ی اسناد، داشتن عدالت در قلم است.

۶- به شکرانه سواد و علمی که خداوند به ما داده است، کارگشایی کنیم. «وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ»

۷- اهل هر فن و حرفه ای مسئولیت ویژه دارد، کسی که قلم دارد باید برای مردم بنویسد. «وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ»

۸- باید بدهکار که حق بر ذمه اوست، متن قرار داد را بگوید و کاتب بنویسد، نه آنچه را بستانکار ادعا نماید. «وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ»

۹- اقرار انسان علیه خودش، قابل قبول است. «وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ»

۱۰- بدهکار، هنگام املاي قرارداد باید خدا را در نظر بگیرد و چیزی را فروگذار نکند و تمام خصوصیات بدهی را بگوید. «وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ»

۱۱- تدوین قانون باید به گونه ای باشد که حق ناتوان ضایع نشود. اگر بدهکار، سفیه یا ضعیف و ناتوان و یا گنگ و لال بود، سرپرست و ولی او متن قرارداد را بگوید و کاتب بنویسد. «فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا... فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ»

۱۲- سفیهان و ناتوانان در مناسبات اجتماعی، نیازمند ولی هستند. «فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ»

۱۳- توجه به حقوق طبقه محروم و اقشار ضعیف، از سوی مسئولان و سرپرستان لازم است. «فَلْيُمْلِلْ» صیغه امر نشانه لزوم این کار است.

۱۴- مردان، در گواه شدن و گواهی دادن بر زنان مقدم می باشند. «شَهِدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ»

۱۵- گواهان باید عادل و مورد اطمینان و رضایت طرفین باشند. «مِمَّنْ تَرْضَوْنَ»

۱۶- هر کدام از مردها به تنهایی می توانند شاهد باشند، ولی اگر شاهد یک مرد و دو زن بود، آن دو زن به اتفاق هم ادای شهادت کنند. تا اگر یکی لغزش یا اشتباه کرد، نفر دوم یادآوری کند. «فَتَذَكَّرِ إِحْدَاهُمَا»

دو زن به جای یک مرد در گواهی، یا به خاطر روحیه ی ظریف و عاطفی آنهاست و یا به جهت آن است که معمولاً زنان در مسائل بازار و اقتصاد حضور فعال ندارند و آشنایی آنها با نحوه ی معاملات کمتر است.

۱۷- اگر برای شاهد گرفتن از شما دعوت کردند، خودداری نکنید، گرچه گواه شدن بدون دعوت واجب نیست. «وَلَا يَأْبُ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا»

۱۸- مبلغ قرارداد مهم نیست، حفظ اطمینان و حق الناس مهم است. «وَلَا تَسْمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا»

۱۹- ثبت سند به صورت دقیق و عادلانه سه فایده دارد:

الف: ضامن اجرای عدالت است. «أَقْسَطُ»

ب: موجب جرأت گواهان بر شهادت دادن است. «أَقْوَمُ»

ج: مانع ایجاد بدبینی در جامعه است. «أَذْنَبِي أَلَّا تَزْتَابُوا»

۲۰- اگر فایده و اسرار احکام برای مردم گفته شود، پذیرفتن آن آسان می شود.

«ذَلِكُمْ أَقْسَطُ...»

۲۱- معطل شدن امروز برای نوشتن قرارداد، بهتر از فتنه و اختلاف فرداست.

«أَذْنَبِي أَلَّا تَزْتَابُوا»

۲۲- در معاملات نقدی، لزومی به نوشتن نیست. «إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً»

۲۳- در معاملات نقدی، اگرچه نوشتن لازم نیست، ولی شاهد بگیرد. «فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ»

۲۴- کاتب و شاهد در امان هستند و نباید به خاطر حق نوشتن و حق گفتن مورد آزار و اذیت یکی از طرفین قرار گیرند. «لَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ»

۲۵- اگر ادای شهادت و یا نوشتن قرارداد، نیازمند زمان یا تحمل زحمتی بود، باید شاهد و کاتب به نحوی تأمین مالی شوند و گرنه هر دو ضرر خواهند کرد.

«وَلَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ»

۲۶- کاتب و شاهد حق ندارند سند را به گونه ای تنظیم کنند که به یکی از طرفین ضرری وارد شود. «لَا يُضَارُّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ»

۲۷- هرگونه خدشه در سند، از هر کس که باشد، فسق و گناه است. «فَإِنَّهُ فُسُوقٌ»

۲۸- کاتب و شاهد، مرزبان حقوق مردم هستند و شکستن مرزها همان خروج از مرز و فسق است. «فَإِنَّهُ فُسُوقٌ»

۲۹- قلب پاک و با تقوا، همچون آینه علوم و حقایق را می گیرد. «وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيَعْلَمُكُمُ اللَّهُ»

۳۰- خداوند تمام نیازهای مادی و معنوی شما را می داند و بر اساس آن، احکام و

قوانین را برای شما بیان می کند. قانون گذار باید آگاهی عمیق و گسترده داشته باشد. «وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

«۲۸۳» وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِمِنَ أَمَانَتَهُ وَ لِيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثَمَ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ

و اگر در سفر بودید و نویسنده ای نیافتید، وثیقه ای بگیرید و اگر به یکدیگر اطمینان داشتید (وثیقه لازم نیست). پس کسی که امین شمرده شده، امانت (و بدهی خود را بموقع) پردازد و از خدایی که پروردگار اوست پروا کند.

و شهادت را کتمان نکنید و هر کس آنرا کتمان کند، پس بی شک قلبش گناهکار است و خداوند به آنچه انجام می دهید داناست.

نکته ها:

هر گاه برای تنظیم سند بدهی نویسنده ای نبود، می توان از بدهکار گرو و وثیقه گرفت، خواه در سفر باشیم یا نباشیم. بنابراین جمله ی «إِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ» برای آن است که معمولاً در سفرها انسان با کمبودها برخورد می کند. نظیر جمله ی «إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ» یعنی هنگامی که مرگ به سراغ شما آمد وصیت کنید. با اینکه می دانیم وصیت مخصوص زمان مرگ نیست، لکن آخرین فرصت آن، زمان فرا رسیدن مرگ است.

پیام ها:

۱- شرط وثیقه، بدست گرفتن و در اختیار بودن است. «مقبوضه» (۱)

۲- کار از محکم کاری عیب نمی کند، در برابر طلب، وثیقه بگیرید. «فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ»

۳- جایگاه افراد در احکام تفاوت دارد. برای ناشناس رهن و برای افراد مطمئن

ص: ۴۵۲

۱- ۱). امام باقر علیه السلام فرمود: «لا رهن الا مقبوضه» رهن، بدون قبض نمی شود. تهذیب، ج ۷، ص ۱۷۶.

بدون رهن. «فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ...»

۴-نگذارید اعتمادها و اطمینان ها در معاملات سلب شود. «فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِمِنَ» فلسفه رهن گرفتن، اطمینان است که اگر بدون آن اطمینان بود، رهن گرفتن ضرورتی ندارد.

۵-افراد آگاه به حقوق مردم، در برابر مظلومان مسئولند. «وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ»

۶-آنجا که بیان حق لازم است، سکوت حرام است. «وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثَمُ قَلْبُهُ»

۷-انحراف درونی، سبب انحراف بیرونی می شود. قلب گناهکار، عامل کتمان گواهی می شود. «وَلَمْ يَكْتُمِهَا فَاثَمَ قَلْبُهُ»

۸-ایمان به اینکه خداوند همه کارهای ما را می داند، سبب پیدایش تقوا و بیان حقایق است. «وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ»

«۲۸۴» اللَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، تنها از آن خداست. (بنابراین) اگر آنچه را در دل دارید آشکار سازید یا پنهان دارید، خداوند شما را طبق آن محاسبه می کند. پس هر که را بخواهد (وشایستگی داشته باشد) می بخشد و هر که را بخواهد (ومستحق باشد) مجازات می کند و خداوند بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

علامه طباطبائی در تفسیر المیزان می فرماید: حالات قلبی انسان دو نوع است: گاهی خطور است که بدون اختیار چیزی به ذهن می آید و انسان هیچ گونه تصمیمی بر آن نمی گیرد که آن خطور گناه نیست، چون به دست ما نیست.

اما آن حالات روحی که سرچشمه ی اعمال بد انسان می شود و در عمق روان ما پایگاه دارد،

مورد مؤاخذه قرار می گیرد.

ممکن است مراد آیه از کیفر حالات باطنی انسان، گناهانی باشد که ذاتاً جنبه درونی دارد و عمل قلب است، مانند کفر و کتمان حق، نه مواردی که مقدمه گناه بیرونی است.

انسان، در برابر روحيات، حالات و انگیزه هایش مسئول است و این مطلب مکرر در قرآن آمده است. از آن جمله:

* «يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ» (۱) خداوند شما را به آنچه دل‌های شما کسب نموده است مؤاخذه می کند.

* «فَإِنَّهٗ آتِمُّ قَلْبُهٗ» (۲) برآستی که کتمان کننده، دل او گناهکار است.

* «إِنَّ السَّمْعَ وَالبَصَرَ وَالفؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهٗ مَسْئُولًا» (۳) همانا گوش و چشم و دل، هر کدام مورد سؤال هستند.

* «إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَ الآخِرَةِ» (۴) علاقه قبلی به شیوع گناه و فساد در میان مؤمنان، سبب عذاب دنیا و آخرت است.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: مردم بر اساس افکار و نیت خود مجازات می شوند. (۵)

پیام ها:

۱- خداوند، هم مالک مطلق است؛ «لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ» و هم عالم مطلق؛ «إِنَّ تَبْدُؤًا... أَوْ تُخْفُوهُ» و هم قادر مطلق. «وَاللَّهُ عَلِيُّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

۲- از کوزه همان برون تراود که در اوست. اعمال انسان ها نشانگر طرز تفکر و اعتقادات درونی آنهاست. «تَبْدُؤًا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ»

۳- مربی باید مردم را میان بیم و امید نگه دارد. «یغفر، یعذب»

ص: ۴۵۴

۱- ۱). بقره، ۲۲۵.

۲- ۲). بقره، ۲۸۳.

۳- ۳). اسراء، ۳۶.

۴- ۴). نور، ۱۹.

۵- ۵). نهج البلاغه، خطبه ی ۷۵.

«۲۸۵» آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

پیامبر به آنچه از سوی پروردگارش بر او نازل شده ایمان دارد و همه مؤمنان (نیز) به خدا و فرشتگان و کتاب‌ها (ای آسمانی) و فرستادگانش ایمان دارند (و می‌گویند): ما میان هیچ‌یک از پیامبران او فرق نمی‌گذاریم (و به همگی ایمان داریم) و گفتند: ما (ندای حق را) شنیدیم و اطاعت کردیم، پروردگارا! آمرزش تو را (خواهانیم) و بازگشت (ما) به سوی توست.

نکته‌ها:

در این آیه اصول دین (توحید، نبوت، معاد) بیان شده و در آیه بعد، آمادگی انسان برای انجام تکالیف الهی و درخواست رحمت و مغفرت از خدا مطرح می‌شود. لذا در حدیث آمده است که این آیه و آیه بعد ارزش خاصی دارند و تلاوت آن دو همانند گنج است.

تکریم پیامبر لازم است و حساب رسول الله صلی الله علیه و آله از دیگران جداست. لذا در این آیه ابتدا نام رسول خدا و ایمان او آمد و سپس نام مؤمنان و عقاید آنان.

پیام‌ها:

۱- تبلور مکتب در رهبر است. «آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ»

۲- مبلغان دینی باید به آنچه دعوت می‌کنند، باور داشته باشند. «آمَنَ الرَّسُولُ...»

۳- نزول کتب آسمانی، برای پرورش و تربیت انسان هاست. «مِنْ رَبِّهِ»

۴- ایمان به همه انبیا لازم است، چون تمام انبیا یک هدف دارند. «كُتِبَ وَرُسُلِهِ»

۵- زمینه‌ی دریافت مغفرت الهی، ایمان و عمل است. «سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا»

۶- در کنار ایمان و عمل، باز هم باید چشم امید به رحمت و غفران الهی داشت.

«سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا»

۷- بخشش، از شئون ربوبیت و زمینه‌ی پرورش است. «غُفْرَانَكَ رَبَّنَا»

«۲۸۶» لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

خداوند هیچ کس را جز به اندازه توانایی اش تکلیف نمی کند، هر کس آنچه از کارها (ی نیک) انجام دهد به سود خود انجام داده و آنچه از کارها (ی بد) کسب کرده به ضرر خود کسب کرده است. (مؤمنان می گویند:) پروردگارا! اگر (در انجام تکالیف چیزی را) فراموش یا خطا نمودیم، ما را مؤاخذه مکن. پروردگارا! تکلیف سنگین بر ما قرار مده، آن چنان که (به خاطر گناه و طغیان) بر کسانی که پیش از ما بودند قرار دادی. پروردگارا! آنچه را (از مجازات) که طاقت تحمل آنرا نداریم، بر ما مقزّر نکن و از ما درگذر و ما را بیمارز و در رحمت خود قرارده، تو مولی و سرپرست مایی، پس ما را بر گروه کافران پیروز گردان.

نکته ها:

گاهی منشا فراموشی، سهل انگاری خود انسان است که قابل مؤاخذه می باشد. چنانکه خداوند می فرماید: «كَذَلِكَ أَنْتَ كَأَيُّهَا قَوْمٌ نَسِيَةٌ» (۱) آن چنانکه آیات ما بر تو آمد و تو آنها را فراموش کردی، همان گونه امروز نیز تو به فراموشی سپرده می شوی. لذا در این آیه از فراموش کاری در کنار خطا کاری، طلب آمرزش می شود. در ضمن از مجازات های سنگین که در اثر طغیان و فساد امت های پیشین بر آنها تحمیل شد، درخواست عفو می شود.

در این آیه انسان تمام مراحل لطف را از خداوند می خواهد: مرحله اول عفو است که محو

ص: ۴۵۶

آثار گناه و عقاب است. مرحله دوم مغفرت و محو آثار گناه از روح است و مرحله سوم بهره گیری از رحمت پروردگار و پیروزی بر کافران می باشد.

«لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» در آیات دیگر نیز فرموده است: «مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ» (۱) و «يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ» (۲) پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز فرموده است: من به دین آسان و سهل مبعوث شده ام. (۳)

پیام ها:

۱- تکالیف الهی، بیش از توان انسان نیست. «لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» اسلام، دین آسانی است، نه سخت گیری.

۲- اعمال ما آثاری دارد که بازتابش به خود ما برمی گردد. «لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ عَلَيْهَا مَا...»

۳- انسان، آزاد و صاحب اختیار است. «لَهَا مَا كَسَبَتْ»

۴- انجام یا ترک دستورات الهی، سود و ضررش برای خود ماست. «لَهَا... عَلَيْهَا»

۵- کسانی که می گویند: «سَيِّمِعْنَا وَ أَطَعْنَا» و سراپا عادل و متقی هستند، باز هم از خطا و نسیان های خود نگرانند و دعا می کنند. «إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا»

۶- به تاریخ گذشتگان و حوادث تلخ آنان بنگریم تا درس عبرت گرفته و به خدا پناه ببریم. «كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا»

۷- آداب دعا آن است که ابتدا به ضعف خود اقرار کنیم؛ «لَا- طَاقَةَ لَنَا» سپس به عظمت خداوند گواهی دهیم؛ «أَنْتَ مَوْلَانَا» آنگاه خواست خود را مطرح کنیم. «وَ اعْفُ عَنَّا وَ اغْفِرْ لَنَا وَ ارْحَمْنَا»

۸- پیروزی اسلام بر کفر، خواسته دائمی مؤمنان است. «فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۴۵۷

۱- ۱. حج، ۷۸.

۲- ۲. بقره، ۱۸۵.

۳- ۳. «بعثنی بالحنيفيه السهله السمحه» بحار، ج ۲۲، ص ۲۶۳.

سوره آل عمران دارای دویست آیه است و آیات آن از یک نظام و هماهنگی خاصی برخوردارند. این سوره در مدینه نازل شد و نزول آن زمانی بود که ندای دعوت اسلام در جهان آن روز بلند و دشمنان حساس و گوش به زنگ شده بودند.

چنانکه در تفسیر المیزان آمده است، عده ای از مسیحیان منطقه ی نجران، برای شنیدن سخنان پیامبر به مدینه آمدند که هشتاد و چند آیه اول این سوره برای توضیح معارف اسلام به آنان یکجا نازل گردید و با ماجرای مباحثه به انجام رسید.

همچنین ماجرای جنگ احد و دعوت مسلمانان به صبر و پایداری، در این سوره مطرح شده است. نام این سوره بر اساس آیات ۳۳ و ۳۵ آن می باشد که ماجرای تولد مریم فرزند عمران را بیان می دارد. لذا مراد از آل عمران در این سوره، حضرت مریم علیها السلام و حضرت عیسی علیه السلام می باشند، گرچه نام پدر حضرت موسی نیز، عمران بوده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

«۱»الم

الف لام میم.

نکته ها:

در جلد اول تفسیر نور، درباره ی آیه ی «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» گفته شد که آن از جایگاه خاصّی برخوردار و خود آیه ای مستقل است. گفتن آن در اول هر کار سفارش شده و تکرار آن در ابتدای هر سوره، نشانه ی اهمّیت آن است. «بِسْمِ اللَّهِ» مخصوص اسلام نیست و بعضی از پیامبران دیگر نیز این آیه را با همین عبارت بکار برده اند. این که «بِسْمِ اللَّهِ» با حرف «باء» شروع شده که به معنای استمداد و کمک خواهی است، نشانه ی آن است که بدون خواست و اراده او هیچ کاری صورت نمی گیرد.

استعانت از خدا، یعنی کمک گرفتن از تمام صفات او. خداوند رحمن و رحیم است و چشم امید ما به رحمت اوست، رحمتی گسترده و عمومی برای این جهان و آن جهان. آری! دیگران یا رحم ندارند و یا رحمتشان محدود به افراد خاص و یا زمان و مکان خاصّی است و هدفشان از رحم کردن، بازگشت سود آن به خودشان است، نظیر علفی که به حیوان یا دانه ای که به مرغ می دهند تا از او بهره مند شوند. رحمتی گسترده و ابدی برای همه بدون قصد بازگشت مخصوص خداوند است. پس از چنین خدای رحمن و رحیمی استمداد کنیم و بگوییم: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»

چنانکه در سوره ی بقره ذکر شد «الم» از حروف مقطعه است. شاید مشهورترین و بهترین

ص: ۴۶۲

نظر درباره حروف مقطعه همین باشد که بگوییم رمزی است میان خدا و پیامبرش. امام صادق علیه السلام فرمودند: «الم» در اول سوره آل عمران، رمز این جمله است: «انا الله المجید» یعنی منم خدای مجید. (۱) و یا اعلام این موضوع باشد که قرآن، کلام الهی نیز از همین حروف الفبا تألیف یافته، ولی با این حال معجزه است. اگر شما هم می توانید از همین حروف، کتابی همچون قرآن بیاورید. همان گونه که قدرت الهی از خاک، انسان می آفریند ولی بشر از خاک، سفال و آجر و کوزه می سازد. این تفاوت قدرت الهی با قدرت بشری است.

حروف مقطعه «الم» در ابتدای شش سوره بقره، آل عمران، عنکبوت، روم، لقمان و سجده آمده است.

□ □ □ □
«۲» اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

خدا که معبودی جز او نیست، زنده و پاینده است.

نکته ها:

«قَیُّوم» به کسی گفته می شود که خود به دیگری تکیه نداشته باشد، ولی دیگران به او تکیه دارند و یا قوام بخش همه چیز است.

خداوند در آفریدن، تدبیر و تسلط کامل دارد. عوامل و اسباب مادی وسیله ی پیدایش می شوند، ولی مستقل نیستند و سبب بودنشان از خودشان نیست.

موجودات دیگر، علم، حیات و قدرت مستقلی ندارند. تنها او زنده ای است که زندگی هر موجود زنده وابسته به اوست.

در دعای جوشن کبیر می خوانیم: او قبل از هر زنده ای زنده و بعد از هر زنده ای زنده است.

هیچ زنده ای شریک او نیست و به کسی نیاز ندارد. جان همه ی زنده ها و رزق آنها به دست اوست. او زنده ای است که زنده بودن خود را از کسی به ارث نبرده است.

ص: ۴۶۳

پیام ها:

۱- توحید، سرلوحه ی کتب آسمانی است. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»

۲- شرط معبود شدن، داشتن کمالات ذاتی است و تنها خداوند است که قائم به ذات خویش و بی نیاز مطلق است. «الْحَيُّ الْقَيُّومُ»

«۳» نَزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ

او کتاب (قرآن) را به حق بر تو نازل کرد، که تصدیق کننده کتاب های پیشین است و (او است که) تورات و انجیل را فرو فرستاد.

نکته ها:

کلمه ی «تورات»، در زبان عبری به معنای شریعت و قانون است. تورات کنونی دارای پنج بخش به نام های: ۱. سفر پیدایش ۲. سفر خروج ۳. سفر لاویان ۴. سفر اعداد ۵. سفر تثئیه می باشد. از آنجایی که در تورات شرح وفات و دفن حضرت موسی علیه السلام مطرح شده، معلوم می شود که این مطالب بعد از حضرت موسی جمع آوری شده است.

کلمه ی «انجیل»، ریشه ی یونانی دارد و به معنای بشارت است. انجیل نام کتاب مسیحیان است و قرآن هر کجا از آن نام برده، به صورت مفرد بیان کرده است، ولی امروزه در میان مسیحیان انجیل های متعددی وجود دارد که همه پس از حضرت عیسی علیه السلام و به دست یاران و پیروان او نوشته شده و به نام خود آنان معروف است، عبارتند از: ۱. انجیل متی. ۲.

انجیل مرقس. ۳. انجیل لوقا. ۴. انجیل یوحنا.

پیام ها:

۱- فرو فرستادن کتب آسمانی، جلوه ای از قیومیت خداوند است. «الْقَيُّومُ نَزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ»

۲- قرآن از هر گونه باطلی مصونیت داشته و منطبق با حقیقت است. «بِالْحَقِّ»

۳- کتاب های آسمانی انبیا، مؤید یکدیگرند. «مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ»

۴- تصدیق کتب آسمانی پیشین، عاملی برای وحدت خداپرستان و یکی از شیوه های دعوت دیگران است. «مُصَدِّقًا»

۵- تصدیق تورات و انجیل واقعی توسط قرآن، حقی بزرگ بر ادیان گذشته است، و گرنه با خرافاتی که در تورات و انجیل وجود دارد، آسمانی بودن آنها به کلی فراموش می شد. «مُصَدِّقًا»

۶- با آنکه مراحل تربیت الهی و ابزار و دستورالعمل های آن در هر زمان و شرایطی متفاوت بوده اند، ولی از آهنگ تکاملی و وحدت در هدف برخوردارند. «مُصَدِّقًا»

«۴» مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ

او (تورات و انجیل را) پیش از این (قرآن) برای هدایت مردم (فرو فرستاد) و اینک فرقان را (که وسیله ی تمییز حق از باطل است) نازل کرد، البته برای کسانی که به آیات الهی کفر ورزند، عذاب شدیدی است و خداوند شکست ناپذیر صاحب انتقام است.

نکته ها:

یکی از نام های قرآن، فرقان است. فرقان، یعنی آنچه مایه ی افتراق، جدایی و فرق گذاشتن است. از آنجا که قرآن راه تشخیص حق از باطل می باشد، لذا به آن فرقان گفته شده است.

عذاب شدید مخصوص آخرت نیست. در این آیه نغموده که عذاب کفار مربوط به آخرت است، زیرا گاهی سرگرمی و حرص بر اندوختن مال و غفلت از خداوند و معنویات، خود نوعی عذاب است. در آیه ی ۸۵ سوره ی توبه می فرماید: خداوند به گروهی مال و اولاد می دهد تا به وسیله آنها عذابشان کند.

امام صادق علیه السلام درباره ی «أَنْزَلَ الْفُرْقَانَ» فرمودند: «هر امر محکم، فرقان است و کتاب در

پیام ها:

۱- هدایت مردم، یک سنت همیشگی الهی بوده است. «مَنْ قَبْلُ هُدًى»

۲- مخاطب کتب آسمانی، عموم مردم هستند، نه قبیله و نژادی خاص. «لِلنَّاسِ»

۳- هر کجا میان سلیقه ها، افکار و عقاید به هر نحو دچار تحیر شدیم، حرف آخر از آن قرآن است. (حتی اگر در میان روایات نیز دچار حیرت شدیم، باید به حدیثی توجه کنیم که مطابق با قرآن باشد). «الْفُرْقَانُ»

۴- عذاب الهی، پس از اتمام حجت بر مردم است. «هُدًى لِلنَّاسِ... الَّذِينَ كَفَرُوا... لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ»

۵- این آیه مایه ی دلگرمی و تسلی خاطر پیامبر و مؤمنان است که خداوند به حساب کفار سرسخت می رسد. «عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ»

۶- سرچشمه کیفر و انتقام خدا، عملکرد ماست و گرنه او عزیزى است که هیچ کمبودی ندارد. «عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ»

۷- نافرمانی و کفر مردم در خداوند اثری ندارد. «كَفَرُوا، وَاللَّهُ عَزِيزٌ»

«۵» إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ

همانا هیچ چیز، (نه) در زمین و نه در آسمان، بر خداوند پوشیده نمی ماند.

نکته ها:

در چند آیه ی قبل، سخن از قیوم بودن خداوند بود. در این آیه، آشکار بودن همه چیز برای او مطرح شده که جلوه ای از قیومیت اوست.

ص: ۴۶۶

پیام ها:

۱- خداوند بر همه چیز آگاه است. ما و همه ی هستی هر لحظه در محضر خدا هستیم، در محضر او گناه نکنیم. با توجه به آیه ی قبل، استفاده می شود که کفر و معصیت هیچ کس بر خدا پوشیده نیست. «كَفَرُوا... لَا يَخْفَى عَلَيهِ شَيْءٌ»

۲- تعدّد افراد، تعدّد اعمال، تعدّد مکان ها و زمان ها هیچ کدام مسأله ای را بر خداوند پنهان نمی سازد. «لَا يَخْفَى عَلَيهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ»

«۶» هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

او کسی است که شما را آنگونه که می خواهد در رحم ها صورتگری می کند. جز او که قادر شکست ناپذیر و حکیم است، معبودی نیست.

نکته ها:

شکل گیری جنین در رحم، نشانه ی دیگری از قیوم بودن خداوند است که در آیات قبل خواندیم.

موضوع صورت گیری انسان در رحم مادر، در میان دو آیه ی نزول کتاب آمده است، شاید رمز این باشد که خدایی که در رحم مادر به شما سر و سامان می دهد، با تشریح قوانین الهی و ارسال کتب آسمانی، به رشد آینده و ابدی شما نیز سامان می بخشد.

تأثیر هر یک از عوامل وراثتی، بهداشتی، غذایی ویا روانی در شکل گیری صورت و جسم افراد نیز از سنت های الهی و در مدار قدرت و تدبیر و حکمت اوست.

پیام ها:

۱- منشأ تکوین و تشریح یکی است. آن کسی که برای هدایت شما کتاب فرستاد، همان است که شما را آفریده است. «هُدًى لِلنَّاسِ... يُصَوِّرُكُمْ»

۲- صورت گری انسان در رحم مادر، تنها بدست اوست. «هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ»

۳- اکنون که صورت بندی ها به دست خداست، یکدیگر را به خاطر شکل و قیافه سرزنش نکنیم. «هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ»

۴- تفکر در آفرینش خود، عامل ایمان به خداوند است. «يُصَوِّرُكُمْ... لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»

۵- گرچه خداوند به هر کاری قادر است؛ «كَيْفَ يَشَاءُ» ولی کاری بر خلاف حکمت نمی کند. «هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

۶- صورت های گوناگون افراد بشر، نشانه ی قدرت و حکمت اوست. «يُصَوِّرُكُمْ...»

الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

«۷» هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

او کسی است که این کتاب را بر تو نازل کرد. بخشی از آن، آیات محکم (روشن و صریح) است که اصل و اساس این کتاب را تشکیل می دهد. (و هرگونه ابهامی در آیات دیگر، با مراجعه به این محکمات روشن می شود) و بخشی از آن، آیات متشابه است (که احتمالات مختلفی در معنای آیه می رود، ولی با توجه به آیات محکم، تفسیر آنها روشن می شود). اما کسانی که در دل‌هایشان انحراف است، به جهت ایجاد فتنه (و گمراه کردن مردم) و نیز به جهت تفسیر آیه به دلخواه خود، به سراغ آیات متشابه می روند، در حالی که تفسیر این آیات را جز خداوند و راسخان در علم نمی دانند. آنان که می گویند: ما به آن ایمان آورده ایم همه ی آیات از طرف پروردگار ماست (خواه محکم باشد یا متشابه) و جز خردمندان پند نگیرند.

در این آیه، چند سؤال مطرح است:

سؤال: قرآن در یکجا همه ی آیات خود را محکم دانسته و فرموده: «كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ» (۱) و در جای دیگر همه را متشابه دانسته و فرموده: «كِتَابًا مُّشَابِهًا» (۲) و در این آیه بعضی را محکم و بعضی را متشابه معرّفی نموده است؟

پاسخ: آنجا که قرآن فرمود: تمام آیات قرآن محکم است، یعنی سخن سست و بی اساس در هیچ آیه ای نیست و آنجا که فرمود: همه ی آیات متشابه هستند، یعنی سیستم و آهنگ آیات قرآن، هماهنگ، یکنواخت و شبیه بهم است.

اما با این حال، از نظر فهم مردم همه ی آیات یکسان نیستند، بعضی صریح و روشن و همه کس فهم، ولی بعضی دارای معانی بلند و پیچیده اند که همین امر موجب شبهه و اشتباه آنان می گردد.

سؤال: چرا در قرآن آیات متشابه به کار رفته است؟

پاسخ: اولاً: وجود آیه های متشابه زمینه ی فکر و تدبّر در آیات قرآن است.

ثانیاً: موجب رجوع مردم به رهبران آسمانی می شود. آری، اگر همه ی درس آسان باشد، شاگرد نیازی به استاد احساس نمی کند.

ثالثاً: متشابهات وسیله ی آزمایش مردم است. گروهی کژاندیش، از لابلای آنها به سراغ اهداف شوم خود می روند و گروهی اندیشمند، به فرموده امام رضا علیه السلام با مراجعه به محکّمات، معنای صحیح آیات را کشف می نمایند. «من ردّ متشابه القرآن الی محکمه هدی الی صراط مستقیم» (۳)

سؤال: نمونه ای از آیات متشابه را در قرآن بیان کنید؟

پاسخ: در قرآن می خوانیم: «إِلِلّٰی رَبِّهَا نَاظِرَةٌ» (۴) در قیامت، چشم ها به پروردگارشان می نگرند.

چون عقل سلیم، جسم بودن را برای خداوند محال می داند و در آیات دیگر قرآن نیز

ص: ۴۶۹

۱-۱. هود، ۱.

۲-۲. زمر، ۲۳.

۳-۳. بحار، ج ۲، ص ۱۸۵.

۴-۴. قیامت، ۲۳.

می خوانیم: «لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ» (۱) چشمها او را درک نمی کنند، لذا می فهمیم که مراد از نگاه به پروردگار، نگاه به لطف و پاداش او در قیامت است.

همچنین مراد از «دست خدا» در آیه ی «يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ» (۲) قدرت اوست، چنانکه در فارسی نیز می گوئیم: فلانی در فلان شهر یا اداره دست دارد، یعنی قدرت دارد. و گرنه خداوند که جسم نیست تا دست و پا داشته باشد. قرآن نیز می فرماید: «لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ» (۳) او همانندی ندارد.

این گونه آیات، سبب انحراف ساده اندیشانی شده که به آیات دیگر توجه ندارند و از مفسران واقعی یعنی اهل بیت پیامبر علیهم السلام جدا افتاده اند و شاید به جهت همین خطرات باشد که قرآن، خود به ما سفارش نموده است هنگام قرائت قرآن از شرّ شیطان به خداوند پناه ببرید. «فاذا قرأت القرآن فاستعذ بالله من الشيطان الرجيم» (۴)

سؤال: تأویل قرآن به چه معناست؟

پاسخ: شاید مراد از تأویل، اهداف و معارف و اسرار پشت پرده ای باشد که بعد روشن می شود.

نظیر تعبیر خوابی که حضرت یوسف دید و بعد روشن شد و یا اسراری که در شکستن کشتی توسط خضر و موسی بود که بعد روشن شد.

در روایات می خوانیم: آیات ناسخ، از محکّمات و آیات منسوخ از متشابهات قرآن است و ائمه معصومین علیهم السلام مصداق بارز راسخون در علم هستند. (۵)

حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه (۶) از راسخان در علم ستایش می کند. آنان که به عجز علمی خود نسبت به علمی که مخصوص خداست اعتراف دارند و از تعمق در چیزی که ضرورتی ندارد دست باز می دارند.

ص: ۴۷۰

۱-۱. انعام، ۱۰۳.

۲-۲. فتح، ۱۰.

۳-۳. شوری، ۱۱.

۴-۴. نحل، ۹۸.

۵-۵. تفسیر نورالثقلین.

۶-۶. نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

۱- هر کس همه ی آیات را نمی فهمد. «وَ أَخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ»

۲- قلب های منحرف، منشأ فساد و فتنه است. «فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ»

۳- فتنه، تنها آشوب نظامی و فیزیکی نیست، تفسیر به رأی و تحریف فرهنگ و معانی آیات نیز فتنه است. «ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ»

۴- گاهی حق و حقیقت نیز دستاویز باطل می شود. «ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ»

۵- هدف نهایی و مقصد اعلای آیات الهی را تنها خدا و راسخان در علم می دانند. «وَ مَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ»

۶- نام راسخان در علم در کنار نام مقدس خداوند آمده و مقامشان بعد از مقام الهی است. «وَ مَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ»

۷- علم، درجاتی دارد که بالاترین آن آشنا شدن به تأویل و رسیدن به هدف نهایی است. «وَ مَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ»

۸- عالمان واقعی بی تکبرند. «وَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ»

۹- گرایش به باطل، مانع از رسیدن به درجات بالای علم است. «الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ» در برابر «فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ» قرار داده شده است.

۱۰- هر چه را نمی فهمیم انکار نکنیم. «كُلُّ مَنْ عِنْدَ رَبِّنَا»

۱۱- نزول آیات محکم و متشابه، در مسیر تربیت است. «كُلُّ مَنْ عِنْدَ رَبِّنَا»

«۸» رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

(راسخان در علم می گویند: پروردگارا! پس از آن که ما را هدایت کردی، دل‌های ما را به باطل مایل مگردان و از سوی خود ما را رحمتی ببخش. به راستی که تو خود بسیار بخشنده ای.)

پیام‌ها:

۱- به علم و دانش خود مغرور نشویم و از خداوند هدایت بخواهیم. «رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا...»

۲- نشانه‌ی علم واقعی و رسوخ در علم، توجه به خدا و استمداد از اوست. «وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ... رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا»

۳- محور هدایت و گمراهی، قلب و افکار انسانی است. «لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا»

۴- در خط قرار گرفتن خیلی مهم نیست، از خط خارج نشدن بسیار اهمیت دارد.

«بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا...»

۵- هدیه و هبه‌ی حقیقی، مخصوص اوست. «إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ»

«۹» رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ

(راسخان علم در ادامه دعا گویند: پروردگارا! همانا تو مردم را برای روزی که در آن شکی نیست گرد آوری. همانا خداوند وعده‌ی خود را تخلف نمی‌کند.)

نکته‌ها:

کسی که به قیامت ایمان دارد؛ «لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ» نگران عاقبت و سرنوشت خود می‌شود و از خداوند استمداد می‌کند.

ص: ۴۷۲

منشأ خلف وعده، غفلت، عجز، ترس، جهل و یا پشیمانی است که هیچ کدام از اینها در ذات مقدّس الهی راه ندارد. «لَا يُخْلِفُ الْمِعَادَ»

پیام ها:

۱- راسخان در علم، به آینده و قیامت چشم دوخته اند. «إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ...»

۲- توجه به حالات روحی در دنیا؛ «لَا تَزُغْ قُلُوبَنَا» و پاسخگویی به اعمال در آخرت، نشانه‌ی دانشمندان واقعی است. «لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ»

۳- روز قیامت، هم روز جمع است که مردم یکجا برای حسابرسی جمع می‌شوند؛ «جَامِعُ النَّاسِ» و هم روز فصل است که بعد از محاکمه، هر یک جداگانه به جایگاه خود می‌روند. «إِنَّ يَوْمَ الْفُضْلِ كَانَ مِيقَاتًا» (۱)

۴- راسخان در علم به قیامت یقین دارند، «لَا رَيْبَ فِيهِ» چون به وفای خداوند یقین دارند. «لَا يُخْلِفُ الْمِعَادَ»

«۱۰» إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ

همانا کسانی که کفر ورزیدند، نه اموالشان و نه فرزندانشان در برابر (عذاب) خدا (در قیامت) هیچ به کارشان نمی‌آید و آنان خود هیزم و سوخت آتش اند.

نکته ها:

«وَقُودٌ» به معنای ماده‌ی سوختنی است. وسیله‌ی آتش زایی دوزخ دو چیز است: سنگ‌ها و انسان‌ها؛ «وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ» (۲) آری؛ خصلت‌ها و افکار و اعمال، هویت انسان را دگرگون می‌کند و انسان به سوخت آتش تبدیل و خود عامل سوختن خود می‌شود.

غیر از خداوند هیچ کس، نه در دنیا و نه در آخرت، نمی‌تواند نیازهای واقعی انسان را تأمین کند و انسان در هر حال به او نیازمند است.

ص: ۴۷۳

۱- ۱. نبأ، ۱۷.

۲- ۲. بقره، ۲۴.

پیام ها:

۱- گرچه آیه مخصوص کافران است ولی باید پند گرفت و به مال و فرزند مغرور نشد. دل‌بستگی به غیر خدا هر چه باشد، بی‌ثمر و محکوم است. «لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ»

۲- کفر، انسان را از مدار انسانیت خارج و در حدّ اشیای مادی و طبیعی پایین می‌آورد. «أُولَئِكَ هُم وَقُودُ النَّارِ»

«۱۱» كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَآخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ

(شیوه ی کفار) مانند روش فرعونیان و کسانی است که پیش از آنها بودند، آیات ما را تکذیب کردند، پس خداوند آنها را به (کیفر) گناهانشان بگرفت. و خدا سخت کیفر است.

پیام ها:

۱- بعد از بیان کلیات، بیان نمونه‌ها لازم است. «كَفَرُوا... كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ»

۲- تاریخ و تجربه ی گذشتگان، بهترین درس است. «كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ...»

فرعون و آل فرعون که نماد قدرت و زور بودند، در برابر قهر خداوند لحظه‌ای نتوانستند مقاومت کنند، شما به این مال و قدرت اندک خود ننازید.

۳- گاهی نقش اطرافیان طاغوت از خود طاغوت کمتر نیست. «كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ»

۴- گناه بد است، ولی بدتر از آن عادت به گناه و روحیه ی گناه است. «كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ...»

۵- خصلت‌ها، شیوه‌ها و اعمال و گناهان مشابه، جزا و پاداش مشابه دارد. «كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ»

۶- عامل هلاکت امت‌ها، گناهان آنان بوده است. «فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ»

۷- آنجا که گناه جزو روحیه و عادت شد، عقوبت پروردگار سخت است.

«كَذَّابٍ...»

شَدِيدُ الْعِقَابِ»

«۱۲» قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سِتُّغْلِبُونَ وَ تَحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَ بئْسَ الْمِهَادُ

به کسانی که کافر شدند بگو: به زودی شکست می خورید و به سوی جهنم رانده می شوید و چه بد جایگاهی است.

نکته ها:

چنانکه در تفاسیر، مجمع البیان و کبیر و مراغی آمده است وقتی مسلمانان در سال دوم هجری در جنگ بدر پیروز شدند، گروهی از یهود گفتند: این پیروزی نشانه ی صداقت محمد صلی الله علیه و آله است، چون در تورات آمده است، او کسی است که بر دشمنانش پیروز می شود.

گروهی دیگر از یهود گفتند: عجله نکنید! شاید در جنگ های دیگر شکست بخورد.

وقتی در سال سوم، جنگ احد پیش آمد و مسلمانان شکست خوردند، این گروه از یهودیان خوشحال شدند.

آیه نازل شد که زود قضاوت نکنید، در آینده ی نزدیک شما شکست می خورید. طولی نکشید که مسلمانان، یهود بنی قریظه و بنی نضیر مدینه را درهم شکستند و در فتح مکه نیز مشرکان را از بین بردند؛ شاید آیه اشاره به شکست تمام کفار جهان یا ظهور حضرت مهدی باشد.

پیام ها:

۱- دلداری مؤمنان و تهدید کفار، نشانه رهبری صحیح و ایمان به هدف است.

«قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سِتُّغْلِبُونَ»

۲- یکی از معجزات قرآن، پیشگویی های صادق آن است. «سِتُّغْلِبُونَ»

۳- حق، پیروز و کفر، محکوم به شکست است. «سِتُّغْلِبُونَ»

۴- با شایعات و تبلیغات دشمن، مقابله کنید. «ستغلبون»

۵- از شکست هایی نگران باشید که به جهنم منتهی می شود، والا- در هر جنگی احتمال شکست وجود دارد. «سَيُغْلِبُونَ وَ تُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ»

«۱۳» قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِتْنَةِ الْمُتَفَاتِلِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ أُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأَىٰ الْعَيْنِ وَ اللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ

به یقین در دو گروهی که (در جنگ بدر) با هم روبرو شدند، برای شما نشانه (و درس عبرتی) بود. گروهی در راه خدا نبرد می کردند و گروه دیگر که کافر بودند (در راه شیطان و هوس خود). کفار به چشم خود مسلمانان را دو برابر می دیدند (و این عاملی برای ترس آنان می شد) و خداوند هر کس را بخواهد به یاری خود تأیید می کند. همانا در این امر برای اهل بینش، پند و عبرت است.

نکته ها:

این آیه مربوط به جنگ بدر است که دو گروه مسلمانان و کفار در برابر یکدیگر قرار گرفتند.

در این نبرد تعداد مسلمانان سیصد و سیزده نفر بود که هفتاد و هفت نفر آنها از مهاجران و دویست و سی و شش نفر از انصار بودند. پرچمدار مهاجران حضرت علی علیه السلام و پرچمدار انصار سعد بن عباده بود. مسلمانان هفتاد شتر، دو اسب، شش زره و هشت شمشیر داشتند، ولی لشکر کفر بیش از هزار رزمنده و صد اسب سوار داشت. مسلمانان در آن جنگ با دادن بیست و دو شهید-چهارده نفر از مهاجران و هشت نفر از انصار- بر دشمن کافر که هفتاد کشته و هفتاد اسیر داده بود، پیروز شدند.

جنگ بدر با پیش بینی قبلی انجام نشد. هدف، مصادره اموال کفار به تلافی مصادره ی اموال مسلمانان مهاجر از مکه بود که به جنگ و برخورد نظامی انجامید. «فِي فِتْنَةِ الْمُتَفَاتِلِ»

سؤال: در این آیه می خوانیم که کفار، مسلمانان را دو برابر دیدند؛ «يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ» در حالی که در آیه ی ۴۴ سوره انفال می خوانیم: مسلمانان در چشم کفار کم جلوه کردند؛

«يُقَلِّدُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ» چگونه چنین چیزی ممکن است؟

پاسخ: ممکن است چنین گفته شود: در آغاز جنگ، مسلمانان را کم دیدند تا جرات هجوم پیدا کنند و از کفار مکه کمک نخواهند، ولی در هنگام جنگ، آنان را زیاد دیدند و خود را باختند.

بنابراین کم دیدن و زیاد دیدن در دو مرحله و دو زمان بود، لذا تناقضی وجود ندارد. (۱)

پیام ها:

□
۱- هدف جنگ باید برای خدا و دین خدا باشد. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

□
۲- رزمندگان مسلمان دارای یک هدف هستند. «فِي تَقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

□
۳- آنجا که خدا بخواهد دیده‌ها، برداشت‌ها و افکار عوض می‌شود. با همین چشم همین جمعیت را دو برابر می‌بیند. «يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأَى الْعَيْنِ»

□
۴- یکی از امدادهای غیبی، ایجاد رعب در دل دشمنان است. «يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ... وَ اللَّهُ يُؤَيِّدُ»

□
۵- جنگ بدر نشان داد که اراده خداوند بر اراده خلق غالب و تنها امکانات مادی، عامل پیروزی نیست. «يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ»

□
۶- گرچه خداوند هر کس را بخواهد یاری می‌کند؛ «مَنْ يَشَاءُ» ولی شرط یاری آن است که مردم در مقام یاری دین او بپاخیزند. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» در جای دیگر نیز می‌فرماید: «إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ» (۲)

□
۷- هدف از بیان تاریخ باید عبرت و پندگیری باشد. «لَعِبْرَهُ»

□
۸- گرچه حوادث برای همه مایه‌ی پند و عبرت است؛ «كَانَ لَكُمْ آيَةً» ولی درس گرفتن از نشانه‌ها، بصیرت و بینش می‌خواهد. «لَعِبْرَةٌ لِّأُولَى الْأَبْصَارِ»

□
۹- کسانی که از جنگ بدر درس نگیرند، صاحب بصیرت نیستند. «لَعِبْرَةٌ لِّأُولَى الْأَبْصَارِ»

ص: ۴۷۷

۱- ۱. تفسیر صافی.

۲- ۲. محمد، ۷.

«۱۴» زَيْنَ لِدَّاسِ حُبِّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النَّسَاءِ وَالْبَيْنِ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ

عشق و علاقه به زنان و فرزندان و اموال زیاد از طلا و نقره و اسبان ممتاز و چهارپایان و کشتزارها که همه از شهوات و خواسته های نفسانی است، در نظر مردم جلوه یافته است، (در حالی که) اینها بهره ای گذرا از زندگانی دنیاست و سرانجام نیکو تنها نزد خداوند است.

نکته ها:

«قَنَاطِيرِ» جمع «قِنطَار» به معنای مال زیاد است و آمدن کلمه ی «مُقَنْطَرَه» به دنبال آن، برای تأکید بیشتر است. نظیر این که بگوییم: آلف و الوف، هزاران هزار.

«خَيْلِ» به معنای اسب و اسب سوار، هر دو آمده است و «مُسَوَّمَه» یعنی نشاندار. اسب هایی که به خاطر زیبایی اندام و یا تعلیمی که می دیدند، دارای برجستگی های خاصی می شدند، به آنها «خیل مسومه» می گفتند.

جلوه کردن دنیا در نظر انسان، گاهی از طریق خیالات شخصی و گاهی از سوی شیطان و گاهی از جانب اطرافیان متملق صورت می گیرد. از طریق اوهام شخصی: «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صِينَةً» (۱) و «فَرَأَاهُ حَسِينًا» (۲) و از سوی شیطان: «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ» (۳) و از طرف اطرافیان متملق «زَيْنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءَ عَمَلِهِ» (۴)

مصادیق جلوه های دنیا که در آیه ذکر شده، با توجه به زمان نزول آیه است و می تواند در هر زمانی مصادیق جدیدی داشته باشد. طلا و نقره، کنایه از ثروت اندوزی، و اسب کنایه از مرکب و وسیله ی نقلیه است.

سؤال: با این که خداوند زینت بودن مال و فرزند را پذیرفته است؛ «الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ

ص: ۴۷۸

۱-۱. کهف، ۱۰۴.

۲-۲. فاطر، ۸.

۳-۳. انفال، ۴۸.

۴-۴. غافر، ۳۷.

الدنيا» (۱) پس چرا این آیه در مقام انتقاد است؟

پاسخ: زینت بودن چیزی، غیر از دل بستگی به آن است. در این آیه انتقاد از دل بستگی شدید است که از آن به «حُبُّ الشَّهَوَاتِ» تعبیر می کند.

کلمه ی «بَین» شامل دختران نیز می شود، نظیر این که می گوئیم: عابران محترم از پیاده رو حرکت کنند که شامل زنان عابر نیز می شود.

امام صادق علیه السلام با استناد به «حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ...» فرمودند: مردم در دنیا و آخرت از چیزی بیشتر از زنان لذت نمی برند... اهل بهشت نیز بیش از هر چیز به نکاح تمایل دارند تا خوردنی ها و آشامیدنی ها. (۲)

این روایت حکمت تقدّم «النساء» را بر دیگر موارد بیان می کند.

پیام ها:

۱- علاقه ی طبیعی به مادیات، در نهاد هر انسانی وجود دارد، آنچه خطرناک است، فریب خوردن از زینت ها و جلوه های آن و عدم کنترل دل بستگی هاست. «زُیِّنَ لِلنَّاسِ...»

۲- جلوه ی دنیا برای مردم عادی است، نه افراد فرزانه. «زُیِّنَ لِلنَّاسِ» چنانکه در نظر همسر فرعون که فرزانه ی تاریخ است، کاخ و طلای او بی ارزش است.

«نَجَّیْ مِنْ فِرْعَوْنَ وَ عَمَلِهِ» (۳)

۳- علاقه ی بیش از حدّ به زن و فرزند، بیش از هر چیز مایه ی دل بستگی انسان به دنیا می گردد. «حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَ الْبَنینِ»

۴- مراقب باشیم که زینت ها و جلوه های دنیا، مقدمه ی غفلت از آخرت است.

«زُیِّنَ لِلنَّاسِ...»

وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ»

۵- یکی از عوامل بد عاقبت شدن، شیفتگی و دل بستگی به دنیا است. زیرا عاقبت نیکو تنها نزد خداست. «زُیِّنَ لِلنَّاسِ... وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ»

١-١. كهف، ٤٦.

٢-٢. كافي، ج ٥، ص ٣٢١.

٣-٣. تحريم، ١١.

۶- یکی از شیوه های تربیتی، تحقیر مادیات و بیان عظمت معنویات است. «ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ»

۷- بهترین راه برای کنترل علائق مخرب، مقایسه آن با الطاف جاودانه ی الهی است. «وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ»

«۱۵» قُلْ أَأْتِبُّكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذَلِكَ لِّلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ

بگو: آیا شما را به بهتر از اینها (که محبوب شماست) خبر دهم؟ برای کسانی که تقوا داشته باشند، نزد پروردگارشان باغهایی (بهشتی) است که از زیر (درختان) آن نهرها جاری است. برای همیشه در آنجا (بهره مند) هستند و همسرانی پاک (خواهند داشت) و رضا و خشنودی خداوند (شامل حالشان می شود) و خداوند به حال بندگان بیناست.

نکته ها:

در آخرین جمله از آیه ی قبل خواندیم که عاقبت نیک نزد خداوند است؛ «وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ» این آیه، سیمایی از بهشت نیکوکاران را ترسیم می کند.

پیام ها:

۱- در دعوت مردم به حق، آنان را به مقایسه ی دنیا و آخرت دعوت کنیم. «قُلْ أَأْتِبُّكُمْ بِخَيْرٍ...»

۲- دوام و ثبات بهشت و رضایت خداوند کجا و لذت موقت و ناپایدار دنیا کجا؟ «ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا... قُلْ أَأْتِبُّكُمْ»

۳- افراد با تقوا، شیفته ی زرق و برق دنیا نمی شوند. «لِلَّذِينَ اتَّقَوْا» در این آیه، در مقابل «لِلنَّاسِ» در آیه ی قبل بکار رفته است.

۴- ملائک رسیدن به نعمت های آخرت، تقواست. «لِّلَّذِينَ اتَّقَوْا»

۵- تشویق باید هماهنگ با خواسته های طبیعی و فطری باشد. «أنهار، أزواج، خالدین»

۶- پاکدامنی و پاکیزگی، برترین ارزش است. «أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ»

۷- لذت های متقین تنها محدود به لذایذ مادی نیست، رضایت الهی بالاترین لذت معنوی است. «رِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ»

۸- تقوا تنها در ادعا نباشد، خداوند بصیر و داناست. «وَ اللَّهُ بِصِيرٍ بِالْجِبَادِ»

«۱۶» الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّا آمَنَّا فَأَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَفِنَا عَذَابَ النَّارِ

(پرهیزگاران) کسانی اند که می گویند: پروردگارا! برآستی که ما ایمان آورده ایم، پس گناهان ما را ببخشای و ما را از عذاب آتش حفظ فرما.

پیام ها:

۱- متقین، همواره در انابه و دعا هستند. «يَقُولُونَ»

۲- ایمان، زمینه ی عفو الهی است. «آمَنَّا فَأَغْفِرْ لَنَا»

۳- عفو، از شئون ربوبیت و لازمه ی تربیت است. «رَبَّنَا... فَأَغْفِرْ لَنَا»

۴- ترس از قهر و عذاب خداوند، از نشانه های تقواست. «فِنَا عَذَابَ النَّارِ»

۵- به کارهای خوبتان اعتماد نکنید. با آنکه اهل تقوا هستید، باز هم از قهر الهی باید ترسید. «فِنَا عَذَابَ النَّارِ»

«۱۷» الصَّابِرِينَ وَ الصَّادِقِينَ وَ الْقَانِتِينَ وَ الْمُتَّقِينَ وَ الْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ

(پرهیزگاران، همان) صابران و راستگویان و فرمان برداران فروتن و انفاق کنندگان و استغفار کنندگان در سحرها هستند.

نکته ها:

افراد با تقوا خصوصیات و ویژگی هایی دارند؛ از جمله:

۱. صبر در برابر مشکلات، صبر بر ترک گناهان و صبر بر انجام واجبات.

۲. صداقت در گفتار و رفتار.

۳. خضوع و فروتنی در انجام دستورات، دوری از غرور و خود برترینی.

۴. انفاق از هر چه خداوند به آنان روزی کرده است.

۵. مناجات سحر و آمرزش خواهی از خداوند. آری! سحر مناسب ترین زمان برای دعاست.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از استغفار در سحر، نماز در آن وقت است. (۱)

در برخی روایات آمده است: اگر کسی یکسال به طور مداوم، در قنوت نماز شب هفتاد مرتبه استغفار کند، مشمول این آیه می شود. (۲)

ابی بصیر از امام صادق علیه السلام درباره ی «الْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ» پرسید، حضرت فرمودند:

رسول خدا صلی الله علیه و آله در نماز وتر هفتاد مرتبه استغفار می کرد. (۳)

پیام ها:

۱- هم رسیدگی به خلق، هم عبادت خالق. «وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ»

۲- تقوا به معنای انزوا، بی خبری و گوشه گیری نیست، متقی باید جامع کمالات باشد. «الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَ...»

ص: ۴۸۲

۱- ۱. تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲. تفسیر اطیب البیان؛ من لایحضر، ج ۱، ص ۳۰۹.

۳- ۳. تهذیب الاحکام، ج ۲، ص ۱۲۰.

«۱۸» شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

خدایی که همواره به عدل و قسط قیام دارد، گواهی داده که معبودی جز او نیست و فرشتگان و صاحبان دانش (نیز به یگانگی او گواهی داده اند) جز او که مقتدر حکیم است، معبودی نیست.

نکته ها:

خداوند با ایجاد نظام واحد در هستی، بر یگانگی ذات خود گواهی می دهد، یعنی هماهنگی و نظم موجود در آفرینش، همه گواه بر حاکمیت قدرتی یگانه بر هستی است، چنانکه در دعای صباح می خوانیم: «یا من دل علی ذاته بذاته» آفتاب آمد دلیل آفتاب گر دلیلت باید از وی رُخ متاب

امام باقر علیه السلام فرمودند: «مراد از «أُولُو الْعِلْمِ» در آیه، انبیا و اوصیا هستند». (۱)

هر کجا تعدد هست، محدودیت نیز هست. خانه ی بی حد نمی تواند بیش از یکی باشد. اگر گفتیم: فلان چراغ، نور بی نهایت دارد، جایی برای چراغ دوم باقی نمی ماند. خدا بی نهایت است، زیرا اگر نهایت داشته باشد به نیستی برمی خورد و هیچ بی نهایی قابل تعدد نیست، لذا خداوند قابل تعدد نیست و او یکتاست.

پیام ها:

۱- شهادت عملی از بهترین نوع شهادت است. هماهنگی در میان آفریده ها، بهترین نمونه ی گواهی بر یکتایی خداست. «شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»

۲- راه ایمان به خدا، علم است و علم واقعی، انسان را با سرچشمه هستی آشنا می کند. «وَأُولُو الْعِلْمِ»

۳- دانشمندان، در کنار فرشتگان قرار می گیرند. «وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ»

ص: ۴۸۳

۴- عدل الهی، در کنار توحید مطرح است. بر خلاف دیگر قدرتمندان که هر کجا احساس یکتایی و نداشتن رقیب و شریک کنند، زور می گویند، او یکتایی است که به پا دارنده ی عدل است. «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ... قَائِمًا بِالْقِسْطِ»

«۱۹» إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَ مَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَ مَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

همانا دین (مورد پذیرش) نزد خداوند، اسلام (و تسلیم بودن در برابر فرمان خداوند) است و اهل کتاب اختلافی نکردند، مگر بعد از آنکه علم (به حقانیت اسلام) برایشان حاصل شد، (این اختلاف) از روی حسادت و دشمنی میان آنان بود و هر کس به آیات خداوند کفر ورزد، پس (بداند که) همانا خداوند حسابگری سریع است.

پیام ها:

۱- ایمان به یگانگی، عدالت، عزّت و حکمت خداوند (که در آیه ی قبل بود)، زمینه ی تسلیم شدن انسان است. «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ»

۲- لازمه ی تسلیم بودن در برابر خداوند، پذیرش اسلام به عنوان آخرین دین الهی است. «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ»

۳- تجاوز از مرزهای حق، سبب بروز اختلاف است. «وَ مَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ... بَغْيًا»

۴- سرچشمه ی بعضی از اختلافات مذهبی، حسادت ها و ظلم هاست؛ نه جهل و بی خبری. «مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ»

۵- حسد، زمینه ی کفر است. «بَغْيًا... وَ مَنْ يَكْفُرْ»

۶- کتاب و علم، به تنهایی سبب نجات نمی گردند. «أُوتُوا الْكِتَابَ، جَاءَهُمُ الْعِلْمُ، مَنْ يَكْفُرْ»

۷- کسانی که آگاهانه ایجاد اختلاف می کنند، بزودی سیلی می خورند. «سَرِيعُ الْحِسَابِ»

«۲۰» فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَسْلِمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ

از این رو) پس اگر با تو به گفتگو و ستیز و محاجه برخاستند، (با آنها مجادله مکن و) بگو: من و پیروانم روی به خدا تسلیم کرده ایم. و به اهل کتاب (یهود و نصاری) و امیین (مشرکان بی سواد مکه) بگو: آیا شما هم (در برابر خدا) تسلیم شده اید، پس اگر تسلیم شدند و اسلام آوردند همانا هدایت یافته اند و اگر سرپیچی کردند (نگران مباش، زیرا) وظیفه ی تو فقط رساندن دعوت الهی است، (نه اجبار واکراه) و خداوند به حال و عمل بندگان بیناست.

نکته ها:

این که می گویند: سخن کز دل برآید، لاجرم بر دل نشیند، قانون کلی نیست؛ زیرا سخن پیامبر از دل بود، ولی بر دل کفار نمی نشست.

با آنکه حضرت از عمق دل می فرمود: «أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ» من با تمام وجود تسلیم خدا هستم، اما گروهی اعراض می کردند؛ «وَ إِنْ تَوَلَّوْا»

محور اصلی دین، تسلیم حق بودن است که در آیه ی قبل و این آیه چهار بار مطرح شده است. «الاسلام، أسلمت، أسلمتم، أسلموا»

پیام ها:

۱- جدال و محاجه، از خصلت های مخالفان انبیاست. «فَإِنْ حَاجُّوكَ»

۲- ابلاغ رسالت و استدلال آری، ولی ستیز با افراد لجوج ممنوع. «فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ»

۳- به مجادلات بی نتیجه و بیهوده، پایان دهید. «فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ»

۴- در گفتگوها، موضع خود و یاران خود را صریح اعلام کنیم. «فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ... وَمَنِ اتَّبَعَنِ»

۵- پیروان واقعی پیامبر، کسانی هستند که تسلیم خدا باشند. «أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ»

۶- آنچه انسان را در برابر گفتگوهای مغرضانه حفظ می کند، اتصال به خداوند است. «أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ» □

۷- انبیا با تمام وجود و با عشق و نشاط به خدا دل بسته اند. «وَجْهِيَ لِلَّهِ» □

۸- توجّه رهبر، باید هم به افراد با فرهنگ باشد و هم به عوام مردم. «أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ»

۹- کتاب های آسمانی، یک سند فرهنگی ارزشمند برای جوامع بشری است. در آیه مردم به دو دسته تقسیم شده اند؛ فرهنگیان و عوام. «أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ»

۱۰- هدایت واقعی، در سایه ی تسلیم بودن در برابر خداوند است. «فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا»

۱۱- انسان در انتخاب راه آزاد است، نه مجبور. «فَإِنْ أَسْلَمُوا... وَإِنْ تَوَلَّوْا...»

۱۲- علم و کتاب به تنهایی کافی نیست، چه بسا علم باشد، ولی تسلیم نباشد.

«أُوتُوا الْكِتَابَ...»

وَإِنْ تَوَلَّوْا»

۱۳- ما مأمور انجام وظیفه ایم، نه ضامن نتیجه. «فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ» □

۱۴- خداوند از طریق پیامبران، با مردم اتمام حجت می کند. «فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ» □

«۲۱» إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ □

براستی کسانی که به آیات خداوند کفر می ورزند و پیامبران را به ناحق می کشند و کسانی از مردم را که فرمان به عدالت می دهند می کشند، پس آنان را به عذابی دردناک بشارت ده.

نکته ها:

در تفاسیر کبیر و مجمع البیان و قرطبی می خوانیم: بنی اسرائیل در اول روز آنهم در یک

ساعت، چهل و سه نفر از پیامبران الهی و یکصد و دوازده نفر از آمران به معروف را به درجه ی شهادت رساندند.

البته ناگفته پیداست که در زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله گروهی که انبیا را شهید کنند نبودند، ولی چون زنده ها به کار گذشتگان و نیاکان خود راضی بودند، خداوند در این آیه، کسانی را که به خاطر رضایت قلبی، شریک جرم نیاکان هستند، با خطاب «بشْرهم» مورد انتقاد و تهدید قرار داده است.

سؤال: از شرایط و جوب امر به معروف و نهی از منکر آن است که خطری در کار نباشد، ولی در این آیه از کسانی که برای نهی از منکر تا پای جان ایستاده اند، ستایش شده است، علت چیست؟

پاسخ: اولاً: شرایط افراد و نوع معروف و منکر تفاوت می کند؛ گاهی منکر، حکومت یزید است که امام حسین علیه السلام برای نهی از آن به کربلا می رود و شهید می شود، می فرماید: هدف من از این حرکت و قیام، امر به معروف و نهی از منکر است، اما گاهی منکر در این حد نیست، بلکه گناهی است که باید میان خطر و مفسده ی گناه و از دست دادن مال و جان و آبرو مقایسه و با توجه به اهمیت و اولویت عمل کرد.

ثانیاً: شاید مراد از کسانی که در این آیه مورد ستایش قرار گرفته اند آنهایی باشند که خود پیش بینی شهادت نمی کردند، ولی ستمکاران آنان را به شهادت رساندند.

پیام ها:

۱- از اعتقادات انحرافی و کفرآمیز، اعمال خطرناکی همانند قتل و کشتار انبیا سر می زند. «يَكْفُرُونَ بِالْآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ...»

۲- در شرایطی، اظهار حق لازم است؛ اگرچه به قیمت شهادت انبیا و اولیا باشد.

۳- دشمنان برای مقابله با حق، دست به کشتن پیامبران می زنند. «يَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ»

۴- گاهی طاغوت ها برای کشتن فرزنانگان با تبلیغات و شایعات و توجیهات، کار خود را حق جلوه می دهند. «بِغَيْرِ حَقٍّ»

۵- نام کسانی که به عدالت دعوت می کنند و آمرین به معروف و ناهیان از منکر،

در ردیف انبیا برده شده است. لذا کیفر قاتلان آنان نیز همچون قاتلان پیامبران است. «فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ»

﴿۲۲﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ

آنان کسانی هستند که اعمالشان در دنیا و آخرت تباه شده و هیچ یآوری برای آنها نیست.

پیام ها:

۱- گاهی یک انحراف، تمام اعمال شخص را تباه می کند. «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ»

۲- برای گناہانی همچون پیامبرکشی، شفاعتی در کار نیست. «مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

﴿۲۳﴾ أَلَمْ تَرِ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيْبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى الْكِتَابِ الَّذِي لِيُحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ

آیا ندیدی کسانی را که از کتاب آسمانی (تورات وانجیل) بهره ای داده شدند، چون به کتاب الهی دعوت می شوند تا میانشان حکم کند، (وبه اختلافات پایان دهد) گروهی از آنان (باعلم و آگاهی) از روی اعراض روی بر می گردانند؟

نکته ها:

در تفاسیر آمده است که زن و مردی از یهود، با داشتن همسر مرتکب زنا شدند. آنان می بایست طبق قانون تورات سنگسار می شدند، ولی چون از اشراف بودند سعی بر این داشتند تا از اجرای دستور تورات بگریزند. آنها نزد پیامبر اسلام آمدند تا ایشان حکم کنند، آن حضرت نیز فرمان سنگسار داده و فرمودند: حکم اسلام نیز همانند حکم تورات است.

آنها منکر حکم تورات شدند.

ابن صوری که از علمای یهود بود، از فدک به مدینه فراخوانده شد تا تورات را بخواند. ابن

صورتی چون از ماجرا با خبر بود، هنگام خواندن آیات تورات، دستش را روی جملاتی می گذاشت تا آیه ی سنگسار دیده نشود. عبدالله بن سلام که در آن روز از علمای یهود بود و در آن جلسه حضور داشت، ماجرا را فهمید و موضوع را بر ملا کرد.

(۱)

این آیه هشدار می دهد به مسلمانان است که مبادا شما هم مثل یهود به هنگام اجرای قانون قرآن، از دستور الهی رویگردان باشید و میان مردم تبعیض قائل شوید.

پیام ها:

۱- کتاب قانون و داوری و قضاوت، کتاب آسمانی است. «يُدْعُونَ إِلِي كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ»

۲- اسلام، دین انصاف و احترام به دیگران است. از علمای دیگر ادیان دعوت می کند تا کتاب خودشان را داور قرار دهند. «يُدْعُونَ إِلِي كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ»

۳- همه ی علمای اهل کتاب بد نبودند. «يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ»

۴- خطرناک تر از روی گردانی، قصد اعراض و لجاجت است. «يَتَوَلَّى... مُعْرِضُونَ»

۵- قانون باید در مورد همه ی افراد، مساوی اجرا شود. (با توجه به شأن نزول)

«۲۴» ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ وَ غَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ

این (روی گردانی از حکم خدا) برای آن بود که اهل کتاب گفتند: هرگز آتش دوزخ جز چند روزی به ما نمی رسد. و این افتراها (و خیالبافی ها) آنان را در دینشان فریفته ساخت.

نکته ها:

در قرآن، بارها شعارهای پوچ و خیال های باطل یهود نقل شده است. آنها می گفتند: ما نژاد برتر و محبوب خداییم و در قیامت جز آن چهل روزی که اجداد ما گوساله پرست بودند،

ص: ۴۸۹

عذابی به ما نخواهد رسید. و همین خیالها سبب غرور و انحراف آنها شد. اسرائیل امروز نیز برتری نژادی خود را باور داشته، برای رسیدن به آن، از هیچ ظلمی خودداری نمی کند.

پیام ها:

۱- سرچشمه اعراض، عقائد خرافی و بی اساس است. «هُم مُعْرِضُونَ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ...»

۲- خود بر تربینی، چه بر اساس دین باطل و چه بر اساس نژاد، ممنوع و محکوم است. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ»

۳- احساس امتیت و مصونیت در برابر کیفر، مایه ی گمراهی است. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ»

۴- یهود، قیامت و دوزخ را قبول و به گناهکاری خود اقرار داشتند. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ»

۵- همه ی مردم در دادگاه الهی یکسان هستند. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ... غَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ»

«۲۵» فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ وَ وُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ

پس (کسانی که گمان می کنند از قهر خداوند دورند)، چگونه خواهد بود حالشان، آنگاه که آنان را در روزی که شکی در آن نیست، گرد آوریم و به هر کس در برابر آنچه تحصیل کرده، پاداش یا کیفر داده شود و به آنان ستم نخواهد شد.

پیام ها:

۱- یاد قیامت باشید و خرافات را کنار بگذارید. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ... فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ»

۲- کیفر و پاداش بر اساس عمل است، نه آرزو و گمان. «لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ... وَ وُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ»

۳- هیچ عملی محو و نابود نمی شود، بلکه به صاحبش بر گردانده می شود.

«وفیت... ما کسبت»

۴- دادگاه الهی بر اساس عدالت تشکیل می شود و هر کس به جزای خود می رسد.

«وَفِيَتْ كُلُّ نَفْسٍ...

هُمَّ لَا يُظْلَمُونَ»

«۲۶» قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعْزِزُ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

بگو: خداوند! تو صاحب فرمان و سلطنتی. به هر کس (طبق مصلحت و حکمت خود) بخواهی حکومت می دهی و از هر کس بخواهی حکومت را می گیری و هر که را بخواهی عزت می بخشی و هر که را بخواهی ذلیل می نمایی، همه خیرها تنها به دست توست. همانا تو بر هر چیز توانایی.

نکته ها:

در تفاسیر می خوانیم که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله پس از آنکه مکه را فتح کرد، وعده ی فتح ایران و روم را به مسلمانان داد. در آن موقع منافقان با تعجب به یکدیگر نگاه می کردند که این آیه نازل شد. گروهی از مفسران، نزول آیه را در موقع حفر خندق دانسته اند. آن زمان که پیامبر صلی الله علیه و آله کلنگ را بر سنگ زد و از آن جرقه ای برخاست، فرمود: من در این جرقه ها فتح کاخ های مدائن و یمن را از جبرئیل دریافت کردم. منافقان با شنیدن این سخن، لبخند تمسخر می زدند که این آیه نازل شد.

آنچه در این آیه در مورد اعطای عزت و ذلت از جانب خداوند آمده، طبق قوانین و سنت اوست و بدون جهت و دلیل خداوند کسی عزیز یا ذلیل نمی سازد. مثلاً در روایات می خوانیم:

هر کس برای خداوند تواضع و فروتنی کند، خداوند او را عزیز می کند و هر کس تکبر نماید، خدا او را ذلیل می گرداند. (۱)

قرآن از کسانی که از غیر خدا عزت می خواهند به شدت انتقاد کرده و می فرماید: «أَيُّتَعُونَ

ص: ۴۹۱

بنابراین عزّت و ذلّت از خداست، ولی ایجاد زمینه های آن به دست خود ماست.

پیام ها:

۱- مالک واقعی تمامی حکومت ها خداست. مُلْکَ برای غیر خدا، موقّتی و محدود است. «مَالِکَ الْمُلْکِ»

۲- اکنون که مالک اوست پس دیگران امانتداری بیش نیستند و باید طبق رضای مالک اصلی عمل کنند. «مَالِکَ الْمُلْکِ»

۳- اگر انسان مالک مُلْکِ نیست چرا با داشتن آن مغرور و با از دست دادنش مأیوس شود! «مَالِکَ الْمُلْکِ»

۴- خداوند به هر کس که شایسته و لایق باشد، حکومت می دهد. همان گونه که به سلیمان، یوسف، طالوت و ذوالقرنین عطا نمود. «تُوْتِيَ الْمُلْکَ مَنْ تَشَاءُ»

۵- حکومت و حاکمیت، دلبستگی آور است. «تَنْزِعُ الْمُلْکَ» «نزع» به معنای کندن است و نشانه یک نوع دلبستگی است.

۶- عزّت و ذلّت به دست خداست، از دیگران توقع عزّت نداشته باشیم. «تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَ تُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ»

۷- توحید در دعا و عبادت یک ضرورت است. «بِیَدِکَ الْخَیْرُ» در مناجات شعبانیه می خوانیم: «الهی بیدک لا بید غیرک زیادتى و نقصى».

۸- آنچه از اوست، چه دادن ها و گرفتن ها، همه خیر است، گرچه در قضاوت های عجولانه ی ما فلسفه ی آن را ندانیم. «بِیَدِکَ الْخَیْرُ»

۹- سرچشمه ی بدی ها عجز و ناتوانی است. از کسی که بر هر کاری قدرت دارد چیزی جز خیر سر نمی زند. «بِیَدِکَ الْخَیْرُ
إِنَّکَ عَلَی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیرٌ»

ص: ۴۹۲

«۲۷» تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَ تُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَ تُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ تُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَ تَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

(خداوند!) تو شب را به روز و روز را به شب در آوری و زنده را از مرده و مرده را از زنده بیرون آوری و هر که را خواهی بی شمار روزی می دهی.

نکته ها:

این آیه و آیه ی قبل، دوازده مرتبه از نشانه های قدرت خدا نام برده است تا روح توحید را در انسان شکوفا کند.

مراد از داخل کردن شب در روز و یا روز در شب، یا کم و زیاد شدن طول ساعات شب و روز در فصل های مختلف است و یا غروب و طلوع تدریجی. البته معنای اول روشن تر است.

نمونه قدرت نمایی خداوند در بیرون آوردن زنده از مرده، آفریدن سلول زنده از مواد غذایی بی جان است.

گاهی از کافران مرده دل، فرزندان مؤمن و زنده دل و از مؤمنان زنده دل، فرزندان کافر و مرده دل ظاهر می شود (۱) که این یکی از مصادیق آیه است.

مراد از رزق بی حساب، رزق فراوان و بی شمار است، نه آنکه حسابش از دست او خارج باشد. و ممکن است مراد آن باشد که رزق او خارج از محاسبات شماسست، و او از راهی که گمان نمی برید رزق می دهد.

تفاوت مردم در رزق، یکی از حکمت های الهی است، تا مردم به یکدیگر نیازمند بوده و زندگی اجتماعی تشکیل دهند و صفات سخاوت و ایثار و صبر و قناعت در آنان شکوفا شود.

زیرا در صورت یکسان بودن، این صفات شکوفا نمی شود. امّا اگر کسی نعمتی داشت و دیگری کمتر یا نعمتی دیگر داشت، مردم برای جبران کمبودها دور هم جمع می شوند و صفات تعاون و سخاوت از طرف دارنده نعمت و صفات قناعت و عفت و صبر از سوی نادار شکوفا می شود.

ص: ۴۹۳

پیام ها:

۱- تغییرات شب و روز و پیدایش فصل ها یکی از برکات و الطاف الهی است.

«بِيَدِكَ الْخَيْرُ...»

تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ»

۲- علاوه بر آفرینش، هر گونه تغییر و تدبیر به دست اوست. «تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ»

۳- قدرت خداوند محدود نیست. او از مرده، زنده و از زنده، مرده خارج می سازد. «تُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ تُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ»

۴- سرچشمه لطف الهی بی انتهاست. رزق بی حساب، یعنی برای سرچشمه رزق محدودیتی نیست. «تَزُوقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ»
«۲۸) لَا يَتَّخِذُ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاهُ وَ يُحَذِّرُكُمْ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ

نباید اهل ایمان، بجای مؤمنان، کافران را دوست و سرپرست خود برگزینند و هر کس چنین کند نزد خدا هیچ ارزشی ندارد، مگر آنکه از کفار پروا و تقیه کنید (و به خاطر هدف های مهم تر، موقتاً با آنها مدارا کنید) و خداوند شما را از (نافرمانی) خود هشدار می دهد و بازگشت (همه) به سوی خداوند است.

نکته ها:

با توجه به قدرت بی انتهای الهی در آیات قبل، جایی برای پذیرفتن سلطه کفار نیست.

«بِيَدِكَ الْخَيْرُ،

تُولِجُ اللَّيْلَ،

لَا يَتَّخِذُ...»

در این آیه سیمای سیاست خارجی، شیوه ی برخورد با کفار، شرایط تقیه و جلوگیری از سوء استفاده از تقیه بیان شده است.

تقیه، به معنای کتمان عقیده ی حق از ترس آزار مخالفان و ترک مبارزه با آنان به جهت دوری از ضرر یا خطر مهم تر است. تقیه، گاهی واجب و گاهی حرام است. قرآن در آیه ۱۰۶ سوره نحل، درباره ی تقیه سخنی گفته که شأن نزول آن عمار یاسر است.

۱- پذیرش ولایت کفار از سوی مؤمنان، ممنوع است. «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ» (اگر مسلمانان جهان تنها به این آیه عمل می کردند الآن وضع کشورهای اسلامی این چنین نبود.)

۲- در جامعه اسلامی، ایمان شرط اصلی مدیریت و سرپرستی است. «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ»

۳- ارتباط سیاسی نباید مُنَجَّر به سلطه پذیری یا پیوند قلبی با کفار شود. «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ»

۴- ارتباط یا قطع رابطه باید بر اساس فکر و عقیده باشد، نه بر اساس پیوندهای فامیلی، قومی و نژادی. «الْمُؤْمِنُونَ، الْكَافِرِينَ»

۵- هر کس به سراغ کفار برود، خداوند او را به حال خود رها و از امدادهای غیبی خود محروم می سازد. «وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ»

۶- ارتباط ظاهری با کفار برای رسیدن به اهداف والاتر، در مواردی جایز است.

«إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاءً»

۷- تقیه، برای حفظ دین است. مبدا به بهانه ی تقیه، جذب کفار شوید و از نام تقیه سوء استفاده کنید. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ»

۸- در مواردی که اصل دین در خطر باشد، باید همه چیز را فدا کرد و فقط باید از خدا ترسید. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ»

۹- یاد معاد، بهترین عامل تقواست. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ»

۱۰- مبدا به خاطر کامیابی و رفاه چند روزه ی دنیا، سلطه ی کفار را بپذیرید که بازگشت همه ی شما به سوی اوست. «وَ إِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ»

«۲۹» قُلْ إِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يُعَلِّمُهُ اللَّهُ وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

بگو: اگر آنچه در سینه ها دارید پنهان سازید یا آشکارش نمایید، خداوند آن را می داند و (نیز) آنچه را در آسمان ها و آنچه را در زمین است می داند و خدا بر هر چیز تواناست.

نکته ها:

آمدن این آیه به دنبال آیه ی تقیه، شاید اشاره به این باشد که مبدا به اسم تقیه، با کفار پیوند پنهانی برقرار نماید، بلکه بدانید خدا بر افکار و نیت شما آگاه است.

پیام ها:

۱- به کسانی که به اسم تقیه در صدد ارتباط با کفار هستند، هشدار دهید. «قُلْ إِنْ تُخْفُوا»

۲- سینه ی انسان، صندوق اسرار اوست. «تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ»

۳- علم خداوند به آشکار و نهان، به زمین و آسمان، یکسان است. «تُخْفُوا... تُبْدُوهُ...»

يَعْلَمُهُ اللَّهُ

۴- توجه به علم خداوند، مایه ی زنده شدن وجدان مذهبی و مانع گناه و توجیه آن است. «يَعْلَمُهُ اللَّهُ»

۵- از خدایی که به اسرار تمام آسمان ها آگاه است، چه چیز را می توان پنهان کرد؟ «يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ»

۶- قدرت مطلق خداوند، پشتوانه تهدید او نسبت به مخالفان است. «إِنْ تُخْفُوا... وَاللَّهُ عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

«۳۰» يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مِمَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمِمَّا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمِيدًا يُعِيدُهَا وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ

روزی که هر کس، هر کار نیکی انجام داده حاضر بیابد و هر چه بدی کرده، آرزو می کند، ای کاش! بین آن عمل و او فاصله ای دور می بود. و خداوند شما را از (مخالفت امرش) بر حذر می دارد و (در عین حال) خداوند به بندگان مهربان است.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از علم و قدرت خداوند بود، این آیه نمونه ای از علم و قدرت الهی را بیان می کند. این آیه شبیه آیه ۴۹ سوره ی کهف است که می فرماید: در روز قیامت مردم تمام اعمال خود را در برابر خویش حاضر می یابند.

در تفسیر برهان آمده است که امام سجّاد علیه السلام در هر جمعه در مسجد النبی هنگام موعظه، این آیه را برای مردم تلاوت می فرمود.

پیام ها:

۱- اعمال انسان محو و نابود نمی شود و در قیامت در برابر او حاضر می گردد.

«مُحْضَرًا»

۲- اعتقاد به حضور عمل در قیامت، مانع گناه است. «مُحْضَرًا»

۳- گنهکاران، در قیامت از اعمال خود شرمند اند، اما چه سود؟ «تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا»

۴- بسیاری از اعمالی که در دنیا مورد علاقه انسان است، در قیامت مورد تنفر او قرار خواهد گرفت. «تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَ بَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا»

۵- در روز قیامت، پشیمانی سودی ندارد و آرزوها نشدنی است. کلمه (لو) در مورد آرزوهای نشدنی بکار می رود. «لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَ بَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا»

۶- پرهیزکاری و خدا پروری، مانع گناه است. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ»

۷- سرچشمه ی هشدارهای الهی، محبت و رأفت اوست. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ»

۸- بیم و امید در کنار هم نقش تربیتی دارند. امید، به تنهایی سبب غرور، و بیم از تنهایی، سبب یأس می شود. «يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ... وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ»

۹- لطف و رأفت خداوند شامل حال همه ی بندگان است. «رَوْفٌ بِالْعِبَادِ»

«۳۱» قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

(ای پیامبر!) بگو: اگر خداوند را دوست می دارید، پس مرا پیروی کنید، تا خدا نیز شما را دوست بدارد و گناهانتان را بر شما ببخشد و خداوند بسیار بخشنده و مهربان است.

نکته ها:

درباره جایگاه پیامبر و لزوم اطاعت از او، در قرآن می خوانیم: «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» (۱) هر کس از پیامبر پیروی کند، قطعاً از خدا پیروی کرده است. در جای دیگر می خوانیم: «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» (۲) بیعت با تو بیعت با خداست.

شخصی به امام صادق علیه السلام عرض کرد: جانم فدایت، ما فرزندان خود را به نام های شما و پدرانتان می نامیم، آیا برای ما مفید است؟ حضرت فرمودند: مگر دین غیر از محبت است، خداوند فرموده است: «إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي» (۳)

پیام ها:

۱- هر ادعایی با عمل ثابت می شود. «إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي» کار با سعی است نی با ادعا لیس للانسان الا ما سعی

۲- لازمه ی ایمان به خدا، پیروی از اولیای خداست. «فَاتَّبِعُونِي» (آری، اسلام منهای روحانیت واقعی، محکوم است.)

۳- هر کس در عمل سست است، در حقیقت پایه ی محبت او سست است.

«تُحِبُّونَ...»

«فَاتَّبِعُونِي»

۴- در راه اصلاح جامعه، از عواطف کمک بگیریم. «إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ»

ص: ۴۹۸

۱-۱. نساء، ۸۰.

۲-۲. فتح، ۱۰.

۳-۳. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۶۷.

۵- عمل، سخن و سکوت رسول خدا، حجت و قابل پیروی است. «فَاتَّبِعُونِي»

۶- پیامبر معصوم است، زیرا فرمان پیروی عام و بی چون و چرا برای غیر معصوم، حکیمانه نیست. «قُلْ... فَاتَّبِعُونِي»

۷- اگر می خواهید خداوند شما را دوست بدارد، باید از رسول الله پیروی کنید.

«فَاتَّبِعُونِي يُحِبُّكُمْ اللَّهُ» □

۸- انسان می تواند به جایی برسد که رضای او، رضای خدا و پیروی از او، پیروی از خدا باشد. «فَاتَّبِعُونِي يُحِبُّكُمْ اللَّهُ» □

۹- امتیاز دین الهی بر قوانین بشری، وجود عنصر محبت، الگوی عملی و صلاحیت قانون گزار است. «تُحِبُّونَ... فَاتَّبِعُونِي يُحِبُّكُمْ اللَّهُ» □

۱۰- بهترین پادشاه ها، پادشاه معنوی است. محبوبیت نزد خدا و دریافت مغفرت، بهترین پادشاه برای مؤمنان است. «يُحِبُّكُمْ اللَّهُ» □

۱۱- نشانه ی دوستی، سرپوش گذاردن روی بدی ها و برخورد با عفو و رحمت است. «يُحِبُّكُمْ... يَغْفِرُ لَكُمْ»

۱۲- کارهای نیک، مایه ی آموزش گناهان است. «فَاتَّبِعُونِي... يَغْفِرُ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ»

۱۳- اطاعت و پیروی از پیامبر، موجب دریافت عفو الهی است. «فَاتَّبِعُونِي...»

يَغْفِرُ لَكُمْ»

«۳۲» قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ □ □ □

بگو: خدا و رسول را اطاعت کنید. پس اگر سرپیچی کردند، (بدانید که) همانا خداوند کافران را دوست نمی دارد.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله علاوه بر آیات الهی، دستورات دیگری نیز داشت. دستوراتی که به تناسب زمان و مکان و افراد و شرایط تغییر می کرد. البته آنها نیز در پرتو وحی الهی بود، ولی در قرآن مطرح نگردیده بود و معنای اطاعت از رسول در کنار اطاعت خداوند، عمل به همان

پیام ها:

۱- رفتار و گفتار و کردار پیامبر حجت است. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ»

۲- محبوب شدن یا منفور شدن در نزد پروردگار، به دست خود انسان است.

«فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ»

۳- گاهی سرپیچی از فرمان پیامبر، برابر با کفر است. «فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ»

«۳۳» إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَ نُوحًا وَ آلَ إِبْرَاهِيمَ وَ آلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ

براستی که خداوند، آدم و نوح و خاندان ابراهیم و خاندان عمران را بر جهانیان برگزید.

نکته ها:

در آیه ی قبل، دستور اطاعت از رسول صادر شد، این آیه، دلیل آن را گزینش خداوند حکیم می داند که بر اساس برتری آنان بر دیگر مردم است.

انتخاب و برگزیدگی انبیا، از طریق وحی، علم، ایمان و عصمت آنان است. (۱)

امام باقر علیه السلام در باره ی آیه «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ... ذُرِّيَّةً...» فرمودند: «ما از آن برگزیدگان و باقیمانده ی آن عترت هستیم».

(۲)

پیام ها:

۱- انسان ها همه در یک سطح نیستند و خدای حکیم، بعضی را برگزیده است تا مسئولیت سنگین رسالت را بر دوش آنان بگذارد. «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ»

۲- اولین انسان، پیامبر خدا بوده تا بشر هیچ گاه بدون هدایت نماند. «اصْطَفَىٰ آدَمَ»

ص: ۵۰۰

۱- ۱. کافی، ج ۸، ص ۱۱۷.

۲- ۲. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۶۸.

۳- جریان بعثت، در طول تاریخ بشر استمرار داشته است. «اَصْطَفَىٰ آدَمَ وَ نُوحًا وَ...»

۴- رسالت بعضی از انبیا، جهانی بوده است. «عَلَى الْعَالَمِينَ»

«۳۴» ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَ اللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

فرزندانی که بعضی از آنان از (نسل) بعضی دیگرند (از پدران برگزیده زاده شده و در پاکی همانند یکدیگرند) و خداوند شنوای داناست.

پیام ها:

۱- در طول تاریخ، دو دمان نبوت از نسل پاکان بوده است. «اَصْطَفَى... عَلَى الْعَالَمِينَ ذُرِّيَّةً...»

۲- بعضی از ویژگی ها و کمالات از طریق وراثت منتقل می شود. «بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ»

۳- خدا حتی بر گفتار و رفتار برگزیدگان خود نظارت دارد. «اَصْطَفَى... سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

«۳۵» اِذْ قَالَتْ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

(بیاد آور) هنگامی که همسر عمران گفت: پروردگارا! همانا من نذر کرده ام آنچه را در رحم دارم، برای تو آزاد باشد (و هیچ گونه مسئولیتی به او نسپارم تا تمام وقت خود را صرف خدمت در بیت المقدس کند)، پس از من قبول فرما، که براستی تو شنوای دانایی.

نکته ها:

چنانکه در تفاسیر و کتب روایی آمده است: دو خواهر به نام های «حَنَّهُ» و «اشیاع»، که اولی همسر «عمران» از شخصیت های برجسته بنی اسرائیل و دومی همسر زکریای پیامبر بود، بچه دار نمی شدند. روزی «حَنَّهُ» زیر درختی نشسته بود، پرنده ای را دید که به جوجه هایش غذا می دهد. محبت مادرانه، آتش عشق به فرزند را در وجود او شعله ور ساخت، در همان حال دعا کرد و مستجاب شد. از سوی دیگر به شوهرش الهام شد که فرزندش از

اولیای خدا خواهد بود و بیماران را شفا و مردگان را زنده خواهد کرد.

وقتی «حَنَّهُ» حامله شد، تصوّر کرد آن فرزندى که قرار است کارهای خارق العاده انجام دهد، پسر خواهد بود، لذا نذر کرد که فرزندش خدمتکار بیت المقدّس شود. اما چون نوزاد به دنیا آمد، دیدند دختر است. آنها فهمیدند که آن الهام الهی در مورد خود مریم نبوده است، بلکه درباره فرزند او خواهد بود. (۱)

پیام ها:

۱- رشد معنوی زن تا آنجا بالا می رود که بعد از سالها انتظار، فرزند خود را نذر خدمت خانه خدا می کند. «قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ»

۲- افراد دورانیش، قبل از تولّد فرزند به فکر مسیر خدمات او نیز هستند.

«نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا»

۳- نذر باید خالصانه باشد. «نَذَرْتُ لَكَ»

۴- خدمت در مسجد به قدری ارزشمند است که اولیای خدا عزیزان خود را قبل از تولّد نذر آن می کنند. «نَذَرْتُ لَكَ...»

۵- موضوع نذر، تاریخی بس طولانی در ادیان الهی دارد. «رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ»

۶- مادر، نوعی ولایت بر فرزند دارد. «نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي»

۷- میان گذشت از فرزند و برگزیدگی خداوند رابطه است. «اصْطَفَى... آلَ عِمْرَانَ...»

نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا»

۸- کسانی در خدمات دینی موفق ترند که تمام وجود خود را صرف خدمت نمایند، نه بخشی از وقت را. «مُحَرَّرًا»

۹- خدمت فرزند به مادر، حقّ طبیعی مادر و قابل گذشت است. «مُحَرَّرًا»

۱۰- اگر عزیزترین و محبوب ترین چیزها را می دهید، به فکر قبولی آن نیز باشید.

«فَتَقَبَّلَ»

ص: ۵۰۲

﴿٣٦﴾ فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنَّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

پس چون فرزند را به دنیا آورد گفت: پروردگارا! من دختر زاده ام-در حالی که خداوند به آنچه او زاده داناست و پسر مانند دختر نیست-و من نامش را مریم نامیدم و من او و فرزندانش را از (شر) شیطان رانده شده، در پناه تو قرار می دهم.

نکته ها:

مادر انتظار داشت فرزندش پسر باشد، تا بتواند خدمتکار بیت المقدس شود، لذا چون نوزاد دختر به دنیا آمد، با حسرت گفت: پروردگارا! فرزند دختری زاده ام حال چگونه به نذر عمل کنم؟ اما خداوند برای تسلی خاطر این مادر می فرماید: آن پسری که انتظارش را داشتی به خوبی این دختر نیست، زیرا این دختر دارای کمالاتی است و مادر پسری می شود که او نیز مایه ی برکت خواهد بود، پس بهره ی تو از نسل مبارک چندان برابر خواهد شد.

«مریم» به معنای «عابده» و «خادمه» است و این نام ۳۴ مرتبه در قرآن آمده است.

پیام ها:

۱- تمایلات انسان مهم نیست، مصلحت و خواست خداوند مهم است. «وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ»

۲- گاهی دختر در پاکی و پاکدامنی، به جایی می رسد که هرگز پسر به آن نمی رسد. «لَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ»

۳- حضرت مریم مقام والایی دارد. «لَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ» مراد از «الأنثى» زن خاصی است.

۴- برای فرزندان خود، نام نیکو انتخاب کنید. «إِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ»

۵- مادر، حق نامگذاری فرزند خود را دارد. «إِنِّي سَمَّيْتُهَا»

۶- تغییرات جزئی، شما را از خدا و اهداف عالی دور نکند. با این که فرزند بر

خلاف تصوّر دختر شد، اما نام او را مریم که به معنای خادمه است گذاشت.

«سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ»

۷- قبل از هر چیز، به فکر سلامتی فرزند از شرّ شیطان باشید. «أُعِيذُهَا»

۸- تنها فرزندان بلافضل را در نظر نگیرید و با دوراندیشی، نسل های بعدی را نیز در نظر داشته باشید. «أُعِيذُهَا بِكَ وَ ذُرِّيَّتَهَا»

۹- برای تأمین سعادت فرزند، تنها به تربیت خود متکی نباشیم، او را به خدا بسپاریم که توانایی های ما محدود و عوامل انحراف زیاد است. «أُعِيذُهَا بِكَ»

۱۰- مادر مریم، جایگاهی خاص دارد. از بیان نذر او، اخلاص او، نام گذاری او و استعاذه او این برداشت استفاده می شود. «نَذَرْتُ لَكَ، سَمَّيْتُهَا، أُعِيذُهَا بِكَ»

۱۱- شیطان، دشمن دیرینه نسل بشر است. «أُعِيذُهَا... مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ»

«۳۷» فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسِينًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

پس پروردگارش او را به پذیرشی نیکو پذیرفت و به رویشی نیکو رویاند و سرپرستی او را به زکریا سپرد. هرگاه زکریا در محراب عبادت بر مریم وارد می شد، خوراکی (شگفت آوری) نزد او می یافت. می پرسید: ای مریم این (غذا و خوراک تو) از کجاست؟! مریم در پاسخ می گفت: آن از نزد خداست. همانا خداوند به هر کس که بخواهد بی شمار روزی می دهد.

نکته ها:

کسی که در راه خدا گام بر دارد، دنیای او نیز تأمین می شود. مادر مریم فرزندش را برای خدا نذر کرد، خداوند در این آیه می فرماید: هم جسم او را رشد دادیم و هم سرپرستی مانند زکریا برای او قرار دادیم و هم مائده آسمانی بر او نازل کردیم.

رزق بی حساب، به معنای نداشتن حساب نیست، بلکه به معنای خارج بودن از محاسبات

عمومی است. «يَزُوقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ»

حضرت مریم از نظر ظاهری و جسمی، رشد کامل و خوبی داشت. «وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا»

مادری همانند مریم، محل تربیتی مثل مسجد و سرپرستی همچون زکریای پیامبر و با تغذیه ای بهشتی، محصولش فرزندی چون عیسی می شود.

عوامل مؤثر در تربیت عبارتند از:

روح پاک مادر. «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ»

جسم سالم. «نَبَاتًا حَسَنًا»

تعلیم و تربیت الهی. «كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا»

تغذیه پاک. «وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا»

زمانی قحطی مدینه را فراگرفت، روزی حضرت فاطمه علیها السلام مقداری نان و گوشت خدمت پیامبر آورد. پیامبر صلی الله علیه و آله پرسید: در زمان قحطی این غذا کجا بوده است؟ حضرت فرمود: «هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» پیامبر فرمود: خدا را شکر که تورا مانند مریم قرارداد.

آنگاه پیامبر، حضرت علی و امام حسن و امام حسین علیهم السلام را جمع کرد و همگی از آن غذا خوردند و به همسایگان نیز دادند. (۱)

پیام ها:

۱- پذیرش دعا، جلوه ای از ربوبیت الهی است. «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا»

۲- قبولی خداوند درجاتی دارد. خداوند نذر مادر مریم را به بهترین وجه پذیرفت. «بِقَبُولٍ حَسَنٍ»

۳- کسی که با اخلاص است، خداوند کارش را به نیکی می پذیرد. «بِقَبُولٍ حَسَنٍ»

۴- مادر مریم نذر کرد کودکش خادم خانه ی خدا شود، خداوند در پاسخ، پیامبرش را خادم و متکفل این کودک قرار داد. «كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا»

۵- هر که تحت تکفل انبیا در آید، از شیطان دور می شود. «أَعِيذُهَا... مِنَ الشَّيْطَانِ»

الرَّجِيمِ...

وَ كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا

۶- عبادت، نباید موسمی و مقطعی باشد. «كَلَّمَا دَخَلَ»

۷- شرط تکفل، نظارت و تفحص است. «كَفَّلَهَا... دَخَلَ عَلَيْهَا... أَنِّي لَكِ هَذَا»

۸- عبادت، جنگ با شیطان و محلّ عبادت، محراب یعنی محلّ نبرد است. «دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ»

۹- رزق پاک در سایه ی عبادت است. «الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا»

۱۰- زن می تواند به مقامی برسد که پیامبر خدا را به شگفتی وادارد. «أَنِّي لَكِ هَذَا»

۱۱- نعمت ها را از او بدانید، نه از تلاش خود. «هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

۱۲- خداوند می تواند خارج از اسباب مادی روزی بدهد. «هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

۱۳- در شرایط و محیطی سالم، زن و مرد می توانند با هم سخن بگویند. «أَنِّي لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

«۳۸» هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ

در این هنگام زکریا (که این همه کرامت و مائده آسمانی را دید) پروردگارش را خواند و گفت: پروردگارا! از جانب خود نسلی پاک و پسندیده به من عطا کن که همانا تو شنونده دعائی.

نکته ها:

چنانکه قبلاً ذکر شد، مادر مریم با همسر زکریا خواهر بودند و هر دو عقیم و نازا. مادر مریم با دیدن صحنه ی غذا دادن پرنده به جوجه هایش منقلب شد و به درگاه خدا دعا کرد، خداوند نیز به او مریم را عطا کرد. در اینجا هم وقتی حضرت زکریا مقام و مرتبه ی مریم را دید، از خداوند طلب فرزند کرد.

۱-حالات انسان وساعات دعا،در استجابت آن مؤثر است. «هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا»

۲-غبطه خوردن کمال،ولی حسد ورزیدن نقص است.زکریا علیه السلام با دیدن مقام مریم علیها السلام شیفته شد و غبطه خورد و دست به دعا برداشت. «هُنَالِكَ دَعَا»

۳-زن می تواند پیامبر خدا را تحت تأثیر قرار دهد. «هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا»

۴-مشاهده ی کمالات دیگران،زمینه ی درخواست کمالات و توجه انسان به خداوند است. «هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا»

۵-درخواست فرزند و نسل پاک،سنت و روش انبیاست. «هَبْ لِي ... ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً»

۶-ارزش ذریه و فرزندان،به پاکی آنهاست. «ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً»

۷-در دعا باید از خداوند تجلیل کرد. «إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ»

«۳۹» فَآدَّتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيحْيَىٰ مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ سَيِّدًا وَ حَصِيْرًا وَ نَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ

پس درحالی که زکریا در محراب به نماز ایستاده بود،فرشتگان او را ندا دادند که خداوند تو را به (فرزندی به نام)یحیی بشارت می دهد که تصدیق کننده ی (حقانیت) کلمه الله (حضرت مسیح) است و سید و سرور،و خویشتن دار(از زنان) و پیامبری از صالحان است.

نکته ها:

حضرت یحیی،شش ماه از حضرت عیسی بزرگ تر بود و چون در میان مردم به زهد و پارسایی معروف بود،ایمان او به پسرخاله اش حضرت عیسی،اثر عمیقی در توجه مردم به مسیح گذاشت.جالب آنکه معنای «عیسی» و «یحیی» یکی و هر دو به معنای «زنده ماندن» است.

بعضی «حضور» را به معنای ترک ازدواج یحیی به خاطر مسافرت های زیاد دانسته اند،ولی

امام باقر علیه السلام می فرماید: «عفت یحیی باعث شد تا ازدواج نکند و از زنان کناره بگیرد». (۱)

پیام ها:

۱- دعای خالصانه از قلب پاک مستجاب می شود. «دَعَا زَكَرِيَّا... فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ»

۲- نماز، در ادیان پیشین نیز بوده است. «يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ»

۳- محراب و جایگاه عبادت، از قداست خاصی برخوردار است. محل نزول مائده آسمانی؛ «وَحِيدًا عِنْدَهَا رِزْقًا» استجاب دعا. «فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ... فِي الْمِحْرَابِ»

۴- نماز، زمینه ی نزول فرشتگان است. «فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَ هُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ»

۵- اراده ی خداوند بر هر چیزی غلبه دارد. پیری و ناتوانی پدر و عقیمی و نازایی مادر، مانع فرزنددار شدن نیست. «أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيحْيَى»

۶- گاهی نامگذاری افراد از طرف خداست. «يُبَشِّرُكَ بِيحْيَى»

۷- انبیا یکدیگر را تصدیق می کنند. «مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ»

۸- حضرت عیسی نشانه ای از قدرت خداست، نه فرزند خدا. «بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ»

۹- خداوند از آینده هر کس خبر دارد. «سَيِّدًا وَ حَصُورًا وَ نَبِيًّا»

۱۰- عفت و کنترل تمایلات جنسی، مورد ستایش خداوند است. «حَصُورًا»

«(۴۰) قَالَ رَبِّ أُنِّي يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ وَ امْرَأَتِي عَاقِرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ»

(زکریا) گفت: پروردگارا! چگونه برای من پسری خواهد بود، در حالی که به پیری رسیده ام و همسرم نازاست؟! (خداوند) فرمود: این چنین خداوند هر چه را بخواهد انجام می دهد.

ص: ۵۰۸

پیام ها:

۱- در نومیدی بسی امید است. «أَنْتَى يَكُونُ لى غُلَامٌ... كَذَلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ»

۲- در بیان ضعف ها از خود شروع کنیم. «بَلَّغْنَى الْكِبَرُ وَ امْرَأَتَى عَاقِرًا»

۳- اراده ی خداوند، فوق وسائل و اسباب طبیعی است. «يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ»

«(۴۱) قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لى آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمزًا وَ اذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَ سَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَ الْإِبْكَارِ»

(زکریا) گفت: پروردگارا! برای من نشانه ای قرار ده (تا علم من به یقین و اطمینان تبدیل شود. خداوند) فرمود: نشانه ی تو آن است که تا سه روز با مردم سخن نگویی، مگر از طریق اشاره. (البته به هنگام ذکر خدا زبانت باز می شود. پس) پروردگار خود را (به شکرانه ی این نعمت) بسیار یاد کن و هنگام شب و صبح او را تسبیح گوی.

پیام ها:

۱- خدایی که می تواند زبان را هنگام تکلم با مردم ببندد و هنگام ذکر خدا باز کند، می تواند از پدری پیر و مادری عقیم نیز فرزندی به دنیا بیاورد. «كَذَلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ... أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ»

۲- انبیا، به دنبال رسیدن به مقام یقین و شهود هستند. «اجْعَلْ لى آيَةً»

۳- هر چه لطف الهی بیشتر می شود باید یاد او نیز بیشتر شود. «وَ اذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا»

۴- ذکر خدا هر چه بیشتر، بهتر. «وَ اذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا»

۵- در میان ذکرهای خداوند، تسبیح جایگاه خاصی دارد. «وَ اذْكُرْ رَبَّكَ... وَ سَبِّحْ»

«۴۲» وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَىٰ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ

و(بیاد آور) هنگامی را که فرشتگان گفتند: ای مریم! همانا خداوند تو را برگزیده و پاک ساخته و بر زنان جهانیان برتری داده است.

نکته ها:

کلمه «اصطفی» هر جا همراه حرف «علی» باشد، به معنای مقدم بودن و سرآمد شدن است و هر جا بدون آن باشد، به معنای انتخاب است.

در تفاسیر المنار، قرطبی، مراغی، روح البیان و کبیر می خوانیم که سرآمد زنان جهان چهار نفرند: مریم، آسیه، خدیجه و فاطمه.

در روایات اهل بیت علیهم السلام نیز آمده است که مریم سرآمد زنانِ زمان خود بود، ولی فاطمه علیها السلام سرآمد زنان در طول تاریخ است. (۱) البته خداوند حکیم هرگاه شخصی را بر می گزیند، به جهت لیاقت ها و قابلیت های ویژه ی اوست.

پیام ها:

۱- فرشتگان، با غیر انبیا نیز سخن می گویند. «قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ»

۲- زن می تواند به مقام قرب الهی برسد و خداوند برای او پیام بفرستد. «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ»

۳- حضرت مریم، هم در کمالات برگزیده شد و هم بر سایر زنان برتری یافت. به همین جهت جمله «اصْطَفَاكِ» دوباره تکرار شده است.

۴- حضرت مریم معصوم بوده است. «طَهَّرَكِ»

۵- حضرت مریم الگوی زنان است. «اصْطَفَاكِ عَلَىٰ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ»

ص: ۵۱۰

﴿۴۳﴾ يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ

ای مریم! (به شکرانه این همه نعمت،) برای پروردگارت خضوع کن و سجده بجای آور و بار رکوع کنندگان رکوع نما.

نکته ها:

در آیه ی قبل، خداوند سه کمالی که به مریم علیها السلام داده را یاد کرد: گزینش الهی؛ «اضْمِطْفَاكِ» تطهیر الهی؛ «طَهَّرَكِ» و سرآمد دیگران شدن؛ «اضْمِطْفَاكِ عَلٰی نِسَاءِ الْعَالَمِينَ» در این آیه سه مسئولیت از او می خواهد: خضوع و فروتنی؛ «اقْنُتِي» سجده؛ «اسْجُدِي» و رکوع؛ «ارْكَعِي» پس هر نعمتی مسئولیتی را به دنبال دارد.

پیام ها:

۱- افراد برجسته باید تواضع و عبادتشان بیشتر باشد. «يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي...» (برای اولیای خدا، عبادات ویژه ای سفارش شده است، همانگونه که برای پیامبر صلی الله علیه و آله نماز شب واجب بود.)

۲- نماز، رکوع و سجود، بهترین راه شکر است. در آیه ی قبل برگزیدگی خداوند مطرح شد که سزاوار شکر است. «اضْمِطْفَاكِ... اقْنُتِي»

۳- عبادت باید تنها برای پروردگار باشد. «لِرَبِّكِ»

۴- عبادت، مایه ی تربیت انسان است. «رَبِّكِ»

۵- نماز جماعت و عبادت دسته جمعی، قبل از اسلام نیز بوده است. «مَعَ الرَّاكِعِينَ»

۶- حضور زن در اجتماعات عبادی و اجتماعی که مردان نیز حضور دارند سفارش شده است. «مَعَ الرَّاكِعِينَ» به شرط آنکه زنان، مریم گونه رفتار نمایند.

۷- منتخبین و برگزیدگان، باید همراه توده ها و در متن جامعه باشند، نه جدا و منزوی از مردم. «ارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ»

«۴۴» ذَلِكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَ مَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَ مَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ

اینها از خبرهای غیبی است که ما به تو وحی می کنیم، حال آنکه تو نزد آنان نبودی، آنگاه که قلم های خود را (برای قرعه کشی) می افکندند تا (به وسیله قرعه معلوم شود که کدام یک) کفالت مریم را بر عهده بگیرد و نزد آنها نبودی آنگاه که (برای گرفتن سرپرستی مریم) با هم کشمکش می کردند.

نکته ها:

همان گونه که اشاره شد، پیش از تولد مریم، مادرش نذر کرده بود که فرزندش خادم بیت المقدس باشد. لذا پس از تولد، نوزاد را در پارچه ای پیچیده به مسجد آورد و به بزرگان بنی اسرائیل گفت: این کودک نذر مسجد است. چون این مادر از خانواده ای بزرگ و محترم بود، برای سرپرستی این نوزاد، نزاع سختی (۱) در گرفت و بنا بر قرعه شد.

پیام ها:

۱- انبیا از طرف خدا بر گوشه ای از غیب آگاه می شوند. «مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ» یکی از جلوه های اعجاز قرآن، گزارشات غیبی و نقل نهفته های تاریخ است.

۲- برخی حکایت های قرآن، تنها از طریق وحی برای رسول خدا کشف شد و قبل از آن نه در کتابی بود و نه در سینه ای. «مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ»

۳- یکی از راههای شناخت تاریخ پیشینیان، وحی است. «ذَلِكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْغَيْبِ»

۴- یکی از راههای حل اختلاف، قرعه است. «يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ» امام باقر علیه السلام فرمود:

اولین کسی که مورد قرعه قرار داده شد مریم علیها السلام بوده، و این قرعه کشی در زمان یتیمی آن حضرت بوده است. (۲)

ص: ۵۱۲

۱- ۱). از تکرار جمله «مَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ...» استفاده می شود که نزاع سخت بوده است.

۲- ۲). من لایحضر، ج ۳، ص ۵۱؛ بحار، ج ۱۴، ص ۱۹۲.

۵- یک گذشت از مادر و این همه کرامت برای فرزند. «نَذَرْتُ... أَيْهِمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ» مادرِ مریم با آنکه سالها صاحب فرزند نمی شد، ولی به خاطر نذری که کرده است از فرزند دلبندهش می گذرد، و در مقابل بزرگان بنی اسرائیل برای سرپرستی او سر و دست می شکنند.

۶- بزرگان، در قبول مسئولیت های مقدس با هم رقابت می کنند. «أَيْهِمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ»

«۴۵» إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ

(بیاد آور) آنگاه که فرشتگان گفتند: ای مریم! همانا خداوند تو را به کلمه و نشانه ای از سوی خویش به نام مسیح، عیسی پسر مریم، بشارت می دهد.

او که در دنیا و آخرت آبرومند و از مقربان است.

نکته ها:

در قرآن، از حضرت عیسی به «کلمه» یاد شده است که در فرهنگ قرآن، به معنای «مخلوق» می باشد. نظیر آیه ی ۱۰۹ سوره کهف که می فرماید: «قُلْ لَوْ كَانُ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي» اگر دریاها برای نوشتن کلمات الهی مُرکب شوند، دریاها تمام می شوند، ولی کلمات الهی به پایان نمی رسد.

وصف «وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» در قرآن تنها برای حضرت عیسی علیه السلام آمده و در مورد شخص دیگری این صفت گفته نشده است.

پیام ها:

۱- گاهی مقام زن بدانجا می رسد که خداوند از طریق فرشتگان با وی سخن می گوید. «إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ»

۲- فرزند، نعمت است. «بِشْرُكِ»

۳- عیسی فرزند خدا نیست، مخلوق خداست، ولی مخلوقی بس بزرگ و ناشناخته. «بِكَلِمَةٍ مِنْهُ» («کلمه» به صورت نکره آمده که رمز عظمت و ناشناختگی است).

۴- خداوند برای اولیای خود قبل از تولدشان نامگذاری می کند. «اسْمُهُ الْمَسِيحُ»

۵- کسی که از انسان متولد و دوران جنینی را طی کرده است، چگونه می تواند فرزند خدا باشد؟ «عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ»

۶- وجاهت دنیوی نیز یک ارزش است و کسب آن مانعی ندارد. «وَجِئَهَا فِي الدُّنْيَا»

«۴۶» وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ

(آن فرزندی که به تو بشارت داده شد) در گهواره، (به اعجاز) و در میانسالی (به وحی) با مردم سخن می گوید و از شایستگان است.

نکته ها:

سخن گفتن در گهواره و پیش گویی از آینده، معجزه ی است از حضرت مسیح. گفتگو در بزرگی، پیشگویی دیگری است که او تا بزرگی زنده خواهد بود. همان گونه که خبر از شایستگی و وارستگی او نیز یک پیشگویی و بشارت است.

پیام ها:

۱- کسی که می تواند به مریم، بدون داشتن همسر فرزند دهد، می تواند در گهواره، زبان کودک او را به سخن گفتن باز کند. «يُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ»

۲- گاهی که خدا بخواهد شخص پاکدامنی را با امدهای غیبی از اتهام پاک می کند. «يُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ»

۳- با اعجاز خدایی کودکی می تواند پیام رسان الهی باشد. «يُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ» چنانکه امام جواد و امام هادی و امام زمان علیهم السلام در کودکی به امامت رسیدند.

۳- آنجا که خدا بخواهد، کودک همانند بزرگسالان سخن می گوید. «فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا»

۴- از مادری صالحه چون مریم، فرزندی مثل عیسی پدید می آید. «من الصالحين»

﴿٤٧﴾ قَالَتْ رَبِّ أَنْتَى يَكُونُ لى وَ لَدَّ وَ لَمْ يَمَسِّنِى بَشَرًا قَال كَذَلِكِ اللّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

(مریم) گفت: پروردگارا! چگونه برای من فرزندی باشد، در حالی که هیچ انسانی با من تماس نداشته است؟ خداوند فرمود: چنین است (کار) پروردگارا، او هر چه را بخواهد می آفریند. هرگاه اراده کاری کند، فقط به آن می گوید: باش! پس (همان لحظه) موجود می شود.

نکته ها:

اراده ی خداوند سبب پیدایش و آفرینش موجودات است و می تواند بدون اسباب و وسیله ی مادی نیز بیافریند. او سبب ساز و سبب سوز است، گاهی تأثیر چیزی را از آن می گیرد و گاهی به چیزی اثر می بخشد. پیدایش و بقا و آثار همه چیز بسته به اراده و خواست اوست.

پیام ها:

۱- ریشه سؤال و تعجب، اگر انکار و لجاجت نباشد مانعی ندارد. «أَنْتَى يَكُونُ لى وَ لَدَّ» اولیای خدا نیز اراده خداوند در امور جهان را بر پایه ی اسباب و علل طبیعی می دانند و لذا اگر بشارت ویژه ای بر خلاف آن آمد، چگونگی آن را از خداوند می پرسند.

۲- آفرینش خداوند از راه غیر معمول، کار تازه ای نیست و عوامل طبیعی نیز منحصر در امور شناخته شده نیست. «كَذَلِكِ»

۳- شرط آفرینش، اراده ی حتمی الهی است. «قَضَىٰ أَمْرًا... كُنْ فَيَكُونُ»

﴿٤٨﴾ وَ يُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ التَّوْرَةَ وَ الْإِنجِيلَ

و خداوند به او کتاب و حکمت و تورات و انجیل را می آموزد.

نکته ها:

در تفاسیر شیعه و سنی می خوانیم که مراد از تعلیم کتاب، آموزش خط و نوشتن است و مراد

از حکمت، آگاهی بر مصالح و مفاسد اشیا و افعال و اخلاق و عقاید است، خواه آثار دنیوی باشد، خواه اخروی.

پیام ها:

۱- یکی از اصول و شرایط رهبری الهی، داشتن آگاهی های لازم است. آگاهی بر اساس علم و حکمت و کتب آسمانی. «يُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَ...»

۲- رهبر باید به حوادث و قوانین گذشته نیز آگاه باشد. خداوند به عیسی علیه السلام، تورات موسی علیه السلام را آموخت. «وَ التَّوْرَةَ»

«۴۹» وَ رَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلَقُ لَكُمْ مِنَ الطَّيْرِ طَيْرًا فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ أُبْرِي الْأَكْمَةَ وَ الْأَبْرَصَ وَ أُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ أُبَيِّنُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَ مَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

و(عیسی را به) پیامبری به سوی بنی اسرائیل (فرستاد تا بگوید) که همانا من از سوی پروردگارتان برای شما نشانه ای آورده ام. من از گل برای شما (چیزی) به شکل پرنده می سازم، پس در آن می دمم، پس به اراده و اذن خداوند پرنده ای می گردد. و همچنین با اذن خدا کور مادرزاد و مبتلایان به پستی را بهبود می بخشم و مردگان را زنده می کنم واز آنچه می خورید و آنچه در خانه هایتان ذخیره می کنید به شما خبر می دهم، براستی اگر ایمان داشته باشید در این معجزات برای شما نشانه و عبرتی است.

نکته ها:

هرجا احساس خطر می شود باید توجه بیشتری باشد. در زنده کردن مردگان، شفا دادن کوران و سایر بیماران، خطر انحراف عقیده و غلو وجود دارد، لذا در این آیه دو بار ودر آیه ی

ص: ۵۱۶

۱۱۰ سوره مائده، چهار مرتبه مسأله اذن خدا مطرح شده است.

رسالت عیسی علیه السلام مخصوص بنی اسرائیل است؛ «رَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ» ولی نبوت او که مقام تبلیغ و ارشاد بوده، برای تمام مردم است. همانند حضرت موسی که به او خطاب می شود: «اذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ» (۱) ولی هنگامی که ساحران شهر، معجزه حضرت موسی را می بینند به او ایمان می آورند.

بنابراین حضرت موسی یک مأموریت ویژه نسبت به شخص فرعون داشت و مأموریت دیگر برای ارشاد عمومی همه ی مردم.

(۲)

هر پیامبری باید معجزه ای داشته، معجزه اش نیز باید متناسب با شرایط و افکار مردم آن عصر باشد.

امام رضا علیه السلام فرمود: عیسی علیه السلام در زمانی ظهور کرد که بیماری ها شیوع و مردم به طیب نیاز داشتند. (۳) لذا معجزات آن حضرت در جهت شفای بیماران بود.

امام صادق علیه السلام فرمود: حضرت عیسی علیه السلام در سن هفت سالگی به آنچه مردم در خانه هایشان مصرف یا ذخیره می کردند، خبر می داد. (۴)

اگر ولی خدا با اذن او از گل پرنده ای می سازد، پس زنده شدن مردگان در روز قیامت با قدرت الهی کار مشکلی نیست.

پیام ها:

۱- معجزه، جلوه ای از ربوبیت خدا و در راستای هدایت و تربیت انسان هاست.

«جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ»

۲- اولیای خداوند با اذن او قدرت تصرف و تغییر در نظام آفرینش را دارند. «فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ» □

۳- انبیا علم غیب دارند و حتی به جزئیات زندگی مردم آگاهند. «أُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَ

ص: ۵۱۷

۱- ۱. طه، ۲۴.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

۳- ۳. عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۸۰.

۴- ۴. بحار، ج ۱۴، ص ۲۵۱.

مَا تَدْخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ»

«۵۰» وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَالْحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا

(عیسی فرمود:) من تصدیق کننده توراتی هستم که پیش روی من است و (آمده ام) تا برخی از چیزهایی که بر شما (به عنوان تنبیه) حرام شده بود برایتان حلال کنم. و از جانب پروردگارتان برای شما نشانه ای آورم. پس، از خداوند پروا و از من اطاعت کنید.

نکته ها:

در این آیه، احترام به قوانین گذشته الهی، بشارت به تخفیف تکلیف، تأکید به تقوای الهی و اطاعت از رهبری، مطرح شده است.

در آیه ی ۱۴۶ سوره ی انعام، خداوند می فرماید: به خاطر ستم یهودیان، آنان را تنبیه و هر حیوان ناخن دار را بر آنان تحریم کردیم و همچنین چربی و پیه گاو و گوسفند را جز مقداری که به استخوان و روده ها و کمر آنها چسبیده، حرام ساختیم. شاید مراد از حرام هایی که در این آیه با آمدن عیسی علیه السلام حلال می شود، همین موارد باشد.

هر کجا بنای اصلاح و ارشاد باشد، باید نکاتی را مراعات کرد:

الف: اصول مشترکه و صحیح دیگران را پذیرفت. «مُصَدِّقًا»

ب: حتی المقدور به مقدسات آنان احترام گذاشت. «مِنَ التَّوْرَةِ»

ج: فضای باز و آزادی ها را بشارت داد. «لِالْحِلِّ لَكُمْ»

د: در چارچوب قوانین الهی حرکت کرد. «فَاتَّقُوا اللَّهَ»

پیام ها:

۱- پیامبران، یکدیگر را قبول داشته و تصدیق می کرده اند. «و مُصَدِّقًا...»

۲- دین، یک جریان است نه یک جرقه و انبیا و کتب آسمانی دارای هدفی واحد

ص: ۵۱۸

هستند. «وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ»

۳- وعده ی محرومیت زدایی، رفع محدودیت ها و اعطای آزادی های صحیح و معقول، رمز استقبال مردم است. «لِأَجَلٍ لَّكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ»

۴- بعضی از محدودیت ها در ادیان سابق، جریمه ی موقت الهی بوده اند، نه حکم دائمی الهی. «لِأَجَلٍ لَّكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ»

۵- همان گونه که انبیا دارای ولایت تکوینی هستند و قدرت تصرف در هستی را دارند؛ «أَخْلَقَ لَكُمْ» صاحب ولایت تشریحی نیز هستند و قانون وضع می کنند.

«لِأَجَلٍ لَّكُمْ...»

۶- تنها کسی حق دارد قانون را عوض کند که رسول خدا و دارای معجزه باشد.

بعد از جمله «لِأَجَلٍ لَّكُمْ» جمله «جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ» آمده است.

۷- معجزه از شئون ربوبیت الهی و برای هدایت و تربیت مردم است. «بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ»

۸- هر کس اهل تعصب و تحجر باشد و تغییرات بجا را نپذیرد، تقوا ندارد. «لِأَجَلٍ لَّكُمْ... فَاتَّقُوا اللَّهَ»

۹- لازمه ی تقوا، اطاعت از پیامبر است. «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا»

«۵۱» إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ

به راستی که خداوند، پروردگار من و پروردگار شماست، پس او را پرستید که این راه مستقیم است.

نکته ها:

برخلاف انجیل های تحریف شده کنونی که از خداوند به عنوان پدر عیسی علیه السلام نام می برند، قرآن جمله ی «رَبِّي وَ رَبُّكُمْ» را از زبان حضرت عیسی نقل می کند، تا با هر گونه تفکر غلط و ادعای الوهیت درباره حضرت عیسی مبارزه کند.

حال که بناست، راه خدا و بندگی او را بپذیریم که راهی مستقیم و بدون انحراف است. در حالی که راههای دیگر دارای لغزشها، محدودیت ها و تابع هوس های درونی طاغوت هاست.

۱- فلسفه ی عبادت ما، ربوبیت خداوند است. «إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ»

۲- عیسی علیه السلام در مخلوق بودن و تحت تربیت بودن، همانند سایر مردم است. «رَبِّي وَرَبُّكُمْ»

۳- عبادت و بندگی خدا، راه مستقیم سعادت است. «فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ»

«۵۲» فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ آمَنَّا بِاللَّهِ وَأَشْهَدُ بِأَنَّ مُسْلِمُونَ

پس چون عیسی از آنان (بنی اسرائیل) احساس کفر کرد، گفت: کیانند یاران من (در حرکت) به سوی خدا؟ حواریون (که شاگردان مخصوص او بودند) گفتند: ما یاوران (دین) خدا هستیم که به خداوند ایمان آورده ایم و تو (ای عیسی!) گواهی ده که ما تسلیم (خدا) هستیم.

نکته ها:

با این که بنی اسرائیل، زنده کردن مردگان و شفادادن کوران را از حضرت عیسی علیه السلام دیدند، ولی باز هم لجابت ورزیده و کفر می گفتند، به گونه ای که به فرموده ی امام صادق علیه السلام، عیسی سخنان کفرآمیز آنان را می شنید. (۱)

«حواریون» جمع «حواری» به معنای تغییر دهنده مسیر است. حواریون، کسانی بودند که مسیر انحرافی مردم را رها و به راه حق پیوستند. (۲) تعداد آنان دوازده نفر بود و اسامی آنان در انجیل متی و لوقا آمده است. امام رضا علیه السلام فرمود: آنان افرادی بودند که هم خود را پاک و نورانی کردند و هم برای پاک کردن دیگران کوشیدند. (۳)

ص: ۵۲۰

۱- ۱. بحار، ج ۱۴، ص ۳۷۳.

۲- ۲. التحقیق فی کلمات القرآن.

۳- ۳. تفسیر نمونه از عیون اخبار الرضا.

۱- هوشیاری در شناخت افکار و عقاید مردم، شرط رهبری است. «فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمْ الْكُفْرَ»

۲- نفسِ عیسی، مرده را زنده می کند، کور مادر زاد را شفا می بخشد، اما انسان های لجوج از آن بهره ای نمی برند. «فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمْ الْكُفْرَ...»

۳- انبیا، گرفتار کفار لجوج بودند و یاران اندک داشتند. «أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمْ الْكُفْرَ»

۴- شناخت نیروهای وفادار و سازماندهی و تمرکز آنان و جداسازی جبهه ی حق از باطل، برای رهبری و ادامه حرکت او ضروری است. «مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ»

۵- تجدید بیعت با رهبری الهی، ارزش سیاسی، اجتماعی و دینی دارد. «نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ»

۶- انبیا، مردم را برای خدا می خواهند، نه برای خود. «مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ... نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ»

۷- یاری کردن منادیان الهی، یاری خداوند است. «نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ»

۸- سبقت در حمایت از رهبران دینی، دارای ارزش است. با این که حضرت عیسی طرفدارانی داشت، ولی خداوند از ایمان حواریون ستایش نموده، و این به خاطر سابقه و صراحت آنان است. «مَنْ أَنْصَارِي... نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ»

۹- مقام تسلیم در برابر خداوند، پس از مرحله ایمان است. «آمَنَّا بِاللَّهِ... مُسْلِمُونَ»

۱۰- انبیا، شاهدان و گواهان عملکرد مردم در قیامت هستند. «وَ اشْهَدُ بِأَنَا مُسْلِمُونَ»

«۵۳» رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَ اتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ

پروردگارا! به آنچه نازل کرده ای ایمان آورده ایم و از پیامبر پیروی نمودیم، پس ما را در زمره گواهان بنویس.

در عبارت «مَعَ الشَّاهِدِينَ» معنای حمایت است که در عبارت «مِنَ الشَّاهِدِينَ» نیست. نظیر

تفاوت «آمنوا به» و «آمنوا معه». چون در آیه ی قبل حضرت عیسی به عنوان شاهد مطرح شد، پس «با شاهدان بودن» یعنی همراه و یاور انبیا بودن.

پیام ها:

۱- لازمه ی ایمان، پیروی از پیامبر است. «آمَنَّا... وَ اتَّبَعْنَا الرَّسُولَ»

۲- ایمان به تمام دستورات الهی لازم است. «آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ»

۳- از خداوند بخواهیم ما را در ایمان ثابت و از حامیان انبیا قرار دهد. «فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ»

«۵۴» وَ مَكْرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ

و(دشمنان عیسی) تدبیر خود را(برای کشتن او) بکار بستند. خداوند نیز تدبیر خود را(برای حفظ او) بکار برد و خداوند بهترین تدبیر کننده است.

نکته ها:

امام رضا علیه السلام فرمود: مراد از مکر خدا، کفر مکر است و گرنه او اهل مکر نیست. (۱)

گرچه آیه به یکی از سنّت های الهی اشاره دارد، ولی با توجه به آیات قبل که حضرت عیسی کفر بنی اسرائیل را احساس کرد و با توجه به آیه بعد که خداوند عیسی علیه السلام را به آسمان بالا برد، استفاده می شود که مراد از مکر در اینجا، توطئه ی قتل حضرت عیسی است که گروهی در زمان آن حضرت برای خاموش کردن دعوت او نقشه ها کشیده، توطئه ها کردند؛ حتی برای حبس و دستگیری و معرّفی او جایزه تعیین کردند و مقدمات کشتن و به دار آویختن او را فراهم کردند. اما خداوند نقشه ی آنها را نقش بر آب کرد و او را به بهترین شکل نجات داد.

ص: ۵۲۲

پیام ها:

۱- خداوند، پشتیبان اولیای خویش است. «وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ»

۲- تدبیر و حرکت انسان، مقدمه ی قهر یا لطف خداوند است. «وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ»

۳- کیفرهای الهی، با جرم بشر تناسب و سنخیت دارد. «وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ»

۴- اراده و تدبیر خدا، بالاتر از هر تلاش، حرکت و تدبیر است. «وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ»

«۵۵» إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ إِنِّي فَاعِيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَيَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

(بیاد آور) هنگامی که خداوند فرمود: ای عیسی! من تو را (از زمین) برگرفته و به سوی خود بالا- می برم و تو را از کسانی که کافر شده اند، پاک می کنم و تا روز قیامت پیروان تو را بر کافران برتری خواهم داد. سپس باز گشت شما به سوی من است، پس در آنچه اختلاف می کردید، میان شما داوری خواهم کرد.

نکته ها:

نمونه عینی و عملی تدبیر الهی در برابر مکر دشمنان، در این آیه بیان شده است.

امام باقر علیه السلام فرمود: معراج حضرت عیسی علیه السلام، در شب ۲۱ ماه مبارک رمضان بوده است. (۱)

پیام ها:

۱- برای سایر انبیا نیز معراج بوده است. «رَافِعُكَ إِلَيَّ»

۲- زندگی در میان کفار، مایه ی آلودگی، و دوری از آنها، مایه ی پاکی و طهارت است. «مُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۳- پیشگویی غیبی غلبه ی مسیحیت بر یهود، از معجزات قرآن است. «جَاعِلُ

ص: ۵۲۳

الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۴- پیروی از انبیا، رمز پیروزی است. «جَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۵- جهانی بودن اسلام، منافاتی با وجود اقلیت های مذهبی در پناه اسلام ندارد. از عبارت «إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ» استفاده می شود که دین یهود و مسیحیت تا قیامت پیروانی خواهد داشت.

۶- بازگشت همه به سوی خداست و او داور بی چون و چرای قیامت است. «إِلَى مَرْجِعِكُمْ»

«۵۶» فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ

و اما گروهی که کافر شدند، در دنیا و آخرت به عذابی سخت عذابشان می کنم و برای آنها هیچ یاورانی نیست.

«۵۷» وَ أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

و اما کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، پاداش های آنها را (خدا) بطور کامل خواهد داد و خداوند ستمگران را دوست نمی دارد.

نکته ها:

در تفسیر اطیب البیان، نمونه ای از عذاب های دنیوی بنی اسرائیل، این گونه آمده است: ۳۷ سال پس از حضرت مسیح، شخصی به نام طیطوس که از قیصرهای روم بود، بر یهود مسلط شد و میلیون ها نفر از آنان را کشت و هزاران نفر را به اسارت گرفت. او دستور داد اموال آنان را به آتش کشیده و یا غارت کنند و اسیران آنها را طعمه ی درندگان سازند.

در کنار تهدید کفار، تشویق اهل ایمان لازم است، چنانکه در کنار ایمان، انجام کارهای نیک لازم است.

پیام ها:

۱- سرانجام کفر و بی ایمانی، عذاب الهی است. «فَأَعَذُّبُهُمْ»

۲- هرچه اتمام حجت بیشتر باشد، قهر خدا بر انکار کنندگان بیشتر خواهد بود.

کسانی که زنده کردن مرده را از عیسی می بینند، ولی ایمان نمی آورند، مستحق هر نوع عذابی هستند. «فَأَعَذُّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا»

۳- گاهی خداوند در این دنیا نیز مجازات می دهد. «فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

۴- در برابر قهر خدا، هیچ قدرتی نمی تواند مانع باشد. «وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

«۵۸» ذَلِكُمْ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ

(ای پیامبر!) آنچه بر تو می خوانیم، آیه ها و اندرز حکمت آمیز است.

پیام ها:

۱- برای رهبری صحیح، علم و حکمت (نشانه های الهی و بیان حکیمانه و مستدل) لازم است. «الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ»

«۵۹» إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

همانا مثل (آفرینش) عیسی نزد خداوند، همچون مثل (آفرینش) آدم است که او را از خاک آفرید و سپس به او فرمود: باش، پس موجود شد.

نکته ها:

گروهی از مسیحیان وارد مدینه شده و به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله رسیدند. آنان در گفتگو با پیامبر صلی الله علیه و آله ولادت عیسی علیه السلام را بدون داشتن پدر، نشانه و دلیل الوهیت او عنوان کردند.

این آیه نازل شد و جواب آنان را چنین بیان نمود: اگر تولد بدون پدر، دلیل خدا یا فرزند خدا بودن است، خلقت حضرت آدم که مهم تر است، چون نه پدر داشت و نه مادر. پس چرا شما حضرت آدم را خدا یا فرزند خدا نمی دانید؟!

پیام ها:

۱- مخالفان را از همان راهی که پذیرفته اند، به حق دعوت کنیم. مسیحیان پذیرفته اند که آدم مخلوق خداست، با این که پدر و مادر نداشت. «مَثَلِ عِيسَى...»

كَمَثَلِ آدَمَ»

۲- استناد به تاریخ و تجربه های گذشته و ارائه نمونه های عینی بهترین راه دعوت است. «إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ»

۳- قدرت خداوند در خلقت، محدود نیست. «كُنْ فَيَكُونُ»

«۶۰» الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

حق، همان است که از جانب پروردگار توست، پس از تردید کنندگان مباش.

نکته ها:

کلمه ی «مُمْتَرِينَ» از «مَرِيَه» به معنای شک و تردید است. عین این آیه در سوره ی بقره آیه ی ۱۴۷ نیز آمده است. با این آیه روشن می شود که سخن حق و پایدار تنها از جانب خدایی است که خود حق و ثابت است و گرنه از انسان هایی که در طوفان هوسها و غرایز ثباتی ندارند، قانون و سخن پایدار را نمی توان انتظار داشت.

پیام ها:

۱- بیان حق، رمز ربوبیت و تربیت است. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ»

۲- ثبات و حَقانیت، جز در راه خدا، کلام خدا و قانون خداوند، وجود ندارد.

«الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ»

۳- تعداد زیاد مخالفان، تلاش و فعالیت آنان، و ثروت و تبلیغاتشان، نباید در حَقانیت راه و عقاید ما تأثیر گذارد. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ»

ص: ۵۲۶

«٦١» فَمَنْ حِاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَابْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ

پس هر که با تو، بعد از علم و دانشی که به تو رسیده است، درباره او (عیسی) به ستیز و محاجّه برخیزد (و از قبول حقّ شانه خالی کند) بگو:

بیائید پسرانمان و پسرانتان و زنانمان و زنانتان و خودمان را (کسی که به منزله خودمان است) و خودتان را بخوانیم، سپس (به درگاه خدا) مباحله و زاری کنیم و لعنت خدا را بر دروغگویان قرار دهیم.

نکته ها:

واژه ی «نَبْتَهْل» از ریشه ی «ابتهال» به معنای باز کردن دست ها و آرنج ها برای دعا، به سوی آسمان است. این آیه، به آیه ی مباحله معروف گشته است. مباحله، یعنی توجه و تضرّع دو گروه مخالف یکدیگر، به درگاه خدا و تقاضای لعنت و هلاکت برای طرف مقابل که از نظر او اهل باطل است. (۱)

در تفاسیر شیعه و سنی و برخی کتب حدیث و تاریخ می خوانیم که در سال دهم هجری، افرادی از سوی رسول خدا صلی الله علیه و آله مأمور تبلیغ اسلام در منطقه نجران شدند. مسیحیان نجران نیز نمایندگان را برای گفتگو با پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به مدینه گسیل داشتند. با وجود گفتگوهایی که میان آنان و پیامبر صلی الله علیه و آله ردّ و بدل شد، باز هم آنان بهانه جویی کرده و در حقایق اسلام ابراز تردید می کردند. این آیه نازل شد و خطاب به پیامبر فرمود: به آنها بگو:

بیایید با فراخواندن فرزندان و زنان و عزیزانمان، خدا را بخوانیم و با حالت تضرّع و ابتهال بر دروغگویان نفرین کنیم و هر نفرینی که دامن گروه مقابل را گرفت، معلوم می شود که راه او باطل است و با این وسیله به این گفتگو و جدال پایان دهیم.

هنگامی که نمایندگان مسیحیان نجران، پیشنهاد مباحله را از رسول اکرم صلی الله علیه و آله شنیدند، به

ص: ۵۲۷

یکدیگر نگاه کرده و متحیر ماندند. آنان مهلت خواستند تا در این باره فکر و اندیشه و مشورت کنند. بزرگ نصارا به آنها گفت: شما پیشنهاد را بپذیرید و اگر دیدید که پیامبر با سر و صدا و جمعیتی انبوه برای نفرین می آید، نگران نباشید و بدانید که خبری نیست، ولی اگر با افراد معدودی به میدان آمد، از انجام مباحله صرف نظر و با او مصالحه کنید.

روز مباحله، آنها دیدند که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله همراه با دو کودک و یک جوان و یک زن بیرون آمدند. آن دو کودک، حسن و حسین علیهما السلام و آن جوان، علی بن ابی طالب علیهما السلام و آن زن فاطمه ی زهرا علیها السلام - دختر پیامبر صلی الله علیه و آله - بودند.

اسقف مسیحیان گفت: من چهره هایی را می بینم که اگر از خداوند بخواهند کوه از جا کنده شود، کنده می شود. اگر این افراد نفرین کنند، یک نفر مسیحی روی زمین باقی نمی ماند. لذا از مباحله انصراف داده، حاضر به مصالحه شدند. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: سوگند به کسی که مرا پیامبر حق قرار داد، اگر مباحله انجام می گرفت، آن وادی آتش را بر آنان فرو می ریخت. (۱)

این ماجرا، علاوه بر تفاسیر شیعه، در منابع معتبر اهل سنت نیز آمده است. (۲)

مباحله، در بیست و چهارم یا بیست و پنجم ماه ذی الحجه و در بیرون شهر مدینه بود که اکنون داخل شهر قرار دارد و در آن محل، مسجدی به نام «مسجد الاجابه» ساخته شده است. فاصله ی این مسجد تا مسجد النبی تقریباً حدود پانصد متر است. «اللهم ارزقنا زیارته و شفاعته»

بر اساس روایتی در تفسیر المیزان، دعوت به مباحله مخصوص مسیحیان نبوده،

ص: ۵۲۸

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان؛ مناقب ابن مغازی، ص ۲۶۳.

۲- ۲). صاحب تفسیر المیزان در جلد سوم صفحه ۲۵۷ آورده است که ماجرای مباحله را ۵۱ نفر از صحابه به اتفاق نظر نقل کرده اند. تفاسیر کبیر، آلوسی و مراغی ذیل آیه، در کتاب الکامل ابن اثیر جلد دوم صفحه ۲۹۳، مستدرک حاکم جلد سوم صفحه ۱۵۰، مسند احمد حنبل جلد اول صفحه ۱۸۵ و همچنین تفاسیر روح البیان، المنار و ابن کثیر و بسیاری از منابع شیعی و سنی دیگر، این واقعه را ضبط و نقل کرده اند. در کتاب احقاق الحق جلد سوم صفحه ۴۶ نیز نام شصت نفر از بزرگان اهل سنت را آورده است که همگی گفته اند: این آیه در عظمت پیامبر و اهل بیت علیهم السلام اوست.

پیامبر صلی الله علیه و آله از یهودیان نیز برای مباحله دعوت کردند.

مباحله، خاصّ زمان پیامبر صلی الله علیه و آله نبوده است، بلکه براساس برخی از روایات، دیگر مؤمنان نیز می توانند مباحله کنند. امام صادق علیه السلام در این باره دستوراتی داده اند. (۱)

سؤال: اگر در این ماجرا تنها فاطمه زهرا علیها السلام حضور داشت، پس چرا قرآن کلمه ی «نساء» را به صورت جمع بکار برده است؟

پاسخ: در قرآن مواردی است که خداوند به دلیل اهمیت مورد از یک نفر به صورت «جمع» یاد می کند، مانند آیه ۱۸۱ سوره آل عمران که یک نفر از روی توهین گفت: خدا فقیر است، ولی آیه به صورت جمع می فرماید: «الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ» چنانکه قرآن درباره حضرت ابراهیم علیه السلام می فرماید: ابراهیم یک امت بود، با آنکه یک نفر بیشتر نبود.

گرچه پیامبر می توانست خود شخصاً نفرین کند و کاری به علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام نداشته باشد، ولی خدا و رسول، با این عمل به ما فهماندند که این افراد، یاران و شریکان رسول خدا در دعوت به حقّ و هدف او هستند و همراه او آماده ی استقبال از خطر بوده و تداوم گر حرکت او می باشند.

پیام ها:

۱- اگر انسان ایمان به هدف داشته باشد، حاضر است خود و نزدیک ترین بستگانش را در معرض خطر قرار دهد. «مَنْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ»

۲- آخرین برگ برنده و سلاح برنده مؤمن، دعا است. «فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ»

۳- فرزند دختری، همچون فرزند پسری، فرزند خود انسان است. «أَبْنَاؤُنَا» بنابراین امام حسن و امام حسین علیهما السلام فرزندان پیامبرند.

۴- زن و مرد در صحنه های مختلف دینی، در کنار همدیگر مطرحند. «نساء»

۵- در دعا، کیفیت و حالات اهل دعا مهم است، نه تعداد آنها. گروه مباحله کننده پنج نفر بیشتر نبودند. «ابنائنا، نساءنا، أنفسنا»

ص: ۵۲۹

(۱- ۱). تفسیر نورالثقلین ج ۱، ص ۳۵۱؛ اصول کافی، ج ۲، باب مباحله.

۶- علی بن ابی طالب علیهما السلام، جان رسول الله صلی الله علیه و آله است. «أنفسنا»

۷- در مجالس دعا، کودکان را نیز با خود ببریم. «أبنائنا»

۸- اهل بیت پیامبر علیهم السلام مستجاب الدعوه هستند. «أبنائنا، نساءنا، أنفسنا»

۹- استمداد از غیب، پس از بکارگیری توانایی های عادی است. «نبتهل»

۱۰- کسی که منطق و استدلال و معجزه، او را به پذیرش حق تسلیم نمی کند، یکی از راه ها، مباحله است. «تعالوا... نبتهل»

۱۱- اگر مؤمنان محکم بایستند، دشمن به دلیل باطل بودنش عقب نشینی می کند.

«ندع... نبتهل»

۱۲- استدلال را باید با استدلال پاسخ داد، ولی مجادله و لجاجت باید سرکوب شود. «لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ»

«۶۲» إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

به راستی، داستان درست (زندگی مسیح) همین است و هیچ معبودی جز خداوند نیست و همانا خداست مقتدر حکیم.

«۶۳» فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ

پس اگر از حق روی گردان شدند، همانا خداوند به (کار و حال) مفسدان آگاه است.

نکته ها:

قصه و داستان، بر سه گونه است:

۱. رمان ها، افسانه ها و اساطیری که بر پایه خیال و غیر واقعی هستند.

۲. داستان های تاریخی که گاهی راست و مستند و گاهی آمیخته با دروغ و امور نادرست هستند.

۳. رویدادهایی که از زبان وحی به ما رسیده اند، براساس حَق هستند. داستان های قرآنی، همه از این نوع هستند و در آنها وهم، خیال، دروغ و نادرستی راه ندارد.

پیام ها:

۱- اگر قرآن نبود، چهره ی واقعی حضرت مسیح، ناشناخته و آلوده با خرافات باقی می ماند. «إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ»

۲- تکرار شعار توحید و پایداری در برابر خرافات، لازم است. «مَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ»

۳- هر داستانی درباره پیامبران که با توحید منافات داشته باشد، ساختگی و باطل است. «لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَ مَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ»

۴- پذیرفتن یا نپذیرفتن کلام حق، نشانه ی اختیار انسان است. «فَإِنْ تَوَلَّوْا»

۵- روی گردانی از حق، نمونه ای از فساد است و سرپیچی کننده، مفسد می باشد.

«تَوَلَّوْا... الْمَفْسِدِينَ»

۶- علم خداوند به کارهای مفسدان، بزرگ ترین هشدار است. «عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ»

«۶۴» قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَ لَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَ لَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ

بگو: ای اهل کتاب! به سوی سخنی بیایید که میان ما و شما مشترک است.

جز آنکه خداوند را نپرستیم و چیزی را شریک او قرار ندهیم و بعضی از ما بعضی دیگر را بجای خدا ارباب نگیرد. پس اگر (از این پیشنهاد) سرباززدند، بگوئید: گواه باشید که ما مسلمان و تسلیم خدائیم.

نکته ها:

دعوت به سوی توحید و حق، لازم است. خواه با استدلال، خواه با مباحله و خواه از طریق دعوت به مشترکات.

عدی بن حاتم بعد از اسلام آوردن، به پیامبر صلی الله علیه و آله عرض کرد: ما زمانی که مسیحی بودیم، هرگز یکدیگر را «رب» خود قرار نمی دادیم، پس مراد از جمله ی «لَا يَتَّخِذُ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا» چیست؟

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: آیا علمای شما احکام خدا را تغییر نمی دادند؟ گفت: چرا! فرمودند:

پیروی از عالمی که قانون خدا را تغییر دهد، یک نوع بندگی و بردگی اوست. (۱)

پیام ها:

۱- مسلمانان باید بر سر مشترکات، با اهل کتاب به توافق برسند. «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ...»

۲- باید در دعوت به وحدت، پیش قدم بود. «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ»

۳- اگر به تمام اهداف حق خود دست نیافتید، از تلاش برای رسیدن به بعضی از آن خودداری نکنید. «تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ...»

۴- یکی از مراحل تبلیغ، دعوت به مشترکات است. «كَلِمَةٍ سِوَاءِ بَيْنِنَا وَبَيْنَكُمْ»

۵- در تبلیغ و دعوت دیگران، باید ابتدا به عقاید حقه و مقدسات مشترک، احترام گذارد. «كَلِمَةٍ سِوَاءِ بَيْنِنَا وَبَيْنَكُمْ»

۶- یگانه پرستی و بیزاری از شرک، از جمله امور مشترک تمام ادیان آسمانی است. «كَلِمَةٍ سِوَاءِ... أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ»

۷- توحید، سبب تعالی انسان است. «تعالوا» در جایی بکار می رود که دعوت به رشد و بالا آمدن باشد. «تَعَالَوْا... أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ»

۸- اطاعت بی چون و چرا از دیگر انسان ها، نشانه ی پذیرش نوعی ربوبیت برای آنها و یک نوع عبودیت برای ماست. در حالی که همه ی انسان ها با یکدیگر مساوی هستند. «لَا يَتَّخِذُ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا»

۹- اندیشه ی آزاد و شخصیت مستقل، شعار قرآن است. «لَا يَتَّخِذُ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا»

ص: ۵۳۲

۱۰- اعراض و سرپیچی مخالفان نباید در اراده و ایمان ما اثر بگذارد. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَا مُسْلِمُونَ»

۱۱- هر مبلغی باید سرپیچی و اعراض مردم را پیش بینی کند تا مأیوس نشود.

«فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا...»

۱۲- پس از استدلال و برهان، جدل را قطع کنید. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا...»

۱۳- بندگی خدا، نفی شرک و طرد حاکمیت غیر خداوند، از ویژگی های یک مسلمان واقعی است. «اشْهَدُوا بِأَنَا مُسْلِمُونَ»

«۶۵﴾ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنزِلَتِ التَّوْرَةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ

ای اهل کتاب! چرا درباره ی ابراهیم گفتگو و نزاع می کنید؟ (و هر کدام او را پیرو آیین خود می دانید)، در حالی که تورات و انجیل، پس از او نازل شده است، چرا تعقل نمی کنید؟

نکته ها:

هر یک از دو گروه یهودیان و مسیحیان، ابراهیم علیه السلام را از خود می دانستند و به قدری بازار این ادعا داغ بود که قرآن در دو آیه ی بعد می فرماید: «مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا» این آیه برای پوچی ادعای آنها می گوید: چگونه شما ابراهیم را که قبل از تورات و انجیل بوده، تابع آن دو کتاب می دانید؟ کتابی که هنوز نازل نشده است، پیرو ندارد. آیا حاضر نیستید این مقدار هم فکر کنید که لااقل حرف شما با تاریخ منطبق باشد.

پیام ها:

۱- هنگام موعظه، از القاب متین و عناوین فرهنگی مخاطبان استفاده شود. «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ»

۲- علم و کتاب، از چنان ارزشی برخوردارند که منسوبان به آن نیز محترم است.

۳- سعی نکنید با انتساب شخصیت‌ها به خود، حقیقت خود را اثبات کنید.

﴿لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ﴾ به جای نزاع در انتساب شخصیت‌های والا، از فکر آنان پیروی کنید.

۴- ادعاهای خود را مستند و هماهنگ با منطق و فطرت و تاریخ قرار دهید. ﴿وَمَا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ﴾

﴿۶۶﴾ هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجِّجْتُمْ فِيْمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيْمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

هان! (ای اهل کتاب!) شما همانان هستید که درباره (حضرت عیسی و) آنچه بدان علم داشتید محاجه و نزاع کردید، پس چرا درباره (ابراهیم و) آنچه بدان علم ندارید نزاع می‌کنید؟ در حالی که خداوند می‌داند و شما نمی‌دانید.

نکته‌ها:

این آیه تذکر و هشدار است به اهل کتاب، که شما در مورد آنچه بدان علم و آگاهی دارید، اشکال تراشی و سؤالات بی‌جا می‌کنید. با آنکه شما زندگی طبیعی حضرت عیسی و نیاز او به غذا و مسکن و لباس را دیده‌اید، ولی باز هم در مورد او به گفتگو نشسته‌اید. گروهی او را دروغگو و گروهی فرزند خدا می‌پندارید. (۱) و یا در شناخت محمد صلی الله علیه و آله که نشانه‌هایش در تورات و انجیل آمده و برای شما شناخته شده است، به بحث و گفتگو می‌پردازید. (۲) شما که درباره معلومات، اهل جدال و بحث هستید و به نقطه‌ی توافقی نمی‌رسید، دیگر چه کار به مسأله‌ی ای دارید که در مورد آن هیچ علمی ندارید؟ مثل این که مذهب حضرت ابراهیم چه بوده است؟

ص: ۵۳۴

۱- ۱). تفاسیر المیزان، فی ظلال، مراغی و المنار.

۲- ۲). تفاسیر مجمع البیان و قرطبی.

۱- گاهی باید افراد مغرور و لجوج را تحقیر کرد. «هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ»

۲- افراد لجوج، حتی در امور روشن به نزاع می نشینند. «حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ»

۳- اگر سرچشمه‌ی مباحثات، تحقیق باشد ارزش دارد، ولی اگر برای طفره رفتن باشد، مورد انتقاد است. «حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ»

«(۶۷) مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُّسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

(برخلاف ادعای یهودیان و مسیحیان،) ابراهیم نه یهودی بود و نه نصرانی، بلکه او فردی حق گرا و تسلیم خدا بود و هرگز از مشرکان نبود.

نکته ها:

«حَنَفٌ»، به معنای گرایش به حق و «جَنَفٌ»، به معنای گرایش و تمایل به باطل است.

بنابراین «حَنِيفٌ» به کسی گفته می شود که در مسیر باشد، ولی بت پرستان آن را در مورد خود بکار می بردند و مشرکان نیز «حُنَفَاءُ» خوانده می شدند.

این آیه، با آوردن کلمه‌ی «مُتَمِلِمًا» در کنار کلمه‌ی «حَنِيفًا»، هم ابراهیم را از شرک مبرا کرده است و هم کفر و شرک را انحراف و ناحق دانسته است. حضرت علی علیه السلام فرمودند:

دین ابراهیم همان دین محمد صلی الله علیه و آله بود. (۱)

امام صادق علیه السلام در تفسیر عبارت «حَنِيفًا مُّسْلِمًا» فرمودند: «خَالِصًا مُّخْلِصًا لَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ مِنْ عِبَادَةِ الْاَوْثَانِ» ابراهیم شخصی خالص و برگزیده بود و در او ذره‌ای از پرستش بت ها نبود. (۲)

ص: ۵۳۵

۱- ۱. بحار، ج ۱۲، ص ۱۱.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۲، ص ۱۵.

«۶۸» إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لِلدِّينِ أَتَّبِعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ

همانا سزاوارترین افراد به ابراهیم، کسانی هستند که از او پیروی کردند و (نیز) این پیامبر و کسانی که (به او) ایمان آورده اند و خداوند سرور و سرپرست مؤمنان است.

نکته ها:

از این آیه معلوم می شود که نسبت ایمانی، فراتر و محکم تر از نسبت خویشاوندی است و افرادی که هم فکر و هم خط و هم هدف باشند، به همدیگر نزدیک تر از کسانی هستند که در ظاهر قوم و خویشانند، ولی به لحاظ فکری و اعتقادی از همدیگر جدایند. امام صادق علیه السلام به یکی از یاران با وفایش فرمود: «أنتم و الله من آل محمد» به خدا سوگند که شما از آل محمد صلی الله علیه و آله هستید. و سپس آیه فوق را تلاوت فرمود. (۱) رسول اکرم صلی الله علیه و آله نیز در مورد سلمان فارسی فرمودند: «سلمان منا أهل البيت» (۲)

با این که آیه فرمود: نزدیک ترین مردم به ابراهیم، پیروان او هستند، لکن نام پیامبر اسلام و مسلمانان را جداگانه برد، تا بهترین نمونه ی پیروی را در وجود حضرت محمد صلی الله علیه و آله و مسلمانان، به دنیا نشان دهد.

در روایتی آمده است: «إِنَّ وَلِيَّ مُحَمَّدٍ مِّنْ اطِّاعِ اللَّهِ وَ إِنْ بُعِدَتْ لِحَمَّتْهُ، وَ إِنْ عَدُوٌّ مُحَمَّدٍ مِّنْ عَصَى اللَّهِ وَ إِنْ قَرَّبَتْ قَرَابَتَهُ» (۳) دوست و طرفدار محمد صلی الله علیه و آله کسی است که خدا را اطاعت کند، هرچند به لحاظ فامیلی از او دور باشد و دشمن پیامبر کسی است که خدا را نافرمانی کند، هرچند با پیامبر نسبت و نزدیکی داشته باشد.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «الَّذِينَ آمَنُوا» در آیه، امامان و پیروان آنها هستند. (۴)

ص: ۵۳۶

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. بحار، ج ۱۰، ص ۱۲۳.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

۴-۴. کافی، ج ۱، ص ۴۱۶.

پیام ها:

۱- پیوند مردم با رهبر، پیوند مکتبی است، نه پیوند قبیله ای، زبانی، منطقه ای و نژادی. «إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ»

۲- ملاک قُرب به انبیا، اطاعت از آنان است. «أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ»

۳- پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و مسلمانان، در خط ابراهیم و هم مرام و هم هدف با او هستند. «أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ... وَ هَذَا النَّبِيُّ»

«۶۹» وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

گروهی از اهل کتاب دوست دارند که شما را گمراه کنند، ولی جز خودشان را گمراه نمی کنند و (این را) نمی فهمند.

نکته ها:

سیمای تهاجم فرهنگی و توطئه های دشمن برای بی دین کردن مسلمانان را در این آیه و سه آیه ی بعد می بینیم. این آیه خبر از کینه های مکتبی، آیه بعد خبر از لجابت و کفر، آیه هفتاد و یکم خبر از شیوه حق پوشی و کتمان آگاهانه، و آیه هفتاد و دوم خبر از تاکتیک فریبنده ی دشمن می دهد که مجموعاً یک تهاجم فرهنگی برخاسته از باطن تاریک آنان و بکارگیری شیوه های کتمان، زیر سؤال بردن و تضعیف و تزلزل عقاید توده ی مردم است.

پیام ها:

۱- خداوند، نقشه های دشمنان دین را افشا و آنان را رسوا می کند. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ...»

۲- شناخت دشمن و برنامه های او، لازمه ی درامان ماندن از آسیب های احتمالی است. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ...»

۳- خطر تهاجم فکری و فرهنگی، جدی است. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ...»

۴- به اظهارات منافقانه ی مخالفان اعتماد نکنید، آنها قلباً خواستار انحراف شما

هستند. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ...»

۵- در قضاوت ها، انصاف را فراموش نکنید. گروهی از اهل کتاب، چنین آرزویی دارند، نه همه ی آنها. «وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ»

۶- باید کاری کنید که دشمن آرزوی انحراف شما را به گور ببرد. کلمه «لو» در موارد ناشدنی بکار می رود. «لَوْ يُضِلُّونَكُمْ»

۷- کسانی که در صدد انحراف دیگران هستند، ابتدا خود مرتکب حیله، نفاق، کینه، تهمت و توطئه می شوند. «وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ»

۸- میل به انحراف دیگران، خود یک انحراف بزرگ اخلاقی است. «وَدَّتْ... وَ مَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ»

«۷۰» يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ أَنْتُمْ تَشْهَدُونَ

ای اهل کتاب! چرا به آیات خداوند (و نشانه های نبوت رسول خدا) کفر می ورزید، در حالی که خود (به درستی آن) گواهیید.

نکته ها:

ظاهراً این آیه به بشارت هایی نظر دارد که اهل کتاب در تورات و انجیل درباره حضرت محمد صلی الله علیه و آله خوانده بودند، ولی به خاطر حفظ موقعیت اجتماعی و منافع مادی، همه ی آن نشانه های الهی را نادیده گرفتند.

پیام ها:

۱- سؤال از وجدان، بهترین راه دعوت است. «لِمَ تَكْفُرُونَ...»

۲- دانستن تنها کفایت نمی کند، پذیرفتن نیز لازم است. «تکفرون... تشهدون»

ص: ۵۳۸

﴿٧١﴾ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبُسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَ تَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

ای اهل کتاب! چرا حق را به باطل مشتبه می سازید و (یا) حق را کتمان می کنید، در حالی که خود (به حقانیت آن) آگاهید.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام درباره ی «وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» فرمودند: یعنی اهل کتاب به صفات ذکر شده برای پیامبر اسلام در تورات آگاه اند، (ولی آن را کتمان می کنند). (۱)

بسیاری از تحریف گران، با نام اسلام شناس، مستشرق، مورخ و جهانگرد، در کتاب ها و ثبت مکان ها و زمان های تاریخی تصرف کردند و در دائرهای معارف ها به عنوان محقق چنان سیمایی از اسلام ترسیم کردند که خواننده به فکر ایمان و تأمل در عقاید اسلامی نیافتد.

پیام ها:

۱- مشتبه کردن و کتمان حق، دو اهرم نیرومند دشمن برای ایجاد انحراف در بین مؤمنان است. در دو آیه ی قبل فرمود:

«يُضِلُّوكُمْ...» در این آیه می فرماید:

تَلْبُسُونَ،

تَكْتُمُونَ

۲- کتمان حق، حرام و اظهار آن واجب است. «تَكْتُمُونَ الْحَقَّ...»

﴿٧٢﴾ وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَيَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَجَهَ النَّهَارِ وَ أَكْفَرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

و گروهی از اهل کتاب گفتند: به آنچه بر مؤمنان نازل شده است، در آغاز روز ایمان آورید و در پایان روز کافر شوید، شاید (با این حيله، آنها از اسلام) باز گردند.

ص: ۵۳۹

نکته ها:

دوازده نفر از دانشمندان یهود، تصمیم گرفتند برای ایجاد تزلزل و تردید در عقاید مسلمانان، صبحگاهان نزد حضرت محمد صلی الله علیه و آله آمده، اظهار ایمان کنند، ولی در آخر روز از اسلام برگردند و بگویند: ما محمد و آیین او را دیدیم، ولی با آنچه در تورات و انجیل آمده، مطابقت ندارد. آنها با این نقشه ی ماهرانه می خواستند به هم کیشان خود این طور وانمود کنند که اگر اسلام مکتب خوبی بود، اهل علم و کتاب از آن دست بر نمی داشتند، با این کار هم در عقاید مسلمانان تردید بوجود آورند و هم سایر یهودیان را از مسلمان شدن بازدارند.

خداوند متعال نیز با نزول این آیه، نقشه ی آنان را برملا ساخت.

در روایتی از امام صادق علیه السلام آمده است: وقتی رسول خدا علیه السلام فرمان تغییر قبله از بیت المقدس به کعبه را در هنگام نماز ظهر ابلاغ کردند، یهود گفتند: به آنچه در آغاز روز بوده ایمان آورید، ولی بدانچه در پایان روز آمده (تغییر قبله) کفر ورزید تا آنان از آن قبله باز گردند و به طرف بیت المقدس نماز بخوانند. (۱)

پیام ها:

۱- مخالفان دین اسلام برای انحراف مسلمانان، برنامه ریزی می کنند. در آیه ی ۶۹ خواندیم که اهل کتاب دوست دارند شما را منحرف سازند، این آیه به نقشه ی آنان برای رسیدن به آن هدف می پردازد. «يُضِلُّونَكُمْ... قَالَتْ طَائِفَةٌ»

۲- چه بسا گروهی با نام اسلام، در صفوف مسلمانان نفوذ کرده، از پشت خنجر بزنند، لذا باید هشیار بود. «آمَنُوا... وَ اَكْفُرُوا... لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

۳- مسلمان نباید ساده اندیش و زودباور بوده، به هر اظهار ایمانی، اعتماد کند.

«آمَنُوا وَجَهَ النَّهَارِ وَ اَكْفُرُوا آخِرَهُ»

۴- خداوند در مراحل حساس، از اسرار و توطئه های دشمنان پرده برمی دارد.

«آمَنُوا...»

وَ اَكْفُرُوا»

ص: ۵۴۰

۵- باید در مرحله ای از ایمان قرار بگیریم که بازگشت برخی مسلمانان از دین، مایه ی تزلزل ما نگردد. «وَ اكْفُرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

۶- یکی از سیاست های دشمن، ایجاد ارتباط و سپس قطع آن، به منظور ایجاد تزلزل در جامعه است. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

«۷۳» ﴿لَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَنْ يُؤْتَىٰ مِثْلًا مَّا أُوتِيتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾

(بزرگان یهود، برای جلوگیری از گرایش یهود به اسلام، به آنان می گفتند:) جز به کسی که آیین شما را پیروی کند، ایمان نیاورید. (زیرا دین حق منحصر به ماست.

ای پیامبر! به آنان) بگو: راه سعادت راهی است که خدا بنماید (و مانعی ندارد) که به امتی دیگر نیز همانند آنچه (از کتاب و شریعت) به شما داده شده، داده شود، تا در نزد پروردگار با شما احتجاج کنند. (همچنین ای پیامبر! به آنان) بگو: فضل و رحمت بدست خداست، او به هر که بخواهد عطا می کند و خداوند دارای رحمت و وسیع و علم بی انتهاست.

نکته ها:

اهل کتاب، از گرایش یهود به اسلام نگران بودند و برای پیشگیری از آن تبلیغ می کردند.

﴿لَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ﴾

پیام ها:

۱- دشمنان اسلام، در توطئه های خود سفارش به پنهان کاری می کنند و به غیر خود نیز اعتمادی ندارند. «لَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ» یکی از معانی ایمان، اعتماد و اطمینان است.

۲- هدایت الهی، یک جریان مستمر در طول تاریخ بوده است و اختصاص به قوم خاصی ندارد. «إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ»

۳- تعصّب و خودبرتربینی، یکی از آفت های دینداری است. «إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ»

۴- الطاف پروردگار، در انحصار گروه خاصّی نیست. نبوت و هدایت، فضل الهی است که به هر کس بخواهد می دهد. «إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ»

۵- گزینش پیامبران از سوی خداوند، بر اساس علم اوست. «وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

«(۷۴) يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ»

(خداوند) هر که را بخواهد به رحمت خویش اختصاص دهد و خداوند صاحب فضل بزرگ است.

نکته ها:

این آیه، تصوّر غلط یهود را که خداوند هیچ قومی را مانند یهود مورد لطف خویش قرار نمی دهد، نفی کرده و می فرماید: خداوند بهتر می داند چه کسی را عهده دار رسالت خویش بگرداند. او در میان بندگانش بر اساس علم و حکمت لایق ترین فرد را انتخاب کرده و مورد لطف خاص خویش قرار می دهد.

«(۷۵) وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُودِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِجِدْتَارٍ لَا يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمَّتْ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيْنِ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ»

و از اهل کتاب کسانی هستند که اگر او را بر اموال بسیاری امین گردانی، به تو باز می گرداند و بعضی از آنان (به قدری نادرستند که) اگر او را بر دیناری امین گردانی، آن را به تو بر نمی گرداند، مگر آنکه (برای مطالبه آن) دائماً بالای سر او بایستی، این (خیانت در امانت)، به جهت آن است که گفتند: درباره ی امّیین (غیر اهل کتاب) هرچه کنیم بر ما گناهی نیست، در حالی که آنها آگاهانه بر خدا دروغ می بندند.

نکته ها:

در روایات آمده است: «امانت را به صاحبش برگردانید، حتی اگر او فاسق باشد». (۱)

پیام ها:

۱- در مورد مخالفان نیز، انصاف را مراعات کنید و همه را خائن ندانید. «مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ... يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ»

۲- امانتداری، ملاکی برای ارزشیابی افراد است. «يُؤَدُّهُ... لَا يُؤَدُّهُ»

۳- ارزشهای اخلاقی، ثبات دارند. حفظ امانت، در نزد همه نیکو و خیانت در آن، نسبت به هر کسی باشد زشت است. رد امانت، یک ارزش است، گرچه از مخالفان باشد. «يُؤَدُّهُ... لَا يُؤَدُّهُ»

۴- قیام و استقامت، برای گرفتن حق لازم است. «لَا يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا»

۵- استعمار، استحمار و نژادپرستی، ممنوع است. «لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ»

۶- یهودیان و مسیحیان، خود را اندیشمند و مسلمانان را بی سواد و امی می پنداشتند. «لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ»

۷- بالاتر از گناه، توجیه گناه است. اهل کتاب اموال مردم را به ناحق می خوردند و می گفتند: خداوند به این کار راضی است. «يَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذْبَ»

«(۷۶) بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ»

آری، هر کس به عهد خویش وفا کند و تقوا داشته باشد، پس بی گمان خداوند پرهیزکاران را دوست می دارد.

نکته ها:

وفای به عهد در تمام موارد زیر لازم است:

الف: عهدی که خداوند از طریق فطرت یا انبیا با انسان بسته است. «أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي

ص: ۵۴۳

ب: عهدی که انسان با خدا می بندد. «و مِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهُ لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ...» (۲)

ج: عهدی که انسان با مردم می بندد. «و الْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا...» (۳)

د: عهد رهبر با امت و بالعکس. «الَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ» (۴)

پیام ها:

۱- در برابر تفکرات غلط، موضع گیری کند. «بلی» (کلمه «بلی» غالباً در موردی بکار می رود که منطقی و تفکر قبلی را رد می کند.)

۲- تقوا، انسان را از دروغ بستن به خدا و ضایع کردن حق مردم بیمه می کند.

«يَقُولُونَ...»

الْكُذِبِ...»

بَلِيٍّ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَ اتَّقَىٰ»

۳- شعار، کار ساز نیست، عمل و تقوا لازم است. «أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَ اتَّقَىٰ»

۴- وفای به عهد، از نشانه های تقواست. «أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَ اتَّقَىٰ»

۵- وفای به عهد و تقوا، ملاک محبوبیت است، نه عالم و اهل کتاب بودن. «يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ»

«۷۷» إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

همانا کسانی که پیمان خدا و سوگندهای خودشان را به بهای ناچیزی می فروشند، برایشان نصیبی در آخرت نیست و خداوند در قیامت با آنها سخن نمی گوید و به آنان نیز نظر (لطف) نمی کند، آنها را (از گناه) پاک نمی سازد و برای آنان عذابی دردناک است.

ص: ۵۴۴

٣-٣. بقره، ١٧٧.

٤-٤. انفال، ٥٦.

نکته ها:

این آیه، کسانی را که پیمان شکنی می کنند، به پنج نوع قهر الهی تهدید می کند: بی بهرگی و خسارت در آخرت، محرومیت از توجه خداوند، محرومیت از نظر لطف الهی، محرومیت از پاکی از گناه و گرفتاری به عذاب دردناک.

در روایات شیعه و سنی آمده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «لا ایمان لمن لا امان له و لا دین لمن لا عهد له» کسی که مراعات امانت نکند، ایمان کاملی ندارد و آن کسی که به عهد خویش وفادار نباشد، دین کامل ندارد. (۱)

در روایات آمده است: مراد از «بِعَهْدِ اللَّهِ»، حقایق مربوط به پیامبر اسلام در تورات است که به دست عالمان یهود، تحریف گشته است.

مقایسه کنیم وضع کسانی را که از جانب خداوند به آنها سلام داده می شود؛ «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۲) با کسانی که خدا هیچ سخنی با آنان نگوید؛ «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ» و اگر ناله ای سر دهند با جمله ی «اِخْسَا فِيهَا وَ لَا تُكَلِّمُونِ» (۳) خفه می شوند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس با سوگند، مال و ثروت برادرش را به ناحق بخورد، مورد غضب الهی است. سپس این آیه را تلاوت کردند. (۴)

حضرت علی علیه السلام فرمودند: مراد از نگاه خداوند در قیامت؛ «لَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ» نگاه رحمت است، (نه نگاه با چشم). (۵)

پیام ها:

۱- پیمان شکنی با خدا، از گناهان کبیره است. این نوع تهدید پی در پی، در باره هیچ گناه دیگری در قرآن مطرح نشده است. «يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ... لَا خَلْقَ لَهُمْ...»

۲- سوگند دروغ برای دین فروشی، سبب محرومیت در قیامت می شود.

«يَشْتَرُونَ...»

«أَيْمَانِهِمْ»

ص: ۵۴۵

۱-۱. تفسیر نورالثقلین و مراغی.

۲-۲. یس، ۵۸.

۳-۳. مؤمنون، ۱۰۸.

۴-۴. تفسیر نورالثقلین.

۵-۵. تفسیر برهان.

۳- دنیاپرستی، ریشه ی پیمان شکنی است. «ثَمَنًا»

۴- بهای پیمان شکنی هر چه باشد، کم است. «ثَمَنًا قَلِيلًا»

۵- کیفرهای قیامت، متناسب با عملکرد خود ماست. بی اعتنایی ما به تعهدات الهی، سبب بی اعتنایی خدا به ماست. «لَا يُكَلِّمُهُمْ، لَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ، لَا يُزَكِّيهِمْ»

۶- عذاب های اخروی، هم روحی و روانی است «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ» هم جسمی «وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

«۷۸» وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

وهمانا از ایشان (اهل کتاب) گروهی هستند که زبانشان به خواندن کتاب (ودست نوشته ی خودشان چنان) می چرخاند که گمان می کنید آن از کتاب آسمانی است، در حالی که از کتاب نیست و می گویند: آن (چه ما می خوانیم) از جانب خداست، در حالی که از جانب خدا نیست و آنها آگاهانه بر خداوند دروغ می بندند.

نکته ها:

بر اساس این آیه، گناه علما و دانشمندان بی تقوا چند برابر است، زیرا:

الف: مردم را به اشتباه می اندازند. «لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ»

ب: به خداوند دروغ می بندند. «هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

ج: تمام این حرکت ها را آگاهانه انجام می دهند. «وَهُمْ يَعْلَمُونَ»

پیام ها:

۱- در قضاوت ها، انصاف داشته باشیم و همه را به یک دید نگاه نکنیم. «وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا...»

۲- حضور علما و دانشمندان خائن در میان اهل کتاب، قطعی است. «لَفَرِيقًا»

۳- عوام فریبی و لفاظی، از گناهان دانشمندان است. «يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُمْ»

۴- نطق خوب، اگر در مسیر حق نباشد، وسیله ای برای انحراف است. «يَلُؤُونَ أَلْسِنَتَهُمْ»

۵- گمراه کنندگان، مقدّسات مذهبی و کتب آسمانی را دستاویز خود قرار می دهند. «بِالْكِتَابِ»

۶- التقاط، از حربه های زهر آگین فرهنگی دشمن است. «لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ»

۷- اگر دشمنی زمینه ی پذیرش انحراف را در شما ببیند، ادعاهای خطرناک تری مطرح می کند. «لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ... يَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

۸- بزرگ ترین خیانت به فرهنگ و عقیده ی انسان، تحریف آگاهانه و مغرضانه ی علما و خواصّ است. «يَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ»

«۷۹» مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكْتُمَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنَّبُوءَةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ لَكِنْ كُونُوا رَبَّائِنًا بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَ بِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ

هیچ (پیامبر و) بشری که خداوند به او کتاب و حکم و نبوت داده است، حق ندارد به مردم بگوید: به جای خدا، بندگان من باشید. بنابراین (شما دانشمندان اهل کتاب به طریق اولی چنین حقی ندارید، بلکه باید) به خاطر سابقه ی آموزش کتاب و تدریسی که دارید، ربّانی باشید.

نکته ها:

امتیاز پیامبران بر دیگران آن است که هر قدر بر تعداد یاران و مقدار قدرتش افزوده شود، مردم را بیشتر به بندگی خدا دعوت می کنند، و هرگز راه توحید را عوض نمی کنند و تأکید و هشدارشان بیشتر می شود. اما دعوت کننده های سودجو، در ابتدا با قیافه ای مقدّس مآبانه و دلسوزانه کار را شروع می کنند، ولی پس از رسیدن به مسند قدرت، استبداد و خودمحوری را پی ریزی می کنند.

در روایات آمده است که به بردگان خود، «عَبْدِي» نگویند، بلکه «فَتَى» بگویید و بردگان نیز به مولای خود «رَبِّي» نگویند، بلکه «سَيِّدِي» بگویند. (۱)

اگر انبیا نباید پرستش بشوند، حساب دیگران روشن است. اگر مواهب معنوی عامل عبودیت نشود، حساب زرق و برق مادی روشن است.

«رَبَّائِيْنَ» جمع «رَبَّانِي» به کسی گفته می شود که پیوند او با خدا محکم باشد و در فکر اصلاح و تربیت دیگران باشد.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: درباره من دو گروه هلاک شدند: ۱. پیروان افراطی که مرا از حدّ بشری بالا بردند. ۲. دشمنان بی انصاف که پیامبری مرا قبول ندارند و من از هر دو گروه بیزارم. حضرت عیسی علیه السلام نیز این هشدار را برای پیروان خود گوشزد کرده بود و نظیر این معنا را در نهج البلاغه از حضرت علی علیه السلام نیز شاهد هستیم.

همچنین فرمودند: «لَا تَرْفَعُونِي فَوْقَ حَقِّي فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى اتَّخَذَنِي عَبْدًا قَبْلَ أَنْ يَتَّخِذَنِي نَبِيًّا» مرا از آنچه هستم بالاتر نبرید، همانا خداوند پیش از آنکه مرا پیامبر قرار دهد، بنده آفریده است. سپس این آیه را تلاوت فرمودند. (۲)

رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره ی این آیه فرمودند: هیچ مرد وزن مسلمان، آزاد یا بنده ای نیست مگر آنکه حقّ واجبی از خداوند بر گردن اوست و آن اینکه قرآن را فراگیرد و در قرآن تفکر کند. (۳)

پیام ها:

۱- استفاده نادرست از موقعیت، محبوبیت و مسئولیت، ممنوع است. «مَا كَانَ لِبَشَرٍ

۲- کتاب و حکمت و نبوت، انسان را از بشر بودن خارج نمی کند. «مَا كَانَ لِبَشَرٍ

۳- هدف انبیا، تنها نجات بشر از شرک نیست، بلکه رشد او تا مرحله ی ربّانی شدن است. «كُونُوا رَبَّائِيْنَ»

ص: ۵۴۸

۱- ۱. تفسیر قرطبی.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. مستدرک، ج ۴، ص ۳۲۳.

۴- راه ربّانی شدن، علم دین و درس کتاب است، نه تصوّف و چله نشینی. (۱)

«رَبَّائِينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ...»

۵- اگر تعلیم و تعلّم و درس، انسان را ربّانی نکند، در واقع آن علم، علم نبوده است. (۲) «رَبَّائِينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ...»

۶- علمای ربّانی، مفسّران واقعی قرآن هستند. «كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَ بِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ»

۷- تعلیم و تدریس کتب آسمانی، باید همیشگی باشد. «كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ... تَدْرُسُونَ»

۸- معلّمی، شغل انبیاست. «تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ»

«۸۰» وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكَفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

و(خداوند) به شما فرمان نمی دهد که فرشتگان و انبیا را ارباب خود قرار دهید، آیا ممکن است، پس از آنکه تسلیم خدا شدید، او شما را به کفر فرمان دهد؟

پیام ها:

۱- هرگونه دعوت به شرک از سوی هر کس که باشد، ممنوع است. «وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا...»

۲- کفر، تنها انکار خدا نیست؛ بلکه پذیرش هرگونه ربّ و مستقل دانستن هر مخلوقی، کفر است. «تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكَفْرِ»

ص: ۵۴۹

۱-۱. تفسیر فی ظلال القرآن.

۲-۲. تفسیر صافی.

«۸۱» وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْنَاكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمِهِ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَ أَقْرَضْتُمْ وَ أَخَذْتُمْ عَلَيَّ ذَلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَقْرَضْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ

و(به یاد آور) هنگامی که خداوند از پیامبران (پیشین) پیمان گرفت که هرگاه به شما کتاب و حکمتی دادم، سپس پیامبری به سوی شما آمد که آنچه را با شماست تصدیق می کرد، باید به او ایمان آورید و او را یاری کنید. (سپس خداوند) فرمود: آیا به این پیمان اقرار دارید و بار سنگین پیمان مرا (بر دوش) می گیرید؟ (انبیاء در جواب) گفتند: (بلی) اقرار داریم، (خداوند) فرمود: خودتان شاهد باشید و من هم با شما از جمله گواهانم.

«۸۲» فَمَنْ تَوَلَّى بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

پس کسانی که بعد از این (پیمان محکم)، روی برگردانند، آنان همان فاسقانند.

نکته ها:

تفاوت مکتب انبیا، مانند تفاوت برنامه ی دو استاد یا دو استنادار است که در اصول مسائل علمی و سیاسی، دارای جهت واحدی هستند، ولی در مسائل جزئی، به جهت تفاوت های فردی دانش آموزان یا شرایط منطقه ای، برنامه های گوناگون ارائه می دهند. (۱)

حضرت علی علیه السلام فرمود: «خداوند از انبیای پیشین پیمان گرفت که مردم را به بعثت پیامبر اسلام و صفات او خبر و بشارت دهند و به آنان فرمان تصدیق آن حضرت را بدهند». (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: «مراد از «جاءکم رسولٌ مُصدِّقٌ» پیامبر اسلام است». (۳)

آنچه مهم است داشتن روحیه اطاعت و تسلیم فرمان خدا بودن است، گرچه میدانی برای عمل نباشد. مثلاً شهید شدن یک مسأله است و آمادگی برای شهادت مسأله ای دیگر.

ص: ۵۵۰

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. تفسیر مجمع البیان.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

چنانکه خداوند نمی خواهد خون اسماعیل ریخته شود، ولی می خواهد ابراهیم آمادگی کامل برای قربانی کردن فرزند داشته باشد. یا ممکن است ما زمان ظهور حضرت مهدی علیه السلام را درک نکنیم، ولی انتظار ظهور، و عشق و علاقه و انس و آمادگی برای حضورش، مسأله ای است که در دهها آیه و روایت سفارش شده است.

بنابراین پیامبران گرچه عصر پیامبر اسلام را درک نکرده اند، ولی آنان مطیع و تسلیم فرمان خدا بوده و در آرزوی رسالت و یاری او بودند. «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ»

پیام ها:

۱- در مدیریت الهی، لازمه ی سپردن مسئولیت ها، تعهد و پیمان گرفتن است.

«أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ»

۲- هر جا کار سخت است، پیمان گرفتن لازم است. دست برداشتن از آئین و سنت موجود، و ایمان و حمایت از شخص نوظهور، ساده نیست. لذا خداوند تعهد شدید می گیرد. «أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ...»

۳- آمدن پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله قطعی است، لذا از همه ی انبیا پیمان گرفته شده، نه بعضی از آنها. «مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ... جَاءَكُمْ رَسُولٌ»

۴- جریان نبوت، مایه ی وحدت است، نه اسباب تفرقه و انشعاب. «رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ»

۵- انبیا دارای هدفی مشترک هستند. لذا پیامبران قبلی، آمدن انبیای بعدی را بشارت می دادند و نسبت به آنان پیمان ایمان و نصرت دارند، و پیامبران بعدی، انبیای قبل را تصدیق می کردند. «مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنَنَّ»

۶- قدیمی ها، جدیدی ها را تحویل بگیرند، آنها را به مردم معرفی کنند و زمینه ی رشد بعدی ها را فراهم آورند. «لَتُؤْمِنَنَّ... لَتَنْصُرُنَّهُ»

۷- ایمان به تنهایی کفایت نمی کند، بلکه یاری و حمایت نیز لازم است. «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ»

۸- در میان انبیا، سلسله مراتب است و خاتم النبیین اشرف آنهاست، زیرا همه ی

انبیا باید مؤمن به او و حامی او باشند. «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ»

۹- وقتی انبیای پیشین موظف به ایمان و حمایت از پیامبر اسلام هستند، پس پیروان آنها نیز باید به او ایمان آورده و از او اطاعت کنند. «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ»

۱۰- حمایتی ارزشمند است که از ایمان سرچشمه گرفته باشد. «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ»

۱۱- مهم، داشتن روح تسلیم و پذیرفتن حق است، چه بسا شرایط لازم برای عمل به وجود نیاید. انبیای قبل، زمان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را درک نکردند، ولی این روحیه را داشتند. «لَتُؤْمِنَنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ»

۱۲- پیمان شکن فاسق است. «فَمَنْ تَوَلَّى... هُمُ الْفَاسِقُونَ»

«۸۳» أَ فَغَيَّرَ دِينَ اللَّهِ يَبْغُونَ وَ لَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ طَوْعاً وَ كَرْهاً وَ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ

پس آیا آنها جز دین خدا (دینی) می جویند؟ در حالی که هر که در آسمان ها و زمین است، خواه ناخواه فقط تسلیم اوست و به سوی او بازگردانده می شوند.

نکته ها:

موجودات آسمان ها و زمین، همگی تسلیم خدایند. حتی اگر در حال عادی این سرسپردگی را کتمان کنند، در حال احساس خطر به ناچار دل به او می سپارند. مؤمنان با میل و رغبت تسلیم او هستند، ولی همگان در زمان احساس خطر یا مرگ یا مغلوب شدن در جنگ و یا درماندن در استدلال، تسلیم او می شوند. همه ذرات عالم، از کوچک ترین اتم تا بزرگ ترین کرات، همه تابع همان قانونی هستند که خداوند بر آنها حاکم کرده است و هر لحظه می تواند آن را تغییر دهد.

هنگام نوشتن این جملات در یک لحظه بدون دلیل خاصی احساس کردم نصف سر و صورتم به شدت درد گرفت. قلم را زمین گذاشتم، دست بر سر و محل درد کشیدم، لحظاتی گذشت یک مرتبه آرام شدم، با خود گفتم: آری، تمام هستی در هر لحظه ای و به هر شکلی

در دست خداست. حرکت هر برگی و نوشتن هر کلمه ای بدون اراده ی او ممکن نیست.

امام صادق علیه السلام در مورد این آیه فرمودند: «زمانی که قائم علیه السلام قیام کند، تمام سرزمین ها بانگ شهادت «لا اله الا الله و محمد رسول الله» سر خواهند داد». (۱)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «مراد از «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ»، ملائکه می باشند». (۲)

پیام ها:

۱- انتخاب راه غیر خدا، با نظام هستی سازگار نیست. «أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ وَ لَهُ أَسْلَمَ»

۲- حقیقت دین، تسلیم است. «أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ وَ لَهُ أَسْلَمَ...»

۳- انسان، دائماً در جستجوی راه و روشی است و گرایش به مکتب در نهاد او قرار دارد. (جمله «يَبْغُونَ» دلالت بر خواست و تمایل دائمی دارد.)

۴- اگر هستی تسلیم اوست، چرا ما تسلیم نباشیم؟ «لَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ»

۵- در آسمان ها موجودات با شعور هستند. «مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ» (حرف «مَنْ» برای موجودات دارای عقل و شعور بکار برده می شود)

۶- اگر پایان کار ما اوست، چرا از همان اول رو به سوی او نکنیم؟ «إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ»

«۸۴» قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ مَا أُنزِلَ عَلَيْنَا وَ مَا أُنزِلَ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ وَ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ وَ الْأَسْبَاطِ وَ مَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَ عِيسَىٰ وَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

بگو: به خدا و آنچه بر ما نازل شده و آنچه بر ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و اسباط (پیامبران از نسل یعقوب) نازل گردیده و آنچه به موسی و عیسی و پیامبران دیگر، از طرف پروردگارشان داده شده (به همه ی آنها) ایمان آورده ایم و میان هیچ یک از آنها فرقی نمی گذاریم و ما تنها تسلیم (فرمان) او هستیم.

ص: ۵۵۳

(۱- ۱). تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۱۸۳.

(۲- ۲). تفسیر درالمنثور.

این آیه، به غیر از یکی دو کلمه، کاملاً شبیه آیه ی ۱۳۶ سوره ی بقره است.

شکل کار اصل نیست، بلکه اصل، آن هدف غایی و نهایی کار است. در هر زمانی ممکن است شکل کار و دعوت انبیا فرق کند، مثلاً حضرت موسی به سراغ فرعون برود و یا حضرت سلیمان، فرمانروایی مانند بلقیس را دعوت کند، ولی هدف نهایی یکی است.

درست مانند حرکت های گوناگون امامان معصوم علیهم السلام.

اگر از انبیای گذشته برای معرفی و یاری پیامبر آینده پیمان گرفته شده، پیامبر آینده نیز مأمور است به نمایندگی از تمامی پیروانش، ایمان خود را نسبت به پیامبران گذشته اعلام نماید.

پیام ها:

۱- ایمان خود را اظهار کنید. «قُلْ آمَنَّا»

۲- ایمان به انبیا، در کنار ایمان به خداوند است. «آمَنَّا بِاللَّهِ وَ مَا أُنزِلَ... وَ النَّبِيِّنَ»

۳- خدمات پیشینیان را نادیده نگیریم. «وَ مَا أُنزِلَ عَلَیْ إِبْرَاهِیمَ... وَ مَا أُوتِیَ مُوسَى»

۴- آمدن انبیا، جلوه ای از ربوبیت الهی است. «وَ النَّبِيُّنَ مِنْ رَبِّهِمْ»

۵- دین و هدایت الهی، همواره همراه بشر بوده است. انبیا همچون معلمان یک مدرسه اند که به طور زنجیره ای مأمور ارشاد مردم بوده اند. «إِبْرَاهِیمَ وَ إِسْمَاعِیلَ وَ...»

۶- تمام انبیا، دارای هدف واحد هستند. «لَا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ»

۷- برتری بعضی از انبیا بر برخی دیگر؛ «فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِیِّنَ عَلَیْ بَعْضٍ» (۱) هرگز مانع ایمان ما به همه ی آنها نیست. «لَا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ»

۸- پیامبر اسلام، با اظهار ایمان خود به سایر انبیا، پیروان مکتب های توحیدی را به وحدت دعوت می کند. «لَا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ»

۹- پیامبر اسلام، تسلیم مطلق حق است. «نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ»

۱۰- کسی که میان انبیا فرق بگذارد، در حقیقت تسلیم خدا نیست. «لَا نُفَرِّقُ... نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ»

۱۱- مؤمنان، هماهنگ با تمام موجودات، تسلیم خدا هستند. «لَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ... وَ نَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ»

«۸۵» وَ مَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَ هُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ

و هر کس غیر از اسلام به سراغ دینی دیگر برود، پس هرگز از او قبول نمی شود و او در قیامت از زیانکاران خواهد بود.

نکته ها:

از جمله ی «يَتَّبِعِ»، استفاده می شود که مراد آیه، کسانی هستند که اسلام به گوش آنها رسیده، ولی آن را رها کرده و به سراغ دیگر مکاتب رفته اند. این افراد در قیامت زیانکارند و دین آنها مورد پذیرش نیست.

با توجه به آیه ی ۸۱، پذیرش دین اسلام، میثاق خداوند از همه ی پیامبران پیشین است و لذا با آمدن پیامبر و دین اسلام، دین دیگری غیر از آن مورد قبول نیست. «فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ»

در آیات گذشته، سیمایی از اصول مکتب اسلام ترسیم شد که خطوط کلی آن عبارتند از:

۱. از تمام انبیای پیشین پیمان گرفته شده تا به پیامبر بعدی ایمان آورند.

۲. تمام هستی تسلیم خداست و نمی توان غیر دین الهی را پذیرفت.

۳. پیروان اسلام، به تمام انبیا و کتب آسمانی ایمان دارند.

و در این آیه با صراحت اعلام می کند: هر کس غیر از دین اسلام را بپذیرد، قابل قبول نیست. آری، بعد از دعوت، استدلال، مباحثه و اعلام همسویی با عقاید و کتب آسمانی دیگر، جای صراحت و بی پرده سخن گفتن است.

پیام ها:

۱-اسلام، ناسخ همه ادیان پیشین است. «وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ»

۲-رها کردن مکتبی جامع، مایه خسارتی ابدی است. «مَنْ يَتَّبِعْ... مِنْ الْخَاسِرِينَ»

۳-آخرت، جلوه گاه خسارت های واقعی است. «فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

۴-انتخاب اسلام، نشانه دوراندیشی و نجات انسان است. «فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

«۸۶» كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَ شَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَ جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

چگونه خداوند هدایت کند گروهی را که بعد از ایمان و گواهی بر حقانیت رسول و آمدن معجزات و دلایل روشن بر ایشان، باز هم کافر شدند، و خداوند گروه ستمکاران را هدایت نمی کند.

پیام ها:

۱-هرچه دلایل هدایت، بیشتر و روشن تر باشد، کفر و بی اعتنایی به آنها خطرناک تر است. «كَيْفَ يَهْدِي... لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

۲-علم و ایمان اولیه کافی نیست، پایداری و تداوم ایمان و عمل لازم است. زیرا خطر ارتداد، همواره انسان را تهدید می کند. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ»

۳-گروهی از مسلمانان، در زمان پیامبر اکرم مرتد شدند. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ»

۴-پشت کردن به حق، منطق و عقل، رسول و بینه، ظلم است و سبب خارج شدن از مدار الطاف الهی می گردد. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

۵-سنت خدا آن است که ظالمان را هدایت نکند. «وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» (جمله «لایهدی» نشانه استمرار عمل و سنت الهی است.)

۶-توبه و بازگشت، برای مرتد بسیار مشکل است. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ... وَاللَّهُ لَا يَهْدِي...»

۷-کافران نا آگاه، از کفار آگاه، به هدایت نزدیک ترند. «جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي»

۸- برخورداری از هدایت الهی و یا محروم شدن از آن، به دست خود ماست.

«لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

«۸۷» أُولَئِكَ جَزَاؤُهُمْ أَنْ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ

آنان (که با آن همه دلایل روشن و سابقه ی ایمان، مرتد شدند)، کیفرشان آن است که لعنت خدا و فرشتگان و عموم مردم بر آنان باشد.

«۸۸» خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ

آنها همواره مورد لعن (خدا و فرشتگان و مردم) هستند، نه عذاب از آنان کاسته شود و نه به آنها مهلت داده شود.

نکته ها:

نفرین تمام مردم، به افراد مرتد، شاید بدان جهت باشد که وجدان های آگاه و فطرت های سالم، این اعراض و کفر آگاهانه را محکوم می کند. شاید هم از آن رو باشد که شعاع کفر آگاهانه، به نسلها و عصرها سرایت کرده و افراد زیادی را در آتش خود می سوزاند.

مشابه این لعنت خدا و فرشتگان و مردم را در آیه ی ۱۵۹ سوره بقره نسبت به دانشمندانی که حقایق را کتمان می کنند، می خوانیم. بنابراین گناه عالمی که کتمان حق کند و مرتدی که آگاهانه دست از ایمان بردارد، یکسان است.

پیام ها:

۱- ملائکه در برابر افکار و اعمال زشت انسان، واکنش نشان می دهند. «عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ...»

۲- مردم باید در برابر افراد مرتد و منحرف، عکس العمل نشان بدهند. «عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ... النَّاسِ»

۳- علم و آگاهی در مقدار و کیفیت عذاب الهی مؤثر است. «شَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَ جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ... لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ»

«۸۹» إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَ أَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

مگر کسانی که پس از آن، (از کفر و ارتداد) توبه کنند و (کردار و افکار خود را) اصلاح نمایند، که همانا خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

اگر شخص کافری مسلمان شود، قانون «الاسلامُ یَجِبُ ما قَبْلَهُ» تمام گذشته ها را پاک می کند، ولی اگر مرتدی توبه کند و بار دیگر مسلمان شود، باید همه ی وظایف بجا مانده را جبران کند و افکار و اعمال خود را اصلاح کند، و نمازها و روزه های ترک شده را قضا کرده، بجای آورد.

پیام ها:

۱- راه توبه و بازگشت، بر همگان حتی از دین برگشتگان باز است. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ... إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَ أَصْلَحُوا»

۲- نشانه ی توبه واقعی، اصلاح مفاسد است. «تَابُوا... وَ أَصْلَحُوا»

۳- خداوند نه تنها توبه را می پذیرد و گناهان را می بخشد، بلکه توبه کننده را نیز دوست می دارد و مورد رحمت قرار می دهد. «غَفُورٌ رَحِيمٌ»

«۹۰» إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ أَزْدَأُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَ أُولَئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ

البته کسانی که پس از ایمان آوردن، کافر شدند و سپس بر کفر خود افزودند، هرگز توبه ی آنها پذیرفته نخواهد شد و آنها همان گمراهانند.

افراد مرتد و از دین برگشتگان دو نوعند:

الف: مرتد ملی که پدر و مادرش هنگام انعقاد نطفه او کافر باشند، و او بعد از بلوغ اظهار کفر کند و سپس اسلام بیاورد و پس از آن مجدداً از اسلام دست بردارد. چون این شخص مسلمان زاده نیست، مجازاتش خفیف و سبک است.

ب: مرتد فطری که پدر یا مادرش هنگام انعقاد نطفه مسلمان باشند، و او پس از بلوغ اظهار اسلام کند و سپس از دین و آیین خویش دست بردارد و به اسلام پشت کند. این چنین شخصی مجازات سنگینی همانند اعدام را در پیش رو دارد.

از آیات متعدد قرآن استفاده می شود که هر یک از کمالات و یا انحرافات در انسان، قابل افزایش و یا کاهش است. ازدیاد علم مانند: «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» (۱) افزایش هدایت مانند:

«زَادَهُمْ هُدًى» (۲) افزایش گمراهی مانند آیه مورد بحث: «ازْدَادُوا كُفْرًا»

گرچه راه توبه بر احدی بسته نیست، اما نباید گروهی از این توبه ی مقدس استفاده نادرست کنند. کسانی که از ایمان خود دست برداشته و دائماً بر کفر و لجابت خود می افزایند و جز لحظه ی مرگ یا غلبه ی مسلمانان در جنگ، توبه نمی کنند، توبه این گونه افراد قابل قبول نخواهد بود، زیرا توبه، آداب و شرایط و شیوه ای دارد که شامل حال این افراد نمی شود.

پیام ها:

۱- ایمانی ارزش دارد که تا پایان عمر داوم داشته باشد. ایمانی که با کفر پایان پذیرد، کارساز نیست. «كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ»

۲- انسان مختار است، می تواند ایمان آورد و یا کفر ورزد. می تواند بر ایمان خود پایدار و یا در کفر خود پافشاری کند. می تواند توبه کند یا بر گناه اصرار ورزد.

«كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ»

ص: ۵۵۹

۱- ۱. طه، ۱۱۴.

۲- ۲. محمد، ۱۷.

۳- بدتر از کفر و ارتداد، لجاجت و پافشاری بر انحراف و کفر است. «ثُمَّ اِذْاُدُّوا كُفْرًا»

۴- خداوند توبه پذیر است، ولی گروهی زمینه ها را از دست داده اند. جراح هر چقدر هم ماهر باشد، تا زمینه ی پیوند در مریض نباشد کاری پیش نمی برد.

«لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ»

۵- اصرار و تداوم کفر، سبب محرومیت از پذیرفته شدن توبه است. «اِذْاُدُّوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ»

«۹۱» إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَخْدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوْ افْتَدَىٰ بِهِ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ

همانا کسانی که کفر ورزیدند و در حال کفر (بدون توبه) مردند، اگر چه زمین را پر از طلا کرده و به عنوان فدیة و باز خرید (از عذاب) بدهند، هرگز از هیچ یک از آنان پذیرفته نمی شود. آنان را عذابی دردناک است و برایشان هیچ یآوری نیست.

نکته ها:

دنیا و آخرت تفاوت هایی دارند، از جمله:

۱. غم و اندوه در دنیا از انسان به دیگران سرایت می کند، ولی در آخرت چنین نیست.

۲. در دنیا، انسان می تواند با عذر یا کفاره یا دروغ یا حيله یا توبه یا ناله مشککش را حل کند، اما در آخرت چنین نیست.

۳. تلخی های دنیا قابل تخفیف است و اگر انسان با آن انس گرفت، از تلخی آن کاسته می شود، ولی در آخرت چنین نیست.

ص: ۵۶۰

۱- کافر مردن، بزرگ ترین خطر است، «مَاتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ» و در حال تسلیم خدا مردن، آرزوی پیامبران است، چنانکه حضرت یوسف فرمود «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» (۱)

۲- در قیامت، مال دنیا بی ارزش است و ذره ای کار آیی ندارد. گرچه از جنس طلا- و مقدار آن به اندازه ی ظرفیت زمین باشد، باز هم پیشیزی ارزش ندارد. «مِلَّةُ الْأَرْضِ ذَهَبًا»

۳- ایمان، ارزشی فراتر از تمام مادیات دارد. در قیامت تنها ایمان است که می تواند انسان را نجات دهد. «مِلَّةُ الْأَرْضِ ذَهَبًا»

۴- مرگ در حال کفر، زمینه ی شفاعت را از بین می برد. «مَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ»

«۹۲» لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَ مَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

هرگز به نیکی دست نمی یابید، مگر آنکه از آنچه دوست دارید، (در راه خدا) انفاق کنید و بدانید هر چه را انفاق کنید، قطعاً خداوند به آن آگاه است.

نکته ها:

«بِرٌّ» به خیر و برکت گسترده و زمینی که برای کشت و زراعت و یا سکونت مهیا است، گفته می شود. به گندم- که غذای عموم انسان ها و انواع حیوانات است- «بِرٌّ» گفته می شود.

با توجه به اشتقاق لغوی «بِرٌّ» که به معنای توسعه در خیر است؛ در قرآن، ایمان و عمل صالح و جهاد و نماز و وفای به عهد، از نمونه های بِرِّ معرفی شده اند. «لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ وَ لَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ الْمَلَائِكَةِ وَ الْكِتَابِ وَ النَّبِيِّنَ وَ آتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَ الْيَتَامَى وَ الْمَسَاكِينَ وَ ابْنَ السَّبِيلِ وَ السَّائِلِينَ وَ فِي

ص: ۵۶۱

الرِّقَابِ وَ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَ آتَى الزَّكَاةَ وَ الْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَ الصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَ الضَّرَّاءِ وَ حِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ» (۱)

در قرآن همگان توصیه شده اند که در انجام «بِر» همدیگر را یاری کنند. «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ» (۲) و در این آیه نیز می فرماید که شما هرگز به این گوهر گرانبها نمی رسید، مگر آنکه از آنچه دلپسند شماست و آن را دوست می دارید، انفاق کنید.

نمونه هایی از انفاق مؤمنان

۱. ابوطلحه انصاری، بیشترین درختان خرما را در مدینه داشت و باغ او محبوب ترین اموالش بود. این باغ که روبروی مسجد پیامبر صلی الله علیه و آله واقع شده بود، آب زلالی داشت. رسول خدا صلی الله علیه و آله گاه و بی گاه وارد آن باغ می شد و از چشمه ی آن می نوشید. این باغ زیبا و عالی، درآمد کلانی داشت که مردم از آن سخن می گفتند. وقتی آیه نازل شد که «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى...» او خدمت پیامبر رسید و عرض کرد: محبوب ترین چیزها نزد من این باغ است، می خواهم آن را در راه خدا انفاق کنم. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: تجارت خوبی است، آفرین بر تو، ولی پیشنهاد من آن است که این باغ را به فقرا ی فامیل و بستگان خویش دهی. او قبول کرد و باغ را بین آنان تقسیم کرد. (۳)

۲. چند نفر مهمان ابوذر شدند، ابوذر گفت: چون من گرفتاری دارم، شما خودتان یکی از شتران مرا نحر و غذا تهیه کنید. آنها شتر لاغری را انتخاب کردند. ابوذر ناراحت شد و پرسید: چرا شتر فربه و چاق را نیاوردید؟ گفتند: آن را برای نیاز آینده تو گذاشتیم. ابوذر فرمود: روز نیاز من روز قبر من است. (۴)

۳. وقتی فاطمه زهرا علیها السلام را در شب عروسی به خانه شوهر می بردند، فقیری از حضرت پیراهن کهنه ای درخواست کرد. فاطمه زهرا علیها السلام به یاد این آیه «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ...» افتاد و همان پیراهن عروسیش را به او بخشید.

ص: ۵۶۲

۱-۱. بقره، ۱۷۷.

۲-۲. مائده، ۲.

۳-۳. تفسیر کبیر و مجمع البیان؛ صحیح بخاری، ج ۲، ص ۸۱.

۴-۴. تفسیر مجمع البیان.

۴. عبدالله بن جعفر، غلام سیاهی را دید که در باغی کارگری می کند، به وقت غذا سگی وارد باغ شد و در برابر غلام نشست. غلام لقمه ای به او داد، باز سگ با نگاه خود تقاضای غذا کرد، غلام غذای خود را لقمه لقمه به او داد تا تمام شد. از او پرسید: خودت چه می خوری؟ گفت: من امروز سهمی ندارم. پرسید: چرا این کار را کردی؟ گفت: این سگ از راه دور آمده و گرسنه بود. عبدالله از فتوت این غلام تعجب کرد. آن باغ و غلام را خرید، غلام را آزاد کرد و باغ را به او بخشید. (۱)

در احادیث در باره این آیه می خوانیم: راه رسیدن به برّ، کمک به والدین قبل از درخواست آنان است، گرچه بی نیاز باشند. (۲)

امام صادق علیه السلام به شاگرد خود مفضل بن عمر فرمود: از پدرم شنیدم که می فرمود: کسی که سال بر او بگذرد و از مال خود، کم یا زیاد حق ما را ندهند، خداوند روز قیامت به او نظر نمی کند، مگر آنکه او را ببخشد.

ای مفضل! این تکلیفی است که خداوند آن را بر شیعیان لازم کرده آنجا که در کتاب خود می فرماید: «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ...» پس ما برّ و تقوا و راه هدایت هستیم. (۳)

پیام ها:

۱- یگانه راه رسیدن به مقام نیکوکاران، انفاق خالصانه از امور مورد علاقه است.

«لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ...»

۲- در مکتب اسلام، هدف از انفاق تنها فقرزدایی نیست، بلکه رشد انفاق کننده نیز مطرح است. دل کندن از محبوب های خیالی و شکوفاشدن روح سخاوت، از مهم ترین آثار انفاق برای انفاق کننده است. «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ»

۳- دل بستگی به دنیا سبب محروم شدن از رسیدن به مقام برّ است. «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ»

۴- سعادت فرد در سایه نگاه اجتماعی و کریمانه اوست. «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا»

۵- بهترین چیز دوست داشتنی برای انسان «جان» است. پس شهیدایی که جان

ص: ۵۶۳

۱- ۱. تفسیر المنار.

۲- ۲. کافی، ج ۲، ص ۱۵۷.

۳- ۳. تفسیر عیاشی.

خود را در راه خدا می دهند، به بالاترین مقام بر می رسند. «تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ»

۶- آنچه را که خود دوست می داری انفاق کن، نه آنچه را که بینوایان دوست می دارند. زیرا ممکن است فقرا به جهت شدت فقر، به اشیای ناچیز نیز راضی باشند. «مِمَّا تُحِبُّونَ»، نه «مِمَّا يَحِبُّونَ»

۷- انسانی که تربیت الهی یافته، اسیر مال و ثروت نیست، بلکه حاکم بر آنهاست.

«تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ»

۸- در انفاق، اصل کیفیت است، نه کمیت. «مِمَّا تُحِبُّونَ»

۹- اسلام، مکتب انسان دوستی است نه مال دوستی. «تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ»

۱۰- در انفاق نه افراط و نه تفریط، تنها بخشی از آنچه را دوست داری، انفاق کن.

«مِمَّا تُحِبُّونَ» «من» بیانگر تبعیض است.

۱۱- محبت به مال در نهاد هر انسانی هست: «مِمَّا تُحِبُّونَ» آنچه خطرناک است، شدت محبت است که مانع انفاق شود. «وَ إِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ» (۱)

۱۲- مهم انفاق است حتی اگر اندک باشد. «وَ مِمَّا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ» آری یک برگ زرد روی آب، می تواند کشتی صدها مورچه شود.

۱۳- حال که خداوند انفاق ما را می بیند، چرا در کم و کیف آن کوتاهی کنیم؟ بیایید بهترین ها را انفاق کنیم. «فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ»

ص: ۵۶۴

«۹۳» كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَةُ قُلْ فَأَتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

همه ی غذاها و خوارکی ها برای بنی اسرائیل حلال بود، مگر آنچه را اسرائیل (یعقوب) پیش از نزول تورات بر خود حرام کرده بود، بگو: اگر راست می گویند (که اینها از قبل در تورات حرام بوده است)، تورات را بیاورید و آن را تلاوت کنید (تا ببینید بسیاری از چیزها را بدون نزول وحی از پیش خود، بر خودتان حرام کرده اید).

«۹۴» فَمَنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

پس بعد از این، هر کسی بر خدا به دروغ افترا ببندد، آنان ستمگران هستند.

نکته ها:

در تفاسیر آمده است، برخی اهل کتاب به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله اشکال می کردند که اگر تعالیم او موافق تعالیم انبیای پیشین همچون ابراهیم، موسی و عیسی علیهم السلام است، پس چرا گوشت و شیر شتر را حرام نمی داند؟! این آیه در جواب آنها نازل شد که تمام غذاها برای بنی اسرائیل حلال بوده است و تنها حضرت یعقوب بعضی از غذاها را بر خود ممنوع و حرام کرده بود. و دلیل این تحریم نیز چنانکه در بعضی تفاسیر آمده، آن است که وقتی حضرت یعقوب گوشت شتر را استفاده می نمود، موجب ناراحتی جسمی او می شد، و از این غذا پرهیز می کرد (۱) و بنی اسرائیل گمان می بردند که این یک حکم شرعی و حرام ابدی است.

«طعام» به چیزی گفته می شود که به ذائقه ی انسان دارای مزه و طعم است و کلمه ی

«حِلَّ» در برابر «عَقْد»، به معنای آزادی و رهایی است.

پیام ها:

۱- حلال بودن غذاها، یک اصل ثابت در ادیان آسمانی است. «كُلُّ الطَّعَامِ حَلَالٌ»

۲- بدون دلیل و تحریم شرعی، حلال ها را حرام نپندارید. «حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ»

۳- بهترین نوع استدلال، استدلال بر اساس عقاید و کتاب آسمانی طرف مقابل است. «فَاتُّوا بِالتَّوْرَةِ»

«۹۵» قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

(ای پیامبر!) بگو: خداوند راستگو است، پس از آیین ابراهیم حَقْراً پیروی کنید که او از مشرکان نبود.

نکته ها:

«حنیف» کسی است که از گمراهی فاصله گرفته و به هدایت و راه راست، روی آورده است.

بت پرستان زمان پیامبر ادعا داشتند که بر آئین ابراهیم هستند و آن قدر بر این ادعا تبلیغ و پافشاری کرده بودند که دیگران، آنها را «حنفا» یعنی پیروان ابراهیم شناخته و معرفی می کردند. قرآن در آیات متعدد این موضوع را نفی کرده است.

(۱) «ما كان من المشركين» (۲)

پیام ها:

۱- اهل کتاب که خود را پیرو ابراهیم می دانند، باید موخّید باشند، زیرا او مشرک نبود. «فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ... وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

۲- حق گرایی ابراهیم، آیین او را پایدار و استوار ساخت. «فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا»

ص: ۵۶۶

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). آل عمران ۶۷ و ۹۵، انعام، ۱۶۱ و نحل، ۱۲۴.

«۹۶» إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ

همانا اولین خانه ای که برای (عبادت) مردم مقرر شد، همان است که در سرزمین مکه است که مایه ی برکت و هدایت جهانیان است.

نکته ها:

«بکّه» به معنای محلّ ازدحام و اجتماع مردم است.

یکی از ایرادهای بنی اسرائیل این بود که چرا مسلمانان با توجه به قدمت بیت المقدّس که هزار سال قبل از میلاد توسط حضرت سلیمان ساخته شده است، آن را کنار گذاشته و کعبه را قبله ی خود قرار داده اند. این آیه در پاسخ آنان می فرماید: کعبه از روزگار نخستین، اولین خانه ی عبادت بوده و قدمت آن نیز بیشتر از هر جای دیگر است.

امام صادق علیه السلام با توجه به جمله ی «أَوَّلَ بَيْتٍ» فرمودند: «چون مردم مکه بعد از کعبه اطراف آن جمع شدند، پس حقّ اولویّت با کعبه است؛ لذا برای توسعه ی مسجد الحرام می توان خانه های اطراف کعبه را به نفع حرم خراب کرد». (۱)

«دَحُو الْأَرْضِ» به معنی گسترش زمین از زیر خانه ی کعبه است. علامه طباطبایی می گوید: روایات «دَحُو الْأَرْضِ» بسیار است (۲) و هیچ دلیل علمی که مغایر آن باشد، پیدا نشده و با قرآن نیز مخالفتی ندارد. (۳)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: خداوند تمام مردم را از آدم علیه السلام تا آخرین نفر با همین سنگ های کعبه آزمایش می کند. (۴)

امام باقر علیه السلام فرمود: حضرت آدم و سلیمان و نوح علیهم السلام نیز دور همین کعبه، حج انجام داده اند. (۵)

در قرآن، از کعبه با تعابیر متعدّدی یاد شده است، از جمله:

۱. کعبه، اولین خانه است. «أَوَّلَ بَيْتٍ»

ص: ۵۶۷

۱-۱. وسائل، ج ۱۳، ص ۲۱۷.

۲-۲. کافی، ج ۴، ص ۱۸۹.

۳-۳. تفسیر المیزان.

۴-۴. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲.

۵-۵. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۰۰.

۲. مرکز پایداری و به پا داشتن مردم است. «لِيَأْمُرَ النَّاسَ» (۱)

۳. خانه ای آزاد و بدون مالک است. «بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ» (۲)

۴. محل تجمع و خانه امن مردم است. «مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَ أَمْنًا» (۳)

پیام ها:

۱- کعبه، اولین خانه ای است که برای عبادت و نیایش مردم بر روی زمین بنا شده است. «أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِّلنَّاسِ»

۲- سابقه تاریخی معابد، یکی از ملاک های ارزشی آن است. «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ...»

۳- خیر و برکت کعبه، تنها برای مؤمنان یا نژاد خاصی نیست، بلکه برای همگان است. «وُضِعَ لِّلنَّاسِ»

۴- مردمی بودن برای کعبه، یک ارزش است. «وُضِعَ لِّلنَّاسِ»

۵- کعبه، مایه ی هدایت تمامی مردم است. «هُدًى لِّلْعَالَمِينَ»

«۹۷» فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

در آن (خانه) نشانه های روشن، (از جمله) مقام ابراهیم است و هر کس به آن درآید، در امان است و برای خدا بر عهده ی مردم است که قصد حج آن خانه را نمایند، (البته) هر که توانایی این راه را دارد. و هر کس کفر ورزد (و با داشتن توانایی به حج نرود، بداند که) همانا خداوند از همه ی جهانیان بی نیاز است.

ص: ۵۶۸

۱- ۱. مائده، ۹۷.

۲- ۲. حج، ۲۹.

۳- ۳. بقره ۱۲۵.

مکه و کعبه، نمایشگاهی از قدرت و نشانه‌های الهی و تاریخ آن مملو از خاطرات و سرگذشت‌هایی است که توجه به آنها درس آموز و عبرت‌انگیز می‌باشد. در ساختن آن ابراهیم علیه السلام بنیابی و اسماعیل علیه السلام کارگری می‌کرده‌اند. سپاهیان فیل سوار ابرهه که به قصد ویرانی آن آمده‌اند، به قدرت الهی و توسط پرندگان ابابیل نابود شده‌اند. دیوار آن به هنگام تولد علی علیه السلام برای مادرش شکافته می‌شود تا در داخل آن، نوزادی متولد شود که در آینده‌ای نه چندان دور، بت‌های داخل آن را فرو ریزد. بلال، برده سیاهپوست حبشی، در برابر چشمان حیرت‌زده اشراف مکه بر بالای آن اذان می‌گوید و روزی نیز فرا خواهد رسید که آخرین حجّت الهی به دیوار آن تکیه زده و ندای نجات انسان‌ها را سر می‌دهد و جهانیان را به اسلام دعوت می‌کند.

مکه، شهر امن الهی است که هر کس در آن وارد شود، در امان است. حتی اگر جنایتکار وارد مسجد الحرام شود، نمی‌توان متعرض او شد، تنها می‌توان او را در مضیقه قرار داد تا خودش مجبور به خارج شدن شود. (۱)

در کنار کعبه، مقام ابراهیم است. به گفته روایات، مقام ابراهیم سنگی است که به هنگام ساختن کعبه و بالا بردن دیوارهای آن، زیر پای ابراهیم علیه السلام قرار داشت و اثر پای آن حضرت بر روی آن مانده است. بقای این سنگ و اثر پای آن، از قرن‌ها پیش از عیسی و موسی علیهما السلام با آن همه تغییر و تحوّل که در کعبه و اطراف آن در اثر حمله‌ها، سیل‌ها و خرابی‌ها بوجود آمده، خود نشانه‌ای از قدرت الهی است.

«حج» به معنای قصد همراه با حرکت است و «مَحَجَّه» به راه صاف و مستقیم می‌گویند که انسان را به مقصد می‌رساند. حج در اسلام به معنای قصد خانه خدا و انجام اعمال مربوط به آن است.

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام فرمود: «تارک الحج و هو مستطیع کافر» هر توانمندی که حج

را ترک کند، کافر است. کسی که در انجام امروز و فردا کند تا بمیرد، گویا به غیر اسلام از دنیا رفته است. (۱)

استطاعت مالی برای حج، لازم نیست از خود انسان باشد، بلکه اگر کسی دیگری را مهمان کند، یا هزینه ی حج او را پردازد، او مستطیع شده و حج بر او واجب است. (۲)

امام صادق علیه السلام درباره ی «آيَاتُ بَيْتَاتٌ» فرمودند: مقصود مقام ابراهیم، حجر الاسود و حجر اسماعیل است. و از آن حضرت پرسیدند مراد از «مَنْ دَخَلَهُ» کعبه است یا حرم؟ حضرت فرمودند: حرم. (۳)

شخصی از امام صادق علیه السلام درباره ی «مَنْ دَخَلَهُ كَانَّ آمِنًا» سؤال کرد: حضرت فرمودند:

کسی که این خانه را قصد کند و بداند که این همان خانه ای است که خداوند رفتن به آن را فرمان داده و اهل بیت علیهم السلام را نیز آن گونه که باید بشناسد، او در دنیا و آخرت در امان خواهد بود. (۴)

پیام ها:

۱- در خانه ی خدا، نشانه های روشن بسیار است. نشانه های قداست و معنویت، خاطرات انبیا از آدم تا خاتم، عبادتگاه و قبله گاه همه ی انبیا و نماز گزاران.

«فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ»

۲- ابراهیم علیه السلام مقامی دارد که جای پای او، به مکه ارزش داده است. «مَقَامُ اِبْرَاهِيْمٍ»

۳- بر خلاف تفکر و هابیت، اگر جماد در جوار اولیای خدا قرار گیرد، قداست می یابد. «مَقَامُ اِبْرَاهِيْمٍ»

۴- از امتیازات اسلام آن است که یک منطقه از زمین را منطقه ی امن قرار داده است. «مَنْ دَخَلَهُ كَانَّ آمِنًا»

۵- واجبات، یک نوع تعهد الهی بر گردن انسان است. «وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ»

ص: ۵۷۰

۱- ۱). من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۳۶۸؛ کافی، ج ۴، ص ۲۶۵.

۲- ۲). کافی، ج ۴، ص ۲۶۶.

۳- ۳). کافی، ج ۴، ص ۲۲۳.

۴- ۴). کافی، ج ۴، ص ۵۴۰.

۶- حج، باید خالصانه و تنها برای خدا باشد. «لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ»

۷- تکلیف و وظیفه، به مقدار توان است. توان فرد از نظر مالی و بدنی و فراهم بودن شرایط بیرونی. «مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا»

۸- استطاعت شرط حج است. (۱) «مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا»

۹- انکار حج و ترک آن، سبب کفر است. «وَمَنْ كَفَرَ»

۱۰- فایده‌ی انجام دستورات الهی، به خود انسان برمی‌گردد و گرنه خداوند نیازی به اعمال ما ندارد. «فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ»

۱۱- خداوند دعوت می‌کند، ولی منت نمی‌کشد. «وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ... وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ»

«۹۸» قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ

بگو: ای اهل کتاب، چرا به آیات خداوند کفر می‌ورزید، با آنکه خداوند بر اعمال شما گواه است.

پیام‌ها:

۱- سؤال همراه با توبیخ؛ ولی بالحنی مؤدبانه، بهترین شیوه‌ی هشدار است. «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ»

۲- اگر خداوند را شاهد اعمال خود بدانیم، دست از مخالفت او بر می‌داریم.

«لِمَ تَكْفُرُونَ...»

وَاللَّهُ شَهِيدٌ

۳- اهل کتاب، فعالیت‌های پنهانی علیه مسلمانان داشتند. «وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ»

ص: ۵۷۱

«۹۹» قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ مَن آمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

بگو: ای اهل کتاب! چرا کسانی را که ایمان آورده اند از راه خدا باز می دارید و می خواهید که آن (طریقه ی الهی) کج باشد، در حالی که خود شما گواهد (که راه آنان درست است) و خداوند از آنچه انجام می دهید غافل نیست.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سؤال از کفر ورزی اهل کتاب بود؛ «لِمَ تَكْفُرُونَ» و در این آیه، انتقاد از این که اگر خودتان ایمان نمی آورید و به آیات الهی کفر می ورزید، به چه دلیل مانع رفتن دیگران به راه خدا می شوید؟! «لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ»

پیام ها:

۱- اهل کتاب برای پیشرفت اسلام، مانع تراشی و اخلال گری می کردند. «لِمَ تَصُدُّونَ»

۲- کج نشان دادن اسلام، از راههای مبارزه با اسلام است. «تَبْغُونَهَا عِوَجًا»

۳- دشمنان، هر لحظه برای انحراف شما تلاش می کنند. «تَبْغُونَهَا عِوَجًا»

۴- دشمنان، بر حقانیت آیین شما آگاه و گواهند. «وَأَنتُمْ شُهَدَاءُ»

۵- سرچشمه ی فتنه، دانشمندان منحرفند. «وَأَنتُمْ شُهَدَاءُ»

۶- اگر بدانیم که خداوند لحظه ای از ما غافل نیست، دست از خطاکاری برمی داریم. «مَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ»

«۱۰۰» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر از گروهی از اهل کتاب اطاعت کنید، شما را بعد از ایمانتان به کفر باز می گردانند.

یکی از یهودیان به نام شاس بن قیس، وقتی صفا و صمیمیت مسلمانان مدینه به خصوص دو قبیله اوس و خزرج را دید بسیار ناراحت شد و با خود گفت: این دو قبیله روزگاری با هم جنگ می کردند، ولی حالا در سایه رهبری و مدیریت محمد صلی الله علیه و آله در کنار هم با صلح و صفا زندگی می کنند، اگر این وضع ادامه داشته باشد، کیان یهود در خطر است. او با برنامه ریزی، گروهی را با خود همراه و جوانی را در میان مسلمانان مأمور کرد تا با یادآوری خاطرات درگیری های «بُغاث»- محلی که بین دو قبیله جنگ واقع شده بود- آنان را تحریک کند. آن جوان چنین کرد و عواطف آنان را تحریک نموده، نزدیک بود که نزاع و درگیری سختی شعله ور شود. رسول خدا صلی الله علیه و آله ضمن دعوت به آرامش، به آنان هشدار داد و آنها را از توطئه ی دشمن باخبر ساخت. آنها سلاح را بر زمین گذاشته، یکدیگر را در آغوش گرفته و از عمل خود پشیمان شدند.

به گفته ی مفسران، در این حادثه این آیه و دو آیه ی قبل نازل شد که متضمن توبیخ و سرزنش اهل کتاب و هشدار به مسلمانان است. (۱)

پیام ها:

- ۱- پیروی از دانشمندان منحرف اهل کتاب سبب ارتداد است. «إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا... يَرُدُّوْكُمْ»
- ۲- عمل، در عقیده اثر می گذارد. اطاعت از منحرفان، سر از انحراف عقیده در می آورد. «إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا... يَرُدُّوْكُمْ»
- ۳- چون اطاعت از کفار منجر به کفر می شود، پس تبری و براءت از آنان لازم است. «إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا... يَرُدُّوْكُمْ»
- ۴- نتیجه پیروی از بیگانگان، کفر و بدعابتی است. «يَرُدُّوْكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ»

ص: ۵۷۳

«۱۰۱» وَ كَيْفَ تَكْفُرُونَ وَ أَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَ فِيكُمْ رَسُولُهُ وَ مَنْ يَعْتَصِم بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

و چگونه شما کفر می ورزید، در حالی که آیات خدا بر شما تلاوت می شود و رسول او در میان شماست و هر کس به (دین و کتاب) خدا تمسک جوید، پس قطعاً به راه مستقیم هدایت شده است.

نکته ها:

اعتصام به خداوند، یک حرکت جدی توأم با انتخاب آگاهانه است که لازمه ی آن رهسپاری با اولیای خداست. چنانکه در زیارت جامعه کبیره، امام هادی علیه السلام می فرماید: «مَنْ اعْتَصَمَ بِكُمْ فَقَدْ اعْتَصَمَ بِاللَّهِ» پناه بردن و توسل به اولیای الهی، در حقیقت خود را در پناه و حمایت خدا قرار دادن است.

پیام ها:

۱- زمینه های انحراف و کفر، یا فقدان راه است و یا فقدان راهنما. امّا با وجود کتاب و سنت و قوانین و رهبر الهی انحراف، وجهی ندارد. «كَيْفَ تَكْفُرُونَ وَ...»

۲- وجود قانون به تنهایی برای جلوگیری از کفر و انحراف کفایت نمی کند، رهبر نیز لازم است. «وَ فِيكُمْ رَسُولُهُ...»

۳- تکیه و توکل به خداوند و استمداد از او، رمز مصونیت از تمام وسوسه ها و انحرافات است. «مَنْ يَعْتَصِم بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ»

۴- راه اعتصام به خداوند، به روی هر کسی باز است. «وَ مَنْ يَعْتَصِم بِاللَّهِ...»

۵- رو کردن به هر راهی غیر از راه خداوند، انحراف است. «وَ مَنْ يَعْتَصِم بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

۶- آنچه مهم تر از حرکت است، پیدا کردن راه مستقیم و حرکت در آن است.

«هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

۷- هدایت، نتیجه ی قطعی استمداد و تکیه به خداوند است. «فقد هدی»

﴿۱۰۲﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! از خداوند پروا کنید آن گونه که سزاوار تقوای اوست و نمیرید مگر این که مسلمان باشید.

نکته ها:

هر کمالی مثل ایمان، علم و تقوا، دارای مراحل است. مرحله ی ابتدایی و مراحل بالاتر، تا مرحله کمال مطلق. در قرآن می خوانیم: «رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا» (۱) خدایا! دانش مرا زیاد کن.

و یا در دعای مکارم الاخلاق می خوانیم: «بلغ بایمانی اکمل الایمان» خداوند! ایمان مرا به کمال برسان.

در این آیه نیز می خوانیم: «اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ» عالی ترین درجه ی تقوا را پیشه کنید.

پیام ها:

۱- مؤمن، هر روز باید مرحله ی بالاتری را ببیند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ»

۲- تقوای واقعی، در سایه ایمان به مبدأ و معاد است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ»

۳- تقوا، رمز حسن عاقبت است. «اتَّقُوا اللَّهَ... تَمُوتُنَّ... مُسْلِمُونَ»

۴- ایمان آوردن کافی نیست، با ایمان ماندن لازم است. پایان کار از شروع آن مهم تر است. «لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»

۵- اسلام، نه تنها چگونه زیستن را به ما می آموزد، بلکه چگونه مردن را نیز به ما آموزش می دهد. «لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»

۶- انسان در سرنوشت و عاقبت خود نقش دارد. «لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»

۷- اسلام، هم به کیفیت تقوا توجه دارد و هم به تداوم آن تا پایان عمر. «اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»

ص: ۵۷۵

«۱۰۳» وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَ كُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرِهِ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

وهمگی به ریسمان خدا چنگ زنید و پراکنده نشوید و نعمت خدا را بر خود یاد کنید، آنگاه که دشمنان یکدیگر بودید، پس خداوند میان دلهایتان الفت انداخت و در سایه نعمت او برادران یکدیگر شدید، و بر لب پرتگاهی از آتش بودید، پس شما را از آن نجات داد. این گونه خداوند آیات خود را برای شما بیان می کند، شاید هدایت شوید.

نکته ها:

حضرت علیؑ علیه السلام می فرماید: قرآن، حبل الله است. (۱) و از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود: «نحن حبل الله» (۲) ما اهل بیت، حبل الله هستیم. و در روایت دیگری آمده است:

علی بن ابی طالب علیهما السلام حبل الله است. (۳)

ایجاد الفت میان دلها تنها به دست خداست. «فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ» قرآن خطاب به پیامبر می فرماید: «لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ» (۴) اگر همه ی سرمایه های زمین را خرج کنی نمی توانی بدون خواست او بین دلها ایجاد الفت نمایی.

تفرقه، در ردیف عذاب ها و مجازات های الهی است. همچنین در اسلام دروغ گفتن برای ایجاد وحدت، جایز و راست گفتن تفرقه انگیز، حرام است.

پیام ها:

۱- وحدت و دوری از تفرقه، یک وظیفه ی الهی است. «وَ اعْتَصِمُوا»

ص: ۵۷۶

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۷۶.

۲- ۲. تفسیر مجمع البیان.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

۴- ۴. انفال، ۶۳.

۲- محور وحدت باید دین خدا باشد، نه نژاد، زبان، ملیت و... «بِحَبْلِ اللَّهِ»

۳- از برکات و خدمات اسلام غافل نشوید. «إِذْ كُنْتُمْ أَغْدَاءَ فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ»

۴- وحدت، عامل اخوت است. «فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا»

۵- اتحاد، از نعمت های بزرگ الهی است. «فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ»

۶- تفرقه و عدوات، پرتگاه و گودال آتش است. «شَفَا حُفْرَهُ مِنَ النَّارِ»

۷- نعمت های خداوند، آیات او هستند. «وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ... يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ»

۸- یادآوری نعمت های الهی عامل عشق و زمینه ساز هدایت است. «وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ... لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

«۱۰۴» وَ لَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَ يُأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

و از میان شما باید گروهی باشند که (دیگران را) به خیر دعوت نمایند و امر به معروف و نهی از منکر کنند و آنها همان رستگارانند.

نکته ها:

قرار گرفتن آیه ی امر به معروف و نهی از منکر در میان دو آیه ای که دستور اتحاد و یکپارچگی می دهد، شاید از آن رو باشد که در نظام اجتماعی متفروق و از هم پاشیده، یا قدرت دعوت به خیر و معروف وجود ندارد و یا اینکه چنین دعوت هایی مؤثر و کارساز نیست.

امر به معروف و نهی از منکر، به دو صورت انجام می شود:

۱. به عنوان وظیفه ای عمومی و همگانی که هر کس به مقدار توانایی خود باید به آن اقدام کند.

۲. وظیفه ای که یک گروه سازمان یافته و منسجم آن را به عهده دارد و با قدرت، آن را پی می گیرد. چنانکه اگر راننده ای در خیابان خلاف کند، هم سایر رانندگان با چراغ و بوق به او اعتراض می کنند و هم پلیس برای برخورد قاطع با متخلف وارد صحنه می شود.

درباره امر به معروف و نهی از منکر، روایات بسیاری آمده که از نقل آنها صرف نظر و به این مقدار بسنده می کنیم که علی علیه السلام فرمود: «اگر امر به معروف و نهی از منکر ترک شود، کارهای نیک و خیر تعطیل و اشرار و یَیدان بر خوبان مسلط می شوند». (۱)

پیام ها:

۱- در جامعه اسلامی، باید گروهی بازرس و ناظر که مورد تأیید نظام هستند، بر رفتارهای اجتماعی مردم نظارت داشته باشند. «وَ لَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ»

۲- اصلاح جامعه و جلوگیری از فساد، بدون قدرت منسجم و مسئول مشخص امکان ندارد. «مِنْكُمْ أُمَّةٌ»

۳- دعوت کننده ی به خیر و معروف باید اسلام شناس، مردم شناس و شیوه شناس باشد. لذا بعضی از افراد این وظیفه را به عهده دارند، نه همه آنها. «وَ لَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ»

۴- دعوت به خیر و امر به معروف و نهی از منکر، باید به صورت دائمی باشد، نه موسمی و موقتی. «يَدْعُونَ، يَأْمُرُونَ، يَنْهَوْنَ» فعل مضارع، نشانه استمرار است.

۵- امر به معروف، بر نهی از منکر مقدم است. اگر راه معروف ها باز شود، زمینه برای منکر کم می گردد. «يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ»

۶- کسانی که برای رشد و اصلاح جامعه دل می سوزانند، رستگاران واقعی هستند و گوشه گیران بی تفاوت را از این رستگاری سهمی نیست. «أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

۷- فلاح و رستگاری، تنها در نجات و رهایی خود خلاصه نمی شود، بلکه نجات و رشد دیگران نیز از شرایط فلاح است. «يَأْمُرُونَ، يَنْهَوْنَ، أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

ص: ۵۷۸

«۱۰۵» وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

و مانند کسانی نباشید که بعد از آنکه دلایل روشن برایشان آمد، باز هم اختلاف کرده و پراکنده شدند و برای آنان عذابی بزرگ است.

پیام ها:

۱- از تاریخ تلخ اختلافات پیشینیان، درس بگیریم. «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ...»

۲- همیشه ریشه ی اختلافات جهل نیست، هوس ها نیز اختلاف برانگیز است.

«وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ»

۳- اختلاف و تفرقه، نه تنها قدرت شما را در دنیا می شکند، بلکه در قیامت نیز گرفتار عذاب جهنم می سازد. «لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ»

«۱۰۶» يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ

(قیامت) روزی (است) که صورت هایی سفید و نورانی و صورت هایی سیاه می شوند. پس کسانی که روسیاه شدند، (از آنان سؤال می شود): آیا بعد از ایمانتان کفرورزیدید؟ پس به خاطر کفرتان عذاب الهی را بچشید.

«۱۰۷» وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

و اما آنان که روسفید شدند، غرق در رحمت خدا شده و در آن جاودانه اند.

نکته ها:

روسفیدی و روسیاهی در قیامت، در حقیقت تجسم همان حالات و روحیات انسان در دنیا است. کسانی که در دنیا ولایت خدا را پذیرفته اند، خداوند آنها را از تاریکی ها به نور می برد و در آن روز با چهره ای نورانی حاضر می شوند، ولی آنان که به ولایت طاغوت گردن

نهاده اند، طاغوت‌ها آنان را از نور به تاریکی‌های هوس و تفرقه و شرک و جهل سوق می‌دهند و در قیامت در سیاهی و تاریکی محشور می‌شوند.

در قرآن شانزده مرتبه کفر بعد از ایمان، دوبار کفر بعد از اسلام، سه بار گوساله پرستی بعد از خداپرستی، و بیست و هفت مرتبه انکار بعد از علم و بینه، مطرح شده که همه‌ی این موارد نشان‌دهنده خطر ارتداد برای همه ما، و هشدار جدی است.

«۱۰۸» تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ

اینها آیات خداوند است که ما آن را به حق بر تو می‌خوانیم و خداوند هیچ ستمی را بر جهانیان نمی‌خواهد.

«۱۰۹» وَاللَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ

و آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمین است، از خداست و بازگشت همه امور تنها به سوی خداست.

نکته‌ها:

نزول آیات الهی بر پیامبر، بدون کم و کاست و براساس حق و حقیقت است. همچنین عمل‌ها و عکس‌العمل‌ها، پاداش‌ها و کیفرهای امت‌ها، مطابق یک سری اصول و سنت‌های پایدار است. خداوند، نه بر بندگان تکلیف فوق‌طاق می‌کند و نه در کیفر و پاداش، شرایط و استعدادهای افراد را یکسان می‌بیند که اینها موجب ظلم می‌گردد.

ظلم را کسی روا می‌دارد که یا کمبود داشته باشد و یا نتواند از راه حق به مقصود خود نایل شود و یا از بدی و زشتی ستم‌غافل باشد و بر خداوند سبحان هیچ یک از این موارد صادق نیست. خداوندی که همه چیز از اوست و بازگشت همه چیز نیز به سوی اوست، چه نیازی به ظلم کردن دارد؟!

پیام ها:

۱- نزول وحی بر پیامبر، حق است، نه ساخته ی ذهن و خیال او. «آیَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ»

۲- روسفیدی و روسیاهی در قیامت، بازتاب عقاید و افکار و اعمال خود انسان هاست، نه ظلم خداوند. «وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ»

«۱۱۰» كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَ أَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ

شما بهترین امتی هستید که برای مردم ظاهر (و گزیده) شده اید. به خوبی ها فرمان می دهید و از بدی ها و زشتی ها، نهی می کنید و به خدا ایمان دارید و اگر اهل کتاب (نیز به چنین آئین درخشانی) ایمان آورده بودند، قطعاً برایشان بهتر بود. برخی از آنان مؤمنند، ولی بیشترشان فاسق اند.

نکته ها:

در آیه ی ۱۰۴ همین سوره، مرحله ی خاصّی از امر به معروف و نهی از منکر که توسط گروه ویژه و رسمی صورت می گرفت، بیان شد. در این آیه به مرحله ی عمومی که یک وظیفه ی همگانی است اشاره می شود.

پیام ها:

۱- بهترین امت بودن با شعار نیست، با ایمان و امر به معروف و نهی از منکر است. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ... تَأْمُرُونَ...»

۲- در امت ساکت و ترسو خیری نیست. «خَيْرَ أُمَّةٍ... تَأْمُرُونَ... تَنْهَوْنَ»

۳- امر به معروف و نهی از منکر به قدری مهم است که انجام آن معیار امتیاز امت هاست. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ»

۴- امر به معروف و نهی از منکر، در صورتی محقق می شود که مسلمانان به شکل یک امت باشند، یعنی حاکمیت داشته باشند. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ»

۵- مسلمانان مسئول اصلاح تمام جوامع بشری هستند. «أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ»

۶- سفارش به خوبی ها بدون مبارزه با فساد، کم نتیجه است. «تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ تَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ»

۷- هر یک از افراد امت باید امر به معروف و نهی از منکر کند. (یک دختر ۹ ساله نیز حق امر به معروف و نهی از منکر رئیس جمهور را دارد) «تَأْمُرُونَ... تَنْهَوْنَ»

۸- در امر به معروف، سن، منطقه، نژاد، سواد و موقعیت اقتصادی و اجتماعی نقشی ندارد. «خَيْرَ أُمَّةٍ... تَأْمُرُونَ... تَنْهَوْنَ»

۹- مسلمان باید از موضع قدرت امر و نهی کند، نه از روی خواهش و التماس.

«تَأْمُرُونَ...»

«تَنْهَوْنَ»

۱۰- امر به معروف، مقدم بر نهی از منکر است. «تَأْمُرُونَ... تَنْهَوْنَ»

۱۱- امر و نهی می تواند مؤثر باشد که از ایمان مایه گرفته باشد. «تَأْمُرُونَ، تَنْهَوْنَ، تُؤْمِنُونَ»

۱۲- خداوند اهل کتاب را به اسلام دعوت می کند. «وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ»

۱۳- اسلام، ناسخ تمام ادیان است. «وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ»

۱۴- انسان، در انتخاب راه آزاد است. «مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَ أَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ»

«۱۱۱» لَنْ يَضُرُّكُمْ إِلَّا أَدَىٰ وَ إِن يِقَاتِلُوكُمْ يُؤَلُّوكُمُ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنصِرُونَ

آنها (اهل کتاب) جز آزاری اندک، هرگز به شما زیانی نخواهند رسانید و اگر با شما بجنگند، به شما پشت کرده و بگریزند، آنگاه هیچ یاری نشوند.

نکته ها:

این آیه، به دنبال آیات گذشته، بشارت و تسلی برای مسلمانان است که شما در سایه ی

ایمان، وحدت و امر به معروف و نهی از منکر بیمه می شوید. از تهدیدات دشمن نترسید که پیروزی با شماست و دشمن خوار و زبون است.

پیام ها:

۱- روحیه ها را باید تقویت کرد. «لَنْ يَضُرُّكُمْ»

۲- مسلمانان، در سایه ی ایمان بیمه هستند. «لَنْ يَضُرُّكُمْ»

۳- مخالفان شما برای نابودی شما تلاش می کنند، لیکن تنها به گوشه ای از اهداف ایدایی خود می رسند. «إِلَّا أَذَى»

۴- کسی که ایمان ندارد، روحیه ی مقاومت ندارد. «يُولُو كُمْ الْأَذْبَارَ»

۵- قرآن، فرار و ضعف اهل کتاب در برابر مسلمانان را پیشگویی می کند. «إِنْ يُقَاتِلُوا كُمْ يُولُو كُمْ»

۶- کسانی پیروز می شوند و دشمن را فراری می دهند که در ایمان و امر به معروف ثابت قدم باشند. «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ... وَ إِنْ يُقَاتِلُوا كُمْ يُولُو كُمْ الْأَذْبَارَ»

۷- فسق، زمینه ی ضعف در جبهه های جنگ است. «أَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ... وَ إِنْ يُقَاتِلُوا كُمْ يُولُو كُمْ الْأَذْبَارَ»

۸- توان دشمن را تحقیر کنید. «وَ إِنْ يُقَاتِلُوا كُمْ يُولُو كُمْ الْأَذْبَارَ»

«۱۱۲» ضَرَبَتْ عَلَيْهِمُ الدَّلَّةُ أَنْبَاءَ مَا تُقْفُوا إِلَّا بِحَبْلِ مِنَ اللَّهِ وَ حَبْلِ مِنَ النَّاسِ وَ بَأْوُ بَعْضٍ مِنَ اللَّهِ وَ ضَرَبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسِيكَةَ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ يَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَ كَانُوا يَعْتَدُونَ

(دشمنان شما به قدری ترسو و زبون هستند که) هر کجا یافت شوند، مُهر ذلّت بر آنها خورده است، مگر آنکه به ریسمان (امان) الهی چنگ زنند (و از انحراف و فسق دست برداشته، ایمان آورند) و با مردم پیوندی برقرار

کنند. آنها گرفتار خشم خدا گشتند و مهر بیچارگی بر آنها زده شد. این به خاطر آن بود که به آیات خدا کفر می ورزیدند و پیامبران را به ناحق می کشتند. این بدان سبب بود که عصیان ورزیده و تجاوز می کردند.

نکته ها:

چنانکه در روایات آمده، این آیه در مورد قوم یهود است که به جهت نافرمانی حکم خدا و پیامبران، دچار غضب الهی گردیده، مهر ذلت و مسکنت بر آنان زده شد.

از جمله گناهان آنان کشتن پیامبران بوده است.

طبق روایات، مراد از آن، کشتن، تنها کشتن با شمشیر نیست، بلکه شامل افشای اخبار و اسرار آنان پیش بیگانگان که موجب سلطه ی قدرت های ستمگر و قتل آنان می گردیده است نیز می شود. (۱)

پیام ها:

۱- نتیجه ی کفر و پیامبرکشی، ذلت و مسکنت است. «ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ»

۲- یهود همیشه ذلیل است. گرچه گاهی سرنخ تبلیغات و اقتصاد و سیاست را به دست می گیرد، اما از نظر کرامت و عزت و محبوبیت و امتیث، بدترین جایگاه را دارد. (مثل افراد دزد و چاقو کشی که ایجاد دلهره کرده و درآمدهای کلانی به دست می آورند، ولی هرگز از جایگاه والایی برخوردار نیستند). «ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ»

۳- روحیه ی مؤمنان را با بیان وضع نکبت بار مخالفان تقویت کنید. «ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ»

۴- رمز عزت دو چیز است: ایمان به قدرت الهی، ارتباطات حسنه ای با امت ها و ملت ها. «بِحَبْلِ مِنَ اللَّهِ وَ حَبْلِ مِنَ النَّاسِ»

۵- راه نجات یهود، یا ایمان آوردن به اسلام است؛ «بِحَبْلِ مِنَ اللَّهِ» یا عقد قرارداد با مسلمانان. «حَبْلِ مِنَ النَّاسِ»

ص: ۵۸۴

۶- عقیده، در عمل اثر دارد. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ»

۷- برای قوم یهود انبیای متعددی آمدند. «يَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ»

۸- گناه و تجاوز، زمینه ساز گناهان بزرگ تری همچون کفر و پیامبرکشی می گردد.

«ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا...»

۹- آنچه از تجاوز و کفر بدتر است، اصرار بر کفر و تجاوز است. «كَانُوا يَعْتَدُونَ»

«۱۱۳» لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ أَنْاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ

همه اهل کتاب یکسان نیستند، طایفه ای از آنها (به طاعت خدا) ایستاده، آیات الهی را در دل شب تلاوت می کنند و سر به سجده می نهند.

نکته ها:

این آیه و آیه ی بعد، صفات خوب گروهی از اهل کتاب را بیان می دارد که عبارت است از قیام به اطاعت خدا، تلاوت کتاب آسمانی، سجده، امر به معروف و نهی از منکر و سرعت در کارهای خیر. در روایت آمده است؛ پیامبر فرمود: مراد از «حبل من الله» تمسک به قرآن و مراد از «حبل من الناس» وصی من علی بن ابیطالب است. (۱)

همان گونه که تلاوت قرآن به همراه اقامه نماز برای مسلمانان مورد ستایش الهی است، «إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ... يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ» (۲) تلاوت کتب آسمانی، همراه با عبادت و سجده برای اهل کتاب نیز مورد ستایش است. «يَتْلُونَ...»

يَسْجُدُونَ»

خداوند در این آیه به ارزش علم، عمل، تداوم، نشاط و عشق و جهت داشتن اشاره کرده است. با کلمه «يَتْلُونَ» به علم، با کلمه «يَسْجُدُونَ» به عمل، با عبارت «أَنْاءَ اللَّيْلِ» به تداوم عمل و با کلمه «قَائِمَةٌ» به عشق و نشاط در عمل و با عبارت «آيَاتِ اللَّهِ» به جهت

ص: ۵۸۵

(۱-۱). تفسیر برهان.

(۲-۲). فاطر، ۲۹.

اشاره کرده است.

پیام ها:

۱- خوبی و کمال را از هر گروه و طایفه ای که باشد، بپذیریم و بدان اقرار کنیم. در کنار انتقاد از دیگران، از خوبی های آنان غافل نشویم. «مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ»

۲- یکی از راههای جذب و دعوت دیگران، اقرار و اعتراف به کمالات آنان است. «مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ»

۳- عبادت، نیاز به همت، جدیت، عشق و آمادگی دارد. «أُمَّةٌ قَائِمَةٌ»

۴- تلاوت آیات خدا در دل شب و عبادت و سجده در دل شب، موجب ستایش خداوندی است. «يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ أَنْاءَ اللَّيْلِ»

۵- تلاوت آیات و سجده به درگاه او، قیام به امر الهی است. «قَائِمَةٌ يَتْلُونَ»

۶- شب و بالخصوص سحر، بهترین وقت برای مناجات است. «أَنْاءَ اللَّيْلِ»

۷- عالی ترین حالات عبادت، سجده است. «وَهُمْ يَسْجُدُونَ»

«۱۱۴» يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ

آنان به خدا و روز قیامت ایمان دارند و امر به معروف و نهی از منکر می کنند و در کارهای خیر شتاب می ورزند و آنان از افراد صالح و شایسته هستند.

«۱۱۵» وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ

و آنچه از خیر انجام دهند، هرگز درباره آن ناسپاسی نبینند و خداوند به (حال) پرهیزکاران داناست.

نکته ها:

همان گونه که در سوره ی بقره آیه ۳، در کنار ایمان، نماز مطرح شده است، «الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ» در این آیه نیز در کنار ایمان، امر به معروف و نهی از منکر آمده

است. «یؤمنون... یا مرون»

شیوه ی قرآن این است که امر به معروف را قبل از نهی از منکر می آورد و اگر درهای معروف باز شود، راه منکر بسته می شود. ازدواج آسان، جلو فحشا را می گیرد. نماز، انسان را از فحشا و منکر باز می دارد. اشتغال صحیح می تواند مانع فسادهای اجتماعی گردد.

شخصیت دادن به افراد، آنان را از انحراف و سقوط باز می دارد.

خداوند در این آیه و آیه قبل، با برشمردن اوصاف و شرایطی، زمینه رسیده به مقام صالحان را بیان کرده است، «أُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ» همان کسانی که همگان آرزوی ملحق شدن به آنان را دارند: «الْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (۱) و هر مسلمانی در هر روز، حداقل پنج مرتبه به آنان سلام می کند. «السَّلَامُ عَلَيْنَا وَ عَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ»

در بینش الهی، هیچ عمل صالحی ضایع نمی شود. «فَلَنْ يُكْفَرُوهُ» البته چنانکه در قرآن می خوانیم: «إِنَّمَا يَنْتَقِبُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ» (۲) شرط قبولی، ایمان و تقواست، لذا در اینجا می فرماید: ما خود می شناسیم که متقین چه کسانیند که باید عملشان مورد قبول واقع شود.

پیام ها:

۱- امر به معروف و نهی از منکر، در ادیان دیگر نیز مطرح بوده است.

«أَهْلِ الْكِتَابِ...»

يَا مُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ»

۲- سجده های سحر باید همراه با امر و نهی در روز باشد. «يَسْجُدُونَ... يَا مُرُونَ»

۳- سرعت در کار خیر، ارزش آن را بیشتر می کند. «يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ»

۴- سبقت و سرعت صالحان در نیکی ها، موسمی نیست دائمی است. «يسارعون»

۵- افراد صالح، کسانی هستند که با نشاط و شتاب، به سراغ هر کار خیری می روند، نه فقط بعضی از کارها. «الخيرات»

۶- ایمان، عبادت، تلاوت، امر به معروف و نهی از منکر و سرعت در کار خیر انسان را در زمره صالحان می برد. «أُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ»

ص: ۵۸۷

١-١. يوسف، ١٠٨؛ شعراء، ٨٣.

٢-٢. مائده، ٢٧.

﴿١١٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

همانا کسانی که کافر شدند، هرگز اموالشان و اولادشان چیزی از (عذاب) خدا را از آنان دفع نخواهد کرد و آنها همدم آتشند، همواره در آن ماندگار.

﴿١١٧﴾ مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتُهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ

مثل آنچه در این زندگی دنیا انفاق می کنند، همچون مثل بادی است که در آن سرما و یا گرمای شدیدی باشد، بر کشتزار قومی که بر خود ستم کرده اند بوزد، پس آن را از بین ببرد. خدا به آنان ستم نکرده است، بلکه آنان به خویشان ستم می کنند.

نکته ها:

کلمه ی «صِرٌّ» به معنای گرما و سرمای سوزان است. (۱)

بارها قرآن اعلام کرده که نه مال، نه فرزند، نه خویشان، نه همسر، نه دوست، نه سرپرست و نه هیچ چیز دیگری، در برابر قهر خدا ذره ای کارساز نیست.

تمام تلاش ها و بودجه هایی که کفار در راه باطل صرف می کنند، همچون بذریابی در کشتزاری است که با یک باد سوزان نابود می شود. از ابتدای ظهور اسلام تاکنون، هرگونه توطئه، تهاجم و تبلیغات علیه اسلام با شکست روبرو شده و دین الهی هر روز رشد و گسترش یافته است و سرانجام پیروزی با اسلام است.

پیام ها:

۱- عقیده، در عمل تأثیر گذار است. کفر، سبب محرومیت از برکات انفاق

ص: ۵۸۸

۱- ۱). التحقیق فی کلمات القرآن.

می گردد. «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا... مَثَلٌ مِّمَّا يُنْفِقُونَ»

۲- از عوامل حوادث و بلایای طبیعی، گناهان بشر است. «رِيحٌ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا»

۳- گناه، کارهای نیک را نابود می کند. «ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكْتَهُ»

۴- قهر خداوندی ظلم نیست، بلکه بازتاب عملکرد خود انسان است. «وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ»

«۱۱۸» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! از غیر خودتان همراز نگیرید. آنان در تباهی شما کوتاهی نمی کنند، آنها رنج بردن شما را دوست دارند. همانا کینه و دشمنی از (گفتار) دهانشان پیداست و آنچه دلشان در بردارد، بزرگتر است. به تحقیق ما آیات (روشنگر و افشاگر توطئه های دشمن) را برای شما بیان کردیم اگر تعقل کنید.

نکته ها:

«بَطَانَةً» به لباس زیر گفته می شود که به «بطن» و شکم می چسبد. این کلمه، کنایه از محرم اسرار است. «خَبَالًا» به معنای نابودی فکر و عقل است. «عَنْتٌ» به معنی سختی و رنج، و «يَأْلُونَ» به معنی کوتاهی کردن در انجام کار است.

دشمن برای ما چه آرزو می کند؟

اگر به واژه ی «وَدَّ» در قرآن بنگریم، آرزوهای دشمنان را درباره خود در می یابیم:

۱. غفلت از سلاح و سرمایه خود. «وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ» (۱)

ص: ۵۸۹

۲. ضعف و سستی و مدهانه و سازش کاری. «وَدُّوا لَوْ تَدَّهْنُ فَيَدْهِنُونَ» (۱)

۳. رنج و فشار و به زحمت افتادن. «وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ»

۴. ارتداد و بازگشت از دین. «وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا» (۲)

پیام ها:

۱- بیگانگان را محرم اسرار خویش قرار ندهیم. «لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ» وجود مستشاران خارجی در کشورهای اسلامی، ممنوع است.

۲- رازداری، یک وظیفه ی قطعی است. «لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ»

۳- هر مسلمانی هم که مصداق «دُونِكُمْ» باشد، نباید محرم اسرار قرار گیرد، زیرا در میان مسلمانان نیز افراد فتنه جو و جاسوس، کم نیستند. «لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ...»

۴- ملاک دوستی و روابط صمیمانه ی مسلمانان با سایر جوامع باید ایمان باشد.

«لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ»

۵- دشمن در ضربه زدن به فکر و اندیشه کوتاهی نمی کند. «لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا»

۶- دشمنان با شگردهای گوناگون با ما برخورد می کنند: ۱. فساد. «لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا» ۲. فشار. «وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ» ۳. نفاق. «مَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ»

۷- دشمنان خود را بشناسید و هشیار باشید، آنان ذره ای در توطئه و فتنه علیه شما کوتاهی نمی کنند. «لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ»

۸- اوامر و نواهی الهی، دلیل و فلسفه دارد. اگر شما را از روابط صمیمانه با دشمنان نهی می کند، به خاطر آن است که آنان در توطئه علیه شما کوتاهی نمی کنند. «لَا تَتَّخِذُوا... لَا يَأْلُونَكُمْ»

۹- از کوزه همان برون تراود که در اوست. از دشمن انتظاری جز بغض و کینه نیست. «قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ»

ص: ۵۹۰

۱- ۱. قلم، ۹.

۲- ۲. بقره، ۱۰۹.

۱۰- دشمنان خود را از تبلیغات آنان بشناسید. «قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ»

۱۱- روابط صمیمی با دشمن توطئه گر، نشانه ی بی عقلی است. برخورد صمیمانه، با افراد بی صفا، کم عقلی است. «مَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ... إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ»

۱۲- خداوند به درون همه آگاه است و نقشه های دشمنان اسلام را افشا می کند.

«وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ»

۱۳- دشمنان شما منافق هستند، ظاهر و باطنشان یکی نیست. «مَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ»

۱۴- خداوند با معرفتی روحیات دشمن، با شما اتمام حجت کرده است. «قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ»

۱۵- مؤمن بودن مسأله ای است و عاقل بودن مسأله دیگر، لذا در این آیه خداوند به مؤمنان می فرماید: کفار را محرم اسرار خود قرار ندهید، اگر عقل دارید. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا... إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ»

«۱۱۹» هَا أَنْتُمْ أَوْلَاءُ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمْ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

هان! (ای مسلمانان!) این شماست که آنان را دوست می دارید، ولی آنها شما را دوست نمی دارند، در حالی که شما به همه ی کتاب ها (ی آسمانی) ایمان دارید (ولی آنها به کتاب شما ایمان نمی آورند). و هرگاه با شما دیدار کنند (منافقانه) می گویند: ما ایمان آوردیم و چون (با هم) خلوت کنند، از شدت خشم بر شما، سر انگشتان خود را می گزند. بگو: به خشمتان بمیرید، همانا خداوند به درون سینه ها آگاه است.

پیام ها:

۱- تشخیص روحیات دشمن و انگیزه های حقیقی خود، بسیار دقیق است، به

همین جهت در صدر آیه، کلمه ی «ها» هشدار و تنبیه آمده است.

۲- دوستی باید دو جانبه باشد و گرنه مایه ی ذلت و خودباختگی و احساس حقارت است. «تُحِبُّوهُمْ وَ لَا يُحِبُّوكُمْ»

۳- مسلمان به تمام کتاب های آسمانی پیشین ایمان دارد، گرچه دیگران به قرآن ایمان نیاورند. «تُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ»

۴- به هر اظهار ایمانی اطمینان نکنید. «قَالُوا آمَنَّا وَ إِذَا خَلَوْا...»

۵- گمان نکنید که محبت شما، دشمنان کینه توز را نسبت به شما مهربان می کند.

«تُحِبُّوهُمْ...»

عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ

۶- انگیزه های درونی، بازتاب بیرونی دارد. در آیه ی قبل: «قَدْ يَدَّتِ الْبَعْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ» در این آیه «عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ»

۷- دشمن نسبت به شما خشم و غضب ندارد، بلکه غیظ دارد. غیظ در مواردی بکار می رود که ظرف انسان از غضب پر شده باشد. «مِنَ الْغَيْظِ»

۸- از امدادهای الهی، افشای روحیه های دشمن برای مسلمانان است، تا اغفال نشوند و هوشیار باشند. «وَ مَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ... وَ إِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ...»

۹- دشمنان کینه توز خود را تحقیر کنید. «مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ»

۱۰- برخورد اسلام با منافقانِ موذی، شدیدتر از کافران است. «إِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا...»

مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ»

۱۱- گاهی اعلان نفرت و نفرین لازم است. کافران کینه توز و منافقان حيله گر شایسته ی نابودی هستند. «مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ»

۱۲- به بهانه ی جذب کفار، به آنها محبت نکنید، زیرا گاهی انگیزه ی واقعی محبت، طمع یا ترس و یا خودباختگی است. «إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

۱۳- خداوند به اسرار دلها آگاه است. «عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

اگر باور کنیم که خداوند همه چیز را می داند، کمتر دست به حيله و فریب می زنیم. منافقان توطئه گر نیز بدانند که خداوند عملکرد آنان را می داند و به

موقع پاسخ خواهد داد.

«۱۲۰» إِنَّ تَمَسُّدَكُمْ حَسَنَةٌ تَسُوهُمْ وَإِنْ تُصَبِّرُوا بِهَا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئاً إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ

اگر خوبی به شما رسد، آنان را غمگین سازد و اگر بدی به شما رسد، آنها بدان شادمان می شوند و اگر (در برابرشان) صبر کنید و پرهیزکار باشید، حيله ی بدخواهانه ی آنان هیچگونه آسیبی به شما نرساند. همانا خداوند به آنچه انجام می دهند احاطه دارد.

نکته ها:

این آیه راه شناخت دوست و دشمن را بیان می کند که آن، توجه به روحیات و عکس العمل دیگران در مواقع کامیابی و یا ناکامی مسلمانان است. در سیاست خارجی نیز توجه به محکوم کردن ها، تأیید و تکذیب ها، و انواع کمک ها و تبلیغات، لازم است.

در آیات قبل، به مسلمانان سفارش کرد که دشمنان را نه یاور همراه خود بگیرند و نه دوست خود. این آیه می فرماید: این برخورد ممکن است تاوان سختی داشته باشد و آنان علیه شما توطئه کنند، بنابراین شما باید اهل صبر و تقوا باشید، تا حيله های آنان ضربه ای به شما نزنند.

پیام ها:

۱- حسادت دشمنان به قدری است که اگر اندک خیری به شما برسد، ناراحت می شوند. «إِنَّ تَمَسُّدَكُمْ حَسَنَةٌ تَسُوهُمْ»

۲- راه نفوذ دشمن در مسلمانان، یا ترس و طمع خودمان است و یا بی پروایی و بی تقوایی ما که صبر و تقوا، راه چاره آن است. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ»

۳- در مقابله با حسودانی که از رشد ما ناراحتند، صبر و تقوا چاره ساز و کلید

پیروزی است. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ»

۴- خداوند با افشای روحیات دشمن، به مسلمانان هم روحیه می دهد و هم بیدار باش. «إِنْ تَمَسَسَكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ... لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ»

«۱۲۱» وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

و(بیاد آر) هنگامی که بامدادان (برای جنگ احد) از نزد خانواده ات بیرون شدی (تا) مؤمنان را در مراکزی برای جنگیدن جای دهی، و خداوند (به گفتار و کردار شما) شنوا و داناست.

نکته ها:

سیمایی از جنگ احد

سال دوم هجری، کفار قریش با دادن هفتاد کشته و هفتاد اسیر در جنگ بدر شکست خورده، به مکه باز گشتند. ابوسفیان گفت: بر کشته ها گریه نکنید، تا عقده ها خالی نشود و کینه ها باقی بماند. همگی شعار انتقام سر دهید و من نیز تا انتقام نگیرم با همسر همبستر نخواهم شد.

سال بعد، کفار مکه با سه هزار سوار و دو هزار پیاده و تجهیزات کامل به قصد جنگ با مسلمانان به سوی مدینه حرکت کردند. عباس عموی پیامبر که تا آن روز اسلام نیاورده بود و در مکه زندگی می کرد، به خاطر علاقه و محبت زیادی که به پیامبر داشت، ماجرای حرکت و حمله ی کفار را در نامه ای محرمانه توسط مردی از قبیله بنی غفار نزد پیامبر فرستاد. همین که رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله از ماجرا با خبر شد، گروهی را از مدینه برای کسب اطلاعات بیشتر به سوی مکه فرستاد. مأموران در بازگشت، حرکت قوای کفار به سرکردگی ابوسفیان را تأیید کردند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در روز جمعه جلسه ای تشکیل داده و با مسلمانان در این مورد مشورت فرمودند. در این جلسه دو نظریه مطرح شد:

ص: ۵۹۴

۱. در مدینه بمانیم و در کوچه ها سنگر بگیریم تا همه بتوانند به ما کمک کنند.

۲. از مدینه خارج شده و در بیرون شهر بجنگیم.

نظریه ی دوم که همراه با حماسه و اظهار شجاعت بود، جوانان را جذب و طرفداران بیشتری پیدا کرد. با اینکه نظر مبارک شخص پیامبر صلی الله علیه و آله ماندن در شهر بود، ولی به احترام احساسات جوانان، از رأی خود صرف نظر کرد. سپس پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همراه یک نفر برای آماده کردن اردوگاه از شهر مدینه خارج شده و محلی را در دامنه کوه احد که شرایط نظامی خوبی داشت، برگزید. آنگاه پیامبر در خطبه ی نماز جمعه مردم را از ماجرا مطلع فرمود و پس از نماز با لشگری هزار نفری از مهاجران و انصار رهسپار میدان جنگ شدند. فرمانده این جنگ شخص رسول خدا صلی الله علیه و آله بودند. حضرت چند پرچم را برافراشتند که بعضی به دست مهاجران و بعضی بدست انصار سپرده شد.

حرکت از مدینه تا اردوگاه احد پیاده بود و رسول خدا صلی الله علیه و آله از اصحاب در طی حرکت سان می دیدند و صفوف را منظم می فرمودند. پیامبر در بازدید از صفوف، افراد نا آشنا و تازه واردی را دید و از آنها پرسیدند: شما چه کسانی هستید؟ گفتند: ما از یهودیان مدینه هستیم که برای کمک به شما آمده ایم. حضرت با کمی تأمل فرمودند: برای جنگ با مشرک، از مشرک کمک نمی گیریم. و به همین دلیل سیصد نفر از لشکر اسلام کم شد. البته بعضی گفته اند: همه ی این سیصد نفر، یهودی نبودند بلکه مسلمانانی مانند عبدالله بن ابی هم بودند که چون با رأی آنان مبنی بر سنگر گرفتن در شهر مخالفت شده بود، در میان راه جدا شدند. (۱)

پیامبر صلی الله علیه و آله نماز صبح را با هفتصد نفر در احد اقامه کردند، و عبدالله بن جبیر را با پنجاه نفر از تیراندازان ماهر، مأمور حفظ دهانه ی حساس کوه قرار داده و سفارش فرمودند که هرگز این منطقه را خالی نکنید.

ابوسفیان نیز خالد بن ولید را همراه با دویست نفر مأمور کرد تا هرگاه نگهبانان از دهانه کوه غفلت کردند، از پشت سر به سپاه اسلام حمله ور شوند.

ص: ۵۹۵

۱-۱. برای توضیح بیشتر به کتاب فروغ ابدیت، آیت الله سبحانی، جلد دوم، ص ۳۸ و تاریخ پیامبر اسلام، دکتر آیتی، ص ۲۸۵، مراجعه فرمایید.

سرانجام دو لشکر در برابر یکدیگر صف آرایی کردند. ابوسفیان به نام بت‌ها و زنان زیبا و رسول خدا صلی الله علیه و آله به نام خداوند متعال، سپاه خود را تشویق می‌کردند. از لشکر مسلمانان فریاد الله اکبر و از سپاه کفر صدای دف و نی بلند بود.

جنگ که شروع شد، مسلمانان با یک حمله‌ی سریع لشکر قریش را درهم شکستند و سپاه کفر پا به فرار گذاشته و مسلمانان آنها را تعقیب کردند. بعضی از مسلمانان به خیال شکست قطعی کفار سرگرم جمع‌آوری غنائم شدند و نگهبانان دهانه‌ی کوه نیز برخلاف سفارش‌های پی‌درپی رسول الله صلی الله علیه و آله به طمع جمع‌آوری غنائم، منطقه‌ی تحت حفاظت خود را رها کردند. در این هنگام خالد بن ولید با دویست نفر سپاه خود که در کمین بودند، از فرصت استفاده کرد و از پشت به سپاه اسلام حمله کردند.

ناگهان مسلمانان خود را در محاصره کفار دیدند. حمزه عموی گرامی پیامبر شهید شد و جز افراد معدودی که پروانه وار گرد وجود مبارک رسول الله بودند، بقیه مسلمانان پا به فرار گذاشتند.

در این جنگ نقش علی بن ابی طالب علیهما السلام از همه‌ی افراد بیشتر بود، به گونه‌ای که شمشیر آن حضرت شکست پیامبر صلی الله علیه و آله شمشیر خود را که ذوالفقار نام داشت به آن حضرت داد و علی علیه السلام از ایشان حفاظت می‌کرد. در این جنگ شصت ضربه و زخم بر پیکر مبارک علی علیه السلام وارد شد. امام صادق علیه السلام فرمود: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله جبرئیل را در میان زمین و آسمان دید که می‌گوید: «لا فتی الا علی لا سیف الا ذوالفقار»

یکی از کفار مکه به نام ابن قمعه، سرباز فداکار اسلام مصعب را به خیال اینکه او پیامبر است، شهید کرد و فریاد زد: به لات و عزّی سوگند که محمد کشته شد. کفار به کشته شدن رسول خدا مطمئن شده و راه مکه را در پیش گرفته و جنگ را رها کردند. در این میان مسلمانان نیز با شنیدن شایعه شهادت رسول خدا با ترس و وحشت پا به فرار گذاشتند و بعد از باخبر شدن از زنده بودن پیامبر بازگشته و از آن حضرت عذرخواهی کردند. در این جنگ

هفتاد تن از مسلمانان شهید و عده‌ی زیادی نیز مجروح شدند. (۱)

پیام‌ها:

۱- روزهای حساس گذشته شکست‌ها و پیروزی‌ها را فراموش نکنیم و به عنوان سند تجربه، به یاد داشته باشیم. «وَ إِذْ غَدَوْتَ...»

۲- لازمه‌ی شرکت در جنگ و جهاد دل‌کندن از تعلقات است. «وَ إِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ...»

۳- برنامه‌ریزی‌های فنی، جغرافیایی و طبیعی عملیات نظامی، باید قبل از حمله‌ی دشمن صورت گیرد. «وَ إِذْ غَدَوْتَ... تُبَوِّئُ»

۴- فرماندهی جنگ و انتخاب پایگاه‌ها و مناطق استراتژیک دفاعی، به عهده‌ی شخص پیامبر و رهبر مسلمانان است. «تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ»

«۱۲۲» إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيَهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

آنگاه که دو گروه از شما بر آن شدند که (در جنگ) سستی کنند، اما خداوند ولی آنان بود (و به آنان کمک کرد که از این فکر باز گردند)، پس مؤمنان تنها به خدا توکل کنند.

نکته‌ها:

دو گروه از مسلمانان به نام‌های «بنوسلمه» از قبیله‌ی اوس و «بنو حارثه» از قبیله‌ی خزرج، تصمیم گرفتند که از شرکت در جنگ احد خودداری کنند. دلیل سستی این دو گروه را عوامل متعددی ذکر کرده‌اند:

۱. ترس از دشمن که بیش از مسلمانان بودند.

۲. ناراحتی از این که چرا در مقام مشورت به رأی ما توجه نشد و در شهر سنگر نگرفتند.

ص: ۵۹۷

۳. ایراد به اینکه چرا پیامبر اجازه نداد یهودیان هم پیمان، به آنان کمک کنند.

ولی خداوند با لطف خود این دو گروه را از افتادن به دام گناه و فرار از میدان جنگ در امان نگه داشت و به جز عدّه اندکی، همگی از تصمیم خود برگشته و همراه سپاهیان اسلام به میدان احد آمدند. (۱)

پیام ها:

۱- خداوند از تصمیم های ما آگاه است و پیامبرش را از افکار مردم آگاه می سازد.

«إِذْ هَمَّتْ»

۲- همه ی کسانی که به جبهه جنگ می روند یکسان نیستند. «طَائِفَتَانِ... أَنْ تَفْشَلَا»

۳- وجود عناصر سست بنیاد در جبهه ها، عامل شکست و خطر است. «تَفْشَلَا»

۴- اگر انسان تحت ولایت خدا نباشد، سست می شود. «أَنْ تَفْشَلَا وَ اللَّهُ وَ لِيَهُمَا»

۵- خداوند مؤمنان را به حال خود رها نمی کند و در مواقع حساس دست آنان را می گیرد. «وَ اللَّهُ وَ لِيَهُمَا»

۶- فکر گناه، اگر به مرحله ی عمل نرسد، انسان را از تحت ولایت الهی خارج نمی کند. «هَمَّتْ... وَ اللَّهُ وَ لِيَهُمَا»

۷- یگانه داروی سستی، توکل بر خداست که این دارو تنها در دست مؤمنان است. «وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

۸- ایمان و توکل بر خداوند، عامل پیروزی است. «هَمَّتْ... أَنْ تَفْشَلَا وَ اللَّهُ وَ لِيَهُمَا وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

ص: ۵۹۸

«۱۲۳» وَ لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

و همانا خداوند شما را در جنگ بدر در حالی که ناتوان بودید یاری کرد، پس از خداوند پروا کنید، باشد که سپاس گزاری نمائید.

نکته ها:

«اذلّه» یا به معنی کمبود نیروی انسانی مؤمنان در جنگ بدر است و یا به معنای کمبود ساز و برگ جنگی و تدارکات است. یادآوری کمبودها در بدر، اشاره به توانمندی آنان در مقایسه با جنگ احد است.

در سه آیه قبل خواندیم که صبر و تقوا، انسان را از حوادث تلخ بیمه می کند و در این آیه نمونه عملی آن را مجاهدان بدر معرفی می کند. در آیه ی قبل نیز سخن از توکل بود و مجاهدان بدر نمونه عملی توکل هستند. این آیه خطاب به مسلمانان می فرماید: شما که در بدر نصرت خدا را دیدید، چرا در احد به فکر فرار افتادید؟!

پیام ها:

- ۱- امدادهای غیبی را در میدان های کارزار فراموش نکنید. «نَصَرَ كُمْ اللَّهُ بِبَدْرٍ»
- ۲- نصرت الهی، نشانه ی ولایت الهی بر مؤمنان است. «وَ اللَّهُ وَرِثَهُمَا... وَ لَقَدْ نَصَرَ كُمْ اللَّهُ بِبَدْرٍ»
- ۳- به خداوند توکل کنیم که نصرت او را در صحنه های جنگ دیده ایم. «وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ... نَصَرَ كُمْ اللَّهُ بِبَدْرٍ»
- ۴- امدادهای الهی سرنوشت جنگ را معین می کند، نه عوامل طبیعی. «نَصَرَ كُمْ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ»
- ۵- هر کس طالب نصرت الهی است، باید تقوا پیشه کند. «نَصَرَ كُمْ اللَّهُ... فَاتَّقُوا اللَّهَ»
- ۶- شکر امدادهای الهی آن است که تقوای الهی پیشه کنیم. «فَاتَّقُوا اللَّهَ... تَشْكُرُونَ»

«۱۲۴» إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمَدِّدَ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلاَفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنَزَّلِينَ

و(بیاد آور) هنگامی که به مؤمنان می گفتی: آیا شما را کفایت نمی کند که پروردگارتان شما را به سه هزار فرشته ی فرود آمده یاری کند؟

پیام ها:

۱- یکی از وظایف رهبری، امیدوار کردن و توجه دادن مردم به امدادهای غیبی است. «إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ»

۲- امید به لطف خداوند برای یک رزمنده ضروری است. «أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ»

۳- ملائکه به فرمان خداوند در خدمت مؤمنان قرار می گیرند. «يُمَدِّدُكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلاَفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ»

۴- در جهان بینی الهی، زندگی انسان ها با جهان فرشتگان مرتبط است. «يُمَدِّدُكُمْ...»

۵- امدادهای الهی، براساس ربوبیت اوست. «يُمَدِّدُكُمْ رَبُّكُمْ»

۶- یکی از اسباب امدادهای الهی در جبهه ها، نزول فرشتگان است. «يُمَدِّدُكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلاَفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنَزَّلِينَ»

«۱۲۵» بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هَذَا يُمَدِّدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلاَفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ

البته اگر صبر و مقاومت کنید و پرهیزگاری نمایید (گرچه) دشمنان با خشم و خروش بر شما بتازند، پروردگارتان شما را با پنج هزار فرشته مخصوص مدد می رساند.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سخن از نزول سه هزار فرشته ی امداد رسان بود و در این آیه، سخن از پنج هزار فرشته ی مخصوص، در صورت صبر و تقوای رزندگان است.

ذکر تعداد فرشتگان، نشان می دهد که قدرت آنان محدود است. همان گونه که از کلمه ی «مُنزَلین» فهمیده می شود که فرشتگان تحت امر خدا هستند و از پیش خود کاری انجام نمی دهند. و از کلمه «مُسَيِّوْمین» استفاده می شود که فرشتگان امدادی، نیروهای ویژه ای هستند. چنانکه امام زین العابدین علیه السلام در سلام خود به فرشتگان، برای هر دسته از فرشتگان، مأموریت خاصی را بیان می کند. (۱)

پیام ها:

۱- استقامت و تقوا، عامل نزول فرشتگان و امدادهای غیبی است. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا... يُمِدِّدْكُمْ رَبُّكُمْ»

۲- امدادهای الهی، اختصاص به زمان پیامبر ندارد. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا... يُمِدِّدْكُمْ رَبُّكُمْ»

۳- مقاومت همراه با تقوا ارزش دارد و گرنه لجاجت و یکدندگی است. «إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا»

۴- از دشمن غافل نشویم که هجوم او خشمگینانه و خروشان است. «يَأْتُوَكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ»

۵- هرچه هجوم دشمن بر تقوای پیشگان شدید باشد، خداوند نیز بر امدادهای خود می افزاید. «يَأْتُوَكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ... بِخَمْسَةِ آلَافٍ»

«۱۲۶» وَ مَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ

و خداوند این (نزول فرشتگان) را جز مژده و بشارتی برای شما قرار نداد، تا دل‌های شما بدان آرام گیرد و (بدانید که) هیچ پیروزی نیست مگر از جانب خداوند عزیز و حکیم.

ص: ۶۰۱

پیام ها:

۱- آرامش خاطر و امید از نیازهای رزمندگان در جبهه است. «بُشْرَى لَكُمْ وَ لَتَطْمَئِنَّ»

۲- تمام مقدمات مادی، علمی، روانی و انسانی، بدون اراده ی خداوند کاری از پیش نمی برند. «وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

۳- قدرت خداوند همراه با حکمت اوست. لذا ممکن است به دلایل خاصی مسلمانان نیز شکست بخورند. «الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ»

«۱۲۷» لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ

(امدادهای الهی برای آن بود) تا بعضی از کفار را ریشه کن کند یا ناکام و ذلیلشان گرداند که ناامید برگردند.

نکته ها:

کلمه ی «طرف» به معنای انتهای یک چیز است، نه گوشه ای از آن. بنابراین آیه می فرماید:

امدادهای غیبی ما برای آن است که ریشه ی بعضی از کفار قطع شود. البته بعضی مفسران، «طرف» را به معنای اشراف گرفته اند. یعنی هدف جنگ بدر، نابودی اشراف کفار بود. نظیر آیه ی «فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ» (۱)

ناامیدی بر دو گونه است؛ اگر کسی از اول ناامید باشد می گویند: «یأس» دارد، ولی اگر بعد از امیدواری، ناامید شود می گویند: «خائب» است. (۲)

جنگ و جهاد در اسلام، گاه دفاعی و برای خنثی کردن تهاجم دشمن و گاه ابتدایی و آغازگرانه و برای سرکوبی دشمنان است.

پیام ها:

۱- سران کفر، یا باید به کلی ریشه کن شوند و یا خوار و ذلیل و مأیوس گردند. با برخوردهای ضعیف و موسمی و موضعی که به ریشه ی کفر لطمه نمی زند،

ص: ۶۰۲

۱- ۱). توبه، ۱۲.

۲- ۲). تفسیر اطیب البیان و التحقيق فی کلمات القرآن.

دل خوش نباشید. «لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۲- وحدت، قدرت، سیاست و مدیریت مسلمانان، باید به گونه ای باشد که دشمن از آنان قطع امید کند. «فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ»

«۱۲۸» لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ

هیچ امری (از هدایت یا کیفر مردم) در اختیار تو نیست. (تنها خداوند است که) یا لطف خود را بر آنها برمی گرداند یا عذابشان می کند، زیرا آنان ستمکارند.

نکته ها:

وقتی رهبری امت صداقت کامل دارد، این گونه عمل می کند که حتی آیاتی را که از او سلب مسئولیت می کند، با کمال صداقت و شهامت برای مردم باز می خواند، که خداوند فرمود: تو کاره ای نیستی. در تفاسیر شیعه و سنی می خوانیم هنگامی که دندان پیامبر در جنگ احد شکست و خون جاری شد، حضرت فرمود: چگونه این مردم رستگار خواهند شد؟ آیه نازل شد که تو مسئول رستگاری مردم نیستی، ممکن است در آینده مورد عفو قرار بگیرند و ممکن است به حال خود رها شده و مجازات شوند.

پیام ها:

۱- عفو یا عذاب به دست خداوند است. شفاعتِ اولیا هم بدون اذن او صورت نمی گیرد و هرگز پیامبران از پیش خود در برابر خداوند استقلالی ندارند.

«لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ»

۲- راه توبه حتی برای فراریان از جبهه حقّ و یا کفّاری که بزرگ ترین صدمه را به مسلمانان زده اند، بسته نیست. «أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ»

۳- عذاب مردم بخاطر ظلم و ستم خودشان است. «يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ»

«۱۲۹» وَ لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَ مَا فِي الْاَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَ اللّٰهُ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ

و آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، از آن اوست. او (طبق حکمت خود) هر کس را بخواهد می بخشد و هر کس را بخواهد عذاب می کند و خداوند بخشنده ی مهربان است.

نکته ها:

این آیه تأکیدی بر آیه ی قبل است که مجازات یا عفو، تنها به دست خداوند است. زیرا آفرینش و حاکمیت تمام هستی در دست اوست. جالب این که در آیه، افراد مورد قهر یا لطف معین نمی شوند، تا غرور یا یأس برای کسی پیدا نشود و همه در حالت خوف و رجا باشند.

ناگفته پیداست که عفو یا عذاب، بر اساس حکمت الهی و وابسته به زمینه هایی است که انسان در خود و یا جامعه بوجود می آورد.

پیام ها:

۱- عفو یا کیفر، تنها به دست کسی است که حاکمیت آسمان ها و زمین برای اوست. «لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ... يَغْفِرُ... وَ يُعَذِّبُ»

۲- در نظام الهی، اصل بر عفو و مغفرت است. «يَغْفِرُ» بر «يُعَذِّبُ» مقدم شده است.

«۱۳۰» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! ربا (و بهره ی پول) را با افزودن های مکرر نخورید، از خدا پروا کنید تا شاید رستگار شوید.

نکته ها:

این آیه همراه با هشت آیه ی بعد که در میان آیات جنگ احد قرار گرفته. شاید به این جهت باشد که مسائل اخلاقی و اقتصادی، در یک نظام دفاعی مؤثر است. جامعه ای که

افرادش اهل اخلاص و ایثار و سبقت در کارهای خیر، و اطاعت از رهبر باشند، در جنگ هم موفق خواهند بود، ولی جامعه‌ی پول پرست و بخیل و نافرمان و مصرّ بر ارتکاب گناه، به یقین شکست خواهد خورد.

آیات تحریم ربا، در چند مرحله و به صورت تدریجی نازل شده است. گام اوّل، انتقاد از رباخواری یهود: «وَ أَخَذِهِمُ الرَّبُّوَا وَقَدْ نُهِوا عَنْهُ» (۱) گام دوم، منع از ربای چندین برابر و در گام سوم، تحریم و به منزله‌ی جنگ با خدا معرّفی شده است.

پیام ها:

۱- ایمان، زیر بنای عمل به دستورات است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا»

۲- قبل از تحریم ربا، نمونه‌های زشت و برجسته آن تحریم شد. «أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً»

۳- رعایت تقوا در مسائل اقتصادی بشدّت لازم است. «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا... اتَّقُوا اللَّهَ»

۴- رستگاری با رباخواری بدست نمی آید، بلکه با تقوا حاصل می شود. «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا... وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

۵- رباخوار، نه در دنیا رستگار است، (به خاطر تشدید اختلافات طبقاتی که منجر به تفرقه و کینه‌ی محرومان و انفجار آنها می شود) و نه در آخرت. (به خاطر گرفتاری به قهر خداوند). «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا... لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

«۱۳۱» وَ اتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

و از آتشی که برای کافران آماده شده است، بپرهیزید.

نکته ها:

امام صادق فرمود: رباخواری از گناهایی است که موجب می شود رباخوار به هنگام مرگ ایمان خود را از دست بدهد و در زمره کافران قرار گیرد. (۲)

ص: ۶۰۵

۱- ۱. نساء، ۱۶۱.

۲- ۲. تفسیر عیاشی.

پیام ها:

۱- مسلمان رباخوار، همان عذابی را می بیند که برای کافر فراهم شده است.

«أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ»

۲- دوزخ، برای کافران فراهم شده و اگر مسلمانانی گرفتار آن شوند، بخاطر تشابه عملی آنان با کفار است. «أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ»

۳- دوزخ هم اکنون موجود است. «أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ» همانگونه که بهشت برای نیکوکاران آماده است. «وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ»

(۱)

«۱۳۲» وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

و خدا و رسول را اطاعت کنید، شاید مورد رحمت قرار گیرید.

نکته ها:

دلیل شکست مسلمانان در جنگ احد، نافرمانی از دستور رسول اکرم صلی الله علیه و آله بود. زیرا آن حضرت فرموده بود که منطقه حفاظتی واقع در میان درّه های کوه احد را رها نکنند، ولی محافظان بخاطر طمع ورزی و جمع آوری غنائم جنگی بر خلاف دستور، منطقه را رها کردند و دشمن از همان منطقه به مسلمانان ضربه زد.

پیام ها:

۱- دستورات و فرامین حکومتی پیامبر صلی الله علیه و آله، همچون فرمان خدا اطاعتشان واجب است. «وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ»

۲- رباخواری، عصیان و طغیان در برابر خدا و رسول است. «لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا... وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ»

۳- کسی که بخاطر اطاعت از فرمان خدا و رسول، دست از رباخواری بردارد و به مردم رحم کند، مورد رحمت قرار خواهد گرفت. «أَطِيعُوا... تُرْحَمُونَ»

ص: ۶۰۶

۴- پیروی از خدا و رسول، رمز نجات از دوزخ است. «اتَّقُوا النَّارَ... وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ»

۵- نتیجه ی پیروی از خدا و رسول، به خود انسان برمی گردد، نه به خدا و رسول.

«لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

۶- اطاعت از خدا، بی پاداش نیست، بلکه وسیله و بستر دریافت رحمت اوست.

«أَطِيعُوا...»

«لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

«۱۳۳» وَ سَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ

برای نیل به آمرزشی از پروردگارتان و بهشتی که وسعت آن به قدر آسمان ها و زمین است و برای پرهیزکاران آماده گردیده، بشتابید.

نکته ها:

گروهی از دانشمندان اسلامی، عقیده دارند که بهشت و دوزخ هم اکنون وجود دارند و یکی از دلایل آنان همین آیات «أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ» یا «أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ» است.

آمرزش گناه، کار الهی است و مراد از سرعت به سوی مغفرت، سرعت به سوی کاری است که مغفرت را بدنبال داشته باشد.

در این آیه، کلمه ی «عَرَضُ» به معنای وسعت است. (۱)

حضرت علی علیه السلام در تفسیر این آیه فرمودند: «سارعوا الی أداء الفرائض» برای انجام تکالیف الهی بر یکدیگر سرعت بگیرید. (۲)

ص: ۶۰۷

۱- ۱. عرب وقتی می خواهد وسعت چیزی را تعریف کند می گوید: عرضش فلان اندازه است و از عرض وسعت طول هم مشخص می شود.

۲- ۲. تفسیر مجمع البیان.

۱- سرعت در کار خیر، ارزش آن را بالا می برد. «سَارِعُوا»

۲- سرعت در توبه و جلب غفران الهی، لازم است. «سَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ»

۳- آمرزش گناهان، از شئون ربوبیت است. «مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ»

۴- اول بخشیده شدن، سپس بهشت رفتن. «مَغْفِرَةٍ... جَنَّةٍ»

۵- لازمه ی سرعت به سوی بهشت متقین، قرار گرفتن در زمره ی متقین است.

«جَنَّةٍ...»

أَعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ

«۱۳۴» الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

(متقین) کسانی هستند که در راحت ورنج انفاق می کنند و خشم خود را فرو می برند و از (خطای) مردم می گذرند، و خداوند نیکوکاران را دوست می دارد.

نکته ها:

به دنبال محکوم کردن ربا در آیات قبل، آیه از انفاق و عفو و گذشت و تعاون تمجید می کند.

روزی یکی از خدمتکاران امام سجاد علیه السلام در موقع شستشوی سر و صورت آن حضرت، ظرف آب از دستش افتاد و سر امام علیه السلام را زخمی کرد. او دریافت که امام ناراحت شده است.

بلافاصله گفت: «وَ الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ»، امام فرمود: من خشم خود را فرو بردم. او دوباره گفت:

«وَ الْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ»، امام فرمود: تو را عفو کردم. او گفت: «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» امام فرمود: تو در راه خدا آزاد هستی. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: هیچ بنده ای نیست که خشم خود را فرو برد، مگر آنکه خداوند عزت او را در دنیا و آخرت فزونی بخشد. خداوند فرمود: «وَ الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ... وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» این پاداش فرو بردن آن خشم است. (۲)

ص: ۶۰۸

۱- تقوا، از انفاق جدا نیست. «أَعَدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ...»

۲- انفاق، سخاوت می خواهد نه ثروت. «فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ»

۳- نه در حال رفاه از محرومان غافل باشیم و نه در تنگدستی بگوییم که ما خود گرفتاریم. «فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ»

۴- متقین محکوم غرایز نیستند، آنان حاکم و مالک خویشان اند. «الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ»

۵- تقوا، از سعه ی صدر جدا نیست. «وَ الْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ»

۶- متقی، منزوی نیست، بلکه با مال و اخلاق خوب خود، با مردم معاشرت می کند. «يُنْفِقُونَ، الْكَاطِمِينَ، الْعَافِينَ»

۷- در عفو خطاکار، ایمان او شرط نیست. «وَ الْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ»

۸- کسی که می خواهد محبوب خدا شود باید از مال بگذرد و خشم و غضب را فرو برد. «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

۹- انفاق به محرومان و گذشت از خطای مردم، از مصادیق احسان و نیکوکاری است. «يُنْفِقُونَ، الْكَاطِمِينَ، الْعَافِينَ، الْمُحْسِنِينَ»

«۱۳۵» وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ اللَّهُ لَهُ وَ لَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَ هُمْ يَعْلَمُونَ

(افراد با تقوا) کسانی هستند که هرگاه کار زشتی انجام دهند و یا به خویشان ستم کنند، خدا را یاد کرده و برای گناهان خود استغفار می کنند.

و جز خدا کیست که گناهان را ببخشد؟ (متقین) چون به زشتی گناه آگاهند بر انجام آنچه کرده اند، پافشاری ندارند.

بعضی مفسران، مراد از «فاحشه» را زنا و مراد از «ظلم» را سایر گناهان دانسته اند و بعضی دیگر مراد از «فاحشه» را گناهان کبیره و «ظلم» را گناهان صغیره دانسته اند.

در روایات می خوانیم که بی توجهی به گناهان گذشته و ترک توبه از آنها، به منزله ی اصرار بر گناه است. «هو ان یذنب الذنب فلا یستغفر الله ولا یحدث نفسه بتوبه فذلک الاصرار» (۱)

امام صادق علیه السلام فرمودند: وقتی این آیه نازل شد، ابلیس همه ی یاران خود را جمع کرد و از آنان چاره جویی کرد. شیاطین پیشنهاداتی دادند که پذیرفته نشد، و سواس خناس گفت: من چاره ی آن را می دانم! گفتند: چگونه؟ گفت: به آنها وعده می دهم و به آرزوها گرفتارشان می کنم تا دچار گناه شوند و وقتی گرفتار شدند، توبه و استغفار را از یاد آنها می برم. (۲)

پیام ها:

۱- گاهی از افراد متقی نیز گناه صادر می شود. «لِلْمُتَّقِينَ... الَّذِینَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً»

۲- خطرناک تر از انجام گناه، غفلت از گناه و بی توجهی به زشتی آن است. متقین اگر هم گناه کنند، بلافاصله استغفار می کنند. «إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً... ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا»

۳- نشانه ی تقوا، توبه از گناه است. «إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً... ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا»

۴- یاد خدا، رمز توبه است. «ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا»

۵- تا یاد خدا در دل گناهکار زنده است، می تواند در مدار متقین وارد شود. «إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً... ذَكَرُوا اللَّهَ»

۶- گناه، ظلم به خویشتن است. «ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ»

۷- تنها خداوند است که گناهان را می بخشد. «وَمَنْ يَعْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ»

۸- متقی کسی است که اصرار بر گناه نداشته باشد. زیرا اصرار بر گناه، نشانه ی سبک شمردن آن و غفلت از یاد خداست. «وَلَمْ يُصِرُّوا عَلٰی مَا فَعَلُوا»

ص: ۶۱۰

(۱- ۱). کافی، ج ۲، ص ۲۸۷.

(۲- ۲). وسائل، ج ۱۱، ص ۶۶.

۹- اصرار آگاهانه بر گناه، سبب محرومیت از مغفرت الهی است. «وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا»

«۱۳۶» أُولَئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ

پاداش آنان (متقین) از طرف پروردگارشان، مغفرت و باغ هایی است که از زیر درختان آنها نهرها جاری است و برای همیشه در آن (باغ ها) هستند و چه نیکوست پاداش اهل عمل.

نکته ها:

آمدن کلمات «الْمُتَّقِينَ»، «الْمُحْسِنِينَ» و «الْعَامِلِينَ» در پایان سه آیه پی در پی، نشانگر آن است که تقوا یک حالت انزوا و عزلت و حالت روحی نیست، بلکه حضور در صحنه، همراه با عمل و احسان است.

پیام ها:

۱- تا انسان از گناه پاک نشود، شایستگی ورود به بهشت را ندارد. «مَغْفِرَةٌ... جَنَّاتٌ»

۲- عفو و مغفرت خداوند، برای تربیت انسان است. «مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ»

۳- تنها با آرزو نمی توان به الطاف خداوند رسید، بلکه کار و عمل لازم است.

«نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ»

«۱۳۷» قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ

به یقین پیش از شما سنت هایی بوده (و سپری شده) است. پس در روی زمین گردش کنید و بنگرید که سرانجام تکذیب کنندگان چگونه بوده است.

نکته ها:

این آیه، به اهمیت جامعه شناسی و شناخت اصول عزت و ذلت جوامع اشاره دارد.

سنت هایی که در اقوام پیشین وجود داشته، از این قبیل است:

الف: حق پذیری که سبب نجات و سعادت آنان شده است.

ب: تکذیب حق که موجب هلاک و نابودی آنها شده است.

ج: آزمایشات الهی برای آنها وجود داشته است.

د: امدادهای غیبی برای حق طلبان بوده است.

ه: به ستمگران فرصت و مهلت داده شده است.

و: مقاومت مردان خدا سبب رسیدن به هدف های والا شده است.

ز: توطئه کفار و خنثی سازی آن از جانب خداوند.

پیام ها:

۱- قوانین و سنت های ثابتی بر تاریخ بشر حاکم است که شناخت آن، برای بشر مفید است. «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ»

۲- تاریخ گذشتگان، چراغ راه زندگی آیندگان است. «فَسِيرُوا... فَأَنْظُرُوا»

۳- جهانگردی هدفدار و بازدید توأم با اندیشه، بهترین کلاس برای تربیت انسان هاست. «فَسِيرُوا... فَأَنْظُرُوا»

۴- شما با سایر امت ها فرقی ندارید. عوامل عزت یا سقوط همه یکسان است.

«فَسِيرُوا...»

«فَأَنْظُرُوا»

۵- شناخت تاریخ و رفتار و سرنوشت پیشینیان در انتخاب راه مفید است.

«فَسِيرُوا...»

«فَأَنْظُرُوا»

۶- حفظ آثار باستانی برای عبرت آیندگان، لازم است. «فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ»

۷- بررسی و تحقیق در تحولات تاریخ، لازم است. «فَسِيرُوا... فَأَنْظُرُوا»

۸- در مطالعه ی تاریخ، جلوه ها مهم نیست، پایان کار مهم است. «فَسِيرُوا... فَأَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ»

ص: ۶۱۲

۹- کيفرهای الهی تنها مربوط به قیامت نیست، گاهی در همین دنیا قهر الهی به سراغ گردنکشان می آید. «لَعَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ»

«۱۳۸» هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَ مَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ

این (قرآن) برای همه ی مردم بیانی روشنگر، ولی برای متقین (وسیله ی) هدایت و پندآموزی است.

نکته ها:

کلمه ی «هذا» یا اشاره به آیات ۱۳۰ تا ۱۳۷ است و یا اشاره به سنت ها و عبرت های تاریخ است که در آیه ی قبل آمده بود.

پیام ها:

۱- قرآن، قابل فهم برای همه ی مردم، در هر عصری است. «بَيَانٌ لِلنَّاسِ»

۲- قرآن، برای همه ی مردم، در همه زمان ها و مکان هاست. «لِلنَّاسِ»

۳- با آنکه قرآن برای عموم مردم است، ولی تنها افراد پرهیزگار و متقی پند پذیر هستند. «مَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ»

۴- روحیه ی افراد در استفاده و بهره مندی از آیات الهی مؤثر است. «لِلْمُتَّقِينَ»

«۱۳۹» وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

و اگر مؤمن هستید، سستی نکنید و غمگین مباشید که شما برترید.

نکته ها:

در جنگ احد، به خاطر عدم اطاعت از فرماندهی، بر قوای اسلام شکست وارد شد، مسلمانان روحیه خود را از دست دادند، این آیه نازل شد که مبادا با شکست خود را ببازید، بلکه با تقویت ایمان خود را تقویت کنید که در این صورت برتری با شماست.

ص: ۶۱۳

۱- شکستِ موضعی در یک جنگ، نشانه‌ی شکستِ نهایی مسلمانان نیست. «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ»

۲- رهبر باید روحیه‌ها را تقویت کند. «وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ...»

۳- اگر به ایمان و اطاعت برگردید، در جنگ‌ها به پیروزی خواهید رسید. «وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

۴- در سایه‌ی ایمان، می‌توان بر همه جهان غالب شد. «أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

۵- پیروزی و شکست ظاهری ملاک نیست، برتری به خاطر عقاید صحیح و تفکر سالم اصل است. «وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

۶- در جهان بینی مادی، عامل پیروزی سلاح و تجهیزات است، ولی در بینش الهی، عامل پیروزی ایمان است. «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

«۱۴۰» إِنْ يَمَسُّكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ

اگر (در جنگ احد) به شما جراحتی می‌رسد، پس قطعاً به گروه کفار نیز (در جنگ بدر) زخمی همانند آن رسیده است. و ما روزها (ی شکست و پیروزی) را در میان مردم تقسیم می‌کنیم تا خداوند (با امتحان) کسانی را که ایمان آورده اند، معلوم کند و از شما گواهانی (بر دیگران) بگیرد و خداوند ستمگران را دوست نمی‌دارد. (گرچه گاهی به ظاهر پیروز شوند)

نکته ها:

این آیه ضمن دلداری به مسلمانان، واقعیتی را بیان می‌کند و آن این که اگر شما به منظور حق و برای هدفی الهی متحمل ضرر جانی شده اید، دشمنان شما نیز کشته و مجروح داده اند. اگر شما امروز در احد پیروز نشده اید، دشمنان شما نیز دیروز در بدر شکست

خورده اند، پس در سختی ها بردبار باشید.

گرچه معمولاً کلمات «شهداء»، «شهید» و «شاهد» در قرآن به معنای «گواه» است، لیکن به دلیل شأن نزول و مسأله جنگ و موضوع زخم و جراحت در جبهه، اگر کسی کلمه ی «شهداء» را در این آیه به «کشته شدگان در راه خدا» معنی کند، به خطا نرفته است.

مسلمانان باید با توجه به موارد زیر روحیه قوی و مستحکم داشته باشند:

الف: «أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ» شما بلند مرتبه اید.

ب: «فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ فَرْحٌ» دشمنان شما نیز زخمی شده اند.

ج: «تِلْكَ الْأَيَّامُ نَدَاوِلُهَا» این روزهای تلخ سپری می شود.

د: «وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا» خدا مؤمنان واقعی را از منافقان باز می شناساند.

ه: «وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ» خداوند از شما گواهانی را برای آینده تاریخ می گیرد.

و: «وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ» خداوند مخالفان شما را دوست ندارد.

امام صادق علیه السلام درباره ی این آیه فرمودند: «از روزی که خداوند آدم را آفرید، قدرت و حکومت خدایی و شیطانی در تعارض با یکدیگر بوده اند، اما دولت کامل الهی با ظهور حضرت قائم علیه السلام تحقق می یابد». (۱)

پیام ها:

۱- مسلمانان نباید در صبر و بردباری از کفار کمتر باشند. «فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ فَرْحٌ مِثْلُهُ»

۲- حوادث تلخ و شیرین، پایدار نیست. «تِلْكَ الْأَيَّامُ نَدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ»

۳- در جنگ و فراز و نشیب های زندگی، اهل ایمان از مدعیان ایمان باز شناخته می شوند. «لِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا»

۴- خداوند از خود شما گواهانی گرفت که چگونه نافرمانی از رهبری موجب شکست می شود. «وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ»

۵- پیروزی موقت کفار، نشانه محبت خداوند به آنان نیست. «اللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ»

ص: ۶۱۵

۶- حوادث و جریان های تاریخی، به اراده ی خداوند محقق پذیر است. «نَدَاوَلَهَا»

«۱۴۱» وَ لِيَمَّحَصَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ

و(فراز و نشیب های جنگ برای آن است) تا خداوند افراد مؤمن را پاک و خالص، و کافران را(به تدریج) محو و نابود گرداند.

نکته ها:

«تَمَحِص» به معنای پاک گرداندن از هر گونه عیب و «مَحَق» به معنای کم شدن و نابودی تدریجی است.

گویا خدا می خواست نقاط ضعف مسلمانان را با شکست در جنگ احد به آنان نشان دهد تا به فکر اصلاح و جبران نقایص بیافتند و برای حرکت های بعدی آمادگی لازم را داشته باشند.

گاهی شکست های سازنده و بیدارگر، از پیروزی های غافلانه و بدون عمق مطلوب تر است.

پیام ها:

۱- جنگ، میزانی است برای شناسایی افراد پاک از اشخاص پوک. «لِيَمَّحَصَّ اللَّهُ»

۲- برای اهل ایمان، شکست یا پیروزی سعادت است. زیرا یا شهادت، یا تجربه، یا غلبه بر دشمن را به دست می آورد. «لِيَمَّحَصَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا»

۳- رشد و شکوفایی ایمان محو و سرنگونی کفر، به مرور زمان و در طول تاریخ به دست می آید. «لِيَمَّحَصَّ... يَمْحَقَ» (يَمْحَقُ) دلالت بر استمرار و «يَمْحَق» معنای تدریج را با خود دارد.

۴- آینده ی تاریخ به سوی محو و نابودی کفر است. «يَمْحَقَ الْكَافِرِينَ»

۵- شکست امروز مهم نیست، پایان کار اصل است. «وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ»

«۱۴۲» أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمِ الصَّابِرِينَ

آیا گمان دارید که (با ادعای ایمان) وارد بهشت شوید، در حالی که هنوز خداوند مجاهدان و صابران شما را معلوم نساخته است؟

نکته ها:

این آیه، به جهاد و صبر و مقاومت مؤمنان اشاره می کند. زیرا راه سیدن به بهشت صبر و جهاد است. قرآن می فرماید: «سَيَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۱) سلام بر شما بهشتیان، به خاطر صبر و مقاومتی که داشتید. در این تعبیر لطفی است، نمی گوید سلام بر شما به خاطر حج و روزه و یا خمس و زکات، زیرا انجام هر عملی نیازمند صبر و پایداری است.

پیام ها:

۱- از امیدهای بیجا و آرزوهای باطل دست برداریم. «أَمْ حَسِبْتُمْ»

۲- ایمان قلبی کافی نیست، تلاش و عمل نیز لازم است. بهشت را به بها دهند نه بهانه. «أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَم...»

۳- کلید بهشت، صبر و جهاد است. صبر در برابر مصیبت، معصیت و انجام عبادت و حضور در جبهه ی جهاد اکبر و جهاد اصغر. «وَيَعْلَمُ الصَّابِرِينَ»

۴- صبر و مقاومت، همراه با جهاد لازم است. زیرا شروع جنگ و ادامه ی آن و عوارض و آثار پس از جنگ، همه و همه نیازمند صبر و بردباری است.

«جَاهِدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمُ الصَّابِرِينَ»

«۱۴۳» وَ لَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ

همانا شما مرگ (و شهادت) را (پس از جنگ بدر) پیش از آنکه با آن روبرو شوید سخت آرزو می کردید، پس آن را (در جنگ احد) دیدید، ولی (ناخوشایند به آن) نگاه می کردید.

ص: ۶۱۷

نکته ها:

در شأن نزول این آیه آمده است: پس از جنگ بدر که مسلمانان پیروز شدند و عده ای نیز به شهادت رسیدند، برخی می گفتند: ای کاش! ما نیز در جنگ بدر در راه خدا به شهادت می رسیدیم. ولی همانها در سال بعد در جنگ احد پا به فرار گذاشتند که در این آیه مورد انتقاد و سرزنش قرار گرفته اند.

در زیارت شهدای کربلا- می گوئیم: ای کاش! ما با شما بودیم و به شهادت می رسیدیم. آیا هیچ فکر کرده ایم که در مقام عمل، چه می کنیم؟! خوش بود گر محک تجربه آید به میان تا سیه روی شود هر که در او غش باشد

پیام ها:

۱- به تخیلات و آرزوهای خود دل نبندیم و به هر شعار و شعاردهنده ای اطمینان نکنید. «وَلَقَدْ كُنْتُمْ... فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ...»

۲- در میدان عمل، مردان آزموده می شوند. «رَأَيْتُمُوهُ... وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ»

«۱۴۴» وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ

و محمد جز پیامبری نیست که پیش از او نیز پیامبران (دیگری آمده و) در گذشته اند. (بنابراین مرگ برای انبیا نیز بوده و هست)، پس آیا اگر او بمیرد و یا کشته شود، شما به (آئین) گذشتگان خود بر می گردید؟ و هر کس به عقب برگردد، پس هرگز هیچ ضرری به خداوند نمی زند و خداوند بزودی پاداش شاکران را خواهد داد.

نکته ها:

در تفاسیر آمده است: در جنگ احد هنگامی که شایعه گردید محمد کشته شد. این شایعه

موجب شادی و روحیه گرفتن کفار شد و جمعی از مسلمانان ضعیف‌الایمان پا به فرار گذاشتند. برخی به فکر گرفتن امان از ابوسفیان فرمانده کفار افتادند. در برابر این گروه، مسلمانانی با صدای بلند فریاد می‌زدند: اگر محمد هم نباشد راه محمد و خدای محمد باقی است، فرار نکنید. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: حساب قتل از مرگ جداست، و هر شهیدی در آینده تاریخ برگشته و دوباره خواهد مرد. زیرا قرآن می‌فرماید: (۲) «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ» (۳)

پیام‌ها:

۱- وظیفه پیامبر، رسالت و ابلاغ پیام خداست. «وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ»

۲- مگر با مرگ انبیای قبل، پیروانشان از دین برگشتند؟! «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ...»

۳- جامعه‌ی اسلامی باید چنان تشکّل و انسجامی داشته باشد که حتی مرگ رهبر به آن ضربه‌ای نزند. «أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ»

۴- پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز تابع سنت‌های الهی و قوانین طبیعی همچون مرگ و حیات است. «أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ»

۵- انتشار شایعه، از حربه‌های دشمن است. «مَاتَ أَوْ قُتِلَ» (با توجه به شأن نزول)

۶- عمر پیامبر محدود است، نه راه او. «أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ»

۷- فردپرستی ممنوع. راه خدا که روشن شد، آمد و شد افراد نباید در پیمودن خط الهی ضربه وارد کند. «أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ»

۸- ایمان خود را چنان ثابت و استوار سازید که حوادث تاریخ آن را نلرزاند.

«أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ»

ص: ۶۱۹

۱-۱) زمانی به نوشتن این آیه رسیدم که بنیانگذار جمهوری اسلامی حضرت امام خمینی قدس سره به ملکوت اعلی پیوست و در تشییع پیکر ایشان حدود ده میلیون نفر در تهران شرکت کردند. مسلمانان ایران براساس همین آیه بر پیمان خود استوار ماندند و با انتخاب رهبری عادل و فقیه؛ «آیه‌الله خامنه‌ای» با امام و آرمان‌های بلند او تجدید بیعت نمودند.

۲-۲) تفسیر عیاشی، ج ۲، ص ۱۱۳.

۳-۳) انبیاء، ۳۵.

۹- دست برداشتن از خط انبیا، سقوط و عقب گرد است. «انْقَلَبْتُمْ عَلَيَّ اَعْقَابِكُمْ»

۱۰- کفر مردم، ضرری برای خداوند ندارد. «فَلَنْ يَضُرَّ اللّٰهَ»

۱۱- مقاومت در راه حق، بهترین نوع شکر عملی است که پاداشش با خداست.

«سَيَجْزِي اللّٰهُ الشّٰكِرِيْنَ»

«۱۴۵» وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوْتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ كِتَابًا مُّوَجَّلًا. وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهٖ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهٖ مِنْهَا وَسَيَجْزِي الشّٰكِرِيْنَ

هیچ کس جز به فرمان خدا نمی میرد، (و این) سرنوشتی است تعیین شده. و هر کس پاداش دنیا را بخواهد از آن به او می دهیم، و هر کس پاداش آخرت را بخواهد از آن به او می دهیم، و بزودی سپاسگزاران را پاداش خواهیم داد.

پیام ها:

۱- با فرار از جنگ، نمی توان از مرگ فرار کرد. «انْقَلَبْتُمْ عَلَيَّ اَعْقَابِكُمْ... مَا كَانَ لِنَفْسٍ»

۲- مرگ، به دست ما نیست، «وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوْتَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ» ولی اراده و تعیین هدف به دست ماست. «وَمَنْ يُرِدْ...»

۳- حال که دنیا و آخرت در برابر ماست، مسیر ابدیت و رضای خالق را انتخاب کنیم. «مَنْ يُرِدْ... نُؤْتِهٖ مِنْهَا»

۴- هر نوع انگیزه و عملی بازتاب و عکس العمل مخصوصی دارد. در هر مسیری گام نهمیم به مقصدی خاص خواهیم رسید. «مَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا... وَمَنْ يُرِدْ...»

«۱۴۶» وَ كَأَيِّنَ مِنْ نَبِيِّ قَاتَلَ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ

و چه بسیار پیامبرانی که همراه آنان خداپرستان بسیاری جنگیدند، پس برای آنچه در راه خدا به آنان رسید، نه سستی کردند و نه ناتوان شدند و تن به ذلت ندادند و خداوند صابران را دوست دارد.

نکته ها:

«رَبِّيُونَ» جمع «رَبِّي» بر وزن «مَلِي» به کسی گفته می شود که ارتباط و پیوند او با خدا محکم و در دین، دانشمند و مقاوم و با اخلاص باشد. (۱)

پیام ها:

۱- تاریخ انبیا همواره همراه با مبارزه بوده است. «وَ كَأَيِّنَ...»

۲- با نگاه به زندگی اولیای خدا در طول تاریخ و مقاومت آنان درس بگیریم. «وَ كَأَيِّنَ مِنْ نَبِيِّ»

۳- جنگ و جهادی حق است که زیر نظر رهبر الهی باشد. «قَاتَلَ مَعَهُ» در دعای ماه رمضان نیز می خوانیم: «اللهم ارزقنا قتلا فی سیلک تحت رآیه نبيک مع اولیائک»

۴- تعداد مجاهدان عالم و عارف در تاریخ بسیار است. «كَأَيِّنَ... رَبِّيُونَ كَثِيرٌ»

۵- گرچه همه ی مجاهدان عزیزند، ولی رزمندگان خداپرست و دانشمند حساب دیگری دارند. «رَبِّيُونَ»

۶- ایمان به خدا، سرچشمه ی مقاومت است. «رَبِّيُونَ... فَمَا وَهَنُوا»

۷- مشکلات نباید عامل سستی وضعف شود، بلکه باید عامل حرکت و تلاش جدیدی گردد. «فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ»

۸- حرکت مخلصانه و در مسیر الهی به انسان روحیه می دهد و تحمل مشکلات

ص: ۶۲۱

را آسان می کند. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۹- مشکلات و ناملايمات، مردان خدا را وادار به تسليم نمی کند. «وَمَا اسْتَكَاثُوا»

۱۰- هر چند در بدر پیروز شدید، ولی راه آینده ی شما مسلمانان، راه جهاد و مبارزه است، پس باید صبور و مقاوم باشید. (با توجه به آیات قبل و بعد)

۱۱- رزمندگان بصیر، نه از درون روحیه خود را می بازند؛ «فَمَا وَهَنُوا» و نه توان رزمی خود را از دست می دهند؛ «وَمَا ضَعُفُوا» و نه در اثر ناملايمات تسليم می شوند. «وَمَا اسْتَكَاثُوا»

۱۲- انجام وظیفه و پایداری بر حق مهم است، پیروز بشویم یا نشویم. آیه می فرماید: «وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ» و فرمود: «يُحِبُّ الْفَاتِحِينَ»

«۱۴۷» وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَتَبَّتْ أَعْقَابُنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

و کلام آنها (رزمندگان مخلص و آگاه) جز این نبود که گفتند: «پروردگارا! گناهان و زیاده روی در کارمان را ببخشای و گام های ما را استوار بدار و ما را بر گروه کافران یاری ده.»

پیام ها:

۱- از عوامل شکست در جنگ، گناه و زیاده روی است. رزمندگان مخلص، با این موانع پیروزی را از بین می برند. «اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا»

۲- شکست خود را به قضا و قدر و یا دیگران نسبت ندهید، به قصورها و تقصیرهای خود نیز توجه داشته باشید. «ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا»

۳- اول استغفار، بعد استنصار. ابتدا طلب آمرزش کنید، سپس از خداوند پیروزی بخواهید. «اغْفِرْ لَنَا... وَانصُرْنَا»

۴- به جای تسليم در برابر دشمن، در پیشگاه خداوند اظهار ذلت نمایید. «وَمَا اسْتَكَاثُوا... رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا...»

۵- صحنه های جهاد و جنگ، بستری است برای دعا و استغفار. «وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا»

۶- مردان خدا، نصرت و یاری خدا را برای نابودی کفر می خواهند، نه برای کسب افتخار خود. «وَ أَنْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»

۷- بر لطف خداوند تکیه کنید، نه بر نفرت خود. «رَبُّيُونَ كَثِيرٌ... رَبَّنَا... أَنْصُرْنَا»

«۱۴۸» فَآتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَ حُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

پس خداوند پاداش دنیا و پاداش نیک آخرت را به آنان عطا کرد و خداوند نیکوکاران را دوست می دارد.

نکته ها:

ممکن است مراد از پاداش دنیوی رزمندگان، ثابت قدمی و پیروزی و مراد از ثواب آخروی آنان، مغفرت گناهان باشد.

پیام ها:

۱- میان پاداش های دنیوی و اخروی تفاوت فراوان است. «وَ حُسْنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ» در بهره های دنیوی، تلخی هایی نیز وجود دارد، ولی ثواب آخرت، به تمامی نیکی و خیر است.

۲- دعا، جهاد، صبر، استغفار، ایمان و توکل به خداوند که در آیات قبل آمده بود، از عوامل محبوبیت نزد خداوند است. «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

ص: ۶۲۳

﴿۱۴۹﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر از کسانی که کفر ورزیدند اطاعت کنید، شما را به آئین گذشتگان کافرتان بر می گردانند، پس به خسارت و زیانکاری باز خواهید گشت.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه می خوانیم که در جنگ احد، وقتی که مسلمانان شکست خوردند، سردسته ی منافقان عبدالله بن ابی فریاد زد: به برادران مشرک ملحق شوید و همان بت پرستی را ادامه دهید. (۱)

پیام ها:

۱- خطر ارتداد و انحراف در کمین مؤمنان است. «الَّذِينَ آمَنُوا... يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ»

۲- در فراز و نشیب ها، مراقب تبلیغات و وسوسه های دشمن باشید، مبادا کم کم به آنان گرایش پیدا کنید. «إِن تَطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا»

۳- کفر پس از ایمان، ارتجاع و سقوط است. «عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ... خَاسِرِينَ»

۴- خسارت واقعی، به هدر دادن سرمایه های ایمانی، فکری و روحی است، از دست دادن بهشت و گرفتن دوزخ است. «فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ»

۵- شکست در میدان جنگ خسارت نیست، شکست اعتقادی و ارتداد، خسارتی بس بزرگ است. «فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ»

﴿۱۵۰﴾ بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ

(از آنها که دوستدار شما نیستند پیروی نکنید، بلکه خداوند مولای شماست و او بهترین یاوران است.)

ص: ۶۲۴

نکته ها:

در آیه اول سخن از اطاعت کفار بود، نه مولا- و سرپرست گرفتن آنان، اما از این که در آیه دوم می گوید: خداوند مولای شماست، پس استفاده می شود هر کس کفار را اطاعت کند، در حقیقت را مولا گرفته است.

انگیزه ی ارتداد و اطاعت از کفار، کسب عزت و قدرت است. قرآن در آیه ۱۵۰ و آیاتی نظیر آن، این خیال واهی را رد می کند و می فرماید: «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» (۱) و «إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا» (۲)

پیام ها:

۱- ولایت و اطاعت، در خداوند منحصر است. «بَلِ اللّٰهُ مَوْلَاكُمْ»

۲- ولی گرفتن خداوند، سبب پیروزی شماست. «مَوْلَاكُمْ وَ هُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ»

«۱۵۱» سَلِّقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَ مَا أَوَّاهُمْ النَّارُ وَ بئسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ

بزودی در دل‌های کسانی که کفر ورزیدند، بیم خواهیم افکند، زیرا چیزی را با خدا شریک کرده اند که بر (حقیقت) آن (خداوند) دلیلی نازل نکرده است و جایگاه آنان آتش دوزخ است و چه بد است جایگاه ستمگران.

نکته ها:

پس از شکست مسلمانان در احد، ابوسفیان و لشکریانش که هنوز از اطراف مدینه خیلی دور نشده بودند، گفتند: مسلمانان ها نابود شدند و باقیمانده آنان گریختند، خوب است بازگردیم و آنها را ریشه کن کنیم. ولی خداوند آنچنان ترس و وحشتی در دل آنان افکند که مانند شکست خوردگان به مکه بازگشتند، چون نگران حمله مسلمانان بودند. (۳)

ص: ۶۲۵

۱- ۱. بقره، ۱۶۵.

۲- ۲. یونس، ۶۵.

۳- ۳. مناقب، ج ۱، ص ۱۲۶.

۱- خداوند، مسلمانان را با القای ترس بر قلب دشمن یاری می کند. «سُنَلِّقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ»

۲- تکیه به غیر خدا، شرک و عامل ترس است. همان گونه که ایمان و یاد خدا عامل اطمینان می باشد. «الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا»

۳- مشرک، بر ادعای شرک برهان ندارد. «مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا»

۴- اصول عقاید باید بر اساس منطق و استدلال باشد. «لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا»

۵- برهان، نوری الهی است که بر دلها نازل می شود و مشرکان این نور را ندارند.

«لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا»

۶- شرک، نوعی ظلم است. «بِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ»

«۱۵۲» وَ لَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّونَهُمْ بِإِذْنِهِ حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَ تَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَ لَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ

و قطعاً خداوند وعده ی خود را (مبنی بر پیروزی شما در جنگ احد) محقق گرداند، زیرا که دشمن را با خواست او می کشتید، تا آنکه سست شدید و در کار (جنگ و تقسیم غنائم) به نزاع پرداختید و از (دستور پیامبر) نافرمانی کردید، با آنکه خداوند (پیروزی و) آنچه را (از غنائم) که محبوب شما بود به شما نشان داده بود. برخی از شما خواهان دنیایند (و غنائم جنگی)، و برخی خواهان آخرت (و شهادت در راه خدا). پس آنگاه خداوند شما را از (تعقیب) آنان منصرف ساخت (و پیروزی شما به شکست انجامید)، تا شما را بیازماید، ولی از (خطای) شما در گذشت و همانا خداوند نسبت به مؤمنان، صاحب فضل و بخشش است.

نکته ها:

در سال دوم هجری که مسلمانان در جنگ بدر پیروز شدند، خداوند وعده داد که در جنگ های آینده نیز پیروز می شوند. در سال بعد که جنگ احد واقع شد، پیامبر صلی الله علیه و آله پنجاه نفر مسلح را برای حفاظت از درّه ها و کوهها نصب کرد. چون جنگ شروع شد، در آغاز مسلمانان حمله کرده و نفس دشمن را گرفته و آنها را شکست دادند، اما متأسفانه در بین آن پنجاه نفر که مسئول حفاظت از کوه بودند، اختلاف شد، عده ای گفتند: پیروزی ما قطعی است، پس به سراغ جمع غنائم برویم و عده ای کمی همچنان سنگرها را حفظ کردند. دشمن شکست خورده، از همان منطقه ای که بدون محافظ مانده بود حمله کرد و این بار مسلمانان ضربه ی سنگینی خوردند و شهدای بسیاری دادند، تا آنجا که جان پیامبر در معرض خطر قرار گرفت و بسیاری از مسلمانان پا به فرار گذاشتند.

پس از پایان جنگ، مسلمانان از پیامبر صلی الله علیه و آله انتقاد می کردند که مگر خدا به ما وعده ی پیروزی نداده بود، پس چرا شکست خوردیم؟ این آیه پاسخ می دهد که وعده ی خدا راست و درست بود، ولی سستی و نزاع و نافرمانی عامل شکست شما شد.

پیام ها:

۱- معنای تحقق وعده های خدا، نادیده گرفتن سنت های الهی نیست. نصرت خداوند تا زمانی است که شما به وظیفه عمل کنید. «لَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ... إِذَا فَشِلْتُمْ وَ تَنَازَعْتُمْ»

۲- از جمله عوامل شکست، سستی، نزاع و عدم اطاعت از فرماندهی است.

«فَشِلْتُمْ وَ تَنَازَعْتُمْ...»

وَ عَصَيْتُمْ»

۳- افراد برای هدف های متفاوت جنگ می کنند. بعضی برای دنیا می جنگند و بعضی برای آخرت. «مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ»

۴- پایداری در نبرد، حفظ وحدت و اطاعت، نشانه ی آخرت خواهی رزمندگان است. «مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ»

۵- جزای کسی که بجای شکر نعمت پیروزی، به اختلاف و نافرمانی و سستی

دامن زند، شکست است. «صَرَفَكُم عَنْهُمْ»

۶- عامل شکست های بیرونی، درونی است. شما در درون سست و نافرمان شدید، لذا در بیرون شکست خوردید. «فَشَاتَمْتُمْ... صَرَفَكُم عَنْهُمْ»

۷- شکست ها، وسیله ی آزمایش الهی است. «لِيَبْتَلِيَكُمْ»

۸- هنگام تخلّف و شکست نیز از لطف خدا مأیوس نشوید. «عَفَا عَنْكُمْ»

۹- ایمان، بستر و زمینه ی دریافت فضل خاص خداوند است. «عَفَا عَنْكُمْ وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ»

۱۰- مؤمن را به خاطر یک خلاف نباید از صفوف اهل ایمان خارج دانست، بلکه باید از یک سو هشدار داد و از سوی دیگر با تشویق دلگرمش کرد. «عَفَا عَنْكُمْ وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ»

«۱۵۳» إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَى أَحَدٍ وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ فَأَبَىٰ بَكُمُ غَمًّا بَعَمَّ لِكَيْلًا تَحْزَنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَ لَا مَا أَصَابَكُمْ وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

(به خاطر بیاورید) هنگامی که (در جنگ احد به هنگام فرار، از کوه) بالا می رفتید و به هیچ کس توجه نمی کردید، (در حالی که) پیامبر شما را از پشت سرتان فرا می خواند (که به جای خود برگردید). پس به سزای آن، خداوند غمی بر غم هایتان افزود تا دیگر بر آنچه (از غنائم) از کفتان رفته یا (از آسیب و زخم) بر سرتان آمد، اندوه نخورید و (بدانید که) خداوند به آنچه انجام می دهید، آگاه است.

نکته ها:

درباره جمله ی «فَأَبَىٰ بَكُمُ غَمًّا بَعَمَّ» تفسیرهای گوناگونی مطرح شد است از جمله:

۱. خداوند به لطف خود، غم پیروزی کفار بر مسلمانان را جایگزین غم از دست دادن غنائم ساخت.

۲. خداوند به سزای غمی که بر دل پیامبر وارد کردید، شما را دچار غم و اندوه فراوان کرد.

۳. خداوند به سزای فرار از جنگ و نافرمانی از پیامبر، غم های فراوانی را یکی پس از دیگری بر شما وارد کرد.

بر اساس روایات، غم اول شکست در جنگ احد و غم دوم، تسلط خالد بن ولید بر مسلمانان بود که موجب افزایش اندوه آنان از شکست در جنگ احد گردید. (۱)

پیام ها:

۱- نتیجه ی سستی، اختلاف و عدم اطاعت از فرماندهی؛ فرار و سراسیمگی در جبهه ی نبرد است. «حَتَّىٰ إِذَا فَشِلْتُمْ وَ تَنَازَعْتُمْ... إِذْ تُصْعِدُونَ»

۲- یاد نقاط ضعف، مایه ی بهره گیری از تجربه هاست. «إِذْ تُصْعِدُونَ»

۳- هنگام خطر، انسان جز خودش به فکر دیگری نیست. «لَا تَلُوْنُ عَلَيَّ أَحَدٍ»

۴- فریاد رهبر، در افراد ترسو و سست ایمان تأثیر گذار نیست. «وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ»

۵- اظهار علاقه، در روز آسایش مهم نیست؛ همدلی و همراهی در روزهای سختی نشانه ی دوستی واقعی است. «وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ...»

۶- آنجا که همه فرار می کنند، رهبر باید در صحنه بماند و فراریان را فراخواند.

«وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ...»

۷- یک لحظه غفلت و کوتاهی در انجام وظیفه، موجب هجوم ناگواری های پی در پی می شود. «عَمَّا بَعَثَ»

۸- از ناگواری های گذشته درس بگیرید و از مصیبت ها و ناکامی های گذشته، اندوهی به دل را ندهید. «لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَيَّ مَا فَاتَكُمْ وَ لَا مَا أَصَابَكُمْ»

ص: ۶۲۹

«۱۵۴» ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمْنَهُ نُعَاسًا يَغْشَىٰ طَائِفَةً مِنْكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَيْكُمْ مَضْجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحَّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

سپس (خداوند) به دنبال آن غم، آرامشی (به گونه ی) خوابی سبک بر شما فرود فرستاد که گروهی از شما را فراگرفت (و با آن، خستگی و اضطراب از تن شما بیرون رفت. این آرامش برای کسانی بود که از فرار خود در احد ناراحت و تائب بودند)، ولی گروه دیگر که هم‌تشان (حفظ) جان خودشان بود و به (وعده های) خدا همچون دوران جاهلیت گمان ناحق داشتند، (به طعنه) می گفتند: آیا چیزی از امر (نصرت الهی) با ماست؟ بگو: براستی که امر (پیروزی) همه اش به دست خداست. آنها در دل های خود چیزی را مخفی می کنند که برای تو آشکار نمی کنند، می گویند: اگر در تصمیم گیری (برای شیوه جنگ)، حقی برای ما بود، ما در اینجا کشته نمی شدیم. (به آنان) بگو: اگر در خانه هایتان نیز بودید، آنهایی که کشته شدن بر آنها مقرر شده بود، به سوی قتلگاه خود روانه می شدند و (حادثه احد) برای آن است که آنچه را در سینه های شماست، خدا بیازماید و آنچه را در دل دارید، پاک و خالص گرداند و خداوند به آنچه در سینه هاست داناست.

پیام ها:

۱- خداوند به خاطر تخلفات و اختلافاتی که در جنگ احد داشتند، شما را تنبیه

کرد، ولی به حال خود رها نکرد. «ثُمَّ أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ... أَمَنَةً»

۲- خداوند در اوج حوادث تلخ، به دل‌های مؤمنان آرامش می‌بخشد. «بَعْدَ الْغَمِّ أَمَنَةً»

۳- خواب، مایه‌ی آرامش و هدیه‌ی الهی است. «أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ... نُعَاسًا»

۴- روحیات، اعتقادات، باورها و تحلیل‌های همه‌ی رزمندگان یکسان نیست.

□
«طَائِفَةٌ...»

□
«وَ طَائِفَةٌ...»

۵- در بند خود بودن، مایه‌ی بدگمانی به وعده‌های الهی است. «أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ» □

۶- حتی در شرایط بحرانی و شکست‌ها نیز به خدا و وعده‌های او سوءظن نبرید.

□
«وَ طَائِفَةٌ...»

□
يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ»

۷- سوءظن به وعده‌های خدا، ناروا و بی‌اساس و از عقاید جاهلیت است.

□
يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ»

۸- خودمحوری و رفاه‌طلبی، انسان را از مدار رضای خداوند خارج می‌کند. «قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ» □

۹- این پندار که مسلمانان حتی در صورت سستی و اختلاف و نافرمانی نباید شکست بخورند، پنداری جاهلانه است. «ظَنَّ

□
الْجَاهِلِيَّةِ»

۱۰- افراد ضعیف‌الایمان، شکست خود را به عدم نصرت الهی نسبت می‌دهند.

□
يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا» □

۱۱- طرح سؤالاتی که موجب تضعیف روحیه‌ی رزمندگان می‌شود، ممنوع است.

□
«هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ»

□
۱۲- در برابر ایجاد وسوسه‌ها و تردیدها، قاطعیت لازم است. «قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ» □

۱۳- مسلمانان رفاه طلب و خود محور، دائماً از درون نگرانند. «يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ»

۱۴- آنهایی که به خود فکر می کنند، توقع قبول نظراتشان را در تصمیم گیری ها دارند. «أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ... يَقُولُونَ لَوْ كَانَتْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ...»

ص: ۶۳۱

۱۵- از مقدرات حتمی، امکان فرار نیست. «لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ...»

۱۶- اعتقاد به مقدرات حتمی پروردگار، به انسان آرامش می دهد. «لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَىٰ مَضَاجِعِهِمْ»

۱۷- حوادث تلخ و شکست در جبهه ها، یکی از راههای امتحان و شناسایی روحیه ها و درجات ایمان افراد است. «لِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ»

۱۸- حوادث تلخ و شیرین، صحنه ای برای تجلی روح و فکر شماسست و گرنه خداوند همه ی روحیه ها و افکار را از قبل می داند. «وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

«۱۵۵» إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَ لَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ

همانا کسانی از شما که روز برخورد دو سپاه (در احد، از جنگ) روی برگرداندند (و فرار کردند)، جز این نبود که شیطان به خاطر بعضی از کردار (ناپسند) شان آنها را لغزاید و البته خداوند از آنها گذشت، برآستی که خداوند آمرزنده ی بردبار است.

نکته ها:

آیه در مورد فرار بعضی از مسلمانان در جنگ احد است. در تفاسیر آمده است؛ در جنگ احد جز سیزده نفر (پنج نفر آنان از مهاجران و هشت نفر از انصار) همه فرار کردند. در مورد این که سیزده نفر، جز علی علیه السلام چه کسانی بودند اختلاف است.

چگونگی برخورد مسلمانان در جنگ احد آنان را به چهار گروه تقسیم کرد: ۱. شهدا ۲.

صابران ۳. فراریان که مورد عفو قرار گرفتند ۴. منافقان.

پیام ها:

۱- یکی از علل فرار از جنگ، گناه است. «تَوَلَّوْا... بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا»

۲- گناه، میدان را برای وسوسه های شیطان باز می کند. «اسْتَزَلَّهُمُ... بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا»

ص: ۶۳۲

۳-خطاکار را نباید برای همیشه طرد کرد و در کيفر او شتاب کرد. «عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ»

۴-خداوند گنهکاران را می بخشد، پس شما آنان را ملامت نکنید. «عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ»

«۱۵۶» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

ای کسانی که ایمان آوردید! مانند کسانی که کفر ورزیدند نباشید که درباره ی برادران خود، که به سفر رفته یا رزمنده بودند، گفتند: اگر نزد ما بودند نمی مردند و کشته نمی شدند. (بلکه با دلگرمی به جبهه بروید) تا خداوند آن (شجاعت و شهادت طلبی شما) را در دل‌های کفار (و منافقان) مایه ی حسرت (رسیدن به هدفشان) قرار دهد و خداوند (است که) زنده می کند و می میراند و خداوند به آنچه انجام می دهید بیناست.

پیام ها:

۱-دشمن پس از پایان جنگ، دست به شایعات دلسرد کننده می زند. «لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا» اگر مجاهدان نزد ما می ماندند کشته نمی شدند.

۲-دشمن در لباس دلسوزی و حسرت، سمپاشی می کند. «لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا»

۳-کسی که زندگی مادی هدف اوست، مرگ و شهادت را خسارت می داند. «لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا»

۴-منافق، کافر است، چون گویندگان این سخنان منافقان بودند، ولی قرآن از آنها به «كَالَّذِينَ كَفَرُوا» یاد می کند.

۵-مرگ و حیات، از مقدرات الهی است، نه آنکه مربوط به جنگ و سفر باشد.

«وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ»

۶- تقویت ایمان به مقدرات الهی، موجب استقامت و حضور در میادین جهاد و برطرف شدن ترس و هراس می شود. «وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ»

۷- خداوند بصیر و آگاه است، مواظب حالات، افکار و اعمال خود باشیم. «وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»

«۱۵۷» وَ لَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ

و اگر در راه خدا کشته شوید و یا بمیرید (زیان نکرده اید، زیرا) آمرزش و رحمت خداوند از آنچه (آنان در طول عمر خود) جمع می کنند، بهتر است.

نکته ها:

خداوند با بیان دو نکته، به شایعات دلسرد کننده ی منافقان که در آیه ی قبل مطرح شد پاسخ می دهد:

الف: مرگ و حیات به دست اوست. جبهه رفتن، طول عمر را کم نمی کند.

ب: کسی که در راه خدا گام بردارد، بمیرد یا شهید شود، برنده است. زیرا او عمر داده، ولی مغفرت و رحمت گرفته است، پس چیزی را نباخته است.

کسانی که در راه سفر به جبهه، یا در راه تحصیل علم، یا در سفر به حج و زیارت، تبلیغ و ارشاد و سایر اهداف مقدس از دنیا بروند، مشمول رحمت و مغفرت الهی خواهند بود.

پیام ها:

۱- در جهان بینی الهی، مرگ و شهادت در راه خدا، از همه ی دنیا و جمع کردنی های آن بهتر است. «وَلَئِنْ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ...»

۲- مهم در راه خدا بودن است، خواه به شهادت بیانجامد یا مرگ. «قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ...»

۳- اول باید بخشیده شد، سپس رحمت الهی را دریافت کرد. کلمه ی «لمغفره» قبل

از کلمه «رحمه» آمده است.

۴- مغفرت و رحمت نتیجه ای ابدی دارد، ولی مال و ثروت آثارش موقت است.

﴿لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ﴾

﴿۱۵۸﴾ وَلَئِنْ مِتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لِإِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ

و اگر بمیرید یا کشته شوید، قطعاً به سوی خداوند برانگیخته می شوید.

نکته ها:

در آیه ی ۱۵۸ عبارت «فِي سَبِيلِ اللَّهِ» نیامده، تا بگویید: محشور شدن همه ی کسانی که بمیرند یا کشته شوند در هر راهی که باشند، به سوی خداست. اکنون که مرگ برای همه حتمی است و حشر همه در محضر خداوند نیز حتمی است، پس چرا بهترین نوع رفتن را با رضایت پذیرا نباشیم؟ اگر مرگ و شهادت، هر دو بازگشت به سوی خداست، پس نگرانی از شهادت چرا؟

امام حسین علیه السلام می فرماید:

فان تكن الابدان للموت انشئت

فقتل امرء في الله بالسيف افضل

اگر بدن ها برای مرگ آماده شده اند، پس شهادت مرد در راه خدا با شمشیر بهترین مرگ است. (۱)

﴿۱۵۹﴾ فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

(ای رسول ما!) پس به خاطر رحمتی از جانب خدا (که شامل حال تو شده)، با مردم مهربان گشته ای و اگر خشن و سنگدل بودی، (مردم) از دور تو پراکنده می شدند.

ص: ۶۳۵

پس از (تقصیر) آنان در گذر و برای آنها طلب آموزش کن و در امور با آنان مشورت نما، پس هنگامی که تصمیم گرفتی، (قاطع باش و) بر خداوند توکل کن.

براستی که خداوند توکل کنندگان را دوست می دارد.

نکته ها:

گرچه محتوای آیه یک سری دستورات کلی است، لیکن نزول آیه درباره ی جنگ احد است. زیرا مسلمانانی که در جنگ احد فرار کرده، شکست خورده بودند، در آتش افسوس و ندامت و پشیمانی می سوختند. آنان اطراف پیامبر را گرفته و عذرخواهی می کردند، خداوند نیز با این آیه دستور عفو عمومی صادر نمود.

کلمه ی «شُور» در اصل به معنی مکیدن شیره ی گل ها توسط زنبور است. در مشورت کردن نیز انسان بهترین نظریه ها را جذب می کند. مولوی می گوید:

کاین خردها چون مصابیح، انور است

بیست مصباح، از یکی روشتر است.

پیام ها:

۱- نرمش با مردم، یک هدیه ی الهی است. «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ»

۲- افراد خشن و سختگیر نمی توانند مردم داری کنند. «لَا تَقْضُوا مِنْ حَوْلِكُمْ»

۳- نظام حکومتی اسلام، بر مبنای محبت و ارتباط تنگاتنگ با مردم است. «حَوْلِكُمْ»

۴- رهبری و مدیریت صحیح، با عفو و عطوفت همراه است. «فَاعْفُ عَنْهُمْ»

۵- خطا کاران پشیمان و گنه کاران شرمنده را بپذیرید و جذب کنید. «فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ»

۶- ارزش مشورت را با ناکامی های موسمی نادیده نگیرید. (۱) «وَ شَاوِرْهُمْ»

۷- پیامبر وظیفه داشت با مردم حتی آنان که در گذشته لغزش داشته اند نیز مشورت کند. «وَ شَاوِرْهُمْ»

ص: ۶۳۶

۱- ۱). هر چند نتیجه ی مشورت در جنگ احد، مبنی بر مبارزه در بیرون شهر، به شکست انجامید، ولی این قبیل موارد نباید ما را از اصل مشورت و فواید آن باز دارد.

۸- ظلمی را که به تو کردند، عفو کن؛ «فَاعْفُ عَنْهُمْ» برای گناهی که نسبت به خدا مرتکب شدند، طلب آمرزش کن؛ «وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ» در مسائل سیاسی اجتماعی، آنان را طرف مشورت خود قرار ده. «وَ شَاوِرُهُمْ»

۹- استغفار پیامبر درباره امتش، به دستور خداست. پس مورد قبول نیز هست.

«وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ»

۱۰- مشورت کردن، منافاتی با حاکمیت واحد و قاطعیت ندارد. «وَ شَاوِرُهُمْ... فَإِذَا عَزَمْتَ»

۱۱- در کنار فکر و مشورت، توکل بر خدا فراموش نشود. «فَتَوَكَّلْ»

۱۲- ابتدا مشورت و سپس توکل، راه چاره‌ی کارهاست، خواه به نتیجه برسیم یا نرسیم. «شَاوِرُهُمْ... فَتَوَكَّلْ... إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ»

«۱۶۰» إِنَّ يَنْصُرْكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَ إِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

اگر خداوند شما را یاری کند، هیچ کس بر شما غالب نخواهد شد و اگر شما را خوار کند، پس چه کسی است که بعد از آن بتواند شما را یاری کند؟ (بنابراین) مؤمنان فقط باید بر خداوند توکل کنند.

نکته ها:

در آیه ی قبل، سفارش به توکل شد و در این آیه، دلیل توکل بر خدا را چنین مطرح می کند که عزت و ذلت تنها به دست اوست.

در حدیث آمده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله از جبرئیل پرسید: توکل بر خدا چیست؟ جبرئیل گفت: این که بدانی مخلوق، سود و زیانی به تو نمی رساند و از غیر خدا کاملاً مأیوس شوی.

اگر انسان به این درجه رسید، جز برای خدا کار نمی کند و از غیر خدا نمی هراسد و جز به خدا

امید ندارد و این حقیقت توکل است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمودند: «هرگاه میان انسان و گناه، مانعی حائل نشد و انسان گرفتار معصیت گردید، این خذلان الهی است». (۲)

پیام ها:

۱- تنها نصرت و امداد الهی است که تحت الشعاع هیچ چیز قرار نمی گیرد. «إِنْ يَنْصُرْكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ»

۲- پیروزی و شکست هر دو با اراده ی خداوند است. «يَنْصُرْكُمْ... يَخْذُلْكُمْ»

۳- ایمان، از توکل بر خدا جدا نیست. «فَلَيْتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

«۱۶۱» وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَ مَنْ يَغْلُ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ تُوْفَى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ

و هیچ پیامبری را نسزد که خیانت کند و هر کس خیانت کند، آنچه را که (در آن) خیانت نموده روز قیامت به همراه آورد، سپس به هر کس پاداش کامل آنچه کسب کرده، داده شود و آنها ستم نبینند.

نکته ها:

شاید این آیه، پاسخی به آنان باشد که به خاطر جمع غنایم، منطقه حفاظتی احد را رها کردند. آنها به گمان این که از سهم غنیمت محروم نشوند، هشدارهای فرمانده خود را که می گفت: سهم شما محفوظ است و از نظر رسول خدا صلی الله علیه و آله دور نخواهد بود، نادیده گرفتند.

این آیه می فرماید: پیامبر در سهم شما از غنیمت خیانت نخواهد کرد، پس مطمئن باشید و به وظیفه ی خود عمل کنید. امام باقر علیه السلام فرمودند: «مال دزدی و جنس به سرقت رفته، در برابر چشم خائن در دوزخ

ص: ۶۳۸

۱- ۱. بحار، ج ۷۱، ص ۱۳۸.

۲- ۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۲۳.

مجسم شده، به او گفته می شود به آتش داخل شو و آن را خارج کن». (۱)

غش، تقلب، غصب و خیانت از موارد «غَلّ» است. شخصی که مسئول جمع آوری زکات بود، خدمت رسول خدا صلی الله علیه و آله رسید و گفت: این مقدار از اموالی که جمع کرده ام زکات است و مربوط به شماست و این مقدار نیز هدایای مردم به خود من است. حضرت بالای منبر رفت و فرمود: آیا اگر این شخص در خانه اش می نشست کسی به او هدیه می داد؟! به خدا سوگند او با همین اموال حرام در قیامت محشور خواهد شد. (۲)

آنجا که مردم حتی به انبیا بدبین می شوند، شما چه انتظاری نسبت به خودتان دارید؟! از امام صادق علیه السلام نقل شده است که فرمود: «رضایت مردم به دست نمی آید و زبانشان قابل کنترل نیست». (۳)

پیام ها:

۱- نه تنها پیامبر اسلام، بلکه همه ی انبیای الهی امین هستند. «وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ...» نبوت با خیانت سازگار نیست. کسی که می خواهد امین تربیت کند باید خود اهل خیانت نباشد. گرچه در بین رهبران غیر الهی، اهل خیانت کم نیست.

۲- هیچ کس حتی انبیا، از سوءظن مردم به دور نیست. «مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ»

(ضعف ایمان از یکسو و حب دنیا از سوی دیگر، انسان را وادار می کند به انبیا سوءظن ببرد.)

۳- از حریم انسان های پاک و اولیای خدا دفاع کنید. «وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ...»

۴- به نمایش گذاردن مال حرام در قیامت، نوعی مجازات است. و چه سخت است که در برابر انبیا، شهدا و همه ی مردم در قیامت، انسان را همراه با مالی که خیانت کرده بیاورند. «يَأْتِ بِمَا غَلَّ»

۵- یاد قیامت، بازدارنده از خیانت است. «يَأْتِ بِمَا غَلَّ»

۶- خیانت، خیانت است و مقدار آن مهم نیست. «يَأْتِ بِمَا غَلَّ» (کلمه ی «ما» در

ص: ۶۳۹

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر فرقان.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

جمله ی «یأت بما غل» شامل هر مقدار، گرچه اندک باشد، می شود.

۷- قیامت صحنه ای است که نیکان، حسنات خود را می آورند، «جَاءَ بِالْحَسَنَةِ» (۱) و خائنین خیانت های خود را به همراه دارند.
«يَأْتِ بِمَا غَلَّ»

۸- خداوند عادل است. هم جزا را کامل می دهد و هم ذره ای افراط نمی کند.

«وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ»

«۱۶۲» أَفَمَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

آیا کسی که در پی خشنودی خداوند است، مانند کسی است که به خشم و غضب خدا دچار گشته و جایگاه او جهنم است؟ و چه بد بازگشتگاهی است.

«۱۶۳» هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ

آنان نزد خدا (دارای) درجاتی هستند و خداوند به آنچه انجام می دهند، بیناست.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه آمده است: وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله دستور داد به سوی احد حرکت کنید، منافقان به بهانه های مختلف در مدینه ماندند و گروهی از مسلمانان سست ایمان نیز از آنها پیروی کرده و در جبهه حاضر نشدند.

در آیه ی ۱۵۵ همین سوره خواندیم: خداوند کسانی را که از جبهه فرار کرده سپس پشیمان شدند می بخشد، اما این آیه می فرماید: مرفهان و منافقان بهانه گیر را نمی بخشد.

در آیاتی از قرآن این تعبیر آمده است که برای مؤمنان درجاتی است: «لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ» (۲)، «لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى» (۳) اما در این آیه می فرماید: خود مؤمنان درجات می شوند؛ همان گونه که انسان های پاک همچون علی بن ابیطالب علیهما السلام ابتدا طبق میزان

ص: ۶۴۰

۱- ۱. انعام، ۱۶۰.

۲- ۲. انفال، ۴.

۳- ۳. طه، ۷۵.

حرکت می کنند و سپس خود آنان میزان می شوند، ابتدا دور محور می گردند، سپس خود آنان محور حق می شوند.

پیام ها:

۱- هدف مجاهدان واقعی، بدست آوردن رضای خداست، نه پیروزی و غنائم و خودنمایی. «أَفَمَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ...»

۲- در جامعه اسلامی، نباید مجاهدان و مرفهان یکسان دیده شوند. (با توجه به شأن نزول) «أَفَمَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ... كَمَنْ بَاءَ...»

۳- روی گردانی از جبهه و جنگ، بازگشت به غضب خداست. «كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ»

۴- خشنودی یا خشم الهی باید تنها ملاک عمل یک مسلمان باشد. «رِضْوَانَ اللَّهِ...»

بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ»

«۱۶۴» لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

همانا خداوند بر مؤمنان منت گذاشت که در میان آنها پیامبری از خودشان برانگیخت، تا آیات او را بر آنها تلاوت کند و ایشان را پاک کرده و رشد دهد و به آنان کتاب و حکمت بیاموزد، هر چند که پیش از آن، قطعاً آنها در گمراهی آشکار بودند.

نکته ها:

«مَنَّ» به معنای سنگی است که برای وزن کردن اجسام بکار می رود و اعطا کردن هر نعمت سنگین و گرانبهایی را منت گویند. اما سنگین و بزرگ جلوه دادن کارهای کوچک، ناپسند است. بنابراین بخشیدن نعمت بزرگ، نیکو ولی بزرگ نمایی جلوه دادن نعمت های

کوچک، ناپسند است. (۱)

بعثت انبیا از میان مردم دارای برکاتی است:

الف: مردم سابقه او را می شناسند و به او اعتماد می کنند.

ب: الگوی مردم در اجرای دستورات و فرامین الهی هستند.

ج: درد آشنا و شریک غم و شادی مردمند.

د: در دسترس مردم هستند.

همچنان که حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه استفاده می شود، در دوره جاهلیت مردم نه فرهنگ سالم داشتند و نه از بهداشت بهره مند بودند.

برادر ایشان، جعفر طیار نیز در هجرت به حبشه، در برابر نجاشی اوضاع دوره جاهلی را چنین ترسیم می کند: «كُنَّا أَهْلَ الْجَاهِلِيَّةِ نَعْبُدُ الْأَصْنَامَ وَ نَأْكُلُ الْمَيْتَةَ وَ نَأْتِي الْفَوَاحِشَ وَ نَقْطَعُ الْأَرْحَامَ وَ نُسِيءُ الْجَوَارِيَ أَكُلَ الْقَوِي مَنَا الضَّعِيفَ حَتَّى بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا...» ما بت پرستانی بودیم که در آن روزها مردارخوار و اهل فحشا و فساد بودیم، با بستگان قطع رابطه و با همسایگان بد رفتاری می کردیم، قدرتمندان ما حقوق ناتوانان را پایمال می کردند تا این که خداوند پیامبرش را مبعوث کرد... (۲)

پیام ها:

۱- بعثت انبیا، از بزرگ ترین هدیه های آسمانی و نعمت الهی است. «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ» □

۲- گرچه بعثت برای همه ی مردم است، ولی تنها مؤمنان شکرگزار این نعمت هستند و از نور هدایت بهره می گیرند. «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ» □

۳- انبیا، از میان مردم و مردمی بودند. «مِنْ أَنْفُسِهِمْ»

۴- تلاوت آیات قرآن، وسیله ی تزکیه و تعلیم است. «يَتْلُوا... يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمْ» ۵- تزکیه بر تعلیم مقدم است. «يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمْ»

۶- تزکیه و تعلیم سرلوحه برنامه های انبیاست. «يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمْ»

ص: ۶۴۲

۷- رشد و خودسازی باید در سایه ی مکتب انبیا و آیات الهی باشد. «يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ» (ریاضت ها و رهبانیت هایی که سرچشمه اش آیات الهی و معلمش انبیا نباشند، خود یک انحراف است).

۸- برای شناخت بهتر نعمت بعثت انبیا، به تاریخ مردمان قبل از آنان باید مراجعه کرد. «إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

۹- در محیطهای گناه آلود و گمراه نیز می توان کار کرد. «يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ... وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

۱۰- در مکتب انبیا، پرورش روحی و آموزش فکری، در کنار بینش و بصیرت مطرح است. «يُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ»

«۱۶۵» أَوْ لَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

آیا چون مصیبتی (در جنگ احد) به شما رسید که دو برابرش را (در جنگ بدر) به آنها (دشمن) وارد ساخته بودید، گفتند: این مصیبت از کجاست؟ (و چرا به ما رسید؟) بگو: آن از سوی خودتان است. قطعاً خداوند بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

مسلمانان که در احد هفتاد کشته دادند و شکست خوردند، از پیامبر می پرسیدند: چرا ما شکست خوردیم؟ خداوند خطاب به پیامبرش می فرماید که به آنها بگو: شما دو برابر این تعداد را در سال قبل، در جنگ بدر، به دشمن ضربه وارد کردید. شما از آنها هفتاد کشته و هفتاد اسیر گرفتید، به علاوه شکست امسال به خاطر تفرقه و سستی و اطاعت نکردن خودتان از فرماندهی بوده است.

پیام ها:

۱- هنگام قضاوت، تلخی ها و شیرینی ها را با هم در نظر بگیرید. تنها شکست

احد را نینید، پیروزی بدر را هم یاد کنید. «قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَهَا»

۲- در جستجوی عوامل شکست، ابتدا به سراغ عوامل درونی و روحی و فکری خود بروید، سپس عوامل دیگر را پیگیری کنید.
«قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ»

۳- خداوند بر هر چیزی قادر است، ولی ما باید شرایط لازم و لیاقت بهره برداری را به دست آوریم. «هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ... إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

۴- گمان نکنید که تنها مسلمان بودن برای پیروزی کافی است، تا در هر شکستی کلمه‌ی «چرا و چطور» را بکار ببرید، بلکه علاوه بر ایمان، رعایت اصول و قوانین نظامی و سنت‌های الهی لازم است. «قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ»

«۱۶۶» وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَيَاذَنِ اللَّهُ وَ لِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ

و آنچه روز مقابله‌ی دو گروه (کفر و ایمان در احد) به شما وارد شد، به اذن خدا بود (تا شما را آزمایش کند) و مؤمنان را مشخص کند.

نکته‌ها:

خداوند برای هر کاری، علتی را مقزّر کرده است و هر یک از پیروزی و کامیابی‌ها و شکست و ناکامی‌ها دلیلی دارند. علت شکست شما در احد این بود که سست شده و ناهماهنگی کردید و برای جمع‌آوری غنائم حرص ورزیدید که در آیه قبل فرمود: «هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ» این آیه می‌فرماید: هر یک از انتخاب‌های شما، میان اتحاد یا تفرقه، جدی بودن یا سست شدن، در مدار اراده‌ی الهی است. اوست که به شما قدرت انتخاب می‌دهد و هر راهی برگزینید، به نتیجه آن می‌رسید. «مَا أَصَابَكُمْ... فَيَاذَنِ اللَّهُ»

پیام‌ها:

۱- شکست‌ها و پیروزی‌ها، به اراده‌ی خداوند محقق می‌شود که همان سنت‌های اوست. «فَيَاذَنِ اللَّهُ»

۲- حوادث تلخ و شیرین، میدان آزمایش و شناسایی انسان‌هاست. «لِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ»

«۱۶۷» وَ لِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكَفَرِ يَوْمَئِذٍ اقْرَبُ مِنْهُمْ
لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ

و چهره ی منافقان معلوم شود، (کسانی که چون) به آنها گفته شد: بیایید شما (هم مثل دیگران) در راه خدا بجنگید و یا (لااقل از حریم خود) دفاع کنید، گفتند: اگر (فنون) جنگی را می دانستیم، حتماً از شما پیروی می کردیم. آنها در آن روز، به کفر نزدیک تر بودند تا به ایمان. با دهانشان چیزی می گویند که در دلشان نیست و خداوند به آنچه کتمان می کنند، آگاه تر است.

نکته ها:

برای جمله ی «لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا» سه معنا شده است:

الف: حرکت شما به سوی احد برای جنگ در خارج از شهر، جنگ برابر نیست، بلکه یک نوع خودکشی است و لذا ما این را جنگ نمی دانیم و شرکت نمی کنیم.

ب: ما اگر فنون نظامی می دانستیم شرکت می کردیم.

ج: ما یقین داریم که جنگی رخ نخواهد داد و لذا شرکت در جبهه ضرورتی ندارد.

پیام ها:

۱- جبهه ی جنگ، چهره منافقان را افشا می کند. «و لِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا»

۲- رهبر باید مردم را برای مقابله با دشمن بسیج کند. «تَعَالَوْا قَاتِلُوا»

۳- جهاد، گاهی ابتدایی و برای برداشتن طاعوت هاست و گاهی دفاعی و برای حفظ جان و مال مسلمانان است. «قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا»

۴- انگیزه ها و درجات و ارزش آنها متفاوت است. «قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا»

۵- دفاع از وطن و جان خود و دیگران، یک ارزش است. «أَوْ اذْفَعُوا»

۶- منافقان، موضع گیری های خودشان را توجیه می کنند. «لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَا تَبَغْنَاكُمْ»

۷- سر باز زدن از جبهه، نشانه ی کفر است. «هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ»

۸- ایمان انسان در شرایط و زمان های مختلف فرق می کند. «هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ»

۹- همه ی اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله عادل نبودند. «هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ»

۱۰- خداوند در باره ی منافقان، هم تهدید می کند و هم افشاگری. «هُمْ لِلْكَفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ... يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ»

۱۱- آنچه در احد برای همه کشف شد، گوشه ای از نفاق بود، بخش بیشترش را خدا می داند. «وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ»

«۱۶۸» الَّذِينَ قَالُوا لِأَخْوَانِهِمْ وَفَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قَاتَلُوا قُلُوبًا فَادْرُؤْا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

منافقان کسانی هستند که (بعد از پایان جنگ احد، دست به تبلیغات یأس آور زده و در حالی که خود از جنگ سر باز زده و در خانه های) خود نشسته اند و در حق برادران خود گفتند: اگر از ما پیروی می کردند کشته نمی شدند. به آنان بگو: اگر راست می گوئید، مرگ را از خودتان باز دارید.

پیام ها:

۱- منافقان به هنگام حرکت مردم به جبهه ها، در خانه ها می نشینند. «وَفَعَدُوا»

۲- منافقان، روحیه ی خانواده های شهدا را تضعیف می کنند. «لَوْ أَطَاعُونَا مَا قَاتَلُوا»

۳- منافقان، خود را رهبر فکری دیگران می دانند. «لَوْ أَطَاعُونَا»

۴- در جهان بینی منافقان، اصالت با زندگی مادی و رفاه است. «وَفَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قَاتَلُوا»

۵- ایمان به مقدر بودن مرگ، سبب شجاعت و پذیرش رفتن به جبهه است و در

بینش منافقان، شهادت و سعادت اخروی جایگاه ندارد. «لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا»

۶- باید با تبلیغات سوء منافقان برخورد کرد. «قُلْ فَادْرُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ»

۷- انسان نمی تواند مرگ را از خود دفع کند. «فَادْرُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ»

۸- مرگ به دست خداست، جبهه یا خانه در مرگ نقش اصلی را ندارند. «فَادْرُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ»

«۱۶۹» وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ

و هرگز گمان میر آنها که در راه خدا کشته شده اند، مردگانند؛ بلکه آنها زندگانی هستند که نزد پروردگارشان روزی داده می شوند.

نکته ها:

ما بر مبنای قرآن که شهیدان را زنده می داند، به شهدای راه اسلام و خصوصاً شهدای کربلا سلام کرده، با آنان حرف می زنیم و توسل می جوئیم.

ابوسفیان در پایان جنگ احد با صدای بلند فریاد می زد: این هفتاد کشته ی مسلمانان در احد، به عوض هفتاد کشته ی ما در جنگ بدر. ولی رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کشته های ما در بهشت جای دارند، ولی کشتگان شما در دوزخند. (۱)

نکاتی پیرامون شهید و شهادت

۱. در روایات آمده است که شهید، هفت ویژگی اعطایی از جانب خداوند دارد: اولین قطره ی خونس، موجب آمرزش گناهانش می گردد. سر در دامن حورالعین می نهد. به لباس های بهشتی آراسته می گردد. معطر به خوش بوترین عطرها می شود. جایگاه خود را در بهشت مشاهده می کند. اجازه ی سیر و گردش در تمام بهشت به او داده می شود. پرده ها کنار رفته و به وجه خدا نظاره می کند. (۲)

ص: ۶۴۷

۱- ۱. تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲. وسائل، ج ۱۱، ص ۱۰.

۲. پیامبر صلی الله علیه و آله از شخصی شنید که در دعا می گوید: «اسئلك خیر ما تسئل» خدایا! بهترین چیزی که از تو درخواست می شود به من عطا کن، فرمود: اگر این دعا مستجاب شود، در راه خدا شهید می شود. (۱)

۳. در روایت آمده است: بالا-تر از هر نیکی، نیکوتری هست، مگر شهادت که هرگاه شخصی شهید شود، بالا-تر از آن خیری متصور نیست. (۲)

۴. در روز قیامت، شهید مقام شفاعت دارد. (۳)

۵. از امام صادق علیه السلام روایت شده است که فرمود: در قیامت لغزش های شهید به خودش نیز نشان داده نمی شود. (۴)

۶. شهادت صفت اولی حمله و خط شکن، مقامشان برتر است. (۵)

۷. مجاهدان از درب مخصوص وارد بهشت می شوند (۶) و قبل از همه به بهشت می روند (۷) و در آنجا جایگاه مخصوصی دارند. (۸)

۸. تنها شهید است که آرزو می کند به دنیا بیاید و دوباره شهید شود. (۹)

۹. بهترین و برترین مرگ ها، شهادت است. (۱۰)

۱۰. هیچ چیز نزد خداوند محبوب تر از قطره ی خونی که در راه او ریخته شود، نیست. (۱۱)

۱۱. در قیامت، شهید سلاح به دست، با لباس رزم و بوی خوش به صحنه می آید و فرشتگان به او درود می فرستند. (۱۲)

۱۲. امامان ما شهید شدند. بسیاری از انبیا و رهروان و پیروان آنان نیز شهید شدند. «وَ كَأَيُّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرًا» (۱۳)، «يَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ الْحَقِّ» (۱۴). حضرت علی علیه السلام با داشتن دهها فضیلت اختصاصی، تنها وقتی که در آستانه ی شهادت

ص: ۶۴۸

۱-۱. مستدرک، ج ۲، ص ۲۴۳.

۲-۲. بحار، ج ۷۴، ص ۶۱.

۳-۳. بحار، ج ۲، ص ۱۵.

۴-۴. وسائل، ج ۱۱، ص ۹.

۵-۵. میزان الحکمه.

۶-۶. بحار، ج ۹۷، ص ۸.

۷-۷. بحار، ج ۹۷، ص ۱۱.

- ٨-٨. تفسير نورالثقلين، ج ٢، ص ٢٤١.
- ٩-٩. كنز العمال، ج ٤، ص ٢٩٠.
- ١٠-١٠. بحار، ج ١٠٠، ص ٨.
- ١١-١١. وسائل، ج ١١، ص ٦.
- ١٢-١٢. بحار، ج ٩٧، ص ١٣.
- ١٣-١٣. آل عمران، ١٤٦.
- ١٤-١٤. بقره، ٦١.

قرار گرفت فرمود: «فزت و ربّ الكعبة» او اول کسی بود که ایمان آورد، جای پیامبر صلی الله علیه و آله خوابید، برادر پیامبر شد، تنها خانه ی او به مسجد پیامبر درب داشت، پدر امامان و همسر زهرا علیها السلام بود. بت شکن بود، ضربت روز خندق او، از عبادت ثقلین افضل شد. اما در هیچ یک از موارد مذکور نفرمود: «فزت»

۱۴. علی علیه السلام می فرمود: قسم به خدایی که جان فرزند ابوطالب در دست اوست، تحمیل هزار ضربه شمشیر در راه خدا، آسان تر از مرگ در رختخواب است. (۱)

۱۵. علی علیه السلام در جنگ احد ناراحت بود که چرا به شهادت نرسیده است تا اینکه مژده شهادت در آینده را از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله دریافت کرد.

۱۶. در عالم حیوانات نیز گوسفند مرده بی ارزش است، گوسفندی که به سوی قبله و با نام خدا ذبح شود، ارزش دارد.

۱۷. همان گونه که کور، مفهوم بینایی را درک نمی کند، در دنیا نیز انسان ها حیات شهدا را درک نمی کنند.

۱۸. وقتی انفاق مال در راه خدا، قابلیت رشد تا هفتصد برابر و بیشتر را دارد، شهادت و ایثار خون و جان، در راه خدا چگونه است؟

پیام ها:

۱- شهادت، پایان زندگی نیست، آغاز حیات است. بسیاری از زندگان مرده اند، ولی کشتگان راه خدا زنده اند. «بَلِّغُوا الرِّسَالَاتِ»

۲- شهادت، باختن و از دست دادن نیست؛ بلکه یافتن و به دست آوردن است.

«بَلِّغُوا الرِّسَالَاتِ...»

يُرْزَقُونَ»

۳- کشته شدن، آنگاه ارزشمند است که در راه خدا باشد. «قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۴- تصوّر هلاکت و یا خسارت برای شهید، تفکری انحرافی است که باید اصلاح شود. «لَا تَحْسِبَنَّ»

ص: ۶۴۹

«۱۷۰» فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

آنان بخاطر آنچه خداوند از فضلش به آنها داده، شادمانند و به کسانی که به دنبال ایشانند، ولی هنوز به آنها ملحق نشده اند، مزده می دهند که نه ترسی بر آنها است و نه غمی خواهند داشت.

نکته ها:

در روایات آمده است: مؤمنان واقعی که قرآن و اهل بیت پیامبر علیهم السلام را با هیچ کتاب و رهبر دیگری عوض نمی کنند، مشمول بشارت این آیه هستند. همچنین استفاده می شود که زندگی برزخی یک زندگی واقعی و دارای رزق و حیات و شادی و بشارت است. و مراد از آن تنها باقی ماندن نام نیک در تاریخ نیست.

پیام ها:

۱- شادی شهدا به الطاف الهی است، نه عملکرد خودشان. «فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ»

۲- شهدا الطاف الهی را تفضّل الهی می دانند، نه پاداش خون خود. «مِنْ فَضْلِهِ»

۳- شهدا از همزمان خود دل نمی کنند و آینده خوب را به آنها بشارت می دهند.

«يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ»

۴- شهدا زندگی جمعی دارند، به یکدیگر ملحق می شوند و در انتظار دیگران هستند. «يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ»

۵- علاقه به سعادت دیگران و ملحق شدن آنان به کاروان عزّت و شرف، یک ارزش است. «وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا»

۶- کامیابی شهدا، همیشگی است و هرگز غم از دست دادن نعمتی را ندارند.

«أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

«۱۷۱» يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ

به نعمت و فضل خدا و اینکه خداوند پاداش مؤمنان را تباه نمی کند، (آیندگان را) مژده می دهند.

پیام ها:

۱- در عالم برزخ، بشارت و شادمانی وجود دارد. «يَسْتَبْشِرُونَ»

۲- شهدا به نعمت و فضلی می رسند که برای ما شناخته شده نیست. کلمه «بِنِعْمَةٍ» و «فَضْلٍ» نکره آمده است.

۳- پاداش عملکرد مؤمنان، تضمین شده است. «لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ»

۴- وعده ی تضمین پاداش، انگیزه عمل است. «لَا يُضِيعُ»

«۱۷۲» الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ

آنان که دعوت خدا و رسول را (برای شرکت دوباره در جهاد علیه کفار) پذیرفتند، با آنکه جراحاتی به آنان رسیده بود، برای نیکوکاران و پرهیزکاران آنها، پاداش بزرگی است.

نکته ها:

کفار قریش، پس از پیروزی در احد بسوی مکه بازگشتند. در بین راه به این فکر افتادند که چه بهتر است به مدینه بازگردیم و باقیمانده مسلمانان را نیز از بین ببریم، تا کار اسلام یکسره شود. این خبر به پیامبر صلی الله علیه و آله رسید. آن حضرت فرمان بسیج داد و فرمود: شرکت کنندگان در احد حرکت کنند. مسلمانان آماده شدند.

ابوسفیان وقتی از بسیج عمومی مسلمانان آگاه شد، گمان کرد که لشکر تازه نفسی مهیا شده است تا شیرینی پیروزی احد را بر کام آنان تلخ کند، لذا از حمله ی مجدد منصرف شد و به

سرعت به طرف مکه باز گشت.

در تاریخ می خوانیم که در جنگ احد حضرت علی علیه السلام بیش از شصت زخم و جراحت برداشت، ولی لحظه ای دست از یاری پیامبر برنداشت.

در تفسیر کنزالدقائق آمده است که این آیه درباره ی حضرت علی علیه السلام و نه نفر دیگر در جنگ نازل شده است.

پیام ها:

۱- مؤمنان واقعی، در سخت ترین شرایط نیز دست از یاری اسلام بر نمی دارند.

«اسْتَجَابُوا...»

مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ»

۲- شرکت مجروحان در جبهه، مایه ی تشویق و تقویت روحیه افراد سالم است.

«اسْتَجَابُوا...»

مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ»

۳- اطاعت از رسول خدا، همچون اطاعت از خداست. «اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ»

۴- شرکت مجروحان در جبهه، نشانه ی وفاداری و عشق و معرفت کامل آنان به مکتب و رهبر و هدف است. «مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ»

۵- گاهی شرایط جنگ به گونه ای است که حتی مجروحان نیز باید حاضر شوند.

«اسْتَجَابُوا...»

مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ»

۶- هرچه عمل دشوارتر باشد، قابل ستایش بیشتری است. «اسْتَجَابُوا... مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ»

۷- حضور در جبهه و مجروح شدن، اگر همراه با تقوا نباشد بی ارزش است.

«لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا»

۸- برخی از اصحاب پیامبر که در جبهه هم شرکت کرده اند، از سلامت فکر و تقوا دور شدند. «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا»

۹- رزمنده ای قابل ستایش است که:

الف: از جنگ خسته نشود. «اسْتَجَابُوا... مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ»

ب: اهل کار نیک باشد. «لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ»

ص: ۶۵۲

ج: پرهیزکار و متقی باشد. «وَأَتَّقُوا»

«۱۷۳» الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

مؤمنان کسانی هستند که (چون) مردم (منافق) به ایشان گفتند: بی شک مردم (کافر مکه) بر ضد شما گرد آمده (و بسیج شده) اند، پس از آنان بترسید، (آنها به جای ترس) بر ایمانشان بیافزود و گفتند: خداوند ما را کفایت می کند و او چه خوب نگهبان و یاور است.

نکته ها:

عوامل تبلیغاتی دشمن و برخی از مردمان ساده اندیش و ترسو، به رزمندگان و مجاهدان تلقین و نصیحت می کنند که دشمن قوی است و کسی نمی تواند حریف آنان بشود، پس بهتر است درگیر جنگ نشوید. اما مسلمانان واقعی، بدون هیچ ترس و هراسی، با آرامش خاطر و با توکل به خداوند، به آنان پاسخ می گویند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: «تَعَجَّبَ مِي كُنْمَ از كَسِي كَه مِي تَرَسَد وَ بَه كَفْتَه ي خَدَاوَنَد «حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ» پناه نمی برد». (۱)

پیام ها:

۱- در برابر تبلیغات و جنگ روانی دشمن نهراسید. «فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا»

۲- در جبهه ها، مواظب افراد نفوذی دشمن باشید. «فَاخْشَوْهُمْ»

۳- قوی ترین اهرم در برابر تهدیدات دشمن، ایمان و توکل به خداست. «حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ»

۴- مؤمن وقتی در گرداب بلا قرار می گیرد، توکل و اتصال خود را با خدا بیشتر می کند. «فَزَادَهُمْ إِيمَانًا»

ص: ۶۵۳

۵- هم حرکت و تلاش لازم است، هم ایمان و توکل. «اسْتَجَابُوا... حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ»

«۱۷۴» فَأَنْقَلَبُوا بِنِعْمَةِ مِّنَ اللَّهِ وَ فَضْلٍ لَّمْ يَمَسَّهِمْ سُوءٌ وَ اتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ

پس (این مجروحانی که برای بار دوم آماده دفاع شدند؛ بدون رخ دادن عملیاتی) با نعمت و فضل خداوند (به مقر خود) بازگشتند، در حالی که هیچ گزندی به آنها نرسید و (همچنان) از رضای پروردگار پیروی کردند و خداوند صاحب فضل بزرگی است.

نکته ها:

پس از آنکه مجروحان جنگ احد، به فرمان رسول خدا صلی الله علیه و آله بار دیگر برای دفاع از اسلام بسیج شده و تا منزلگاه «حمرات الاسد» در تعقیب دشمن رفتند، دشمنان از آمادگی و روحیه ی مسلمانان به هراس افتاده، از هجوم مجدد منصرف و بازگشتند. این آیه در تقدیر از رزمندگان مجروح و مخلص جنگ احد است.

پیام ها:

۱- حرکت در مسیر انجام وظیفه، همراه با توکل به خدا، سبب تبدیل مشکلات به آسانی می شود. «فَأَنْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ...»

۲- چه بسیار کسانی که در راه خدا، به استقبال خطر رفته و سالم برگشته اند. «لَمْ يَمَسَّهِمْ سُوءٌ»

۳- برای مردان خدا اصل رضایت الهی است، نه شهادت. «لَمْ يَمَسَّهِمْ سُوءٌ وَ اتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ»

۴- فضل بزرگ خدا، نصیب شرکت کننده در جبهه است. «وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ»

«۱۷۵» إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ

این شیطان است که دوستان خویش را (از قدرت کفار) می ترساند، پس اگر ایمان دارید از آنان نترسید و فقط از (مخالفت) من بترسید.

پیام ها:

۱- هرگونه شایعه ای که مایه ی ترس و یأس مسلمانان گردد، شیطانی است. «إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ»

۲- شیوه ی ارعاب و تهدید، سیاست دائمی قدرت های شیطانی است. «يُخَوِّفُ»

۳- افراد ترسوی میدان های نبرد، یار شیطان و تحت نفوذ شیطانند. «الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ»

۴- مؤمنان شجاع، از ولایت شیطان دورند. «الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ»

۵- ترس از خدا، زمینه ی فرمان پذیری و ترس از غیر خدا، زمینه ی فرمان گریزی است. «فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ» (با توجه به آیات قبل)

۶- مؤمن واقعی از غیر خدا نمی ترسد و می داند که ایمان از شجاعت جدا نیست.

«وَخَافُونِ إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ»

«۱۷۶» وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَن يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حِزًّا فِي الْآخِرَةِ وَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

و (ای پیامبر!) کسانی که در کفر می شتابند، ترا اندوهگین نکنند. آنان هرگز به خداوند ضرری نمی زنند. خداوند خواسته است که برای آنها هیچ بهره ای در قیامت قرار ندهد و برای آنان عذابی بزرگ است.

نکته ها:

گویا شرکت کنندگان در جنگ احد، از همدیگر می پرسیدند: حال که ما شکست خوردیم و

کفار پیروزمندانه به مکه برگشتند، چه خواهد شد؟

آیه در پاسخ به آنان می فرماید: ناراحت نباشید، این مهلت الهی است تا پیمانۀ کفرشان پر شود و دیگر حظی در آخرت نداشته باشند.

پیام ها:

۱- آرامش خود را حفظ کنید که تلاش های کفار در محو اسلام بی اثر است.

﴿لَا يَخْرُجُكَ...﴾

﴿إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ﴾

۲- کفر انسان ها، اندک ضرری به ساحت قدس خدا نمی زند. ﴿لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا﴾

۳- کفر، انسان را از قابلیت توبه و دریافت رحمت الهی محروم می کند. ﴿أَلَا يَجْعَلُ لَهُمُ حَظًّا فِي الْآخِرَةِ﴾

۴- مهلت دادن به کفار، سنت الهی است، نه آنکه نشانه ی ناآگاهی و یا ناتوانی خداوند باشد. ﴿يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمُ حَظًّا فِي الْآخِرَةِ﴾

۵- محرومیت انسان در آخرت، ناشی از عملکرد او در دنیاست. ﴿يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ... أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمُ حَظًّا فِي الْآخِرَةِ﴾

۶- هم فضل الهی بزرگ است و هم قهر او. (در دو آیه ی قبل، نسبت به مجروحانی که به فرمان رسول خدا صلی الله علیه و آله به جبهه رفتند، از فضل عظیم الهی بشارت داد و در این آیه نسبت به کفار سرسخت، عذاب عظیم را یاد آور می شود). ﴿لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

﴿۱۷۷﴾ إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

قطعاً کسانی که ایمان را با کفر معامله کردند، هرگز به خداوند ضرری نمی رسانند و برای آنان عذاب دردناکی است.

نکته ها:

در قرآن مسأله ی خرید و فروش و سود و زیان سرمایه عمر، بارها تکرار شده است. قرآن، دنیا را بازار می داند و مردم را فروشنده و عقاید و اعمال انسان را در طول عمر، کالای این بازار. در این بازار، فروش اجباری است ولی انتخاب مشتری با انسان است. یعنی ما نمی توانیم آنچه را داریم، از قدرت و عمل و عقیده رها بگذاریم، ولی می توانیم مسیر عقاید و کردار را سودبخش یا زیان آور قرار دهیم.

در قرآن از عده ای ستایش شده که جان خود را با خدا معامله می کنند و در عوض بهشت و رضوان می گیرند و از عده ای انتقاد شده که بخاطر انحراف و انتخاب سوء یا سودی نمی برند؛ «فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ» (۱) و یا دچار خسارت می شوند؛ «إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ» و در بعضی آیات همچون آیه ی فوق، کسانی که ایمان خود را با کفر معامله می کنند، تحقیر می شوند و در مقابل به مؤمنان دلداری داده می شود که ارتداد آن افراد، به خدا و راه خدا هیچ ضرری نمی زند.

پیام ها:

۱- سرمایه اصلی انسان، ایمان و یا زمینه های فطری ایمان است. «اشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ»

۲- در یک انقلاب عقیدتی و فرهنگی، از ریزش های جزئی نگران مباشید.

«اشْتَرُوا الْكُفْرَ...»

لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ»

«۱۷۸» وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ نِعْمَتَنَا لَهُمْ خَيْرٌ لِّأَنْفُسِهِمْ إِنَّ نِعْمَتَنَا لَهُمْ لِيُرْدَادُوا إِنَّمَا وَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ

و کسانی که کافر شدند، مپندارند مهلتی که به آنان می دهیم برایشان خوب است، همانا به آنان مهلت می دهیم تا بر گناه (خود) بیفزایند و برای آنان عذابی خوارکننده است.

ص: ۶۵۷

قرآن، واژه ی لایحسب «گمان نکنید» را بارها خطاب به کفار و منافقان و افراد سست ایمان بکار برده است؛ زیرا این افراد از واقع بینی و تحلیل درست و روشن ضمیری لازم محرومند. آنها آفرینش را بیهوده، شهادت را نابودی، دنیا را پایدار، عزت را در گرو تکیه به کفار و طول عمر خود را مایه ی خیر و برکت می پندارند که قرآن بر همه ی این پندارها خط بطلان کشیده است.

اهل کفر، داشتن امکانات، بدست آوردن پیروزی ها و زندگی در رفاه خود را نشان شایستگی خود می دانند، در حالی که خداوند آنان را به دلیل آلودگی به کفر و فساد، مهلت می دهد تا در تباهی خویش غرق شوند.

در تاریخ می خوانیم: هنگامی که به فرمان یزید امام حسین علیه السلام به شهادت رسید، خاندان آن حضرت را به اسارت به کاخ یزید در شام بردند. یزید در مجلس خود با غرور تمام خطاب به حضرت زینب گفت: «دیدید که خدا با ماست»، حضرت در پاسخ او، این آیه را تلاوت کرد و فرمود: من تو را پست و کوچک و شایسته هرگونه تحقیر می دانم. هر آنچه می خواهی انجام بده، ولی به خدا سوگند که نور خدا را نمی توانی خاموش کنی. آری، برای چنین افراد خوشگذرانی، عذاب خوار کننده آماده شده، تا عزت خیالی و دنیایی آنان، با خواری و ذلت در آخرت همراه باشد.

مجرمان دو گونه اند: گروهی که قابل اصلاحند و خداوند آنها را با موعظه و حوادث تلخ و شیرین، هشدار داده و بیدار می کند، و گروهی که قابل هدایت نیستند، خداوند آنها را به حال خویش رها می کند تا تمام قابلیت های آنان بروز کند. به همین جهت امام باقر علیه السلام ذیل این آیه فرمود: مرگ برای کفار یک نعمت است، زیرا هر چه بیشتر بمانند زیادتر گناه می کنند.

(۱)

حضرت علی علیه السلام درباره ی «إِنَّمَا نُمَلِّی لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا» فرمود: چه بسیارند کسانی که احسان به آنان (از جانب خداوند)، استدراج و به تحلیل بردن آنان است و چه بسیارند کسانی که به

ص: ۶۵۸

خاطر پوشانده شدن گناه و عیوبشان، مغرورند و چه بسیارند افرادی که به خاطر گفته های خوب درباره آنان مفتون شده اند. خداوند هیچ بنده ای را به چیزی همانند «املاء» و مهلت دادن مبتلا نکرده است. (۱)

پیام ها:

۱- کفر، مانع شناخت حقیقت است. «لَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا...»

۲- کوتاه یا بلند بودن عمر و زمان رفاه، بدست خداست. «نُمَلِّیْ لَهُمْ... نُمَلِّیْ لَهُمْ»

۳- همه ی انسان ها دنبال خیر هستند، لکن بعضی در مصداق اشتباه می کنند.

«لَا يَحْسَبَنَّ...»

«خَيْرٌ لِّأَنْفُسِهِمْ»

۴- مهلت های الهی، نشانه ی محبوبیت نیست. «لَا يَحْسَبَنَّ... خَيْرٌ لِّأَنْفُسِهِمْ»

۵- نعمت ها به شرطی سودمند هستند که در راه رشد و خیر قرار گیرند، نه در راه شر و گناه. «إِنَّمَا نُمَلِّیْ لَهُمْ لِيُذْأَبُوا إِنَّمَا»

۶- طول عمر مهم نیست، چگونگی بهره از عمر مهم است. «أَتَمَّا نُمَلِّیْ لَهُمْ»

امام سجاد علیه السلام در دعای «مکارم الاخلاق» چنین می فرماید: خدایا! اگر عمر من چراگاه شیطان خواهد شد، آن را کوتاه بگردان.

۷- زود قضاوت نکنیم، پایان کار و آخرت را نیز به حساب آوریم. «أَتَمَّا نُمَلِّیْ لَهُمْ خَيْرٌ... وَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ»

۸- رفاه و حاکمیت ستمگران، نشانه ی خشنودی خداوند از آنان نیست. چنانکه دلیلی بر سکوت ما در برابر آنان نیز نمی باشد. «نُمَلِّیْ لَهُمْ... لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ»

۹- عذاب های آخرت، انواع و مراحل متعددی دارد. «عَذَابٌ مُّهِينٌ» در آیه ی قبل نیز فرمود. «عَذَابٌ أَلِيمٌ»

ص: ۶۵۹

«۱۷۹» مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ

خداوند بر آن نیست که (شما) مؤمنان را بر آن حالی که اکنون هستید رها کند، مگر اینکه (با پیش آوردن آزمایش های پی در پی،) ناپاک را از پاک جدا کند. و خداوند بر آن نیست که شما را بر غیب آگاه سازد، ولی از پیامبران، هر که را بخواهد (برای آگاهی از غیب) بر می گزیند، پس به خدا و پیامبران ایمان آورید و (بدانید) اگر ایمان آورده و تقوا پیشه کنید، پس برای شما پاداش بزرگی خواهد بود.

نکته ها:

این آیه، آخرین آیه این سوره درباره ی جنگ احد است که می فرماید: جهان یک آزمایشگاه بزرگ است و چنین نیست که هر کس ادعای ایمان کند رها شود و در جامعه به طور عادی زندگی کند، بلکه شکست ها و پیروزی ها، برای شناسایی نهان انسان هاست.

بعضی مؤمنان خواستار آگاهی از غیب و نهان انسان ها بودند و می خواستند از طریق غیب منافقان را بشناسند، نه از طریق آزمایش که این آیه می فرماید: راه شناخت، آزمایش است نه غیب و شناسایی خوب و بد، از طریق آزمایش های تدریجی صورت می گیرد. چون اگر به علم غیب، افراد بد و خوب شناخته شوند، شعله ی امید خاموش و پیوندهای اجتماعی گسسته و زندگی دچار هرج و مرج می شود.

پیام ها:

۱- خداوند، کفار را به حال خود رها می کند؛ «نُمَلَى لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا» ولی مؤمنان را رها نمی کند. «مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ»

۲- جداسازی پاک از پلید، از سنت های الهی است. «حَتَّى يَمِيزَ الْخَيْثَ مِنَ الطَّيِّبِ»

۳- ایمان و کفر افراد، از امور درونی و غیبی است که باید از طریق آزمایش ظاهر شود، نه علم غیب. «حَتَّى يَمِيزَ الْخَيْثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ»

۴- زندگی با مردم باید بر اساس ظاهر آنان باشد، آگاهی بر اسرار مردم، زندگی را فلج می کند. «وَ مَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ»

۵- علم غیب، مخصوص خداست و فقط به بعضی از پیامبران برگزیده اش، آن هم در حد اطلاع بر غیب نه تمام ابعاد آن، بهره ای داده است. «لِيُطْلِعَكُمْ»

۶- هر چند زندگی باید به نحو عادی سپری شود، ولی خدا به افرادی علم غیب را عطا می کند. «وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ»
۷- درجات انبیا یکسان نیست. «يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ»

۸- خداوند علم غیب را به کسانی می دهد که از جانب او صاحب رسالتی باشند.

«وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ»

۹- ایمان قلبی باید همراه با تقوای عملی باشد. «تُؤْمِنُوا وَ تَتَّقُوا»

۱۰- طیب و پاکی اصالت داشته و پایدار است، ولی خبث عارضی و رفتنی است.

«يَمِيزَ الْخَيْثَ مِنَ الطَّيِّبِ» جدا کردن ناپاک از پاک، نشانه عارضی بودن ناپاک است.

«۱۸۰» وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ يَلُ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ لِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

و کسانی که نسبت به (انفاق) آنچه خداوند از فضلش به آنان داده، بخل می ورزند، گمان نکنند که (این بخل) برای آنان بهتر است، بلکه آن برایشان بدتر است. به زودی آنچه را که بخل کرده اند در روز قیامت، (به صورت) طوقی بر گردنشان آویخته می شود. و میراث آسمان ها و زمین مخصوص خداست و خداوند به آنچه انجام می دهید آگاه است.

۱- واقع بین باشید واز خیال و گمان انحرافی دوری کنید. «لَا يَحْسَبَنَّ»

۲- مال که از آن تو نیست، پس بخل چرا؟ «أَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ»

۳- سرچشمه ی بخل، ناآگاهی و تحلیل غلط از خیر و شرّ است. «لَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ... خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ»

۴- یکی از وظایف انبیا، اصلاح بینش و تفکر انسان هاست. «لَا يَحْسَبَنَّ... هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ»

۵- حبّ دنیا، شرور را نزد انسان خیر جلوه می دهد. «لَا يَحْسَبَنَّ... هُوَ خَيْرٌ»

۶- در قیامت، برخی جمادات نیز محشور می شوند. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا»

۷- معاد، جسمانی است. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا»

۸- قیامت، صحنه ی ظهور خیر و شرّ واقعی است. «هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا»

۹- انسان، در تصرف اموال خود آزاد مطلق نیست. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا»

۱۰- قیامت، صحنه ی تجسّم عمل است. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا» در حدیث آمده است: هر کس زکات مال خود را ندهد، در قیامت اموالش به صورت مار و طوقی بر گردنش نهاده می شود. (۱)

۱۱- زمان برپایی قیامت، دور نیست. «سَيُطَوَّقُونَ»

۱۲- اسیر مال شدن، موجب اسارت در آخرت است. «سَيُطَوَّقُونَ»

۱۳- آنچه را در دنیا به آن دل بسته ایم و بخل ورزیده ایم، همان مایه ی عذاب ما می شود. «سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا»

۱۴- خداوند هم صاحب میراث ماندگار دنیاست و هم نیازمند انفاق ما نیست.

پس دستور انفاق، برای سعادت خود ماست. «وَاللَّهُ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۱۵- وارث واقعی همه چیز و همه کس خداست. ما با دست خالی آمده ایم و با

دست خالی می رویم، پس بخل چرا؟ «وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

«۱۸۱» لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ

همانا خداوند سخن کسانی را که گفتند: خدا فقیر است و ما توانگریم، شنید. به زودی این سخن آنان، و به ناحق کشتن آنان پیامبران را، خواهیم نوشت و به آنان خواهیم گفت: بچشید عذاب آتش سوزان را.

«۱۸۲» ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيكُمْ وَ أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ

آن (عذاب) به سبب دست آورد قبلی خودتان است و همانا خداوند نسبت به بندگان، ستمگر نیست.

نکته ها:

در تفاسیر می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله نامه ای به یهود بنی قینقاع نوشت و آنان را به ایمان، نماز، زکات و انفاق، دعوت کرد. وقتی این نامه به دست دانشمند یهودیان به نام «فتاحص» که در حال تدریس بود رسید، رو به شاگردان و حاضران کرد و با استهزا گفت:

بر اساس این دعوت نامه، خدا فقیر است و ما غنی هستیم. او از ما قرض می خواهد و وعده ی ربا و اضافه می دهد!

گرچه یهودیان زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله چون به رفتار نیاکان خود در قتل انبیا راضی بودند، خداوند نسبت قتل را به آنان نیز می دهد. «وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ»

امام باقر علیه السلام فرمودند: کسانی که امام را نسبت به آنچه به او می دهند فقیر می دانند، نظیر کسانی هستند که می گویند: «إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ» (۱)

ص: ۶۶۳

۱- خدا همه ی گفته ها را می شنود، پس هر حرفی را بر زبان نیاوریم. «لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ» □

۲- جهل و غرور، مرز و نهایت ندارد، تا آنجا که بشر ناتوان نیازمند می گوید:

خداوند فقیر است و ما غنی هستیم. «إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَ نَحْنُ أَغْنِيَاءُ» □

۳- احساس دارایی و بی نیازی، زمینه ی سرپیچی از فرامین الهی و استهزای آنهاست. «نَحْنُ أَغْنِيَاءُ» □

۴- برخی افراد، گمان می کنند ریشه ی دستورات الهی نیاز اوست. «إِنَّ اللَّهَ فَاقِرٌ» □

۵- همه ی گفتارها و کردارها ثبت می شود. «سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَ قَتَلَهُمْ» □

۶- ملاک ارزیابی گفتار و کردار، از هر کس که باشد، حق است. کشتن پیامبران چون ناحق است مورد کیفر واقع می شود. «قَتَلَهُمُ الْآبِيَاءُ بِغَيْرِ حَقٍّ» □

۷- انسان در انجام عمل آزاد است، لذا کارها به خود او نسبت داده می شود.

«قَدَّمْتُ أَيْدِيكُمْ» □

۸- پاداش و کیفر الهی، بر طبق عدالت و بر اساس اعمال آزادانه و آگاهانه خود انسان است. «ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُ أَيْدِيكُمْ» □

۹- کیفرهای الهی، ظلم خدا بر بشر نیست، بلکه ظلم بشر بر خویشان است. «أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ» □

۱۰- اگر خداوند افراد بخیل و قاتلان انبیا را مجازات نکند، به فقرا و انبیا ظلم کرده است. «أَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ» □

«۱۸۳» الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ عٰهَدَ إِلَيْنَا أَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتَّىٰ يَأْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّن قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ وَ بِالذِّكْرِ قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ □

کسانی که گفتند: همانا خداوند از ما پیمان گرفته که به هیچ پیامبری ایمان نیاوریم، مگر آنکه (به صورت معجزه) یک قربانی برای ما بیاورد، که آتش

(صاعقه آسمانی) آن را بخورد! بگو: (این حرف ها بهانه است)، بی گمان پیامبرانی پیش از من، با دلائلی روشن و (حتی) با همین (پیشنهادی) که گفتید، برای شما آمدند، پس اگر راست می گوئید چرا آنان را کشتید؟

نکته ها:

برخی برای فرار از قبول اسلام، بهانه تراشی نموده و می گفتند: خداوند از ما تعهد گرفته تنها به پیامبری ایمان بیاوریم که حیوانی را قربانی کند و صاعقه ی آسمانی آن قربانی را در برابر چشم مردم بسوزاند، تا به پیامبری او یقین کنیم. این آیه نازل شد تا به آن بهانه تراشان لجوج بگوئید: اگر شما راست می گوئید، چرا به پیامبران قبل از من که علاوه بر انواع معجزات، آنچه را شما درخواست می کنید به شما عرضه کردند، ایمان نیاوردید؟

امام صادق علیه السلام پس از تلاوت این آیه فرمود: میان یهودیان بهانه جوی زمان پیامبر اسلام و یهودیانی که انبیا را می کشتند، پانصد سال فاصله بوده است، اما به خاطر رضایت آنان بر قتل نیاکان، خداوند نسبت قتل را به آنان نیز داده است. (۱)

در تورات، کتاب اول پادشاهان (باب ۱۸ جمله ۳ و ۴) ماجرای به شهادت رساندن انبیای بنی اسرائیل آمده است. همچنین در سفر لاویان، (باب ۹ جمله ی دوم) موضوع قربانی قوچ آمده است.

پیام ها:

۱- فرار از پذیرش حق را با عناوین مذهبی توجیه نکنید. «إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ إِلَيْنَا أَلَّا نُؤْمِنَ»

۲- یهود، موسی را آخرین پیامبر نمی دانستند، بلکه می گفتند: عهد خدا با ما آن بوده است که پیامبر بعدی، چنین وچنان باشد. «عَهِدَ إِلَيْنَا... يَا أَيُّهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ»

۳- انسانی که روحیه ی استکباری پیدا کرد، هم به خدا تهمت می زند؛ «إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ إِلَيْنَا» و هم تسلیم هیچ پیامبری نمی شود؛ «أَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ» و هم توقع دارد که معجزه ها، مطابق تمایلات و خواسته های او باشد. «حَتَّىٰ يَا أَيُّهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ»

ص: ۶۶۵

۴- قربانی حیوان، تاریخی بس طولانی دارد. «...بِقُرْبَانٍ»

۵- سوابق هر گروه و ملتی، بهترین گواه بر صدق یا کذب ادعای آنهاست.

«جَاءَكُمْ...»

«بِالْبَيِّنَاتِ وَ بِالَّذِي قُلْتُمْ»

۶- بهانه تراشی مخالفان، در طول تاریخ شبیه هم است. «وَ بِالَّذِي قُلْتُمْ»

۷- استدلال و احتجاج پیامبر با یهود، به تعلیم خداوند بود. «قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ»

۸- گاهی برای اثبات یا حقانیت یک امر یا مصلحت مهم تر باید اموالی فدا شود.

آری، اگر مالی آتش گرفت ولی چشمی بیدار و یا دلی روشن شده، اسراف نخواهد بود. «قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ... بِالَّذِي قُلْتُمْ...»

۹- رضایت بر گناه نیاکان، سبب شریک شدن در جرم آنان است. «فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ»

«۱۸۴» فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِكَ جَاءُ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ

(بنابراین) پس اگر تو را تکذیب کردند (چیز تازه ای نیست، زیرا) انبیای قبل از تو نیز که همراه با معجزات و نوشته ها و کتاب روشنگر آمده بودند، تکذیب شدند.

پیام ها:

۱- آشنایی با تاریخ گذشتگان، روحیه ی صبر و مقاومت را در انسان بالا می برد.

«فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِكَ»

۲- تمام انبیا، مخالفانی داشته اند. «كُذِّبَ رَسُولٌ»

۳- حرکت انبیا در طول تاریخ، یک حرکت فرهنگی، فکری و اعتقادی بوده است. «بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ»

۴- معجزات پیامبران متنوع بوده اند، ولی اصول همه ی ادیان یکی بوده است.

کلمه ی «بِالْبَيِّنَاتِ» جمع، ولی «الْكِتَابِ» مفرد آمده است.

«۱۸۵» كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحِرَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ

هرکسی چشیده ی مرگ است. و بی گمان روز قیامت پاداش های شما به طور کامل پرداخت خواهد شد. پس هرکس از آتش بر کنار شد و به بهشت وارد گشت، قطعاً رستگار است و زندگانی دنیا، جز مایه ی فریب نیست.

نکته ها:

این آیه به پیامبر و دیگر مصلحان که مورد آزار و اذیت و تکذیب کفار قرار می گیرند، روحیه ی صبر و مقاومت می بخشد، زیرا می فرماید: همه می میرند و لجاجت ها موقتی است و پاداش تحمل این مشکلات را خداوند بی کم و کاست عطا می کند.

امام صادق علیه السلام درباره ی «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ» فرمودند: همه ی اهل زمین و آسمان می میرند و فقط فرشته مرگ (ملک الموت) و فرشتگان حاملان عرش و جبرئیل و میکائیل باقی می مانند، سپس ملک الموت مأمور می شود که روح آنان را نیز بگیرد و تنها خود باقی می ماند و خداوند به او خطاب می کند که بمیر، او نیز می میرد. (۱)

پیام ها:

۱- مرگ در راه است، پس این همه لجاجت و استکبار در برابر حق، برای چه؟ «كَذَّبُوكَ... كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ»

۲- مرگ، عدم نیست، یک امر وجودی قابل درک و راه انتقال از دنیا به آخرت است. «ذَائِقَةُ الْمَوْتِ»

۳- گناهان و عوامل سوق دهنده به دوزخ، دارای جاذبه هایی است که باید انسان با نیروی ایمان و عمل صالح خود را برهاند. «زُحِرَ عَنِ النَّارِ»

ص: ۶۶۷

۴-جزای کامل در آخرت است، و پاداش های دنیوی بی ارزش. «تُوفَّوْنَ أَجْرَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ... مَا الْحَيَاءُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُزُورِ»

«۱۸۶» لَتَبْلُوَنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَ لَتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

قطعا شما در اموال و جان های خویش آزمایش خواهید شد و از کسانی که پیش از شما کتاب (آسمانی) داده شده اند و از کسانی که شرک ورزیده اند، آزار بسیاری می شنوید و اگر صبوری و پرهیزگاری پیشه کنید، پس قطعاً آن (صبر، نشانه ی) عزم استوار شما در کارهاست.

نکته ها:

وقتی مسلمانان از مکه به مدینه مهاجرت کردند، مشرکان به اموال آنان یورش برده و به هر کس که دست می یافتند، او را مورد آزار قرار می دادند. از طرف دیگر، در مدینه هم یهودیان به آنها زخم زبان می زدند و حتی برخی با کمال بی شرمی برای زنان و دختران مسلمان، غزل سرایی کرده و یا آنها را هجو می نمودند.

سردمداری این جریان با شخصی به نام کعب بن اشرف بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله دستور قتل وی را داده بود. این آیه ضمن تسلی دادن به مسلمانان، از آنان می خواهد در برابر آزار دشمنان صبر و تقوا پیشه کنند که مایه ی استواری آنان در ایمان می گردد.

امام رضا علیه السلام پرداخت زکات را یکی از مصادیق آزمایش در اموال دانستند که در این آیه مطرح گردیده است. (۱)

ص: ۶۶۸

- ۱- آزمایش، یک سنت حتمی الهی است، خود را آماده کنیم. «لَتَبْلُوَنَّ» (حرف لام و نون مشدد نشانه ی تأکید و جدیت است).
- ۲- یاد مرگ و زودگذری دنیا، مسائل را برای انسان آسان می کند. «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ... لَتَبْلُوَنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ»
- ۳- بیشترین ابزار آزمایش، مال و جان انسان است. «أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ»
- ۴- علاوه بر پذیرش خطر جان و مال، باید خود را برای شنیدن انواع نیش ها و تحقیرها آماده کرد. «وَلَتَسْمَعَنَّ...»
- ۵- تحقیر و دشنام و هجو و آزار دیدن از دشمن، یکی از وسایل آزمایش اهل ایمان است. «لَتَبْلُوَنَّ... وَ لَتَسْمَعَنَّ... أَذَى كَثِيرًا»
- ۶- برای رسیدن به اهداف مقدس، گاهی باید همه گونه سختی را تحمل کرد.
- ضربه به مال، جان، حیثیت و آبرو. «أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَ لَتَسْمَعَنَّ... أَذَى كَثِيرًا»
- ۷- انتظار زخم زبان از مخالفان، سبب آمادگی مسلمانان است. «لتسمعَنَّ...»
- ۸- مخالفان اسلام در ضربه زدن به مسلمان ها، وحدت در هدف و گاهی وحدت در شیوه دارند. «لَتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ... وَ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا»
- ۹- دشمن به کم قانع نیست. «أَذَى كَثِيرًا»
- ۱۰- صبر و تقوا در کنار هم رمز موفقیت است. استقامت بدون تقوا، در افراد لجوج نیز پیدا می شود. «تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا»
- ۱۱- صبر و تقوا، ملازم یکدیگرند. کلمه ی «ذلک» مفرد است، در حالی که به صبر و تقوا که دو چیزند، اشاره دارد.

«۱۸۷» وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنَهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبُئْسَ مَا يَشْتَرُونَ

و(به یاد آور) زمانی که خدا از کسانی که به آنان کتاب(آسمانی) داده شد، پیمان گرفت که حتماً باید آن را برای مردم بیان کنید و کتمانش نکنید، پس آنها آن(عهد) را پشت سرشان انداختند و به بهای کمی مبادله کردند، پس چه بد معامله ای کردند.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام درباره این آیه فرمودند: خداوند از اهل کتاب پیمان گرفت که آنچه درباره ی حضرت محمد صلی الله علیه و آله در تورات و انجیل آمده است برای مردم بگویند و کتمان نکنند. (۱)

اگر امروز میلیون ها اهل کتاب(مسیحی، یهودی و زرتشتی) در دنیا هست، همه به سبب سکوت نابجای دانشمندان آنهاست. به گفته ی تفسیر اطیب البیان، بیش از شصت مورد بشارت اسلام و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در کتاب عهدین آمده است، ولی دانشمندان اهل کتاب همه را رها کرده اند.

پیام ها:

۱- خداوند برای هدایت مردم، از علما و دانشمندان پیمان مخصوص گرفته است. «أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنَهُ لِلنَّاسِ»

۲- بیان حقایق باید به گونه ای باشد که چیزی برای مردم نامشخص و پنهان نماند. «لَتُبَيِّنَهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ»

۳- وظیفه ی دانشمندان، تبیین کتاب آسمانی برای مردم است. «لَتُبَيِّنَهُ لِلنَّاسِ»

۴- انگیزه ی سکوت دانشمندان اهل کتاب از بیان حق، رسیدن به مال و مقام و یا حفظ آن است. «وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا»

ص: ۶۷۰

۵- علم به تنهایی برای سعادت و نجات کافی نیست، بی اعتنایی به مال و مقام نیز لازم است. «أَوْتُوا الْكِتَابَ... اشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا»

۶- هر چیزی که در برابر کتمان آیات الهی گرفته شود، اندک است. «اشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا»

۷- عمل به دین و تعهدات الهی ارزش بسیار والایی دارد. اگر به هر مقام و ثروتی برسیم، ولی دین خود را از دست بدهیم، باخته ایم. «ثَمَنًا قَلِيلًا فَبِئْسَ مَا يَشْتَرُونَ»

«۱۸۸» لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُجِبُونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازِهِ مِنَ الْعَذَابِ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

گمان مبر کسانی که به آنچه کرده اند، شادمانی می کنند و دوست دارند برای آنچه نکرده اند ستایش شوند، مپندار که آنها از عذاب الهی رسته اند، (زیرا) برای آنها عذابی دردناک است.

نکته ها:

مردم سه دسته اند:

۱. گروهی که کار می کنند و انتظار پاداش یا تشکر از مردم ندارند. «لَا تُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَ لَا شُكْرًا» (۱)

۲. گروهی که کار می کنند تا مردم بدانند و ستایش کنند. «رِثَاءَ النَّاسِ» (۲)

۳. گروهی که کار نکرده، انتظار ستایش از مردم دارند. «يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا...»

از مواردی که غیبت جایز است، کسی است که ادعای مقام یا تخصیص یا مسئولیتی را می کند که صلاحیت آن را ندارد. «يُجِبُونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا»

برای این که تمایل نابجای ستایش بدون عمل از بین برود، در اسلام هرگونه تملق و چاپلوسی منع شده است.

ص: ۶۷۱

(۱-۱). انسان، ۹.

(۲-۲). نساء، ۳۸.

۱- رذایل اخلاقی، همچون عُجب و غرور و انتظار تملق از مردم، هلاکت قطعی را به دنبال دارد. «يَفْرَحُونَ... يُحِبُّونَ... فَلَا تَحْسَبْنَهُمْ بِمَفَازِهِ»

۲- قرآن، هرگونه تحلیل و تفسیر نابجا را نسبت به هر کس و هر موردی محکوم می کند. «لَا تَحْسَبَنَّ... فَلَا تَحْسَبْنَهُمْ» آیاتی که با کلمات «لَا تَحْسَبَنَّ»، «لَا يَحْسَبَنَّ»، «أَفَحَسِبْتُمْ» آغاز شده، بیانگر همین معناست.

۳- خداوند نه تنها برای رفتار، بلکه برای خواسته های خیر و شر انسان نیز حساب باز می کند. «يُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا... لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» در آیه ۱۹ سوره نور نیز نسبت به کسانی که دوست دارند فحشا در جامعه رواج یابد وعده ی عذاب می دهد. «يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ... لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

۴- آنچه خطرش بیشتر است، توقع حمد است، نه توقع شکر و مدح. زیرا در حمد، نوعی ستایش آمیخته با پرستش نهفته است. «يُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا»

۵- گنهکار ممکن است پشیمان شده، توبه کند و نجات یابد، ولی افراد مغرور، حتی در صدد توبه بر نمی آیند، لذا امیدی به نجات آنان نیست. «فَلَا تَحْسَبْنَهُمْ بِمَفَازِهِ مِنَ الْعَذَابِ»

۶- کسانی که در دنیا گرفتار اوهام خودپرستی و اسیر زندان «متیت» هستند، در قیامت نیز اسیر و گرفتار عذاب الهی اند. «وَأَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

«۱۸۹» وَاللَّهُ مَلِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

و حکومت آسمان ها و زمین برای خداست و خداوند بر هر کاری تواناست.

نکته ها:

حکومت خداوند نسبت به جهان، حقیقی است نه اعتباری، چون وجود و بقای هر چیز تنها بدست اوست. برای ایجاد می فرماید: «كُنْ فَيَكُونُ» (۱) و برای محو می فرماید: «إِنْ يَشَأْ»

ص: ۶۷۲

يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ» (۱)

حکومت خداوند دائمی و همیشگی است، ولی حکومت های غیرالهی موقتی و چند صیاحی بیش نیست. «تِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ» (۲) آری، این نوع حکومت حقیقی و دائمی تنها در انحصار خداوند است. «وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

پیام ها:

۱- در قرآن هر جا سخن از حاکمیت الهی است، آسمان ها قبل از زمین مطرح شده، شاید نشانگر وسعت و عظمت آسمان هاست. «مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲- بسیاری از افرادی که حکومت در دست آنهاست، ولی نمی توانند به خواسته های خود جامه ی تحقق ببوشانند، ولی خداوند هم حکومت دارد و هم بر هر کاری قادر است. «مُلْكُ السَّمَاوَاتِ... عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

«۱۹۰» إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَبْصَارِ

همانا در آفرینش آسمان ها و زمین و در پی یکدیگر آمدن شب و روز، نشانه هایی (از علم، رحمت، قدرت، مالکیت، حاکمیت و تدبیر خداوند) برای خردمندان است.

نکته ها:

از عایشه پرسیدند: بهترین خاطره ای که از رسول خدا صلی الله علیه و آله به یاد داری چیست؟ گفت: تمام کارهای پیامبر شگفت انگیز بود، اما مهم تر از همه برای من، این بود که رسول خدا شبی در منزل من استراحت می کرد، هنوز آرام نگرفته بود که از جا برخاست، وضو گرفت و به نماز ایستاد و به قدری گریه کرد که جلو لباسش تر شد، بعد به سجده رفت و به اندازه ای گریه کرد که زمین تر شد.

صبح که بلال آمد سبب این همه گریه را پرسید، فرمود: دیشب آیاتی از قرآن بر من نازل

ص: ۶۷۳

۱- ۱. فاطر، ۱۶.

۲- ۲. آل عمران، ۱۴۰.

شده است. آنگاه آیات ۱۹۰ تا ۱۹۴ سوره آل عمران را قرائت کرد و فرمود: «وای بر کسی که این آیات را بخواند و فکر نکند».

(۱)

حضرت علی علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله همواره قبل از نماز شب این آیات را می خواند. و در احادیث سفارش شده است که ما نیز این آیات را بخوانیم. (۲)

از «نوف بگالی» صحابه ی خاص حضرت علی علیه السلام نقل شده است که شبی خدمت حضرت علی علیه السلام بودم. امام از بستر بلند شد و این آیات را خواند. سپس از من پرسید: خوابی یا بیدار؟ عرض کردم بیدارم. فرمود: خوشا به حال کسانی که آلودگی های زمین را پذیرا نگشتند و در آسمان ها سیر می کنند. (۳)

کلمه «الباب» جمع «لب» به معنای عقل خالص و دور از وهم و خیال است.

پیام ها:

۱- آفرینش جهان، هدفدار است. «إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ... لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ»

۲- هستی شناسی، مقدمه ی خداشناسی است. «خَلْقِ السَّمَاوَاتِ... لآيَاتٍ» برگ درختان سبز، در نظر هوشیار هر ورقش دفتری است، معرفت کردگار

۳- اختلاف ساعات شب و روز در طول سال، در نظر خردمندان تصادفی نیست.

«وَ اِخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ لآيَاتٍ»

۴- قرآن، مردم را به تفکر در آفرینش ترغیب می کند. «خَلْقِ... لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ»

۵- هر که خردمندتر است باید نشانه های بیشتری را دریابد. «لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ»

۶- آفرینش، پر از راز و رمز، و ظرافت و دقت است که تنها خردمندان به درک آن راه دارند. «لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ»

ص: ۶۷۴

۱- ۱). تفاسیر کبیر فخررازی، قرطبی و مراغی.

۲- ۲). تفسیر کبیر فخررازی و مجمع البیان.

۳- ۳). تفسیر نمونه.

«۱۹۱» الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ هَيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَطْلًا تُسَبِّحُكَ
فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

(خردمندان) کسانی هستند که ایستاده و نشسته و (خوابیده) بر پهلو یاد خدا می کنند و در آفرینش آسمان ها و زمین اندیشه می کنند (و از عمق جان می گویند): پروردگارا! این هستی را باطل و بی هدف نیافریده ای، تو (از کار عبث) پاک و منزهی، پس ما را از عذاب آتش نگهدار.

نکته ها:

به فرموده ی امام باقر علیه السلام، افراد سالم، نماز را ایستاده و افراد مریض، نشسته و افراد عاجز و ناتوان، به پهلو خوابیده، به جا آورند. (۱)

پیام ها:

۱- نشانه ی خردمندی، یاد خدا در هر حال است. «الْأُولَى الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ هَيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ»

۲- اهل ذکر باید اهل تعقل و تفکر باشند. «الَّذِينَ يَذْكُرُونَ... وَيَتَفَكَّرُونَ»

۳- ایمان بر اساس فکر و اندیشه ارزشمند است. «يَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَطْلًا»

۴- ایمان و اعتراف با تمام وجود ارزش دارد. نباید به اعتراف زبانی اکتفا کرد.

«يَتَفَكَّرُونَ...»

«رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ...»

۵- ذکر و فکر، همراه یکدیگر ارزش است. متأسفانه کسانی ذکر می گویند، ولی اهل فکر نیستند و کسانی اهل فکر هستند، ولی اهل ذکر نیستند. «يَذْكُرُونَ... يَتَفَكَّرُونَ»

۶- آنچه سبب رشد و قرب الهی است، ذکر و فکر مستمر است نه مقطعی و

ص: ۶۷۵

موسمی. «يَذْكُرُونَ» و «يَتَفَكَّرُونَ» فعل مضارع اند که نشان استمرار است.

۷- شناختِ حسی طبیعت کافی نیست، تعقل و تفکر لازم است. «يَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۸- کسی که در آفرینش آسمان ها و زمین فکر کند، پی می برد که خالق هستی، پروردگار ما نیز هست. «يَتَفَكَّرُونَ... رَبَّنَا»

۹- آفرینش بیهوده نیست، گرچه همه اسرار آن را درک نکنیم. «مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا»

۱۰- اول تعقل و اندیشه، سپس ایمان و عرفان و آنگاه دعا و مناجات. «يَتَفَكَّرُونَ...»

رَبَّنَا...

فَقِنَا»

۱۱- اگر هستی بیهوده و باطل نیست، ما هم نباید بیهوده و باطل زندگی کنیم.

«مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا...»

فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ»

۱۲- هستی هدفدار است، پس هر چه از هدف الهی دور شویم به دوزخ نزدیک می شویم. «فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ»

۱۳- قبل از دعا، خدا را ستایش کنیم. «سُبْحَانَكَ فَقِنَا...»

۱۴- ثمره ی عقل و خرد، ترس از قیامت است. «الْأُولَى الْأَلْبَابِ... فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ»

«۱۹۲» رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تَدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ

پروردگارا! هر که را تو (بخاطر اعمال بدش) به دوزخ افکنی، پس بی شک او را خوار و رسوا ساخته ای و برای ستمگران هیچ یآوری نیست.

نکته ها:

از امام باقر علیه السلام درباره ی «وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ» سؤال کردند، حضرت فرمودند: یعنی آنها امامانی ندارند تا آنان را به نام بخوانند، (و از آنان شفاعت کنند). (۱)

ص: ۶۷۶

پیام ها:

۱- آتش قیامت سخت است، امّا نزد خردمندان که خواهان کرامت انسان هستند خواری و رسوایی قیامت، دردناک تر از آن است. «مَنْ تَدْخِلَ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ»

۲- ستمگران، از شفاعتِ دیگران محروم هستند. «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ»

«۱۹۳» رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ

پروردگارا! همانا ما دعوت منادی ایمان را شنیدیم که (می گفت): به پروردگارتان ایمان بیاورید، پس ایمان آوردیم. پروردگارا! پس گناهان ما را بیامرز و زشتی های ما را بپوشان و ما را با نیکان بمیران.

نکته ها:

شاید مراد از «ذنوب» گناهان کبیره باشد و مراد از «سیئات» گناهان صغیره، چنانکه در آیه ی شریفه «إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ...» (۱) «سیئات» در برابر «کبائر» آمده است و ممکن است مراد از «سیئات» آثار گناه باشد.

در برابر خردمندانی که دعوت به ایمان را اجابت کرده، می گویند: «سَمِعْنَا»، افرادی هستند که نسبت به این دعوت بی اعتنایی می کنند و در قیامت با حسرت تمام می گویند: «لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» (۲)

پیام ها:

۱- خردمندان، آماده ی پذیرش حق هستند و در کنار پاسخگویی به ندای فطرت، به ندای انبیا، علما و شهدا پاسخ می دهند. «إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ...»

۲- استغفار و اعتراف، نشانه ی عقل است. «لِأُولَى الْأَلْبَابِ... رَبَّنَا فَاعْفِرْ لَنَا»

ص: ۶۷۷

۱- ۱. نساء، ۳۱.

۲- ۲. ملک، ۱۰.

۳- از آداب دعا که زمینه ی عفو الهی را فراهم می کند، توجه به ربوبیت الهی است.

﴿رَبَّنَا فَاعْفُرْ لَنَا﴾

۴- ایمان، زمینه ی دریافت مغفرت الهی است. ﴿فَأَمَّا، فَاعْفُرْ لَنَا﴾

۵- دیگران را در دعای خود شریک کنیم. ﴿فَاعْفُرْ لَنَا﴾

۶- پرده پوشی و عفو، از شئون ربوبیت و از شیوه های تربیت است. ﴿رَبَّنَا... كَفِّرْ عَنَّا﴾

۷- مردن و مرگ انسان با اراده الهی است. ﴿تَوَفَّنَا﴾

۸- خردمندانِ دورانِ پیش، مرگ با نیکان را آرزو می کنند. ﴿تَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ﴾

۹- نیکان و ابرار مقامی دارند که خردمندان آرزوی آن را می کنند. ﴿لأُولَى الْأَبَابِ...﴾

﴿تَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ﴾

﴿۱۹۴﴾ رَبَّنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ

(خردمندان می گویند: پروردگارا! آنچه را به واسطه ی پیامبران به ما وعده داده ای، به ما مرحمت فرما و ما را در روز قیامت خوار مساز که البته تو خلاف وعده انجام نمی دهی.

نکته ها:

در این چند آیه، خداوند متعال مسیر رشد خردمندان و اولواالالباب را این گونه ترسیم می کند: به یاد خدا بودن، فکر، رسیدن به حکمت، تسلیم انبیا شدن، استغفار، خوب مردن، در انتظار الطاف الهی و سرانجام نجات از رسوایی و خواری قیامت.

در آیات قبل ایمان خردمندان به خداوند و قیامت مطرح بود و در این آیه ایمان به نبوت نیز مطرح شده است. ﴿مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ﴾

تکرار «رَبَّنَا» در سخنان اولواالالباب، نشان شیفتگی آنان به ربوبیت الهی است.

اولواالالباب، هم عزت دنیا را می خواهند و هم عزت آخرت را. جمله ی ﴿أَتَيْنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ﴾ مربوط به دنیاست که خداوند وعده ی نصرت به اهل حق داده است: «أَنَا

لننصر رسلنا» (۱) و جمله ی «وَلَا تُخْزِنَا» مربوط به عزّت در آخرت است.

پیام ها:

۱- وفای به وعده، از شئون ربوبیت الهی است. «رَبَّنَا مَا وَعَدْتَنَا»

۲- گرچه خداوند به وعده های خود وفا می کند، لکن ما نیز باید دعا کنیم. «آتِنَا مَا وَعَدْتَنَا»

۳- خردمندان به همه ی انبیا و همه وعده های الهی ایمان دارند. «مَا وَعَدْتَنَا عَلَي رُسُلِكَ»

۴- نهایت آرزوی خردمندان، رسیدن به الطاف الهی و نجات از دوزخ و رسوایی قیامت است. «آتِنَا مَا وَعَدْتَنَا، وَ لَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

۵- بیم و امید باید در کنار هم باشد. «آتِنَا مَا وَعَدْتَنَا... وَ لَا تُخْزِنَا»

«۱۹۵» فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنْكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِّنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَ أُذُوا فِي سَبِيلِي وَ قَاتَلُوا وَ قُتِلُوا لَمَّا كَفَرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَ لَأَدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ

پس پروردگارشان دعای آنان را مستجاب کرد (و فرمود): که من عمل هیچ صاحب عملی از شما را، خواه مرد یا زن، (گرچه) همه از یکدیگر بگریزم، تباہ نمی کنم (و بی پاداش نمی گذارم). پس کسانی که هجرت کرده و از خانه هایشان رانده شده و در راه من آزار و اذیت دیده، جنگیده و کشته شدند، قطعاً من لغزش هایشان را می پوشانم و در باغ هایی که نهرها از زیرشان جاری است، واردشان می کنم. (این) پاداشی است از طرف خدا و پاداش نیکو تنها نزد خداست.

ص: ۶۷۹

۱- دعای قلبی، استجاب قطعی دارد. دعایی که همراه با یاد دائمی خدا؛ «یذکرون» فکر؛ «یتفکرون» و ستایش خدا باشد، «سبحانک» قطعاً مستجاب می شود. «فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ»

۲- دعای اهل فکر و ذکر، به سرعت مستجاب می شود. «فاستجاب»

۳- استجاب دعا، جلوه ای از ربوبیت الهی است. «فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ»

۴- در جهان بینی الهی، هیچ عملی بدون پاداش نیست. «لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ»

۵- دعائی مستجاب می شود که همراه با عمل و تلاش دعا کننده باشد، گرچه خود دعا نیز نوعی عمل است. «فَاسْتَجَابَ لَهُمْ...
لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ»

۶- عمل و عامل هر دو مورد توجهند. حُسن فعلی و حُسن فاعلی هر دو مد نظر هستند. «لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ»

۷- تنها به عمل مؤمنان پاداش داده می شود، چرا که اعمال کفار بی ارزش و حبط و نابود می گردد. «عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ»

۸- در بینش الهی، مرد و زن در رسیدن به مقام والای انسانی برابر هستند. «مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى»

۹- جنس مرد برتر از زن نیست. «مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ»

۱۰- در جامعه اسلامی، همه ی مسلمانان از یک پیکرند. «بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ»

۱۱- تا گناهان و عیوب محو نشود، کسی وارد بهشت نمی شود. «لَا كَفْرَانَ...»

لَا دُخْلَنَّهُمْ

۱۲- هجرت، جهاد، تبعید و تحمیل آزار در راه خدا؛ زمینه های عفو خداوند هستند. «هَاجِرُوا، أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ... لَأَكْفُرَنَّ عَنْهُمْ...»

۱۳- علاقه به وطن، یک حق پذیرفته شده ی قرآنی است و گرفتن این حق، ظلم است. «أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ»

۱۴- در پیمودن راه خدا؛ هجرت، تبعید، شکنجه و جهاد و شهادت لازم است.

۱۵- به خاطر بعضی لغزشها، افراد را طرد نکنیم. در این آیه، خردمندانی که حتی از اولیای خدا و اهل بهشتند، سابقه ای از لغزش دارند، ولی خداوند آنها را می پوشاند. «لَا كُفْرَانَ»

۱۶- عنایت و توجه مخصوص خداوند، برای خردمندان مؤمن است. «لَا أُضِيعُ...»

لَا كُفْرَانَ...

لَمَّا دَخَلْتَهُمْ...» همه ی این فعلها به صیغه متکلم و حده آمده است. به علاوه کلمه ی «رَبَّهُمْ» نشانه ی عنایت خاص خداوند به خردمندان است.

۱۷- در تحقق وعده های خداوند، ذرّه ای شک و تردید وجود ندارد. تمام وعده ها با تأکید بیان شده است. «أَنْتِي... لَا كُفْرَانَ...»
لَمَّا دَخَلْتَهُمْ»

۱۸- هر پاداشی ممکن است با تغییر مکان و زمان ارزش خود را از دست بدهد، اما پاداش های الهی مطابق فطرت و خلقت انسان است و هرگز از ارزش آن کاسته نمی شود. «جَنَاتٍ تَجْرِي مِنْ...»

۱۹- نهرهای بهشت، هم از پای درختان آن جاری است؛ «جَنَاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا» و هم از زیر جایگاه مسکونی بهشتیان. «مِنْ تَحْتِهَا»

۲۰- مغفرت و بهشت، ثوابی عمومی است، ولی آن ثوابی که در شأن لطف خدا و مؤمنان است، ثواب دیگری است که فقط نزد خداست و ما از آن خبر نداریم.

«وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ»

۲۱- پاداش های الهی برای مردم به طور کامل قابل وصف نیست، همین اندازه بدانیم که از هر پاداشی بهتر است. «وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ»

۲۲- پاداش های الهی، همراه با انواع کرامت هاست. «وَ اللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ»

«۱۹۶» لَا يَغْرَبُكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ

رفت و آمد کفار در شهرها تو را فریب ندهد.

«۱۹۷» مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ وَ بُئْسَ الْمِهَادُ

(بهره ی آنها از این رفت و آمدها) متاع ناچیزی است، سپس جایگاه ابدی آنان جهنم است که بد جایگاهی است.

نکته ها:

مشرکان مکه و یهودیان مدینه به خاطر مسافرت های تجارتي، سر و سامان داشتند، ولی مسلمانان به خاطر هجرت به مدینه و از دست دادن مال و دارایی وزندگی خود در مکه و همچنین محاصره ی اقتصادی، در فشار و تنگنا بودند. این آیه مایه ی تسلی آنهاست.

در روایتی از حضرت علی علیه السلام آمده است: «ماخیر بخیر بعدها النّار» (۱) خیر و خوشی هایی که به دنبال آن آتش باشد، ارزشی ندارند. لذت های کوتاه مدّت و عذاب ابدی برای کافران، ولی سختی های موقت و آرامش و آسایش ابدی از آن مؤمنان است.

پیام ها:

۱- انبیا نیز نیاز به هشدار دارند، تا در معرض تأثیر پذیری قرار نگیرند. «لَا يُعَزِّنُكَ»

۲- اعزام هیأت های سیاسی، اقتصادی، نظامی، تشکیل جلسات و مصاحبه ها از سوی دشمن، شما را فریب ندهد. «لَا يُعَزِّنُكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۳- کامیابی های مادی هر اندازه باشد، محدود و ناچیز است. «مَتَاعٌ قَلِيلٌ»

۴- کامیابی های کافران، نشانه ی حقانیت و محبوبیت آنان نیست. «مَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ»

«۱۹۸» لَكِنِ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْآبِرَارِ

لکن برای کسانی که نسبت به پروردگارشان پروا داشته باشند، باغ هایی است که نهرها از زیر درختانش جاری است. آنان برای همیشه در آنجا هستند و این پذیرایی (اولیه) از جانب خداوند است و آنچه نزد خداست، برای نیکان بهتر است.

ص: ۶۸۲

نکته ها:

«نزل» نخستین چیزی است که با آن از مهمان پذیرایی می کنند. گویا خداوند با این تعبیر می فرماید: در برابر رفت و آمدهای تجاری کفار، شما از مدار تقوا و ایمان خارج نشوید، زیرا باغ های بهشت، مقدمه ی پذیرایی از شما خواهد بود.

پیام ها:

۱- نعمت های دنیوی نسبت به نعمت های اخروی بی ارزش است. «مَتَاعٌ قَلِيلٌ... مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ»

۲- تلاش و رفت و آمد برای کسب دنیا، با حفظ تقوا و توجه به منافع اخروی مانعی ندارد. «لَا يَعْزُبُكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ... لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا»

۳- توجه به نعمت های بهشت جاودان، سبب گرایش به تقوا و فریفته نشدن به بهره های قلیل دنیا است. «اتَّقُوا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ»

۴- مقام ابرار بالاتر از متقین است. «اتَّقُوا، لَهُمْ جَنَّاتٌ، وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ»

«۱۹۹» وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

و همانا بعضی از اهل کتاب، کسانی هستند که به خداوند و آنچه به شما نازل شده و آنچه به خودشان نازل شده، خاشعانه ایمان می آورند. آیات الهی را به بهای اندک معامله نمی کنند. آنها هستند که برایشان نزد پروردگارش پاداش است. همانا خداوند سریع الحساب است.

نکته ها:

برخی مفسران معتقدند: این آیه درباره افرادی از اهل کتاب نازل شده است که به اسلام گرویدند. آنها عبارت بودند از چهل نفر از اهل نجران، سی و دو نفر از حبشه و هشت نفر از

اما بعضی از مفسران گفته اند: آیه درباره ی نجاشی، پادشاه حبشه است که در سال نهم هجری در ماه رجب وفات یافت. وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله مطلع شد، به مردم فرمود: یکی از برادران شما در خارج از حجاز وفات یافته، حاضر شوید تا به پاس خدمات او بروی نماز بخوانیم. پرسیدند: او کیست؟ فرمود: نجاشی. آنگاه مسلمانان به همراه رسول خدا صلی الله علیه و آله به قبرستان بقیع رفته بر او نماز گزاردند. (۲)

پیام ها:

۱- باید انصاف را مراعات کرد و از خوبان اهل کتاب ستایش نمود. «وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ...»

۲- هر مکتبی، ریزش و رویش دارد. اگر گروهی ایمان نمی آورند و حقایق را کتمان می کنند، در عوض گروهی با خشوع ایمان می آورند. «إِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ»

۳- ایمانی ارزش دارد که خاشعانه، «خاشعین» و جامع. «مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْهِمْ» و پایدار باشد و با مادیات تغییر نیابد. «لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا»

۴- هر بهائی در برابر دین فروشی پرداخت شود، کم و ناچیز است. «لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا»

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان و کبیر فخررازی.

۲- ۲). تفسیر درالمنثور.

«۲۰۰» يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

ای کسانی که ایمان آورده اید! (در برابر مشکلات و هوسها) استقامت کنید و (در برابر دشمنان نیز) پایدار باشید (و دیگران را به صبر دعوت کنید) و از مرزها مراقبت کنید و از خداوند پروا داشته باشید، شاید که رستگار شوید.

نکته ها:

این آیه، در چند مرحله به صبر در برابر انواع حوادث و مصائب توصیه می کند؛

در برابر ناگواری های شخصی و هوسها صبر کنید. «اصبروا»

در برابر فشارهای کفار، مقاومت بیشتر کنید. «صابروا»

در حفظ مرزهای جغرافیایی از هجوم دشمن، حفظ مرزهای اعتقادی و فکری، از طریق مباحث علمی و حفظ مرز دلها، از هجوم و سوسه ها بکوشید. «رابطوا»

کلمه ی «رابطوا» از ریشه ی «رباط» به معنای بستن چیزی در مکانی است. به کاروانسرا نیز به این دلیل رباط می گویند که کاروان ها در آنجا اتراق کرده و مال التجاره و اسب و شترها را در آنجا نگه می دارند. همچنین به قلبی که محکم و بسته به لطف خدا باشد، رباط گفته می شود. کلمات «ارتباط»، «مربوط» و «رباط» ریشه ی واحدی دارند.

در روایات، «رابطوا» به معنای انتظار اقامه ی نماز آمده است. (۱) گویا مسلمانان دل و جان خود را با پیوندی که در نماز ایجاد می کنند، محکم می سازند.

امام صادق علیه السلام فرمود:

«اصبروا علی الفرائض» در برابر واجبات صبر کنید.

«صابروا علی المصائب» در برابر مشکلات صبر کنید.

«ورابطوا علی الائمه» (۲) از پیشوایان خود دفاع کنید.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: «اصبروا علی الصَّلوات الخمس وصابروا علی قتال عدوکم بالسیف»

ص: ۶۸۵

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. کافی، ج ۲، ص ۸۱.

ورابطوا فی سبیل اللّٰه لعلکم تفلحون» بر نمازهای شبانه روزی پایداری کنید و در جهاد با دشمن، فعال و در راه خدا با یکدیگر هماهنگ باشید تا رستگار شوید. (۱)

پیام ها:

۱- در سایه ی ایمان، به کمالات می رسید. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا...»

۲- تا در مشکلات فردی صابر نباشید، نمی توانید در برابر دشمنان دین مقاومت کنید. ابتدا «اصْبِرُوا» سپس «صَابِرُوا»

۳- از دیگران عقب نمانید، اگر کفار در کفر خود مقاومت می کنند، کشته می دهند و مال خرج می کنند، شما نیز در راه خدا با جان و مال پایداری کنید. «صَابِرُوا»

۴- مسلمانان باید مشکلات یکدیگر را تحمل کنند و یکدیگر را به صبر سفارش کنند. «صَابِرُوا»

۵- اسلام، دین ارتباط است. ارتباط با مردم و خدا و پیامبران. «رابطوا»

۶- صبر و مصابره و رابطه باید جهت دار باشد و در مسیر تقوا و رضای الهی قرار گیرد، وگرنه کفار هم این امور را دارند. «صَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ»

۷- اسلام دین جامعی است، صبر و تقوا در کنار توجه به مرزها بیان شده است.

«اصبروا... رابطوا»

۸- تقوا، مرتبه ای بالاتر از ایمان است. «آمنوا... واتقوا»

۹- صبر، زمینه ی رسیدن به سعادت و پیروزی است. «لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۶۸۶

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریان‌های اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می‌نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

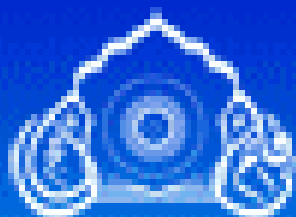
ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقاتی و ترجمانی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

